TÜRK SOSYOLOGLARI VE ESERLERİ - I

Temel Tartışmalar

Editörler
Ertan Eğribel-Ufuk Özcan

Sosyoloji Yıllığı • 20

Baykan Sezer'in İlk Kuşak Çalışma Arkadaşlarına Saygı

KİTABEVİ

KİTABEVİ • 429

Dizi Editörleri
Ertan EĞRİBEL - Ufuk ÖZCAN

Bilim Kurulu
Kurtuluş KAYALI
H. Bayram KAÇMAZOĞLU
Sezgin KIZILÇELİK
Ertan EĞRİBEL
Ufuk ÖZCAN

Kapak
Minyatür / Onur Sönmez

Dizgi/İç Düzen
Hülya Aşkın

Baskı
Çalış Ofset
Davutpaşa Caddesi No:8
Topkapı - İstanbul

Cilt
Bayrak Matbaası

İstanbul, 2010

ISBN 978-605-4208-62-3 (Tk)
ISBN 978-605-4208-63-0 (I.Cilt)

T.C.
Kültür ve Turizm Bakanlığı
Sertifika No: 0107-34-007408

Online Satış
www.kitabevi.com.tr

KİTABEVİ

Çatalçeşme Sk. No: 54/A Cağaloğlu-İSTANBUL
Tel:(0212) 512 43 28 - 511 21 43 • Faks:(0212) 513 77 26

Sosyoloji Yıllığı • 20

Baykan Sezer'in İlk Kuşak
Çalışma Arkadaşlarına Saygı

Türk Sosyologları ve Eserleri-I

Temel Tartışmalar

Editörler
Ertan Eğribel-Ufuk Özcan

KİTABEVİ

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZLER • 1

Ertan Eğribel - Ufuk Özcan
Türkiye'de Sosyoloji ve Türk Toplum Düşüncesi Birikiminin Bütünlüğünü Sağlamanın Gereği • 3

Ertan Eğribel
Baykan Sezer'in İlk Kuşak Çalışma Arkadaşları Üzerine • 13

Osman Konuk
Laleli'den Dünyaya Doğru: İstanbul Sosyoloji • 19

Kurtuluş Kayalı
Türkiye'nin Son Seksen Yıllık Tarihini Biyografi ve Otobiyografi ile Okumaya Çalışmak • 24

Güneş Ayas
Doğucu-Sosyalist Bir Sosyolog: Hasan Basri Gürses'in Ardından • 31

Nilgün Çelebi
Şiddetsiz Bir Dünyaya Doğru • 43

Ertan Eğribel - Ufuk Özcan
"Türk Düşüncesi 200 Yıldır Batı'ya Göre Şekillenmiştir" • 52

BAYKAN SEZER'İN İLK KUŞAK ÇALIŞMA ARKADAŞLARINA SAYGI • 65

Ertan Eğribel - Ufuk Özcan
İstanbul Sosyoloji'de Yeni Bir Dönemin Sancıları: Cahit Tanyol ve Baykan Sezer Üzerine Birkaç Söz • 67

Ergün Yıldırım
Ümit Meriç ve Türk Sosyolojisindeki Yeri • 71

Elif S. Genç
Ümit Meriç Biyografisi ve Kaynakçası • 81

Seda Bilan Seheroğlu
Korkut Tuna Biyografisi ve Kaynakçası • 89

Ufuk Özcan
Mahmut Arslan'ın Akademik Özgeçmişi, Bibliyografyası ve Hakkında Birkaç Söz • 99

Işılay Göktürk
Erhan Atiker Biyografisi ve Kaynakçası • 107

Vehbi Bayhan
İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Ekolünün 1984'ten Beri Anadolu'daki Sesi: Prof. Dr. A. Fügen Berkay • 114

Vehbi Bayhan
Mehmet Yalvaç'ın Biyografisi ve Bibliyografyası • 120

BAYKAN SEZER ÇALIŞMA GÜNLERİ - 7
SOSYOLOJİDE YENİ EĞİLİMLER VE TÜRKİYE • 123

Ertan Eğribel
Toplumsal İlerlemenin ve Tarihin Sonu: Kutsala Dönüş • 125

Ufuk Özcan
1980 Sonrasında Türk Sosyolojisinde Değişen Tema ve Yaklaşımlar Üzerine Bazı Gözlemler • 136

BAYKAN SEZER ÇALIŞMA GÜNLERİ - 8
SOSYOLOJİ YILLIĞI ERZURUM TOPLANTISI - 2009:
TÜRKİYE'DE SOSYOLOJİNİN BİÇİMLENME ÖZELLİKLERİ • 145

Ertan Eğribel
Türk Sosyolojisinin Önündeki Engeller ve Çalışma Biçimimiz Üzerine: Kuramda ve Pratikte Özgür Birliktelik • 147

Ufuk Özcan
Türk Sosyolojisinin Özgünlüğüne Dair Düşünceler • 154

Erem Sarıkoca
Kemal Tahir ve İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Bölümü Üzerine • 164

Mevlüt Özben
Atatürk Üniversitesi Sosyoloji Bölümü'ne Dair • 171

Kurtuluş Kayalı
Dışarıdan Biraz da Keyfi ve Öznel Bakışla Bir Flu Anadolu Üniversitesi Fotoğrafı ya da Görüntüdeki Dinamizmin Arkasındaki Kısmi Sathilik • 177

Yıldız Akpolat
Anlatılan Senin Hikâyendir: Küresel Kapitalizmin Yeni Sosyal Düşüncesi ve Toplum Modeli: Açık Toplum ve Açık Toplum Vakfı • 183

H. Bayram Kaçmazoğlu
Türkiye'de Sosyoloji Eğitim ve Öğretiminin Genişlemesi Üzerine • 204

TÜRK SOSYOLOGLARI VE ESERLERİ ÜZERİNE • 215

Baykan Sezer
Türk Sosyologları ve Eserleri -I • 217

Ertan Eğribel
Türkiye'nin Toplumsal Yapısı Çalışmalarına Giriş -I • 292

Gökhan Köktürk
Türk Sosyolojisinin Metodolojik Tarihi: 1980 Sonrası Dönemin Değerlendirmesi • 359

Vehbi Bayhan
Türkiye'de Sosyologların Kimliği ve Tanımlanma Sorunsalı • 413

ÖNSÖZLER

Türkiye'de Sosyoloji ve Türk Toplum Düşüncesi Birikiminin Bütünlüğünü Sağlamanın Gereği

Ertan Eğribel
Ufuk Özcan

Sosyoloji Yıllığı'nın bu kitabında *Türk Sosyologları ve Eserleri*'ni ele alacağız. Bu girişimimiz gerçekte Türk sosyoloji tarihini ana çizgileriyle saptama, Türk toplum düşüncesinin ve sosyolojimizin kendi tarihi üzerinde bir tartışma yaratma çabasından başka bir şey değildir. Baykan Sezer, Kurtuluş Kayalı ve H. Bayram Kaçmazoğlu konunun öncüleri ve uzmanları. Onların çalışmaları sonucunda geçmişte kendi gelişmesi ve geçmişiyle ilgilenmez görünen sosyolojimiz bugün bütünlüklü bir değerlendirmeye ulaşmıştır. Türk sosyoloji tarihi konusunda yapılan bu çalışmalarla birlikte sosyolojimiz kendisi üzerinde bir tartışma başlatmış, sosyolojimizin konuları, belli başlı eğilimleri ve dönemleri ortaya konulmuştur. Artık bu çalışmalarda elde edilen sonuçlar ve dönemleştirmeler çerçevesinde Türk Sosyoloji Tarihi, Türk Sosyologları ve Eserleri, Türk Sosyolojisi Literatürü gibi konular/dersler kurumsallaşmış ve çeşitli sosyoloji bölümlerinin müfredatında yerleşik ders olarak yer almıştır. Bu az bir ilerleme değildir. Günümüzde Ankara ekolü, İstanbul ekolü, Batı sosyolojisi, Türk sosyolojisi, Batıcılaşma gibi birçok kişi tarafından ortak/yaygın olarak kullanılan terimleri Baykan Sezer başta olmak üzere, onun açtığı yoldan ilerleyen sosyologlarımızın çalışmalarına borçluyuz. Son dönemde Türk sosyolojisinin tarihi, başlıca problemleri, temel tartışma metinleri, dönemleri üzerine ayrıntılara inen çalışmalar daha çok yapılmaktadır. Bu durum elbette konunun tükendiği veya tükenme tehlikesi içinde olduğu anlamına gelmiyor. Sosyolojimizin tarihini bu çalışmaların getirdiği katkılarla birlikte, hem daha esnek hem de daha etraflı bir biçimde ele alma rahatlığına sahibiz. Ama bunun ötesinde Türk Sosyologları ve Eserleri ile Türk toplum düşüncesi arasındaki ilişkinin kurulması açısından da bu çalışmaların öncü ve ayrıcalıklı yerini belirtmek gerekir. Sadece bu ra-

hatlığı paylaşmak ve göstermek için bile Sosyoloji Yıllığı'nın bu kitabının bir işlevi olacak.

Baykan Sezer'in "*Türk Sosyologları ve Eserleri*" başlıklı çalışmasının ilk bölümünün *Sosyoloji Dergisi*'nde yayınlanmasının üstünden yirmi yıl geçmiş durumda. Ancak konunun ilk defa İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü'nde önemsenip ders olarak okutulmaya başlanmasını Baykan Sezer'in bölüme asistan olarak atandığı 1970'li yılların başlarına kadar geri götürmek mümkündür. Seminerlerle de desteklenen bu dersler sadece Türkiye'de sosyolojinin tarihçesiyle sınırlı olmayıp Türk toplum düşüncesini bütünüyle kapsayan çalışmalardı. Türkiye'de bu konuda yakın bir zamana kadar Hilmi Ziya Ülken'in *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*'nden başka bir çalışmanın bulunmaması büyük bir boşluğun ve sınırlılığın göstergesiydi. Baykan Sezer'in çabaları sonucunda sosyoloji ile tarih arasında kurulan ilişki sıradan, herhangi bir ilişki olmaktan çıktı. Onun öncülüğü ve birikimiyle Türk sosyologları ve eserleri Türk toplum düşüncesinin önemli bir zenginlik kaynağı olarak kabul edildi. Bu açıdan Türk sosyoloji tarihini sadece sosyolojiyle sınırlı görmemek gerekir. Sosyoloji ile diğer toplum bilimleri arasındaki ilişkilerin gelişmesi ve kurulması açısından da bu çalışmalar önemli bir rol üstlenmiştir. Türk toplum düşüncesine bakış açımızı genişletmek ve bağlanmak yanında sosyolojimizin yeni konulara, yeni tartışmalara yönelmesinde de bu çalışmaların ayrı bir yeri vardır. Bu yeni konular ve tartışmalar daha sonra bölümümüzde pek çok arkadaşımızın yüksek lisans ve doktora tezlerini biçimlenmesinde etkili oldu. Türk sosyolojisi ve Türk toplum düşüncesinin gelişimi konusunda kırk yılı aşkın bir süredir belirli bir yöntem dahilinde çalışmalar yapılmaktadır. Bugün Türk sosyolojisinin gelişim serüveninin Türk toplum ve tarihiyle bağlantılı bir biçimde ana hatlarıyla belirlenmiş olması sayesinde tartışmalarımız için bilinen, belirli ve sağlam bir çıkış noktasına sahip bulunuyoruz. Bu çerçeve içinde farklı açılardan ele alınsa bile Türk sosyoloji tarihinin ana metinleri ve malzemesi ortaya çıkmış ve değerlendirilebilir hale gelmiştir. Bu çalışmalardan sonra beklenen, doğrudan *Türk Sosyoloji Tarihi*'nin yazılmasıydı. Bu konuda H. Bayram Kaçmazoğlu daha yüksek lisans tezinden itibaren yaptığı çalışmalarla bütünlüğü ve sürekliliği olan genel bir çerçeve koymuş durumdadır. Sosyolojiyle Türk toplum düşüncesinin gelişimi arasında kurduğu bağlantı günümüzde genel bir kabul görmektedir. Konuyla ilgili çalışmalarını halen sürdürmekte oluşu da bizler açısından sevindiricidir. Ayrıca Kurtuluş Kayalı'nın çalışmalarından söz etmek gerekir. H. Bayram Kaçmazoğlu'nun sosyolojiden yola çıkarak Türk toplum düşüncesiyle kurduğu ilişkiyi Kurtuluş Kayalı Türk toplum düşüncesi serüveninden yola çıkarak yapmaktadır. Kurtuluş Kayalı siyaset bilimi ve tarih disiplini içinde yetişmesine karşılık, uzun yıllardır sosyolojiye ve temel metinlerine -sadece bununla da sınırlı değil, kültürün hemen her alanına- yönelen ilgisiyle, sosyolojiyle sınırlı olmayan fakat onunla bağlantılı bir biçimde Türk toplum düşüncesinin çeşitli yönleri üzerinde faydalanacağımız çalışmalar ortaya koymuş durumdadır. Kurtuluş

Kayalı'nın bu çalışmalarıyla, sosyolojimiz ile Türk toplum düşüncesi geleneği arasında kurulan bağlantı birbirinden ayrılmaz bir hale gelmiştir. Bunların ötesinde Baykan Sezer, sosyoloji anlayışının bir gereği olarak, Türk toplum düşüncesinin sadece Batıcılaşma dönemi serüvenini değil öncesini de kapsayacak genel bir teorik çerçeve ortaya koymuştur. Baykan Sezer'in, toplum ve tarih anlayışını genel bir dünya görüşüyle bütünleştiren bu yaklaşımı sayesinde Türk toplum tarihiyle Türk toplum düşüncesi arasında anlamlı bağlar kurulmuş ve Türk sosyolojisi dünya tarihini de kapsayacak bir açıklamaya kavuşmuştur. Onun çalışmalarını ayrı bir yere koymak gereklidir.

Türk toplum düşüncesini Türk sosyologları ile birlikte ele alan çalışmalar elbette geçmişte de yapılmıştı. Ancak bu çalışmaların ortak özelliği konuyu Batıcılaşma dönemiyle sınırlamış olmasıdır. Sosyolojinin bir bilim olarak ortaya çıkışıyla Osmanlı'nın Batıcılaşmasının aynı döneme denk gelmesi sosyolojiyle Türk toplum düşüncesi arasında kurulan bu bağlantıyı doğallaştırmıştır. Konuya bu tarzda yaklaşımın en iyi bilinen ilk örneklerinden biri Hilmi Ziya Ülken'in *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi* adlı çalışmasıdır. Yirmi yıl öncesine kadar bu kitap neredeyse kendi alanında tek kitaptı. Ahmet Hamdi Tanpınar'ın *XIX. Asır Türk Edebiyatı Tarihi* adlı çalışması da, toplum düşüncemiz ile edebiyatımız arasında bağlar kurma yönünde atılmış önemli bir adımdır. Her iki eserin değerini aşacak yeni çalışmalar bugün bile ortaya konmuş değildir. Son dönemde yayımlanan kronolojiye bağlı döküm çalışmaları "ansiklopedik" bir birikimi/toplamı temsil etmekten öteye geçememektedir. Bu çalışmalarda bütünsel bir çerçeve ve yöntem birliği/kaygısı söz konusu olmaksızın "yığınsal" bir biçimde Türk sosyolojisinin ve toplum düşüncesinin bütün birikimi ve konuları kapsanmak istenmiştir. Türk sosyologlarıyla sınırlı olan ama benzer bir derleme anlayışını yansıtan başka bir çalışma ise, Emre Kongar'ın editörlüğünde hazırlanan ve iki ciltten oluşan *Türk Toplumbilimcileri* adlı kitaptı. Uzun bir süre de en çok aranan el kitabı durumundaydı. Buna benzer biçimde, Türk sosyologlarını öne çıkartan bir diğer tarihsel derleme, sayın M. Çağatay Özdemir'in tek başına olağanüstü bir çaba ve organizasyonla gerçekleştirdiği iki ciltlik *Türkiye'de Sosyoloji (İsimler-Eserler)* adlı kitabıdır. Sosyologların kronolojik bir akışa uyarak teker teker ele alındığı bu eser de, Türkiye'de sosyolojinin belirli eğilimlerini, dönemlerini, dönüşümlerini ve kurumsallaşma özelliklerini yansıtma amacı taşımadan toplam birikimi kapsamak amacındadır. En son *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*'nin ele aldığı Türk Sosyoloji Tarihi dosyası da Türk sosyolojisinin birikimini yansıtan bir çalışmadır. Belli başlı Türk sosyologlarına ait monografik ve bibliyografik bilgiler ile sosyolojimizin tarihi kronolojik bir mantıkla ele alınmıştır. Bütün bu çalışmalar Türk sosyolojisinin arşivini genişletmekte ve sonradan yapılacak çalışmalara önemli bir katkıda bulunmaktadır. Özenli ve emek ürünü olan bu çalışmaları küçümsemek bizim haddimiz değil. Ama mevcut derleme eğiliminin gerekliliğini olduğu kadar sınırlılıklarını göstermek de bizim görevimiz. Bu tür kitapların içinden belirli

bölümlerin çıkarılması veya yeni bölümlerin eklenmesi bir değişikliğe neden olmamaktadır. Benzer biçimde, Türk toplum düşüncesinin birikimini bütünüyle kapsama çabasıyla hazırlanan, içindeki çoğu tanıtım yazısının yazımının yazarlarca üstlenildiği, İhsan Işık'ın *Türkiye Yazarlar Ansiklopedisi*'nin her yeni baskısına sürekli yeni kişiler eklenmekte ve ansiklopedinin hacmi giderek daha da büyümektedir. Türk toplum düşüncesinin, edebiyatının ve sosyolojisinin serüvenini bir ansiklopedi haline getiren bu kitap, benzerlerinin vardığı/varacağı son noktayı, en uç örneğini göstermektedir. Örnekleri çoğaltmak mümkündür. Bunlar elbette önemli, yararlanacağımız kaynak kitaplardır. Belirli bir probleme dayanmadan, dönemleştirme ve ana eğilimleri analiz etme kaygısı gütmeden Türk toplum düşüncesinin ve sosyolojimizin zenginliğini yansıtmaktadırlar. Elbette bunlara da ihtiyaç olduğunu düşündüğümüz için biz de bu kitapların bazılarına katkıda bulunduk. Ama Baykan Sezer ve onun öncülüğünde yapılan çalışmaları ayrı olarak değerlendirmek gerekir. Öncelikle bu çalışmalarda Türk sosyolojisi Batıcılaşma dönemi öncesi Türk toplum düşüncesi geleneğinden bağımsız ve bağlantısız bir biçimde ele alınmamaktadır. Başka bir deyişle bu yaklaşım tarzı Türk toplum düşünce geleneğinin bütünlüğünü kapsamanın yanı sıra belirli bir problematiğe bağlı kalmasıyla da ayırt edicidir.

Türk toplum düşüncesinden söz açıldığında, genellikle Batıcılaşma dönemi Türk düşüncesi anlaşılmaktadır; daha öncesinde kayda değer hiçbir şey olmadığı varsayılmaktadır. Böylesine dar bir algı söz konusudur. Ayrıca Batıcılaşma dönemi konusunda da bütünlüklü bir değerlendirme ve tartışma gereği duyulmuş değildir; düşüncelerin tasvir ve nakliyle yetinilmiştir. Türkiye'de yakın bir zamana kadar Hilmi Ziya Ülken'in ve Emre Kongar'ın derleme eserinden başka bir çalışma bulunmaması bu alandaki büyük boşluğun bir göstergesiydi. Günümüzde bu tür çalışmaların çoğalması önemli. Ama sınırlılıkların aynı biçimde üretilmesini de aşmak gerekiyor.

Sosyoloji Yıllığı'nın bu kitabında, belli bir yöntem anlayışı çerçevesinde başlıca akımları, önemli figürleri, süreklilik ve dönüşüm/başkalaşım belirtileri, teorik bir gelenekten yoksunluk ve gelenekten istifade, köksüzlük ve birikim unsurları itibariyle Türk sosyolojisinin izini süreceğiz. Bugün kökleri Aydınlanma devrine dek geri giden bir Fransız, Alman, Rus veya Anglo-Sakson toplumsal düşünme geleneğinden söz edebilirken, belki de aynı kesinlikle bir Türk toplum düşüncesi geleneğinden söz edebilme imkânımız bulunmakta. Bunu da öncelikle sosyolojimize borçluyuz. *Sosyoloji Yıllığı* bunun bilincindedir. Çalışmamız, Türk toplum düşüncesini kapsayacak biçimde sosyolojimizin yanılgıları, yanlışları, aktarmacılığı, içine düştüğü buhranlar ve bütün bunlardan kurtulma ve yerli bir katkı sunma çabaları ile, bütünüyle önemsediğimiz bu serüveni değerlendirme amacını taşıyor. Kuşkusuz bu amaca ulaşmanın çeşitli yolları var. Bunlardan biri, ilk akla geleni ve kolay olanı, sosyolojimizin gelişimine katkıda bulunan kişilerin biyografileri ve eserleri hakkında yapılan bağımsız monografik araştırmaları kronolojik bir mantıkla alt alta getirmek olabilir. Ancak

bu yöntemin çeşitli sakıncaları var. En başta, parçalar anlamlı bir bütün oluşturmayabilir; hatta önemsediğimiz birikim ve geleneği berrak bir biçimde görmemizi önleyen sisli bir tabaka oluşturabilir. Monografi ağırlıklı gözlem ve saptamalar her bir sosyolog figürünü tekilleştirerek, onlar arasındaki benzerlikleri teşhis edememe riski de doğurabilir. Öte yandan, ülkemizde sosyolojinin gelişimine emek vermiş, katkıda bulunmuş kişilerin tamamını tek bir çalışmada ele almak da neredeyse imkânsız gibi. Sosyolojik sicile, kariyere, büyük emek ve zaman gerektiren bir bibliyografya araştırmasına odaklanması gereken böyle bir çalışma ancak "ansiklopedik" bir eser olabilir. Çünkü herhangi bir sosyoloji bölümünden mezun olan ve sosyoloji eğitim-öğretim faaliyetlerine katılan herkes "sosyolog" unvanını taşımaktadır. Bu anlamda son dönemde ülkemizde giderek daha çok sayıda sosyolog yetişmektedir. Özellikle YÖK sonrası dönemde üniversite sisteminde gerçekleştirilen dönüşümün ve neredeyse altmışı bulan sosyoloji kürsüsünde çok sayıda sosyologun görev almasının sosyolojimizi "zenginleştirdiğini" söylemek güçtür. Sosyoloji giderek akademik atama ve yükseltmelerle ilgili bir faaliyete ve ders verme yüküne dönüşmüştür. Bunun bir görüntüsü sosyologların niceliğindeki olağanüstü artış yanında, bilimsel araştırmaların alan ve hacimce genişlemesi, çoğalması ve çoğulculaşması oldu. Bununla birlikte, tekrar edelim, bu gelişmenin aynı ölçüde bir zenginlik oluşturduğunu iddia etmek mümkün değil. Dolayısıyla, özgünlük iddiasında olan bir Türk sosyolojisinden sözü açarken, devletin kendisine sosyolog unvanı bahşettiği herkesi aynı kapsam içinde değerlendirmekte güçlük vardır. İster istemez bir seçme işlemi gerekiyor. Aynı zamanda şunu da belirtmemiz gerekir ki, sosyologluk devletin verdiği bir unvandan ibaret değildir. Sosyologluğun sanki devlet kadrosunda bir yer peydahlama aracı, bir meslek olarak görülmesi nedeniyle, Türk toplum düşüncesine önemli katkılarda bulunan ama bir üniversitede sosyoloji eğitimi almamış kişiler "düşünür", "araştırmacı" gibi belirsiz sıfatlarla tanıtılmaktadır. Özellikle sanat-edebiyat alanında bunun örnekleri çoktur. Biz romancımız Kemal Tahir'i, devletin verdiği sosyolog unvanı olmamasına rağmen Türk sosyolojisinin oldukça önemli bir figürü olarak görüyoruz. Sosyoloji dışında başka bir toplumbilim dalında, sözgelişi iktisat tarihi alanında çalışmalar yapmış Ömer Lütfi Barkan gibi bir bilim adamını rahatlıkla Türk sosyolojisine katkısı itibariyle değerlendirebiliriz. Benzer örnekleri çoğaltmak mümkün. Sözgelişi Fuat Köprülü'yü, Ahmet Hamdi Tanpınar'ı Türk sosyolojisinden dışlamanın imkânı var mı? Listeyi uzatırsak, akademik sosyoloji alanı dışında ortaya çıkmış önemli eserleri Türk sosyolojisine mal etmemizi bize kim yasaklayabilir? Bütün bunlara rağmen, mebzul miktarda sosyologu bir kalemde dışlayarak, Türkiye'de sosyoloji birikiminin veya Türk toplum düşüncesinin ana eğilimlerinin "eksiksiz"e yakın, net bir resmini ortaya çıkarmak imkan dahilinde.

Burada da bir şeye daha dikkat çekmek gerekiyor. Sosyolojinin gelişiminde tek tek bireylerin çaba ve katkılarına odaklanan değerlendirmeler çoğu zaman çeşitli zaaflar barındırıyor. Ama bunun tersi de geçerli. Zira bireysel katkıların kimi zaman

bir döneme damgasını vurduğunun örnekleri de var. Ziya Gökalp, Hilmi Ziya Ülken ve Baykan Sezer gibi isimleri, onların sosyolojimize uzun soluklu katkılarını görmezden geldiğimizde bir Türk sosyolojisinden, Türk sosyolojisi geleneğinden söz etmemiz pek mümkün olmayacak. Türkiye'de bireysel çabayla bir yere gelmek pek mümkün değildir, ama bu, bireysel çabanın önemini reddetmemiz anlamına gelmiyor. Bu anlamda Türk sosyolojisi çok boyutlu olarak ele alınıp değerlendirilmek zorundadır. Sosyolojimizin nereden gelip nereye gittiğinin anlaşılması açısından, gerektiğinde kronolojinin ve akademik sosyolojinin dışına taşmaktan da kaçınmamak gerekiyor. Akademik anlamda kronolojiyi ve sosyolojiyi temel almayan bu tür çalışmalar Türk toplum düşüncesinin ve dolayısıyla sosyolojimizin bunalım ve sürüklenmelerini olduğu gibi, gelecekte alacağı biçim ve bu biçimi almasında hangi sosyoloji perspektiflerinin tayin edici olacağı konusunda bazı öngörülerde bulunmamıza olanak verebilir. Nihayetinde köksüz (tarih-bilinçsiz) ve yönsüz (gelecek-yönelimsiz) bir fikir üretiminin geçerlilik ve süreklilik gücü de zayıf olacaktır.

Türkiye'de Batılılaşma öncesi dönemde bir toplum düşüncesi geleneğinin olmadığı/oluşmadığı önyargısı çok uzun bir süredir bir problem olarak karşımıza çıkmaktadır. Başka bir deyişle Batılılaşma öncesi döneme ait Türk toplum düşüncesinin günümüzde işe yarar sonuçlar çıkarmamıza izin vermeyen, geride kalmış, gereksiz bir bilgi yığını olarak görülmesi entelektüel çevrelerde yaygın bir durumdur. Daha ileri gidersek, günümüz entelektüelleri arasında topyekun bir reddiyeci tutum alış Tanzimat, Meşrutiyet ve Cumhuriyet dönemleri Batılılaşma düşünceleri için geçerlidir. Nereden bakarsak bakalım, düşüncenin seyrinde bariz bir kopukluk olduğu aşikârdır. Bu kopukluğun gerisinde bir yandan geçmişte uyguladığımız siyasete ters işlere koşulmamız ve giderek dünya siyasetinden vazgeçmemiz, diğer yandan ise Türk toplum tarihinden günümüzde nasıl yararlanabileceğimizin bilenememesi yatmaktadır. Geçmişe bakışın böylesine olumsuz biçimlenmesinde sosyologlarımızın da oldukça büyük katkısı vardır. Türk toplum düşüncesi XIX. yüzyıl sonrası Batı toplum düşüncesiyle ilişkili olarak ele alınmaktadır. Sosyolojiye verilen önem ve ayrıcalık da bu nedenledir. Sosyoloji daha başlangıçta Batı'da ortaya çıkışı sırasında kendini geleneksel toplum düşüncesine ters, karşıt özelliklerle tanımlamıştır. Bunu sağlayan da sosyolojinin yöntem anlayışıdır. Türk toplum düşüncesi ile sosyoloji arasındaki ilişkinin sağlıklı bir biçimde kurulamamasının bir nedeni budur. Bunu aşmak gerekiyor. Bu yolda Baykan Sezer, Kurtuluş Kayalı ve H. Bayram Kaçmazoğlu'nun çalışmalarıyla bir hayli mesafe aldık. Sadece geleneksel Türk toplum düşüncesi ve sosyoloji arasında bağlantı kurulmakla kalınmadı, yeni tartışma konuları da kazandık. Bu sosyoloji yöntemi/bakış açısı sayesinde farklı konular ele alınmış olsa bile konular arasında belli bir bütünlük ve bağlantı sağlanmaktadır. Sosyolojiyle Türk toplum düşüncesi geleneği arasında ilişkiyi sağlayan da bu yöntem ve tarih anlayışından başka bir şey değildir.

Sosyolojide yöntem tartışmaları ile sosyoloji tarihi ve Türk toplum düşüncesinin serüveni arasında kopmaz bir bağ vardır. Sosyoloji kendisini yöntem tartışmaları çerçevesinde geliştirdiği gibi sosyologlar arasındaki farklılıklar da bu tartışmalar çerçevesinde belirginleşmektedir. Türk sosyologları ve eserleri söz konusu olduğunda, gerçekte, yöntem anlayışlarıyla ilgili değişme ve farklılaşmalar konu edilmektedir. Baykan Sezer sosyolojisi derken de belli bir yöntem/tarih anlayışı belirtilmiş olmaktadır. Baykan Sezer düşüncesinin üstünlüğü geçmiş birikimi de kapsayıp aşan yeni bir çerçeve sunmasıdır. Türk sosyologları ve eserlerine olan ilgi de bu tartışmanın bir devamı olarak görülmelidir. Bu birikimi hem kapsamak/sahip çıkmak hem de aşmak gerekmektedir. Türk toplum düşüncesinde veya sosyolojide ilerleme ve gelişmenin yolu buradan geçmektedir. Bu nedenle bu çalışmalar sadece Türk sosyologları ve eserleriyle sınırlı kalmamıştır. *Sosyoloji Yıllığı*'nın varoluş nedenlerinden biri de budur. Yıllıklarda Türk toplum tarihi ile Türk toplum düşüncesi ve sosyolojisinin temel konu ve sorunları ortaya konulmaya çalışılmış, belli bir bakış açısı çerçevesinde bu konu ve sorunlar bütünleştirilmiştir. Çalışmaların amacı Türk toplum düşüncesine yeni konular kazandırmanın yanı sıra Türk toplum düşüncesine belli bir yönde müdahale ederek katkıda bulunmaktır. Baykan Sezer'in ilk kitaplarından ikisinin (aynı zamanda ders olarak da verdiği) *Sosyolojinin Ana Başlıkları* ve *Türk Sosyolojisinin Ana Sorunları* olması rastlantı değildir. *Sosyoloji Yıllığı* kitapları çerçevesinde *Yunan Tarihçiliği*'nden *Türk Müziği*'ne, *Tarih ve Sosyoloji*'den *Osmanlılık*'a, *Batı Yayılmacılığı*'ndan *Tarihte Doğu-Batı Çatışması*'na kadar işlenen çeşitli konular belli bir yöntemin/bakış açısının ürünü olarak ortaya konulmuştur. Mevcut yöntem anlayışı, farklı konular arasında belli bir süreklilik ve bütünlüğü de sağlamıştır. Bu kitapta işte bu birikimden yararlanarak Türk sosyologlarını ve eserlerini, sosyolojimizin belli başlı eğilimlerini, kurumsallaşma özelliklerini ele alarak tartışma imkânı bulacağız. Bu çaba Türk toplum düşüncesinin kendi konularına, sorunlarına sahip çıkma çabasından bağımsız değildir.

Sosyoloji ile Türk toplum düşüncesi arasında bütünlüğü sağlama çabasını bir saplantı olarak görmemek gerekir. Bu bakış açısı bizim sosyoloji-tarih ilişkisinde ısrarımızın, sosyoloji anlayışımızın bir gereğidir. Sosyoloji gerçekte belli bir tarih anlayışından, bir dünya görüşünden başka bir şey değildir. Türk sosyologları ve eserleri konusunu bu nedenle önemsiyoruz. Bu çalışma bize sosyolojimizin biçimlenme özelliklerini tanıma imkânı veriyor. *Sosyoloji Yıllığı*'nın bu kitabının temel gerekçesi budur. Kitabın bölümlerini ve yazı başlıklarını bu anlayış belirledi. Bu çalışmada amacımız, yüz yıllık gelişimi boyunca sosyolojimiz hakkında kronolojiye ve mevcut manzaraya sadık kalan bir fotoğraf çekmek değil. Sosyoloji alanında fikir üretmiş bütün sosyologlarımızı kuşatmak gibi iddiamız da yok. Sözgelişi Zekeriya Beyaz'ı masaya yatırmak bizim işimiz değil. "Ağyarını mani, efradını cami" tabiriyle özetleyebileceğimiz, arayanın içinde her sosyolog hakkında malumat bulacağı bir kitap tasarlamadık. Türk sosyologlarını, doğum-ölüm tarihleri kronolojisine dayanarak ade-

ta bir resmigeçit mantığıyla sergilemeyi Türkiye'de sosyolojinin mirasına ilişkin sonuçlar çıkarmak için anlamlı bir yol olarak görmüyoruz. Geçmişin muhasebesini yapmak adına birikimi gözden kaçırmak, mahkum etmek, reddetmek de bizim işimiz değil. Sosyolojimizin geçmişiyle hesaplaşmak bugün bizler için her zamankinden daha büyük bir önem taşıyor. Ama "hesaplaşma" adına, geçmişin mirasını tamamen reddederek sosyolojiyi kendimizle başlatmak gibi bir yanlışa düşmemiz de gerekmiyor. Ülkemizde sosyoloji alanındaki gelişmeleri ana hatları, ana akımları/ekolleri, başka deyişle bölünme ve ayrışmaları, iç içe geçmeleri, süreklilik ve kopuşları çerçevesinde ele alıp değerlendirme çabası içinde olacağız. Bu nedenle sosyolojimizde ekol oluşturmuş belirli sosyologların yanı sıra, onların düşünceleri üzerinde etkili olan süreç ve koşulları da ele almak gerekiyor.

Daha *Sosyoloji Yıllığı*'nın ilk kitabından başlayarak Türk sosyolojisinin temel konu ve sorunlarının saptanması ve birlikte çalışma gerekliliğinden söz ettik. Bazen tek başına aşamadığımız konu ve sorunları karşılıklı saygı, işbirliği ve dayanışma çerçevesinde aşmak gerekir. Bu elbette kişisel girişimlerden, başarılardan ve katkılardan söz etmemize engel değil. Onların toplamı Türk sosyolojisinin zenginliğini ve birikimini oluşturmaktadır. Bu bakış açısıyla belirli kişilerin sosyoloji disiplininin kurumsallaşmasındaki katkılarını da gözden uzak tutmadık. Eleştiri hakkımız elbette saklı. Asıl yapılması gereken, gözden uzak tutma, dışlama, gündeme getirmeme yerine karşılıklı saygı temelinde eleştiri mekanizmasının canlı tutulmasıdır. Sosyoloji farklılıkları inkâr temelinde değil, bu farklılıklardan ve eleştiriden güç olarak zenginleşmiş ve bilim kimliğini kazanmıştır. Sosyolojiyi kutsallaşmış bilgi, dogma olmaktan çıkaran da farklı açıklamaların bilimsel bir yöntem anlayışı çerçevesinde kurumsallaşmasıdır. Türk sosyoloji tarihi bu açıdan sosyolojimizin temel konularından biridir. Çeşitli sosyoloji bölümlerinde ders olarak konulmasının nedeni de budur. Sosyoloji eğitiminin ve donanımımızın ayrılmaz bir parçasıdır. Sosyolojide elde ettiğimiz sonuçlar her koşulda yeniden ele alınmak, yeniden değerlendirilmek zorundadır. Türk sosyologları ve eserlerinin defalarca ele alınması ve her seferinde yeni değerlendirmelerle zenginleşmesi de bu bakış açısının bir sonucudur. Aksi takdirde sosyolojide gelişmeden söz edilmez. Türk sosyologları ve eserleri bir kerede ele alınıp tüketilecek bir konu olmanın ötesinde sosyolojinin canlılık ve dinamizminin bir göstergesidir. Bu konu ihmal edildiğinde bir Türk sosyolojisinden söz etmek de mümkün değildir.

Temel sorunların tanımlanması, bu konuda getirilen açıklama ve çözüme bağlı olarak eleştiri-özeleştiri ve yeniden örgütlenme mekanizmalarının geliştirilmesi, sosyologların çalışma ortamlarının ve biçiminin iyileştirilmesi bilimsel çalışmanın özüdür. Türk sosyolojisinin tarihine, çeşitli dönem ve eğilimlerine bu açıdan da bakmak gerekiyor. Geçmişin eğilimlerinin, eksiklik ve zaaflarının sorgulanması, dışlanmadan sahip çıkılarak dönüştürülmesi Türk sosyolojisinin kendisini var etmesi-

nin ve yeniden örgütlenmesinin bir yoludur. Türk sosyologları ve eserleri konusunu geçmişe, meslektaşlarımıza ve aşılmış olana saygı biçiminde de görmemek gerekir. Konu, geçmişin ve bugünün yeniden değerlendirilmesi kadar, geleceği inşa etmek için birtakım ipuçlarının sağlanması açısından da önemlidir. Başka deyişle sosyolojinin kendi gelişmesine, kaynaklarına olan ilgisizlik sadece geçmişin değil günümüzün ve geleceğin de karartılmasıdır. Bu yolda karşımıza dikilen başlıca engel, Batı sosyolojisi açıklamalarına aşırı bağımlılıktır. Günümüzde özellikle Batı dünya egemenliğinin aldığı yeni biçime bağlı olarak Batı açıklamalarına mutlak bir üstünlük verilmektedir. Bunun sonucunda Türk sosyolojisinin gerekliliği/varlığı da tartışma konusu haline getirilmiştir. Bu anlayışa karşı çıkmak, Türk sosyolojisinin canlılık ve dinamizmini belirtmek açısından da Türk sosyologları ve eserlerini gündeme getirmek, tartışmak gerekiyor. *Sosyoloji Yıllığı*'nın bu kitabında Türk sosyologlarını ve eserlerini gündeme getirmemizin bir nedeni budur.

Son dönemde ülkemizde yerli sosyolojik bilgi üretimini tehdit eden gelişmeler yaşanıyor. Bunlardan biri, sosyolojik çalışmayı yönlendiren ana saikin akademik atama ve yükselmeler olmasıdır. Akademik atama-yükselmeler için yabancı dilde (kastedilen Fince, Rusça, Arapça veya Çince değil, İngilizcedir) yayın yapma koşulunun getirilmesi, ortalama bir akademisyeni Türkçe okumaz-yazmaz-düşünmez durumuna getirmektedir. Bu alanda yaşanan bir başka risk, akademik toplumsal teoriye büyük ölçüde çeviri yayınların ve prestijli-çoksatan-çokokunan dergilerin yön vermeye başlamasıdır. Üniversite ve sosyoloji kürsüleri ise ülkenin teorik gündemini belirleme, etkileme şansını giderek yitirmekte, düşünce üretimi itibariyle dışa bağımlı hale gelmektedirler. Halbuki bağımlılığın her türlüsü özgün ve özgür fikir üretiminin önünde bir engel teşkil eder. İşte bu nedenle, ülkemizde sosyolojik araştırmalarda gözlemlenen canlılık ve çokluk anlamlı bir gösterge değildir. Kaldı ki, özgün, yeni sosyolojik bakış açıları/bilgi geliştirmek açısından yeni sosyologlar kuşağının başka handikapları da bulunuyor. Sözgelişi Batı'daki yeni toplumsal teorilerin etkisine aşırı biçimde maruz kalmaları ve sosyolojik teorinin yerli ve klasik kaynaklarına nüfuz etme yetersizlikleri... Belki de ülkemizde özgün, köklü ve birikimli bir sosyolojik teori geleneğinin oluşmasının önündeki en büyük engeldir bu. Teorinin, terminolojinin bütünüyle ithal olduğu, Türkiye'nin özgül toplumsallığı kavrayışından yoksun, sosyolojimizin birikiminden bihaber çalışmalar ortalığı kaplamıştır. Günümüzde Batı sosyolojisine olan aşırı bağımlılık Türk sosyolojisinin tarihine, temel eserlerine ilgiyi köreltiyor; adeta önemsiz hale getiriyor. Bunun bir görüntüsü son dönemde ortaya çıkan tercüme yayın furyası ve giderek telif yayınların azalmasıdır. Türk sosyolojisinde geçmişte var olan aktarmacılık ve Batı toplum düşüncesine bağımlılık eğiliminden biz de söz ettik. Ancak bu aktarmacılık ve bağımlılığın bile kendine özgü bir serüveni vardır. Bu serüvenden vazgeçilince Türk sosyolojisinin birikim ve dinamizmi de görmezden geliniyor ve toplumun kendi geleceği adına söz söylemesi, kendi kaderine sahip çıkması da önemsiz hale geliyor. Bu durumda

sosyoloji adına toplum üzerinde ağırlığı olmayan aktarmacılık öne çıkıyor, sosyoloji çalışmaları müfredat ve atama-yükseltmelerle ilgili rutin bir faaliyete dönüşüyor.

Biz Türk sosyolojisinin bütün birikimine ve tarihine sahip çıkıyoruz. Toplum düşüncemizin bütün yönleriyle, eleştiri ve özeleştiriye dayanan, olumlu bir diyalog kurmaya çabalıyoruz. Türk sosyolojisinde gelişme ve süreklilik ancak bu yolla mümkündür. Bunun aracı da yöntemdir. Yöntem temelli bu diyalogun geçmişle ilgili bir yanı olduğu gibi günümüzle ve gündelik ilişkilerimizle ilgili örgütlü, canlı, dinamik bir yönü, kurumsal bir çerçevesi de vardır. Bu kurumsal çerçevenin de eleştirilerek geliştirilmesi, hantal ve kişiye bağlı yönlerinin törpülenmesi ve bilimin gereklerine uygun hale getirilmesi gereklidir. Elimizdeki kitabın varoluş gerekçelerinden biri de budur. Çeşitli gerekçelerden söz ettik ama bütün bu gerekçelerin dayandığı temel ölçütümüz Türk sosyolojisinin gelişmesine ve Türk toplum düşüncesi geleneğinin kendini yeniden üretme imkânına olan inancımızdır. Sosyolojimizin ağırlık kazanmasının yolu ancak kendi geçmişi ve eğilimleri üzerinde yeni bir tartışma başlatmaktan geçiyor. Sosyolojinin birikiminden vazgeçmek sosyolojiden, daha kötüsü toplumdan ve toplumsal sorunların çözümü için uğraş vermekten vazgeçmektir.

Baykan Sezer'in İlk Kuşak Çalışma Arkadaşları Üzerine

Ertan Eğribel

Yıllar çok çabuk geçti. Geçmişte yaşadığımız tecrübeler anı oldu.

Güzel şeyleri başka türlü anlatmak da mümkün. Yıllar çok çabuk geçti. Geçmişte yaşadıklarımız şimdi zaman zaman başkalarına da gösterdiğimiz, ama her zaman bize ait anlık fotoğraflara dönüştü.

1970'lerin ikinci yarısında her şey çok hızlanmıştı.

1960'lar 1968'de bitmemişti. Her şey öğrenci gençliğe göre yenileniyor, şehirler ve sokaklar gençleşiyordu. Üniversiteler bizimdi. Ancak tecrübesizdik. 1970'ler geç kalınmış bir sona varmak için adımları hızlandırdıkça gövdenin sarsak ve acemi bir kırılganlık kazanmış haliydi. Bitmeyen tartışmaları en uca götürerek ya aşmak ya da tüketmek koşulları geçerliydi. Bir türlü dönüştüremiyor, yenilenemiyorduk. Bu, tartışma ve hareketlerimize bir bıkkınlık ve hoyratlık havası vermiş, karikatür özelliği kazandırmıştı. Bu nedenle Türkiye'nin ve dünyanın en çok satan mizah dergisi olan *Girgir* yaptıklarımızla dalga geçer gibi ciddi kitapların, siyasi dergilerin en üstünde duruyordu. *Cumhuriyet* gazetesinin bir zamanlar verdiği mizah eki olan *Ciddiyet*'in adı ve sığlığı rastlantı değildi. Hayata ve kendimize aşırı değer veriyorduk. İroni ve hafiflik ciddiyetten kaynaklanıyordu. Terslikler, karmaşıklık ve mantıksızlık çocuksu, saf ve garip bir duyarlıkla birleşerek sadece bize ait bir ironi ve mizahı besliyordu. Ölüm, ölmek de öyle bir şey şeydi. Karikatür konusuydu. Açmazlara ancak böyle tahammül edebiliyorduk. Acımasız ve çaresizdik. Her şeye buğulu, kalın bir camın arkasından bakıyorduk. Mizahçılar dışında bu dönemi şairler de özetledi. Biri "*Bütün renkler hızla kirleniyordu/ birinciliği beyaza verdiler*" dedi. Diğeri "*başka türlü bir şey benim istediğim/ ne ağaca benzer, ne de buluta/ burası gibi değil gideceğim memleket/ denizi ayrı deniz/ havası ayrı hava*" diyerek kaybolan bir anın hüznüne sarıldı. (Sonra-

ları bu şiir bir yaz aşkı şarkısına dönüştüğünde her şey bitmişti.) Yine aynı şair üç genç için yazdığı bir şiirde, ölümü en kısa zamanda koşulan bir yarışmaya dönüştürmüştü. Her şey kontrolden çıkmıştı, fakat bu karmaşa aynı araç ile basit bir sistematiğe oturtulmak isteniyordu: Şiddet. Şiddet hayatın her yerinde iktidardı. Gülümsemelerimizde, öğlen içkilerinde, gece yarısı birlikteliklerimizde, okuduklarımızda. Hayatı acı bir gülümseme ve şiddet eşliğinde yaşıyor ve çok eğleniyorduk. Kuşkuya izin yoktu. Mizah ve şiir duygumuzu karartıyor veya tam tersine ona sığınıyorduk. Bu şiddet ortamında kendimize ait yeni bir pencere açtığımız yer Baykan Sezer'in dersleriydi.

Yaşananlar hala flu, kimi anları belirgin. Belirgin olan Baykan Sezer fotoğraflarıydı.

Biz hep oradaydık. Fakültenin sosyoloji-felsefe koridorunun ucundaki büyük demir kapı asma kilit ve zincirlerle kapalıydı. Koridorun açık olan diğer ucu sadece fakülteye açılan bir kapı değil aynı zamanda mahremiyetimiz ve toplumsallaşmamız için tutunduğumuz, başkalarına kapalı bir yerdi. Sosyoloji-felsefe koridoru iki tarafı kapalı, hiçbir yere açılmayan bir tünel gibiydi. Bu tünelin dışına sadece ders zamanlarında anfilere giderken topluca çıkılırdı. Koridorda kalmak, tutunmak için kendimizi isteyerek buraya hapsetmiştik. Koridorun yorgun ve coşkulu olmayı aynı anda paylaşan kalabalığında siyaset, edebiyat, sanat konuşulur, önce yasak bildirileri, sonrasında çoğu zaman gizli ve mahcup çıkarılan şiir ve öyküleri paylaşırdık. Yüzlerce öğrencinin bir araya geldiği ve kimi zaman bir korku tüneline dönüşen bu koridor-kalede uzun konuşmalar, yürüyüşler, mitingler, çatışmalar, korsan pullamalar olur, her şeyi yaşamaya zaman ve yer bulurduk. Kızlar kavgada bile çok güzeldi. Erkekler kahraman, çocuk ve şair. Her gün bu gerginliğin içine korkuyla girer, bir müddet sonra birbirimize sokularak olağanüstü gibi görülen her şeyi sıradanlaştırırdık. Fakültenin karanlık, tozlu ve rutubetli koridorlarında, dış kapısında önce polislerin sonra mavi bereli askerlerin beklediği dershane ve anfilerde mutlu ama bir kıstırılmışlık duygusuyla yaşardık. Kuşatırken kuşatılmıştık. Bu kıstırılmışlık duygusu sadece mekânla ilgili değildi. Koşulları aşamamak ve tüketememekten kaynaklanıyordu. Koridor-kaleye sıkıca tutunduk. Koridorun iki yanında hocaların odaları ve küçük dershaneler yabancı bir gezegen gibi sıralanırdı. Baykan Bey'in seminer ve bölüm öğrencileri derslerde adeta ayrı bir dünyanın içine girerdi. Baykan Bey'in sadece duymadığı için değil, gece içtiği sigaralardan iyice boğulan ve kısılan sesini daha iyi duymak için ön sıralarda birbiri içine girerlerken sağcı, solcu, İslamcı, milliyetçi, feminist, abaza, her neyse, o yapıştırma kimliğini unutur açılan ayrı/gizli dünyanın kapısından sessizce içeri girer, ders bittiğinde yorulmuş, bitkin ve aç bir halde sıralara yığılır kalırdı.

Baykan Bey kendinden emin ve sakindi. O'nu sonradan fotoğraflarından tanıyanlar yaşlı biri olarak tanıdılar. Baykan Bey'i o haliyle dondurdular. Bizim anıları-

mızın fotoğraflarında ise Baykan Bey her zaman genç ve yorgun. Ama yüzünde hep aynı gülümsemeyle kaldı.

O gün dinlediğimiz ders uykusuz geçen gecenin göz ve bilgi nuru olarak üzerimize yağardı. Aslında her şey önce derslerde, derslerle başladı.

Fakülteyi ve bölümü türlü halleriyle tanıdık. Cahit Tanyol'un kalın camlı ve siyah çerçeveli gözlüğü, yüzünün kırışık, derin çizgileri bize bilgece bir yaşanmışlık, yaşlılık duygusu verir, kendiliğinden saygı duyardık. Dershane büyüklüğünde bir odası vardı. Yumuşak mı, sert mi olduğu anlaşılamayan yaşlı aile büyüğü görüntüsü, devam karnelerimizi imzalarken birden bir kamu görevlisi ciddiyeti kazanırdı. Yeşil koltukların içine iyice gömülen küçük gövdesi ve umulmayacak kadar narin elleriyle masaya usulca bıraktığı kitabı bize onun sürekli okuduğunu hatırlatır, ama niçin derslere gelmediğini anlayamazdık. Esrarengiz bir masalın içinden çıkmış, az sonra beklenmedik bir şey yapacak büyük, renkli kravatlı, takım elbiseli bir cin gibiydi. Bunu hisseder fakat korkmazdık. Fügen Hanım yanında oturur, her seferinde bizi yeniden tanıtırdı. Herkes henüz gençti, yeni başlamıştı. Bir anlamda Baykan Sezer'li bu kadro Cahit Tanyol'un eseriydi. Baykan Sezer daha başlangıçta hocaydı. Ümit Hanım ve Korkut Bey çalışkan işçi arılardı. Ümit Hanım sosyoloji dersi veren bir opera sanatçısıydı. Şen sesi koridorda ve anfilerde kristal bir berraklıkla çınlardı. En çok onu üzdük, çünkü en toleranslı oydu. O da arayış içindeydi. Hisli ve içtendi. Ancak anlattığı dersler başkaydı, bazen hissiz ve soğuk, aslında katılmadığı alıntılardı. Korkut Bey derse girince önce saatini masaya koyardı. Cahit Tanyol'un vermesi gereken dersi o verdiği için biraz sıkılırdı. Biz öyle hissederdik. Derslerin dışında hep Baykan Bey'le *görürdük o'nu. O günlerden* bir fotoğraf, Baykan Bey kapının önünde kravatını gevşetmiş, filtresiz sigarasını endişeyle içerken Korkut Bey içerde sınavda terliyordu. Mahmut Bey yıllar sonra bile aynı tempoda, dersleri kulağımıza fısıldar gibi tane tane anlatırdı. Kibar, titiz, anlayışlı bir uzaklıkla hep aynı kaldı. Mehmet Yalvaç'ın okutman olarak bölümde görevi kısa sürdü. Sonra da hemen unutuldu. 1980 öncesinde fakülte olaylar nedeniyle sık sık eğitime ara verirdi. Dersler azdı. Bölümün dışında bir öğrenim de koridorlar ve sokaktaydı. Taksim, Kumkapı, Süleymaniye, Sahaflar, Kapalıçarşı, şehrin bütün sinemaları, tiyatroları, mitingleri, panelleri fakültenin, sosyoloji-felsefe koridorunun bir devamı, uzantısıydı. Derslere girmemek için bahane boldu. Baykan Bey inatla ders yapardı. O özgürdü. Onunla birlikte derslere giren öğrenciler de. Garip bir şey olur, Baykan Bey'in yanına alarak derse götürdüğü öğrenciler bir tür görünmezlik ve dokunulmazlık kazanır, kimse bu öğrencilere sataşamaz, engelleyemezdi. Sosyoloji-felsefe koridoru ve girişteki anfiler dışında bu öğrenciler ilk defa Türkoloji ve tarih koridorlarını ve anfilerini böylece gördüler. 1960'lar, 1970'ler Baykan Bey'in derslerinde aşılıyordu, bu yüzden biz de büyük bir özgürlük kazanıyorduk.

Başkalarının hikâyesi kimi zaman kendimizin de hikâyesi olur. Bu yüzden şanslıydık.

Baykan Bey fakültenin en küçük odasındaydı. Bu durum Cahit Tanyol'un emekliliği sonrasında bölüm başkanlığını üstlendiğinde de değişmedi. Çalışma masasının duvara yaslandığı küçük odada Baykan Bey yüzü duvara dönük otururdu. Birini misafir ettiğinde diğeri ayakta bekler veya bir taburenin üstünde iğreti kalırdı. Unvanlar değişti oda değişmedi. Bir dervişin kendini adayarak arındığı bir çile ve dua hücresine benzeyen bu oda her dönem bölümün merkezi oldu. Küçük oda herkese açıktı ancak sözü olmayan bu odaya girmeye çekinir, sözünü bitirdiğinde de bir an önce çıkardı. Bu, Cahit Tanyol için de geçerliydi. Baykan Bey'in gülümsemesi, içtenliği gibi suratının asılması da genişti. Bunu öğrencileri de anladı. Cahit Tanyol'un emekli olmasından sonra Fügen Hanım fakülteden ayrıldı. Bir akşamüstü vapura binmek için indiği Eminönü'nün kalabalığında İstanbul'un yorgunluğuna dayanamayacağını anlayarak Malatya'da yeni bir serüvene başlama kararı aldı. Baykan Bey, Ümit Hanım, Korkut Bey ve Mahmut Bey ile birlikte dersleri üstlendiler. Buna zorluklara karşın bölümü yeniden inşa etmek de denebilirdi. Bu yeniden örgütlenmenin temeli bölüm kimliği olduğu için herkes kendiliğinden Baykan Bey'in bölümün öncülüğünü ve sözcülüğünü üstlenmesini benimsedi. Bu kadroya en geç Erhan Bey katıldı. Erhan Bey en sessiz, en dalgın ve en kuralcıydı. Bundan öğrenciler hiç hoşlanmadı ama onu da bölümün bir başka rengi olarak benimsediler. Bölüm toplantılarında en güzel, en basit ve en can alıcı sorular ondan gelirdi. YÖK sonrası dönemiydi. Yeni konulan dersler vardı. Buna rağmen bu kadro dışarıdan çok az bir yardım alarak, kendi kadrolarını yetiştirerek bölümün bağımsızlığını korudu. Yeni kadroların seçimine birlikte karar verdiler, ancak sırasını kendileri belirleyemediler. Güvenlik soruşturmaları, koşullar engel oluşturdu. Baykan Sezer'in ilk kuşak çalışma arkadaşları bugün emekli olma aşamasındalar. Onlar hocalarımız ve sonrasında bizim de çalışma arkadaşlarımız oldular. Onların kendi aralarında ve bizimle olan ilişkilerinden alacağımız çok ders var. Ama önce karşılıklı saygı ve nezaket. Bunun temeli de bölüm kimliğiydi. Bunu tartışarak öne çıkma çabası olmadı. Belirleyici olan buydu. Bu, Türkiye'de üniversite ortamında en değerli ve çok rastlanmayan bir özellikti. Görüş ortaklığı önemlidir, ama farklılıklara rağmen bölümü temsil etmek, karşılıklı saygı ve nezaketi korumak zor ve değerli olan vazgeçilmez bir özellikti. Onlar bu nedenle hep arkadaş ve dost olarak kaldılar. Bu bölüme de bir bütünlük ve saygı duygusu kazandırdı. Dışarıdan müdahalelere bu nedenle bölüm direnç gösterebildi. Bu tür girişimler etkisiz kaldı.

Öğrencileri ve hocalarıyla bölüm rengârenkti. Farklı ama rengahenk.

Bu gökkuşağı ahengini sağlayan Baykan Bey'in kimliğiydi.

Baykan Sezer'in ikinci kuşak çalışma arkadaşları aynı zamanda bölümün ilk kuşak hocalarının da öğrencileriydiler. Hocalarından meslektaş olarak da çok şey öğrendiler.

Bölümün farklı bütünlüğü kendiliğinden ve rastlantı değildi. Bunun belli kuralları ve kurumları vardı. Öncülük ve sözcülük bölüme başkalarının emeksiz verdiği bir bağış değildi. Bu, bölümün Türkiye'nin ilk sosyoloji bölümü olmasından da kaynaklanmıyordu. Öncülük ve sözcülüğü her koşulda yeniden kazanmak ve hak etmek gerekiyordu. Bölüm kimliğini kazanmak, bütünlüğünü korumak ve sürdürmek için öncelikle doğru işler yapılmalıydı. Bölüm bu amaçla Baykan Bey öncülüğünde, Türk toplum düşüncesinin ve sosyolojisinin bütün yönleriyle, özeleştiriye dayanan, eleştirel bir diyalog sağlamaya girişti. Fakültede bu yönüyle öne çıktı. Ama bunun için kendi içinde de bütünlüğü sağlayacak eleştiri-özeleştiri mekanizmalarını oluşturmalı, yapıp ettiklerini veya yapamadıklarını sorgulamalıydı. Bölüm kimliğinin bu yönü de en az sosyoloji anlayışı kadar önemliydi. Bölüm kimliğinin kurumsallaşması, bölüm içinde ve dışında diyalog ve işbirliğine dönüşmesi için mevcut örgütlenme ve çalışma pratiğinin sürekli iyileştirilmesi, derslerin yeniden yapılandırılması, dergi ve kitap çalışmalarının planlanması, yeni dersler konulması, öğrencilerin ders yükü altında ezilmemesi, geleceğe yönelik girişimlerde bulunulması, bölüm öncülüğünde seminerler, toplantılar yapılması, bölümün kendi kadrolarını oluşturması, özlük haklarının korunması, atama ve yükseltmelerle ilgilenilmesi, bölüm kadrolarının çalışmalarını yapabileceği mekânların edinilmesi, örgütlenmenin kişilere bağlı olmaması ve kalıcı olması için belli düzenlemelerin yapılması gerekiyordu. Bu örgütlenmenin, sorgulama ve tartışmanın, yapıp ettiklerimizin takibi ve ortaklığın zeminini de düzenli yapılan bölüm toplantılarıydı. Toplantılar bölüm çalışanlarının hepsinin bir araya geldiği bir şenlik havasında geçerdi. Ümit Hanım bölüm toplantılarının eksiksiz notlarını tutan yaramaz bir öğrencisi gibiydi. Her güzel öneri veya işte gözleri parıldar, kendisini sevinçle bölüme teslim etmekten çekinmezdi. Erhan Bey sessizdi. En güzel esprileri Korkut Bey yapardı. Mahmut Bey her zaman yapıcı ve olumluydu. Baykan Bey'in gülümsemesi ve yüzünün kararması hemen anlaşılırdı. Biz gençler daha çok hocalarımızın ilişkilerini izler ve hayran olurduk. Bölüm toplantıları sadece yapıp ettiklerimizi, yapamadıklarımızı birlikte paylaştığımız, çalışmaları planladığımız, eleştiri-özeleştiri mekanizmalarını ortak bir biçimde çalıştırdığımız yerler değil, aynı zamanda karşılıklı saygı ve sevgiyi, nezaketi oluşturduğumuz, özellikle genç kuşaklar için bir tür eğitim yeriydi. Bundan öğrenciler de etkilendi ve biçimlendi. Bu toplantılarda alınan kararlar bölüme zarar getirecek özellik taşımadıkça kişisel işlere, çalışmalara engel değildi. Ancak bölüm dışından alınacak veya dışarıya yapılacak işler konusunda her bölüm çalışanının bölüm kimliğine ters düşmemek, bölüm kimliğini zedelememek adına bir hassasiyeti vardı. Bu konuda zorlama olmayan, kendiliğinden bir mutabakat oluşmuştu. Bölüm kimliğinin bütünlüğünün getirmiş olduğu onura, prestije ortak olmanın ve paylaşmanın karşılığı olarak kişisel çalışmaların, içeride ve dışarıda yapılan işlerin buna zarar getirmemesi doğaldı. Bütün hocalarımız Baykan Bey zamanında bu ilkeye sadık kaldılar. Bu durum bölüm için birlikte ve bireysel düzeyde çalışmayı, birlikte örgütlenmeyi, çeşitli işler-

de görev almayı da yükselterek bölüm kimliğine katkı sağladı. Kimse bölümün veya unvanının rantıyla geçinmenin, bunu bir başka şeye dönüştürmenin peşine düşmedi. Bunun sağladığı imkânlar nedeniyle bölüm kendi içinden dekan yardımcısı, dekan çıkarmayı başardı.

Sosyolojiye ve bölüm kimliğine sahip çıkmak bireysel özgürlük ve kimliğimize de sahip çıkmaktı. Bunun için kimi zaman bölümden ayrı düşmek de kaçınılmazdı.

Önce Baykan Bey kendi isteğiyle erken emekli oldu, sonra Ümit Hanım. Ama hiç ayrılmadık ki.

Sosyoloji toplum kimliği üzerinde bilinçlenmedir. Bunu sık sık vurguladık. Bunu tamamlayalım. Sosyoloji bölümlerinin görevi ve örgütlenmesi sosyolojinin bilim kimliğinden bağımsız değildir. Sosyoloji toplum kimliği üzerinde çalışma yaparken bölüm kimliğini ve kullandığı araçları da buna uygun olarak geliştirmelidir. Bunun için bölüm kimliğini kurumsallaştırmayı kişilere göre değil bilim disiplinine, çalışmanın gereklerine uygun olarak örgütlemek gerekir. Bölüm disiplini ile bilim disiplini birbirine ters değildir. Bölüm kendi işleyiş mekanizmasını, bölüm içi ilişkileri, çalışma ve örgütlenme araçlarını bu anlamda biçimlendirmeli, yapıp ettiklerini sürekli sorgulamalıdır. Keyfilik, dışa bağımlılık, sekterlik, kariyerizm, kişisel çıkar peşinde koşmak bilim disiplininin gerekleriyle uyuşmayan özelliklerdir. Sosyolojimiz özgürleştikçe, toplum kimliğine sahip çıktıkça bölümlerimiz de özgürleşecektir. O zaman bölüm disiplini adı altında keyfilik, kariyerizm, çıkar peşinde koşmak en azından yüz kızartıcı bir ayıp olarak karşılanacaktır. Çalışmak, kimi zaman çatışmak da özgürleştirir. Çözüm sahibi olmak her şeye uyumlu olmak değil, mevcut duruma ve açmaza teslim olmamaktır. Kolaylığa alışmamaktır. Baykan Bey ve ilk kuşak çalışma arkadaşları bu açıdan bize önemli bir miras bıraktılar. Yıllar çabuk geçti. Baykan Bey'i kaybettik. Bölüm hocalarımız, Korkut Bey, Mahmut Bey, Erhan Bey bugün emeklilik aşamasındalar. Hepsi öncelikle iyi insanlardı. İyi kalpli, duyarlı, bağışlayıcı, koruyucu ve kibar. Bu nedenle titizdiler. Bölüm disiplinine ve kimliğine öncelik vererek bölümün huzurunu sağladılar. Baykan Bey ve ilk kuşak çalışma arkadaşları bizlere bölüm kimliğinin getirdiği onur, imkan ve prestij yanında önemli sorumluluklar da bıraktı. Bunun gereğini yerine getirmek için zaten buradaydık.

Sosyolojinin bilim kimliğinden ve birikiminden vazgeçmek toplumdan ve geçmişten kaçıştır.

Sosyolojimizin ve bölümün serüveni devam ediyor.

Laleli'den Dünyaya Doğru: İstanbul Sosyoloji

Osman Konuk

"Mekan, peteklerinin binlerce gözünde zamanı sıkıştırılmış olarak tutar."

Bachelard

Konunun benim zihnimde iki yönü var: 1. İstanbul Sosyoloji'nin kurumsal ve sosyal bilimsel anlamı, 2. Sosyoloji koridoru. Birinci kısmı konunun nesnel çerçevesini; ikinci kısmı, yani koridor, deyim yerindeyse ruhunu temsil ediyor.

1. İstanbul Sosyoloji

İstanbul Sosyoloji 90 yıllık bir geçmişe ve geleneğe sahip. Geçmişe sahip olmak, bir gelenek oluşturmak için gerek şart ama yeter şart değil. İstanbul Sosyoloji sadece bir bölüm değil. Öyle olsaydı kayıt, resmi program, bölüm içi uzmanlaşma, mezuniyet ve bir mesleki unvan kazanmak gibi formel süreçlerden ibaret olurdu. İstanbul Sosyoloji bir müessese. Yani tarz. Asla bir marka değil mesela. Tıpkı Türkiye'nin, tarihinin bir marka olmaması gibi. Çünkü kültürler marka değildir. Markalaşma, kültürsüzleşmenin "işareti" bir bakıma. Kültürel içeriklerin logolara dönüştürülerek içeriksizleştirilmesi. Günümüzde bilimsel kurumlar da markalaşma amacında. Bir üniversiteye mensup olmak, o üniversitenin baskılı tişörtlerini giymek anlamına geliyor. Üniversiteler ÖSS'de yüksek puan alan öğrencilere tanıtım faaliyeti olarak üniversitenin baskılı tişörtlerini gönderiyorlar. Amerikan usulü "kurum kültürü" böyle oluşturuluyor. Tatlıses Lahmacun da aynı şeyi yapıyor, National Geographic dergisi de. Kişi ve kurumları, nesneleri, mekanları hatta zamanı markalaştırarak değişim değerini yükseltmek amacında neoliberal teoloji.

İstanbul Sosyoloji'yi nasıl tanımlamalı? Onu, o olmayandan ayıran nedir? Pek çok cevap verilebilir. Üç maddelik kısa bir cevap yeterli olmasa da bir fikir verebilir:

1. Kurucudur.

2. Muhaliftir.

3. Yerlidir.

Yerli olduğu için muhalif ve muhalif olduğu için yerli.

Yerlilik ve muhaliflik sorunlu ve aşındırılmış kavramlar. Bir açıdan bakıldığında, yerlilik "modern" icatlardan biri. Eskiden yerliler kendine yerli demiyorlardı. Birçok ortalama Türk vatandaşı için, Yerliler deyince akla Amerikan Kızılderilileri geliyordur. Yerlilik kavramı, milliyetçilik, muhafazakârlık, ulusalcılık, İslamcılık gibi yerlilik çağrışımı da olan kullanımlardan tümüyle farklı. Bazı boyutlarıyla, karşılıklı anlam salınımları içerse de, yerlilik, kaplamını, Asya, Doğu, İslam; içlemini, Türk ve Türkiye olarak belirleyen bir özel kullanıma sahiptir.

Muhaliflik de genellikle "entelektüel poz" tabirine uygun, moda takılardan birisi. İstanbul Sosyoloji'nin muhalifliği, muhalifliğin bu biçimiyle hiçbir benzerlik taşımaz. Yerlilik kodunda içerilmiş bir köke sahip. Siyasal, bilimsel muhalifliği de içeren, dönemsel ve kişisel istisnalar dışında, bölümün akademik geleneğinde hep sürdürülmüş, seçilmiş bir tavır. Günümüzde mesela İstanbul Sosyoloji'nin hocaları kamuoyu araştırma sektöründe, TV programlarında, üniversite starları arasında pek görülmezler. Akademik star sisteminin tamamen dışındadırlar.

Kuruculuğu da somut olarak üç alanda görülebilir:

1. Türkiye'de sosyolojiyi kuran bölümdür.

2. Türkiye Cumhuriyeti'nin fikirsel temellerinde Ziya Gökalp'in sosyolojisi en önemli katkıya sahiptir.

3. İstanbul Sosyoloji, Türkiye'de bilimsel yayıncılığın da kurucusudur. 1917 yılında ilk sayısı çıkan *İçtimaiyat Mecmuası*, Türkiye'nin ilk, dünyanın üçüncü sosyoloji dergisidir. Birincisi, 1895'te Chicago'da çıkan *American Journal of Sociology*, ikincisi, Paris'te 1896'da yayımlanmaya başlayan *L'Année Sociologiuqe*. *İçtimaiyat Mecmuası*'nın ilk altı sayısının tıpkıbasımı Sosyoloji Araştırma Merkezi tarafından yayımlanmıştır. Sosyoloji Araştırma Merkezi tarafından yayınlanan Sosyoloji Yıllığı bu geleneğin devamı niteliğindedir. Yıllığın on birinci sayısı, *Baykan Sezer'e Armağan* başlığıyla yayımlandı. (Kızılelma Yayıncılık, Mart 2004, İstanbul).

İstanbul Sosyoloji, gerçekten bir mensubu olunduğunda mezun olunan bir bölüm değil. O aidiyete sahip olunca elbette "kayıtlı üye" de olmak gerekmiyor. İstanbul Sosyoloji'ye "doğal üye" de olunabilir. Farklı düşünsel, siyasi konumlardan çok yerlilik, özgün bir bağlamda yerlilik, muhaliflik, sivillik ana çerçevesi bunu belirlemektedir.

İstanbul Sosyoloji'nin işlevsel katkıları şöyle özetlenebilir:

1. Modern Türk sosyal biliminin tarihi içindeki başat konumu.

2. Bölümün, yani müessesenin yetiştirdiği şahsiyetlerin katkıları.

3. Bölüme karakterini veren bir unsur olarak mekân, yani Edebiyat Fakültesi ve onun içindeki sosyoloji koridoru. Daha doğrusu sosyoloji-felsefe koridoru.

Edebiyat, tarih, sosyoloji. İstanbul Sosyoloji'nin genetik karakterinde bu üç alan iç içedir. Kurucusu Ziya Gökalp'ten tevarüs eden bir özellik. Ziya Gökalp'in entelektüel, siyasi ve edebi ilgileri, İstanbul Sosyoloji geleneğinin de tanımlayıcı nitelikleri olmuştur. Siyasetçi, şair ve sosyologtur.

İstanbul Sosyoloji siyasidir. Hiçbir zaman bilim-siyaset, olgu-değer, ahlak-bilgi ikiliklerini birbirinden ayırmamıştır. Tek tek şahsiyetler, farklı tutumlar sergilemiş-sergiliyor olsa da gelenek, kuruluş amacıyla alakalı olarak böyle oluşmuştur.

Sosyoloji, hem Avrupa'da, hem Türkiye'de, toplumsal kurtuluş projeleri, krizlerden çıkış yolları, modernleşmenin ürettiği çatışmaların çözümlerinin bilimi ve aracı olarak doğmuştur. Sosyoloji, doğuşundaki yarı bilim yarı edebiyat niteliğini de sürdürmüştür. Bilimselliğin arızi itibarına pek itibar etmeden.

"Bilimden topluma değil toplumdan bilime ilkesi" İstanbul Sosyoloji'nin gözettiği ve sürdürdüğü genel yaklaşımdır. Bu yaklaşım hem terminolojiyi hem de metodolojiyi yeniden kurmayı, belirlenmiş çerçevelerin dışına çıkmayı gerektirir. Bilimin en masum araçları kabul edilen terminolojinin gizlediği "Batılı bilgiye", bilginin sömürgeleştirici etkisine dikkat çekilerek.

İstanbul Sosyoloji, kronolojik sırayla, şu isimlerle temsil edilmiştir.

Ziya Gökalp-Necmettin Sadak dönemi (kuruluş)

İsmail Hakkı Baltacıoğlu

Hilmi Ziya Ülken

Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu

Nurettin Şazi Kösemihal

Cahit Tanyol

Baykan Sezer

A. Fügen Berkay

Ümit Meriç

Mahmut Arslan

Korkut Tuna

Özellikle Baykan Sezer döneminde Türk sosyolojisinin ve Türk toplumunun sorunları derinliğine yeniden ele alınmış, gelenek içinde yeni bir yaklaşım, "Sezerci perspektif" denilebilecek tarzda şekillenmeye başlamıştır. Bu yaklaşım, sosyolojiyi dünya ve Türkiye sorunları karşısında yeniden sorgulamaya ve bir tarihsel sosyoloji

kurmaya yöneliktir. Sosyoloji Yıllığı'nın *Baykan Sezer'e Armağan* sayısında konuyla ilgili makaleler yer almaktadır.

İstanbul Sosyoloji mezunu ya da o ekole düşünsel olarak yakın pek çok öğretim üyesi de başka üniversitelerin sosyal bilim bölümlerinde geleneği geliştirmekte, yaymakta ve sürdürmektedir.

Belli dönemler hariç, hem siyasal iktidarla, hem yaygın popüler sosyal bilim anlayışıyla barışık olmamıştır. Uzaktan bakıldığında seçkinci bir eda gibi görünür. Bu durum tevarüs ettirdiği gelenekle ilgilidir. Konjonktürel akademik eğilimlere prim vermeyen ve kendi metodolojisi ve teorisi çerçevesinde ısrarlı olmanın getirdiği bir tutumun yarattığı görüntü olduğu söylenebilir.

2. "Mekanın Poetikası": Sosyoloji Koridoru

İstanbul Sosyoloji'nin karakteristiğini oluşturan önemli unsurlardan birisi de mekânıdır. Kısaca koridor diye anılan, bölümün bazı dersliklerinin, bölüm kitaplığının ve hocaların odalarının bulunduğu ünlü sosyoloji-felsefe koridoru. Koridor, bizim dönemimizde Fen Fakültesine açılan taraftaki kapı iptal edildiği için girişi olan ama çıkışı olmayan, kafkaesk bir atmosfere sahipti. Her zaman biraz karanlık, sigara dumanından puslu. Ama bütün bunlarla koridorun atmosferi tamamlanıyordu. Fakültenin kapısından girince Cahit Tanyol, Baykan Sezer, İsmail Tunalı, Nihat Keklik, Mehmet Kaplan, Erol Güngör, Akşit Göktürk, Tahsin Yücel, Murat Belge gibi isimlere rastlanan en parlak dönemlerinden birini yaşıyordu.

80'li yıllarda koridordan ve bölümden kimi tanış ve arkadaşlarım şu anda bölümde öğretim üyesi ve İstanbul Sosyoloji'nin genç kuşağı olarak yeni açılımlar ve projelerle ekole yeni derinlikler kazandırmaktadırlar. Ertan Eğribel, Recep Ertürk, İsmail Coşkun, Zerrin Gülşan Baydar, Oya Okan, Ufuk Özcan isimleri anılabilir.

Sosyoloji koridorunun girişinde "sosyoloji-felsefe" yazmasına rağmen, koridorun adı, felsefedekiler için "felsefe", sosyolojidekiler için "sosyoloji" koridorudur. İstanbul Sosyoloji'de (veya felsefede) okumak, bir bölüm öğrencisi olmanın yanında, "koridor müfredatı" denebilecek informel formasyona da sahip olmak demektir. Koridor, 12 Eylül öncesinde, (ben o zaman birinci sınıftaydım) Edebiyat Fakültesi'nin diğer alanlarının aksine, Türk solunun tüm fraksiyonlarının temsil edildiği, sol teorinin didik didik edildiği tam bir politik forum alanıydı. 12 Eylül'den sonra, tüm Türkiye'deki eğilime paralel olarak koridor edebiyat-sanat platformuna dönüştü. Ağırlıkla, sosyoloji, felsefe, antropoloji, filoloji bölümlerinden konuyla alakalı herkes "bizim koridorda" buluşurdu. Konuşma ve tartışmalar her zaman olduğu gibi şiir merkezliydi. Koridorda başlayan muhabbet caddenin karşısındaki Huzur Kıraathanesi'nde sürdürülürdü. Koridorun o dönemindeki bazı isimler: Osman Konuk, Oktay Taftalı, Nalan Barbarosoğlu (hikayeci), Cengiz Öndersever (hikayeci), seyrek olarak uğrasa da Suat Vardal, Ege Fülütçüoğlu (Asıl adı Mehmet Ali, şiirlerini bu

isimle yayımlardı), Sibel Özbudun, Elif Gevgilili. Huzur Kıraathanesi grubu ise daha geniş katılımlı ve şiir-yoğun sohbetlerin, dergi projelerinin, şiir stratejilerinin havada uçuştuğu daha sıcak bir ortam durumundaydı. Yukarıda anılan isimlerin yanında, Mehmet Müfit, Adnan Özer, ara sıra Ankara'dan geldiklerinde uğrayan Akif Kurtuluş ve Metin Celal gibi isimlerden oluşmaktaydı. 80'li yıllarda dergilere konu olan şiir meselelerinin birçoğunun çekirdeği bu tartışmalarla kotarılmıştır.

Koridor, 80'li yılların başındaki bu atmosferi aynı verimlilikle sürdüremedi. YÖK sisteminin yarattığı temiz, düzenli yapı entelektüel ve edebi bir iklim yaratmak için uygun değil. Karanlık, sigara dumanlı, şair ve yazarlar için hayat alanı koridorlar yok. Tüm koridorlar temiz ve sigara içmek de yasak zaten.

İstanbul Sosyoloji, tarihi ve bugünüyle akademik bir müessese. Ama bir marka değil. Parlak ve popüler değil. Ama bu seçilmiş ve özenle sürdürülen bir tutum. Bir bölüm olmaktan çok daha fazla anlam ve işlevlere sahip. Türk sosyal biliminde bir ekol. Tarihe, topluma, sosyolojiye bakışıyla yerli ve muhalif. Bu ikisi aynı anlama geliyor zaten.

Türkiye'nin Son Seksen Yıllık Tarihini Biyografi ve Otobiyografi ile Okumaya Çalışmak[*]

Kurtuluş Kayalı

Türkiye'de biyografi ve otobiyografiye rağbetin artmaya başladığı yıllarla Türkiye'nin yakın tarihinin adeta silinmeye çalışıldığı yıllar iç içe geçmiş vaziyette. Bu durum ister istemez biyografi ve otobiyografilerin yazılış biçimini rahatlatıyor. Tabii bunların tarzları da değişiyor. Bazı konular yeniden gündeme girince bazı alanlar üzerine tutulan projektör de çoğalıyor. Ancak siyasi eksenli biyografi ve otobiyografiler ilk dönemlerde daha fazla öne çıkıyor. Türkiye silueti silinince de insanlar kendi fotoğraflarını ve önemsedikleri kişiliklerin fotoğraflarını istedikleri gibi rötuşa tabi tutabiliyor. Hatta hepten başkalaştırıyor.

Özellikle 1960'lı yıllara bakıldığı zaman otobiyografilerin zaruretten, biyografilerin de dönemin etkileyici figürlerini öne çıkarmak eğiliminden kaynaklandığı söylenebilir. Öne çıkarma eğilimleri tarihsel şahsiyetlerden bahsetmek gerektiğinde belirir. *Tek Adam*, *İkinci Adam* ve *Menderes'in Dramı* vs. budur. Yaşayan tarihsel ve siyasal kişiliklerin kendilerini anlatma meramının bir tezahürü olarak da kendini gösterir. Tabii doğal olarak askeri-siyasal kişilikler gündemdedir. Edebi kişilikler de çoğu zaman ilgi odağındadır. Ancak tabii bu arkadan gelir.

Zaman içinde biyografi ve otobiyografilerde hayatın ilk dönemleri de yoğun olarak öne çıkar. Bu durum kültürel alanın da dikkat çeken bir alan olmasıyla kendini daha çok hissettirir. Kültür konusuna ilgi biyografilerin, otobiyografilerin hayatın ilk dönemlerine de odaklaşmasını beraberinde getirecektir. Belki de Türkiye'de Edward Said'in *Yersiz Yurtsuz* başlıklı otobiyografisine benzer metinlerin önünün

---

[*] Bu yazı ilk defa *Kılavuz*, Sayı: 48, Nisan 2008 içinde yayımlanmıştır.

açılmasına yol açacaktır. Tabii ülke tarihinin atlanması, bu tür metinlerin okunmasını zorlaştıracaktır. Hele bir de yüz-yüz elli yıl önceki biyografiler söz konusu olunca. Eski döneme ait otobiyografi ve biyografilerin okunması zaten başından beri zordur. Gitgide de daha zor olacağa benzemektedir. Benzemektedir ne kelime, kesindir! Artık otobiyografi yazılmıyor ama biyografiler bayağı erken bir tarihten başlıyor.

Bu aşamada iki noktaya dikkat etmek anlamlı olabilir. Halide Edip'in otobiyografisi, ister roman biçiminde olanı, ister düzyazı biçiminde yazılanı oldukça geç bir dönemde ciddiye alınıp üzerinde durulmaya başlandı. Örneğin özellikle erken Cumhuriyet dönemi hakkında tartışmalar boy verdikten sonra Halide Edip'in düşüncelerine yönelik merak oluştu. 1980'li yılların sonlarında entelektüel olarak Halide Edip'in düşünceleri öne çıkarılarak tartışıldı. Bu çerçevede yazılan doktora tezi, çok daha uzun bir zaman aralığı üzerinde dursa da biraz flu sayılabilecek bir Halide Edip fotoğrafı veriyor. Bu hususa dikkatli bir şekilde bakmak gerekiyor. Aslında bu kitapta ve yazılan sınırlı sayıda metinde fotoğraf çok daha flu duruyor. Örneğin Mina Urgan'ın metnindeki Halide Edip portresi, çok daha sahih ama eksik. Mina Urgan belki de sadece kendi gördüğünü aktarıyor. Onun metinlerinde Halide Edip, neredeyse sadece İngiliz Dili ve Edebiyatı hocası, İngiliz Edebiyatını pek bilmeyen bir hoca olarak görülüyor. Bir de önemli insanlar hakkında, örneğin Yahya Kemal hakkında yazılan metinler vesilesiyle bilinen şeyleri yazar üvey babasının, Falih Rıfkı'nın ağzından duyarak aktarır. Tabii Halide Edip'in başka zamanları belirgin olarak boş kalıyor. Bu durumda ister istemez belirgin olarak eksikli bir fotoğraf verilir. Çünkü bu metinlerde yeni döneme ilişkin daha fazla bilgi vardır.

Son dönemin temel temayülleri hiç kimseyi Halide Edip'in ilk yıllarına, gençlik yıllarına götürmüyor. Değerlendirme yapıldığı zaman Osmanlı'ya yönelik bir ilginin söz konusu olması lazım. Türkiye'de böyle bir yönelme gerçekleşmiyor. Frances Kazan, hayatının iki dönemi açısından Halide Edip fotoğrafını daha sahih kılacak birer deneme yazıyor. Bunlardan biri Halide Edip'in Amerika yıllarını vermek. Bu kitap kısa bir kitap ve erken dönemde yayımlanıyor. Bir de gene aynı yazarın Halide Edip'i anlamaya dönük bir kitabı; *Halide* başlıklı bir romanı var. Bu roman, Halide Edip'i 1917 yılına kadar anlatmayı deniyor. Tabii bu anlamda onun otobiyografik özellikler taşıyan romanlarından da yararlanıyor. Ancak insanın temel soruyu gündeme getirmesi gerekiyor. Neden Türkiye'de bu tarz bir eğilim, dışarıda olandan daha gelişkin bir Halide Edip fotoğrafı, Halide Edip'in yaşantısının erken yıllarını oluşturacak bir eğilim kendini göstermiyor? Bu durum belki de salt erken Cumhuriyet döneminin anlaşılmasıyla biter gibi görünüyor. Onun *Turkey Faces West* kitabının sonuç bölümü, temel düşüncesi itibariyle yeterli görülmüş; bu kitabı da içeren *Türkiye'de Şark Garp ve Amerikan Tesirleri* başlıklı metni üzerinde hiçbir şekilde durulma gereği duyulmamıştır. Aslında Halide Edip'in oldukça geniş sayılabilecek ilgisi bulunmaktadır. Son dönemdeki ilgi de fotoğrafı flu halden kurtarama-

mıştır. Belki de onun erken Cumhuriyet dönemindeki muhalefetiyle yetinilmiş. Zaten o dönem düşünce hayatının temel derdi de bu.

Aziz Nesin, ilk cildi 1965 yılında çıkan otobiyografisiyle, *Böyle Gelmiş Böyle Gitmez* kitabıyla oldukça erken dönemlerde çakılıp kalmıştır. Bu kitabın daha sonraki ciltleri de konuyu olsa olsa 13-14 yaşlarına kadar getirmiştir. Babasına yönelik değerlendirmeleri, dönemin özellikleri hiç nazar-ı dikkate alınmadan anlaşılmaya çalışılmıştır. Çünkü o kitabın yayımlandığı dönemde, tarih kesitinde geçmişe dönük bir ilgi yoktur. Dolayısıyla da kitabı, anı kitabı doğru düzgün okunmamış görünmektedir. Bu anı kitapları arasından Aziz Nesin'in hayat hikâyesini çıkarmak mümkündür. Aziz Nesin'le yakın yaşta olan bir başka kişinin (1915-1925) kitabı da çocukluk kısmı oldukça geniş olan bir kitaptır. *Boşuna mı Çiğnedik*, yayımlandığı tarih oldukça geç olduğu için yazarının erken dönemlerini, hayatının erken yıllarını da derinlemesine aktaran bir otobiyografi mahiyetindedir. İki kitabın sadece başlıkları bile yazarlarının siyasal tavırlarını göstermekte ve topluma nasıl baktıklarını anlaşılır kılmaktadır. Sevim Belli'nin kitabının neredeyse zamanımıza kadar gelmesine mukabil, okuyanlar bu konular hakkında neredeyse hiçbir şey söylememiştir. Aziz Nesin'in yazdığı diğer metinler, hayatının her dönemini anı kitabı ölçüsünde aydınlatıcı mahiyette olmasa da önemli ölçüde ortaya çıkaracak gibidir. Onun *Benim Delilerim*'den, *Birlikte Öldüklerim Birlikte Yaşadıklarım*'a kadar yazdıkları, hayatını belirgin bir şekilde aydınlatacak özellikler taşımaktadır. Hemen herkes, toplumun hemen her alanında belirginlik kazanmış insanlar hakkında bilgiler sunmaktadır. Çok geniş bir kesimin belirgin sayılabilecek portreleri bulunmaktadır. Hemen her dönemde toplumun vitrininde olmasına karşın, zaman zaman sınırlı sayıda değini dışında Aziz Nesin'in biyografisi Türkiye'yi anlamak bakımından da olsa pek fazla incelenmemiş görünmektedir.

Aziz Nesin deyince bir hususu aydınlatmak bakımından akla Vartan İhmalyan'ın yazdığı otobiyografi gelmektedir. Vartan İhmalyan'ın otobiyografisi, Türkiye'nin tarihsel gelişmeleri konusunda duyarlı, sosyal hayata dair tasvirlerin hakikaten önemli telakki edilebileceği bir çalışma, bir kitap olarak nitelenmelidir. Onun ötesinde, İhmalyan'ın yurtdışı hayatı, Türkiye'deki siyasal duyarlılıklar konusunda da önemli açılımlar getirme potansiyeli taşımaktadır. Aslında gündelik hayatın yansıtılması anlamında çalışma/kitap birçok siyasal metinden daha açıklayıcı görünmektedir. Bu kitap, belirgin bir siyasal parti üzerine eleştirel mahiyetteki metinleri tetiklenmişse de Türkiye'de pek fazla etki yapmamıştır. Bunun yanında Aziz Nesin'in "Büyük Grev" öyküsü, öykü olmanın ötesinde Türkiye'nin siyasal fotoğrafını, bittabi sosyal ve kültürel fotoğrafını olağanüstü ciddi, dikkat çekici bir şekilde vermektedir. Ancak Aziz Nesin'in diğer metinlerindeki materyalden kalkarak, Türkiye'nin sosyal ve kültürel tarihi iyi sayılabilecek bir şekilde yazılabilir. Ondan da öte, Aziz Nesin'in öykü ve romanlarındaki muhtemel otobiyografik özelliklerden kalkarak bir dönem fotoğrafı çıkmek eğilimi de onaya çıkabilir.

Bu aşamada insanın aklına ister istemez edebi metinleri işin özüne, işin merkezine koyarak bir kültürel tarih yazma düşüncesi gelmemektedir de, neden sadece bir sözlü tarih yapma düşüncesi gelmektedir? Buradaki, bu aşamadaki problem, belki de sorunla karşılaşmama üzerine bina edilmektedir. Edebiyatçıların metinlerinden kalkarak, özellikle edebi metinlerden kalkarak hayat hikayesi çözmeye çalışmak; anlat, yalan da olsa heyecanlı oluyor tarzında bir sözlü tarihe göre elbette daha zor olmaktadır. Belki de bu nedenle sözlü tarih son dönemde daha tercihe şayan bulunmaktadır. Konu doğal olarak da Cumhuriyet'in kuruluş yıllarına ya da biraz öncesine gitmektedir. Bir de son dönem akademisyenlerinin son yüz yıllık tarihimiz konusunda bilgilerinin son derece sınırlı olduğunun bilinmesi halinde, durum daha bir açıklık kazanabilir.

Atıf Yılmaz'ın *Adak* filminde, biraz da düşünsel içerik katmak amacıyla çeşitli uzmanları konuşturduğu filmde, düşüncelerini ifade eden bir akademisyenin herhalde yabancı olduğunu düşünürken Nermin Abadan-Unat adının beyaz perdede görülmesi insanları şaşırtmaktadır/insanları vakti zamanında şaşırtmıştır. Ancak onun otobiyografisinin okunması, sorunun anlaşılmasını getirdiği gibi, onun zaman içinde Türkçe öğrenme tecrübesinin traji-komik yanlarıyla kavranmasını da sağlamaktadır. Bu nedenle Cumhuriyet'in başlangıç yıllarındaki problemler kendini hissettirmektedir. O kuşağın, bir başka deyişle 1922-1923 yıllarında doğmuş olan akademisyenlerin, tabii başka nedenlerle de geçmişe dönük bir ilgileri yoktur. Hatta Nermin Abadan-Unat'ın anılan anı kitabında da bazı temel tarihler karıştırılmaktadır. Nermin Abadan ve Mübeccel Kıray, İzmir Kız Lisesi'nden sınıf arkadaşlarıdır. Mübeccel Kıray, kendi somut hayatını Nermin Abadan Unat'ın aksine kendi yazmamış, başkalarına anlattırmıştır. Aslında onun da yaptığı somut yanlışlıklar vardır. Somut yanlışlıklar *Hayatta Hiç Arkaya Bakma(dım)*masından kaynaklanmaktadır. O arada kendisine ödül veren sosyolog Aytül'ün ismini Betül olarak hatırlamaktadır. Belki bu da bazılarına "Sosyolog Betül" başlığıyla sosyolog Aytül'ü anlatma düşüncesini çağrıştırmıştır. Bir de 1950'li yıllardaki bir antropologun metinlerine, Sun ve Hal köylerine dair sosyal antropolojik çalışmalarına gönderme yapılmıştır. Bu göndermede de antropologun adı yanlış olarak Nermin Erdelhun olarak anılmaktadır. Bu akademisyen Mübeccel Kıray'dan birkaç yaş büyüktür. Kaldı ki, dönemin önemli olarak addedilen bir antropologudur. Belki Mübeccel Kıray'ın bilmemesinden daha az önemli olsa da, bu çalışmayı onunla kotaran fazla genç sayılmayacak Fuat Ercan ve Hatice Kurtuluş da hiçbir biçimde bu yanlışın farkında değillerdir. Nermin Erdentuğ'un soyadını Erdelhun ile karıştırması muhtemelen dönemin Genelkurmay Başkanı'ndan kaynaklanmaktadır. Aslında belki de geçmişe yöneldikçe bazı konuların unutulmasının kökeninde, geçmiş dönem ilgisizliği yatmaktadır. Mübeccel Kıray da 1940'lı yıllardaki Dil-Tarih eğitimine ancak, artık o da sınırlı olarak 1990'lı yıllarda girmeye başlamıştır. Bir noktanın ötesine geçmeme konusunda da ısrarlı olmaktadır. Türkiye'de sosyal bilimlerin gelişmesi hususunda ısrarlı olsa, Hal ve Sun

köyleri üzerine kitapların yazarını yanlış hatırlamaz ve isminin sonuna dönemin Genelkurmay Başkanı'nın soyadını yerleştirmezdi. Aslında dönemin siyasi tarihi konusuyla ilgisiz olmasıyla da bağlantılıdır bu durum. Belki özel olarak bu konuyla, genel olarak da bu metinde anlatılan bütün konularla sosyologların ilgilenmesinden ya da onların ilgilenmesinin beklenmesinden dolayı bu soyutlamalar ortaya çıkmaktadır.

Nermin Abadan-Unat'ın anılarında unutulması mümkün olmayan bir somut unsur bilinerek es geçilmektedir. Belki de es geçilmesine mazeret bulmak, es geçilmesini mazur göstermek amacıyla o somut olay atlanmış görünmektedir. Dönemi yaşayanların unutması biraz anlaşılabilir olsa da, kendisinin unutması mümkün değildir. Belki de bu nedenle Nermin Abadan-Unat, Siyasal Bilgiler Fakültesi'ndeki hayatını olağanüstü sınırlı anlatmaktadır. 1976 yılında Türkiye'de kısmi senato seçimleri öncesinde kendi kürsüsündeki iki akademisyenle, Ahmet Taner Kışlalı ve Doğu Ergil'le seçim araştırması yapar. Türkiye'deki ilk akademik seçim araştırmalarından biridir bu. Ancak seçim sonuçları açısından MHP'nin 1999 seçim sonuçlarından çok daha parlak bir durumda olacağı şeklinde bir beklenti ortaya çıkar. Seçim sonuçlandıktan sonra tahmin yanılgısının, anketlerin Kırıkkale'de uygulanmasından kaynaklandığı söylenir. Bu durum önemlidir. Aslında dönemi yaşayanlar açısından da unutulması pek imkan dahilinde değildir. Ancak ne Nermin Abadan-Unat bu nokta üzerinde durmuştur, ne de bu metni, anı kitabını okuyanlar. Nermin Abadan-Unat üzerine yirmiyi aşkın akademisyenin yazdıklarının toplandığı kitapta da bu somut olay üzerine bir değini yoktur.

Belki de anı kitabı söz konusu olunca bu atlamanın, bu hatırlatmamanın, o kadar da olağandışı bir şey olmadığı ortaya çıkmaktadır. Günümüzün modası olan nehir söyleşiler ve benzeri kitaplar açısından da meseleye bakıldığı zaman dönemin en etkin üniversitesi olarak nitelenebilecek olan Siyasal Bilgiler Fakültesi'nin özellikle 1960'lı yıllar ve sonrasında Türk düşünce hayatı üzerinde etkisinin hiçbir biçimde sorgulanmadığı, anlaşılmaya çalışamadığı anlaşılmaktadır. Bu anlama gelmek üzere bu tarz konuşmalar açısından İlber Ortaylı ve Sadun Aren'in metinlerine bakmak anlamlı olabilir, ikisinin de öyle bir atmosferi anlatma gibi bir derdi, ya da öyle bir atmosferden haberi yoktur. Belki İlber Ortaylı öyle bir atmosferde ayrıksı bir yerde durduğu, Sadun Aren de bu atmosferi muhtemelen daha erken tarihlerde soluduğu için meseleyle pek ilgilenmemiş görünmektedirler. Muhtemelen ikisi de başkalarının yazdıklarıyla pek değil, belki de hiç ilgilenmemiş gibidirler. *Zaman Kaybolmaz* kitabı okunduğu zaman, yazarı üzerinde o dönemde en etkili olan entelektüelin Mübeccel Kıray olduğu görülür. Zaten onun ötesinde Türk düşünce hayatı üzerinde Siyasal Bilgiler Fakültesi'nin önemini çözümleyecek hiçbir çalışmanın yapılmadığı görülmektedir. Kuruluş dönemi itibariyle Siyasal Bilgiler Fakültesi'nin etkinliğini taşıyan Türk Sosyal Bilimler Derneği'nin bu olağan kongrelerinden birinin ya da en

azından alt başlıklardan birinin bu konuya tahsis edilmemesi de, bu kurumun da meselenin ciddiyetinin farkında olmadığını gösterebilir. Tıpkı 1989'da 1940'lı yıllar bilim adamları konusunda düzenlenen panele benzer bir etkinliğin, 2009 yılında 1960'lı yıllar bilim adamları için düzenlenmesi, atlanmaması gereken bir davranış olur.

Aslında Siyasal Bilgiler Fakültesi'nin önemine vurgu, biraz da dışarıdan yapılmıştır. Örneğin Mübeccel Kıray'ın hayatının anlattırıldığı kitabındaki Siyasal Bilgiler Fakültesi tasviri, Nermin Abadan-Unat'ınkine göre çok daha gerçekçi bir fotoğraf sunmaktadır. Aslında lisans eğitimini Siyasal Bilgiler Fakültesi'nde yapsa da artık bir daha yolu bu kurumla kesişmeyen Yalçın Küçük'ün yazdıkları, Siyasal Bilgiler Fakültesi'nin atmosferini salt 1960'lı yıllarla sınırlı kalmadan renkli bir şekilde vermektedir. Taraflı olsa da onun fotoğrafının sahih pek çok yanı vardır. Belki de birtakım özellikler dışarıdan daha bir açık görünmektedir. Mübeccel Kıray'ın yazdıklarına kişisellik sinse de, Yalçın Küçük'ün yazdıklarında kişiselliği aşan çok yan bulunmaktadır. Onun daha çok, bir dönemin düşünsel damarıyla bağlantılı tarafları bulunmaktadır. Dışarının etkisi, iki yabancının yazdıkları *Managers of Modernization* kitabıyla kendini göstermektedir. Siyasal Bilgiler Fakültesi, belki de bu anılan son kitapta en kapsamlı bir şekilde anlatılmaktadır. Bir de bunlara 1960'lı yılları Siyasal Bilgiler Fakültesi'nde yaşasa da onun bir ölçüde dışında bulunan Şerif Mardin'in örtük anlatımları eklendiği zaman mesele bir anlamda açıklığa kavuşabilir. Şerif Mardin'le 1984 ve 2003 yıllarında yapılan röportajlardan bu durum bir ölçüde çıkmaktadır. Bazı noktalarında yanlışlar yapsa da, bir sosyologun aktüel bir konu vesilesiyle bir nitelemesi, sözü edilen gerçeği bulmakta yardımcı olur: "Mardin, altmışlı yıllardan itibaren sosyoloji gündemine hakim olan (*sınıf*, *üretim tarzı* gibi) konuların dışına çıkıp *zihniyet dünyaları*, *değerler* gibi konulara odaklanan çalışmaları dolayısıyla bilim çevrelerinden nasıl baskı gördüğünü anlatsa, mahalle baskısı dediği şeyi çok daha iyi örneklemiş olur."* Aslında bunu andıran benzer sorunların, değerlendirme yapan sosyologun kaleminden çıkması mümkün görünmektedir. Bunlara rağmen otobiyografik ve biyografik metinler, konunun anlaşılmasında ister istemez sorunlar yaratmaktadır.

Bizim biyografi ve otobiyografilerdeki sorunları belki de en belirgin şekilde gösterecek metinlerden biri de Gün Zileli'nin anılarıdır. Yukarıda belirtildiği gibi onun anıları arasında çocukluğunu ve ilk gençliğini anlattığı *Yarılma*'yla hemen hiç kimse ilgilenmemiştir. Aslında o metninden, hayatının daha sonraki kısımlarına dair önemli izdüşümler bulmak mümkündür. Anılarının özellikle ikinci bölümünde, *Havariler*'de, diğer anılarda bulunmayan kendine mesafeli bakma, kendisiyle matrak geçme yoğun olarak, ihmal edilmeyecek kadar vardır. Hakeza *Sapak* için de otobi-

* Yasin Aktay, "Mahalle Sosyolojisi", *Yeni Şafak*, 22 Eylül 2007.

yografinin çok daha gelişmişiyle karşılaşıldığı söylenebilir. Fakat metnin belki de aksayan, en çok aksayan yanı kendi dar siyasal çevresini anlatırken Türkiye'nin sol kesiminin, hatta giderek Türkiye'nin fotoğrafının oldukça eksikli yansımasıdır. Renkli, zevkli, gerçekçi, özellikle de portre çizerken gerçekçi fotoğraflar veren metnin bu olumlu özellikleri, belki de düşünsel farklılaşmanın gerçekleşmesinden sonra kaleme alınmasından kaynaklanmaktadır. Belki de daha ilk dönemlerinde edebiyatla, öyküyle ilgilenmesinden ve bilfiil öykü yazmasından.

Bir de tabii hemen hepsinden farklı olarak Lütfi Akad'ın o enfes otobiyografisine, *Işıkla Karanlık Arasında*'ya bakmak lazım; zaman zaman örtükleşen.o yalın anlatım denemesine. Tabii örnek olarak göstermek üzere.

Tüm bu anlatılanlardan bir sonuç çıkıyor: Madem Türkiye'nin fotoğrafını seçmekte zorluk çekmenin ötesinde 80 yıllık tarihin hepten unutulması söz konusu, belki de tam anlamıyla bir cehalet ortada. Bu cehalet tarihi hepten çarpıtmanın imkânını veriyor. Sözlü tarih çalışmaları -tabii sınırlı sayıda olumluları yanında- bu fotoğrafı iyice çarpıklaştırırken, otobiyografi ve biyografiler de bunun üstüne tabiri caizse tüy dikiyor. Zaten toplumsal hafıza ve unutma üzerine kitapların genç yazarlar tarafından yazılması da bir tuhaflığı gösteriyor. Vaktiyle bu noktayı telaffuz eden Cemil Meriç ve Yalçın Küçük'e insanların kulakları tıkalıyken, gençlerin bu çerçevedeki sesleri ta Amerika'dan duyuluyor. Acaba neden? Belki de eğitim süreçlerinin orada tamamlanmış olmasından ve oradaki eğitim süreçlerinin kafadan hemen hiç çıkmamasından. Belki de bütün sorun, Türkiye'nin meselelerine Amerika'dan bakmaktan kaynaklanıyor.

Doğucu-Sosyalist Bir Sosyolog: Hasan Basri Gürses'in Ardından

Güneş Ayas

Tedavi gördüğü Bakırköy Hastanesi'nde sürekli bir şeyler not alıp durduğu defterlerinin ve altını çizerek okuduğu kitap ve dergilerinin arasında heyecanla son gelişmeleri yorumlayıp kendisini ziyaret edenlere coşkuyla fikirlerini anlattığı sırada son günlerini yaşıyormuş demek. Son ziyaretimde hastalığı dışında pek çok şeyden konuştuk. Memleketin bunca sorunu arasında hastalığından bahsetmek istemiyor gibiydi. Hayat memat anında bile nefsini davasının üzerine çıkarmaktan utanıyordu sanki. Hasan Basri Gürses 19 Mart 2009'da kafasında yapmak istediği bir sürü şey, anlatmak istediği bir dolu fikirle bize veda etti.

Hayatında bir şekilde Batı meselesini sorun edinmiş, mevcut düzenle uyuşamamış, adalet ve özgürlüğün peşine düşüp bu yolda belli şeylerini feda etmiş ve tüm bu arayış içerisinde yolu kaçınılmaz olarak Hasan Basri Gürses'le kesişmiş insanlarla uğurladık onu. 21 Mart'ta Eyüp Sultan'ın avlusunda toplananlar arasında, her biri Hasan Basri ağabeyi kendisine göre anlamış ve öyle sevmiş "sosyalistler", "İslamcılar", "milliyetçiler" vardı. Bu insanların çoğu birbiriyle yakın ilişki içinde değildi, hatta bir kısmı birbirini hiç tanımıyordu, belki de sevmiyordu, ama demek ki Hasan Basri ağabey bir şekilde onların hepsiyle temas kurmuş, kalplerinde bir yer edinmişti. Onun dolu dolu geçen yaşamının farklı evrelerine tanıklık edenler, benimsediği geniş fikir platformu ve kucaklayıcı ilişkileri sebebiyle çok çeşitli çevrelerden geliyordu ve bu yüzden de hiç şüphe yok ki her birinin kafasında Hasan Basri Gürses'in başka bir yönü ön plana çıkmıştı. Benim gibi, onu hayatının son yıllarında tanıyan birinin onun ardından yazacağı bir anma yazısının eksik olacağı ortadadır. Kesinlikle ondan ayrı düşünemeyeceğimiz Fulya Gürses'i yaşarken tanıma fırsatı bulmamış olmam da bu yazının eksiklerindendir. Yine de hayatının son dört yılında onun ya-

kınında bulunmaya gayret eden, çektiği fikir işkencesine ve "türkü söyler gibi" bir gönül rahatlığı ve mutlulukla kendini feda edişine tanıklık eden ve onun yaşamından yürekten etkilenen biri olarak en azından kendi izlenimlerimi yazabilirim.

Hasan Basri Gürses'in insanda yarattığı ilk izlenim kolektif bir kişiliği temsil etmesi, bir davanın ve fikrin vücut bulmuş hali olmasıydı. O kadar kendi nefsinden kurtulmuş, sevdikleriyle ve inandığı davayla bir olmuştu ki kıvılcımlar saçan gözlerinde Sosyalist Yayınlar'ın yükünü birlikte sırtladığı eşi Fulya Gürses başta olmak üzere bütün mücadele arkadaşlarını tek tek görür gibi olurdunuz. Konuşurken "ben" demez, "biz" derdi, kendisinden ve yakın arkadaşlarından değil, "ecdadımızdan", "yoldaşlarımızdan" ve onlara olan borçlarımızdan bahsederdi hep. Ama bir yandan da "tek başına bir adam"dı o. Kendi aklının ve vicdanının kabul etmediği bir şeyi hiç kimse ona yaptıramazdı, sürüye katılmayı hiçbir zaman kabul etmezdi.

Ömrü kalabalıklar için ve onların arasında mücadele etmekle geçse de, yaşamını, sevenlerinin "dergâh" dediği, kitaplarla dolu bir mabedi andıran ve üç kişi zorlukla oturabilse bile dördüncünün ancak kitaplar arasında sıkışarak kendine ayakta yer bulabileceği Ömür'deki o mütevazı evde devam ettirdi. Çaydanlığının altı hep açıktı ve sigarası dudağından eksik olmazdı. "Yoldaşım" dediği Fulya Gürses'le bir zamanlar sabahlara kadar birbirlerine Divan-ı Kebir'den mısralar okudukları bu "dergâh" yirmi dört saat misafirlere açıktı. Uzun saatler boyunca yanında kalmama rağmen bir kez olsun sofraya oturup bir şeyler yediğini hatırlamam. Öyle ki, arkadaşlarla aramızda onun hakkında konuşurken, bırakın kendi rahatı ve zevki için bir şey yaptığını, yaşamsal ihtiyaçlarını bile doğru düzgün karşıladığından şüphe ettiğimiz Hasan Basri ağabeyin yaşamını nasıl devam ettirdiğine şaşardık. Yanında birkaç zeytin tanesi yok değildi ama o sadece kitaplarla ve dostlarının muhabbetiyle beslenirdi sanki. Herkes için yaşamsal ihtiyaçlar farklı oluyormuş demek.

Onun için hayat maddi şeylerden değil sadece aşk ve manadan oluşuyordu. Bir kitabın içine aldığı notlardan birinde bunun Doğu ve Batı medeniyetlerini birbirinden ayıran temel özelliklerden biri olduğunu yazmıştı. Ona göre Batı maddiyat, bireysel hırs, rekabet demekti. Bu yüzden kapitalizm Batı'dan çıkmıştı. Doğu ise her şeyden önce mana, dayanışma, birlik, toplum ve devlet demekti. Bu yüzden sosyalist inançlarını son nefesine kadar korusa da, sosyalizmin maddiyata dayanan Batı'da değil manaya dayanan Doğu'da filizleneceğini düşünürdü. Maddiyata dayanan bu düşünce Batı'da sosyalizmi de çıkar temeline göre tanımlamıştı. Halbuki ona göre sosyalizm insanların kardeşleri uğruna kendi maddi çıkarlarından feragat edecekleri, kendilerini insanlığa ve aşkın bir davaya adayacakları aşka dayanan bir zihniyet dünyası ve yaşam tarzı gerektiriyordu. Bu da ancak Doğu toplumlarına özgü bir nitelikti. Bunun için de Hasan Basri Gürses sosyalizmin bu topraklardaki köklerinin peşine düşmüştü. Silivri'deki köyünde annesinden öğrendiği "sosyalizm" onun için Marx'tan öğrendiklerinden çok daha önemliydi. Sosyalizmin ruhsuz teorilerden de-

ğil Doğu medeniyetinin birikimi ve manasını içinde taşıyan bireylerden doğacağını düşünürdü. Onun için kendisiyle konuşanların yüzüne sanki aradığı sosyalist ütopyanın sırrını o an, o bakışta bulacakmış gibi aşkla bakardı. Özlem duyduğu sosyalizmi kendi yaşantısında kurmuştu o.

Batı medeniyeti ve kapitalizm bize insanın hayattaki temel amacının birey olmak olduğunu ve kolektif bir davayla tamamen bütünleşmenin insanı birey olmaktan alıkoyacağını söyleyip durdu. Hasan Basri Gürses bu iddiaya karşı canlı bir cevaptı sanki. Gittiği her yerde, birbirine tıpatıp benzeyen büyük sürünün dışında en dikkatsiz bakışların bile fark etmeden geçemeyeceği bir yıldız olarak tek başına parıldardı. Kendisini ancak içinde yaşadığı toplumla ve ailesiyle didişerek (Freud'u hatırlayın) ispatlayan ve varoluşunu ancak bu şekilde gerçekleştirebilen, ancak bunu yaparken kendisini ayakta tutacak bütün değerleri ve hayatın manasını yitirip sonunda güçsüz bir varlık olarak sürüye karışan "Batılı birey"in tam zıddıydı. Gerçek anlamıyla "birey" olmasının sırrı da burada yatıyordu. Onun için sorunlarına toplum olarak çözüm getiren ve bunu devletle örgütlü bir ifadeye kavuşturan bireylerin dünyasıydı Doğu. Bu bakımdan Hasan Basri Gürses'i kendine özgü bir kişi haline getiren şey, toplumun karşısına diktiği gururlu benliği değil, bu toplumun özünü oluşturan ve Batı'nın acımasız saldırısıyla bastırılan o "mana"yı kişiliğinde cisimleştirme çabasıydı.

Toplumsal bir yaşamdan yana olmasına karşın, kendisini o münzevi hayattan "kurtarmaya" yönelik bütün teklifleri ısrarla geri çevirdi. Çoğu kişinin yaptığı gibi "miş gibi yaparak" ruhsuz meşgalelerle oyalanmayı, mevcut örgütlenmeler içinde "suya sabuna dokunmadan" al gülüm-ver gülüm ilişkiler kurmayı hep reddetti. Bir davaya inanmak onun için çok ciddi, şakaya gelmeyen bir işti. Örneğin bir kez davaya inanmışsan, artık 12 Eylül sonrasında başı sıkışan arkadaşını evinde canı gönülden misafir etmemek olmazdı; kıt kanaat geçindiğin matbaanda bin bir zorlukla çıkan sol yayınları basmayı kabul etmemek de olmazdı. Üniversitede bir kürsü kapmak için on takla atmak, Paris'te kendi milletinden utandığı için Türk mahallesine uğramayan "solcu aydınların" yüzüne gülüp kendine aralarında yer edinmeye çalışmak, "hain" dediklerinle aynı televizyon programlarında ahkâm kesmek, aynı panellere çıkmak, aynı dergi ve gazetelerde yazmak, hatta "borçlu çıkarım" diye onlara selam vermek bile olmazdı. Yola bir kez düşüldü mü artık hesap-kitap bir yana bırakılmalıydı. Bu yüzden en yakın arkadaşlarıyla ilişkilerinde dahi ilkesel konulardaki hataları affetmedi ve hayatın hiçbir alanında düzenle uzlaşmadı. İnsanın gerçek mutluluğa ve özgürlüğe ancak böyle ulaşabileceğini savundu.

Hasan Basri ağabey, çok sevdiği romancı Dostoyevski'nin *Karamazov Kardeşler*'de Alyoşa'yı anlatırken söylediği gibi, bir şeye inanıyorsa tam manasıyla inanır, sonuçlarını düşünmeden kendini ona adar, gidilecek son nokta neyse oraya kadar giderdi. Bir keresinde bana "Dostoyevski'den sonra dünyaya tek büyük romancı gel-

di, o da Kazancakis'tir" demişti. Bu ortak tespitimize ne kadar da sevinmiştim. O da Kazancakis gibi yirminci yüzyılın bütün manevi karmaşası ve ıstırabını, çarmıhını kendisi taşıyan bir İsa gibi kendi ruhuna yükleyen büyük bir çilekeşti. *El Greko'ya Mektuplar*'ın yazarının gösterdiği yolda yürüdü ve bütün maddi imkânlarını son nefesine kadar aşkla harcayıp öldüğünde kendisinden geriye bir deri bir kemik kalmış bir bedenden başka hiçbir maddi şey bırakmadı.

İsmi gibi derviş meşrep biriydi. Ama münzevi yaşamının onu hayattan kopardığı sanılmasın. Aynı üniversitede kapı komşusu olan öğretim üyelerinin bile birbirlerinin çalıştığı konulardan habersiz olduğu bir fikir ortamında o Türkiye'nin hangi üniversitesinde o sırada ne çalışma yapıldığını bilirdi, dostunun da düşmanın da neyle meşgul olduğunu takip eder, hiçbir komplekse kapılmadan bir şeyler öğrenebileceği ve ortak bir şeyler yapabileceği herkesle tanışırdı. Güncel gelişmeleri günü gününe analiz eder, dostlarıyla uzun uzun tartışırdı.

Onu eski dostlarından ve göz önündeki siyaset alanından uzaklaştıran dert başkaydı. İsmini almış olduğu büyük mutasavvıf Hasan Basri Hicret'ten yüz yıl kadar sonra devrin ruhunun ne kadar değiştiğini anlatmak için "Eğer Allah'ın Resulü'nün ashabından biri şu mescidin kapısından içeri girerek yanımıza gelseydi, kıblemiz hariç, hiçbir şeyimizi tanımazdı." demişti. O da konforlu bir hayatı seçerek ideallerinden vazgeçen eski mücadele arkadaşlarına aynı hayret ve öfkeyle bakar, adeta hiçbirini tanıyamazdı. Bunlarla herhangi bir alışverişi olmaz, olanlara da kızardı. Mustafa Suphi'yi anarken söylediği gibi "ideallerin en saf haliyle yaşandığı" o devirleri özledi hep ve o devrin bir armağanı olarak ülkesine bütün bir ömrünü sundu.

Türkiye'de sol ideallerin en saf haliyle yaşandığı dönemde devrimciliği benimsemişti. Yoksul bir köylü çocuğu olarak geldiği İstanbul'da Bakırköy Lisesi'ni bitirdikten sonra İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Bölümüne girdi. Büyük zorluklar içinde geçen öğrencilik yıllarında, daha lise sıralarındayken hayatının iki büyük aşkıyla tanıştı ve ömrünün son anına kadar onlara, yani sosyalizme ve "yoldaşım" dediği Fulya Gürses'e sadık kaldı.

Genç yaşlarda benimsediği sosyalist mücadelede ilk durağı Sosyalist Gençlik Örgütü ve TİP oldu. Bu arada geçimini sağlamak için çeşitli yayınevlerinde, dağıtımcı ve kitapçılarda çalıştı. Hayatını bir emekçi olarak sürdüren Hasan Basri Gürses sosyalist mücadelenin de emekçilere dayanması gerektiğini savunuyordu. Mademki böyle düşünüyordu fiilen işçi sınıfı içinde sosyalist mücadele yürütmesi şarttı. Böylece 70'li yıllar boyunca çeşitli sendikalarda, Maden-İş'te işçiler arasında mücadele verdi, sendikaların yayın ve eğitim bölümlerinde çalıştı. İşçilerle temasını hep sıcak tuttu. Daha sonra Türkiye'nin belli başlı sol liderlerine yönelteceği temel eleştirilerden biri de, sol mücadelenin temel dayanağı olan emekçileri bırakıp Kürt hareketinin veya "demokratik" söylemlerin peşine takılmaları olacaktı. Ona göre Türk solunun en büyük hatası emekçilerle temasını koparmasıydı.

Eşi ve mücadele arkadaşı Fulya Gürses de esas dikkatini emekçilere yöneltmiş bir sosyalist olarak çalışmalarına devam etti. Bu ilgi kendini edebiyatta ortaya koyacaktı. Fulya Gürses'in 1991'de Orhan Kemal ödülüne layık görülen *Ekmek* adlı kitabındaki öykülerin çoğu emekçilerin hayatını yansıtıyordu. Sosyoloji alanında da çalışmalarına yön veren dürtü emekçi sevgisiydi. Kendisi de Hasan Basri Gürses gibi İstanbul Sosyoloji mezunu olan Fulya Gürses KÖY-KOOP tarafından düzenlenen araştırma-inceleme yarışmasında *Kır Yoksullarının Günümüzdeki Durumu ve Geleceği* başlıklı sosyolojik çalışmasıyla birincilik ödülü almıştı. Hasan Basri Gürses'le Fulya Gürses arasındaki evlilik, aynı zamanda eşine az rastlanır bir yoldaşlık ilişkisiydi. Her şeyi birlikte yaptılar. 1978 yılında Cumhuriyet gazetesi tarafından Yunus Nadi ödülüne layık görülen *Dünyada ve Türkiye'de Gençlik* adlı kapsamlı çalışmanın altında da ikisinin imzası vardı.

Hasan Basri Gürses yüksek lisans eğitimini İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi'nde sürdürdü. Örgütlü mücadeleye yeniden kurulan 2. TİP'te devam etti. Bu arada Fulya Gürses de TİP, TÖB-DER ve TÜM-DER'de önemli görevler üstlendi. TÜM-DER'in İstanbul şubesinin kurucu yönetim kurulu üyesi olan Fulya Gürses 12 Eylül yönetimi tarafından kapatılana kadar genel merkezde yönetim kurulu üyesi olarak çalıştı.

12 Eylül'de her ikisi de tutuklanıp yargılandılar. 1984'te Hasan Basri Gürses doktora yapmak üzere Fransa'ya gitti. Ancak Şehmuz Güzel'in ifadesiyle "buraları sevmedi" ve tezini tamamlamadan ülkesine döndü. Fransa dönüşü Bizim Ofset adıyla Türkiye'nin ilk sosyalist matbaasını kurdu ve 1985-90 yılları arasında matbaanın sahibi ve ustası olarak çalıştı. Bu dönemde Türkiye'deki "sakıncalı" sol yayınların neredeyse hepsi Bizim Ofset'te basıldı.

1992 yılında Fulya Gürses'le birlikte Sosyalist Yayınlar'ı kurdu. Sosyalist Yayınlar sadece sol içerikli kitaplar yayınlayan ticari bir yayınevi olmanın çok ötesinde bir misyona sahipti. Sosyalist Yayınlar imzasını taşıyan herhangi bir kitap, ardındaki kolektif kimlik ve iddia nedeniyle kendisini hemen belli ederdi. Kitapların girişinde Sosyalist Yayınlar imzasıyla kitabın niçin yayınladığı, hangi ihtiyaçlara cevap vermek üzere hazırlandığı anlatılır, güncel gelişmelerle kitap arasında bağlantı kurulur, sol kamuoyuna çeşitli uyarılar yapılır ve okur sadece düşünmeye değil eyleme de yönlendirilirdi. Her kitabın arkasında diziler ve yayın programı ilan edilir, yayınevi faaliyeti okurun katkısına açık tutulurdu. Bu kadar programlı ve amaca dönük bir yayın çizgisi söz konusu olduğundan, Sosyalist Yayınlar'ın yayın listesinde, diğer birçok yayınevinden farklı olarak "iş olsun diye" veya ticari kazanç amacıyla yayınlanmış ve yayınevi çalışanlarının benimsemediği herhangi bir kitap olmazdı.

Sosyalist Yayınlar sosyalist literatürün temel eserlerinin yanı sıra, devrimci romanlar, Türkiye İşçi Hareketiyle ilgili belgesel incelemeler, kuramsal kitaplar, Türkiye Sosyalist Hareketi'nin tarihi ve önemli isimleriyle ilgili belgelere dayanan kay-

nak eserler yayınladı. Özellikle Türkiye Sosyalist Hareketi'nin tarihiyle ilgili kitaplar neredeyse tamamen Hasan Basri-Fulya Gürses'in emeğinin ürünüydü. Şefik Hüsnü ve Mustafa Suphi adına hazırlanan kitaplar hala bu alanda temel başvuru kaynağı olmayı sürdürmektedir.

Sosyalist Yayınlar Hasan Basri Gürses'in fikirlerindeki dönüşümü de yansıtıyordu. Hasan Basri Gürses 90'lı yılların ortalarından itibaren ilgisini üçüncü dünya halklarının ve Doğu'nun meselelerine yöneltti. Batılı Ortodoks Marksist anlayıştan uzaklaşarak Doğulu bir sosyalizme eğilim göstermeye başladı.

Yayınladığı Afrika ve İran'la ilgili kitaplar, Yves Lacoste'un İbn Haldun'la ilgili kitabı, Fanon'dan yaptırdığı çeviriler (*Yeryüzünün Lanetlileri* ve *Siyah Deri-Beyaz Maskeler*), Gendzier'in Fanon'un hayatını anlatan kitabı, Mustafa Suphi'nin hayatını ve mücadelesini anlatan kitapta Türkiye Komünist hareketinin ilk döneminin Doğu Halkları meselesiyle bağlantısını yeni bir yorumla gündeme getirişi ve bilhassa Sultan Galiyev kitabı bu ilginin temel göstergeleriydi.

Sultan Galiyev'i keşfetmesi fikirlerinde bir dönüm noktası oldu. Bundan sonra Doğu-Batı meselesi fikri faaliyetlerinin temeline yerleşti. Doksanlardan ölümüne kadar en çok kafa yorduğu mesele bu oldu. Bu arada yeri gelmişken belirtelim; kendisinin de yetişmiş olduğu Sosyoloji Bölümünde Baykan Sezer'in ortaya attığı Doğu-Batı çatışması kuramıyla ciddi olarak ilgilendi ve *Sosyoloji Yıllığı*'nı ölümüne kadar satır satır altını çizerek takip etti. Bölümde yapılan tüm çalışmalardan haberdar olur, yayınları edinir, kenarlarına notlar alır, tanımadığı yazarları sorup tanımak ister, tanıdıklarını ise bazen coşkuyla tebrik eder bazen sert bir şekilde eleştirirdi. Sosyoloji Bölümüne kimi eleştiriler getirmesine karşın, ilgisini hep sıcak tuttu ve Baykan Sezer'in fikirlerini hep önemsedi. Ancak kendisi somut toplumsal olaylarla daha çok ilgili, sokağa daha yakın, daha dinamik bir sosyoloji anlayışından yanaydı. Doğu-Batı meselesine ise çok önemli gördüğü bir Yahudilik ve Türklük boyutu eklemişti. Özellikle son yıllarda temel vurgusu bu Yahudilik-Türklük ikilemine doğru kaydı. Ancak onu da etnik bir mesele olarak değil Doğu-Batı sorunu çerçevesinde ele alıyordu.

Son yıllarında geliştirdiği özgün fikir platformunu çeşitli dergilere verdiği röportajlarda ve dost meclislerinde yaptığı meşhur sohbetlerinde ifade etti. Ayrıca bizzat öncülük ettiği ve her aşamasında örgütleyici katkılarda bulunduğu Devrimci Doğu Konferansları'nda (Ankara ve İstanbul'da anti-emperyalist ve anti-kapitalist fikirlere sahip sosyalist, milliyetçi ve İslamcı çevrelerden temsilcilerin katıldığı üç toplantı yapıldı) fikirlerini bütünlüklü olarak ortaya koyan uzun konuşmalar yaptı.

Hasan Basri Gürses'in fikirlerindeki dönüşüm aslında çok uzun yıllar boyunca adım adım yaşadığı bir zihinsel gelişimin ürünüydü. İşe ilk önce Marksizm içindeki Batı-merkezciliği sorgulamakla başladı. Emperyalist döneme geçiş, bu analizin dönüm noktasını oluşturuyordu. Sosyalist Yayınlar'da hazırladığı Engels'in *İngiliz İşçi Sınıfının Durumu*, Lenin'in *Emperyalizm*, Magdoff'un *Emperyalizm Çağı* adlı kitapları

belli bir amaçla yayın programına alınmıştı ve onun için birer işaret fişeği niteliğindeydi. Hasan Basri Gürses'in çıkış noktasını oluşturan düşünce silsilesini kendi ağzından şu şekilde özetleyebiliriz:

"Sömürgelerden gelen gelir Avrupa'da kapitalist gelişmeyi tahrik ve teşvik etti. Avrupa'da önce manüfaktür şeklinde ortaya çıkan sanayileşme olayı daha sonra bildiğimiz modern işletmelere sermaye temerküzünü, köylünün mülksüzleşmesini, bir proletarya sınıfının oluşmasını sağladı. İlk başlarda bu sınıf mücadelesi çok şiddetli bir karakter arz ediyordu. Bu dönemde bu sınıf mücadelesini, bu toplumsal çatışmayı çözüme ulaştırmak için birtakım düşünceler ortaya çıktı. Bu düşüncelerden bir tanesi de Marks'ın ortaya koyduğu ve bilimsel sosyalizm diye adlandırdığı teoriydi. Bu teoriye göre Avrupa toplumlarında proletarya burjuvaziyi iktidardan devirecek ve ulusun temsilciliğini proletarya üstlenecekti. Ancak bu noktada hesapta olmayan bir gelişme yaşandı. Batı toplumları emperyalist aşamaya geçtiler ve bunu bir anlamda çok bilinçli bir sınıfsal tercih ve siyaset olarak yaptılar. Özellikle Cecile Rhodez'in beyanından çok iyi anlaşılacağı üzere emperyalist ideologlar ve yöneticiler işçi sınıfının burjuvaziyi devirmesini engellemek için İngiliz toplumunun emperyalist olmak zorunda olduğunu, bu şekilde bu emperyalist siyasete işçi sınıfının da eklemleneceğini tasarladılar. Marksist teoriye atıfla Batı'da uluslaşmanın kapitalizmin ürünü olduğu söylenir ve ulusal pazarın yaratılması anlamında sürekli olarak kapitalizmle uluslaşma ilişkilendirilir. Gerçekten de bu Batı için doğrudur. Ancak Batı tipi uluslaşma modelinde uluslaşma emperyalist olunmadan mümkün olmamaktadır. Zaten emperyalizm öncesi Batı'da da sınıf mücadelesi vardır ve gerçekten sonunda proletarya burjuvaziyi yıkmak üzere silaha sarılmıştır. Emperyalist bir açılım yapılamazsa gerçekten Marks'ın varsaydığı gibi işçi sınıfı iktidarının, sosyalist iktidarların gerçekleşmesi mümkün hale gelmektedir."

İşte bu noktadan sonra Hasan Basri Gürses'e göre Batı'nın ihtiyaç duyduğu emperyalist açılım yapılmış ve böylece Batı devrimci dinamiğini yitirmişti. Artık sosyalizmin geleceği Doğu'nun ezilen uluslarının elindeydi.

Sosyalist Yayınlar'ın çizgisinde Üçüncü Dünyacı temaların ön plana çıkması işte bu anlayışın sonucuydu. Ancak Hasan Basri Gürses burada kalmadı. Analizini ilerlettikçe Doğu-Batı ayrımını tarihin daha erken dönemlerine dek götürdü ve meseleyi daha geniş bir medeniyet bağlamı içinde değerlendirmeye başladı. Sosyalizm ideali artık onun için sadece Batı'da kapitalizmin ortaya çıkışıyla ilişkili bir kavram değildi. Belki de kapitalizmin ortaya çıkışı sosyalizmin doğuşunun sebebi değil, tersine "sosyalist" değerleri ortadan kaldırmaya dönük bir girişimin sonucuydu. Tarih incelemelerine yönelmesi ve Doğu medeniyetlerinin toplumcu niteliklerinin farkına varması bu yolla gerçekleşti.

Temellerini ilk kez Marks'tan haberi olmayan annesinin öğütlerinde bulduğu sosyalizm idealini şimdi daha derin tarihsel köklere götürebiliyordu. Bu bağlamda

Doğu toplumlarına Marks'ın sınıf mücadelesi şablonundan daha farklı bir gözle bakmaya başladı. Doğu'daki devleti Batı'nın yağmasına karşı Doğu halklarını koruyan, toplumcu sistemin güvencesini oluşturan, çeşitli kavimleri barış içinde bir araya getiren ve medeniyeti geliştiren bir güç olarak yüceltmeye yöneldi. Ancak Doğulu devlete karşı gerçekleşen halk ayaklanmalarını da devletin kendi misyonundan uzaklaşmasına karşı mazlum halkın tepkisi olarak görmekten geri durmadı ve onları da sahiplendi. Onun düşüncesinde hem Osmanlı hem de Şeyh Bedreddin "ecdadımız" tanımı içine giriyor ve aynı gelenek içinde birleşiyordu.

Sultan Galiyev başlangıçta Hasan Basri Gürses'in klasik sosyalist şablonu içinde saygıdeğer bir ezilen ulus devrimcisinden öte bir anlama sahip değildi. Ancak Doğu-Batı analizi ilerledikçe Sultan Galiyev gitgide analizin merkezine oturdu. Artık Batılı "sınıf mücadelesi" kuramlarının yerini "ezen ve ezilen uluslar arasındaki mücadele" kavramı ve "sömürgeler enternasyonali" veya Hasan Basri Gürses'in "Doğu Sosyalist Birliği" şeklinde ifade ettiği formüller aldı.

Hasan Basri Gürses için Sultan Galiyev'in bir diğer önemli yanı da stratejik olarak Türklüğü merkez kabul etmesiydi. Avrupa'yı merkez kabul ederek örgütlenecek bir dünya devriminden yana olan Troçki'ye benzer bir şekilde o da Türk dünyasını merkez kabul ederek buradan diğer Doğu halklarına sıçrayan ve tüm dünyayı alevlendirecek bir dünya devriminden yanaydı.

Sultan Galiyev'de stratejik ve güncel politik bir mesele olan Türklük ekseni Hasan Basri Gürses'te tarihsel nitelikli ve medeniyetle ilişkili daha geniş bir teorik yaklaşımın temeli haline geldi. Gürses, Doğu-Batı mücadelesinde Batı kampının üstünlüğü ele geçirmesiyle çok geniş bir coğrafyada Türk egemenliğinin gerilemesi ve yıkılmasını eşzamanlı bir süreç olarak değerlendiriyordu:

"500 sene önceki dünyaya bakın. Kuzeyde ne var? Cengiz'den geride kalan Altınordu Türk-İslam İmparatorluğu. İran'da yine bir Türk hanedanı Safeviler ve onlardan sonra 1922'ye kadar yine Türk olan Kaçarlar. Peki Horasan'da ne var? Timur İmparatorluğu. Hindistan'da 1100'lerdeki Gaznelilerin kurulmasından 1857'deki İngilizlere karşı sipahi isyanına kadar Türk egemenliği var. Memlük'te Mısır'da Sultan Baybars önderliğindeki Türkler var. Ve tabii merkezde Osmanlı. Batı sömürgeciliğinin hemen arifesinde yeryüzünde Türk'ten başka bir güç yoktu. Büyük anlaşmazlık çıktığı zaman bile Türkler arasında çıkıyordu. Örnek Yavuz ile Şah İsmail. Bu egemenliğe saldıran Batı ve esas olarak Anglo-Saksonlar olmuştur. Hem Osmanlı'yı, hem İran'da Kaçarları, hem de Hindistan'daki Türk egemenliğini İngiliz emperyalizmi yıktı."

Bu anlamda Türklük onun için etnik ve ırksal bir kavram değil, bu geniş cepheyi birleştiren harçtı. İsmet Özel "kafire karşı savaşana Türk denir" dediğinde onun aklını kaçırdığını ileri sürenler bile olmuştu. Halbuki o da benzer bir analize dayanıyordu ve kastettiğinin ırkla hiçbir alakası yoktu. Hasan Basri Gürses'e göre

Türklük tarih boyunca hiçbir zaman ırka ve etnik kimliğe dayanan bir örgütlenme yaratmamış, tersine çeşitli kavimlerin toplumcu bir yaşamın gereklerini yerine getirecek bir devlet örgütlenmesi oluşturmak ve çoğu zaman da Batı yağmasına engel olmak için meydana getirdiği siyasal birliğin adı olmuştu. Hasan Basri Gürses'in ifadesiyle:

"Türkler bu rollerini geniş bir coğrafyada, Afrika, Asya ve Avrupa kıtalarında tarihsel bir misyon yürüterek oynamışlar. Bu nedenle birçok başka milletle, kültürle ve dinle buluşarak günümüze gelmişler. Bunlardan etkilenmişler, bunları kucaklamışlar. Onlardan beslenmiş; onların dillerinden, dinlerinden ve tarihte yarattıkları her toplumsal olgudan etkilenmişler. Bir başka deyişle evrensel tarihte, bu üç kıtanın kaynaşmasını, birleşmesini ve sentezini gerçekleştirmişler... Batı, Doğu'nun tarihini 1071'e kadar geriletmek istiyor. Türklerin Malazgirt Savaşı'yla Anadolu'ya girmeleri, buraları Türkleştirmeleri, vatan yapmaları ve daha sonra Doğu Roma'nın başkenti İstanbul'u da fethederek bir dünya devleti olan Osmanlı'yı kurmaları... Batı bu tarihi her anlamda 1071'e kadar geri püskürtmek, bu coğrafyada tarihi yeniden yazmak istiyor. Ve bu konuda gerek siyasi, gerek kültürel her türlü çabayı sürdürüyor."

Hasan Basri Gürses'e göre kapitalizm insanlık tarihinde bir sapmaydı ve zorla bütün dünyaya dayatılmaya çalışılıyordu. Kapitalizmi silah zoruyla dünyaya kabul ettirmeye çalışan Batı ile ona direnen Doğu, Hasan Basri Gürses'in düşüncesinde evrensel misyona sahip iki kavmin mücadelesi şeklinde sembolleşmişti. Yahudilik ve Türklük birbirine zıt iki evrensel misyonun adıydı.

"Dünyada, ya Yahudi kavminin toplumsallığı dışlayan, bireyci, özel mülkiyetçi, sermayeci, talancı küresel sistemi hakim olacaktır; ya da Türk kavminin tarihsel özelliği olan özel mülkiyeti dışlayan, devlet kuruculuğu, toplumsallık, kamusallık ve eşitlik modeli egemen olacaktır. Tarihte hep öne çıkan bu iki kavmin belirleyiciliği yine ortadadır. Biz Türkler böylelikle devletçi, kamusal ve eşitlikçi milli karakterimizle insanlığın evrensel kaderinde olumlu bir rol oynayabiliriz."

Türkiye'de sol içinde de yaygınlaşan kozmopolit ve bireyci fikirleri bu açıdan "Yahudiliğin" bir tezahürü olarak görüyor, solun temel görevinin yok edilmek istenen "Türklüğü" ve vatan kavramını savunmak olduğunu söylüyordu. Çünkü vatansızlık aynı zamanda toplumsallığın da zıddıydı. Vatanı olmayan bir anlayış toplumdan da kopuyordu ve toplumsallığı dışlayan bir zihniyetin sosyalizmi kurması mümkün değildi.

"Diasporik Yahudi'nin temel özelliği vatanı olmaması, yerleşik olmamasıdır. Yahudilik devletsizlik ve toplumsuzluktur. Bu durum doğrudan doğruya diasporik Yahudi'nin zihniyetini belirlemektedir. Farklı kültürler içinde, kendisini yabancı hissederek yaşamaya çalışır. Hiçbir zaman ne yaşadığı toplum onu, ne de o yaşadığı toplumu benimser. İşin püf noktası; toplumsallık ile Yahudiler arasındaki bu çelişkidedir."

Hasan Basri Gürses Rusya'daki Danilevski, Dostoyevski, Solovyev, hatta Dugin gibi Mesihçi düşünürlere benzer bir şekilde Türklere tarihsel ve evrensel bir misyon yüklüyordu. Bu misyonun esası Doğu'nun savunucusu olmaktı. Nasıl ki Batı'yı birleştirme potansiyeli Yahudi kavminin elindeyse, Doğu'yu birleştirme ve toplumcu bir düzen yaratma potansiyeli de Türklerin elindeydi. Ona göre Batı da bu işin farkında olduğu için kendine esas düşman olarak Türklüğü görüyordu. Günümüzün emperyalist projelerinin esası Türklüğü bir özne olmaktan çıkarmak ve bilhassa Türklükle İslam arasındaki orijinal sentezi ortadan kaldırmaktı. Son yazısında şöyle diyordu:

"Batı'nın asıl hedefi Latin Amerika'daki veya Afrika'daki ülkeler değildi. Esas hedef Türkiye idi. Yani bildiğimiz geleneksel Doğu'nun büzülmüş örneği olan Türkiye.

Yani Türk Ulus Devleti'ni ve Türk ulusal ekonomisini tasfiye ederek Türkiye'nin özne olma imkânlarını ortadan kaldırmak amaçlanmıştır. Böylece önce Kosova'da, Kıbrıs'ta, Batı Trakya'da, Karabağ'da, Kerkük'te Türkiye'nin etrafını oydular. Bu aynı zamanda Türk kimliğinin hırpalanmasını getirdi. Kerkük'te Türkmen katliamları yapıldı; Türkiye sahip çıkamadı. Bu Türk'e itibar kazandırabilir mi? Bir yandan da Türkiye'nin içinde Türk ulusal kimliğini hırpaladılar. Türk'ün, Türk dünyasının, yeniden özne olmaktan çıkarıldığı bir yapılanmaya yöneldiler. Milletsiz, vatansız, devletsiz bir İslâm türettiler. İngilizler, Amerikalılar İslâm'ın hamiliğine soyundular. Türk ulusal kimliğini de, çeşitli yollarla İslâm'ın düşmanıymış gibi lanse ediyorlar. Dolayısıyla tek dünya devleti projesine giden yeni bir aşamayı başlattılar. Şimdi o aşamada, dünya, ekonomik, kültürel, siyasi olarak yeniden yapılandırılacak. Ulus devletler dönüştürülecek; fakat esas olarak Türkiye'yi dönüştürecekler."

Türkiye'nin dönüştürülmesine karşı Türkiye'nin bütün milli kesimleriyle temas kurarak ortak bir çözüm arayışına yönelmesi bu analizin sonucuydu. Türkiye'nin Üç Tarz-ı Siyaset'i (sosyalistler, milliyetçiler, İslamcılar) esas olarak ihanet etmişti. Bu yüzden hiçbirinin mevcut örgütlenmelerine güveni yoktu. Yine de yeni bir sentez ancak bu üç akımın takipçilerinin içinden çıkabilirdi. Hasan Basri Gürses, yüzyılın başında İttihatçıların başlattığı mücadelenin devrimci ve sosyalist bir içerikle restore edilmesinden yanaydı. Son dönemdeki bütün çabasını buna yoğunlaştırmıştı. Bunun için Türklükle İslam arasındaki yapay karşıtlık ortadan kaldırılmalı, 12 Eylül'ün Amerikancı Türk-İslam sentezi değil Türklüğün evrensel bir misyon yüklenmesini sağlayan toplumcu idealler üzerine kurulmuş tarihsel Türk-İslam sentezi yeniden gündeme getirilmeliydi. Bütün bunların kapitalist bir çerçeve içinde gerçekleştirilmesi mümkün değildi. Sosyalizm Doğu'nun aşkın idealleriyle birleştirilmeli ve bir kalkınma programı olarak değil adalet ve kardeşlik temelinde bir yaşam tarzı olarak hayatın her alanında inşa edilmeliydi. Türkiye'deki modernleşme ona göre Batı'ya karşı devleti güçlendirerek direnmenin gereğiydi ve Batı'daki modernleşme-

den tamamıyla farklıydı. Hatta Türkiye'nin modernleşmesine en çok Batı karşıydı. Onun için modernizmi her yönüyle eleştirmekle birlikte Türkiye'de belli ihtiyaç ve zorunluluklar sonucunda ortaya çıkan modernleşme girişiminin sekteye uğratılmasına karşıydı.

Hasan Basri Gürses'in çoğu insan için gerçekleşmesi olanaksız görünen büyük idealleri vardı ve o ideallere uygun bir insan olmaya çalıştı. İnandığı her şeyi öncelikle kendi yaşamıyla sınamaya ve yaşamını ideallerinin bir aynası kılmaya çalıştı. İnanıyorum ki Hasan Basri Gürses'in hatırasını anımsadıkça insanlar tıpkı Platon'un maddi dünyaya ruhunu veren ideaları gibi peşinden gittikleri ideallerin saf hallerini gözlerinin önüne getireceklerdir. Yaşamıyla da idealleriyle de çıtayı epey yüksek tutmuştu Hasan Basri ağabey. Ama onun da söylediği gibi:

"Büyük ideallerin adeta ilâhi bir niteliği vardır. Belki gerçekleşmezler, ama ölmezler de."

Sosyalist Yayınlar Tarafından Yayınlanan Kitapların Listesi

Büyük Devrimler ve Devrimciler Dizisi:

Howard Fast, *Spartaküs*

R.P. Milton, Zapata, *Meksika'da Köylü Devrimi*

J. Baynac, Kamo, *Lenin'in Fedaisi*

Dolares Ibarruri, *Faşizmi Ezeceğiz*

H. Ruzbeh, *Komünist Savunma*

Margaret Randall, *Sandino'nun Kızları*

Bobby Sands, *Hücremde Bir Gün*

Anti-Sömürgeci Kitaplar Dizisi:

Raimondo Luraghi, *Sömürgecilik Tarihi*

Yves Lacoste, *İbn Haldun, Üçüncü Dünyanın Geçmişi, Tarih Biliminin Doğuşu*

A. Bennigsen, C.L. Quelquejay, *Sultan Galiyev: Üçüncü Dünyacı Devrimin Babası*

V.I. Lenin, *Emperyalizm: Kapitalizmin Sonuncu Aşaması*

Frantz Fanon, *Yeryüzünün Lanetlileri*

Frantz Fanon, *Siyah Deri Beyaz Maskeler*

A. Colleoni, *Amerikan Emperyalizmi Tarihi*

H. Magdoff, *Emperyalizm Çağı: ABD'nin Dış Politikasının Ekonomik Temelleri*

Dünya İşçi Hareketi Tarihi Dizisi:

F. Engels, *İngiltere'de Emekçi Sınıfların Durumu*

J. Kuczynski, *İşçi Sınıfı Tarihi*

Toplumsal Araştırma, İnceleme ve Tartışmalar Dizisi:
Angela Davis, *Kadınlar, Irk ve Sınıf*
J. Zeigler, *Toplumsal Bilimler ve İdeoloji, Devrimci Toplumbilim El Kitabı*
I.L. Gendzier, *Frantz Fanon: Eleştirel Bir İnceleme*

Türkiye İşçi Hareketi Tarihi Dizisi:
M. Şehmuz Güzel, *Türkiye'de İşçi Hareketi*
M. Şehmuz Güzel, *Grev, Dünyada ve Türkiye'de Grev*

Türkiye Sosyalist Hareketi Tarihi Dizisi:
Mustafa Suphi, *Yaşamı, Yazıları, Yoldaşları*
Şefik Hüsnü, *Yaşamı, Yazıları, Yoldaşları*
Behice Boran, *Savunma/TİP 4. Kongre Kararları*

Edebiyat-Sanat-Kültür Dizisi:
Anna Seghers, *Yoldaşlar*
Fulya Gürses, *Ekmek*
Fulya Gürses, *Duvar*
Fulya Gürses, *Yazılar*
Chinua Achebe, *Ruhum Yeniden Doğacak*

Şiddetsiz Bir Dünyaya Doğru[*]

Nilgün Çelebi

Mevcut Durum

Şiddet modern dünyanın neredeyse vazgeçilmez bir unsuru haline geldi. Gün geçmiyor ki bir yerde bombalar patlamasın, tokatlar şaklamasın, çığlıklar atılmasın, kalpler kırılmasın, tehditler savrulmasın, duygular incinmesin, mobbingler yaralamasın. Şiddet; sosyal hayatın makro yapılanmaları olan uluslar üstü ve uluslar arası ilişkilerden sosyal hayatın mezzo yapılanmaları olan toplum içi kollektivite ve kurumlar arası ilişkilere, oradan sosyal hayatın mikro düzlemindeki kişiler arası yüz yüze ilişkilere kadar yayılan bir yelpazede karşımıza çıkabiliyor. Sanki eskiden, çok eskiden, biz daha az modernken daha asude, daha dingin, daha huzurlu bir hayatımız vardı. Modern olma yolunda ilerledikçe daha hoyrat, daha acımasız, daha şiddet dolu bir dünyada yaşar olduk. Oysa modernlik bize tam tersi bir dünya vaat etmişti. Modernlik sosyal hayatın kendiliğinden gelişen bir dönemi değil fakat bilinçli bir proje idi. Bu projenin fikir babaları moderniteyi hem barbarlık döneminin açık şiddetine hem de geleneğin örtülü şiddetine karşı, temeli insan canlısının bilinçli çabalarıyla atılan bir sonsuz barış çağı olacağı müjdesiyle sunmuşlardı. Ne oldu da bu beklentilerin karşılanmasında sorunlarla karşılaşılır oldu? Bu sorunun cevabı için biraz geçmişe uzanalım, belleğimize başvuralım.

Arka Plan

Modernite adı verilen ve 17. yüzyılda Thomas Hobbes gibi fikir babalarının öncülüğünü yaptıkları uygarlık projesi temelde M.Ö.300'lerde yaşayan Aristote-

---

[*] Bu metin Mardin Valiliği ve HEGEM işbirliğinde 22-23 Haziran 2009 tarihlerinde Mardin'de düzenlenen Aile ve Şiddet Sempozyumu'nda sunulan bildirinin geliştirilmiş halidir.

les'in insan imgesine dayanır. Anımsayalım; Aristoteles insanın iki yanının bulunduğunu, öncelikle ortaya çıkan ilk yanı itibariyle insanın 'rasyonel-olmayan' bir canlı olduğunu ileri sürer. 'Rasyonel-olmayan' bu canlı hayvanî karakterli iştah, şiddet, haz, cinsellik, üreme gibi itkilerle donanmıştır. Oikos (hane, ev) 'rasyonel-olmayan' canlının mekânıdır. İnsan canlısının ikinci yanı 'rasyonel-olan' yanıdır. 'Rasyonel-olan' insan, aklını kullanabilen, mantık kurallarına uygun olarak düşünebilen, düşündüğünü dilbilgisi kurallarına uygun olarak ifade edebilen, teori geliştirebilen, kavram üretebilen, şiddet dahil her türlü duygu ve itkilerini aklı ile denetleyebilen insandır. İnsan canlısının bu ikinci yanının ortaya çıkış mekânı polis'dir (şehir, kamu). Aristoteles'e göre polis olmasaydı insan rasyonel yönünü asla ortaya çıkartamaz, hayatını güçlünün güçsüzü zor kullanarak ezdiği bir barbar ortam içinde sürdürmek zorunda kalırdı. Açıktır ki, Aristoteles polis'in geliştirilmesinden yanadır. Ama bu onun şiddetin, zor kullanmanın insanın doğasının aslî unsuru olduğunu sayıltıladığını fark etmemizi engellememektedir.

İlk çağda eski Yunan'da kurgulanan bu insan imgesi Romalılar'ca da benimsenir. Açık şiddet kullanımının insan doğasının içkin özelliği olarak nitelendirilmesiyle emek sömürüsü, giderek despotik köleci düzen meşrulaştırılmış olur.

Şiddet ve sömürüyü insan doğasının dışına kısmen çıkartan teolojiler ilk çağdan kökenlenen Musevilik ve Hıristiyanlıktır. 'Kısmen'dir; zira şiddet ve kötülük bir yandan her iki dinde de açıkça insan doğasının dışına çıkartılırken, bir yandan da Adem ve Havva'nın cennetten kovulmalarına yol açan büyük günahlarının murisleri olduğumuz dikte edilmek suretiyle adeta arka kapıdan içeri alınmaktadır. Şiddet ve kötülüğü tamamen insan doğasının dışına taşıyan teolojiyi İslamiyet sunar. İslamiyet çocukların masum doğduğunu ifade eder. İster kısmen ister tamamen şiddetin insan doğasının oluşturucularından biri olarak görülmesinden vazgeçilip şiddetin kaynağının insanın dışına çıkartılması kuşkusuz insana karşı olumlu bir bakışın işaretidir. Ama yine de insan din sayesinde şiddetsiz bir dünyaya kavuşamamıştır. İnsan din yoluyla ne şiddet uygulamaktan men edilebilmiş ne de şiddete maruz kalmaktan korunabilmiştir. Şiddet sadece bir önceki döneme göre daha az göze batar olmuş, orta çağda açık şiddet yerini örtülü şiddete bırakmaya başlamıştır.

Dinlerin özsel olarak mümin ile tanrı arası ilişkiye odaklanmış olmaları dinlerin bizatihi sosyal düzen tesis ediciliklerini neredeyse imkânsızlaştırmaktadır. Din adına yola çıkanlar sosyal düzen tesis etmeye yöneldikçe inancın gücünü siyasi alana transfer etmeleri gerekmekte bu ise bir adım sonra dinin siyasetin bir enstrümanına dönüşmesine yol açmaktadır. Din adına davrananlar insanlar arası ilişkiye müdahil oldukça dinin kutsallığını sorgulanabilir hale getirmekte, giderek din üzerinden şiddet kullanımının meşruiyeti konulu tartışmalara sebebiyet vermektedirler.

Orta çağda yaşanan bu durum sosyal düzenin nasıl mümkün olduğu sorusunun cevabının başka bir alanda aranması gereğini ortaya çıkarmıştır. İşte modernite pro-

jesi böyle bir ortamda geliştirilir. Proje temel sayıltısını Aristoteles'in insan imgesinden alır. Hayatı birlikte deneyimleyen kişi ve kollektivitelerden oluşan insan birlikteliklerinin kökeni Hobbes'a göre, birer kurt olan ve birbirleriyle sürekli savaşan bireylerdir. Söz konusu kurtlar birbirleriyle savaşırken aslında kendilerini de imha ettikleri için 'lupus' olarak adlandırılmaktadırlar. Hobbes'un görüşünü ilginç kılan nokta, kurt bireylerin günün birinde birbirlerine ve kuşkusuz kendilerine karşı şiddet uygulamaya son verme kararına varmalarıdır. Bu karara Toplum Sözleşmesi denir. Yapılan sözleşme ile toplumda şiddet kullanma hak ve imkânına sahip tek mekanizma soyut bir kavram olan devlet olarak belirlenir.

Görüldüğü gibi, modernite projesi insanoğlunun aslında bir diğerinin düşmanı olduğu sayıltısına dayanmaktadır. Ek olarak dikkati çeken husus, Hobbes'un insan doğası ve sözleşme sürecine ilişkin açıklamalarının hiçbir yerinde teolojik açıklama getirmemiş olmasıdır. Hobbes'un kuramı tamamen sekülerdir. Böyle olmak da zorundadır, zira şiddeti insanoğlunun yeniden içkin özelliği haline getirmektedir. Hobbes'un tekil bireylerin bileşik iradesini yansıttığını sayıltıladığı, ama bu genel iradenin mutlak kralda temsil edildiğini belirttiği soyut devlet nosyonu, zamanla halk iradesinin yine halk tarafından kullanılması gerektiğini vurgulayan bir içeriğe bürünür. Böylece mutlakiyetçi kraliyet yönetimlerinden meşruti monarşilere, oradan da çeşitli zamanlarda faşist, diktatoryal, tek partili, sosyalist, parlâmenter, demokratik gibi nitelemelerle ifade edilen türlere sahip cumhuriyet yönetimlerine geçilir. Bu yönetim tarzlarını hiyerarşik bir dizi içinde görmemizin ardında yatan etken her birinin kendinden bir öncekinden daha geniş bir demokratik içeriğe, başka bir deyişle, yönetimsel kararlara halk katılımına sahip olmasıdır. Görünen o ki, demos'un devlette biriken gücü sadece insanın yekdiğerini (dolayısıyla kendini) imha etmesini engelleyebilecek seviyeye ulaşmakla kalmamış, bu güç demos'un birey ve kollektivite olarak yaşam kalitesinin yükselmesinde somutlaşan daha kapsamlı dönüşümlere de kaynaklık edebilmiştir.

Tarihsel gelişim böyle resmedildiğinde gelinmesi beklenen nokta şiddetin sıfırlandığı bir dünya olmak gerekirdi. Ama öyle olmamıştır. Günümüzde şiddet ne makro ne mezzo ne mikro düzlemde sıfırlanabilmiştir. Acaba neden? Modernite projesinin bu başarısızlığının ardında yatan etkenler neler olabilir?

Şiddetin Tanımına Doğru

Yukarıdaki soruyu cevaplayabilmek için önce şiddetten ne anladığımızı açıklaştıralım. Birleşmiş Milletler'in Kadına Yönelik Şiddetin Yok Edilmesi Bildirisi'ndeki tanımından hareketle ama ona şiddet literatüründe yeri olan bazı yeni unsurlar da ekleyerek şiddeti "dışarıdan müdahale ederek bir insanın kendini gerçeklemesini ya da bir kollektivitenin hedefine ulaşmasını engellemeye yönelen her türlü heves kırıcı, incitici, üzücü, yaralayıcı veya öldürücü tavır, söz ya da eylemlerdir" şeklinde

tanımlıyoruz. (Tanımın içeriğine geçmeden önce biçimsel olarak öncelikle şunu belirtelim ki, bu metin boyunca şiddetten sıklıkla eylem olarak söz edecek olmamızın sebebi şiddetin tavır ve söz boyutlarını ihmal edilebilir olarak gördüğümüzün değil sadece sözcük ekonomisi yapma niyetimizin işareti olarak alınmalıdır. Bu açıklaştırmadan sonra tanımın içeriğine dönebiliriz.)

Verilen tanımda sözü edilen Bildiri'den farklı olarak şu iki husus vurgulanmaktadır. İlki, şiddet uygulayanın sebebinin bulunması, ikincisi şiddete maruz bırakılanın kendini gerçeklemesine engel olunmasıdır. Şiddet uygulayanın bu eyleminin bir patoloji örneği olmadığının, bilinçli bir tavır olduğunun vurgulanması bizce önemlidir. Şiddet eylemi şiddeti uygulayan tarafından açıkça bilinen bir sebeple işlenmektedir. Aynı şekilde, şiddete maruz kalanın da sadece psikolojik ve/veya fiziksel üzüntü duyması ya da acı çekmesi değil fakat daha temelde kendini-gerçeklemesine engel olunması noktasının vurgulanması da bizce önemlidir. Kendini-gerçekleme (self-actualization veya self-realization) derken kast edilen insanın ya da kollektivitenin bu dünyaya gizil gücünün, yaratıcılığının ve değerlemesinin işareti olarak sunduğu, emeğini ve gücünü yansıttığı sözü, ifadesi, eylemidir. Şiddet tanımında vurgulamaya önem verdiğimiz bu hususa dikkat çeken ilk kişi Johan Galtung'dur. Galtung *The True World* başlıklı kitabında şiddetin insanoğlunun fizikî ve zihnî potansiyelini olumsuz yönde etkilediğini belirtir ve şiddetin kişinin kendini-gerçeklemesinin kaçınılabilir engelleyicisi olduğunu ifade eder. Şiddetin ifa ve icra edilmesinden kaçınılabilir olduğu hususunu vurgulayan bir diğer entelektüel Erich Fromm'dur. O da *Escape from Freedom* başlıklı kitabında şiddetin önlenebilir olduğunu söyler. Değil mi ki şiddet hem insanın ve kollektivitenin kendini-gerçeklemesine mani olmaktadır hem de şiddeti uygulayan açısından engellenebilirdir o halde şiddet bir insanlık ve toplum suçudur. Çünkü şiddet yoluyla insanın insanî potansiyelini ya da kollektivitenin ilan edilmiş faaliyetini, işlevini sergilemesine bilinçli olarak mani olunmaktadır. Kuşkusuz burada 'kendini-gerçekleme'nin önünün açılması gerektiği vurgulanırken kast edilen, bir başka kişi veya bir başka kollektivitenin kendini-gerçeklemesine mani olmayacak tarzda bir 'kendini-gerçekleme'dir.

Tanımda vurgulanan diğer bir husus ise şiddetin sözel ve eylemsel kadar simgesel de olabileceğidir. Şiddetin söz ve yapıp etmelerle ifade edilmesi kadar tavır alışlar, beden, mekân, eşya, materyal kullanımına getirilen kısıtlamalar ve kirlilik yaratmalarla ifade edilmesi de olasıdır. Aynı şekilde şiddet gerçek veya sanal düzlemde de ifa ve icra edilebilmektedir.

Öte yandan, simgesel şiddet örnekleri ile bazı sözel ve bazı sanal şiddet örnekleri örtülü veya kapalı şiddet olarak adlandırılmaktadır. Açık şiddet ise doğrudan kaba kuvvet kullanılarak gerçekleştirilen eylemler ile onur kırıcı hakaret niteliğindeki sözlere işaret etmektedir. Örtülü şiddet de aynen açık şiddet gibi şiddete maruz kalanın kendini gerçeklemesine mani olmaktadır.

Şiddet, İnsan Hakları ve Güç-Emek Bağlantısı

Açık ya da örtülü şiddete maruz kalan kişi veya kollektivite bir başka kişi veya kollektivite tarafından bilinçli olarak utandırıldığı, küçük düşürüldüğü, çekindirildiği, mahalle baskısına maruz bırakıldığı, düşük statü atfedildiği, snobize edildiği, aşağılandığı, incitildiği, kırıldığı için kendini ifade edemez, konuşamaz, yapıp edemez, yeteneklerini topluma sunamaz. Bu kapsamda şiddet, şiddete maruz kalanın fikrinin inceliğine, gözünün ferine, alnının terine, elinin ürününe, kendi onayı, rızası olmadan mani olunması hatta el konmasıdır. Bu mani olma veya el koyma eylemle, sözle veya sembolle yapılabilir: Bazen gönüller kırılır, bazen gönler dövülür. Şiddet insanın kendini ifade edememesine, var kılamamasına, gizil gücünü gerçekleyememesine sebep olandır. Yaratıcılığını sergilemesine engel olandır. Kişinin kendini-gerçekleyebilmesi, içindeki enerjiyi maddi veya sosyal bir değer olarak hayata aktarabilmesi onun en doğal insan haklarından sayılmak gerekir.

Her ne kadar İnsan Hakları sıralamasında 'kendini-gerçekleme' bir hak olarak ne birinci kuşak (klasik) ne ikinci kuşak (ekonomik, sosyal, kültürel) ne de üçüncü kuşak (dayanışma) hakların maddeleri arasında sarih olarak ifade edilmişse de çeşitli maddelere getirilen açıklamaların içeriğinde kendini-gerçekleme hakkına dolaylı da olsa değinildiği gözlenmektedir. Söz gelimi düşünce ve ifade özgürlüğü, çalışma hakkı, eğitim hakkı ile ilgili maddelerin açıklanmasında olduğu gibi. Ancak yine de kendini-gerçekleme hakkının İnsan Hakları arasında özel bir madde olarak sıralanmamış olması bizce bir eksikliktir. Zira insanın veya bir kollektivitenin potansiyelini, yaratıcılığını hayata aktarabilmesi aslında onun hayata bir sunumu, armağanı, katkısıdır. İnsanın ya da kollektivitenin potansiyelini yansıtan her sunumu bir değerleme ürünüdür, emektir. Emek içeren her değerleme ise aslında güçtür de. Güç içinde insanın yaratıcılığını barındırdığı için gürler, çağlar. (Hannah Arendt'in güç ve şiddet açıklamasında bu bağlantıyı görememiş olması şaşırtıcıdır.) "Sosyoloji Notları" başlıklı kitabımızda yazdığımız gibi emek, değerleme ve güç aslında bir ve aynı şeydir. Ne zaman ki emeğe, emeği somutlaştıran değere ve emekten kaynaklanan güce, o emekte ve değerde payı olmayan biri(leri) dışarıdan gelip el koyar işte orada şiddet ortaya çıkar. Emek kendini, kendini üretmeyene kolay teslim etmez. Emeğe ancak zor kullanılarak el konabilir. Zor kullanma; şiddettir. Şiddet daha öncesinden de emeğe müdahale edebilir; emeğin kendini sosyal hayata sunması tamamlanmadan dahi emeğe müdahale edip hevesini kırabilir. Emeğe, değere, emeğin yaratıcısı ya da yaratıcısının açık rızası haricinde gelip el koyan kişi ya da kollektivite, emeğin hayata akan dinamosu olan gücü de gasp etmiş olur. Emeğin ve değerin üreticisine ait olan güce açık ya da örtülü şiddet uygulayarak el koymuş olur. Bu noktada, bizimkinden çok farklı bir güç ve şiddet tanımından hareket etmiş olan Arendt'in *On Violence* başlıklı kitabında ifade ettiği "Şiddet her zaman gücü imha edebilir" tespitini yeniden şöyle ifade edebileceğimizi umarız: Şiddet fırsat

bulduğu anda ve yerde gücün asıl sahibini imha ederek kendini gücün sahibiymiş gibi gösterebilir. Şiddetin bir insanlık suçu olmasının yanı sıra bir toplum suçu da olduğunu iddia etmemiz böyle bir zeminden hareket etmemizle mümkün olabilmiştir.

Sonuca Doğru

Şiddeti açıkça uygulayana önceleri despot, tiran, zorba diyorduk. Açık şiddetin insanlık tarihinde ilkel köleci döneme işaret ettiğini yukarıda belirtmiştik. Modern dönem ise ileride sanki şiddeti açık veya örtülü ama her durumda yeğinlikle uygulayan bir dönem olarak değerlendirilecek gibi görünmektedir. Modern dönemde ne zorba var ne tiran, ne de tanrısal düzen tesis etmek isteyenler. Peki, ama neden hala şiddet var? Bu soruya cevap arayan çok sayıda kişi ve kuruluş var. Bu alt bölümde biz de bu kervanın bir yolcusu olarak, konuya ilişkin mevcut oluşturucu unsurlar arasında alışılagelenin biraz dışında bağlantılar kurmak ve uygulamaya hizmet edebilir önerilere yol açmak isteyeceğiz. Bunun için de en başa, Aristoteles'in insan imgesine döneceğiz.

Öncelikle vurgulayalım ki, tamamen öznel olarak, günümüz dünyasında şiddetin bu denli yaygın olmasının temelinde yatan önemli unsurlardan birinin Aristoteles'in insan imgesi olduğunu düşünmekteyiz. Onun insanın rasyonel-olmayan yönünün rasyonel ve sosyal yönünden daha önce varlık kazanmış olduğunu temellendiren teorisinin sorgulanması gerektiğini, giderek Hobbes'la başlayan Toplum Sözleşmesi teorisi taraftarlarının da sil baştan eleştirel bir okumadan geçirilmeleri gerektiğini düşünmekteyiz. Saldırganlığın, şiddetin ve kötülüğün insan doğasına içkin olduğu iddiasını bir gerçeğin tespiti ve ifadesi olarak okumamız ne denli mümkün değilse bu temel sayıltıdan hareketle geliştirilmiş olan Aristoteles-Hobbes-Arendt çizgisindeki tüm bir siyaset ve devlet teorisini eleştirilemez ve karşı çıkılamaz bir tabu gibi değerlendirmemiz de o denli olası değildir. Kuşkusuz saldırgan, şiddet uygulamaktan ve kötülük yapmaktan zevk alan insanlar vardır ama bunlar insan türünün tipik temsilcileri değil patolojik vakalar olarak görülmelidir. Bu noktada Sigmund Freud çizgisindeki psikanalistlere değil fakat Abraham Maslow çizgisindeki hümanist psikologlara daha yakın durduğumuzu, hareket noktamızın patolojik değil fakat sağlıklı kişilikler olduğunu belirtelim. Bize öyle görünmektedir ki, saldırganlığın, kabalığın, zor kullanmanın, gaspın ve benzerlerinin insan doğasına içkin olduğunu sayıltılamak bu tür tavır, söz ve davranışların meşrulaştırılmasının ilk adımını teşkil etmektedir. Söz konusu sayıltının reddi önemlidir zira bunun arkasından gelecek olan, saldırganlığın, zorbalığın, şiddet severliğin insan doğasına içkin olmadığı fakat öğrenilen bir tavır ve davranış olduğudur. Bu ise bir adım sonra bu tür tavır, söz ve davranışların meşruiyetini ortadan kaldırtacak, benimsenmelerini, ifa edilmelerini, yinelenmelerini zorlaştıracaktır. Kuşkusuz bu durum sadece şiddet sergileyen tekil

bireyler için değil fakat kollektiviteler için de geçerli olup onlar da kurumları bünyesindeki kimi saldırganlık örneklerine işlerine geldiği zaman sistematik destek veren işlerine gelmediği zaman münferit sapkın etiketi yapıştıran bir tavır içinde olamayacaklardır. Bu durum ister makro ister mezzo seviyede olsun tüm kollektivitelerin sadece bugünkü tavır, söz ve eylemleri için değil fakat kollektif kimliklerinin geçmişinde sergilenmiş olan tavır, söz ve eylemleri için de geçerlidir.

Aslında modern dünya Hobbes ve benzeri sözleşmeci düşünürlerin açtığı yoldan değil de yine bir 17. yüzyıl düşünürü olan Hugo Grotius ve benzeri doğal hukuk teorisyenlerinin açtığı yoldan ilerleyebilseydi belki şiddet ne makro ne mezzo ne de mikro düzlemlerde bu denli yaygın olabilirdi. Anımsayalım, Grotius *The Law of War and Peace* başlıklı kitabında tanrının tüm insanlara dostluğu doğal bir ihtiyaç olarak sunduğunu (*appetitus societatis*) ve bunun da tüm insanlarca fark edilebilir bir durum olduğunu, huzurlu bir birlikte yaşam ihtiyacının temel olduğunu ifade etmiştir. Grotius tüm doğal hukukçular gibi seküler ve nesnel akıl yanlısı bir düşünürdür. (Bu ifadede geçen 'tanrı' sözcüğü onun seküler bir düşünür olmasına engel teşkil etmemektedir; ancak bu hususun daha ayrıntılıca anlatılacağı yer burası değildir). Ne var ki modernite projesi için gerekli olan seküler ve fakat öznel akıl yanlısı olmaktır. Tümelci değil tikelci hatta tekilci olmaktır. O dönemde bu mücadelede kazanan taraf tümel değil fakat tekil akıl yandaşları olmuştur.

Modernite projesinin kuşkusuz insanlık tarihine katkıları olmuştur. Bilimsel ve teknolojik gelişmeler, yaşam kalitesindeki artışlar, maddi gelir artışları, eğitim ve sağlık alanlarında kaydedilen gelişmeler gibi. Ama bunların yanı sıra çeşitli yoğunluk seviyelerinde seyreden süreğen savaşlar, suçun yaygınlaşması ve örgütlü hale gelmesi, terör, kaynakların adaletsiz dağılımı, eşitsizlikler, artan yoksulluk ile bireyin değerlerini yitirmesi, yalnızlaşması, yabancılaşması hali birer sorun yumağı olarak hayatın makro, mezzo ve mikro seviyelerini boylu boyunca işgal etmektedir. Başta Max Horkheimer olmak üzere pek çok Eleştirel Kuram taraftarlarının dile getirdiği bu açmaz durumdan çıkışın yol göstericileri arasında kuşkusuz Mead, Maslow ve Fromm'un çalışmaları öncelikle anılmalıdır.

Sonuç

Biz de, diğer çalışmalarımızda olduğu gibi bu çalışmamıza da, sosyolojinin temel sayıltısı olan insanın 'sosyal-olabilen' (sociable) bir canlı olduğu ön kabulüyle başladık. İster sosyal kişi ister kollektivite olsun tüm sosyal birimler 'sosyal-olabilen'lerdir, 'sosyal-olma' yetisine sahip olanlardır. 'Sosyal-olabilen' olma, sosyal birimin doğasına içkindir. Sosyal birimler 'sosyal-olabilme' özellikleri ile dünyaya dahil olurlar. 'Sosyal-olabilme' yetimiz sayesinde biz karşımızdakine, ötekine kendimizi açabilmekte, kendimizi kurabilmekteyizdir. 'Sosyal-olabilme' yetisine neden ve/veya nasıl sahip olduğumuzu bilmiyoruz. Ama öyle olduğumuzun farkındayız. İnsan

olarak ne tek kalmaktan hoşlanıyoruz ne de çatışma içinde olmaktan. Bu yoksunlukların vücut kimyamızı bozduğunu biliyoruz. Patolojik bir durum söz konusu değilse kızmakla, üzülmekle, saldırmakla değil sevmekle, sevilmekle, paylaşmakla memnun ve mutlu oluyoruz. Kollektif birimler de birbirlerini yok ederek değil karşılıklı bağımlılık ve işbirliği içinde işleyişte bulunarak gelişiyorlar. Rekabet çatışmanın değil işbirliğinin bir aracı olarak kullanıldığında öz yıkımcı olmaktan çıkmakta, geliştirici olmaktadır. Sonsuz kâr, ekonomik kollektiviteler için bile mümkün değildir. Gizil güç halindeki 'sosyal-olabilme' yetisine sahip, farklılaşmamış bir imkânlar seti olan insanoğlu, George Herbert Mead'in de belirttiği gibi, 'sosyal-ben'inin farkına ötekiler sayesinde varmaktadır. 'Ferdî-ben'inin farkına ise 'sosyal-ben'i dolayımıyla ulaşmaktadır. Başka bir ifadeyle, biz, tek tek her birimiz kendimiz olabilmek için dışımızda duran bir başkasının varlığına muhtacızdır. Karşımızdaki o kişi olmazsa biz o hep isteyen, hep dikelen hep "ben, ben" diyen yanımız olan 'ferdî-ben'imizi bile kurmakta aciz kalacağızdır. Biz dışımızdaki birilerine 'sosyal-ben'imiz için değil öncelikle ve öncelikle 'ferdî-ben'imiz için su kadar, hava kadar muhtacızdır. Bir başka ifadeyle, rasyonel-olmayan insanın ortaya çıkışı önce rasyonel insanın varlığını gerektirmektedir. Bir başka ifadeyle, insan insanın kurdu değil ağusunu alandır, yarasını sarandır. Bir başka ifadeyle, şiddetsiz bir dünya mümkündür. Bu mümkün dünya elimizin altındadır. Yeter ki çocuklarımızı yetiştirirken onların benlik gelişimlerinde 'sosyal-ben'lerinin gelişiminin ne denli önemli olduğunun farkında olalım. Çocuklarımıza kendilerini tanıyabilmeleri için başkalarına açılmaları gerektiğini bunu da başkalarını görerek, işiterek, dinleyerek, onların değerlemelerine, emeklerine saygı göstererek gerçekleştirebileceklerini öğretelim. Çocuklarımıza kendilerini-gerçeklemelerinin karşılarındakilerin kendilerini-gerçeklemeleriyle mümkün olduğunu, kendini-gerçeklemenin bir hak olduğunu, dolayısıyla onların bu haklarını kabul edip onlara bu imkânı vermeleri gerektiğini aktarabilelim. Şiddetten kaçınmak için mikro düzlemde önerilen bu zihniyet ve tavır değişikliği, insana bu yeni bakış yeterli midir yoksa bunun yanı sıra dikkate alınması gereken başka hususlar da var mıdır? Bu soruya cevabımız "evet, vardır" tarzında olacaktır.

Şiddetten uzak bir dünya kurabilmenin önemli bir dönemeci karşımızdakilerin bizim var oluşumuz için ne denli özsel önemde olduklarını, onların bizim için 'kurucu-ben'ler olduklarını kavrayabilmek kadar emeğin kullanımına ilişkin kararların emeğin sahipleri tarafından verilmesi gerektiğinin önemini de kavrayabilmekten geçer. Bu ise bizi sosyal hayatta gücün yeri ve kullanımı konusuna getirir. Şiddet vardır; zira birileri şiddet yoluyla başkalarının emeklerine yani güçlerine el koymak istemektedirler. Emek güç ise ya da daha açık bir ifade ile güç emeğin hakkı ise o zaman emeğin sahibinin emeğine sahip çıkması yani emeği dolayımıyla kazandığı gücü kendi elinde bulundurması gerekir. Emeğin sahibi gücünü kullanıp kullanmayacağının, ne zaman, kimlerle birlikte ne kadarını nasıl kullanacağının kararının verilmesinde birinci derecede yetkili olmalı veya bu kararın verilmesinde birincil pay-

daşlardan biri olarak görülmelidir. Bu durum sadece sosyal kişilerin değil fakat kollektif kişiliklerin emekleri, dolayısıyla güçleri, için de söz konusudur. Mezzo veya makro düzlemdeki tüm sosyal birimlerin emeklerinin, değerlemelerinin ürünü olan gücün nasıl kullanılacağı kararının o birimlerin paydaşlarının karar verme süreçlerine katılımları sağlanarak verilmesi durumunda güç şiddetten arındırılmış olacaktır. Bunun gerçekleştirilmemesi halinde şiddet güce el koyacak, güç kötülüğün simgesi olarak görülür olacaktır. Belki de, Aristoteles'in M.Ö. 300'lerde gördüğü bu insanın imgesiydi. Ama öyle olsa bile, iyi ki bu sadece bir imge idi. Gerçek değildi.

Kaynaklar

Arendt, Hannah (1970), *On Violence*, USA: A Harvest Book.

Aristoteles (1998), *Nikomakhos'a Etik*, çev. Saffet Babür, Ankara: Ayraç Yayınevi.

Campbell, Tom (1989), *Seven Theories of Human Society*, Oxford: Clarendon Press.

Çelebi, Nilgün (2007), *Sosyoloji Notları*, Ankara: Anı Yayıncılık.

Fromm, Erich (1941), *Escape from Freedom*, New York: Rinehart.

Galtug, Johan (1980), *The True World A Transnational Perspective*, New York: The Free Press.

*"Türk Düşüncesi 200 Yıldır Batı'ya Göre Şekillenmiştir"**

Ertan Eğribel
Ufuk Özcan

Hazırlayan: Müberra Güney - Fazıl Baş

Sosyoloji Yıllığı'nın ilk sayısı 1991 yılındaki ilk çalışma günleri ve kitaplarının ardından 1997 yılında yayımlandı. 2003'ten beri de daha geniş bir okuyucu kitlesine ulaşıyor. Sosyoloji yıllıklarının ilk yayımlanışından bugüne bir değerlendirilme yapılması gerekirse, neler hedefleniyordu, yıllıklar bugün bu hedeflerin neresinde duruyor?

Öncelikle ilginize teşekkür ederiz. Aslında *Sosyoloji Yıllığı* ile ilgili değerlendirmeyi başkalarının yapmasını yeğleriz. Ama yapıp ettiklerimiz hakkında kendimizi sorgulamak, hesap vermek, belli bilgileri paylaşmak da sorumluluğumuz gereği. Bu nedenle soracağınız soruları derginizin sınırları çerçevesinde cevaplamaya çalışacağız. *Sosyoloji Yıllığı*, Baykan Sezer'in Türkiye'nin temel sorunlarına ve ortak çalışmaya atfettiği önemin bir göstergesi olarak yıllar içinde cisimleşti. Sosyoloji Yıllığı adıyla yayın faaliyetine başlanmadan önce, 1991 yılından itibaren Baykan Sezer tarafından "Çalışma Günleri" adıyla, ortak çaba ve katkılarla şekillenen yeni bir çalışma biçimi başlatılmıştı. Bu toplantılar *Sosyoloji Yıllığı*'nın ilk çekirdeğini oluşturacaktı. Kürsünün *Sosyoloji Dergisi* yayınını sürdürürken, ondan bağımsız olarak, Sosyoloji Araştırma Merkezi ile Sosyoloji ve Metodoloji Anabilim Dalı adına yürütülen bu ortak çalışmalar kitaplaşmaya başladı. Böylece Baykan Sezer uzun bir süredir atıl durumdaki Sosyoloji Araştırma Merkezi'ne bir canlılık kazandırdığı gibi, kürsü-

---

* Bu söyleşi *Fayrap* dergisinde (Sayı: 17, Temmuz 2009) yayınlanmıştır.

de yüksek lisans ve doktoralarını yapmakta olan genç meslektaşlarını da ortak sorumluluk gerektiren çalışmalar yapmaya yönlendirdi. Çalışma Günleri'nde ortaya çıkan ilk iki kitap, fakültemiz Yunan Dili ve Edebiyatı hocalarından Kenan Yonarsoy'un konu ve tez sahibi olduğu *Yunan Tarihçiliği* (1992) ile Ertan Eğribel'in konu ve tez sahibi olduğu *Türk Müziği* (1993) idi. Bu iki çalışmayı izleyen ve Baykan Bey'den kaynaklanmayan bir kesintiden sonra, 1997'de *Sosyoloji Yıllığı*'nın ilk kitabı *Osmanlı Tarihçiliği* başlığıyla yayımlandı. Bu kitaptan sonra Çalışma Günleri ve *Sosyoloji Yıllığı*'nın yayımı her yıl yapılan ortak kitap çalışması etkinliği biçimini aldı. Daha önce yapılan iki çalışma, *Yunan Tarihçiliği* ve *Türk Müziği* de *Sosyoloji Yıllığı* dizisine dahil edildi. *Sosyoloji Yıllığı* daha başlangıçta Türkiye'de yaygın olan dar "takım" anlayışı dışında biçimlendi, bu tür çalışmaların zorluklarını aşarak her kitapta ortak çalışmanın koşullarını, ilkelerini birlikte oluşturduk. Baykan Sezer'in zorunlu emekliliği (1999) sonrasında Çalışma Günleri fakültede bu çalışmaları yapma imkânının ortadan kalkmasıyla, "Baykan Sezer çalışma evi"nde her hafta düzenli yapılan toplantılara dönüştü.

Baykan Sezer'in 2002 yılında erken vefatından sonra *Sosyoloji Yıllığı* için önümüze 10 yıllık bir hedef koyduk ve bir çalışma programı oluşturduk. Türkiye'de üniversitede veya üniversite dışında bu tür belirlenmiş hedeflerle çalışmalar yapma anlayışı ve alışkanlığı pek yoktu. Bu programı paylaşmak istediğimiz birçok kişi bizi hayalperestlikle suçladı, küçümsedi. Baykan Sezer'den sonra Sosyoloji Yıllıklarına gerek olmadığı söylendi. Biz söylenenlere kulak asmadık, kendi bildiğimiz gibi çalışma yapmayı seçtik. Baykan Bey'in sosyoloji yapma çabası da bundan başka bir şey değildi. Yalnız kalacağımız, başaramayacağımız konusunda bir kaygı ve tereddüdümüz yoktu. Bazı işlerin kolay yapılamayacağı konusunda yeterli deneyimimiz vardı. Bunun ötesinde "kararlılığımız" vardı. Kararlılığımızı "gözü karalık" olarak niteleyiler, "rezil olsunlar da görelim" tarzında yaklaşıp arkalarını döndüklerinde gülüştüler. Bütün bunlara aldırmadan çalışma başlıklarımızı, konularımızı belirledik. Çalışmalarımız Türkiye'nin hızla değişen gündemine bağlı olarak değişmedi. Moda konulara, siparişlere ilgi duymadık. Dünyadaki gelişmeleri bütünlüğü içinde kavrayıp kapsayacak bir anlayış çerçevesinde kendi konularımıza, Türk toplum ve tarihinin temel sorunlarına sahip çıkmayı amaçladık. Baykan Sezer sosyolojisi, tarihte Doğu-Batı çatışması görüşü yaklaşımımızı belirledi. Temel meselemiz Doğu-Batı çatışması içinde Türkiye'nin temel konularına ve meselelerine bağlı birikimini ortaya koymak, hepimizin faydalanacağı kaynak kitapları oluşturmaktı. Bu, tek başına ve önümüze koyduğumuz kısa sürede gerçekleştirilebilecek bir iş değildi. Bu nedenle 2003 yılında Sosyoloji Yıllığı Bilim Kurulu'nu oluşturarak, çalışmalarımızı kişiye/kişilere bağlı olmaktan çıkarıp kurumsallaştırmak istedik. Kurtuluş Kayalı, H. Bayram Kaçmazoğlu ve Sezgin Kızılçelik arkadaşlarımızın verdikleri destekle oluşan kurulun göstermelik hakem kurullarıyla bir ilgisi yoktur. Onlar bizim dostlarımız. Amacımız *Sosyoloji Yıllığı*'nı geniş katılımlı ve zengin katkılı bir yayın haline getirmekti. Ele al-

dığımız konuların gerekleriyle de ilişkili olarak, çeşitli sosyoloji bölümlerinden arkadaşlarımızın katkısının ötesinde toplum bilimlerinin çeşitli disiplinlerine mensup uzmanların desteğini alarak *Sosyoloji Yıllığı*'na daha geniş içerikli bir yayın özelliği kazandırmak istedik. Buna karşılık derleme kolaylığına düşmeden, bağımsız, yerli sosyoloji anlayışımızdan kopmadan, kendi sözümüzü söylemeye çalıştık. Temel anlayışımızın Sosyoloji Yıllıklarına damgasını vurduğunu düşünüyoruz. Önsözlerle, ele aldığımız konularla, toplantılarla, yaptığımız diğer çalışmalarla *Sosyoloji Yıllığı*'nın çeşitli kitapları arasında amaçladığımız bütünlük ve sürekliliği koparmadığımızı, çalışmaya katılan arkadaşlarla aramızda gerekli uyum ve dayanışmayı sağladığımızı sanıyoruz. Bugün daha önce benzeri olmayan özgür bir yaklaşım birliği, süreklilik ve bütünlük taşıyan niteliğiyle temel konularda binlerce sayfalık bir *Sosyoloji Yıllığı* külliyatına sahibiz. Bu birikimin esas değerlendirmesini başkaları yapacaktır. Ayrıca *Sosyoloji Yıllığı* hala serüvenine devam ediyor. Bu nedenle değerlendirmenin bugüne dek yaptıklarımızla sınırlı kalmayacağını da belirtelim.

Bize sosyoloji yıllıkları kitaplarını nasıl hazırladığınızından biraz bahseder misiniz? Kullandığınız belli bir yöntem var mı? Örneğin yıllıklar halihazırda yapılmış çalışmaların veya gönderilen çalışmaların bir derlemesi şeklinde mi hazırlanıyor, yoksa yıllıklar için özel bir çalışma mı yapılıyor? Yıllıkların başlıklarını belirlerken takip ettiğiniz bir plan var mı, ya da bu başlıklar neye göre belirleniyor?

Sosyoloji Yıllığı daha başlangıçtan itibaren belli bir yöntem anlayışına bağlı olarak gelişti. Bu yöntem anlayışı belli bir sosyoloji/tarih anlayışından başka bir şey değildir. Temel bakış açımızda başlangıçtan beri değişiklik yoktur ama bizim dışımızdaki koşullar nedeniyle biçimde belli değişiklikler oldu. Bu değişikliklere rağmen kendi sözümüzü söylemekten vazgeçmedik. Biçimde ortaya çıkan değişiklikler özle ilgili değildir. Çalışma koşulları ve yayında karşılaşılan güçlüklerle ilgilidir. Bu konuda karşımıza çıkan zorluklar nedeniyle başlangıçta 200, 300 veya 400 adet basılan, "parayla satılmayan" ve tüm masraflarının Baykan Bey'in ve bizlerin üstlendiği yıllıklar bugün ulusal bir yayınevi tarafından basılıyor; yurt sathında bulunabilme ve okunabilme imkânı var. Başlangıçta üniversitede, özel yayınevlerinde kitabımızı bastırmakta karşılaştığımız zorluklar, engeller, zorunlu olarak kitabın her türlü hazırlıklarının bizim tarafımızdan yapılmasını gerektirdi. Yapamadığımız tek iş kitabı basmak ve ciltlemekti. Bu işi dışarıda yaptırdık. Bu yönde de gerekirse kendi masaüstü yayıncılığımızı oluşturmak konusunda belli araştırmalar yaptık. Bize izin verilen bu yayın biçimini ve zorlukları ancak son yıllarda aşabildik. Şimdi kitaplarımızı bir yayınevi basıyor, ama biz eski alışkanlıkla kitabı her yönüyle, tashihine kadar hazır ederek yayınevine verme alışkanlığımızı sürdürüyoruz. En başa dönmekten korkumuz yok! Bu, Sosyoloji Yıllıklarının hazırlanışının ve yayınlanışının teknik kısmı. Esas hazırlığımız bunun ötesindedir. Aslında bu hazırlık o yılın ürünü de değildir. Daha önceki deneylerimiz, donanımımız, hazırlıklarımız ve kararlılığımız bu

işin önkoşulu. Ancak her yıl bu birikimimizi somutlaştırmak için yoğun ilişki ve çaba içine giriyoruz.

Sosyoloji Yıllığı kitapları bir ön hazırlığın eseridir. Kitabın konusu, sorununa bağlı olarak temel bölümlere, başlıklara önceden karar verilmekle birlikte, kitabın plan ve içeriği yaklaşık bir yıl süren çalışmalarla zenginleşiyor. Çalışmalarımız kitabın yayımlanma safhasına kadar sürüyor. Kitaba temel olan bakış açısı ise her yıl yaptığımız Baykan Sezer Çalışma Günleri toplantılarıyla biçimleniyor. Bu toplantılar aynı zamanda bir araya gelmek, çeşitli pratik meselelerimizi paylaşmak açısından da önemli. Bunun ötesinde bu toplantılarda bir sonraki yılın kitabının konusu ve başlıklarını da belirleme imkânı buluyoruz. 2002'den bu yana her yıl değişik mekânlarda, son yıllarda ise Anadolu'da çeşitli üniversitelerin sosyoloji bölümlerinde arkadaşlarımızla birlikte yaptığımız bu toplantılar kimi zaman geniş öğrenci topluluklarının da katıldığı toplantılar biçimindedir. Böylece daha başlangıçta, kitap yayınlanmadan görüşlerimizi birbirimizle paylaşmış, gerekli katkılarda bulunmuş ve öğrenciler karşısında kendimizi sınamış oluyoruz. Bu bize büyük bir zenginlik, dinamizm sağlıyor, yeni alanlar, yeni ilişkiler oluşturuyoruz. Baykan Sezer Çalışma Günlerinde önceden belirlediğimiz ve toplantıda sunulan çalışmalar *Sosyoloji Yıllığı*'nın o yılki asli konusunu ve malzemesini oluşturuyor. Çalışma Günleri'ni pek çok kere İstanbul'da yaptık. Toplantılara çeşitli illerden arkadaşlarımız kendi imkânlarıyla geldiler. Son yıllarda Malatya'da, Afyon Kocatepe Üniversitesi'nde yapmıştık; bu yıl Atatürk Üniversitesi sosyoloji bölümündeydik. *Sosyoloji Yıllığı*, yurdun dört bir yanındaki meslektaşlarımızın verdiği destekle sürüyor. Yıllıklarda Baykan Sezer'le olan ilişkimizi her yönüyle sürdürmeye önem veriyoruz. Her yıl bizim hazırlıklarımız yanında Baykan Sezer'in yayımlanmamış ders notlarına veya daha önce çeşitli dergilerde yayınlandığı için ulaşılamayan, faydalanılamayan çalışmalarına da yer veriyoruz. Bunun ötesinde ele aldığımız konuyla ilgili ve kitabı zenginleştireceğini düşündüğümüz, çeşitli yazarların daha önce yayımlanmış ve bizim önemsediğimiz metinleri de olabiliyor. Ama kitabın esasını ele aldığımız sorunla ilgili, bir kitap mantığıyla hazırlanmış, her bir yazarın özgün çalışması oluşturuyor. Bu tek tek kişilerin yaptığı çalışmalar tek başına okunduğu gibi, önündeki ve arkasındaki çalışmalarla birbirlerini zenginleştiriyor, kitabın bütünlüğünün bir parçası oluyor. *Sosyoloji Yıllığı*'nda daha önce denenmemiş bir çalışma pratiğini birlikte geliştiriyoruz. Bu yüzden kitap bir bütün olarak hiç kimsenin kenarda olmadığı, bütününe hepimizin sahip çıktığı, hepimizin ortak olduğu bir çalışmadır. *Sosyoloji Yıllığı* herkesin emeğine, yeteneğine ve zamanına göre oluşan kolektif bir çalışmanın ürünüdür.

Sosyoloji Yıllığı çalışmaları ortak emeğe saygı ve özgürleşme üzerine kuruludur. Sosyal bilimlerde yeni yetişen arkadaşların bize hayretle yönelttikleri bir soru var. Bir kitabın, bir makalenin hem kişisel çabayı reddetmeden, hem de birlikte, bütünlük ve süreklilik taşıyacak biçimde nasıl yazılabildiğini, üzerinde herkesin uzlaştığı

genel çerçevenin nasıl sağlanabildiğini merak ediyorlar, daha doğrusu bu olayı anlayamıyorlar. Sorularının arka planını biraz deştiğinizde ister istemez altından ilgi çekici şeyler çıkıyor. Bir defa, tersi örnekleri de olmakla birlikte ortak çalışmaya yatkın olmayan bir sosyal bilimci nesli yetişiyor. Ömürlerinde bir kez bile "bilimler akademisi" yayını okumamışlar, okumaya da niyetleri yok. Aslında bu durum, günümüzün olumlanan, egemen değerleri olan farklılık, özgüllük, bireysellik, tekillik vb. gibi değerlerin toplumsal düşünme pratiğini nasıl derinden etkilediğinin de bir göstergesi. Günümüzde ortak çalışma denilince de, daha çok belirli "projeler" anlaşılıyor. Proje ortaklığı aynı zamanda maddi "paylaşım" ortaklığını, takım dayanışmasını da getiriyor. Bunun dışında bir birliktelik, dayanışma ve ortaklık düşünülmüyor. Birlikte oluşturmak, dünya görüşünü özgürce paylaşmak, birlikte bir bakış açısına katkıda bulunmak, özverili ve disiplinli olmak, kişisel çabaları önemsemek Türkiye'de çok fazla görülen bir çalışma biçimi değil. Bunun getirdiği belli zorluklar elbette var ama *Sosyoloji Yıllığı*'nın her kitabında bunun koşulları, ilkeleri konusunda daha çok deneyim kazanıyoruz. Bu, özellikle üniversitede mevcut akademik çalışma biçimine ters bir durum. Hatta verili çalışma biçimi nedeniyle yadırganan ve zorluklar taşıyan bir biçim. *Sosyoloji Yıllığı* hazırlanış biçimiyle, yayın anlayışıyla ne belli bir editörün yayınladığı derleme kitaplara benziyor, ne de toplama oluşturulan, kimliksiz, sorunsuz yaygın dergilere benziyor. Ekleri bile yama değil, daha önceki konulara bağlanıyor veya yeni yapılacak çalışmaların habercisi oluyor. Günümüzde üniversite yayıncılığının ve bunun özelleştirilmiş yeni biçiminin tasası akademik yükselme için getirilen standartlara uyum sağlamaktan öteye geçmemektedir. Akademik hiyerarşiyi, unvanları önemsemeyen, ele aldığı sorunun gereklerine uygun bir çalışma biçimini seçerek alternatif bir çalışma tarzını ortaya koyduğumuza inanıyoruz. Bunun değerlendirmesini başkaları yapacaktır. Şimdi bu kitapların oluşma biçiminin yadırganmasını belli ölçüde aştığımızı sanıyoruz. Arkadaşlarımız her yıl yeni konularda birlikte olmayı veya yeni kitaplarla buluşmayı bekliyorlar.

Baykan Sezer-Kemal Tahir ilişkisinin, Sezer'in düşüncelerinin önemi yıllıklardan yeterli derecede okunabiliyor. Peki bugüne kadar Sezer'in düşüncesinin yeterince tartışılabildiğini ve hatta eleştirilebildiğini söylemek mümkün mü?

Eleştiri ve tartışma fikre büyük değer katar, katkı sağlar. Ancak Kemal Tahir-Baykan Sezer düşüncesinin yeterince tartışılmasını, eleştirilmesini önleyen belirli sebepler var. Bunların başında, ülkemizde bağımsız düşünme ve birlikte harekete geçme olanaklarının kısıtlı oluşu geliyor. Türk düşüncesi 200 yıldır Batı'ya göre biçimlenmiştir. Kendi geleneğinden bağını koparmıştır. Türk aydını/entelektüeli dünyayı kendi gözleriyle görmüyor. Referansları farklıdır. Bu nedenle Kemal Tahir ve Baykan Sezer'in çabaları değişik çevrelerde Donkişotluk gibi algılanıp burun kıvrılıyor. Onların bakış açılarının mümkün olduğunca önyargısız ve verimli bir biçimde tartışılabilmesi ancak ülkemiz entelektüelinin bağımsız düşünme alışkanlığını ka-

zanmasıyla mümkün olabilir. Gerçek anlamda entelektüel etkinliğin yolu da bağımsız, ipoteksiz düşünmekten geçer zaten. Yaygın kanıların tersine Kemal Tahir-Baykan Sezer düşüncesi gerçekte günümüzde sosyoloji bölümlerinde en etkili, en yaygın düşünce biçimidir. Ancak bunun gereğince değerlendirildiğini söylemek mümkün değil. Bu durum sadece o bölümlerin veya üniversitenin koşullarıyla ilgili değildir. İşin içinde kolaycılık ve kaytarmacılık da var. Baykan Sezer'in kendi bölümünde bile hakkıyla değerlendirildiğini, ağırlık değil ama her düzeyde etkinlik taşıdığını söylemek güç. Baykan Bey daha genç bir hoca olarak bölüme katıldığında etkili, sözü ve değeri bilinen bir hocadır ama aynı zamanda bölümde, fakültede ve dışarıda belli zorluk ve engellerle karşılaşmıştır. Bunu da bilelim. Hayat böyle. Bizim bu konularda hiçbir önyargımız yok. Kimsenin iyi niyetinden şüphe etmek haddimiz değil. Herkesin katkısını minnetle anıyoruz.

Baykan Sezer düşüncesinin değerlendirilmesi başka, eleştirisi başka. Siz eleştirisinden söz ediyorsunuz. Bu konuda bir yasak yok. Ancak bunun için önce Baykan Sezer düşüncesini anlayacak, zenginleştirecek, aşacak bir bakış açısına sahip olmak gerekir. Günümüzde Baykan Sezer düşüncesi sadece Türkiye değil tüm dünya için önemli hale gelmiştir. Bundan 30-40 yıl önce Kemal Tahir-Baykan Sezer düşüncesi yadırganıyor, Doğu-Batı çatışması görüşü kolaylıkla görmezden geliniyordu. Günümüzde Kemal Tahir'den, Baykan Sezer'den söz edilmese bile Doğu-Batı çatışması görüşü egemen hale gelmiştir. Türkiye eninde sonunda bu hesaplaşmayı en üst düzeyde yapmak, kendi toplum ve tarihi mirasına uygun bir biçimde değerlendirmek zorunda kalacaktır. Doğu-Batı çatışması sürdüğü müddetçe Baykan Sezer düşüncesinin aşılamayacağını, tam tersine daha çok zenginleşeceğini söyleyebiliriz.

Baykan Sezer, Türkiye'de sosyolojinin ilk ve ana sorununun, önce Batı Sosyolojisi ile ilişkilerini iyi belirleyebilmesi olduğunu belirtiyor. İstanbul Sosyoloji'nin Batı sosyolojisine karşı eleştirel bir tavır geliştirdiğini ve belli bir mesafeyi koruduğunu biliyoruz, peki sizce bu eleştiriyi güncel tutabilmek adına, günümüzde yapılan çalışmalar yeterli midir, sosyoloji yıllıkları hazırlanırken bu anlamda bir katkı gözetiliyor mu?

Baykan Sezer'in Batı sosyolojisine karşı duyduğu kuşku günümüzde de geçerli. Hatta son dönemde Batılı toplumsal teori alanında bu kuşkuyu doğrulayan belli gelişmeler yaşanmakta. Modern Batılı toplum düşüncesinin iflasını 40 küsur yıl öncesinden öngören Baykan Sezer'den başka bir Türk sosyologunu gösteremezsiniz. Baykan Sezer'in kendi görüşlerini oluşturduğu dönemde sosyolojinin ele aldığı problemler ve çözüm önerileri Batı-merkezliydi. Temel problem evrensel uzantıları olan modernleşme idi. Baykan Sezer'in Batı'nın bize ve bizim gibi toplumlara önerdiği modernleşme stratejilerinin açmazlarına, kofluğuna yönelttiği eleştirilerin anlamı (geçerliliği) bugün bütün açıklığıyla ortaya çıkmıştır. Baykan Sezer sadece eleştiriyle de yetinmemiştir. Günümüzde Batı'da da bu yönde belli eleştiriler yapılıyor. An-

cak Batı-merkezli dünya egemenliğinden ve dünya görüşünden vazgeçilmiş değildir. Baykan Sezer'in özgünlüğü, Batı sosyolojisinin eleştirisinin ötesinde sorunların çözümünde Türk toplum ve tarihinin birikimini, Doğu'nun imkânlarını ve gücünü gündeme getirmesidir. Bu, günümüzde de yararlanacağımız bir mirastır. Bugün Batı sosyolojisinin problemleri oldukça değişmiştir. Hatta önüne çözmek için bir problem koymamaktadır. Mevcut konumunu ve üstünlüğünü tartışmamak için bilimin sonu, Marksizmin sonu, tarihin sonu, sosyolojinin sonu gibi bir anlayışı yaygınlaştırmaya çalışmaktadır. Gelinen noktada Batı'da evrenselcilik, rasyonalizm, pozitivizm, scientism gibi modern prensipler büyük ölçüde gözden düşmüş durumda. Modernist teorisyen bugün, alıcı bulamayan müflis bir tüccar konumunda. Bize düşen, hem kibri kırılan Batılı toplum teorisyenlerine hem de onların ülkemizdeki mümessillerine "geçmiş olsun" demektir. Öte yandan, *Sosyoloji Yıllığı*'nın Batı'daki yeni tartışmaları -tabii ki seline kapılmadan- değerlendirmesi, tartışmalara kendi açısından müdahale etmesi, birtakım sonuçlar çıkarması bir gerekliliktir. *Sosyoloji Yıllığı*'nın son kitaplarının önceden planladığımız doğrultuda *Tarihte Doğu-Batı Çatışması*, *Sosyoloji ve Coğrafya*, *Bilim Sosyolojisi*, *Türkiye'de Toplum Bilimlerinin Gelişimi* başlıklarını taşıması rastlantı değildir. Bu, Batı sosyolojisini izleyerek değil, Doğu-Batı çatışması görüşüne bağlanarak ancak güncel olunabileceğinin de kanıtıdır. Bilimsel öngörü ve müdahale de bundan başka bir şey değildir. Daha önceki çalışmalar da düşünülürse Sosyoloji Yıllıkları Baykan Sezer düşüncesi bağlamında Batı'nın bilimden, ilerlemeden, sosyolojiden vazgeçtiği bir dönemde bilime, ilerlemeye, sosyolojiye kendi adına sahip çıkmaktadır. Bu önemlidir. Türk sosyolojisi, Baykan Sezer düşüncesi dünya tarihi birikiminin sahibi, sosyolojinin ve bilimin savunucusu, öncüsü ve sözcüsü durumundadır. Biz bunun bilincindeyiz.

"İstanbul Sosyoloji"nin çalışmaları bugün Türkiye'deki sosyoloji üretimi içerisinde nerede duruyor, nasıl bir yer kaplıyor? İstanbul Sosyoloji'yi daha çok bir geleneğin takipçisi mi, yoksa yaşayan ve yeniliklere açık bir çalışma ortamı olarak mı tasavvur ediyorsunuz?

Siz "İstanbul Sosyoloji" diyorsunuz, buna hiçbir itirazımız olmamakla birlikte biz buna aynı zamanda "Türk Sosyolojisi" diyeceğiz. İstanbul Sosyoloji derken bunu Ziya Gökalp-Hilmi Ziya Ülken-Baykan Sezer çizgisi olarak anlamak gerek. Biz bu çizgiyi önemsiyoruz ve bunun ötesinde Türkiye'nin bütün sosyoloji birikimine sahip çıkıyoruz. Türk sosyolojisinde bir gelişmeden söz edilecekse bu geçmiş birikimi kapsayan ve aşan bir değerlendirmeyi içermelidir. İnkârcılık, dışlama, küçümseme bizim işimiz olamaz. Her zaman farklı bakış açıları, çeşitli değerlendirmeler olabilir. Olması da beklenir. Ama İstanbul Sosyoloji dediğimizde, kim ne derse desin, bunun bir "geleneğin adı" olduğunu biliyoruz. Bu geleneğin temelini ve farklılığını da Türk toplum ve tarihine bağlılık, "yerlilik" kaygısı oluşturuyor. Türkiye'de sosyoloji, en eski sosyoloji kürsüsü olarak İstanbul Sosyoloji bölümü, dünyadaki ve Türkiye'deki değişmelere karşı kendi dünya görüşünü yeniden üretme, kendi çıkarlarını belirtme

gücü taşımıştır. Bu açıdan büyük bir canlılık ve dinamizm içindedir. Bunu önemsemek gerekir. İstanbul Sosyoloji bölümünün dünyanın en eski, ikinci sosyoloji kürsüsü olması, geleneğe bağlılığı (bu da ayrıca açılmalı) kimi zaman dışarıdan bir hantallık, dinozorluk gibi haksız yakıştırmalar yapılmasına neden oluyor. İstanbul Sosyoloji geçmişten günümüze, hocalarıyla, lisans, lisansüstü, doktora programlarıyla, derslerinin çeşitliliğiyle, yayınlarıyla, özellikle öğrencileriyle hem Türkiye'de hem de dünyada canlılığını koruyan, duyarlı, ender bölümlerden biridir. Türk sosyolojisinin egemen çizgisini temsil etmektedir.

İstanbul Sosyoloji daha başlangıçtan bu yana Türkiye'nin ve dünyanın sorunlarına duyarlıdır. Bu sayede kendini sürekli yenileyebilmiştir. Türk sosyolojisinin "yerliliği"ni, "geleneğe bağlılığı"nı aşılamayan bir çözümün veya düşüncenin içinde bocalamak, darlaşmak, muhafazakârlaşmak olarak anlamamak gerekir. Tam tersine bölümün tarihi ve çizgisi Türk sosyolojisinin kendini nasıl yenilediğinin bir göstergesidir. Yerlilik ve geleneğe bağlılığı da bu çizgi içinde düşünmek gerekir. Ziya Gökalp'in yerliliği ve geleneğe bağlılığı ile Baykan Sezer'in yerlilik ve geleneğe bağlılık anlayışları birbirlerine karşıttır. Buna rağmen Türk toplum ve tarihine bağlanarak sorunlara cevap arama çabasıyla bir süreklilikten söz edilebilir. Yerlilik ve gelenek derken bunu toplumlar arası ilişkiler boyutu dışında düşünmemek gerekir. Yerlilik ve geleneğe katkı da bu düzeyde, Doğu-Batı ilişkilerine bağlanarak ortaya çıkmakta ve süreklilik kazanmaktadır. İstanbul Sosyoloji'nin tarihe yönelik ilgisi bir saplantı değildir. Toplumsal değişmeden söz etmek, diğer deyişle sorunlardan kurtulmak ve yönümüzü çizmek ancak tarihe bağlanarak mümkündür. Tarihe bağlanmanın, geleneğe sahip çıkmanın dünyada gericilik olarak görüldüğü tek ülke belki de Türkiye'dir. Tarihi materyalizm görüşüne bağlı olduğunu söyleyen Marxistlerimiz bile tarihi taşınması gereksiz bir yük olarak görmektedirler. Bunda tarihin bir döneminde resmi görüşün Osmanlı'nın inkârı üzerine kurulmuş olması da etkili olmuştur. Ama bunun altında Batı'nın bu inkârcılığı bize öğütlemesi de yatmaktadır. Bazı kavramların içinin Batılı akademik çevrelerin doldurmamızı istediği gibi doldurulması ciddi kafa karışıklığına neden oluyor. Neredeyse yerli olmak, geleneğe bağlanmak suçlama konusu. Sıklıkla yapılan bir yanlış, "yerliliğin" "yerellikle", "yerel olmakla" karıştırılması. O zaman elimizde köy çeşmesinden, üç telli sazdan, folklordan başka bir şey kalmıyor. Bunlar üzerinde çalışmamız isteniyor. Bu tartışmaların kökeninde, Batı üstünlüğü karşısında maduniyetin, mağduriyetin, ezikliğin tescili, ikrarı aranıyor. Hemen belirtelim, böyle bir yaklaşım tarzı bizim anlayışımıza kökten yabancı. Bizim yerlilik anlayışımız evrenselliği reddeden, ona karşıt bir şey değil. Osmanlı İmparatorluğunun/siyasetinin varisleri olmanın bilinciyle, yerelliğe saplanıp kalmaya, dünya sorunları hakkında söz söyleme hakkımızdan vazgeçmeye niyetimiz yok. Dünyanın bütün nimetlerini, zenginliğini birbirimize saygı duyarak, ezmeden-kırmadan özgürce paylaşacağız.

Gelenek ve yerlilik dediğimizde günümüzün ortalama sosyal bilimcisinde çeşitli olumsuz çağrışımlar uyanıyor. Bu olumsuz çağrışımlar içinde en başta da "muhafazakârlık", "darlık" geliyor. Her acıktığımızda "kebaptan başka bir şey yememek" gibi bir şey bu. Başka hiçbir şeye ihtiyaç duymamak, reddetmek, yabancı kalmak. Bizim kendimizi savunmaya ihtiyacımız yok. Ama yine de belirtelim. Mevcut dünya düzeni dengesinin ve dünya görüşünün aşılmasını istemeden, tam tersine mutlaklaştırarak ilerici olmak, devrimci olmak mümkün değildir. Halbuki bugün Türk sosyolojisini eleştirenler en başta mevcut dünya düzenini ve dünya görüşünü, denge ve sınırlılığı bir veri olarak ele almaktadırlar. Gerçek muhafazakârlar onlardır. Batı'nın en ilericisinin, demokratının bile muhafazakârlığını, darlığını anlamak mümkündür. Elbette mevcut üstünlüklerini kaybetmek, tartışmak istemiyorlar. Ama bizdekilerin hem ilerici görünüp hem de Batı görüşlerini savunmaları en hafif ifadeyle bir şaşkınlık belirtisidir. Türkiye'ye, Doğu halklarının gücüne, birikimine, zenginliğine güvenmiyorlar. Kendi toplumlarının tarihinden ve sorunlarından kopuklar. Bu durumda Batı açıklamalarına katılıp kendilerini üstün görebilirler ama Batı açısından konumları değişmemektedir. "Azgelişmiş" dedikleri toplumun "azgelişmiş aydını" olarak görülmekten kaçamıyorlar. Bu kesimlerin Batı ile aynı konumu paylaşmadan Batı sözcülüğüne koşulmaları ilgi çekicidir. Batılı çerçeveye şüpheyle bakan herkesi de muhafazakâr olarak damgalıyorlar. Halbuki asıl muhafazakârlık, dışarıdan gelen her esintiye ayak uydurmak, direnç göstermemek, konformizme yelken açan eyyamcılıktır. Bir geleneğe, birikime bağlı olmaksızın sağlam bir toplumsal düşünce inşa etmek tasavvur bile edilemez. Marx gibi radikal, devrimci bir toplumsal teoriyi inşa eden bir düşünür bile Alman felsefe geleneği, Fransız devrimci düşünce geleneği ve İngiliz iktisat düşüncesi geleneğine bağlanarak Batı toplum düşüncesinin zirvesini oluşturmuştur. Marx'ın teorisi köksüz değildir, aksine Batı düşünce geleneğini tevarüs ederek ileri bir adımı temsil etmiştir. Kendi toplum ve tarihinden kopmuş, yabancılaşmış bizim aydınımız ise geleneği, tarihi birikimi "üç yılda bir kutlanan Geleneksel Kiraz Festivali" sanıyor; burada eğlenmeyi önemsiyor.

Türk toplum ve tarih geleneğine bağlıyız. Bunu söylemek bile garip, hatta utanç verici. Başka ne olabilir ki? Fakat bu demek değildir ki, gelenek değişen koşullar karşısında yeniden yorumlanmaksızın olduğu gibi benimsenen bir dogmadır. Bu zaten düşünme eyleminin kendisine (tarihselliğe) aykırıdır. Toplum, toplumsallaşma verili bir olay değildir. Toplumların karşılaştıkları sorunları kendi ilişkileri içinde çözememesi, toplumlar arası ilişkiler içinde çözmesi toplumsal değişmenin ve farklılaşmanın temelidir. Türk sosyolojisi daha başlangıçtan bu yana sorunlarının çözümünü toplumlar arası ilişkiler içinde aramıştır. Biz "İstanbul Sosyoloji Ziya Gökalp-Hilmi Ziya Ülken-Baykan Sezer geleneğinin bir devamıdır" derken Türk sosyolojisinde son sözün söylendiğini ve artık o sözleri tekrarlamaktan başka bir seçenek olmadığını kastetmiyoruz. Geleneğin yaşayan niteliğini, canlılık ve dinamizmi-

ni belirtmiş oluyoruz. Bir geleneğe katkıda bulunmayan, onu zenginleştirmeyen her türlü fikir üretimi, ne kadar iyi niyetli amaçlara dayanırsa dayansın geleneği beslemez, kurutur. Son soru cümlenizi şöyle yanıtlayalım: İstanbul Sosyoloji'yi hem bir geleneğin takipçisi, hem de yaşayan ve yeniliklere açık bir çalışma ortamı olarak tasavvur etmek istiyoruz. Zira bunları birbirinden ayrı düşünemiyoruz. Zorluklar yok mu? Elbette var, geçmişte de olmuştu. Ama şimdi hatırlanan bu zorluklar, engeller değil, Ziya Gökalp'in, Hilmi Ziya Ülken'in, Baykan Sezer'in çalışmalarıdır. Bizler böyle bir geleneğe sahip olduğumuz için şanslıyız. Bunun dünya için de bir şans haline gelmesi gerekir.

Sosyolojinin ülkemize girişi ve günümüze kadar bu alanda yapılan çalışmaların dönemlere paralel olarak geçerli olan siyasette oynadığı rol düşünüldüğünde, bugün sosyoloji çalışmalarının ortaya koyduğu sonuçlar ile güncel siyaset arasındaki ilişkiye dair neler söylenebilir?

Sosyolojimiz ile güncel siyaset arasında başlangıçtan bu yana yakın bir ilişki göze çarpar. Benzer bir durum sosyologlarımız için de geçerlidir. Ziya Gökalp II. Meşrutiyet devrinin önde gelen bir partisinin merkez komitesi içinde yer aldığı gibi, Türkiye Cumhuriyeti'ni kuran CHP'nin de fikir temellerini atmıştır. Yine Sabahattin Bey II. Meşrutiyet devrinde iki ayrı siyasal partinin ideolojik arka planını belirleyen kişidir. Yine Türkiye'de ilk komünist partisinin kurucusu ve yöneticisi olan Mustafa Suphi aynı zamanda ülkemizde ilk sosyoloji kitabının da çevirisini yapmıştır. Cumhuriyet döneminde Fuat Köprülü, Behice Boran, Şerif Mardin vd. belirli dönemlerde siyasal partiler içinde çeşitli siyasal faaliyetlerde bulundular. Son dönemde de milletvekili olanlar bir yana Enis Öksüz ve Beşir Atalay üniversitedeki görevlerinden ayrılarak iktidar partilerinde bakanlık düzeyinde görev üstlendiler. Ama bu siyasi görevleri sırasında sosyolog kimliklerini sergileyemediler veya bu konuda bir fark yaratamadılar. Ülkemizde, Batı'da olduğunun aksine siyaset ve sosyoloji arasındaki ilişkiye eleştirel açıdan pek bakılmamıştır. Ama Türkiye'de siyaset ile sosyoloji arasındaki ilişkileri düz bir çizgi olarak da görmemek gerekir. Ziya Gökalp ile son dönemin sosyologu ve bakanı Beşir Atalay'ı elbette aynı düzeyde görmek mümkün değildir. Bunu küçümsemek için söylemiyoruz. Sosyolojiden ve siyasetçiden beklenen görevler değişmiştir. Sosyoloji toplum sorunlarına çözüm iddiasıyla ortaya çıkmış bir bilim dalıdır. Bu nedenle bir gecikmeye uğramadan Türkiye'de üniversite düzeyinde yer bulmuştur. Başlangıçta Sosyolojiden beklenen Osmanlı'nın karşılaştığı siyasi sorunlara bir çözüm bulmasıdır. Bu nedenle sosyolojinin temel konularda, dünya görüşü düzeyinde söz söylemesi gerekmiştir. Ancak özellikle Osmanlı'nın tasfiyesi ve yeni Türkiye devletinin kuruluşu sonrasında kesin Batı siyaseti seçimi yapıldıktan sonra artık sosyolojiden yeni bir siyasi öneri, yeni bir dünya görüşü önerisi getirmesi beklenmemiştir.

Yeni Türkiye devletinin yaptığı seçimin ortaya çıkışında sosyologlarımızın katkısı olmamıştır. Ziya Gökalp Osmanlı'nın tasfiyesi sonrası yeni koşullara uygun olarak sosyoloji anlayışını değiştirmiş olsa bile, yeni siyasi seçimin oluşması ve yönü konusunda belirleyici bir etkisi yoktur. Aynı değerlendirme Prens Sabahattin ve sonraki sosyologlarımız için de geçerlidir. Yeni dönemde sosyolojiden beklenen yeni bir siyaset ve dünya görüşü önerisi değildir. Bu nedenle sosyoloji mevcut siyasi seçime uygun olarak artık bazı günlük işler için kolaylıklar öneren ve giderek önemi tartışılan bir bilim disiplini haline dönüşmüştür. Artık sosyologlarımızın gündelik düzeyde yapacağı öneriler için sosyolog olmaya gerek yoktur; yapacakları iş sıradan bir gazetecinin, daha da ileri gidersek "kahvede oturan adam"ın rolüne uygundur. Sosyolojiden beklenen, hemen uygulanabilir ve sonuç alınabilir işler olmuştur. Sosyologlarımız bir tür "evine karpuz götüren baba"ya dönüşmüştür. Halini önemsemeyen ve tartışmayan ama eve gelince sürekli eşyaların yerini değiştirerek değişiklik arayan, bundan huzur bulan yönetime de uygun bir roldür bu. Bunun dışında temel konularda siyaset önerisinde bulunmak, dünya görüşü/teori düzeyinde katkı yapmak önemsenmemiştir. Masa başı iş olarak küçümsenmiştir. "İki kazı versen güdemez bunlar" deyişi bu tür sosyologlara uygun görülmüştür. Hükümetin işi çok, bizim ise yok! Siyasetin içinde doğrudan yer almayan ama almaya gönüllü sosyologlarımız da arada geçen sürede oyalanmak için "projeler" geliştirmişlerdir. Bu projeler elbette bilinen konulardadır ama bunu "sayısal" hale getirmek için projelerine destek gerekmektedir. Sayısal hale getirmek masraflıdır, sayısalın bedeli parasaldır. Sosyologlarımız bu durumda ilgili devlet kurumlarından belli siparişler almak ve ortaklıklar oluşturmak adına Ankara'dan ayrılmaz olmuşlardır. "Taşra"da da yerel işler önem kazanınca bu işlere dayanak olmak için mütevazı şartlarda ve pahalı olmayan "sayısal" işlerde sosyologlar aranmıştır. Velhasıl aslında sosyologlarımız vazgeçilmez bir biçimde siyasetin içindedirler. Efendim, biz siyasetin dışında olmayı tercih ediyoruz! Ama bizi "siyasal" yani "taraflı" buluyorlar. Halbuki sosyologların, hükümetlerin izlediği anlamda güncel, dar siyasete bağlanması zorunluluğu da, gerekliliği de yoktur. Biz çalışmalarımızda güncel ilişkilerin kaygılarına bel bağlamamayı tercih ediyoruz. Sosyolojiyi güncelin içine hapseden yukarıda sözünü ettiğiniz yaklaşımların gerek disiplin gerekse toplum için bir imkân sunduğuna inanmıyoruz.

Son olarak, bize son çıkan sosyoloji yıllığı çalışmanızdan ve sonraki yıllıklar için düşündüğünüz konulardan bahseder misiniz?

Çalışmalarımızda yıllar önce tasarladığımız konu başlıklarını izlemeyi sürdürüyoruz. *Türkiye'de Toplum Bilimlerinin Gelişimi* kitabımızda Türkiye'de toplum bilimlerinin inşa ve biçimlenme süreçlerini, yaşanan dönüşümleri ele aldık. Yüzyılı aşan bu "gelişim"de Batı etkisinin sürekliliğini, bu etkinin getirdiği zaafları, sorun ve açmazları ortaya koyduğumuzu sanıyoruz. Elbette her kitapta olduğu gibi bu kitabın konusuyla ilgili söyleyeceklerimizi de tüketmedik. Bir sonraki *Sosyoloji Yıllığı* kitabı-

mız da daha önceki çalışmalarımızla ilişkili olacak, Türk sosyolojisine odaklanacağız. Sonraki yıllıklarda Kemal Tahir, Baykan Sezer üzerine çalışmalarımız sürecek, Osmanlılık, Türk toplum tarihinin sorunları, Orta Asya Türk toplum deneyimleri, İstanbul, Batılılaşma biçimleri, sosyalizm, şarkiyatçılık, garbiyatçılık, sanat-edebiyat vb. üzerinde çalışmak istediğimiz diğer konular.

Belirtmemiz gereken bir şey var: *Sosyoloji Yıllığı*, Durkheim'ın *L'Année Sociologique*'i gibi yılda bir kez yayımlanan mesleki bir yayın değil. Biz *Sosyoloji Yıllığı*'nı salt mesleki, kurumlaşmış bir yayın olarak görmüyoruz. Sayfalarımız akademik atama ve yükselmeler için bir basamak oluşturmuyor. Mesleki olmaktan çok öte kaygılarımız var. *Sosyoloji Yıllığı* başlığı altında veya bağımsız olarak çeşitli dizilerle Türk sosyolojisinin, Türk toplum ve tarihinin zenginliğini ortaya koymak istiyoruz. Bizim açımızdan önemli yabancı çalışmaları da hiçbir şekilde dışlamıyoruz. *Sosyoloji Yıllığı*'nı giderek kendini zenginleştirecek değişik dizilerden oluşan bir yayın faaliyeti olarak tasarlıyoruz. "İkinci 10 yıl"da yapmak istediklerimizden biri, bu yeni dizi yayınları girişimi. Daha şimdiden *Sosyoloji Yıllığı* içinde bu yönde belli uç vermeler ortaya çıkmış durumda. "Baykan Sezer Kitapları" dizisinden iki kitap, "Türk Sosyolojisinin Kaynakları" dizisinden bir kitap yayınladık. Bunlar henüz bağımsız diziler haline dönüşmedi, Sosyoloji Yıllıkları içinde yer aldı. Bunlar dışında "Türk Toplum Tarihinin Kaynakları", "Dünya Tarihi" gibi diziler zaman içinde işlerlik kazanacak. Yine "İstanbul Yıllığı (1)" ve Türk Dünyası Yıllığı (1), "Sosyologca (2)" gibi *Sosyoloji Yıllığı* içinde yer alan başlıklar, ilerde bağımsızlaşmasını istediğimiz, en azından *Sosyoloji Yıllığı* içinde varlığını sürdürmesini istediğimiz yayınlar arasında. Hedefimiz "İkinci 10 yılda 100 Kitap" yayınını gerçekleştirmek. Aslında daha "ilk 10 yıllık" dönemde "ikinci 10 yıl"da yapacağımız bazı işler konusunda örnekler verdik. Bunlar ileride yapacağımız işler konusunda belli bir deneyim kazanmamızı sağlıyor. Bu işler zaman içinde daha belirginlik kazanacak ve kendi tarzını bulacak.

Sosyoloji Yıllığı ve çeşitli diziler işin kitap yayını ile ilgili olan kısmı. Birinci dayanacağımız ayak. Bunu tamamlayacak diğer iki inşa ayağı daha var. Bunlar da "ikinci 10 yıl" ile ilişkili. Ama şimdiden belli girişimlerimiz sürmekte. *Sosyoloji Yıllığı*'nın ikinci inşa süreci "Sosyoloji Yıllığı sitesi"ni dijital ortamda oluşturmak. Bunu mevcut bilgi birikimini kendimize göre değerlendirmek, "yığın" haline gelmekten çıkarmak, mekân ve zaman sınırlılıklarını aşmak için gerekli görüyoruz. Bu sitenin Türkiye'de bütün sosyoloji bölümleri ve sosyologlar arasında ilişkileri genişletmesini, dayanışmayı sağlamasını amaçlıyoruz. Gerekçelerimizi yeri geldiğinde açıklayacağız. Bu yönde girişimlerimiz sürüyor. Diğer bir ayak ve inşa süreci ise "Sosyoloji Çalışma Evi-Kütüphanesi" oluşturmak. Bu da amaçladığımız diğer bir iş. Bütün bu işler elbet sadece tasarlamayla gerçekleşmiyor. Bunun için gerekli koşulların oluşması gerekiyor.

Düşüncemizin sınırı yok ama "kayık küçük"!

Sosyoloji Yıllığı bir birikim ve aynı zamanda bir süreç. Aslında başlangıcını 1968'de Baykan Bey'in yaptığı ilk çalışma olarak düşünmek gerekiyor. Aradan 40 yılı aşan bir zaman geçmiş. Bu serüvenin bizden sonra da sürmesi en büyük dileğimiz.

Düşüncelerimizin gerçekleşmesinde bölümden, bölüm dışındaki arkadaşlarımızdan ve öğrencilerimizden her zaman destek aldık. Bize uygun çalışma ortamını ve "huzur"u sağladılar. Korkut Tuna, Ümit Meriç, Mahmut Aslan, Erhan Atiker, Recep Ertürk, İsmail Coşkun, Oya Okan, Zerrin Baydar, Sabahattin Güllülü, Süha Göney, Nilgün Çelebi, genç arkadaşlarımız Mehmet Karakaş, Mustafa Kemal Şan, Yıldız Akpolat, Yücel Bulut, Ayşen Şatıroğlu ve diğerleri, onların çok hakkı var. Ama Kurtuluş Kayalı, H. Bayram Kaçmazoğlu ve Sezgin Kızılçelik arkadaşlarımızın desteği ve hakkı her şeyin ötesindedir. Onlara buradan selam olsun.

Sosyoloji Yıllıklarına ve bölümümüze gösterdiğiniz ilgi için tekrar teşekkür ederiz.

BAYKAN SEZER'İN İLK KUŞAK
ÇALIŞMA ARKADAŞLARINA SAYGI

İstanbul Sosyoloji'de Yeni Bir Dönemin Sancıları: Cahit Tanyol ve Baykan Sezer Üzerine Birkaç Söz

Ertan Eğribel
Ufuk Özcan

Cahit Tanyol, sosyolojimizin oldukça ilgi çekici, renkli bir siması. Sosyologluğu yanı sıra gazeteciliği, dergiciliği, şairliği ile çok yönlü bir aydın. Oldukça erken yaşlarda dahil olduğu edebiyat ve şiir ortamından hiçbir zaman kopmadı. Yazılarını olağanüstü arı bir Türkçeyle kaleme aldı. Bir şair-yazar ve düşünür olarak portresini bütünlüklü olarak ele almak başka bir yazının konusu. Burada, 1960 sonrasında İstanbul Sosyoloji'nin yeni kimlik arayış çabaları çerçevesinde Cahit Tanyol'un yerini ele almaya çalışacağız. Konumuz Cahit Tanyol olmasına karşılık aslında değerlendirmek istediğimiz bir yönüyle İstanbul Sosyoloji'nin serüvenidir. Çünkü Cahit Tanyol, bu serüvende, İstanbul Sosyoloji'nin kimliğinin oluşumunda önemli bir köşetaşını ifade eder. Bu açıdan bakıldığında Tanyol değerlendirmesi, zorunlu olarak bir yönüyle Hilmi Ziya Ülken, diğer bir yönüyle ise Baykan Sezer ile ilişkili olarak ele alınmalıdır. Özellikle Cahit Tanyol ve Baykan Sezer arasındaki bağın aydınlatılması, İstanbul Sosyoloji'nin yanı sıra ülkemizdeki sosyoloji birikimi ve serüveni açısından da önemli sonuçlar çıkarmamızı sağlayacaktır. Ancak biz burada özellikle Cahit Tanyol üzerine birkaç değerlendirmeyle kendimizi sınırlayacağız. "*Türk sosyolojisinde yeni bir dönem: Cahit Tanyol'dan Baykan Sezer'e*" giden akış ve yol ayrımı bir başka yazımızın konusu olacaktır.

1960'larda İstanbul Sosyoloji'de birbiriyle ilişkili iki önemli ve dramatik gelişme gerçekleşti. Bunlardan birincisi, dönemin başında, 1961'de askeri darbe sonucu, Türk sosyolojisinin büyük siması Hilmi Ziya Ülken'in (Gökalp'ten sonra yeniden) kurucusu olduğu kürsüden uzaklaşmak zorunda bırakılmasıydı. Kürsü Nurettin Şazi Kösemihal ve Cahit Tanyol'un eline kalmıştı. Ülken'in Ankara'ya, "İlahiyat Fakül-

tesi"ne gitmek zorunda kaldığı yıl Tanyol profesörlüğe yükseltildi. Sosyoloji kürsüsünün 1960'lı yılları Kösemihal'in, özellikle de Tanyol'un ağırlığıyla biçimlendi. Bu dönemi belirleyen bir başka gelişme, 1950'lere damgasını vuran uygulamalı sosyolojik araştırmaların hakim bir yöneliş olmaktan çıkması, makro-holistik perspektiflerin güçlenmesiydi. Aynı zamanda sosyolojik çalışmaların yüzü daha çok tarihe dönmüştü. Bu gelişmede, o yıllarda Marksizme yakınlaşan Cahit Tanyol'un rolü yabana atılamaz. Kösemihal'in toplum kavrayışı ve donanımı Marksizmle bir diyalog içine girmesine elverişli değildi. Bunun tek istisnası, dönemin sosyalizm tartışmalarında öne çıkan, Doğan Avcıoğlu'nun 1968'de yayımlanan *Türkiye'nin Düzeni* adlı kitabı için *Sosyoloji Dergisi*'nde yazdığı 25 sayfalık eleştirel makaledir. Kösemihal tartışmayı önemsemiş ama gerisini getirmemiştir. Dolayısıyla 1960'larda, daha önceki dönemde Science Sociale tandanslı, Anglo-Amerikan, liberal yönelimli sosyolojik araştırmalara meyleden Kösemihal'in etkisi nispeten zayıflarken, Hilmi Ziya Ülken'in yokluğunun da etkisiyle, Cahit Tanyol öne çıktı, kürsüdeki etkisi güçlendi. Bu dönemde kürsüye yeni asistanların alınmasıyla sosyolojik araştırmalar gözle görülür bir canlılık kazandı. Özellikle 1960'ların ikinci yarısında Muzaffer Sencer, Oya Sencer (Baydar) ve Yakut Irmak (Sencer) gibi genç asistanların Marxist etkili çalışmaları dönemin üniversite dışındaki tartışmalarıyla uyumluydu. 1960'ların sonlarına doğru ülkede gençlik hareketleri giderek artan bir ivme kazanmıştı. İstanbul Üniversitesi çalkalanıyordu. Oya Sencer'in "*Türkiye'de İşçi Sınıfı'nın Doğuşu ve Yapısı*" konulu, tez jürisi tarafından kabul edilen doktora tezinin fakülte profesörler kurulunda reddedilmesi istenmeyen olaylara yol açtı. Oya Sencer 1969'da istifa etti. Bu olay üzerine sol gençlik, dönemi tanımlayan üniversite işgali ve boykotuna kadar varan bir eylemlilik sergiledi. Ardından Muzaffer Sencer ve Yakut Irmak da Oya Sencer'le benzeri bir akıbete uğradılar. Cahit Tanyol bir yerde "kendi çocuklarını yedi." Daha önceki dönemde de asistan Hasan Tanrıkut ile Ayda ve Turhan Yörükan'ın bölümden uzaklaştırılmaları kürsüde yeni yapılanmanın başarısız kaldığını gösteriyordu. Bu olaylar sonunda kürsü birdenbire asistansız kalmış, önemli bir kan kaybı yaşanmıştır. Ancak bir süre sonra Tanyol ile doktorasına başlayacak olan asistan Ümit Meriç ile Tanyol'un asistanı olan Fügen Berkay'ın bölümdeki varlığını unutmamak gerekir. Kendilerinden çok şeyler bekleniyordu. Yine de kürsüde bir tazelenme ve yeni bir dönemin başlaması için yeni eleman alımı şart olmuştu. Çok geçmeden taze kan gelecektir. O sırada -kendi tercihi dışında- İstanbul Üniversitesi Davranış Bilimleri kürsüsünde iken, sosyoloji çalışmalarıyla öne çıkan, daha 1968'de iki ayrı yetkin çalışmaya (sosyoloji bitirme tezi olan "*Doğu-Batı Çatışmasında Yunanlığın Yeri*" ile "*Osmanlı'nın Batıcılaşması*") imza atmış bulunan Baykan Sezer 1971'de Cahit Tanyol tarafından bölüme asistan olarak alınır. Bunda Baykan Sezer'in İstanbul Sosyoloji Bölümü'nü önemseyerek burada çalışma yapmaya karar vermesi de etkili olmuştur elbette. Baykan Sezer Kemal Tahir'in "sözünü dinlemeyerek" Sosyoloji Bölümü'ne gelir. Cahit Tanyol ile Baykan Sezer arasındaki ortak

bir özelliği bu arada belirtelim. Cahit Tanyol 1960'larda Kemal Tahir evinin müdavimlerinden biridir. Baykan Sezer'in Kemal Tahir'e ilgisi de aynı yıllarda gelişir. Her ikisinin de Kemal Tahir'in sohbetleriyle tanışıklığı vardır. Baykan Sezer'in bölümün -Tanyol'un başkanı olduğu- Tecrübi Sosyoloji Anabilim Dalında göreve başladığı dönem, Türkiye'nin siyasal koşullar itibariyle bıçak sırtında olduğu kritik bir dönemdir. Mevcut koşullardan en başta üniversite ve bilim hayatı olumsuz yönde etkilenmiştir. Soğuk Savaşın sürdüğü, bunun üniversitede olumsuz sonuçlarının yaşandığı oldukça zorlu bir dönemdir. Üniversitede gerçekleşen tasfiyeyle 1960'ların tartışmaları da kapanmış; daha doğru bir ifadeyle biçim değiştirmiştir. Ama kürsüye alınan genç asistan Baykan Sezer, 1960'ların mirasını bir çırpıda silme ucuzluğuna kapılmadan, tartışmaları tüketmeden aşma yönünde sessiz sedasız çalışmalarını sürdürür. Baykan Sezer Marksizmle güçlü bağlantısı olan, baştan beri hocalığı bölüm tarafından benimsenen genç bir asistandır. 1960'ların sonlarında, daha Sosyoloji Bölümü'ne kabul edilmeden önce mevcut tartışmalara katılmıştır. Marksizmle hesaplaşması ve Türk toplum tarihiyle ilişkili belirli sonuçlar çıkarması asistanlığa kabul edilmesinden daha öncedir. Ve 1970'lerde de, sadece Marksizmle değil, genel Batı düşüncesiyle hesaplaşmasını gündelik tartışmalara bulaşmadan, bağımsız bir bakış açısıyla zenginleştirerek sürdürmüştür. Ufku reel-sosyalizmin ve Marksizmin tipik, sıradan sorunlarıyla sınırlı değildir. Türk-Osmanlı tarihini Doğu-Batı çatışması ekseninde ele alma yolunu seçerek İstanbul Sosyoloji'nin yeni bir kimlik kazanmasını sağlayacaktır. Uygarlıklar arası ilişkilerden kaynaklanan evrensel meseleler, Türk toplum tarihinin meseleleri başlıca ilgi alanıdır. Çalışmalarında son derece üretken ve verimlidir. Kürsüde kendisinden önce bulunan asistanlar (sadece asistanlar değil, hocalar da) 1970'lerde marjinalize olarak bambaşka alanlara, bakış açılarına kayıp önemsizleşirken Baykan Sezer 1960'larda oluşturduğu toplum/dünya görüşüne bağlı kalarak, sebatla çalışmalarını sürdürür. Türkiye'de ve dünyada yaşanan onca alaboraya karşın toplum/sosyoloji anlayışı itibariyle bir sürekliliği yakalayabilmiş nadir, belki de tek sosyologumuz, sosyal bilimcimizdir. Baykan Sezer, sosyoloji kürsüsüne intisap ettiği zaman Cahit Tanyol'un bölümdeki çalışmalarını, özellikle öğrencilerin bitirme tezlerinin yönetilmesi işini ve dersleri rahatlık ve güven içinde emanet edebileceği bir asistandır. Böyle bir güven her asistana nasip olmaz. Ama daha ötesi her hoca da bundan nasiplenmez. Bu çalışma ortamında Baykan Sezer 1970'ler boyunca bir yandan yeni açtığı derslerin notlarını hazırlarken diğer yandan da kürsünün yeniden biçimlenmesi için çaba gösterir. Tanyol Hoca ise kürsü dışında ülkenin önde gelen gazete ve dergilerine yazdığı yazılarla kamuoyunda etkili bir aydın ortak varlığını/misyonunu sürdürür.

Cahit Tanyol yaşamı boyunca sürekli bir arayış içinde oldu. Giderek bu arayış sosyoloji bölümündeki arayışla birleşti. Ancak Cahit Tanyol bu arayışın kurumsallaşması ve yeni bir kimlik kazanmasına katkıda bulunmasına rağmen bu kimliğin dışında bir tutum sergilemekten de geri durmadı. Kendi kimliğini öne çıkarma ve

koruma çabası bölümün yeni oluşan kimliğinin dışında kendisini ifade etmeye dönüştü. Çok görüş değiştirmesi bir arayış olmaktan çıktı. Sonuçta kendisini bir sosyolog olarak önemsemektense bir şair olarak tanımlamayı yeğledi. Tanyol'un sosyoloji kürsüsünde etkili olduğu, ağırlık taşıdığı dönem özellikle 1960'lı yıllardır. 1950'li yıllarda Hilmi Ziya Ülken'in gölgesi altındadır. Şair ve yazar olarak önemi ise çok daha öncesine, 30'lu-40'lı yıllara kadar geri gider. Belki de, yakınlarda kendisiyle yapılan uzun söyleşide ifade ettiği gibi, onun kendisini en yetkin biçimde ifade ettiği tek alan şiirdir.[1] Son dönemde kendisini bir sosyolog olarak değil şair-edebiyatçı kimliğiyle tanımlaması rastlantı değildir. Bir bakıma bu tanımlama, edebiyat-şiir dergiciliğinde gösterdiği olağanüstü hünere karşılık sosyoloji alanındaki sınırlılığının itirafını içermektedir. Tanyol'un bir dönem ülkenin önde gelen şair, hikâyeci ve romancılarını sürükleyerek onlarla birlikte yaptığı işler, kültürümüze katkıları elbette unutulamaz. *Kuruluş ve Fetih Destanı* (1969) Türk şiiri için yeni bir kanal açma girişimidir. Bu eser, Türk şiirinin serüvenindeki yeri her ne kadar tamamen farklı/karşıt bir yerde dursa da Nazım Hikmet'in *Şeyh Bedreddin Destanı* benzeri bir yerdedir. Sosyalist perspektif ve Osmanlı tarihi algısı itibariyle Nazım'ı ayakları üstüne oturtma girişimi olarak da görülebilir onun bu çabası. Nazım Hikmet'in Osmanlı karşıtı halk hareketlerine (özellikle Şeyh Bedreddin) yönelik övgüsüne karşılık Cahit Tanyol Osmanlı'yı daha geniş bir perspektifte, dünya uygarlık tarihine yaptığı katkı çerçevesinde ele almaktadır. Bu açıdan *Kuruluş ve Fetih Destanı*, Osmanlı tarihi birikimi ve mirasıyla toplum zenginliğimiz arasında kurduğu ilişkiyle döneminden farklı, yeni bir şiir anlayışını temsil etmektedir. Ama Tanyol'un sosyolojimizdeki yeri için benzer bir şeyi aynı kararlılıkla söyleyemeyiz. Cahit Tanyol'un akademik yaşamını onar yıllık devrelere bölersek farklı yönelişler içine girdiğini gözlemlemek mümkündür. Bu yeni yönelişler bir yerde dönemsel siyasi dalgalarla -kimi zaman eleştirel yönler barındırsa bile- örtüşür ve uyumludur. Cahit Tanyol'un sosyoloji kürsüsünde kendisinden sonra bir takipçisi çıkmaması ve bölümde gerçekleşen tasfiyeler üzerinde bu açıdan da düşünmek gerekir. Onun 1960'larda çeşitli gazetelerde ve *Yön* dergisinde katıldığı -o dönem için büyük önemi haiz- tartışmalardan bugüne pek bir iz kalmamıştır. Hatta sonradan, savunduklarına karşıt görüşlere bağlandığı görülmüştür. Talihin ve tarihin garip bir cilvesi Tanyol'un yaptığı en önemli iş, sonradan ilişkilerinin aynı verimlilikte sürmediği Baykan Sezer'i bölüme kazandırmış olmasıdır. Baykan Sezer bunu hiçbir zaman unutmadı. Sosyoloji Yıllığı'nın *Osmanlılık* kitabı Cahit Tanyol'a ithaf edilmiştir. Baykan Sezer'in sosyolojimizdeki -yaşanan onca arbedeye rağmen- 40 yılı aşan varlığı ve etkinliği sadece Cahit Tanyol gibi

---

1 Tuğrul Tanyol, "Hayata, Edebiyata, Düşünceye Dair - Cahit Tanyol ile Söyleşi", *Cogito*, sayı: 35, 2003, s. 55-99. Tanyol'un şiirlerinin toplu yayımı oldukça gecikmiştir. Edebiyatımız için bir zenginlik olan toplu şiirleri *Düş Yorgunu* (Gendaş Kültür, İstanbul, 2000) Cahit Tanyol'un asli duyarlılık ve mesaisini ortaya koymaktadır.

seçkin bir kültür insanımızı değil, içine düştükleri açmaz ve kusurlarıyla bütün düşünce mirasımızı da kucaklıyor. Türk sosyolojisi belki de ilk defa büyük bir mirası kucaklayarak daha ileri bir noktaya taşıma fırsatını yakalamış durumda. Bu fırsatı değerlendirebilmek aydınımızın göstereceği basirete bağlı. Küçük hesaplardan, anlamsız ve tüketici gündelik itişme-çekişmelerden uzak kalabilirse şayet. Şairin dediği gibi "*melali anlamayan nesle* (biz de) *aşina değiliz.*"

Cahit Tanyol'un hazin ve duygusal sözleriyle yazımızı bitirelim. Alıntımız, en önemli eseri olarak gördüğü *Düş Yorgunu* adlı şiir kitabının girişinden. *Düş Yorgunu* elbette Cahit Tanyol'dur. Olağanüstü bir Türkçe ile kendisini ve hayata bakışını tanımladığı şu sözler onun bir ömürlük çabasındaki samimiyeti göstermektedir: "*Bütün dostlar, tanıdıklar ve sevdiklerim bir bir gitti. Gençlik yıllarımın anıları uzak ve sisli bir aynadan bana gülümsüyor... Başımı arkaya çevirince önümden kaç kuşağın geçip gittiğini gördüm... Yahya Kemal'den Tanpınar'a, Sait Faik'ten Tarancı'ya kadar kaç kuşak önümden akıp gitti. Çoğu dostumdu. Her biri bir şeyler alıp götürdü benden. Kendi yalnızlığımı eğiriyorum şimdi. Kendi kuşağımdan kendi cenazesini kaldıran son insan gibi hissediyorum kendimi. Her şeyde olduğu gibi ölmekte de geç kaldım.*" Bu bir önsöz yazısı değil, adeta bir şiir. Sadece bu dizeler bile Cahit Tanyol'un Türkçemizin büyük üstatlarından biri olduğunu göstermeye yeterlidir. Sadece bu dizelerle bile bir şair geleceğe kalabilir. Kendisine daha uzun ve sağlıklı ömürler diliyoruz.

Ümit Meriç ve Türk Sosyolojisindeki Yeri

Ergün Yıldırım

Batı Sosyolojisi Eleştirisi: Emperyalizmin Keşif Kolu

İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nin Sosyoloji Bölümü, Türkiye'de önemli bir ekolü temsil etmektedir. 1915 yılında Ziya Gökalp ile dünyanın ikinci sosyoloji kürsüsü olarak kurulması ve daha sonra Türk toplum tarihini ve kültürünü önemseyen çalışmalar üzerinde yoğunlaşması İstanbul Sosyoloji'yi Batı aktarmacılığı kimliğiyle sınırlı davranmaktan uzak tutmuştur. Bu birikimlerinden dolayı İstanbul Sosyoloji, Türk toplum gerçekliğini öne çıkaran perspektiflere yer vermiştir. Son yıllarda Baykan Sezer'in Batı sosyoloji geleneğini eleştiren yaklaşımı ile beraber söz konusu farklılığı daha da artmıştır. Sezer'in sosyolojinin kavramları, yöntemleri, teorileri ve Türkiye'deki gelişmeleri üzerine kaleme aldığı çalışmalar bütünüyle eleştirel bir bakış açısını yansıtmaktadır. Dünya toplumları içinde yer alacak saygın bir toplum muhayyilesi için meydan okumaktadır. Bir bakıma eleştirel sosyoloji teorisi, burada yaygın bir bakış açısı olarak gelişmekte ve ayrıca yerel perspektife yer veren sosyoloji okumalarına imkân vermektedir.

Ümit Meriç, İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Bölümü'nün eleştirel ve yerel arayışları bağlamında süren bilimsel çalışmaları içinde yer almış, çalışmış, buradaki çalışmalara destek vermiş ve katkıda bulunmuş bir hocadır. Dersleriyle, yüksek lisans ve doktora tez danışmanlıklarıyla, seminer ve konferanslarıyla bunu ortaya koymuştur. Emekliliğiyle beraber kaleme aldığı eserler ve yoğun konferanslarıyla bu eleştirel tutum devam etmiş ve bunu da aşan bir "diyalog" söylemi geliştirmiştir. Çünkü Sezer'in Doğu-Batı çatışmasıyla açıklamaya çalıştığı toplum ilişkilerine Meriç, Doğu'yu Batı'ya götürme işlevini eklemektedir.

Meriç, sosyolojiye çok genel olarak iki şekilde yaklaşmaktadır. Birinci yaklaşımında sosyoloji emperyalizmin keşif koludur (Meriç, 2007: 50). Aslında bununla,

sosyolojinin Batıcı (Eurocentric) ve pozitivist niteliklerine meydan okumaktadır. Ona göre modern sosyoloji Batı dışına çıktığında belli bir düşünce emperyalizmine dönüşüyor. Avrupa kıtasında silahların yerini sosyal bilimcilerin ücret karşılığı geliştirdikleri toplumsal mühendislik projeleri alıyor. 1789'da Fransa'da başlayan ve 1830, 1848, 1870'de bir dizi devrim, infilak ve sosyal depremle doğan sosyolojinin bizim kıtada doğması "bir kusur değil, bir marifettir" (Meriç, 2007: 23-24). Sosyoloji teorileri, bir teoriler çöplüğünden ibarettir. Bizim aydınlarımızın hatası, bu teorileri hakikat sanarak Türkiye'ye çözüm olarak önermesidir. Katolikliğe yöneltilmiş sosyoloji silahı, insanları belli düzeyde kiliseden uzaklaştırdı. Bunun sonucu yaratana müphemle yaklaşmak ya da her şeyin ölçüsü olarak insanı benimsemek oldu (Meriç, 2007: 55). Batı'da sosyoloji Batı toplumlarının kırılmalarını tanımlamak için gelişmiştir, bizi tanımakta ise zorlanmaktadır. Oysa biz, kendi sosyolojik kaynaklarımızı geliştirmeliyiz. Bizler Batı sosyolojisinin yaklaşımlarıyla kendi toplum gerçekliklerimizi okumakla büyük hatalar yaptık. Batı'nın XIX. yüzyıl toplum sorunları için sosyoloji aracılığıyla ürettiği teorileri toplum yapımıza uygulamanın hiçbir anlamı bulunmamaktadır (Meriç, 2007: 150).

Meriç, Avrupacı, din-dışı ve emperyalist özelliklere sahip bir sosyoloji tarzından boşandığını söyler. "Sosyolojiyi üç talakla boşadım" derken kastettiği sosyoloji de budur.

"Sosyolojiyi üç talakta boşadım, İslamiyet'le evlendim diyorum. Birisi bir ilim, diğeri bir inanç. İkisi arasında nasıl bir bağ var? Bu çok katmanlı olan bir ifade. Boşadığım sosyoloji, kendi çıkarları adına dünyayı düzenlemek isteyen sistemin elindeki silah olan sosyolojidir. Sukut-u hayal sonucu söylenmiş bir ifade. Bir tatminsizliğin sonucu. On bir bin ciltlik bir kütüphanenin ortasında ve hayatı okumakla geçmiş, ama hayal kırıklığına uğramış bir insan olarak bunu söyledim. Belki de hata bendeydi. Sosyolojiden bana verebileceğinden çok daha fazla beklediğim. "tek mürşit" o zannediyordum. Değilmiş! Bu anlamda ben kendi sosyolojimi boşadım. Batı'nın kendi problemlerinden yola çıkan sosyolojiyi boşadım. Emperyalizmin elinde emperyalistleşmekte olan bir bilim dalı olarak, benim eleştirdiğim bir medeniyet modelinin öncü kuvveti olarak sosyolojiyi boşadım." (Meriç, 2007: 36)

Sosyolojinin toplumsal ve politik misyonlarına yönelik bu eleştiriler yanında, Meriç varoluşsal bağlamda da eleştirilerde bulunmaktadır. Çünkü sosyolojiyle kurduğu ilişki ve onda aradığı anlam bilimsel bilgiden öte bir içerik taşımaktadır. Akademik hayatının başında bütün pozitivistler gibi o da sosyolojide kurtuluşçu bir varoluş kimliği aramaktadır. Varlığını üzerinde inşa edeceği hakikat olarak sosyolojiyi görmektedir. Ancak kişisel hayatında yaşadığı sosyologluk tecrübesiyle, sosyolojinin buna gücü yetmediğini anlar. Buradan yola çıkarak sosyolojinin varoluşsallık yönüne eleştirilerde bulunur: "Sosyoloji profesörüyüm. Otuz yıl sosyoloji öğrettim, yani toplumu anlamaya ve anlatmaya çalıştım. Ama sonsunda öyle bir noktaya geldim

ki, öğrendiklerim aklımı kısmen tatmin etse de ruhumu tatmin etmedi. Sosyolojiye otuz yılımı verdim, sonuç büyük ölçüde hayal kırıklığı oldu. Varoluşa ilişkin en temel sorularıma cevap bulamadım ve büyük bir ruhsal bunalıma girdim. İntihar etmek üzereydim, o şekilde yaşamaya devam etmem mümkün değildi." (Meriç, 2007: 80)

Sosyolojiyi boşadığını ve varoluşsal arayışında sosyolojiyle hayal kırıklığı yaşadığını söyleyen Meriç, yeniden sosyolojiyle buluşur. Ondan kopamayacağını anlar ve aslında farklı bir sosyoloji anlayışını boşamak istediğini söyler. Temelde varoluşsal arayışına cevap veremeyen sosyolojinin zamanla normal bir bilim kimliğine indirgenmesi arayışıdır bu aynı zamanda. İnanç arayışına, anlam arayışına cevap veremeyen sosyolojiye önce başkaldırı/meydan okumakta ve sonra da onu bilim mütevazılığıyla kabullenmektedir.

Sosyolojide ikinci yaklaşım derken kastettiğimiz Meriç'in hayat serüveninde aradığı anlamı sosyolojiden bulamaması sonucu yaşadığı düşünsel kriz ve bunun arkasında varoluşsal anlamı sosyolojinin dışında keşfetmesiyle birlikte yeniden sosyolojiyi daha sınırlı bir beşeri bilim etkinliği olarak kabullenmesidir.

Doğu'yu Batı'ya ve Dünyaya Taşıyan Sosyoloji

Meriç'in sosyoloji ile ilgili ikinci yaklaşımı ise Doğu'yu Batı'ya taşıyan bir sosyoloji anlayışıdır. Bu yaklaşımın özellikle onun ikinci düşünce döneminden sonra geliştiğini görmekteyiz. Bu sosyoloji, onun yeni anlam dünyası içinde Türkiye'yi, İslam'ı ve Osmanlı'yı dünyaya taşımasına yardımcı olan bir araçtır belki de. Doğu-Batı çatışması yerine Batı'yı ve dünyayı Türkiye'den selamlayan bir perspektif öne çıkmaktadır. Dünya'nın çeşitli ülkelerine, kültürlerine ve uygarlıklarına yaptığı geziler ve yine burada katıldığı toplantı ve konferanslar buna ışık tutmaktadır. Bu dönemden sonra sosyolojiyle(daha önce boşadım dediği) yeniden barışır. "Ben sosyolojiyi boşasam da o beni boşamıyor. Katolik nikâhı gibi. Birbirimize bağlanmışız" (Meriç, 2007: 35) çarpıcı ifadeleri de bunu göstermektedir. Ya da farklı bir sosyoloji keşfeder. Aslında daha önce "İslam sosyolojisi" dediği çalışmalarını yeni bir zeminde tekrar yorumlamaya başlar. Cevdet Paşa ile beraber İslam sosyolojisi çalışmalarına yöneldiğini belirtmesi de (Meriç, 2007: 34) bunu kanıtlamaktadır. Türkiye'nin, Osmanlı'nın ve İslam'ın toplum deneyimleri Türkiye dışı ülkelere taşınır. Öğrenciler, öğretmenler, aydınlar, din adamları ve akademisyenlerle varoluşsal bir dil üzerinden bu sosyoloji yapılmaya çalışılır. Buna Doğu'yu Batı'ya taşıyan sosyoloji adını verebiliriz. Çünkü ilham, inanç, gözlem ve datalarını Doğu'dan (Türkiye'den, Osmanlı'dan ve İslam'dan) almaktadır. Doğu-Batı çatışmasını aşan ve daha çok ortak bir dünya içinde yaşamayı savunan ve öneren varoluşçu bir sosyolojidir bu.

Bu bağlamda küreselleşme ve İslamiyet temaları tartışmalarında öne çıkmaktadır. Küreselleşme ile birlikte yaşanan liberal ekonomi; teknoloji, bilgi ve kültürlerin hızla dolaşımı; ulusal kültür, ekonomi ve sınırların belirsizleşmesi gibi yeni durumları ortaya çıkarmaktadır. Meriç'te bu saptamalara katılmakta ve küreselleşmenin dünyadaki toplumları, dinleri, kültürleri ve insanları birbirine yaklaştırdığına inanmaktadır. Ancak bu süreçte çevrenin tahribatıyla gezegenimizin içine yuvarlandığı büyük tehditler de bulunmaktadır. İşte İslamiyet, Hıristiyanlık ve Budizm gibi dinlerin burada önemli katkılarda bulunabileceğini ileri sürer. Tanrı şuuruna ermiş birey ve toplumların adaletsizliklere karşı çıkarak eşitlik ve özgürlüğü savunup dünya-toplum ve insan dengesini yeniden kurabileceğini söyler (Meriç, 2004: 333-356).

Meriç küreselleşen dünyaya yönelirken, dünyasının merkezi olarak "kız kulesi" anaforuna başvurur. Burası Osmanlı imparatorluk eksenidir. Bu eksen İstanbul'dan dünyaya açılmaktadır. Ona göre "Fas'tan Yemen'e, Kırım'dan Bakü'ye uzanan imparatorluk eksenin yanında, Ankara-Brüksel hattı ne kadar dar, ne kadar yeknesak, ne kadar "small" gözüküyor. Meriç, "kökü sende (Osmanlı bakiyesinde E.Y.) ama dalları bütün dünyada olan projeler" arayışındadır. Sadece Avrupa kıtasının değil, bütün beşeriyetin ve kâinatın geleceğini kucaklayacak bir entelektüel tutum ve bilinç üretme çabasındadır. Osmanlı'nın Avrupa içlerine giden fetih yolculuğunu, "gönlü, nefesi ve ruhuyla" okyanus ötelerine taşımak istemektedir. Bu entelektüel ve bilinç yolculuğunda Moskova, Belçika, Capetown, Sydney, Bakü gibi dünyanın merkezi olan şehirlerde toplantılara katılmakta ve konferanslar vermektedir (Meriç, 2005: 163-167). Meriç'e göre Türkiye, Osmanlı mirasıyla dünyaya yön veren bir medeniyet modeline ve irfan zenginliğe sahip bulunmaktadır. Bu zenginliklerin başşehri İstanbul'dur. Buradan dünyaya yönelerek beşeriyetimiz ve kâinatımızla kucaklaşabiliriz. Türkiye'nin medeniyet ve irfanıyla dünya toplumlarına sunabileceği büyük imkânlar vardır. Böylece İslam ve Osmanlı birikimiyle Türkiye'yi Batı'ya ve dünya'ya taşıyan bir sosyolojiyi temsil etmektedir.

Türk Sosyolojisine Temel Oluşturma Arayışı: Cevdet Paşa'nın Toplum ve Devlet Görüşü

Ümit Meriç, içinde yetiştiği sosyoloji geleneğinden aldığı yaklaşımın etkisiyle Türk toplum farklılıklarını önemsemekte ve bu farklılıklara temel oluşturacak bir sosyoloji bakış açısını Cevdet Paşa üzerinde yaptığı doktora çalışmasıyla ortaya koymaya yönelmektedir. *Cevdet Paşa'nın Toplum ve Devlet Görüşü* isimli çalışmasında bir bakıma Türk sosyolojisine tarihsel birikim aracılığıyla bir temel oluşturmak istemektedir. Buna uygun olarak Ümit Meriç, Cevdet Paşa'nın tarih çalışmalarından yola çıkarak toplum ve devlet üzerine ileri sürdüğü görüşleri sosyoloji konseptine yerleştirmektedir.

Meriç'e göre Cevdet Paşa sosyolojinin öncüsü İbn-i Haldun'dan etkilenmekle beraber onun takipçisi değildir. Ancak Osmanlı mütefekkirleri arasında ona en yakın olan şahsiyettir. Paşa, Batı tarihçilerinin anlayışlarının aktarıcısı olan bir takipçi de değildir. İslam ve Osmanlı kimliğine sahip olması, onu çağındaki düşünce adamlarından farklı ve üstün kılmaktadır. Başka bir ifadeyle Osmanlı-Türk toplumunun farklılıklarına duyarlı biri olarak Avrupalılaşmacı tutumlardan uzak durmuştur. Onu tanımlayan başka bir özellik de Osmanlı'nın buhranlı bir döneminde yaşaması ve toplum-politika görüşleriyle devleti kurtarma arayışında olmasıdır (Meriç, 2002: 17-19). Cevdet Paşa'nın toplum ve devlet çalışmasını yönlendiren temel motivasyon bu kurtarıcı arayıştır.

Paşa'nın devlet ile ilgili düşünceleri Meriç'e göre sosyolojik varsayımlara dayanmaktadır. Çünkü Paşa, toplumsal sözleşme ve işbölümü kavramlarına dayanarak devleti açıklamaktadır. "Akt-ı cemiyet" kavramını kullanması ve yine insanların ticaret, ziraat, askeri ve mülki işlerde çalışmaları bunu kanıtlamaktadır (Meriç, 2000: 31 ve 34).

Meriç, Paşa'nın medeniyet kavramını, toplum görüşünün önemli bir boyutu olarak değerlendirmektedir. Paşa için medeniyet, ideal olmanın ötesinde "toplumsal olgudur" ve iki farklı anlama gelmektedir:

a. Toplumların zamanla ulaştıkları bir sosyal merhale olması. Bütün toplumlar için geçerli işbölümü ve nüfusun kentlerde toplanması bunun işaretidir. Devlet de medeniyetle birlikte ortaya çıkmaktadır.

b. Medeniyetler belli iklimlerde oluşmaktadırlar (Meriç, 2002: 35).

Paşa'nın toplum görüşleri etrafında vurgulanan başka bir olgu da asabiyet kavramıdır. Meriç, asabiyeti "insan toplumlarını birbirine bağlayan tek kabile, tek millet, tek ümmet oldukları hissini uyandıran bağ. Yani maddi bir gerçeklik olmaktan fazla bir his, bir şuur" (Meriç, 2000: 36) olarak açıklamaktadır. Ona göre Tunuslu tarihçi İbn-i Haldun belli bir çağın toplumlarıyla uğraşıp onlardan genel hükümler çıkarmıştır. Ancak yine de bu hükümler belli bir çağ ve coğrafya ile sınırlıdır. "İbn-i Haldun sosyolojisinde ezeli kavramlar yoktur" (Meriç, 2002: 36) Cevdet Paşa da bu bakış açısıyla hareket ederek toplum olgularını yorumlamaktadır. Bu bağlamda devletin başlıca kurucu unsuru olarak asabiyeti görmektedir. Osmanlı toplum ve devlet tahayyülünü kavmî asabiyet ile dinî asabiyetin sentezinin meydana getirdiğini söylemektedir. Türklük kavmî asabiyet, İslam ise dinî asabiyettir. Türklüğe has "sıfat-ı sabite-i memduha" ifadesiyle milletlerin kendilerine has vasıfları ileri sürülmektedir (Meriç, 2002: 38). Meriç'e göre Cevdet Paşa Osmanlı'yı mükemmelleştiren temel varlığın "bütün inananları kardeş" sayan İslam asabiyesi olduğuna inanmaktaydı. Yine Paşa, Osmanlı'nın en kuvvetli dönemini, bütün İslam dünyasını tek merkezde tasavvur ederek politika ürettiğinde yaşadığını söylemektedir. Bu görüşler, Paşa'nın kana değil, inanca onay vererek toplumsal muhayyile oluşturduğunu göstermektedir (Meriç, 2002: 40-41).

Ümit Meriç, Osmanlı ve Avrupa toplumlarının farklılıklarını Cevdet Paşa üzerinden hareket ederek yorumlamaktadır. Bu bağlamda şu farklılıklara dikkat çekmektedir:

a. Avrupa'da iktidar ruhanî ve cismanî olarak bölünmüş ve bu da çatışmalara yol açmıştır. Oysa Devlet-i Ali'de iktidar Halife Sultan olarak tektir.

b. Avrupa toplumları sınıflı toplumlardır. Bu da ihtilaflara ve çatışmalara neden olmaktadır. İslamiyet'te ise sınıf yoktur ve toplum bir bütündür.

c. Avrupa feodalizm merhalesinden geçtiğinden dolayı köylü ile kentliyi ayırmaktadır.

d. Avrupa ihtilallerin toprağıdır. Fransız İhtilalinden sonra "kavmiyet" bütün Avrupa'ya yayılarak devletlerin birbiriyle çatışmalarına neden olmuştur.

e. Osmanlı bir ümmet topluluğudur. Birliğini kavmiyet yerine din üzerinde inşa etmektedir. Hilafet ve saltanat tek elde toplanmaktadır. İslam'da madde ve mana bir bütündür. Müslümanlar tek ümmet olma inanışıyla sınıfların gelişmesine ve bunların sosyal çatışmalara yol açmasına yer vermemişlerdir. Avrupa ve Osmanlı iki ayrı medeniyet, iki ayrı sistem ve iki ayrı "anlam dünyası"dır (Meriç, 2002: 131-134).

Bu yorumlar temelde Batı toplumu ile Türk toplumu arasındaki farklılıklara dikkat çeken bir sosyoloji yaklaşımını temsil etmektedir. Batı toplumu sınıflı, kavmiyetçi, ihtilallerle var olan, ruhanî ve cismanî iktidar düalizmine sahip bir toplum olarak çeşitli çatışmalar ve hesaplaşmalarla oluşmaktadır. Türk toplumu ise Müslümanlıktan mülhem değerlerle ne sınıf, ne kavmiyet ne de ruhanî ve cismanî olarak bölünen parçalı iktidar anlayışını içermektedir. İki toplum, farklı sosyolojik dinamiklerle çalışmaktadırlar.

Batı sosyolojisine yönelik eleştiriler ve Türk toplumunun farklılıklarına duyarlı Türk sosyoloji arayışı için bu yaklaşımlar, öncül önermeleri meydana getirmektedirler. Meriç, *Cevdet Paşa'nın Toplum ve Devlet Görüşü* adlı çalışmasında bunu ortaya koymaktadır. Paşa'yı büyük sosyologlar gibi hem bilim adamı hem de devlet adamı olarak tanımlaması da bunu göstermektedir. Başka bir ifadeyle Paşa'yı Türk toplumunun farklı sosyolojik dinamiklerine dikkat çeken ilk sosyologlarımızdan biri olarak görmektedir. Hatta Türkiye'de sosyoloji tarihinin Ziya Gökalp ile değil Cevdet Paşa ile başlatılmasını önermektedir. Bu önerisini dile getirdiği makalenin başlığı da önemli: "Ölümünün 100. Yılında Bir Osmanlı Sosyologu: Ahmet Cevdet Paşa" (Meriç, 1997: 183). Bu tutumuyla sosyolojiye Türkiye'den bir temel bulmaya çalıştığını söyleyebiliriz. Türk sosyolojisinin aktarmacılık rolünü aşarak kendi kimliğiyle toplum sorunlarımızı okuma çabasının bir arayışıdır bu.

Aile, Nüfus ve Kentleşme

Ümit Meriç'in sosyoloji çalışmalarında üzerinde yoğunlaştığı konuların başında ailenin geldiğini söyleyebiliriz. Aile ile ilgili sosyolojik çalışmalarında modern Avrupa ailesi, geleneksel aile ve Türk ailesi arasındaki ilişkiler üzerinde durulmaktadır. Ailenin göç ve kentleşme ile birlikte Türk toplumunda yaşadığı değişmeler temel ilgi alanıdır. İleri endüstri toplumlarında aile kurumuyla ilgili geniş bir araştırma ortaya koymaktadır. Öncelikle aile sosyolojisinin bakış açısıyla aile kavramının analizini yapmakta ve toplumların modernleşme sürecinde yaşadıkları endüstrileşme, kentleşme ve bireyselleşme olguları ile aile yapısının geçirdiği dönüşümlere dikkat çekmektedir. Meriç, Batı toplumlarının modern zamanlarda yaşadıkları değişim sürecinde ailenin gelişimini izleyen sosyolojik verileri analiz eder. Bu bağlamda modern ailenin fonksiyonlarının Parsons tarafından sosyalleştirici ve bireye istikrarlı bir kişilik kazandırma yönlerinden bahsedilir. Daha sonra modernleşen ailenin yapısal değişiklikler sonucunda çekirdek aile tarzına dönüşmesi ve bu ailede değişen kadın ve erkek rollerine bakılır. Bu yapısal ve davranışsal değişmelerin "ailenin yalnızlığı" gibi sorunlara yol açtığına dikkat çeker. Ailenin demografik ve evlilik ilişkileri açısından köklü değişmeler yaşadığını çeşitli verilerle gösterir. Örneğin 1972 yılında İsveç'te bir arada yaşayan çiftlerin % 12'sinin evli olmaması... (elbette günümüzde evlilik dışı beraberliklerin oranında büyük bir artış bulunmaktadır). Batılı endüstriyel toplumlardaki aile yapılarında doğurganlık oranı düşmekte, tek ebeveynli ve çift maaşlı aile gibi yeni aile kavramları ortaya çıkmaktadır. Sonuçta modern Batı toplumlarında aile yapılarının plüralist bir kimliğe büründüğünü tespit etmektedir (Meriç, 1989: 147-174).

Batı geleneksel toplum yapısında birçok geniş aile tipine rastlanabilmektedir. Bu durum bizim için de geçerlidir. Osmanlı aile yapısına göz attığımızda orada da farklı geniş aile tipleriyle karşılaşmaktayız. Kırsal geniş aile ile göçebe geniş ailesi ve konakta oturan geniş aile oldukça birbirinden farklılıklar taşımaktadır. Meriç'e göre geniş aileden çekirdek aileye sanayileşmeyle birlikte geçildiği yönündeki sosyolojik önermeler de doğru değildir. Örneğin yapılan bir araştırmaya göre XVI. ve XVII. yüzyıllarda ailelerin İngiltere'de % 78'i, Fransa'da % 76'sı ve Belgrad'da % 69'u çekirdek aile yapısına sahiptir. Geniş aile oranları ise aynı yüzyıllarda İngiltere'de % 6, Fransa'da % 14 ve Belgrad'da % 27'dir. Köyden kente göçle beraber kent ortamına transfer için akrabalık ve geniş aile ilişkilerinin dayanışmacı destekleri önem taşımaktadır. Dolayısıyla kentleşmeyle beraber ailenin bütünüyle küçüldüğü ve akrabalık ilişkilerinin yok olduğu yönündeki anlayış tartışmaya açıktır (Meriç, 1997: 88-103).

Türkiye hızla kırsal, tarımcı, geleneklere bağlı, babaerkil bir toplumdan şehirli, eşitlikçi ve endüstriyel bir yapıya bürünmektedir. Köyden kentlere doğru yoğun bir göç vardır ve genelde yaşayan nüfus patlaması bununla beraber daha da dikkat çekmektedir. Nüfusun eğitim, yaş, köylülük ve kentlilik vs. durumunda büyük değişme-

ler yaşanmaktadır. Bütün bunlar aile yapımızı derinden etkilemektedir. Şehirlere yönelen aileler, % 70 üzerinde çekirdek aile tarzına bürünmüşlerdir. Bununla beraber köy hayatında yer ailen aile yapısında akrabalık, kan ve geleneksel dayanışma biçimi yaygındır. Buna benzer özellikler kentin varoşlarında yerleşen ailelerde de rastlanmaktadır. Köyden kente göç aile ilişkilerini gevşetmemiş, ancak aile içi bazı rolleri değiştirmiştir. Şehir ailesine okul, basın, TV, sinema gibi çeşitli formel ve informel eğitim kurumları etkide bulunmaktadır (Meriç, 1997: 42-43).

Türkiye artık bugün yaşadığı nüfus değişimiyle beraber bir köy toplumu olmaktan çıkmıştır. Türkiye'deki demografik süreçler aile yapısının üzerinde etkide bulunmaktadır. Bu etkinin sonucu olarak ailelerin bir kısmı çekirdekleşiyor, bir kısmı da genişliyor. Dolayısıyla çekirdek aile ve geniş aile yan yana yaşamaktadırlar. Bununla beraber gecekondulaşmanın getirdiği gece kondu ailesinden de bahsedilebilir. Bu aile geçiş dönemini temsil etmekte ve bu nedenle hiçbir zaman istikrara kavuşamayacaktır (Meriç, 1997: 103-114). Türk toplumu nüfus itibariyle çoğalmakta, kentlere doğru göç etmekte ve sanayileşme ile beraber önemli değişmeler yaşamaktadır. Bu süreç içinde yaşayan aile yapımız da farklılaşmaktadır. Yeni aile tiplerini ortaya çıkarmakta, yeni aile içi rolleri üretmekte ve yeni aile değerleri geliştirmektedir. Ancak dayanışma, geniş aile, akrabalık gibi tarih içinde sürüp gelen geleneksel boyutlar da yaşabilmektedir. Böylece demografik ve kentleşme olgularının yol açtığı etkiler aile yapımızı derinden etkilemektedir.

Sonuç Yerine

Ümit Meriç, çok iyi bir sivil eğitim ortamı olan fikir adamı Cemil Meriç'in evinde ve yine dünyanın ikinci sosyoloji bölümü olan İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Bölümü'nde eğitim almış, çalışmış, birçok akademisyen yetiştirmiş ve önemli akademik çalışmalarda bulunmuş bir sosyologdur. Ümit Meriç bir yandan resmi sosyoloji çevrelerine katkıda bulunurken bir yandan da sivil düşünce çevreleriyle Türk toplum sorunlarını paylaşarak, bu çevrelere de düşünce ve çalışmalarıyla katkıda bulunmuştur.

Ümit Meriç, Türkiye'nin iki yüzyıldan beridir Batı karşısında kan kaybetmeyle girdiği bunalımlara ve arayışlara duyarlı bir sosyolog olarak sosyoloji kimliğiyle mücadele etmiştir. Cevdet Paşa üzerine yaptığı çalışma ve Paşa'yı yeniden gündeme getirmesi, adeta Paşa'nın dönemi için tarih aracılığıyla oynamak istediği rolü o da sosyoloji bilimiyle oynamak istemiştir. Sosyolojinin Cevdet Paşa'sıdır desek yeridir. Toplum sorunlarımıza, toplumumuzun tarih içinde aldığı yol ve kazandığı zenginlikleri katarak bir yol bulma çabasındadır. Arayışı, sadece entelektüel bir kulvarda yürümekle kalmamakta nefesiyle, ruhuyla ve gönlüyle buna katılmaktadır. Bu nedenle sosyoloji onun için varoluşsal bir anlam ifade etmektedir. Daha doğrusu sosyoloji, varoluşsal arayışlarına yaptığı katkı oranında bir önem arz etmektedir.

Türk sosyolojisinin Baykan Sezer öncülüğünde kendine özgü bir dil geliştirme çabası, Meriç tarafından çeşitli katkılarla desteklenmektedir. Batı sosyolojisinin Avrupacı, emperyalist, pozitivist vs. özellikleri eleştirilerek Türk toplumuna duyarlı ve tarihsel birikimine açık bir sosyoloji arayışı gündeme getirilmektedir. A. Cevdet Paşa, Meriç için bu bağlamda önemli bir şahsiyet olmaktadır. Osmanlı sosyologudur ve ilk sosyologlarımızdandır. Batı karşısında yaşadığımız toplum bunalımına tarihî, millî ve dinî miraslarımızdan ilham alarak çözüm aramaktadır. Böylece Türk sosyolojisine, Türkiye'nin birikimlerinden yola çıkılarak bir temel oluşturulmaktadır.

Ümit Meriç, sosyolojiye ve Batı'ya yönelttiği eleştirilerle çatışmacı ve dışlayıcı bir perspektifi aşarak işbirliği, dayanışma ve diyalog esaslarını öne çıkaran tutumlara yönelmiştir. Bu çerçevede küresel çağın dünya toplumlarıyla buluşmakta, konuşmakta ve dünya sorunlarına Türkiye'nin birikimleriyle katkılarda bulunmaya çalışmaktadır.

Kaynakça

Yazan, Ümit Meriç, (1989), "İleri Endüstri Toplumlarında Aile Kurumu Üzerine Bir Araştırma", *Sosyoloji Dergisi*, 3. Dizi-1. Sayı, İstanbul: İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Basımevi, ss. 147-174.

Yazan, Ümit Meriç, (1997), *Türkiye Kanatlarınızın Altında*, İstanbul: İz yayıncılık.

Yazan, Ümit Meriç, (1997), "Avrupa'da Aile Sosyolojisi Araştırmaları ve Ülkemiz İçin Bazı Teklifler", *Türkiye Kanatlarınızın Altında* içinde, İstanbul: İz yayıncılık, ss. 88-103.

Yazan, Ümit Meriç, (1997), "Kırsaldan Kentsel Yaşama Geçiş Sürecinde Aile", *Türkiye Kanatlarınızın Altında* içinde, İstanbul: İz Yayıncılık, ss. 103-114.

Meriç, Ümit, (2002), *Cevdet Paşa'nın Toplum ve Devlet Görüşü*, İstanbul: Timaş Yayınları.

Meriç, Ümit, (2004), *Babam Cemil Meriç*, İstanbul: İletişim Yayınları.

Meriç, Ümit, (2004), "Küreselleşen Dünya ve Mahşerin Dört Atlısı", *Sosyoloji Konuşmaları* içinde, İstanbul: Timaş Yayınları, ss. 345-357.

Meriç, Ümit, (2005), "Merkezim Kız Kulesi, Çevremse Tüm Kainat", *Barış Köprüleri* içinde, İstanbul: Ufuk Yayınları, ss. 163-167.

Meriç, Ümit, (2007), *İçimdeki Cennete Yolculuk*, İstanbul: Etkileşim Yayınları.

Işık, İ., (t.y.), "Ümit Meriç", *Türkiye Edebiyatçılar ve Kültür Adamları Ansiklopedisi* içinde, ss. 2477-2478.

Ümit Meriç Biyografisi ve Kaynakçası[*]

Elif Süreyya Genç

Ümit Meriç 16 Aralık 1946'da İstanbul'da doğdu. Babası Fransızca öğretmeni, çevirmen ve ünlü düşünür Cemil Meriç, annesi tarih ve coğrafya öğretmeni Fevziye Menteşoğlu Meriç'tir. Üsküdar Sultantepe İlkokulu'nu 1957'de, Çamlıca Kız Lisesi'ni 1963'te bitirdi. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Fransız Dili ve Edebiyatı bölümünde "Hazırlık Sertifikası"nı verdikten sonra Tecrübî Sosyoloji ve Felsefe Tarihi sertifikalarını tamamladı ve 1968'de "Proudhon ve Sefaletin Felsefesi" başlıklı bitirme tezi ile Umumi Sosyoloji kürsüsünden mezun oldu. 1969'da İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü'nde asistan olarak göreve başladı. 1975'te "Cevdet Paşa'nın Cemiyet ve Devlet Görüşü" başlıklı tezi ile sosyoloji doktoru olan Ümit Meriç, 1981'de yardımcı doçent, 1985'te doçent oldu. 1992 yılında profesörlüğe atanan Ümit Meriç, bağlı olduğu kürsüde Kurumlar Sosyolojisi Anabilim Dalı başkanlığı ve 1993-1996 yılları arasında Sosyoloji Bölüm Başkanlığı görevlerinde bulundu.

Ümit Meriç'in baba tarafının kökeni Meriç Irmağı'nın öte yakasındaki Dimetoka'ya kadar uzanmaktadır. Dedesinin dedesi burada müftülük yapmış Hafız İdris Efendi'dir. Cemil Meriç'in babası Mahmut Niyazi Efendi yine aynı yerde hakimlik yapar. Balkan Savaşlarıyla kopan fırtına Meriç ailesini önce Edirne'ye, oradan Tırnova'ya ve en son Hatay'a sürükler. Ümit Meriç'in babası Cemil Meriç 1916 yılında Reyhanlı'da doğar. Cemil Meriç, ilk ve orta öğrenimine Antakya'daki Habibünneccar İlkokulu'nda başlar; ailesi 1923'te Reyhanlı'ya taşınır. Eğitimini Antakya Rüştiyesi ve Antakya Sultanisi'nde (Fransızların işgaliyle Lycee d'Antioche adını alır) tamamlar. 1942 yılının Mart ayında coğrafya öğretmeni Fevziye Hanım ile evlenen

---

[*] Katkı ve destekleri için sayın Ergün Yıldırım ve Ufuk Özcan'a teşekkür ederim.

Cemil Meriç, Haziran 1942'de Yabancı Diller Yüksek Okulu'nu İstanbul'da tamamlar ve sonbaharda zorunlu hizmet için Elazığ Lisesi'ne tayin olur. Meriç ailesine Nisan 1945'te Mahmut Ali ve Aralık 1946'da ise Ümit katılır.[1] Ümit Meriç'in anne tarafı Menteşoğullarına dayanmaktadır. 1905 yılında doğan Fevziye Hanım, Ali Haydar Bey'in kızıdır. Ali Haydar Bey, Safranbolu'da başladığı eğitimini İstanbul Fatih Medreselerinde tamamlamıştır. Maraş, Beyrut ve Girit'te hakimlik görevlerinde bulunmuş, kırk beş yaşlarında Konya Bidayet Mahkemesi başkanıyken vefat etmiştir. Annesini küçük yaşta kaybeden Fevziye Hanımı teyzeleri büyütür. İstanbul Kandilli Kız Lisesi'nde ilk ve orta eğitimini, Erenköy Kız Lisesi'nde lise öğrenimini tamamlar. İstanbul Darülfünunu Coğrafya şubesinden 1933 yılında en başarılı öğrenci olarak mezun olur. Sivas, Bilecik ve Adana'da coğrafya-tarih öğretmenliğini yapmıştır.[2]

Ümit Meriç'in kişiliğinde, dünya görüşünde ve sosyoloji anlayışının biçimlenmesinde içinde yetiştiği aile çevresinin derin etkileri bulunmaktadır. Cemil Meriç'in henüz 38-39 yaşlarında iken gözlerini kaybetmesinden sonra Ümit Meriç onun gözü olmaya başlamıştır. Babasının derin tecessüsüne ve bilgiye doymaz ruhuna Ümit Meriç sürekli kitaplar okuyarak cevap vermeye çalışır. Bu yaşantı, Ümit Meriç'in küçük yaşta zengin bir okuma deneyimine sahip olmasını beraberinde getirmiştir. Kendisine gelişmiş bir okuma bilinci ve okudukları hakkında oldukça işlek not alma becerisi kazandıran bu deneyimini şu sözlerle anlatır: "İlmi ben beşiğimde hazır buldum. Babam bir ilim ve fikir adamı olduğu için gözlerimi kitaplar arasında açtım. Benim için bir seçiş değildi bu. Ben seçmedim kitapları. Kitaplar benim tabii çevremdi; hatta onlar beni seçtiler. Benim okumamam diye bir şey söz konusu olamazdı... Gözleri görmeyen bir mütefekkire günde sekiz saat, bazen on saat kitap okudum. Babamın 11 bin ciltlik bir kütüphanesi vardı. Bu kütüphane içinde babam o sırada hangi konu üzerinde çalışıyorsa o kitapları ayırır çıkarırdık. Yazıhanenin üzerine düzerdik. Onları okumaya başlardık. Sadece ben okumazdım ama en çok ben okurdum... Dolayısıyla babamla beraber, o felç olana kadar çalıştım. 1985 yılına kadar." Cemil Meriç gibi önemli bir düşünürün üretkenliğinde en çok payı olan insan Ümit Meriç'tir. Ümit Meriç babasına olan vefa ve bağlılık duygusunu babasının ölümünden sonra da göstermeye devam etmiştir. Cemil Meriç adına düzenlenen panel, sempozyum ve toplantılara aksatmadan katılmış, babasının kitaplarını bir yayınevinde seri olarak yayımlama gayretinde başarılı olmuş, Cemil Meriç adına kültür merkezi ve okul (Sakarya Cemil Meriç Sosyal Bilimler Lisesi) kurma girişimlerini büyük bir enerjiyle sürdürmüştür. Denebilir ki, Cemil Meriç'in sağlığında yeterince görmediği itibarı ölümünden sonra vefalı kızı Ümit Meriç kazandırmıştır.

---

1 Etraflı bilgi için bkz. Ümit Meriç Yazan, *Cemil Meriç*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 1992, s. 3-29.

2 Ümit Meriç, *Babam Cemil Meriç*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004, s. 40-41.

Ümit Meriç okul yaşamına Şişli Terakki Lisesi'nin ilköğrenim kısmında, yatılı olarak başlar. Burada dört yıl okuduktan sonra ilköğretiminin son bir yılını Üsküdar Sultan Tepe İlkokulu'nda tamamlar. Şişli'de geçen yıllar, anne ve babasından ayrı olması sebebiyle ona oldukça zor gelmektedir. Ayrıca hem okul ortamı hem de sosyal muhit Ümit Meriç'e yabancıdır. Sultan Tepe İlkokulu'ndan sonra Çamlıca Kız Lisesi'nde orta öğrenimini tamamlar (1963). Aynı lisede öğrenimine devam eden Meriç, daha orta birinci sınıftayken profesör olmaya karar vermiştir. Çamlıca Kız Lisesi'nde dönemin çok iyi hocalarından dersler alır. Buradan mezun olduktan sonra üniversiteye Fransız filolojisi talebesi olarak başlar. Bir yıl Fransızca eğitimi görür ve sertifikasını alır. Fransızca bir metni simultane olarak Türkçeye aktaracak kadar işlek ve akıcı bir Fransızcası vardır. Türkçeyi kullanma kabiliyeti ise su götürmez. Ümit Meriç filoloji eğitimini tamamladıktan sonra İ.Ü. Sosyoloji Bölümü'ne geçer ve başarılı bir sosyoloji tahsilinden sonra bir yıl fahri asistanlık yapar. Daha sonra üniversitenin açtığı sınavı kazanarak daimi kadroya geçecektir (1969).

Ümit Meriç, genç yaşta yazı ve makaleler üretmeye başlamıştır. "Dante ve Beatrice" başlıklı ilk yazısı 1967'de *Yeni İnsan* dergisinde yayımlanır. 1976'da Tarih Vakfı'nın açtığı bir yarışmada mansiyon ödülü alır. Sonraki yıllarda *Türk Edebiyatı*, *Dağarcık*, *Sosyoloji Konferansları*, *Tarih ve Toplum*, *İlim ve Sanat*, *Sosyoloji Dergisi*, *Sosyoloji Yıllığı* gibi çeşitli periyodiklerde makaleleri görülür. Fransa, Rusya, Japonya, Tayland, Cezayir, Tunus ve daha birçok ülkeye gitmiş, ulusal ve uluslararası kongrelere katılmıştır.[3] Sadece akademik kariyeri boyunca değil, emeklilik yaşamında da hep bir ayağı Batı'da bir ayağı Doğu'da olan Ümit Meriç, adeta bir seyyah gibi izlenimlerini ve devşirdiği bilgileri Türk okuruyla paylaşmanın heyecanını içinde hissetmiştir. Yıllar boyunca iki kıtada gezdiği çok farklı ülkelere ilişkin gözlemlerini "Afrasya Mektupları" adlı bir kitapta toplama arzusu duymaktadır. Yayımına hazırlamak istediği kitabını neden Asya ve Afrika ülkeleriyle sınırladığı, başka deyişle birçok ülkesini gezdiği Avrupa ve Amerika kıtalarıyla ilgili gözlemlerini neden önemsemediğinin cevabı, onun hangi manevi iklimi soluduğunun da ipuçlarını verecektir.

Ümit Meriç, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü'nde, 1969'dan emekliye ayrıldığı 1999 yılı sonbaharına kadar otuz yıl çalıştı. Kurumlar Sosyolojisi Anabilim Dalı Başkanlığı, Sosyoloji Bölüm Başkanlığı ve Sosyoloji Araştırma Merkezi Müdürlüğü görevlerinde bulundu. Otuz yıllık meslek hayatı boyunca aile, din, kurumlar başta olmak üzere çeşitli sosyoloji dersleri verdi. Özellikle, kapsamını geniş tuttuğu Sosyoloji Tarihi ders notları, bitmek bilmeyen merakını ve okuma programının genişliğini ortaya koyar. Ümit Meriç ayrıca Doğu-Batı ilişkileri,

---

[3] İhsan Işık, *Yazarlar Sözlüğü*, Risale Basın, İstanbul, 1998.

eğitim, nüfus, kent, düşünce tarihi, medeniyet temaları üzerinde çalışmalar üretti. Birçok yüksek lisans ve doktora öğrencisi yetiştirdi. Sosyoloji bölüm başkanlığını yürüttüğü yıllarda bir dizi konferanslar düzenleyerek Orhan Gencebay, Nilüfer Göle, Bedri Baykam gibi çeşitli alanlardan uzmanların katılımını sağladı ve daha sonra bu konferansların metinlerini *21. Yüzyılın Eşiğinde Sosyoloji Konuşmaları* başlığıyla yayımladı. Ümit Meriç ayrıca Aile Araştırma Kurumu, Özürlüler İdaresi, Milli Eğitim Şuraları gibi çeşitli resmi kurumlara sosyoloji birikimleri ve önerileriyle katkılarda bulundu. Ayrıca Devlet Planlama Teşkilatı Aile Komisyonu'nda (1987), Kültür ve Değişme (1988) komisyonlarında üye ve başkan olarak görev yaptı. Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlı liseler için sosyoloji ders kitabı müfredat değiştirme komisyonunda üye olarak bulundu (1984). Yine Milli Eğitim Bakanlığı tarafından düzenlenen Gençlik Şurası'nda (Ekim 1988) "2000 Yılı Gençliği" komisyonunun başkanlığını yürüttü. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu'nda üniversite temsilcisi olarak kurul üyeliği görevini sürdürdü. Aile Araştırma Kurumu tarafından düzenlenen Birinci Aile Şurası'nda (Aralık 1990) Sosyal Yapı Komisyonu Başkanlığı görevini yerine getirdi. Ayrıca Aile Araştırma Kurumu Sosyal Araştırma Projeleri Değerlendirme Özel İhtisas Komisyonu üyesiydi. Ümit Meriç sadece akademik camia ile değil bu çevrenin dışında kalan sivil camia ile de daima yakın ilişki içinde olmuştur.

Babası Cemil Meriç'in 13 Haziran 1987'de ölümünün ardından Ümit Meriç, 1988'de Aziz Yazan ile evlenir ve 1989'da Fevziye Hazal Yazan adlı kızları dünyaya gelir. 1999 yılı sonlarında kendi isteğiyle, aslında dönemin şartları kendisini buna zorladığı için emekliye ayrılır. Ancak öğrencilerini bırakmak zorunda kalmasının haklı üzüntüsünü derinden yaşamış olsa da bu duyguya teslim olmaz; evini okul haline getirir. Emeklilik sonrasında kendi durumunu "sosyolojiden bir talakta boşanmış bir hoca" olarak ifade etse bile, okuma, araştırma ve yazma eyleminden hiçbir şekilde vazgeçmez. Emekliliği, "kendisine huzur dolu bir köşe bulma fırsatı" olarak görmez. Uzun bir süre İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanlığı'na bağlı olarak "İstanbul Tarihi Yarımada Kentsel Dönüşüm Projesi"nde uzman sıfatıyla çalışarak çeşitli araştırma raporlarının ve kitapların hazırlanmasına katkıda bulunur. İstanbul Kitaplığı'nda uzun mesailer harcayarak araştırmalar yapar ve İstanbul tarihi ve İstanbul seyyahları üzerine verimli bir dosya oluşturur. "Seyahatnâmelerde ve Sefaretnâmelerde İstanbul" başlığıyla yayımlanacağı müjdesini verdiği bu kitap değer bulacağı günü beklemektedir. Ümit Meriç'in hocalık döneminin büyük birikimini içeren, ne yazık ki uzun süredir evinin tozlu köşelerinde kaldığını düşündüğümüz "Sosyolojik Düşünce Atlası" ve "Dünden Yarına Sosyoloji" başlıklı çalışmalarını da yayına hazırlaması sosyolojimiz için önemli bir kazanç olacaktır.

Ümit Meriç'in Kronolojik Bibliyografyası

Kitaplar

Cevdet Paşa'nın Toplum ve Devlet Görüşü, Ötüken Yay., İstanbul, 1975 ve Timaş Yayınları, 2002.

Cemil Meriç, *Sosyoloji Notları ve Konferansları*, Yay. Haz. Ümit Meriç, İletişim Yay., İstanbul, 1994.

Türkiye Kanatlarınızın Altında, İz Yayıncılık, İstanbul, 1997 ve Timaş Yayınları, İstanbul, 2000.

Ebediyetin Huzurunda Ahmet Hamdi Tanpınar, (S.Ü. Karışman ile birlikte), Ufuk Yayınları, İstanbul, 2000.

21. Yüzyılın Eşiğinde Sosyoloji Konuşmaları, Yay. Haz. Ümit Meriç, Timaş Yayınları, İstanbul, 2004.

Cemil Meriç, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1992.

Babam Cemil Meriç, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004.

Dualar ve Aminler, Timaş Yayınları, İstanbul, 2006.

İçimdeki Cennete Yolculuk, Etkileşim Yayınları, İstanbul, 2007.

Makaleler

"Sosyoloji Tarihine Giriş", *Dağarcık*, Araştırma-İnceleme Eki, 1984.

"Japonya'da Sosyoloji", *Sosyoloji Konferansları*, Sayı: 22, 1984.

"Sosyolojik Açıdan Kılık-Kıyafet", *İSAV*, 1984.

"İslam Sosyolojisi Bibliyografyası", *İlim ve Sanat*, Temmuz-Ağustos 1985.

"Sosyolojik Açıdan Moda", *XVII. Vizon Show International Moda Konuşmaları*, *Etap Marmara*, 7 Ekim 1986, Grafik Sanatları Matbaacılık A.Ş., 1986.

"Çağdaş İslam Ülkelerinde Aile ve Modernite", *İSAV*, 1986.

"İbn Khaldunisme in Europe and in Turkey", *Inquiry*, December 1986.

"Siyah Afrika'nın Sosyolojisi", *İlim ve Sanat*, Sayı: 25, Mayıs-Haziran 1989.

"İleri Endüstri Toplumlarında Aile Kurumu Üzerine Bir Araştırma", *Sosyoloji Dergisi, 3. Dizi*, 1. Sayı, İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1989, ss.147-174.

"Bir Asır Boyunca (1840-1940) İstanbul Şehrinin Nüfusunda Meydana Gelen Değişmelerin Tahlili", *Tarih Boyunca İstanbul Semineri*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1989.

"Siyah Afrika'nın Sosyolojisi", *İlim ve Sanat*, Sayı: 25, Mayıs-Haziran 1989.

"Braudel'e Göre Tarih ve Sosyoloji", Tarih ve Sosyoloji Semineri, Mayıs 1990, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul, 1991.

"Bilinmeyen Yönleriyle Cemil Meriç", Mehmet Tekin, *Cemil Meriç, Şair-Yazar-Filozof*, Antakya, 1991 içinde, ss. 25-32.

"Toplumsal Bilimler ve Türkiye'nin Geleceği", Cumhuriyet Gazetesi, 10.07.1992.

"Prof. Dr. Ümit Meriç Yazan'la Söyleşi", *Sandal*, sayı: 6, Ekim-Kasım 1993.

"Okul Öncesi Eğitimden Beklentiler", *Yaşadıkça Eğitim*, Sayı: 35, Temmuz-Ağustos 1994, ss. 2-7.

"Rusya'da Sosyal Bilimler ve Sosyoloji/ Dünyada ve Türkiye'de Güncel Sosyolojik Gelişmeler", *I. Ulusal Sosyoloji Kongresi, Dünyada ve Türkiye'de Güncel Sosyolojik Gelişmeler*, Sosyoloji Derneği Yay., Ankara, 1994.

"Doğu-Batı İlişkilerinin Neresindeyiz?", *Zaman*, 27 Nisan 1995.

"Ölümünün 100. Yılında Bir Osmanlı Sosyologu: Ahmet Cevdet Paşa", *Türk Edebiyatı*, Sayı: 266, Aralık 1995.

"Cemaatten Topluma, Toplumdan Cemaate Kimlik Ayrışması", *Türk Sosyoloji Dergisi*, Sayı: 1, İstanbul, Yaz 1995, ss. 69-76.

"Bir Osmanlı Sosyologu: Ahmet Cevdet Paşa", *Türk Edebiyatı Dergisi*, Aralık 1995.

"La Possibilite de cooperation entre les Instituts de recherche publics et prives en Turquie. Un example: Institut de recherche familiale (A.A.K.) in role des institutions de recherche en Scences Sociales et Humaines dans les pays Arabes en Turquie", *1er Congres International*, Zaghowan, nov. 1995, ss. 161-169.

"Ümit Meriç'le Röportaj", (Röportajı yapan: Mehmet Gündem), *Zaman*, 29.07.2001.

"Avrasya'da Şafak Sancısı", *Yeni Şafak*, 31.03.2002.

"Kendimiz Kalarak Çoğalmak", *Zaman*, 08.03.2002.

"21. Yüzyılın Eşiğinde Şehir, Konut ve İnsan", *21. Yüzyılın Eşiğinde Sosyoloji Konuşmaları*, Timaş Yay., İstanbul, 2004, ss. 313-333.

"Türkiye'de Nüfus Kontrol Uygulamalarının Sosyo-Kültürel Boyutu Yahut 'Ceninleri Sever misiniz?'", *21. Yüzyılın Eşiğinde Sosyoloji Konuşmaları*, Timaş Yay., İstanbul, 2004, ss. 333-345.

"Küreselleşen Dünya ve Mahşerin Dört Atlısı", *Sosyoloji Konuşmaları*, Timaş Yay., İstanbul, 2004, ss. 345-357.

"Merkezim Kız Kulesi, Çevremse Tüm Kainat", *Barış Köprüleri*, Ufuk Yayınları, 2005, İstanbul, ss. 163-167.

"Türkiye'de Kadın ve Sosyo-Ekonomik Analizi", *Sosyoloji Dergisi*, 3. *Dizi-4. Sayı, İstanbul, 1997, ss. 191-203.*

"Avr-Asya'nın Sosyologu Selam Sana!", *Baykan Sezer ve Türk Sosyolojisi, Sosyoloji Yıllığı-Kitap 11, Baykan Sezer'e Armağan*, Yay. Haz. Ertan Eğribel ve Ufuk Özcan, Kızılelma Yayınları, İstanbul, 2004, ss. 225-228.

"Rönesans Avrupası'nda Sosyal Düşünce", *Sosyoloji Dergisi, 3. Dizi-11. Sayı, İstanbul*, 2006, *ss. 151-171.*

"Bir Asır Boyunca İstanbul'un Nüfusunda Meydana Gelen Değişmeler", *Sosyoloji ve Coğrafya, Sosyoloji Yıllığı-Kitap 15*, Yay. Haz. Ertan Eğribel ve Ufuk Özcan, Kızılelma Yayınları, İstanbul, 2006, ss. 297-306.

Bildiriler

"Gençliğin Yetişmesinde Aile ve Eğitim Müesseseleri", Gençlik ve Meseleleri, Aydınlar Ocağı, İstanbul, 24-26 Nisan 1987.

"İbn Khaldunisme en Europe et en Turquie", Cezayir, Tiaret Uluslararası Ibn Haldun Kongresi'nde sunulan tebliğ, 2 Temmuz 1986.

"Un Historien Ottoman de l'Ecole Khaldunienne: Cevdet Paşa", Cezayir, Tiaret Uluslararası Ibn Haldun Kongresi'ne sunulan tebliğ, 2 Temmuz 1986.

"Farklı Toplumlarda Kadının Statüsü", Toplum ve Kadın Paneli, 16 Mart 1991, İzmir, Atatürk Kültür Merkezi.

"Kırsaldan Kentsele Geçiş Sürecinde Gecekondu Ailesi", İstanbul Üniversitesi Kadın Sorunları Araştırma ve Uygulama Merkezi, Değişen Dünyada Birey, Aile, Toplum Paneli, 17-18 Mayıs 1991.

"Avrupa'da Aile Sosyolojisi Araştırmaları ve Ülkemiz İçin Bazı Teklifler", Sosyo-Ekonomik Yönleriyle Aile Sempozyumu, Marmara Üniversitesi, Orta-Doğu ve İslam Ülkeleri Ekonomik Araştırma Merkezi Yay. No: 6, İstanbul, 1991.

"Sosyal Değişme ve Kültür", Sosyolojide Son Gelişmeler ve Türkiye'de Etkileri, Abant, 26-27 Kasım 1992, UNESCO Türkiye Milli Komisyonu, Ankara, 1993.

"Okul Öncesi Eğitim Kurumları ve Toplumsal Beklentiler", II. Ulusal Sosyoloji Toplantısı, Bolu, 15 Aralık 1994.

Yönettiği Yüksek Lisans Tezleri

İsmail Coşkun, *Niyazi Berkes'te Doğu-Batı Problemi*, İ.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyoloji Anabilim Dalı, 1987.

Ertuğrul Bilican, *Said Halim Paşa'da Doğu-Batı Sorunu*, İ.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyoloji Anabilim Dalı, 1988.

Recep Şentürk, *Çağdaş Mısır'da Sosyoloji Çalışmaları*, İ.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyoloji Anabilim Dalı, 1988.

Halil Mutioğlu, *Sosyal Düşünce Tarihimizde Erol Güngör*, İ.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyoloji Anabilim Dalı, 1989.

Ayşe Canoğlu, *Talcott Parsons'ın Amerikan Sosyolojisine Katkısı*, İ.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyoloji Anabilim Dalı, 1989.

Zeki Anıt, *Türk Düşünce Tarihinde Kerim Sadi*, İ.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyoloji Anabilim Dalı, 1991.

Cem Çetin, *(Yeni Teknolojik Gelişmelerin Işığında) Bir Kitle İletişim Aracı Olarak Televizyon ve Kamu Hizmeti*, İ.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyoloji Anabilim Dalı, 1994.

Ali Özcan Demir, *Batı ve Osmanlı Toplumunda Aydınlanma-Roman İlişkisi*, İ.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyoloji Anabilim Dalı, 1995.

Muzaffer Taşdemir, *Sosyal Düşünce Tarihimizde Attila İlhan ve Ulusal Bileşim Düşüncesi*, İ.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyoloji Anabilim Dalı, 1995.

Cafer Vayni, *Türk Düşünce Tarihinde Gerçek Gazetesi*, İ.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyoloji Anabilim Dalı, 1998.

Hıdır Eren, *Başlangıç Dönemi Türk Romancılığında "Katibim" Tipi*, İ.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyoloji Anabilim Dalı, 1999.

Afgan Veliyev, *Sosyal Düşünce Tarihimizde Mirza Bala Mehmetzade*, İ.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyoloji Anabilim Dalı, 1999.

Erhan Berat Fındıklı, *XIX. Yüzyılda Almanya ve Almanya-Osmanlı İlişkileri*, İ.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyoloji Anabilim Dalı, 1999.

Yönettiği Doktora Tezleri

Hüsamettin Arslan, *Epistemik Cemaat: Bir Bilim Sosyolojisi Denemesi*, İ.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyoloji Anabilim Dalı, 1991.

Ayşenur Kurtoğlu, *Kurumlar Sosyolojisi Açısından XIX. Yüzyıldaki İlk Kadın Gazeteleri*, İ.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyoloji Anabilim Dalı.

Bedri Mutlu, *Sosyal Düşünce Tarihimizde Şinasi*, İ.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyoloji Anabilim Dalı, 1996.

Mustafa Demirci, *Global Sistemde Televizyonun Yeri ve Politik Kullanımı*, İ.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyoloji Anabilim Dalı, 1996.

Ergün Yıldırım, *Değişen Din Anlayışının Sosyolojik Yorumu ve Din Dersi Kitapları (1808-1950)*, İ.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyoloji Anabilim Dalı, 1997.

Ferda Şule Kaya, *İstanbul Yahudilerinin Kimlik Tanımları Üzerine Bir Alan Araştırması*, İ.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyoloji Anabilim Dalı, 1999.

Korkut Tuna Biyografisi ve Kaynakçası

Seda Bilan Seheroğlu*

Prof. Dr. A. Korkut Tuna 1944 yılında Balıkesir'de hukukçu bir baba ve ev hanımı bir annenin çocuğu olarak dünyaya gelmiştir. Babasının ailesi Balkanlardan, annesinin ailesi ise Girit'ten göç etmiştir. Balıkesir'de doğan Korkut Tuna üniversite tahsiline kadar Edremit'te kalmış, sırasıyla İstiklal İlkokulu (1950-1955), Edremit Ortaokulu (1955-1958) ve Edremit Lisesi'nde (1958-1961) eğitimini tamamlamıştır. Tuna'nın hayatındaki dönüm noktası ise 1961 yılında babası ve abisinin izinden giderek, İstanbul Üniversitesi Hukuk ve İktisat Fakültesine giriş denemesi ile başlayacaktır. O dönem Hukuk ve İktisat Fakültesini kazanamayan Korkut Tuna bir sonraki yıl, yani 1962 yılında İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümü'ne kayıt yaptırdıktan sonra, aynı zamanda Hukuk ve İktisat Fakültesi'ni kazandığını öğrenmiştir. Ancak tercihini felsefe bölümünde eğitimini tamamlamak yönünde kullanmıştır. Lisansüstü eğitimi sırasında dönemin zengin felsefe bölümü kadrosundan ders almıştır. Sosyoloji disiplinine yakınlığının oluşmaya başladığı bu dönemde, Edebiyat Fakültesi bünyesinde farklı bölümlerden öğrencilere uygulanan sertifika programları söz konusudur. Korkut Tuna Sosyoloji Bölümü bünyesindeki Tecrübi Sosyoloji Anabilim Dalı ve Umumi Sosyoloji Anabilim Dallarının da başkanlığını yapan iki önemli isimden, Prof. Dr. Nurettin Şazi Kösemihal ve Prof. Dr. Cahit Tanyol hocalardan ders alır. Tuna, lisans eğitimi sırasında bir yandan çalışmakta, bir yandan da eğitimine devam etmektedir. Yine lisans eğitimi sırasında 1967 yılında halen mutlu bir evlilik sürdürdüğü Ayşe Melek Hanımla evlenmiştir. 1969 yılında Felsefe Bölümü'nden "Platon'a Göre Sofistler" başlıklı bitirme tezini tamamlayarak ve Umumi Sosyoloji sertifikası alarak mezun olmuştur. 1971 yılında

* Arş. Gör., İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü.

akademik anlamda tercihini İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Bölümü'nden yana kullanarak doktora eğitimine başlamıştır. Bu dönemde Prof. Dr. Cahit Tanyol ile çalışarak, daha sonra kitap olarak da basılacak olan "Yurt Dışına İşçi Gönderme Olayının Sosyoloji Eleştirisi" adlı doktora çalışmasını 1975 yılında tamamlayarak doktor unvanını almıştır. Doktora tezinde dönemin önemli toplumsal bir gerçeği haline gelen Batı Avrupa ülkelerine işçi gönderme olayını ele alırken, büyük ölçüde İş ve İşçi Bulma Kurumu'nun verilerinden faydalanmıştır.

Korkut Tuna, 03.01.1977 tarihinde İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü'nde araştırma görevlisi olarak göreve başlamıştır. Felsefe ve sosyoloji formasyonuna sahip Korkut Tuna'ya her iki disiplinden beslenmesi akademik anlamda önemli katkı sağlamıştır. Analitik düşünme yeteneği toplumsal realiteyi anlama ve açıklama açısından kendine özgü bir üsluba dönüşmüş ve tüm akademik çalışmalarına[1] yansımıştır. Aynı dönemde doçent olarak görev yapmakta olan Baykan Sezer ile akademik alandaki paylaşımları da Tuna'nın akademik çalışmaları açısından bir o kadar önemlidir. Bahsedilen üslup, Baykan Sezer ile yaptığı işbirliği ile daha da gelişmiştir. Söz konusu dönemden başlayarak, Korkut Tuna'nın tartışmalarının ana temasının Doğu-Batı çatışması üzerine geliştiği söylenebilir.

1970'li yıllarda başladığı doktora eğitimi sırasında, güncel bir toplumsal mesele olan yurtdışına işçi gönderme olayını inceleyen Tuna'nın sonraki dönem eserlerinde Doğu-Batı çatışması ekseninde tartışmalar açtığı görülmektedir. Şehirleri ele aldığı eserinde Batı sosyolojisinden yola çıkarak konuya ilişkin ilk ele alışlara, değerlendirmelere yer vermiştir. Doğu ve Batı şehirlerini karşılaştırma imkanı veren eserde önemli bir tarihsel arka plan bulunmaktadır. Bu açıdan eser genel bir bütünlük içinde şehirlerin oluşmasında ve varlığını sürdürmesinde etkili olan tarihsel ve toplumsal ilişkileri, dinamikleri göstermektedir. Ancak Korkut Tuna, günümüzde küreselleşme olgusunun şehirlere getirdiği yeni dinamiklere vurgu yaparak, bu eserin son bölümüne "*küresel şehirler*" diye bir bölüm eklemenin gerektiğini ve bu şekliyle çalışmanın eksik olduğunu belirtmektedir.[2]

Profesörlük çalışması olan *Batılı Bilginin Eleştirisi Üzerine* kitabı da aynı tartışma kaynağından beslenmektedir. Bu çalışma çerçevesinde 1990 yılında Fransa'da Institut de Recherches sur les Sociétés Contemporaines kütüphanesinde bilgi sosyolojisi konusunda araştırmalar yapmıştır. Genelleştirilmiş mutlak bir bilginin varlığını tartışmaya açan kitap aynı zamanda "bilgi nedir?" sorusuna da değinmektedir. Güç (ekonomik, siyasi, teknik vb.) ve iktidar odakları ile bilgi arasındaki gizil ilişkinin Batılı bilginin dayanaklarından biri olarak değerlendirildiği eserde, *toplum* ve *bilgi*

---

1 Prof. Dr. Korkut Tuna'nın tüm eserlerini içeren kaynakça yazının sonunda sunulmaktadır.

2 Bkz. Yücel Bulut, Alim Arlı, "Korkut Tuna ile Türk Sosyolojisinin Dünü Bugünü Üzerine", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, Cilt: 6, Sayı: 11, 2008, s. 347.

arasındaki bağlantılar tarihsel bir bakış açısı içinde sunulmaktadır. Tuna'nın bu eseri ile akademik anlamda önemli bir tartışma ve bakış açısı açtığı söylenebilir. Son eseri olan *Yeniden Sosyoloji* kitabı ise, 1983 yılından kitabın hazırlandığı 2001 yılına kadarki makale, bildiri ve yazılarını içermektedir.

Son dönem çalışmalarında ilgi alanlarının son derece çeşitlendiğini görebilmekteyiz. Örneğin seminer derslerinde, Doğu ve Batı toplumlarının ele alındığı karşılaştırmalı teorik okumalardan sonra Türkiye'deki belli başlı meseleler, Avrupa Birliği'ne katılım süreci, küreselleşme, postmodernizm, propaganda gibi öğrencilerin ilgisine bağlı farklı konular ele alınmaktadır. Gerek verdiği derslerde, gerek makalelerinde ve gerekse yönettiği lisansüstü tezlerinde bu farklı ilgi alanlarının izleri hissedilmektedir. Bunun yanında Türkiye Sosyolojisi Araştırmaları I-II derslerinde öğrencileriyle uygulamalı araştırmalara yönelik projeler geliştirmektedir. Tuna'nın yalın anlatımıyla derslerinde de belirttiği üzere, "*sosyolojik bir çalışmada teorik yan ihmal edilemez.*" Ancak toplumsal gerçekliğin farklı ve örtük yanlarını bulmak üzere "*biraz daha uygulamaya ve araştırmaya yönelmek gerektiğine inanmaktadır. İşin teorik çerçevesini çizmiş, böyle bir çerçeve içinde sosyolojiyi kucaklayabilen bir bölüm olarak Sosyoloji Bölümü'nün bundan sonra bu çerçevenin içinde kalan parçaların değişimini, gelişimini, kitaplardan daha çok bazı araştırmalarla desteklenmesi gerektiği düşüncesi taşımaktadır.*"[3] Yürüttüğü lisansüstü tezlerinde uygulamalı veya teorik çok farklı konular ele alınmakla beraber özellikle son dönem danışmalığını yönettiği tezlerde şehir konusuna olan ilgisinin halen yoğun olduğu hissedilmektedir. Aynı ilginin tesiri ile *Yeniden Sosyoloji* kitabının son bölümü şehir ve sosyoloji başlığı altında şehir ve toplum ilişkisine ayrılmıştır.

Korkut Tuna 1977 yılında araştırma görevlisi olmasını mütakip 1979-1980 yıllarında ve sonrasında Fransa'nın çeşitli şehirlerinde akademik çalışmalarda bulunmuştur. 1982 yılında görev yaptığı bölümde yardımcı doçentlik kadrosuna atanmıştır. 1985 yılında doçent olarak ataması yapılmış, 1992 yılında profesör olarak göreve başlamıştır. Halen İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü'ndeki görevini sürdürmektedir (2009). Tuna'nın akademik çalışmalarının yanında idari görevleri de önemli bir yer tutmaktadır. 1991-1994 arasında dekan yardımcılığı yapmıştır. 1994-1996 yılları arasında Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü'nde görev yaptığı sırada Kırgızistan, Kazakistan, Türkmenistan ve Özbekistan'a gerçekleştirdiği seyahatler Orta Asya'ya duyduğu ilgisini daha da arttırmış ve bu ilgi çeşitli vesilelerle sürmüştür. 1998 yılından itibaren ufak bir kesinti dışında bölüm başkanlığı görevini yapmaktadır. Bunun yanında Uygulamalı Sosyoloji Anabilim Dalı Başkanlığı ve Sosyoloji Araştırma Merkezi Müdürlüğü görevleri halen devam etmektedir. Ayrıca 2005 yı-

[3] Bkz. a.g.m., s. 350.

lında başlayan Edebiyat Fakültesi dekanlığı görevini de sürdürmektedir. İdari yoğunluğuna rağmen verdiği lisans ve lisansüstü derslerini büyük bir özveri ile sürdürmektedir.

Korkut Tuna, 2011 yılının Haziran ayında emekli olacaktır. Emekliliği sonrası Korkut Tuna'nın büyük bir istek ile yapmak istediği şey, Türkiyat Enstitüsü müdür yardımcılığı sırasında ilk izlenimlerini oluşturma imkanı bulduğu, sonrasında ise çeşitli araştırma gezilerine katıldığı Orta Asya ülkelerine yönelik çalışmalardır. 2005 (İzmit/Türkiye) yılında başlayan Türk Dünyası Sosyologlar Kurultayları Korkut Tuna'nın koordinatörlüğünde devam etmektedir. İkincisi 2008 yılında Kazakistan'da düzenlenen kurultayın üçüncüsü için çalışmalar devam etmektedir. Bunun yanında 2006 yılında kurulan Türk Dünyası Sosyologlar Birliği isimli derneğin başkanlığını yapmaktadır. Dekanlık görevi döneminde İstanbul Üniversitesi'nin Kırgız Manas Üniversitesi ile işbirliği anlaşmasının imzalanması ile yaz dönemlerinde Kırgız öğrenciler Edebiyat Fakültesi'nde derslere girerek sertifika almaktadırlar. Bu ilişkiler ve bağlantılar çerçevesinde Tuna'nın Orta Asya'ya duyduğu ilginin akademik ve kişisel boyutu son derece derindir. Her fırsatta aklının ve gönlünün bu bölgede olduğunu belirtmektedir.

Korkut Tuna'nın analitik düşünme ve gözlem yeteneğini tüm akademik çalışmalarına kattığını söylemek mümkündür. Belirtmek gerekir ki, zaman içinde ilgi alanlarının çeşitlenmesine karşın Tuna tüm çalışmalarında toplumu, tarihi bağlamından uzakta veya kopuk olarak ele almamakta, toplumsal olayların gerçekleştiği zaman ve mekanı göz önünde bulundurmaktadır. Bu açıdan Tuna'nın eserleri incelendiğinde akademik açıdan belli bir duruş sergilediği görülmektedir. Tuna'ya gore, *bizden çok önce başlayan ve kuralları başkaları tarafından koyulmuş bir yarışa sonradan dahil olmaktansa, sahip olunan imkanlar ve zenginlikler dahilinde kuralları bizim oluşturabileceğimiz, insiyatif kullanabileceğimiz, kendi tarzımızı ortaya koyabileceğimiz bir yol izlenmelidir.* Bu duruş İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Bölümü'nün Türk toplum gerçeğine ve sorunlarına yönelik, toplumlar arası ilişkileri de ihmal etmeden yerel bir sosyoloji yapma çabası ve geleneği ile de örtüşmektedir.

Son söz olarak, Korkut Tuna'nın mesleğine duyduğu bağlılığı şu sözleri ile özetlemek mümkündür: *"Tekrar dünyaya gelsem hiç düşünmem yine sosyoloji eğitimi alır ve yine sosyolog olurum."*

Korkut Tuna Kaynakçası

Kitaplar

Yurt Dışına İşçi Gönderme Olayının Sosyolojik Eleştirisi, İ.Ü.E.F. Yay., İstanbul, 1981.

Şehirlerin Ortaya Çıkış ve Yaygınlaşması Üzerine Bir Deneme, İ.Ü.E.F. Yay., İstanbul, 1987.

Batılı Bilginin Eleştirisi Üzerine, İ.Ü.E.F. Yay., İstanbul, 1993.

Yeniden Sosyoloji, Kara Kutu Yay., İstanbul, 2002.

Batılı Bilginin Eleştirisi Üzerine, Ufuk Kitap, Da Yay., İstanbul, 2005.

Makaleler

"Ziya Gökalp'in Milli Sosyoloji Anlayışı", *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Metodoloji ve Sosyoloji Araştırmaları Merkezi Sosyoloji Konferansları Dergisi*, 21. Kitap, 1986.

"Değişme, Değiştirme, Değiştirilme", *Yeni Türkiye (Cumhuriyet Özel Sayısı)*, C. III, Sayı: 23, 1988.

"Güney-Doğu Anadolu Projesi ve Şanlıurfa'ya Düşen Rol Üzerine Birkaç Not", *Tarihi ve Kültürel Boyutları İçerisinde Şanlıurfa ve Güneydoğu Anadolu Projesi Sempozyumu*, İstanbul, 1988.

"Feodalizm Tartışmalarında Yeni Bir Ele Alış Denemesi: Feodal Düzen ve Şehir", *Sosyoloji Dergisi*, 3. Dizi, 1. Sayı, İstanbul, 1989.

"Sosyoloji ve İdeoloji", *1. Felsefe ve Sosyal İlimler Kongresi*, 7-11 Mayıs 1984, Erzurum, Erzurum Atatürk Üniversitesi Yayınları, 1989.

"Bilgi, Toplum ve 'İthal Bilgi' Üzerine I", *Sosyoloji Dergisi*, 3. Dizi, 2. Sayı, İstanbul, 1991.

"Sosyolojimizin Geleceği Üzerine", *Milli Kültür*, Sayı: 83, Nisan 1991.

"Türk Tarih Tezleri ve Sosyoloji", *Tarih ve Sosyoloji Semineri*, İ.Ü.E.F. Yayınları, 1991.

"Türk Siyasetinin Tarihi ve Toplumsal Temelleri", *Yeni Türkiye*, Sayı: 9, 1996.

"Bilimsel Düşüncede Ne Değişti?", *Değişim Sürecinde İslam*, Türk Diyanet Vakfı Yayınları, 1997.

"Batı Yayılmacılığı, Küreselleşme ve Son Lokmalar: Milli Ahlak Meselesi", *Milli Kültürler ve Küreselleşme*, Konya, 1998.

"Sosyolojide Sınır Genişlemesine Bağlı Yeni Alanlar: Orta Asya", *UNESCO Türkiye Milli Komisyonu Toplum Bilimleri Komitesi, 3. Sosyoloji Toplantısı, Sosyoloji ve Tarih, 27-29 Nisan*, 1998, Bolu.

"Güney-Doğu Anadolu Projesi ve Şanlıurfa'ya Düşen Rol Üzerine Birkaç Not", *Tarihi ve Kültürel Boyutları İçerisinde Şanlıurfa ve Güneydoğu Anadolu Projesi Sempozyumu* (1987 - Şanlıurfa), Yayına Hazırlayan Abdülkadir Karahan, İstanbul, 1988.

"Batı Yayılmacılığı, Küreselleşme ve Son Lokmalar: Millî Ahlâk Meselesi", *Milli Kültürler ve Küreselleşme: Tebliğler ve Tartışmalar, Milliyetçilik ve Milliyetçilik Tarihi Araştırmaları ve İlmi Kongresi VI* (1997 - Konya), Türk Yurdu Yayınları, Konya, 1998.

"Sosyal Yapı ve Terör", *Türkiye'de Terörizm Dünü, Bugünü, Gelişimi ve Alınması Gereken Tedbirler Sempozyumu, 10-11 Mayıs 2000*, Türk Tarih Kurumu, Ankara.

"Gökalp'in Türk Sosyolojisindeki Yeri", *Türk Yurdu*, Cilt: XX, Sayı: 150, Şubat 2000.

"Küreselleşme ve Hükümranlık Hakları", *Türkiye Günlüğü*, 2001/65.

"Dil ve Kimlik", *Dil, Kültür ve Çağdaşlaşma*, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınları, 2003, Ankara.

"Sosyal Yapı ve Terör", *Türkiye'de Terörizm Dünü, Bugünü, Gelişimi ve Alınması Gereken Tedbirler Sempozyumu* (2000), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2003.

"Küresel mi/Yerel mi: Neler Oluyor Bize?", *Sosyoloji Dergisi*, 3. Dizi, 6. Sayı, İstanbul, 2003.

"Modern Bilimlerin Ortaya Çıkışının Sosyolojik Arka Planı", *Sosyoloji Dergisi*, 3. Dizi - 7. Sayı, İstanbul, 2003.

"Disiplinlerarası Şehir Çalışmaları Sempozyumu Açılış Konuşması", *Sosyoloji Dergisi*, 3. Dizi - 9. Sayı, İstanbul, 2004.

"Kongrenin Genel Bir Değerlendirilmesi", *I. Türk Dünyası Sosyologlar Kurultayı Bildiri Kitabı*, Kocaeli Büyükşehir Belediyesi, Ed. Dr. Abulfez Süleymanov, 25-27 Kasım 2005.

Kitap İçinde Bölüm Yazarlığı

"Türk Sosyolojisinin Batı Sosyolojisiyle İlişkileri ve Sonuçları", *75. Yılında Türkiye'de Sosyoloji*, Bağlam Yayınları, İstanbul, 1991.

"Amerika'nın Bulunuşunun Batı'da Yol Açtığı Gelişme: Kentsel Toplum", *500. Yılında Amerika*, Yay. Haz. R. Ertürk-H.Tüfekçioğlu, Bağlam Yayınları, İstanbul, 1994.

"Dil ve Kimlik", *Kültür Sosyolojisi*, Ed. Köksal Alver, Necmettin Doğan, Hece Yayınları, Ankara, 2007.

Sempozyum, Konferans, Kongre, Toplantı, Bilim Kurulu Üyeliği ve Diğer

5-7 Ekim 1983 tarihleri arasında Erzurum'da düzenlenen *İnsan Problemi*Açısından *Felsefe ve Sosyal İlimler Sempozyum*'na "Sosyolojik Bilginin İmkan ve Güçlükleri Üzerine" *başlıklı bir tebliğ ile katılmıştır.*

4-6 Haziran 1997 tarihinde Sosyal Bilimler Kavşağında Doğu ve Güneydoğu Anadolu Sempozyumu'nda kapanış konuşmasını yapmıştır.

27-29 Nisan 1998 tarihlerinde Bolu'da düzenlenen *UNESCO Türkiye Milli Komisyonu Toplum Bilimleri Komitesi'nin Sosyoloji ve Tarih başlıklı 3. Sosyoloji Toplantısı*'na "Sosyolojide Sınır Genişlemesine Bağlı Yeni Alanlar: Orta Asya" başlıklı bir tebliğ ile katılmıştır.

26-29 Haziran 2003 tarihlerinde Bilim Tarihi Felsefesi ve Sosyolojisi Çalışma Grubu'nun düzenlediği I. Ulusal Sempozyumunun düzenleme kurulunda yer aldığı gibi "*Modern Bilimlerin Doğuşunun Sosyolojik Arkaplanı*" başlıklı bir konuşma yapmıştır. Halen söz konusu çalışma grubunun sempozyum koordinatörlüğünü yapmaktadır.

10-11 Ekim 2003 tarihlerinde Kent Kimliği ve Çokkültürlülük konulu I. İstanbul Kongresi'ne tebliğ ile katılmıştır

2003 yılında Kentim İstanbul projesinde görev almıştır.

25 Ekim 2004 tarihinde Ziya Gökalp Sempozyumu açılış konuşmasını yapmıştır.

17-18 Aralık 2004 Süleyman Demirel Üniversitesi FEF Sosyoloji Bölümü 10. Yıl Kutlamaları: Dünyada ve Türkiye'de Güncel Sosyolojik Gelişmeler adlı panele konuşmacı olarak katılmıştır.

2005 Türkiye'de Hayırseverlik: Vatandaşlık Vakıflar ve Sosyal Adalet. TÜSEV.

28-29 Kasım 2005 tarihlerinde Kocaeli Belediyesi-TİKA tarafından yapılan I. Türk Dünyası Kurultayına katılmıştır.

18-19 Kasım 2005 tarihlerinde İstanbul Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi Mimarlık Bölümü ve İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümü işbirliği ile başlatılan "Mimarlık ve Felsefe" toplantılarının "Zaman-Mekan/Mekan-Zaman" temalı üçüncü toplantısında açılış konuşması ve oturum başkanlığı yapmıştır.

17-19 Mart 2006'da düzenlenen Uluslararası Multidisipliner Çanakkale Sempozyumu'nun değerlendirme komitesinde görev almıştır.

17-18 Mayıs 2006 tarihleri arasında Doğu Akdeniz Üniversitesi Kültür etkinliklerine katılmıştır.

17-19 Haziran 2006 tarihleri arasında gerçekleşen I. Eminönü Uluslararası Sempozyumu'nun oturum başkanlığı yapmış ve değerlendirme konuşması yapmıştır.

21-25 Haziran 2006 tarihleri arasında Çanakkale'de Kaz Dağları Ulusal Sempozyumuna katılmış ve oturum başkanlığı yapmıştır.

18 Kasım 2006'da Çocuk Yoksulluğu Çalıştayı'na katılımıştır.

20-22 Kasım 2006 tarihleri arasında "Bilim Tarihi, Felsefesi ve Sosyolojisi Çalışma Grubu" I-II. Ulusal Sempozyumunda sempozyum koordinatörlüğünü görevini yürüterek, düzenleme danışma kurullarında yer almıştır. Ayrıca açılış konuşması ve oturum başkanlığı yapmıştır.

23-25 Kasım 2006 tarihinde "150. Yılında Dolmabahçe Sarayı" adıyla düzenlenen sempozyumun bilim kurulunda yer almıştır.

9-10 Aralık 2006 tarihleri arasında Uluslararası Oryantalizm (Edward Said Anısına) Sempozyumuna oturum başkanı ve izleyici olarak katılmıştır.

22 Aralık 2006 tarihinde Mümtaz Turhan Sosyal Bilimler Lisesi'nde Bilgi Sosyolojisi ve Kent Sosyolojisi alanlarında konferans vermiştir.

26-28 Nisan 2007 Din ve Dünya Barışı Uluslararası Sempozyumu'nda oturum başkanlığı yapmıştır.

7-8 Eylül 2007 tarihinde düzenlenen I. İktisat Tarihi Kongresine oturum başkanı ve izleyici olarak katılmıştır.

16-21 Ekim 2007 tarihleri arasında Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi'nde Kuseyin İsayev'in 70. Yaş Anma Sempozyumuna "Türk Sosyolojinin Geçmişi, Bugünü, Geleceği" adlı tebliği ile katılmıştır.

26-27 Kasım 2007 tarihlerinde düzenlenen Batı'daki Doğu, Uluslararası Doğu Dilleri ve Edebiyatları Sempozyumu'na açılış konuşmasını yapmak üzere katılmıştır.

1-5 Kasım 2007'de gerçekleştirilen 5. Üsküdar Sempozyumu'nun Bilim Kurulunda yer almış, sempozyumda oturum başkanlığı yapmış ve kapanış oturumunda yer almıştır.

23-25 Aralık 2007 Süleymaniye Sempozyumu'nun bilim kurulunda yer almış, ayrıca sempozyumda oturum başkanlığı yapmıştır.

1-3 Şubat 2008 tarihleri arasında Uluslararası Yoksulluk Sempozyumu'nda sempozyumun düzenleme ve bilim kurulunda yer almış, oturum başkanlığı yapmıştır.

23-25 Nisan 2008 tarihleri arasında düzenlenen, II. Türk Dünyası Sosyologları Kurultayı'na (Kazakistan) "*21. Yüzyılda Sivil Toplum ve Sosyal Gelişme*" isimli bir bildiriyle katılmıştır.

24 Mayıs 2008 tarihinde İlim Dallarının Düşünce Temellerini Araştırma Enstitüsü'nde düzenlenen konferansta bir konuşma yapmıştır.

7-11 Temmuz 2008 tarihleri arasında İstanbul'da düzenlenen XVIII. Congres de l'AISLF, "*Türkiye'de Sosyoloji*" isimli bir tebliğ sunmuştur.

18-19 Ekim 2008 tarihleri arasında düzenlenen Dilencilik Sempozyumu'nun bilim kurulunda yer almış aynı zamanda oturum başkanlığı yapmıştır.

6-9 Kasım 2008 "*Üsküdar'da Belediye Hizmetleri Karşısında Farkındalık ve Memnuniyet*", Üsküdar Sempozyumu, İstanbul, (Doç. Dr. Korkut Tuna, Dr. Suvat Parin, Arş. Gör. Seda Seheroğlu ile birlikte).

19-21 Kasım 2008 tarihleri arasında düzenlenen I. Uluslararası Mehmet Akif Ersoy Sempozyumu'nun bilim kurulunda yer almıştır.

22 Ekim 2009 tarihinde Almatı Kültür Günleri bünyesinde "Türkiye-Kazakistan Bilimsel-Kültürel İlişkileri" başlıklı panele konuşmacı olarak katılmıştır.

Hakemlik/Yazı Kurulu Üyeliği

Sosyoloji Dergisi, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi

Sosyoloji Konferansları, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Metodoloji ve Sosyoloji Araştırmaları Merkezi

Sosyal Bilimler Dergisi, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Yüksek Lisans ve Doktora Tez Danışmanlıkları

"Prens Sabahattin", Oya Okan, 1987 (YL)

"Cumhuriyet İdeolojisi ve Türk Basını: Hakimiyeti Milliye: 1 Aralık 1928-31 Aralık 1929", Hayati Tüfekçioğlu, 1988 (YL)

"Batılılaşma Sürecinde Bir Şahsiyet: Ahmet Emin Yalman (Hayatı, İlişkileri, Fikirleri)", Ergün Yıldırım, 1991 (YL)

"Suçun Sosyolojik Açıdan Temellendirilmesi Üzerine Bir Deneme", Nihat Aycan, 1991 (Doktora)

"Sosyolojik Açıdan Gazete ve Osmanlı Gazeteciliğinin Temellendirilmesi", Hayati Tüfekçioğlu, 1993 (Doktora)

"Türk Toplumunda Kimlik Bunalımı ve Din Olayı", Coşkun Dikbıyık, 1994 (Doktora)

"Türk Eğitim Tarihi İçinde Liselerde Felsefe Eğitimi", Mehmet Başaran, 1995 (YL)

"Türk Eğitiminde Dönüşüm: Özel Okulların Yeri ve Anlamı", Seda Yalçın, 1997 (YL)

"Çok Partili Yaşama Geçişin Basına Yansıması Demokrat Partinin Kuruluşu", Selma Turan, 1997 (YL)

"Türk Sosyolojisinde Amerikan Sosyolojisi Etkileri: (Başlangıç Dönemi)", Koksal Alver, 2000 (Doktora)

"Bir Geçiş Dönemi Aydını Olarak Celal Nuri (İleri) ve Görüşleri", Cemil Bağlama, 2000 (Doktora)

"Sosyolojinin Yöntemine ve Sosyal Gelişme-Modernleşme Konusunun Ele Alınışına Etkisi Açısından Pozitivist Yaklaşım", Mustafa N. Nuruan, 2001 (YL)

"Küresel Sosyoloji", Sosyolojide Küreselleşme Çalışmalarına Eleştirel Bir Yaklaşım", Mehmet Aysoy, 2002 (YL)

"Mehmet Saffet Engin Arın: Yaşamı, Eserleri, Düşünceleri ve Türk Sosyolojisine Katkıları", Seher Kaşker, 2002 (YL)

"II. Meşrutiyet Dönemi İslamcılarında "Terakki" Fikri: Sırat-ı Müstakim Örneği", Yusuf Küçük, 2002 (YL)

"Batılılaşma Sürecinde Türk Tüketim Kültüründe Değişme", Mustafa Orçan, 2002 (Doktora)

"Çocuğun Kültürel Yabancılaşmasında Televizyonun Rolü (İlköğretimde Dil Algılaması Üzerine Bir Araştırma)", Nilnur Tandaçgüneş, 2003 (YL)

"Küreselleşme Sürecinde Türk Milliyetçiliği: Dünü, Bugünü, Yarını", Ümit Akça, 2003 (Doktora)

"Bir Sosyal Sorun Olarak Kentsel Doku Değişimi ve Çöküntü Mahalleleri: Gedikpaşa Örneği", Mustafa Çağlayandereli, 2005 (Doktora)

"Kaos Teorisi ve Sosyoloji: Toplumların Denetlenmesinde Yeni Bir Adım", Gökçe Kaçmaz, 2005 (YL)

"Gecekondudan Varoşa Kadının Değişen Statüsü: Bayramtepe Örneği", Seda Bilan, 2006 (YL)

"Özelleştirme Girişimleri ve KİT'lerin Çözülme Süreci: Petkim-Tüpraş Örneği", Yunus Öztürk, 2006 (YL)

"Küreselleşme, Şehir ve Küreselleşmenin Bir Boyutu Olarak Habitat Toplantıları", Özkan Açıkgöz, 2006 (Doktora)

"Gerçekliğin Değişkenliği: Kemal Tahir Örneği", Gökhan Yetişen, 2006 (YL)

"Avrupa Birliği'ne Giriş Sürecinde İngiltere'nin Kültür Politikasında Değişme", Ahmet Kot, 2006 (YL)

"Tarihyazımı ve Tarih Eğitimi Açısından Tarihsel Bilgi: 1930-1950 Arası Lise Tarih Kitapları", Aslıhan Akkoç, 2008 (YL)

"Teknoloji ve Toplum: Ortaöğretim Öğrencilerinde Teknoloji Kullanımı ve Etkileri", Zuhal Beşli, 2007 (YL)

"Türkiye'de Küreselleşme Tartışmaları ve Sonuçları", Bülent Şen, 2008 (Doktora)

"İstanbul'daki Üniversitelerde Mühendislik ve Temel Bilimleri Alanlarında Çalışan Kadın Akademisyenlerin Ev Hayatı", Fatma Fulya Tepe, 2008 (Doktora)

"Kentsel Ortamda Bir Getto (Fatih Kadınlar Pazarı Örneği)", Suvat Parin, 2008 (Doktora)

"Kent ve Mekan: 1990'lardan Sonra Denizli'de Kentsel Dönüşüm Süreci", Alim Arlı, 2009 (Doktora)

Korkut Tuna Üzerine

Mustafa Kemal Şan, "Korkut Tuna", *Türkiye'de Sosyoloji II (İsimler-Eserler)*, Der. M. Çağatay Özdemir, Phoenix Yayınevi, Ankara, 2008.

Yücel Bulut, Alim Arlı, "Korkut Tuna ile Türk Sosyolojisinin Dünü-Bugünü Üzerine", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, Cilt: 6, Sayı: 11, 2008, ss. 327-352.

Mahmut Arslan'ın Akademik Özgeçmişi, Bibliyografyası ve Hakkında Birkaç Söz

Ufuk Özcan

İnsanın uzun süre bir kürsüde ortak havayı soluduğu hocasının emekliliği ardından bir şeyler yazması -bir bakıma- pek zor değildir. Asistanlıktan profesörlüğe dek türlü aşamalarda kayıtlara geçen kariyer bilgilerini ve yapılan çalışmaların başlıklarını derleyip bir kalıba dökmek yeterli olabilir. Ancak ben böyle bir yolu tercih etmek istemiyorum. Benim için Mahmut Arslan'ın hem öğrencisi hem de asistanı oluşumun ayrı bir anlamı var. Asistanına güven duymak, çalışmalarını serbestçe sürdürebilmesi için imkân tanımak, bağımsız gelişimini engellememek gibi üniversite ortamında pek kolay bulunmayacak nimetleri ben kendisinde buldum çünkü. Elbette hocanın bu meziyetleri, biz asistanlarının kendi başına buyrukluğuna, keyfiliğine de izin vermedi. Bir bakıma, çalışmalar aksatılmadığı sürece, suyun kendi doğal mecrasında akmasına set çekmeye çalışmadı.

Şunu da eklemem gerekiyor ki, hocam Mahmut Arslan hakkında serbestçe yazmamın bazı güçlükleri de var. En başta da, hocamın kendisinden bahsetmekten/bahsedilmesinden pek hoşlanmayan mütevazı ve mesafeli kişiliği geliyor. Kendisi aynı duyarlılığı meslektaşları ve çalıştığı kürsü için de göstermiştir. Belirtmem gerekirse, bu tavrını hep olumlu bir değer olarak görüp saygı duydum. İnsan ilişkilerinde doğabilecek sorunları şahsileştirmekten kaçınmaya büyük özen göstermesini de sorumlu hoca tavrıyla ilişkilendirdim. Ama aynı zamanda bu durum, saygım gereği, kendisi ve bölümdeki yeri hakkındaki düşüncelerimi etraflı bir biçimde ifade etmekten beni alıkoyuyor. Neredeyse çeyrek asrını birlikte paylaştığımız bölümün ağırlığı da buna eklenince bir şeyler söylemek iyice güçleşiyor. Yine de bu güçlüğü bir şekilde aşmayı denemek gerek. Bizde biyografi ve otobiyografi yazma geleneği olmadığından yakınan hocamın sözlerine uyarak, sınırlı da olsa kendisinin bir portresini çizmeye çalışayım.

Bir yerden başlamam gerekirse, öncelikle Mahmut Arslan'ın öğrencileri arasında sevilen bir hoca olduğunu belirtmem gerekir. (*Ekşisözlük* gibi yerlerde müstear isimlerinin arkasına gizlenerek hocaları hakkında cımbızla seçilmiş birtakım kişilik özellikleri, vasıflar belirleyip yazanların da canları sağolsun.) Eski öğrencileriyle karşılaştığım zamanlarda, bana hocanın vurgulu ve anlaşılır bir şekilde ders anlattığını, onun dersini dinlemeyi özlediklerini söylemeleri beni hep gülümsetmiştir. Hocanın kendine özgü, betimleyici bir ders anlatma tarzı vardır. Derslerinde ele aldığı "mahreçler kanunu", "piyasanın görünmez eli", "sosyo-drama ve psiko-drama teknikleri", "sibernetik", "Japon kalkınması" vb. konuların özünü vermeye özen gösterir. İlgili öğrencileri seçmesini iyi bilir, literatür bilgilerini geliştirerek onları okumaya teşvik eder ve bütün bunları yaparken de nezaketini hep korur.

Bölümdeki yeriyle ilişkili olarak ise, kendisini diğer hocalar yanında hiçbir zaman öne çıkarmayan tavrından bahsetmeliyim. Derslerinde bilgi birikimiyle ve konuşkanlığıyla göz dolduran hoca, bölüm toplantılarında her zaman sessiz-sakindir. Bu tavrı bir yandan tevazuuyla ilgilidir; diğer yandan "münazaralı" konulardan uzak durmaya özen gösteren kişiliğiyle. Özellikle idari ve akademik prosedürlere, memurine has maslahatgüzarlığa karşı kayıtsız gibidir adeta. Hatta, "Üniversite yönetimi bir mütevelli heyetinin eline teslim edilse daha iyi olur."

Öğrencilik yıllarımdan beri hocam Mahmut Arslan hakkında ortalıkta dolaşan bir söz, kendisinin bir dönem bölümümüzde etkili olan Prof. Cahit Tanyol ile akrabalığı ile ilgiliydi. Bu sözlerde, iki hoca arasında sanki bir "özdeşlik" veya "halef-selef" ilişkisi olduğu, ama aynı zamanda Mahmut Arslan'ın Tanyol'un gölgesinde kaldığı iması da saklıydı. Zaman zaman gündelik sıradan konuşmalarda tanık olduğum bu tür "enformasyon"lar benim için hiçbir zaman bir anlam ifade etmedi. Tıpkı hocam Ümit Meriç'in adını babası Cemil Meriç'in adıyla birlikte telaffuz eden -fakat aralarındaki farklılıkları görmeye inatla direnen- kişileri olduğu gibi, Mahmut Arslan'ı Cahit Tanyol'un adıyla birlikte anan kişileri de her zaman yadırgadım. Fısıltıyla elde edilen bilgilerin bir insanı tanımanın en kötü yolu olduğunu düşündüm, bu türden indirgemeci yaklaşım tarzını bayağı bulduğumu da her fırsatta dile getirdim. "Şifahi edebiyatı", amiyane deyişle gevezelikleri yazılı edebiyatına her zaman daha ağır basan gündelik kültürümüzde, bu tür şeyler üniversite camiası içinde bile doğal karşılanıyor maalesef. Ben hocam Mahmut Arslan'ı, Tanyol'dan bağımsız bir kişilik ve duruşu olan, her şeyden önemlisi kürsümüzdeki yerini kendi çabalarıyla kazanmış, sosyoloji anlayışı itibariyle de Tanyol'dan belirli yönlerden ayrılan, hatta bazı noktalarda ona taban tabana aykırı düşen bir insan olarak tanıdım. Örneğin 1990'larda kendisiyle tanışma fırsatı bulduğum Tanyol'un hala savunduğu "asker eksenli sosyalizm" anlayışı ile Mahmut beyin her zaman, her türlüsüne soğuk baktığı sosyalizmle ilgili görüşlerini bağdaştıramadım. Cahit Tanyol'un asistanı olmak ile Mahmut Arslan'ın asistanı olmak arasındaki farkı da iyi kestirebildiğim için, kendi

hocamı farklılığıyla tanımak bana ayrıca memnuniyet verdi. Daha doğrusu, sosyoloji anlayışları itibariyle Cahit Tanyol ve Mahmut Arslan'ın farklılaşmalarını bölümün renkliliğe izin veren zenginliği olarak değerlendirdim.

Akademik Özgeçmişi

Mahmut Arslan, 1969 yılında "Roma İmparatorluğu'nda Mülkiyet Müessesesi ve Bizans'ın Osmanlı Toprak Rejimine Etkisi" başlıklı lisans teziyle İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü'nden mezun oldu. Sertifika aldığı esas anabilim dalı olan "Genel Sosyoloji"nin yanı sıra "Tecrübi Sosyoloji" anabilim dalında Sosyoloji Tarihi, Sanat Sosyolojisi, Edebiyat Sosyolojisi, Sosyal Ahlâk gibi dersler de okudu. Lisans eğitimi sırasında yan dal olarak seçtiği "Felsefe Tarihi" çerçevesinde Antik Yunan felsefesi, Ortaçağ felsefesi, Aydınlanma felsefesi konularında ve söz konusu dönemlerin filozofları üzerinde incelemeler yaptı. İktisat Fakültesi'nden aldığı "Sosyal Siyaset" sertifikası çerçevesinde ise iki yıl süre ile Sendikacılık, İş Hukuku, İstihdam ve İşgücü, Kooperatifçilik, Sosyal Güvenlik gibi dersleri izledi. Lisans eğitimini zenginleştirecek diğer bir faktör olarak, iki yıl da Fransız Dili ve Edebiyatı Bölümü'nün derslerine devam etti. Lisans eğitiminin bu renkliliği Mahmut Arslan'ın ilgilerinin ve merakının genişliğini ortaya koymaktadır.

Lisans eğitiminin ardından dil sınavını kazanarak aynı bölümde doktora programına giren Mahmut Arslan, 1977 yılında Prof. Dr. Cahit Tanyol, Prof. Dr. Tayyip Gökbilgin, Prof. Dr. Nejat Göyünç, Prof. Dr. Amiran Kurtkan ve Prof. Dr. Oğuz Arı'dan oluşan jüri önünde savunduğu "Göçebelerde Sosyal ve Siyasi Kuruluş" başlıklı tezi ile sosyoloji doktoru unvanını kazandı. Bir yıl sonra, 1978 yılında ise aynı bölüme asistan doktor olarak girdi. Asistanlığı döneminde bir yandan ekonomik sosyoloji ve siyaset sosyolojisi alanlarında dersler verirken diğer yandan araştırmalarını sürdürdü. "Ekonomik Doktrinler Tarihinde Adam Smith'in Yeri ve Anlamı" (1979) ve "Siyaset Sosyolojisinin Bir Müjdecisi: Montesquieu" (1982) başlıklı çalışmaları bu dönemin ürünleridir. 1982 yılında yardımcı doçentliğe atandı. Aynı zamanda bu dönemde Batı Almanya'nın Hamburg, Erlangen-Nürnberg ve Münih Üniversitelerinde devlet felsefesi ve siyaset sosyolojisi üzerine inceleme ve araştırma yapma olanağı buldu. Erlangen-Nürnberg Friedrich Alexander Üniversitesi'ne bağlı "Institut für Soziologie und Sozialanthropologie"den (Sosyoloji ve Sosyal Antropoloji Enstitüsü) Prof. Gerhard Wurtzbacher'in, aynı üniversiteden oryantalist Prof. Otto Jastrow ve Türkolog Dr. Hans-Martin Dederding'in yardımlarıyla Erlangen, Göttingen ve Münih kütüphanelerinde doçentlik tezi için araştırmalarda bulundu. 1985 yılında Prof. Dr. Amiran Kurtkan, Prof. Dr. Oğuz Arı, Prof. Dr. Orhan Türkdoğan, Prof. Dr. Özer Ozankaya ve Prof. Dr. Birsen Gökçe'den oluşan jüri önünde savunduğu ve büyük oranda Türk üniversite kitaplıklarında mevcut olmayan, Paris, Viyana, Inssburg, Petersburg, Taşkent ve Bakü baskılı kaynaklara dayalı

"Kutadgu-Bilig'deki Toplum ve Devlet Anlayışı" başlıklı çalışmasıyla doçentlik unvanını elde etti.

1989 yılında yeniden Almanya'ya giden Mahmut Arslan, Berlin'de yabancı işçiler ile ilgili yayınları inceledi. Bu süreçte, Berlin'de Türk işçilerin yoğun bir biçimde yaşadığı Kreuzberg'de bir grup Türk işçiyle mülakatlar yaptı ve ikinci kuşak Türklerin Alman toplumuna uyumu konusunda bilgi topladı.

Prof. Dr. Mahmut Arslan yıllarca bölüm derslerinin yükünü üstlendiği gibi, Florence Nightingale Hemşirelik Yüksekokulu'nda ve öğrencilerin öğretmenlik formasyonu gereği fakültemizin diğer bölümlerine servis dersleri vermiştir. Ayrıca İ.Ü. Sosyoloji Bölümü'nde öğretim üyesi olarak görev yaptığı süre zarfında, 1982-83 döneminde Bursa Uludağ Üniversitesi'nde, 1983-84 öğretim yılında YÖK görevlendirmesiyle Elazığ Fırat Üniversitesi'nde ve 1985-1995 yılları arasında Mimar Sinan Üniversitesi'nde sosyoloji dersleri verdi. Ayrıca Arslan, İ.Ü. Sosyoloji Bölümü'nde Sosyometri Anabilim Dalı başkanlığı görevini sürdürmüş; bölümün yayımladığı *Sosyoloji Dergisi*'nde ve Mimar Sinan Üniversitesi'nin yayımladığı *Toplumbilim* dergisinde yıllarca hakem kurulu üyesi olarak görev yapmıştır.

İlgi Alanları ve Çalışma Konuları

Mahmut Arslan'ın çalışmalarını konuları ve içeriği itibariyle iki ayrı öbekte değerlendirmek anlamlı olacaktır. Bir yandan geleneksel Doğu düşüncesi onun ilgi alanı içindedir ama diğer yandan klasik Batı düşüncesiyle yakından ilgilidir. Başka deyişle Doğu ve Batı uygarlık alanlarına özgü temel değerler (din, ahlâk, edebiyat, fikir yapıtları vb.) ve toplumsal yapıya ilişkin kavrayıcı merakı onun çalışmalarını bir uygarlıklar farklılaşması algısıyla bütünleştirmektedir.

Ayrıca Mahmut Arslan'ın, kendisine geniş bir bakış açısı kazandıran bu kapsamlı çalışma alanı içinde, siyasal öğretiler ile iktisadi olay ve düşüncelere daha özel bir ilgi gösterdiği göze çarpar. Birinci öbekteki çalışmalarında siyasal düşünce tarihi içinde yer almış önemli klasik düşünürlerin biyografilerine atfettiği önem açıkça görülür. Montesquieu ve Machiavelli monografileri ile "Kutadgu-Bilig'deki Ahlak ve Siyaset Felsefesi", "Toplum ve Devlet Düşüncesi Bakımından Kutadgu Bilig", "Eski Hind Siyaset Felsefesine Genel Bir Bakış", "Eski İran Devlet Geleneği ve Siyasetnameler", "Eski Türk Devlet Anlayışı ve Çifte Hükümdarlık Meselesi" vb. başlıklı makaleleri bu öbekte yer alır. Yüksek Lisans programında verdiği "Toplum ve Devlet Teorileri" adlı dersi de bu çerçevede düşünülmelidir.

Batı iktisadi öğretileri ve Türkiye'nin iktisadi tarihi Mahmut Arslan'ın yöneldiği başka bir alandır. Bu alana ilişkin olarak, lisans ve lisansüstü düzeyde "Ekonomik Sosyoloji", "Endüstri Sosyolojisi", "Türk İktisat Tarihi", "İktisadi Doktrinler ve Sistemler" derslerini vermiştir. İkinci öbekteki çalışmalarına ise, Adam Smith mo-

nografisi ve iki ciltlik bir çalışma olarak tasarladığı *Türk İktisat Tarihi* başlıklı henüz yayımlanmamış ders notları örnek verilebilir.[1] Bu çalışmalar, Mahmut Arslan'ın monografik araştırmanın gerekliliğine olan inancının belirtisidir.

Bu iki grupta yer alan bazı çalışmalarında sistemli bir teorik bütünlüğe ulaşma çabası görülmese bile, bu konularda çalışacak kişiler için verimli bir bilgi birikimini ortaya koyar. "Göçebelerde Sosyal ve Siyasi Kuruluş" başlıklı doktora tezi, inceleme konusuna iktisadi ve siyasi etkenler ekseninde, bu etkenlerin karşılıklı etkileri çerçevesinde yaklaşmaktadır. Bu ve diğer bazı çalışmaları, onun Türk toplum tarihine yönelik merak ve ilgisini göstermektedir. İlgisi Türklerin Orta Asya göçebe uygarlığı içindeki serüvenleriyle de sınırlı kalmamıştır. Türk kültürünün Uzak Doğu kültürleriyle ilişkileri ve eklemlenen özellikleri, Konfüçyanizm, Budizm vb. gibi sosyolojimize oldukça yabancı kalmış konular onun önem verdiği ve sosyologlarımızın gündemine taşıdığı çalışma konuları olmuştur. Kimse üstüne alınmasın ama Doğu-Batı çatışması teorisi ile mâruf olan bölümümüzde (Baykan Sezer'in çalışmaları dışında) yapılan çalışmalarda Doğu uygarlıklarının bugüne dek nispeten -nispeten ne kelime, ciddi biçimde- ihmal edilmiş olduğu tespitini yapacak olursak, söz konusu teoriye karşı hep mesafeyle yaklaşmasına karşılık Mahmut Arslan'ın bu alana yaptığı -ama değeri bilinmemiş, daha doğrusu değerlendirilememiş- katkıdan övgüyle söz etmek gerekir. Mahmut Arslan'ın birçok çalışmasının Türk toplum tarihiyle yakın bağlantısı bölüm ders programının da zenginleşmesine katkı sağlamıştır. Türk tarihinin önemli konularını ele alarak sosyolojimizde bir boşluğu doldurmuş ve konu üzerinde tartışmayı canlı tutmuştur. Böylece kendisini sosyolojimizde Ziya Gökalp'le başlayan önemli bir geleneğin sürdürücüsü olarak görebiliriz.

Mahmut Arslan'ın, çoğu metninde tarihçilerin çalışmalarından yararlanma yolunu seçtiği görülmektedir. Ayrıca, kendi alanlarında isim yapmış türkolog ve şarkiyatçılara da büyük ilgi göstermiş ve onların çalışmalarını yakından takip etmiştir. Tarih, türkoloji ve şarkiyatla beslenen böylesine geniş bir sosyolojik formasyonun sosyal bilimcinin bakış açısını derinleştireceği şüphesizdir ve pek çok açıdan olumlu yönde değerlendirilebilir. Mahmut Arslan'ın ilgi genişliği sosyoloji disiplininin tarih, şarkiyat ve türkoloji disiplinleriyle yakınlaşmasına ve böylece bilgi kaynaklarımızın zenginleşmesine imkân tanımıştır. Son dönemde sosyoloji ile söz konusu disiplinler arasındaki işbirliğinin bizzat sosyoloji camiasına mensup kişilerce hor görülmesi yaygın eğilimi (şarkiyatçılığın dev isimlerinden öcü görmüş gibi kaçıldığı gibi, türkoloji de hemen hiç ilgi çekmemektedir), sosyologların tarihsel bakış açısından giderek uzaklaşmasına ve toplumların kültürel kökenlerinin göz ardı edilmesine yol açmaktadır. Aslında bu durum sosyoloji alanında gözlemlenen genel kısırlaşma-

---

[1] Çalışmanın birinci cildi Osmanlı iktisat tarihine, ikinci cilt ise Türkiye Cumhuriyeti iktisat tarihine ayrılmaktadır.

nın/sefaletin hem sebebi hem de tezahürlerinden biridir. Mahmut Arslan çalışmalarında tarih-türkoloji-şarkiyat literatürüyle de yetinmemiş, ayrıca Türk sosyoloji tarihinin önemli simalarının görüşlerini tanıtmak, canlı tutmak istemiş ve yıllarca verdiği Türk Sosyologları ve Eserleri dersiyle bu önemli birikimden yararlanma yolunu hep açık tutmuştur. Bunun dışında, "Küçük Gruplar Sosyolojisi" ve doktora programı için yeni açtığı "Osmanlı Uygarlığı" başlıklı dersi onun ilgilerinin ne kadar geniş olduğunun bir göstergesidir. Asistanlığını yaptığımız sırada bize hep "hedef küçültün", "derinlemesine, mikro çalışmalara yönelin" uyarısında bulunan hocamın bu sözlerini bugüne kadar hep kulak arkası etmiş olsam bile "Osmanlı Uygarlığı" dersinden öğrenilecek birçok şey olduğunu biliyorum.

Mahmut Arslan kişiliği ile örnek bir insandır. Kürsümüzde tevazuu, anlayışı, çelebi ve kasıntısız kişiliği, geniş bilgi birikimiyle hepimize örnek olmuştur. (Naçizane kanaatimce, hiç olmazsa bu açıdan bölümde "Mahmut Arslan ekolü"ne mensup olmayı başarmış bir insan varsa kendisini şanslı saymalı.) Baykan Sezer'in bölüm başkanlığı döneminde, çok sık görüşmeseler bile daima karşılıklı incelikli davranışlar sergilemişler ve bu karşılıklı tutum zaman içinde bir milim bile değişmemiştir... Baykan Sezer, doktora sonrası jürilerinde ve atanmaları sırasında Mahmut Arslan'ın çalışmalarını hep olumlu yönde değerlendirmiş ve kendisine desteğini hiçbir zaman esirgememiştir. Vefatından kısa bir süre önce Baykan hocanın Mahmut beyin insani vasıfları hakkında söylediği olumlu sözleri bugün söylenmiş gibi hatırlıyorum. Bölümümüzün oldukça sınırlı bir öğretim kadrosuna sahip olduğu yıllarda Mahmut Arslan'ın gösterdiği fedakârlıkların da hakkı yenmemeli. Kürsüyü ayakta tutan dört hocadan biriydi. İdarecilik görevine hep mesafeli, soğuk bakmasına karşılık, 1970'lerden bugüne gelinceye dek, ülkemizde ve üniversitede yaşanan, bölümümüze de olumsuz biçimde yansıyan sıkıntılı anların aşılmasında -geri planda kalmış gibi "gözüken"- ılımlı, esnek ve serinkanlı kişiliğiyle sorumlu bir davranış sergiledi.

Kendisi bölümümüzde bugün hâlâ mevcut olan uyum ve işbirliği atmosferine büyük katkısı olan bir hocadır. Yakın bir tarihte emekliye ayrılmış olmasına karşılık bölümümüzde yüksek lisans ve doktora derslerini sürdürmesi sevindiricidir. Gerek biz asistanlarıyla gerekse diğer hocalarla iyi ilişkilerini sürdüren hocama derin saygılarımla...

Bibliyografyası*

Kitaplar

1984 *Step İmparatorluklarında Sosyal ve Siyasal Yapı*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul, 126 s.

1987 *Kutadgu-Bilig'deki Toplum ve Devlet Anlayışı*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul, 131 s.

1993 *Türkiye Cumhuriyeti İktisat Tarihi*, (Yayımlanmamış Ders Notları), İstanbul, 117 s.

Kitap İçinde Bölüm Yazarlığı

2009 "Türk Ailesi ve Aile Hayatı", *Gelenekten Geleceğe Örf ve Adetlerimiz*, Yay. Haz. Metin Eriş, T.C. İstanbul Valiliği, İstanbul, s. 117-128.

Tebliğler

1982 "Türklerde Ahlak Felsefesi", Sosyal Bilimler Kongresi, Erzurum Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümü, Erzurum.

1983 "Endüstri Devriminin Getirdiği Sosyal Sorunlar", Fırat Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü'nün düzenlediği seri konferanslar, Elazığ.

1986 "Eski Türk Devlet Anlayışı ve Kutadgu-Bilig", Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi, Samsun.

1989 "Ziya Gökalp'te Kültür ve Uygarlık", İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nin düzenlediği dizi konferanslar, İstanbul.

1989 "Türk İnsanının Almanya Serüveni", Aydınlar Ocağı'nda verilen konferans, İstanbul.

1990 "Eski Türk Devlet Anlayışı ve Çifte Hükümdarlık Meselesi", Fırat Üniversitesi Tarih Metodolojisi ve Türk Tarihinin Meseleleri Kolokyumu, Elazığ.

1990 "Siyaset Sosyolojisinin Bir Müjdecisi: Niccolo Machiavelli", Mimar Sinan Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü, İstanbul.

2006 "Ziya Gökalp'te Kültür ve Uygarlık Anlayışı", Ziya Gökalp'i 130. Doğum Gününde Anma Toplantısı 23 Mart 2006, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü, İstanbul.

2009 "Dünya ve Batı Edebiyatı Karşısında Kutadgu-Bilig", Doğumunun 990. Yılında Yusuf Has Hacip ve Eseri Kutadgu-Bilig, Uluslararası Sempozyum 26-27 Ekim 2009, İstanbul Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul.

Makaleler

1984 "Eski Türk Devlet Anlayışı ve Kutadgu-Bilig", *Sosyoloji Konferansları*, XX (1982), İstanbul, ss. 117-160.

---

* Bibliyografyadaki eksikleri gideren Arş. Gör. Birgül Koçak'a teşekkürlerimle.

1986 "Eski Türk Devlet Anlayışı ve Kutadgu-Bılıg", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, Sayı: 1, Samsun, ss. 100-111.

1986 "Kutadgu-Bilig'deki Ahlak ve Siyaset Felsefesi", *Sosyoloji Konferansları*, Sayı: 21, İstanbul, ss. 23-49.

1987 "Eski Hind Siyaset Felsefesine Genel Bir Bakış", *Felsefe Arkivi*, Sayı: 26, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul, ss. 125-141.

1987 "İslâmda Devlet Düşüncesi ve Kutadgu-Bilig", *Tarih Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 13, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul, ss. 67-108.

1988 "Konfüçyanizmin Eski Türk Ahlak ve Siyaset Felsefesine Etkisi", *Sosyoloji Konferansları*, XXII (Prof. Dr. Mehmet Eröz'e Armağan Özel Sayısı), İstanbul, ss. 15-28.

1989 "Eski İran Devlet Geleneği ve Siyasetnameler", *Sosyoloji Dergisi*, 3. Dizi - 1. Sayı, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul, ss. 231-262.

1989 "Montesquieu'nün Siyaset Sosyolojisi", *Sosyoloji Dergisi*, 3. Dizi - 1. Sayı, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul, ss. 263-288.

1990 "Eski Türk Devlet Anlayışı ve Çifte Hükümdarlık Meselesi", *Tarih Metodolojisi ve Türk Tarihinin Meseleleri Kolokyumu*, Elazığ, ss. 223-242.

1991 "İktisat Sosyolojisi Bakımından Adam Smith", *Sosyoloji Dergisi*, 3. Dizi - 2. Sayı, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul, ss. 153-210.

1991 "Eski Türk Ahlak ve Siyaset Felsefesine Koçfüçyanizmin Etkisi", *Felsefe Arkivi*, Sayı: 28, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul, ss. 207-222.

1992 "Siyaset Sosyolojisinin Bir Müjdecisi: Niccolo Machiavelli", *Toplumbilim*, Sayı: 1, İstanbul, ss. 17-25.

1992 "Kutadgu-Bilig Üzerine Sosyolojik Düşünceler", *Sosyoloji Dergisi*, 3. Dizi - 3. Sayı, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul, ss. 131-166.

1992 "Niccolo Machiavelli ve Machiavelizm", *Sosyoloji Dergisi*, 3. Dizi - 3. Sayı, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul, ss. 167-186.

2005 "Ziya Gökalp'te Kültür ve Uygarlık Anlayışı", *Sosyoloji Dergisi*, 3. Dizi - 10. Sayı, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul, ss. 11-21.

Erhan Atiker Biyografisi ve Kaynakçası

Işılay Göktürk*

Erhan Atiker, 1942 yılında Bursa'da doğmuştur. İlkokul eğitimini Bursa'da, orta ve lise öğrenimini İstanbul, Sankt Georg kolejinde tamamlamıştır. Lisans eğitimini ise, 1963-1968 yılları arasında Almanya, Frankfurt Üniversitesi'nde sürdürmüştür. 1968 yılında aynı üniversitede yüksek lisans eğitimine devam etmiştir. 1971 yılında Frankfurt Üniversitesi İktisat ve Sosyal Bilimler Fakültesi İşletme Ekonomisi Bölümü'nden, "Yatırım Hesapları" üzerine hazırladığı tezi ile "Diplom Kaufmann" akademik derecesi alarak mezun olmuştur. 1972-1980 yılları arasında sanayi sektöründe uzman olarak çalışmış ve bir anonim şirketin yönetim kurulu üyeliğinde bulunmuştur. Doktora çalışmasını ise 1981-1988 yılları arasında, yine Frankfurt Üniversitesi'nde, Toplum Bilimleri alanında, "Sigorta Şirketlerinde Örgüt Yapısı-Görev Çevresi İlişkileri" konusunda tamamlamıştır.

Erhan Atiker, çeşitli işlerde çalıştıktan ve aynı zamanda yüksek lisans ve doktorasını tamamladıktan sonra akademi ile olan formel ilişkisini geç denebilecek bir yaşta kurmuştur. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü'ne, Baykan Sezer'in bölüm başkanlığı döneminde katılmıştır. 1989 yılında Uygulamalı Sosyoloji Anabilim Dalı'nda yardımcı doçentliğe başlamıştır. Doçentlik sınavını 1991'de vererek doçent unvanını almış, 1998 yılında profesörlüğe atanmıştır. İdari görevi bulunmayan Erhan Atiker, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* ve *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Dergisi*'nde editörlük/hakemlik/yazı kurulu üyeliği yapmıştır. Halen, Serdar Taşçı ile, "*Eleştirel Teoride Modernite Sorunsalı*" adlı doktora tezini yürütmektedir. Uzun yıllar eğitim-öğretim ve yayın hayatına devam ettiği Sosyoloji Bölümü'nde Sosyolojiye Giriş, Organizasyon Prensipleri, İstatistik

* Arş. Gör., İÜEF Sosyoloji Bölümü.

Metodları, Sivil Toplum ve Kamuoyu, Uygulamalı Sosyoloji Semineri adlı lisans derslerini yürütmüştür. Bölümün yüksek lisans programında Metin Çözümlemeleri ve Sosyal Sistemler, doktora programında ise Modern Toplumlarda Haklılaştırım Sorunları derslerini vermektedir. Aynı bölümde öğretime devam etmekte olan Erhan Atiker, 2009 yılı ekim ayı içinde yaş haddinden emekli olmuştur. Ancak halen, İ.Ü.E.F. Sosyoloji Bölümü'nde yüksek lisans ve doktora derslerine devam etmektedir.

Biyografik ve akademik özgeçmişine ana hatlarıyla değinilmiş olan Erhan Atiker'in, daha çok yayınlarıyla ön plana çıktığı görülmektedir. Bu yayınların tümü, kuramsal/teorik çalışmalar, kitap tanıtımları ve kuramsal çalışmaların uygulamaları ile yazı boyunca ele alınacaktır. Yapılan tasnif kendi sınıflamasında bir tarih sıralamasına da dizilmiştir. Burada amaç, Erhan Atiker'in zihinsel serüvenini, ilgi duyduğu konuları, yayınlarının çeşitliliğini ve oluşum sürecini bibliyografik olarak ortaya koyabilmektir.

Erhan Atiker'in yayınları ve yürüttüğü dersler de göz önüne alındığında yayın faaliyetlerinin odak noktasını daha çok uygulamalı sosyoloji alanının oluşturduğu görülmektedir. Bu yöndeki faaliyetleriyle, Türk ve Alman sosyolojisinin çalışmalarıyla ilişki kurulabilir. Ancak bunun dışında yayın çeşitliliği de göze çarpmaktadır. Genelde sosyal teoriyle ve özde Alman düşüncesiyle kurduğu ilişki dikkat çekicidir. Son dönem Alman sosyolojisi, modernite sorunsalı, kitle toplumu, sivil toplum tartışmaları, yerel yönetimlere katılım, küreselleşme gibi konular Erhan Atiker için önemli tartışma alanları olmuştur. Yayın faaliyetlerinin bibliyografik tasnifte, kuramsal/teorik çalışmalar, kitap tanıtımları ve kuramsal çalışmaların uygulamaları temelinde, oldukça oranlı bir şekilde dağıldığı görülmektedir. Atiker, farklı dergi ve yayınevlerinde yayınları çıkmış olmakla birlikte, yayınlarını genellikle, *İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Dergisi*'nde sunmuştur.

Erhan Atiker'in kuram ve teoriye verdiği öncelik yayın türlerinin tümüne yansımıştır. Yayınlarının, tasnif türleri farklı dahi olsa, kuram ve teori ekseninden ayrılmadığı ve yayınlarında yine bu temelin hedef alındığı görülmektedir.

1- Kuramsal/Teorik Çalışmalar

1992 "Örgütlerin Gelişme Süreci ile Kişilik Yapıları Arasındaki İlişkiler", *Sosyoloji Dergisi*, 3. Dizi - 3. Sayı, İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, s. 187-212.

1994 "Toplumbilim Açısından Modernizm Tartışması", *Dünyada ve Türkiye'de Güncel Sosyolojik Gelişmeler*, Sosyoloji Derneği Yayınları, Ankara, s. 485-487.

1995 *Bireyselleşme ve Toplumsal Farklılaşma*, İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul.

1995 "Toplum ve Toplumsal Değişme", *Türk Sosyoloji Dergisi*, Yıl: 1, Sayı: 1, Genç Sosyologlar Derneği Yayınları, İstanbul, s. 96-102.

1996 "Bilimsel Yöntem Üzerine", *Türk Sosyoloji Dergisi*, Sayı: 2, İstanbul, s. 15-30.

1997 "Amerikan Pragmatizmi ve Güncel Yaşam Dünyası", *Sosyoloji Dergisi*, 3. Dizi - 4. Sayı, İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Yayınları, s. 29-35.

1998 *Modernizm ve Kitle Toplumu*, Vadi Yayınları, Ankara.

2002 "Küreselleşen Ekonomiler ve Sosyal Devlet", *İnsancıl*, Sayı: 144, İstanbul, s. 9-15.

2002 "STK'larda Örgüt İçi Demokrasi ve Gönüllülük Konusunda Bilimsel Yaklaşımlar", *STK'larda Gönüllülük ve Gençlik*, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, s. 4-11.

2004 "Sivil Toplum ve Otoriter Devlet", *Baykan Sezer ve Türk Sosyolojisi, Sosyoloji Yıllığı Kitap 11*, Kızılelma Yayıncılık, İstanbul, s. 420-435.

2005 "Ziya Gökalp'in Düşüncesinde Toplumsal Bütünleşme", *Sosyoloji Dergisi*, 3. Dizi - 10. Sayı, İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, s. 21-27.

Erhan Atiker'in kuramsal/teorik yayınları arasında en dikkat çekenleri ve belki de en çok atıf yapılanları *Modernizm ve Kitle Toplumu* ile *Bireyselleşme ve Toplumsal Farklılaşma*'dır. *Modernizm ve Kitle Toplumu*'nda Erhan Atiker, modernizmin boyutlarını ve imkânlarını kitle toplumu/kültürü ve eleştirileri üzerinden tartışmaktadır. Bu tartışma aynı zamanda modernite tartışmalarının temel ve birincil metinleriyle kurulan doğrudan ilişki ile yürütülmektedir. Erhan Atiker, bu tartışmaların özgün metinlerine inerek, modernizm tartışmalarının belirli ve sınırlı sayıda metinler üzerinden sürdürülmesinin önüne geçmiştir. Kitapta, modernizmin ve kitle toplumu/kültürü eleştirilerinin taşıdığı boyut zengin sosyolojik çerçeve ile tartışılmaktadır. Tartışma sosyolojik temelde modernizmin yarattığı sosyo-kültürel toplum sorunları üzerine odaklanmaktadır. Bu çerçevede özellikle Frankfurt Okulu'nun kitle kültürü eleştirisi ile Daniel Bell'in postmodernist-muhafazakâr bakış açısı karşılaştırılmıştır. Modernizmin evrenselliği ile yerelliği ele alınmış ve postmodern toplumun sosyo-politik eleştirisi yapılmıştır. İletişimsel us kavramı aracılığı ile iletişimin ussallaştırıcı nitelikleri ve sivil toplum olgusu arasında bağlantı kurulmuş ve çarpık iletişim sorununa çözüm aranmıştır. Erhan Atiker modernizm tartışmalarını toplumsal boyutta, haklılaştırım sorunu üzerine odaklandırmaktadır. Burada haklılaştırım kavramı, ortak toplumsal amaçların ve varolan kurumsal düzenin herkesin ortak çıkarına uygun olduğu, yani haklılığı üzerindeki ussal uzlaşma alanını işaret etmektedir. Erhan Atiker'e göre, haklılaştırım sorunu toplumsal uzlaşma süreçlerinin ussallaştırılması ile çözülebilir. Haklılaştırım sürecinin temel işlevselliği de kendisini, temelde sivil toplumda ve sivil toplumun gelişmesinde gösterecektir. Yürüttüğü "Modern Toplumlarda Haklılaştırım Sorunları" adlı doktora dersinde de temelde bu tartışmaları sürdüren ve geliştiren Erhan Atiker, demokrasinin gelişebilmesi için bilimsel tartışma geleneğinin uzmanların tekelinden çıkarılıp kitlelere yaygınlaştırılması gerekliliğini modernizm tartışmalarından çıkarılabilecek en önemli pratik sonuç olarak görmektedir.

Bireyselleşme ve Toplumsal Farklılaşma adlı kitap da, toplum çözümlemesinde makro ve mikro-sosyolojik bakış açılarının rolü ve öneminin ne olduğu, birbirlerini nasıl tamamladıkları sorularına yanıt getirebilmek amacıyla hazırlanmıştır. Temel ve birincil metinlere yönelik ilgi, diğer tüm yayınlarda olduğu gibi bu kitapta da kendisini akademik tavır olarak göstermiştir. Erhan Atiker burada, kültür öğelerinin evrensel özelliklere sahip olduğu savı aracılığıyla, ilkellik-modernlik çizgisi üzerinde toplumların karşılaştırmasını yapmaktadır. Toplumsal değişmeyi çözümlerken karşılaştırmalı yöntemi kullanmaktadır. Erhan Atiker'e göre, toplumun dıştan ve içten gözlenmesine yarayan bakış açıları kendi başlarına toplumu açıklamaya yetmeyeceklerinden her ikisi de bir arada geçerli ve mümkündür. Toplumların evrimi araştırıldığında iki önemli soruyla karşılaşılır. Bunlardan birincisi, modernleşen toplumların kimlik yapısının nasıl değiştiği, diğeri ise, sosyal sistemlerin yapısının modernleşme süreci içinde nasıl değiştiğidir. Dolayısıyla toplumsal evrim ya da sosyal değişme çift boyutludur ve bu iki boyutun da incelenmesi gerekir. Bu iki boyut birbirinden bağımsız olarak düşünülemez. Erhan Atiker, toplumsal kimlik ve sosyo-kültürel sistemleri evrensel boyutlarında sorunsallaştırmaktadır. Kimlik sorununu, kültür, kişilik ve topluluk boyutları ile ele almaktadır. Kültürün toplumsal kimliğin bir parçasını oluşturduğunu ve kimliğin içeriğinin evrensel olamayacağını savunmaktadır. Ancak Erhan Atiker'e göre, kimliğin yapısı evrensel ve evrimci bakış açısından incelenebilir, çünkü kimliğin yapısal öğeleri olan kültür, topluluk bilinci ve kişilik bütün toplumlarda farklı biçimlerde olsa da gözlenmektedir. Sistem sorununu ise; ekonomik, idari-politik ve haklılaştırım alt sistemleri örneğinde çözümlemiştir. Erhan Atiker kitapta, her toplumun hem sezgisel bilgi bağlamı hem de sistem oluşturduğu savından hareket etmekte ve bu kategorileri bir arada kullanarak, modernleşme sorunu çerçevesinde aralarındaki bağımlılık ilişkilerini açıklamaktadır.

Erhan Atiker'in kaynakçasının oluşturulması amaçlanan bu yazıda, Atiker'in öne çıkan iki kitabının kısa bir tanıtımı yapılmaya çalışılmıştır. Ancak burada, Erhan Atiker'in kitabiyat/kitap tanıtımına verdiği önem de gözden kaçırılmamalıdır. Eğitim hayatına uzun yıllar Almanya'da devam etmiş olmanın da sağlamış olduğu iyi Almancasıyla tahlil edip değerlendirdiği kitapların genellikle Almanca olduğu görülmektedir. Seçilen kitaplar sosyal teorinin önemli yapı taşları olan teorisyenlere aittir ve değişik konuları kapsamaktadır. Kitap tanıtımları, genel tanıtımın ötesine geçen bir üslupla, farklı kaynaklara dayalı derinlemesine tahlil/analiz ve kendi içinde tutarlı eleştirel bakış açısı ile ele alınmıştır.

2- Kitap Tanıtımları

1990-1991 "Wolfgang Schluchter: Max Webers Sicht des Islams", *Sosyoloji Dergisi*, 3. Dizi - 2. Sayı, İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, s. 251-257.

1990-1991 "Otthein Rammstedt: Deutsche Soziologie 1933-1945, die Normalitaet einer Anpassung", *Sosyoloji Dergisi*, 3. Dizi - 2. Sayı, İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, s. 243-250.

1992 "Ulrich Beck: "Gegengifte-Die Organisierte Unverantwortlichkeit", *Sosyoloji Dergisi*, 3. Dizi - 3. Sayı, İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, s. 213-218.

1997 "Alain Touraine: "Modernliğin Eleştirisi", *Sosyoloji Dergisi*, 3. Dizi - 4. Sayı, İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, s. 29-35.

1998 "Çokkültürcülük ve Tanıma Siyaseti", *Tezkire*, Sayı: 14-15, Ankara, s. 169-179.

1999 "Habermas ve Liberalizm", *İnsancıl*, Sayı: 103, İstanbul, s. 12-16.

2003 "Rasyonellik Sorunu: Habermas'ın İletişimsel Eylem Kuramı Üzerine", *Sosyoloji Dergisi*, 3. Dizi - 7. Sayı, İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, s. 167-191.

2004 "Modern Toplumlarda Haklılaştırma (Meşruiyet) Sorunları, (J. Habermas: Faktizitaet und Geltung)", *Sosyoloji Dergisi*, 3. Dizi - 8. Sayı, İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, s. 161-186.

Erhan Atiker'in kitap tanıtımları, yayınlarında kuram ve teoriyi önceliğini göstermekte ve aynı zamanda kuramsal/teorik çalışmaların temel kaynakçalarını da yansıtmaktadır. Bu anlamda Erhan Atiker'in çalışma alanı ve ilgi duyduğu konularda bir bütünlükten söz edilebilir. Erhan Atiker'in kaynakçasının önemli bir kısmını da, kuramsal çalışmaların uygulamaları -güncel çalışmalar- oluşturmaktadır. Bu yayınlar temelde, kuramsal çalışmaların esasını oluşturduğu ve kitap tanıtımları ile de destek bulan çalışmaların ilişkisel bir sonucu olarak değerlendirilebilir. Bibliyografik tasnif ve tarihsel dizin göz önüne alındığında, son yıllara "*Günümüz Aleviliğinin Sorunları*", "*Okul Öncesi Dönem Çocuklarında Uyum Sorunları*", "*Toplumsal Açıdan Marmara'da Deprem Riski*" gibi gündelik hayatın sorunlarıyla ilgili konuların denk düştüğü görülmektedir. Bu çalışmalardaki temel ilgi, gündelik hayatın sorunlarına karşı kuramsal/teorik bir bakış açısı ile desteklenmiş, işlevsel çözümler sunma üzerine kuruludur.

3- Kuramsal Çalışmaların Uygulamaları

1990-1991 "Frankfurt'ta Türk İşçi Gençliği'nin Yabancılaşma Sorunu", *Sosyoloji Dergisi*, 3. Dizi - 2. Sayı, İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, s. 127-137.

2000 "İnsan Hakları Üzerine... Bir Yöntem Denemesi", *Sosyoloji Dergisi*, 3. Dizi - 5. Sayı, İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, s. 93-110.

2003 "Sivil Toplum Perspektifleri", *Sosyoloji Dergisi*, 3. Dizi - 6. Sayı, İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Yayınları, s. 13-20.

2004 "Yerel Yönetimlere Katılım Sorunu", *Sosyoloji Dergisi*, 3. Dizi - 9. Sayı, İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, s. 121-126.

2006 "Günümüz Aleviliğinin Sorunları", *Sosyoloji Dergisi*, 3. Dizi - 11. Sayı, İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, s. 15-35.

2007 "Okul Öncesi Dönem Çocuklarda Uyum Sorunları", *Sosyoloji Dergisi*, 3. Dizi - 13. Sayı, İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, s. 71-99.

2009 "Toplumsal Açıdan Marmara'da Deprem Riski", *Sosyoloji Dergisi*, 3. Dizi - 17. Sayı, İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, s. 1-29.

Erhan Atiker'in kaynakçasında, ele aldığı konuları; kuramsal temele dayalı, birincil ve ilk elden kaynakların öncelendiği, eleştirel ve ilişkisel bakış açısının göz ardı edilmediği, analiz, öneri ve çözüm hedefine yönelik bir üslupla oluşturduğu görülmektedir. Burada sunulmuş olan kaynakça günümüzle sınırlıdır. Kendisi çalışmalarına devam edeceği için bu çalışmaların daha da zenginleşeceği beklenmektedir. Erhan Atiker'in emekliliği sonrasında da İ.Ü. Sosyoloji Bölümü ile ilişkisi sona ermemiştir. Halen yürütmekte olduğu lisansüstü düzeydeki derslerine devam etmektedir. Bunun yanında tez danışmanlıkları, tez izleme komitelerindeki üyelikleri sürmektedir. Emekliliği, akademik çalışmalarını kesintiye uğratmamış, aksine çalışmaları için daha verimli bir sürecin başlangıcı olmuştur.

Yayınları

Kitaplar

1995 *Bireyselleşme ve Toplumsal Farklılaşma*, İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul.

1998 *Modernizm ve Kitle Toplumu*, Vadi Yayınları, Ankara.

Makaleler

1990-1991 "Frankfurt'ta Türk İşçi Gençliği'nin Yabancılaşma Sorunu", *Sosyoloji Dergisi*, 3. Dizi - 2. Sayı, İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, s. 127-137.

1992 "Örgütlerin Gelişime Süreci ile Kişilik Yapıları Arasındaki İlişkiler", *Sosyoloji Dergisi*, 3. Dizi - 3. Sayı, İ. Ü. Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, s. 187-212.

1996 "Bilimsel Yöntem Üzerine", *Türk Sosyoloji Dergisi*, Sayı: 2, İstanbul, s. 15-30.

2000 "İnsan Hakları Üzerine... Bir Yöntem Denemesi", *Sosyoloji Dergisi*, 3. Dizi - 5. Sayı, İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, s. 93-110.

2002 "Küreselleşen Ekonomiler ve Sosyal Devlet", *İnsancıl*, Sayı: 144, İstanbul, , s. 9-15.

2004 "Sivil Toplum ve Otoriter Devlet", *Baykan Sezer ve Türk Sosyolojisi*, *Sosyoloji Yıllığı Kitap 11*, Kızılelma Yayıncılık, İstanbul, s. 420-435.

2006 "Günümüz Aleviliğinin Sorunları", *Sosyoloji Dergisi*, 3. Dizi - 11. Sayı, İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, s. 15-35.

2007 "Okul Öncesi Dönem Çocuklarda Uyum Sorunları", *Sosyoloji Dergisi*, 3. Dizi - 13. Sayı, İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, s. 71-99.

2009 "Toplumsal Açıdan Marmara'da Deprem Riski", *Sosyoloji Dergisi*, 3. Dizi - 17. Sayı, İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, s. 1-29.

Bildiriler

1994 "Toplumbilim Açısından Modernizm Tartışması", *Dünyada ve Türkiye'de Güncel Sosyolojik Gelişmeler*, Sosyoloji Derneği Yayınları, Ankara, s. 485-487.

1995 "Toplum ve Toplumsal Değişme", *Türk Sosyoloji Dergisi*, Yıl: 1, Sayı: 1, Genç Sosyologlar Derneği Yayınları, İstanbul, s. 96-102.

1997 "Amerikan Pragmatizmi ve Güncel Yaşam Dünyası", *Sosyoloji Dergisi*, 3. Dizi - 4. Sayı, İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Yayınları, s. 29-35.

2002 "STK'larda Örgüt İçi Demokrasi ve Gönüllülük Konusunda Bilimsel Yaklaşımlar", *STK'larda Gönüllülük ve Gençlik*, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, s. 4-11.

2003 "Sivil Toplum Perspektifleri", *Sosyoloji Dergisi*, 3. Dizi - 6. Sayı, İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Yayınları, s. 13-20.

2004 "Yerel Yönetimlere Katılım Sorunu", *Sosyoloji Dergisi*, 3. Dizi - 9. Sayı, İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, s. 121-126.

2005 "Ziya Gökalp'in Düşüncesinde Toplumsal Bütünleşme", *Sosyoloji Dergisi*, 3. Dizi - 10. Sayı, İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, s. 21-27.

Kitap Tahlilleri

1990-1991 "Wolfgang Schluchter: Max Webers Sicht des Islams", *Sosyoloji Dergisi*, 3. Dizi - 2. Sayı, İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, s. 251-257.

1990-1991 "Otthein Rammstedt: Deutsche Soziologie 1933-1945, die Normalitaet einer Anpassung", *Sosyoloji Dergisi*, 3. Dizi - 2. Sayı, İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, s. 243-250.

1992 "Ulrich Beck: Gegengifte-Die Organisierte Unverantwortlichkeit", *Sosyoloji Dergisi*, 3. Dizi - 3. Sayı, İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, s. 213-218.

1997 "Alain Touraine: Modernliğin Eleştirisi", *Sosyoloji Dergisi*, 3. Dizi - 4. Sayı, İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, s. 29-35.

1998 "Çokkültürcülük ve Tanıma Siyaseti", *Tezkire*, Sayı: 14-15, Ankara, s. 169-179.

1999 "Habermas ve Liberalizm", *İnsancıl*, Sayı: 103, İstanbul, s. 12-16.

2003 "Rasyonellik Sorunu: Habermas'ın İletişimsel Eylem Kuramı Üzerine", *Sosyoloji Dergisi*, 3. Dizi - 7. Sayı, İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, s. 167-191.

2004 "Modern Toplumlarda Haklılaştırma (Meşruiyet) Sorunları, (J. Habermas: Faktizitaet und Geltung)", *Sosyoloji Dergisi*, 3. Dizi - 8. Sayı, İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, s. 161-186.

İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Ekolünün 1984'ten Beri Anadolu'daki Sesi: Prof. Dr. A. Fügen Berkay

Vehbi Bayhan*

Prof. Dr. Ayşe Fügen Berkay, 1967 yılında İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü'nde ilk asistanlığa başladığı tarihten bugüne kadarki 42 yıllık akademik hayatında, gerek yetiştirdiği öğrencileri, asistanları ve idareciliği, gerekse çok nedenselli ve bütüncül sosyolojik bakış açısıyla Türk sosyolojisinde hak ettiği yeri almıştır.

1945 yılında babasının askerî hekim olarak görevli bulunduğu Gelibolu'da doğan, ilk ve orta öğrenimini İzmir'de, lise öğrenimini İstanbul Fatih Kız Lisesi'nde tamamlayan Fügen hoca, 1962-1963 ders yılında İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümü'ne kaydolmuş ve Umumi Sosyoloji sertifikası da alarak 1967 yılında lisans öğrenimini bitirmiştir. Aynı yıl Sosyoloji Bölümü'ne Genel Sosyoloji asistanı olarak atanmıştır.

Doktora ve doçentlik çalışmalarını İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü öğretim elemanı ve öğretim üyesi olarak tamamlayan Berkay, 1976-78 yıllarında İsviçre Hükümeti'nden aldığı bursla üniversitesinden izinli olarak Prof. Dr. M. Bassand ile birlikte çalışmıştır.

1984 yılında kendi isteği ile ve Sosyoloji Bölümü'nü kurmak üzere İstanbul Üniversitesi'nden İnönü Üniversitesi'ne naklen atanmıştır.

İnönü Üniversitesi'nde 1984-1996 yılları arasında 12 yıl sosyoloji bölüm başkanlığı, dekan yardımcılığı, rektör yardımcılığı ve rektör vekilliği, fakülte kurulu ve yönetim kurulu üyelikleri, üniversite senatosu üyeliği, kültür merkezi müdürlüğü,

* Yrd. Doç. Dr., İnönü Üniversitesi Sosyoloji Bölümü.

Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi müdürlüğü gibi görevlerde bulunmuştur. Lisans ve lisansüstü dersler veren Berkay'ın yetiştirdiği sosyologlar Türkiye'nin çeşitli şehirlerinde akademisyen, öğretmen ve yönetici olarak çalışmaktadırlar.

Malatya'da bulunduğu süre içerisinde Malatya Spor Yönetim Kurulu üyeliği ve asbaşkanlığı da yapan Berkay, Türkiye'deki ilk kadın asbaşkan olarak görev yapmıştır.

Rektör yardımcılığı ve vekilliği sürecinde devlet adamları ile Turgut Özal ve Erdal İnönü başta olmak üzere diyalogları olmuştur.

1996 yılında Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü'ne atanan Berkay, halen sosyoloji bölüm başkanlığı, uygulamalı sosyoloji anabilim dalı başkanlığı görevlerini sürdürmektedir. Uludağ Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi dekanlığı da yapmıştır.

Fügen Berkay hocanın, İnönü Üniversitesi'ndeki yöneticilik görevleri ile hem sosyoloji bölümünün, hem de İnönü Üniversitesi'nin kurumsallaşmasında özverili emekleri yadsınamaz. İstanbul'da büyümüş "İstanbul hanımefendisi" bir bilim insanının, Anadolu'da yeni kurumsallaşmaya başlayan bir üniversiteye giderek canla başla çalışması takdire şayandır. Annesi rahmetli Melahat Hanım ile taşrada yıllarca yaşaması iradesinin güçlülüğünü yansıtmaktadır. Bu özverili yaşamda, babasının askerî hekim olması ve belli bir süre taşrada görev yapmasının verdiği sosyal sorumluluk bilinci etkili olmuştur. Fügen hocanın nezih İstanbul kültüründe, anne ve baba kökeninin Osmanlı bürokratik geleneğine dayanmasının da etkisi vardır. Tanıdığımız için mutlu olduğumuz, engin kültürünü ve sohbetlerini sevdiğimiz anne Melahat Hanım hem bir "Osmanlı hanımefendisi", hem de çok iyi yetişmiş bir "Cumhuriyet kızı" idi. Cumhuriyetin ilk kuşak kadınlarından olan, çok iyi Osmanlıca ve İtalyanca bilen anne Melahat hanım, vefat edinceye kadar eve gelen günlük dört gazeteyi okuyarak dünya ve Türkiye'deki gelişmeleri takip ederdi.

Fügen hoca Latince, Fransızca ve İngilizce bilmesinin getirdiği birikimle hem Batı kültürünü çok iyi bilmekte, hem de Doğu kültürünü ve Anadolu'nun kökenini iyi tanımaktadır. Bu bağlamda, Doğu-Batı sentezini şahsiyetinde içselleştirmiştir. Her iki kültür ve medeniyet dünyasını hem içerden hem de dışardan bakış açısıyla analitik irdelemektedir.

Fügen hoca, güzel sanatlara, edebiyata ve tarihe düşkündür. Yaptığı resimlerle iki karma sergiye katılmıştır. Yani kendisi felsefeci, sosyolog ve bilim insanı olmasının yanında bir sanatçıdır da.

Fügen Berkay'ın sosyolojisi, ilk asistanlığa başladığı, doktora ve doçentliğini aldığı, öğretim elemanı ve üyesi olarak yıllarca görev yaptığı İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Bölümü geleneğinden soyutlanamaz. Dolayısıyla Berkay İstanbul Üniversitesi Sosyoloji ekolündendir (Bozkurt-Bayhan).

İstanbul Sosyoloji geleneği, Türk sosyolojisinin kurucusu olan Ziya Gökalp'e ve onun Durkheim'a uzanan çizgisine dayanmaktadır. Durkheim'in Fransa'da kurduğu ilk sosyoloji kürsüsünü müteakip 1914'de İstanbul Dar'ül-fünûn'da Ziya Gökalp tarafından kurulan sosyoloji kürsüsü dünyanın ikinci en eski sosyoloji bölümü olma özelliğini taşıması açısından önemlidir (Şan, 2008: 653).

İstanbul Sosyoloji Bölümü'nde Ziya Gökalp'ten sonra sırasıyla görev yapan hocalar şunlardır: Necmettin Sâdık, Mehmet İzzet, Hilmi Ziya Ülken, Nurettin Şazi Kösemihal. Daha sonra sırasıyla asistanlığa başlama yılları dikkate alınırsa; tam bilinmemekle birlikte 1940'ların başlarında Hasan Tanrıkut, 1945 yılında Cahit Tanyol, 1953 yılında Ayda Tanyeli (Yörükan), 1956 yılında Turhan Yörükan, 1963 yılında Muzaffer Sencer, 1964 yılında Oya Sencer, 1967 yılında Ayşe Fügen Berkay, 1969 yılında Ümit Meriç, 1972 yılında Baykan Sezer, 1977 yılında Korkut Tuna, 1978 yılında Mahmut Arslan'ın göreve başladıkları görülmektedir (Yalvaç, 1985).

Belli dönemlerde görev yapan ve daha sonra ayrılan sosyologlar ile hali hazırda aynı bölümde görevini sürdüren sosyologlar İstanbul Sosyoloji geleneğini sürdürmüşlerdir/sürdürmektedirler.

İstanbul ekolünün farklı dönemlerde farklı sosyologların sosyoloji anlayışlarına göre çoğul özellik gösterdiği ifade edilebilir. Bu bağlamda, 1940-1950 tarihleri arasında Türk sosyolojisini değerlendiren Kaçmazoğlu, bu dönemdeki İstanbul ekolünü şu şekilde analiz etmektedir: "İstanbul ekolü Ziya Gökalp'in etkisi altındadır. Tarihi bir geçmişi, geleneği ve içeriği, boyutları vardır. Fransız sosyolojisini takip eder ve ondan beslenir. Aynı zamanda Le Play mektebinin ağırlığı ile Alman sosyolojisinin etkisi de zaman zaman sezilir. 1940-1950 döneminde H.Z. Ülken, Z.F. Fındıkoğlu ve N.Ş. Kösemihal'in ayrı ayrı sosyoloji anlayışına sahip oldukları görülür. H.Z. Ülken eklektik eğilimler taşırken, bu dönemde Marksizmi hatırlatmadan geçemez. Fındıkoğlu'na gelince, o da eklektik, fakat Alman sosyolojisinden kaynaklanan "sosyal siyaset" anlayışını ülkemizde yerleştirme çabasındadır. Kösemihal, Le Play'nin devamcılarınca geliştirilen tecrübi sosyolojinin ülkemizdeki temsilcisi izlenimini verir." (Kaçmazoğlu, 1999: 57)

Kaçmazoğlu, 1950-1960 döneminde Türkiye'deki sosyoloji çalışmalarını şu şekilde değerlendirir: "Ülkemizdeki sosyoloji gündemi genellikle dış konjonktürde meydana gelen değişmelere ve bu değişmelerin iç konjonktüre yansımasıyla belirlenmiştir. Bu bağlamda, 1950-1960 dönemi Türkiye sosyolojisinde ele alınan konuları bir anlamda Anglo-Saksonların dünya egemenliğini ele geçirmeleri ve bunun ülkemize yansıması belirlemiştir. Science Sociale ekolü ve Prens Sabahattin'in görüşleri 1950'li yıllarda o kadar etkili olmuştur ki, A. Comte ve E. Durkheim'den etkilenen, ülkemizin iki önemli sosyologu, Ziya Gökalp ve Mehmet İzzet'ten izler taşıyan Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu, Science Sociale ekolünün etkisiyle, Türkiye'de fikir ve kültür hayatının geri kalmasının nedenlerini adem-i merkeziyet anlayışının

gelişmemesine bağlamıştır. 1950-1960 dönemi Türkiye sosyolojisinde, sosyoloji ekol ve kavramları, düşünce ve sistemleri adeta bir geçiş dönemi yaşamıştır. Sosyologların genel görüşleri arasında da bir bütünlük yoktur. Farklı konularda birbirine ve genel çerçevelerine taban tabana zıt düşünceler ileri sürmüşlerdir. Bu bağlamda, kamucu yapıdan uzaklaşılmak istenirken bireyci görüşlere de tam olarak sahip çıkılmamıştır." (Kaçmazoğlu, 1999: 153-156)

Kaçmazoğlu, 1960'lar Türkiyesi'nde ise, bir yanda tarihsel verileri, diğer yanda yapısal-fonksiyonalist ve davranışsal özellikleri önemseyen iki büyük sosyoloji ekolünün bulunduğunu belirtir. Tarihsel yaklaşıma sahip sosyologlar, Türkiye'nin tarihsel özelliklerini çeşitli açılardan ortaya koymaya, toplumsal yapımızı tarihsel boyutu ile açıklayıp çözümlemeye, yapısal-fonksiyonalistler ve davranışçılar ise, o an ortaya çıkan toplumsal yapı özelliklerini resmetmeye çalışmaktadırlar. (Kaçmazoğlu, 1999: 302)

Bu analiz bağlamında, Fügen Berkay'ın çalışmalarının da önemli kısmının tarihsel sosyoloji, sosyal tarih ve Türkiye sosyolojisi analizi olduğu ifade edilebilir. Bu çerçevede, Fügen Berkay'ın doktora tezi bir Türkiye sosyolojisi çalışmasıdır. Berkay'ın tezi, gerek İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Bölümü'nde, gerekse İnönü Üniversitesi Sosyoloji Bölümü'nde yıllarca verdiği "Türkiye Sosyolojisi" dersinin altyapısını oluşturmaktadır. Tezde, Yunus Emre'den yola çıkılarak, tarihsel analizle Türk toplumunun sosyolojik çözümlemesi yapılmaktadır. (Bozkurt-Bayhan)

Berkay'ın tezinde kullandığı "Türk-İslam Sentezi" terimi 20 yıl sonra Türkiye'de tartışılmaya başlanmıştır. Berkay, tezin kitap olarak basılması sürecinde 1991 yılında basım için yazdığı önsözde bu durumu şu şekilde ifade etmektedir. "Tezde geçen, o yıllarda tartışma konusu olmayan ve tamamiyle sosyolojik teknik bir terim olarak kullanılan bazı terimler, kavram ve durumlar günümüzde hayli tartışılmaktadır. Bir örnek verirsek bunların en önemlilerinden biri 'Türk-İslâm Sentezi' terimidir. Biz bu sentezi, o gün gördüğümüz gibi bu gün de günlük her türlü tartışmanın, kaygının üzerinde ve dışında, bir devre ve Anadolu'nun Türkleşmesine dinamik veren bir tarihi sosyal 'oluş' ve 'gerçeklik' olarak görüyoruz."

Berkay, doçentlik çalışmasında sosyal-tarihsel bakış bağlamında, Batı'dan farklı kendi özgün kültürümüzün olduğunu ifade etmektedir.

Tarihselci bakış açısını kazanmasında ve sosyoloji bakış açısında Berkay, Fuat Köprülü, Ömer Lütfi Barkan, Mustafa Akdağ ve Cengiz Orhonlu geleneğinden etkilenmiştir. Braudel ve Annales Okulu da Fügen hocanın bakış açısını yansıtmaktadır. (Bozkurt-Bayhan)

Berkay, derslerinde, "Tarih, sosyolojinin laboratuarıdır" diyerek tarihin sosyolojik araştırmalardaki önemini sürekli vurgulamaktadır. Doçentlik tezinde de, tarihi bakış açısının önemini vurguladıktan sonra, sosyologların diğer sosyal bilimcilerle

araştırmalarını bütünleştirmelerini ve bir "Türkiye Sosyolojisi Araştırmaları Enstitüsü"nün kurulmasını önermektedir.

Berkay, tarihselci bakış açısı ve analizleri yanında uygulamalı çalışmalar da yapmıştır/yapmaktadır. İsviçre'de hazırladığı çalışma yanında, özellikle halen mensubu olduğu Uludağ Üniversitesi'ndeki sosyolojik çalışmaları ve projeleri uygulamalı sosyoloji alanında yaptığı araştırmalardır. Ancak Berkay hiçbir zaman teorik çalışmadan vazgeçmemiştir. Teori olmadan pratik çalışmanın tek boyutlu olacağını ifade etmektedir. Sosyolojide en son gelinen nokta da, hem teorik ve tarihsel hem de pratik çalışmaların birlikte yapılmasının kabul edilmesidir. (Bozkurt-Bayhan)

Prof. Dr. Fügen Berkay, İstanbul Üniversitesi Sosyoloji ekolünü Anadolu'ya taşımıştır. Fügen hoca, İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Bölümü'nde 17 yıl hizmet verdikten sonra, 1984 yılında İnönü Üniversitesi'ne kendi isteğiyle atanmış ve burada sosyoloji bölümünü kurmuştur. 12 yıl yaşadığı Malatya'da, gerek sosyoloji bölümünün gerekse idari görevleriyle İnönü Üniversitesi'nin kurumsallaşmasındaki emeğini herkes teslim etmektedir. Kaldı ki, İstanbul'da yetişen birisinin "arkasına bakmadan" Anadolu'ya giderek 12 yıl hizmet vermesi Fügen hocanın idealistliğini, görev ciddiyetini ve aşkını yansıtmaktadır. Gerçekten de Fügen hoca için mesleği ve yaptığı görevler hayatında birincil konumdadır. Öncelik kendinden çok görevinedir. Çalışma disiplini ve iş ahlâkını beraber çalıştığı kişilere de yansıtan Fügen hoca, yöneticiliğin verdiği ağır sorumluluk bilinciyle çok titiz görev yapmaktadır. Bu bağlamda, Malatya'dan sonra 1996 yılında Uludağ Üniversitesi Sosyoloji Bölümü'ne atanan Berkay, Bursa'da hem sosyoloji bölüm başkanlığını hem sosyal-kültürel faaliyetleri yürütürken, hem de Güzel Sanatlar Fakültesi dekanlığını büyük bir özveri ile yapmıştır. Bursa'da akademik çalışmalarını da yürüten Fügen hoca, uygulamalı projeler ve araştırmalar yürütmektedir. (Bozkurt-Bayhan)

Eserlerinde ve çalışmalarında da görüleceği üzere salt yurtiçinde değil yurtdışında da seminerler, konferanslar ve kongrelere katılmıştır. Bu bağlamda Almanya, Çin, Meksika, ABD, Hollanda, Fransa, Belçika, İsviçre, İtalya, Macaristan, Rusya, Bulgaristan, Hindistan ve Mısır Fügen Berkay'ın gittiği ülkelerden bazılarıdır.

Cahit Tanyol'un asistanı olan, Hilmi Ziya Ülken ve Cahit Tanyol'dan etkilenen, ancak kendine özgü bir sosyoloji anlayışını benimseyen Fügen Berkay'ın sosyolojik duruşunu şu kavramlarla betimleyebiliriz: Sosyal tarih ve tarihselci bakış açısı, holistik bir dünya ve toplum tasavvuru, bütüncül uygarlık tarihi anlayışı, 18. yüzyıl aydınlanma felsefesine yakın, dolayısıyla modernist, felsefe altyapısıyla Gulbenkian Komisyonu'nun "sosyal bilimleri açın" mottosunu bu bakış açısı açıklanmadan önce benimsemiş olan, Braudel, Annales Okulu, Fuat Köprülü ekolüne bağlı bir sosyolog. (Bozkurt-Bayhan)

Prof. Dr. Fügen Berkay, Türkiye'nin yetiştirdiği birikimli entelektüellerden biridir. Belki birikimini çok fazla kitap yayınlayarak aktarmamış olabilir. Bu durumu,

son yayınlanan kitabında kendisini şu şekilde betimleyerek izah etmektedir: "Yazan, ama genellikle yazdıklarını elinde tutan, onları sözle paylaşmayı seven 'verbal' yapılı biri." (Berkay, 2009: vi)

Fügen Hocanın birikimini, bundan sonra daha fazla kitap yayınlayarak aktaracağını düşünüyorum. Yetişmemizdeki emekleri, bize kazandırdığı "sosyolojik muhayyile" ve akademik disiplin için Fügen hocaya minnettarız.

Prof. Dr. Fügen Berkay'ın yayınlanmış veya yayınlanmak üzere olan kitapları şunlardır:[1]

Sosyal Değişme Açısından Yurtdışına İş Gücü Göçü Olayı: İsviçre Örneği, Malatya, 1988.

Tarih ve Toplum, Köy ve Kent (Yerleşme Sosyolojisine Başlangıç), Ekin Yayınları, Bursa, 2009.

Yunus Emre'nin Türk Toplumundaki Yeri, Yayında.

Kaynakça

Berkay, Fügen, *Tarih ve Toplum, Köy ve Kent (Yerleşme Sosyolojisine Başlangıç)*, Ekin Yayınları, Bursa, 2009.

Bozkurt, Veysel-Bayhan, Vehbi, "Ayşe Fügen Berkay", *Türkiye'de Sosyoloji*, Cilt: 3, Hazırlayan: Çağatay Özdemir, (Baskıda).

Kaçmazoğlu, H. Bayram, *Türk Sosyoloji Tarihi Üzerine Araştırmalar*, Birey Yayıncılık, İstanbul, 1999.

Şan, Mustafa Kemal, "Korkut Tuna", *Türkiye'de Sosyoloji (İsimler-Eserler)*, Derleyen: M. Çağatay Özdemir, Phoenix Yayınevi, Ankara, 2008.

Yalvaç, Mehmet, "İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nde Sosyoloji Eğitiminin Tarihçesi (1912-1982)", *Akademi Mecmuası*, Yıl: 14, Sayı: 1-2, Ocak 1985-Nisan 1985, İstanbul, 1985.

[1] Fügen Berkay'ın yayınlanmış çeşitli makaleleri, ulusal ve uluslararası kongre, toplantı ve sempozyumlarda sunduğu bildiriler de bulunmaktadır.

Mehmet Yalvaç'ın Biyografisi ve Bibliyografisi

Vehbi Bayhan

Dr. Mehmet Yalvaç, 1977 yılında İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Bölümü'nde başladığı akademik hayatına, 1984 yılında İnönü Üniversitesi Sosyoloji Bölümü'ne atanarak devam etmiş ve 10 Ocak 2010 tarihinde emekliye ayrılmıştır.

Yrd. Doç. Dr. Mehmet Yalvaç, 1943 yılında Kilis'te dünyaya gelmiştir. İlk ve orta öğrenimini Kilis'te tamamladıktan sonra, 1970 yılında İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü'nden mezun olmuştur. Milli Eğitim Bakanlığı Planlama, Araştırma ve Koordinasyon Dairesi'nde çalışmış, Erzincan Milli Eğitim Müdürlüğü'nde Eğitim Uzman Yardımcılığı görevinde bulunmuştur. 1971-1972 yıllarında vatani görevini İstanbul ve Ankara'da yedek subay olarak tamamlamıştır.

1973-1977 yılları arasında Bilecik Milli Eğitim Müdürlüğü'nde Eğitim Uzmanlığı görevinde bulunmuştur. Bu yıllar arasında iki yıl Bilecik Beden Terbiyesi Bölge Müdürlüğü görevini vekaleten yürütmüştür.

1977 yılında İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü'nde uzman olarak göreve başlamıştır. Prof. Dr. Cahit Tanyol danışmanlığında hazırladığı "Türkiye'de Örf ve Adet Değişmeleri Açısından Küçük Yerleşim Birimlerinin Sosyolojik Görüntüsü" konulu doktora tezini 1979 yılında tamamlamıştır.

İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Bölümü'nde "Eski Yazıya Başlangıç" ve "Eski Yazı Sosyoloji Metinleri" derslerini veren Dr. Yalvaç, 1 Mayıs 1984 tarihinde Malatya İnönü Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü'nde öğretim görevlisi kadrosuna, 1989 yılında da yardımcı doçent kadrosuna atanmıştır. Sosyoloji Bölümünde Sosyoloji Tarihi, Köy Sosyolojisi, Aile Sosyolojisi, Hukuka Giriş dersleri veren Dr. Yalvaç, Malatya ve yöresiyle ilgili uygulamalı araştırmalar yürütmüştür.

Hocalık görevi yanında İnönü Üniversitesi'nin çeşitli birimlerinde yöneticilik görevleri yapmıştır. 1989-2002 yılları arasında Fen-Edebiyat Fakültesi Yönetim Ku-

rulu Üyeliği, 1984-2010 yılları arasında Uygulamalı Sosyoloji Anabilim Dalı Başkanlığı, 1995-1997 yılları arasında Sosyoloji Bölüm Başkanlığı, Akçadağ Meslek Yüksek Okulu, Darende Meslek Yüksek Okulu, Yakınca Meslek Yüksek Okulu ve Battalgazi Meslek Yüksek Okulu müdürlükleri görevinde bulunmuştur.

Mehmet Yalvaç hocanın sosyoloji geleneği, hocası Cahit Tanyol'un uygulamalı sosyoloji geleneğine bağlıdır. Doktora tezinin altyapısını oluşturan Vezirhan Köyü Monografisi, Köy sosyolojisi uygulaması açısından önemli bir çalışmadır. Yıllarca Köy Sosyolojisi dersi veren Mehmet hoca, lisans tezi danışmanı olarak Türkiye'nin çeşitli bölgelerine ait köy monografilerini yönetmiştir. Genellikle uygulamalı sosyolojik çalışmalar yapan Mehmet Yalvaç, dört kitap ve çeşitli dergilerde makaleler yayımlamıştır.

Dr. Mehmet Yalvaç'ın, "İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesinde Sosyoloji Eğitiminin Tarihçesi" makalesi Türkiye'de sosyolojinin tarihi açısından önemli bir kaynaktır.

GAP bölgesinde Atatürk Baraj Göl Aynası'nda su altında kalacak yerlere bizzat gidip köylülerle araştırma yapması, bölgenin hassas yapısında önem taşımaktadır. Malatya'daki İntihar vakaları üzerine yaptığı çalışma da uygulamalı bir çalışmadır.

Mehmet Hoca, bütün yöneticilik görevlerinde ve derslerinde objektifliği, hakkaniyeti, disiplini ve çalışma ahlakı ile örnek olmuş bir sosyologdur. 39 yıllık çalışma hayatından sonra 2010 yılında emekliye ayrılmıştır.

Mehmet Yalvaç'ın Yayınları

Kitaplar

Türkiye'de Örf ve Adet Değişmeleri Açısından Küçük Yerleşme Birimlerinin Sosyolojik Görüntüsü, İnönü Üniversitesi Basımevi, Malatya, 1999.

GAP: Adıyaman İlinde Su Altında Kalan Yerlerde Sosyolojik Bir Araştırma, Nizam Matbaası, Malatya, 1999.

Hukuka Giriş, Özmert Matbaacılık, Malatya, 1999.

Aile Sosyolojisi, Evin Matbaacılık, Malatya, 2000.

Makaleler

"Bilecik ve Yöresinde Halk İnançları", *Sosyoloji Konferansları*, İstanbul, 1984.

"Bilecik Düğün Adetleri", *Türk Dünyası Araştırmaları*, İstanbul, 1984.

"İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesinde Sosyoloji Eğitiminin Tarihçesi I-II", *Akademi Mecmuası*, Sayı: 1 ve 2, Ocak 1985 ve Nisan 1985.

"Türk Milli Eğitiminde Sosyolojinin Yeri", *Türk Dünyası Araştırmaları*, Sayı: 35, İstanbul, 1985.

"Uluslararası Terörizm ve Gençlik", *Milli Eğitim Gençlik ve Spor Bakanlığı Gençlik Hizmetleri Genel Müdürlüğü*, Ankara, 1987.

"Bilecik Türküleri", *İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı: 1, Malatya, 1987.

"Yukarı Fırat Havzasında Beslenme Kültürü ve Malatya Örneği", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı: 2, Elazığ, 1988.

"Atatürkçü Düşünce ve Gençliğin Sosyolojik Açıdan Değerlendirilmesi", *Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları*, Ankara 1989.

"Türk Eğitim Sisteminde Sosyolojinin Yeri", *Dünyada ve Türkiye'de Güncel Sosyolojik Gelişmeler-I*, Sosyoloji Derneği Yayını: 3, Ankara, 1994.

"İntihar Olaylarının Sosyolojik Tahlili", 1984-1994, 7. Anadolu Psikiyatri Günleri, *Psikiyatri Dergisi*, Malatya, 1998.

"Küreselleşme ve Ailede Meydana Gelen Değişmeler", *Küreselleşme ve Psikiyatri*, Türk Tabipleri Birliği Yayınları, Ankara 2003.

BAYKAN SEZER ÇALIŞMA GÜNLERİ- 7

Türkiye Sosyolojisi Semineri
Toplum Tarihi Semineri
Öğrenci Topluluğu

Sosyolojide Yeni Eğilimler ve Türkiye

Ertan Eğribel
Ufuk Özcan

26 Aralık 2008
Saat: 13:00-14:30

Yer: Hilmi Ziya Ülken Odası

Toplumsal İlerlemenin ve Tarihin Sonu: Kutsala Dönüş

Ertan Eğribel

Genelde modern bilim anlayışı, özelde modern toplumsal teori belli bir toplumsal ilerleme/değişme modeli üzerine kuruludur. Açıklama, toplumların tarıma dayalı geleneksel toplum yapısından modern endüstri/şehir toplum yapısına doğru evrildiği biçimindedir. Mevcut sistem böyle tanımlanmakta, sorunlar ve sorunların çözümü de bu düzeyde ele alınmaktadır. Bu görüşün bilim düzeyinde aktarılması ve dünya görüşü olarak yaygınlaştırılması sosyoloji ve Marxist kuramlar aracılığıyladır. Bütün toplumlar için kaçınılmaz, zorunlu bir süreç olan bu toplumsal değişme anlayışında Batı dışı toplumların gelişmesi yolunda engeller geleneksel toplum yapısıyla tanımlanırken, ilerleme ve değişmenin yönü dışsal dinamiklerle tanımlanmıştır. Günümüzde modern toplumsal teori içinde kabul gören üretime/iktisada dayalı toplumsal ilerleme ve tarih anlayışı gözden düşmüştür. Bunun yerine önerilen, mevcut düzen içinde farklılıkları mutlaklaştıran "kutsala dönüş" görüşüdür. Biz bu çalışmada Batı'da ortaya çıkan bu tavır değişikliğini ele alacağız. Bu değişiklik sadece siyasetle değil, sosyolojinin bilim kimliğiyle, bilimin işlevi, toplum içindeki yeri ve rolüyle de ilgili bir konudur. Sosyolojinin XIX. yüzyılda Batı'da bir bilim olarak ortaya çıkışı toplumsal ilerleme, toplumsal değişme, toplumsal örgütlenme gibi kavramlarla yakından ilişkilidir. Sosyoloji bu yönüyle modern bilim yöntemini ve tarih anlayışını da etkilemiştir. Günümüz tartışmalarının sosyoloji ve modern bilim açısından böyle bir yönü vardır. İlerlemeye dayalı tarih ve toplumsal değişme anlayışı yerine konulan kutsala dönüş önerisi öncelikle yöntem/dünya görüşü düzeyinde bir tavır değişikliğini (olumsuzlamayı) göstermektedir. Bu nedenle konu ile ilgili tartışmayı bu yönüyle, yöntem/tarih anlayışı temelinde yürütmek gerekmektedir.

XIX. yüzyılda toplum olayları önünde ortaya çıkan tutum değişikliği yeni bir tarih ve toplum anlayışının ortaya çıkmasının izin vermiştir. Toplumsallaşmadan anlaşılan da budur. XIX. yüzyılda Batı dünya egemenliği yeni bir toplum örgütlenmesine dönüşmüştür. Endüstri toplum modeliyle ilişkili yeni örgütlenme, geleneksel yapının tasfiye edilmesini zorunlu kılmış; toplumsal ilerleme ve gelişme perspektifine bağlı yeni bir dünya görüşünün savunulmasını gerektirmiştir. Geleneksel bakış açısının terk edilmesi yeni bir tarih anlayışını ortaya çıkarmıştır. Bu tarih anlayışının belli bir özelliği vardır. Batı, XIX. yüzyılda üretim zorunluluğunu ve sorumluluğunu doğrudan doğruya kendisi üstlenmiştir. Açıklama da bu düzeyde, üretim olayına, endüstri ilişkilerine dayalı bir açıklamadır. Üretim ilişkileri temel ilişki tarzı olarak görülmüş, toplumun altyapısını oluşturan bu faaliyetlerin son kertede bütün diğer olayları, üstyapıyı belirlediği görüşü egemenlik kazanmıştır. İktisat bütün toplum sınıfları için evrensel düzeyde bağlayıcı olan belli bir toplum modelini en yüksek gerçeklik mertebesine çıkarmaktadır. Böylece Batı toplum modeli aşkın bir düzen olarak kendisini garantiye almıştır. Bu düzende iktisadi olayların, endüstri ilişkilerinin kendinden bir yaptırım, komut gücü vardır. Toplum, mekansal-zamansal olarak farklılaştırılmış, çeşitli evreler içinde mesafelendirilmiş temel birimdir. Pozitivizmin ilerleme görüşü metafizik açıklamalar dışında belli olgulara, eylemlere, eyleyenlere dayalı temel yasalar biçiminde formüle edilmeye çalışılmıştır. İlerleme perspektifi dinsel, teokratik toplumdan endüstri toplumuna doğrudur. Toplum düzeni, toplumsallık doğal veya doğaüstü güçler yerine iktisadi, tarihi güçlere dayalı bir işleyiş olarak tanımlanmıştır. XIX. yüzyılda yeni toplum yapısı mekansal (kırsal-kentsel) değişkenler yanında tarım-endüstri-hizmet sektörlerindeki değişkenlerin kendi içinde ve kendi aralarındaki ilişkiler içinde açıklanmıştır. Toplum yapısı toplumları sınırlayan ve biçimlendiren temel çerçeve olarak toplumsallaşmanın da kaynağıdır. Toplumsal değişme, toplumsal ilerleme, toplumsal eylem bu anlamda toplumsal yapıyla ilişkili ve başka toplumlarda da tekrarlanabilir kavramlardır. Doğa güçleri ve doğaüstü güçler yerine ilk defa toplumun kendisi kendi kaderi üzerinde egemen bir güç olarak algılanmıştır. Bilime tanınan ayrıcalık da bu nedenledir. Bu yöntem anlayışı temelde bir değişikliği belirtmektedir. Bilim ile din arasında kurulan karşıtlık ve gerilim bunun üzerine kuruludur.

Batı'da XIX. yüzyılda ortaya çıkan toplumsal değişme, yeni toplumsal örgütlenme geleneksel yapının dışında ve geleneksel yapıyı yıkma pahasına gerçekleşecektir. Geleneksel toplum düşüncesine karşı da aynı tavır söz konusudur. Sosyoloji her iki düzeyde de bu toplumsal değişme pratiğinin bilincidir. Bu nedenle tarih anlayışında geçmişe ve geleceğe bakış açısında da köklü bir değişikliğe yol açmıştır. Toplumsal değişme ve ilerleme anlayışı topluma dayalı yeni bir tarih anlayışını, yöntem değişikliği gündeme getirmiştir. Bu anlamda geleneksel toplum düşüncesi (teoloji, metafizik, mitolojiler vb.) insanın ilkel geçmişinden kalan yok olmaya mahkum bir kalıntı veya "çocukluk illüzyonu" olarak görülmüş, buna karşılık modern bilime belli

üstünlükler verilmiştir. "Dinin/kutsalın sonu" anlayışı Comte, Marx, Freud gibi belli başlı Batı düşünürlerinin ortak görüşüdür. XIX. yüzyılda toplumsal eylemin, toplumsal etkinliğin, insanlık tarihi boyunca değişmez bir gerçek olduğu modern toplum bilimlerinin ortak görüşü haline gelmiştir. İnsanlığın kendi kaderi üzerinde kendi örgütlenmesi içinde etkili olduğu düşüncesi metafizik, dinsel açıklamaları itmektedir. Toplumun bugünü ve geleceği üzerinde etkili olmak isteği belli bir yöntem arayışını da beraberinde getirmiştir. Bilime, bilimsel yönteme ayrıcalık verilmesi bu nedenledir. XIX. yüzyılda Batı dünya görüşü endüstri toplumu, endüstri ilişkileri temelinde yeni bir bilimsel niteliğe dönüşmüştür. Bu görüş toplumsal ilerleme ve toplumsal değişme anlayışını yönlendiren bir teori olarak genelleştirilmiştir. Dinin/kutsalın sonu anlayışı, dünya görüşünün dünyevileşmesi (sekülerleşme) endüstrileşme, şehirleşme ve rasyonelleşmeye dayalı bir ilerleme anlayışıyla temellendirilmiştir. Din toplumsal süreçlerden dışlanırken en az onun kadar kutsal Batı merkezli toplumsal, tarihsel ilerleme anlayışı bir tür kader biçiminde (bilimin dine karşıt olarak kutsallaştırılmasıyla) genelleştirilmiştir. Sosyoloji başta olmak üzere modern toplum bilimlerinin egemen bakış açısı bu teze dayalı olmuştur. Endüstrileşme ve şehirleşmenin geleneksel düşünce ve yaşam biçimini toptan değiştireceği öngörülmektedir. Modern bilim anlayışını ve dünyevi aklı kutsallaştıran bu anlayış Batı toplum modelini evrenselleştirirken, Batı dışı toplumların geleceğini de Batı'ya bağlayacaktır. Batı kendisini yeniden örgütlerken aynı zamanda dünyayı da kendisine bağlı olarak (modernleşme) örgütlemektedir. Toplumsal değişme ve tarihi ilerleme görüşü Batı dışı toplumları kapsayacak biçimde evrenselleştirildiğinde tüm dünyanın kaderi de Batı'ya bağlanmaktadır. Geleneksel bakış açısını dışlayan yeni dünya görüşü belli bir tarih/yöntem anlayışından başka bir şey değildir. Bu nedenle modernleşme sadece belli bir yaşam biçimini değil geleneksel bakış açısından (kutsaldan) kopmayı da belirtmektedir. Tarih artık olayların kaydedildiği bir alan, başvuru kaynağı olmanın ötesinde toplum olaylarının sınandığı bir alan olarak öne çıkacaktır. Her tarih anlayışı sonuçta belli bir yöntem anlayışına bağlıdır. Kutsalın dışlanması, bilimsel yöntemin yüceltilmesi topluma dayalı belli bir tarih anlayışının da savunulması anlamına gelmektedir.

Başta sosyoloji olmak üzere çeşitli toplum bilimlerinin konu aldığı toplumsal olaylar belirli bir tarih zemini üzerinde gelişmektedir. Her toplumsal olay aynı zamanda tarihsel bir olaydır. Yöntem belli bir toplum ve tarih görüşüne bağlılığı içermektedir. Seçilen yöntem toplum ve tarih olayları karşısında test edilecektir. XIX. yüzyılda gündeme gelen sosyoloji ve tarih ilişkisi, sosyolojinin diğer bilimlerle kurduğu ilişkiden bu açıdan farklılıklar gösterir. Tarihe olan ilgi çok eski dönemlere kadar gitmesine karşılık, sosyolojinin bağımsız bir bilim olarak kurulması toplum ve tarih olaylarının yeni bir bakışla değerlendirilmesine yol açmıştır. Tarihin, toplumların deneyimlerinin öneminin gerçek boyutlarıyla fark edilmesi sosyolojinin bilim kimliğiyle yakından ilişkilidir. Sosyolojinin ortaya çıkması sadece geleneksel tarih

anlayışının değil aynı zamanda geleneksel toplum anlayışının da köklü bir biçimde değişmesine yol açmıştır. Modern tarih anlayışının ortaya çıkmasında sosyolojinin önemli bir etkisi ve payı vardır. XIX. yüzyıl öncesi insanlığın "tarih öncesi" olarak tanımlanırken, "pozitif dönem" (endüstri toplum modeli) nihai aşamadır. Artık yeni bir aşama söz konusu olmadan düzen içinde sürekli bir ilerleme öngörülmektedir. Felsefe yerini sosyolojiye, metafizik, dini düşünce yerini modern bilim anlayışına bırakmıştır. Gerçeklik ancak gözlemlenebilir, diğer deyişle üzerinde etkili olunabilir, değiştirilebilir olgulara dayandırılacaktır. Toplumsallaşmanın dayanağı da başka bir şey değildir. Mevcut düzenin işleyişi, toplumsallaşması din dışı, laik akılla, endüstri ilişkileriyle açıklanmaktadır. Modern bilime tanınan üstünlük, toplumların ve tarihin ilerlemesi için tek ve yeter şart olarak görülmesindendir. Teknoloji, endüstrileşme sadece fiziksel bir olay değil aynı zamanda toplumsal ilerleme anlayışına dayalı bilimsel dünya görüşünün de altyapısını oluşturmaktadır. XIX. yüzyılda sosyolojinin öncülüğünde toplumsal değişim süreçlerini açıklamada kullanılan temel yaklaşımlar toplum bilimleri alanına egemen olmuştur. Bu yaklaşımlar bilgi kuramı açısından pozitivist, tarih kuramı açısından ilerlemeci bakış açısını ortaya çıkaracaktır. Modernleşme görüşü hem belli bir yöntemi, hem de belli bir değişme sürecini (geleneksel toplumun endüstri toplumuna dönüşme süreci) belirtmektedir. XIX. yüzyılda Batı'da dünya egemenliğinin getirdiği zenginliğin dağıtılması ve egemenlik ilişkilerine süreklilik kazandırma gereği yeni bir toplumsal yapı değişikliğine gidilmesine yol açmıştır. Bu değişiklik dünya görüşü düzeyinde de yeni açıklamaların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu nedenle yeni ilişkilerin örgütlendiği, üretim ve tüketim mekanı olan şehirlerde önemli değişiklikler ortaya çıkmıştır. Geleneksel ilişkilerin tasfiyesi yeni bir düzeni gerektirirken, aynı zamanda siyasi bir hareketlenmeyi, çeşitli toplum sınıflarının çoğulcu bir biçimde mücadelesini, farklı önerilerin de olabileceğini varsayar.

XIX. yüzyılda Batı, toplum olaylarına yön verme imkanına kavuştuğunda toplum güçlerine ve örgütlenmesine dayalı olarak tarihi açıklama yoluna gitmiştir. İktisada dayalı bu görüş açıklamalarını belli bir dönemle sınırlı tutmayarak, bütün insanlık tarihini belirleyen, bu yönüyle zorunlu, kaçınılmaz ve giderek kader biçiminde kutsallaşan evrensel bir yasaya dönüşmüştür. Toplum içindeki belli olaylara dayanarak toplum üzerinde etkili olunabileceği görüşü giderek bütün insanlık tarihinin belli bir yönde değiştirilebileceği inancının da temelidir. XIX. yüzyılda bazı toplum olaylarının tarihsel gelişmeyi yönlendirdiği, biçimlendirdiği görüşü egemen olmuştur. Bu olaylar sadece Batı'da görüldüğü için değil, bu olayları yönlendirme ve biçimlendirme gücünün Batı'da olması nedeniyle öne çıkarılmıştır.[1] Batı toplum sınıfları "tarihin itici gücü" ya da "motoru" olarak görülmüştür. Bu bakış açısı sadece ge-

[1] Baykan Sezer ve diğerleri, "Tarih ve Sosyoloji", *Sosyoloji Yıllığı 4*, İstanbul, 1999, s. 25.

leceği biçimlendirme açısından değil geleceği kestirme açısından da Batı'ya bir ayrıcalık veriyordu. Bu açıdan tanrısal bir ilhama, dinsel, aşkın bir alana gerek duyulmamıştır. Bilim övgüsü, bilimsel temelde işleyen toplum övgüsü bu nedenledir. Batı, kendi toplum güçlerine, endüstri ilişkilerine verdiği üstünlük sonucu mevcut koşulları aşma girişimini, sorunların çözümünü kendi tekelinde görmektedir. Toplumsal ilerleme anlayışının, Batı-merkezciliğin temeli de budur. XIX. yüzyılda geleneksel güçler (kilise, krallık) yeni gelişmeler önünde güçsüz ve etkisiz kalırken, buna karşılık geniş kitlelerin toplum olayları ve toplum yaşamı üzerinde giderek artan etkinliği söz konusudur. XIX. yüzyılın genel tarih içindeki önemli bir özelliği ayaklanmalar yüzyılı olarak anılmasıdır. Geniş kitleler sadece sokak düzeyinde değil üretim etkinliği içinde de örgütlü olarak yeni gelişmeler üzerinde etkili olmuşlardır. XIX. yüzyılda Batı'da toplum içi çatışmalar, ayaklanmalar, sokak savaşları yanında üretim ilişkileri de yeni gelişmeleri açıklayan ve yön veren temel olaylar olarak görülmüştür. Üretim olayı toplum kimliğini tanımlamakla kalmamış, toplumsal olaylar, toplum ve tarih önünde etkinlik de ekonomik örgütlenme ve faaliyetin bir ürünü olarak öne çıkarılmıştır.

XIX. yüzyılda artık olayları kendi işleyiş mekanizması içinde açıklama girişimleri söz konusudur. Sosyolojinin toplum düşüncesinin üç halini toplumsal ilerlemenin ve tarihi gelişmenin üç aşamasına bağlı olarak açıklaması kendi bilim kimliğini ortaya koymak yanında modern bilimin temellerinin de açıklanmasıdır. XIX. yüzyılla birlikte toplum ve tarih olayları din veya akıl yerine belli bir toplum ve tarih anlayışına dayalı olarak bilim temelinde açıklanmaya başlayacaktır. Batı'nın toplum sorunlarını çözmek için gerekli koşul ve olanaklar üzerinde egemenlik kurduğu inancı, toplum sorunlarının toplumun kendi örgütlenmesi ve gücü çerçevesinde çözebileceği görüşü sosyolojinin ortaya çıkmasına yol açmıştır. Marksizm de aynı kaynaktan gelecektir. Toplum olaylarına egemen olunabileceği, gelişimin yönlendirilebileceği inancı Batı içinde değişik görüşlere rağmen toplumsal/tarihsel ilerleme ve değişme görüşünün gündeme gelmesini sağlayacaktır.[2] Bu durum farklı tarih/yöntem anlayışlarının olmasına engel değildir. Toplum içinde farklı çıkarlar, farklı görüşler olduğu için açıklamalar din biçiminde kutsallaştırılmadan, bilimsel yöntem tartışmaları biçimini almıştır. Batı'da yeni gelişmeler geleneksel yapının dışında gerçekleştiği için açıklamada da geleneksel çerçeve dışına çıkılmıştır. Bilim içinde farklı görüşlerin savunulabilmesi, bunun bilimsel faaliyetin bir parçası olarak görülmesi toplum içi ve toplumlar arası farklılıkları ve çıkarları da ifade etmeye izin vermektedir. Yeni görüşlerin kutsallaştırılmadan bilim çerçevesinde gündeme getirilmesinin bir nedeni budur. Hem bilimin ayrıcalığından söz edip, hem de farklı görüşlerin bilim çerçevesi içinde savunulabilmesi belli görüşlerin tartışılmasına izin vermektedir.

---

[2] Bu konular üzerinde Baykan Sezer'in çeşitli çalışmalarında özenle durulmuştur.

Sosyoloji, toplumun işleyiş biçimini XIX. yüzyıl öncesi Batı tarihinden bağımsız açıklama girişimidir. Bu nedenle geleneksel tarih anlayışından kopmak gerekmiştir. Artık toplumsal ilerlemeden, yeni bir çağ açıldığından, gerçek insanlık tarihinin başladığından söz edilmektedir. XIX. yüzyılda tarihi gelişmenin toplum olaylarının kendi mantığına göre biçimlendiği görüşü toplumun ve tarihin kendi yasaları bulunduğu inancını pekiştirmiştir. Toplum ve tarih yasaları evrensel yasalar olarak tanımlanınca toplumların ve tarihin bu yasalara bağlı olduğu görüşü savunulacaktır. Toplumsal değişme ve toplumsal yapı arasında bu yönde ilişki kurulacaktır. Bağımsız/bilimsel yasaların toplum ve tarihe yön verdiği görüşü giderek bu yasalara insan iradesini, toplumu aşan kutsal bir görüntü ve anlam kazandıracaktır. Pozitivizmin kendini bir bilim-dini olarak toplumsallaştırmak istemesi bu nedenledir. Toplumlardan beklenen artık bu zorunlu, kaçınılmaz yasalara uymalarıdır. Toplumlar kendi geleneksel toplumsal, tarihi dinamikleri içinde değil, bunu dışlayan "yapı" kavramıyla tanımlanacaktır. Giderek tarihin toplum yapısına değil, toplum yapısının tarihe yön verdiği anlayışı egemen olacaktır. Bu, Batı-merkezli endüstri toplumu modelinin mutlaklaştırılmasına, doğrulanmasına ve dünya ölçüsünde yaygınlaştırılmasına izin vermektedir. XIX yüzyıl Batı toplum örgütlenmesine ve koşullarına verilen üstünlük giderek bütün tarihe yaygınlaştırılacaktır. Tarihçilerin sosyolojiye gösterdiği ilgi bu nedenledir. Toplum yasalarının engelsiz bir biçimde işleyeceği ve tarihin mutlu bir geleceğe, evrensel sona doğru akacağı düşünülmektedir. Bu akışı sağlayacak güç ve koşullar Batı'da mevcut olarak görülecektir. Tarihin ve toplumun yasaları bilindiğinde artık mesele bu yasaların ne ölçüde işleyeceği veya buna nasıl uyum gösterileceğidir. Bu durumda toplum ve tarih yasaları iç içe geçecektir. Batı'da tartışma bu çerçevede öncülük çekişmesi biçimindedir. XIX. yüzyılda Batı dünya egemenliğini ele geçirmiştir, ancak bu dönemin diğer bir özelliği Batı dünya egemenliği çerçevesinde değişik çözüm önerilerinin, toplumlar arasında ve toplum içinde farklı çözüm önerilerinden kaynaklanan çatışmaların ortaya çıkmasıdır. Batı içinde farklı çözüm önerilerine sahip toplum güçlerinin kendi aralarındaki çekişme ve çatışma farklı görüşlerin savunulmasına imkan vermiştir. Bu nedenle tek bir görüşü mutlaklaştırmak, kutsallaştırmak mümkün olmamıştır. Sosyoloji ile Marksizm arasında karşıtlığa dayalı böyle bir ilişkinin daha başlangıçta ortaya çıkması rastlantı değildir. Sosyoloji yalnızca koşullar üzerinde egemenlik kurma ve mevcut olanaklardan yararlanma çabası olmanın ötesinde çatışan toplum güçlerinin denetlenmesi ve mevcut düzeni tehdit eden önerilerin dışlanması amacıyla da öne çıkacaktır. XIX. yüzyılda açıklamalar olayların kendisinde aranmaya başlanmış, yeni gelişmeleri yönlendiren olayların Batı'da gerçekleşmesi nedeniyle Batı-merkezli bir toplum ve tarih anlayışı egemen olmuştur. Batı'nın olay ve koşullar üzerinde egemenlik kurmaya aday karşıt cephelere bölünmesi birbirine karşıt, farklı tarih anlayışlarının bir arada savunulmasını gerektirmiştir.

Sosyoloji Batı'nın toplumsal gelişmelere yön verebileceği iddiasının sonucudur. XIX. yüzyılda Batı olaylara yön verme imkanı bulunca, açıklamalarını çözüme temel olan olaylar dışında aramaktan vazgeçmiştir. Bu gelişmelere nasıl ve ne yönde biçim verilebileceği tartışması farklı görüşlerin varlığını açıklamaktadır. Çeşitli çözüm önerileri farklı sosyoloji ve tarih anlayışları biçiminde karşımıza çıkacaktır. Batı içi çıkar farklılıklarının en üst düzeyde olması, çözüm önerilerinin uyuşmaması belli sorunlara yol açmıştır. Bu sorunların çözümü uzun zaman Batı'da temel çelişki olarak görülmüş, dünyanın kaderi de Batı içi bu çelişkilerin çözümüne bağlanmıştır. Batı'nın bölünmüşlüğü içinde, Batı dışı toplumlara düşen rol buna uyum göstermeleri ve eklemlenmeleri olmuştur. Bunun sonucunda XX. yüzyılda dünya savaşı denen ama gerçekte Batı içi öncülük çekişmesi olan iki büyük savaş yaşanmıştır. Sovyetler Birliği'nin tasfiyesi sonrasında Batı içindeki bu bölünme aşıldığında "tarihin sonu"ndan söz edilecektir. Artık sözü edilen Batı içi öncülük çekişmesi, bu çekişme içinde herhangi bir dönemin, evrenin aşılması değil tarihin kendisine bir nokta koymaktır. Mutlak bir yönetim ve yaşam biçiminin üstünlüğüdür. Farklı arayışlar, alternatif sistem arayışları sona ermiştir. Bu nedenle belli görüşleri veya mevcut durumu mutlaklaştırmak, kutsal bir biçimde sunmak mümkün olmuştur. Küreselleşme, yeni dünya düzeni böyle bir anlayışın sonucudur. Günümüzde ne Batı içinde ne de Batı dışında yeni bir dünya egemenlik önerisi getirecek bir sınıf veya toplumdan artık söz edilmemektedir. Batı kurmuş olduğu dünya egemenliği konusunda yeni bir tartışma açılmasını istememektedir. Toplumsal ve tarihi ilerlemenin sonunun ilanı, toplum sorunlarına toplumun en geniş biçimde katıldığı, etkilediği çözüm arayışından vazgeçildiğini göstergesidir. Bu durumda toplumu, toplumsalı bireysel aktörlerden, belirsiz, marj-dışı kesimlerden türetmenin de yolu açılacaktır.

Günümüzde Batı dünya egemenliğini elinde tutmaktadır. Ama ilişkilerin denetiminin tam olarak Batı'nın elinde olduğunu söylemek mümkün değildir. Toplumsal ve tarihi koşullar üzerinde mutlak bir egemenliğin olmayışı toplum olaylarının açıklanmasına ve denetlenmesine bir engeldir. Ancak Batı denetim eksikliği ve açıklama yetersizliğine rağmen dünya egemenlik ilişkilerini elinde tutmaktadır. Toplum olaylarının açıklaması toplumlar arası gerçek ilişkiler düzeyinde değil toplum üstü, toplum dışı güçlere bağlanarak açıklama eksikliği kapatılacaktır. Günümüzde toplum olaylarının açıklanması ve bu olaylara egemen olma çabası bilim dışı başka alanlara kaydırılmıştır. Bu nedenle toplumsal ilerleme, tarihsel gelişmenin yönü gibi kavramlardan vazgeçilirken "kutsala dönüş" görüşü öne çıkarılacaktır. Bu değişme, Batı dünya egemenliğinden vazgeçmeden Batı-merkezci bakış açısının değişmesi perspektifi yanında, Doğu'da ortaya çıkan yeni arayışların sonuç vermemesi olarak da ele alınabilir. Batı'da ve Doğu'da alternatif yeni düzen arayışlarının sona erdiği bir dönemde toplumsal/tarihsel ilerlemeye yönelik bir inançsızlık ve mevcut koşullar içinde kendi toplumsal varlığını koruma ve sürdürme çabası öne çıkacaktır. Bu bir yerde mevcut dünya egemenliğinin kapalı bir hale getirilmesi, sınırlarına doğru

itilmesidir. Artık Batı dünya egemenliğini tesis eden ve yürüten güçler alanına atıfta bulunmak gereksiz hale gelmiştir. Endüstri ilişkilerine, toplum sınıflarına verilen üstünlük yerine, doğrudan Batı dünya egemenliğinin kendisi kutsanacaktır. Toplumsal yapı yerine, dine, kutsala dayalı kimlik açıklamalarının gündeme gelmesi bu nedenledir. Artık dış dünya gerçekliğine bağlı insan aklına ve pozitif bilime göre düzenli işleyen ve sürekli gelişen bir dünya tasavvuru yerine, zaman ve mekan ötesi soyut, ruhani, manevi dünya, kutsallıklar, olağanüstülükler, büyü, masalsı ve efsanevi öğeler, şans öne çıkacaktır. Toplumların ilerlemesi, toplumsal kurtuluş reçeteleri, toplumsal karakterli ideolojilere dayalı toplumsallık anlayışı ve pozitivist bilime olan ilgi ve güven büyük ölçüde ortadan kalkacaktır. Bunda I. ve II. Dünya Savaşlarının neden olduğu büyük tahribat, Doğu toplumlarının sorunlarının çözülememesi, modern toplumsal ilerleme anlayışına güvenin sarsılması da etkilidir. Yeni bir düzen alternatifinin yaratılamaması, Batı sosyalizmine duyulan güvensizlik mistisizme, nihilizme, fanteziye yönelik açıklamaların, kötümser, belirsiz, bezgin, umutsuz, korku ve kuşkuya dayalı bir dünya görüşünü yaygınlaştıracaktır. Kutsal olana, ruhun gizli alemlerine, doğa ötesine, mitolojiye, hayal ürünlerine, geleneksel düşünce biçimlerine olan eğilim bu nedenle artmıştır. Bu durumda toplumun etkinliğinden, toplumsal eylemden vazgeçilerek sosyoloji devre dışı bırakılmaktadır.

Yeni dönemde kutsala dönüş, geleneksel dünya görüşüne, geleneksel din anlayışına bir dönüş olmamıştır. Modernizm geleneksel dünya görüşünü değişime uğratmış, bozmuş, dini dünya görüşü eski biçimiyle varlığını sürdürememiştir. Geleneksel din anlayışı "muhafazakârlık" biçiminde dünyevileşmiş, modernleşmeci bir kisveye bürünerek değişime uğramıştır. Hem geleneksel düşünme biçimine, din anlayışına sahip olmak hem de modern anlamda toplumsal değişmeden, ilerlemeden yana olmak mümkün olmuştur. Günümüzde toplumsal değişme ve ilerlemeden vazgeçilirken açıklama düzeyinde toplumlar arası farklılıklara kutsal bir muhteva kazandırılmıştır. Ama muhafazakârlığın öne çıkması eski geleneksel çerçeve içinde değildir. Artık Batı dünya egemenliği içinde bir muhafazakârlıktır savunulan. Kutsala dönüş modernliğin aşılması veya modern öncesi geleneksel düşünceye dönüş olarak bir meydan okuma değildir. Toplumsal ilerlemeden vazgeçilmesi ve toplumlararası farklılıkların mutlaklaştırılması kutsala dayalı açıklamalara yeni bir ivme kazandıracaktır. Kutsala dönüş görüşü tarihin ilerlemesine, toplumlar arası farklılıkların ortadan kalkmasına karşı tutucu, mevcut dünya egemenliğinin sürdürülmesine yönelik koruyucu bir muhafazakârlıktır. Toplumsal ve tarihi ilerlemeye, mevcut Batı dünya egemenlik düzeninin aşılmasına karşı bir direnci/muhafazakârlığı temsil etmektedir. Batı'da bunun bir görüntüsü her türlü yeni gelişmeye karşı, geleneksel Doğu'ya yönelik saldırgan, kutsal bir savaş ilanı olan, "dinler arası çatışma" görüşü biçiminde ortaya çıkarken, diğer bir görüntüsü mevcut Batı dünya egemenliğini/üstünlüğünü benimsemek şartıyla "dinler arası diyalog" önerisi biçimindedir.

Her toplumsal olay aynı zamanda tarihsel bir olaydır. Yöntem belli bir tarih ve toplum görüşüne bağlılığı içermektedir. Bilim açıklamaları yerine kutsala dayalı açıklamaların öne çıkması bu anlamda bir tavır değişikliğini belirtmektedir. Toplumsal ilerleme, toplumsal değişme görüşünün reddedilmesi ve bu reddin kutsala dönüş görüşüyle pekiştirilmesi rastlantı değildir. Artık toplumlar arası farklılık ve çatışmalar kutsallaşmakta ve bir kader haline gelmektedir. Karar ve eylemlerimizde kutsala dönüş gerçekte içinde yaşadığımız mevcut koşulları kutsallarla donatmak, bu koşulların kendi başına varoluşunu kabul etmektir. Kutsala bağlılık iman aracılığıyladır. Açıklama ve tartışma değil, doğrudan inanç esastır. Kutsallar gündelik hayatın her an içinde olmasa bile onun üzerinde yer alarak bir çerçeve oluşturacaktır. Bu çerçeve karşısında suskun kalmak ve mutlak teslimiyet beklenmektedir. Belirsizlik, bilinmezlik karşısında iman aracılığıyla verili gerçeğe teslim olmak gerekmektedir. Kutsal alan insan elinden çıkmış ve akıl düzenine uygun hale getirilmiş olsa bile aşkın bir kabulü varsayar. Burada bireylerin veya toplumların özgürce kendi yollarını aramaları, tartışmaları, kendilerine yeni bir hareket alanı açmaları beklenmeyecektir. Kutsalın kapsayıcı boyutu altında toplumsal alanın bütün yönleri sonuçta kutsalın otoritesiyle biçimlenecektir. Kutsalın toplumsallaşması, kendisini aşkın olarak kabul eden gerçeğin güncel, pratik hayatın içine doğru dizilenmesidir. Bunun açıklanmaya, tartışılmaya gerek duyulmayan, toplumsal ilişkiler içinde erişilemeyen, etkilenmeyen aşkın bir yönü, kendine ait sorgulanmayan ritüelleri, kendine ait jestleri, davranış kalıpları ve değerleri vardır. Bunlar hali hazırda öncesiz ve sonrasız olarak vardırlar. Gündelik hayatın ve özellikle siyasi alanın kutsallaşması, karşıtlıkların kutsallaşması, iyi ve kötü, yandaş ve karşıt olarak bölünmelerin mutlaklaşmasıdır. Toplumlar arası ilişki ve farklılıkların tarih yerine kutsal bir çerçeve içinde açıklanması, mevcut egemenlik ve çatışmanın sürgit tekrarlanarak mutlaklaştırılmasından, tarihsel alanın kestirilemezliğini kutsalla örtmekten başka bir şey değildir. Bu kutsal (dünya düzeni) çerçevesi içinde tarihsel bir ilerleme söz konusu olmadan yaşam tarih-dışı bir indirgemecilikle, değişmeye, ilerlemeye kapalı, sürekli tekrarlanan bir taklitler serisi olarak anlaşılacaktır. Toplumlar arası farklılıkların, çekişmelerin tarihsel olarsak tanımlanması ve üst düzeyde aşılarak çözülmesi yerine önerilen farklılıkların ve çatışmanın aşkın bir biçimde sürekli tekrarlanması, diğer deyişle mutlaklaştırılması, kutsallaştırılmasıdır. Mevcut düzen, egemenlik ilişkileri kutsallık/iman aracılıyla garantilenmiştir. Toplumu, toplumsallaşmayı mümkün kılan aşkın, ilahi bir gücün, düzenin varlığıdır. Geçmişte Marx'ın tersine çevirdiği söylenen dünya tekrar tersine çevrilmiştir. Bu sefer düzeni mümkün kılan ve işleten aşkın gücün kaynağı iktisat değil ilahiyattır. Burada değişen en önemli unsur toplumların, toplum sınıflarının kendi kaderlerine egemen olmaktan, kendi gelecekleri üzerinde söz sahibi olmaktan çıkmalarıdır.

XIX. yüzyıldan beri yaşanan süreç içinde Batı Doğu ile doğrudan çatışma yerine dünya egemenlik ilişkilerine Doğu toplumlarını da katma çabası içinde sorunları

iktisat temelli açıklamalar içinde ele almıştır. Doğu-Batı çatışması içinde toplumların kendi kimliklerinin bir ifadesi olarak tarih içinde belli bir rol üstlenmiş Hıristiyanlık ve İslamiyet zaten ortadan kaybolmuş değildi. Günümüzde dinin Batı dünya egemenliğiyle uyuşmazlığı tezinin doğru olmadığı görülmüştür. Batı'da yükselen dini hareketler veya kimlik siyasetleri, yeni toplumsal hareketler bunun doğrulanmasıdır. Modern toplum projeleri, toplum mühendisliği yerine karanlık, belirsiz, mehdici, kurtarıcı, doğaüstü ritüellere, mevcut gerçeği doğallaştıran aşkın dini açıklamalara bağlanma geleceği kestirememekten, geleceğe yönelik kaygılardan kaynaklanmaktadır. Yeni dönemde değişmeye açık toplum yapısı yerine giderek mutlak kimlikler veya değişmez insan yapısı, ruhsal yapılar, karmaşık bilinç biçimleri, dayanaksız, belirsiz korkular, karşıtlıklar, endişeler öne çıkmıştır. Bilimin kontrol ettiği yapılar yerine karmaşık bireysel ve toplumsal bilinçaltına, insanın karmaşık iç dünyasına odaklanan açıklamalara gidilecektir. Günümüzde dış dünya koşulları ve toplumlar arası ilişkiler mutlaklaştırıldığında gerçekliğin insanın iç dünyasına yönelerek bulunacağı görüşü öne çıkmıştır. Din anlayışı da bu anlamda bireysel bir inanç alanı, bireysel bir zenginlik olarak görülmüştür. Bunun başka görüntüleri de vardır. Sosyolojinin geri plana düştüğü bu dönemde psikolojinin, kişisel başarı kitaplarının rağbet görmesi bu nedenledir. Artık değişmesi mümkün olmayan, mutlaklaştırılan belli koşullar çerçevesinde, toplumsal çözüm yerine kişisel çözüm arayışları, bireysel düzeyde başarı kazanmak önemli haline gelmiştir. Mevcut düzen içinde yer almanın, pay almanın kişiselleşmesiyle başarısızlık, sorunlar, belirsizlik kader, şans olarak değerlendirilecektir. Bu yeni durum gerçeğin kişilere göre farklı yorumlanan pek çok gerçek haline gelmesine yol açmıştır. Toplumsal, tarihi "zorunluluk"tan vazgeçilmesi bireysel olanı öne çıkarmıştır. Son dönemde sosyoloji ve toplum bilimleri prestij kaybederken bireysel ve toplumsal psikoloji açıklamalarının öne çıkması bu nedenledir. Toplumsallaşma ve hayatın bütünlüğü parçalanırken öznel bireysel bilincin kendiliğinden akışı, birbirinden kopuk çağrışımlar kişinin içinde yaşadığı dünyaya yabancılaşmasının bir ifadesi olarak doğallaşmıştır. Büyülerle, sihirlerle, insan dışı figürlerle, mistik eğilimlerle, soyut mekânlarla, bilinenden farklı zaman algısıyla dolu fantastik yayınlar bu nedenle ortalığı kaplayacaktır. Modern aklın ve bilim anlayışının çöküşü sonrasında akıl dışı alanlara, belirsiz bilinçaltına, bilinmeyene, görünmeye, soyuta, manaya, aşkın hayat özlemine, fantastik olana yönelik genel bir eğilim ortaya çıkmıştır. Bu nedenle bu yeni yöneliş basit bir psikolojizm olarak kalmamıştır.

Günümüzde sosyolojinin XIX. yüzyılda Batı'da ortaya çıktığı şartlardan daha baş döndürücü çalkantılar, değişmeler, çatışmalar var. Bölünme ve çatışmalar daha derin ve geniş. Sosyolojiye daha çok ihtiyacımız var. Ancak bu süreçte Batı sosyolojisinin bize yeni bir görüş, yeni bir öneri getirmeyeceği bütün açıklığı ile ortaya çıkmıştır. Batı'nın Doğu karşısında imkanları, gücü artmış olmasına karşılık sosyolojinin etkinlik alanı giderek daralmıştır. Batı artık sosyolojiye, bilime gerek duyma-

maktadır. Çözüm çabasından vazgeçmiştir. Batı, dünya egemenliğinin kendisine verdiği güçle mevcut dünya egemenliğini mutlaklaştıracak, toplum üstü, koşullar üstü, kutsal açıklamalar peşindedir. "Bilimin sonu"ndan, yeni bir "iman devri"nden, "kutsala dönüş"ten, "dinin yeniden dirilmesi"nden (birbirine kapalı bütünlerden, dini kimliklerden) söz edilmesi bundandır. Açıklamalar artık yeni bir aşamayı amaçlamayan, değişmeye kapalı kutsal bir ideoloji haline dönüşmüştür. Batı sosyolojisi geçmişte de çeşitli biçimlerde toplumlar arası farklılıkları bize öğretmiştir. Ancak günümüzde bu bölünmüşlük ve farklılıkların Batı merkezli bir çözüm çerçevesinde sona ereceğini söylemekten de vazgeçerek bu farklılıkları, bölünmüşlüğü özgürlük adı altında mutlaklaştırmıştır. Toplumlar arası bölünmeler ve çatışmalar dinden kaynaklanan kutsal farklılıklar olunca (iki tarafın da kendi kimliğinden, dininden vazgeçmesi mümkün olmadığından) sorunların aşılması da mümkün olmayacaktır. Bu, çözümsüzlüğünün ilanıdır. Batı'nın sosyoloji adı altında kendi sorunlarını ve çözümünü evrenselleştiren yaklaşımını olduğu gibi, günümüzde farklılıkları diyalog adı altında mutlaklaştıran ve yeni bir aşamadan söz etmeksizin farklılıklardan bitmez, sürgit çatışma çıkaran yaklaşımını da kabul edemeyiz. Dinler arası diyalog veya dinler arası çatışma, her ikisi de Batı'nın önerisidir. Bu öneriler, yeni bir aşamadan söz etmeksizin mevcut Batı dünya egemenliği çerçevesinde farklılıkları mutlaklaştırmaktan başka bir şey değildir. Bu görüşler farklılıklara karşı saygıyı, özgürleşmeyi değil, tam tersine karşılıklı yabancılaşmayı, ötekileşmeyi ve katliamları getiriyor.

Günümüzde önce Batı dünyasında ortaya çıkan, dünyanın pek çok bölgesine yayılıp Türkiye'ye de gelen postmodern anlayış, bir boyutuyla imanın yeniden keşfini, kutsala dönüşü gündeme getirdi. Toplumsal ilerleme/değişme görüşüne karşı geliştirilen eleştiri, devrimci bir aşamadan, ileri düzeyde yeni bir toplumsallaşmadan, yeni bir toplumsal örgütlenmeden, tarihi aşamadan söz etmeksizin kaosa dayalı yeni bir dünya düzenine ve kutsala dönüşe tekabül etmektedir. Bugün toplum bilimleri literatüründe yer alan pek çok temel kavramdan vazgeçilirken bunun yerine yeni bir çözüm ortaklığı, çözümün genişlemesi önerilmemektedir. Tarihsel ilerlemenin, toplumsalın, sosyalizmin sonu gibi açmazlara edilgen bir biçimde ortak olmak, sorunlar içinde hapsolmayı, çürümeyi beraberinde getirmektedir. İnsanlığın kaderini bununla sınırlamaya kimsenin hakkı yoktur. Toplumsal ve tarihsel ilerlemeye toplumların hakkı ve gücü vardır.

1980 Sonrasında Türk Sosyolojisinde Değişen Tema ve Yaklaşımlar Üzerine Bazı Gözlemler

Ufuk Özcan

Başlangıçtan bu yana Türkiye'de sosyoloji, içinde birbirine zıt akımların yer aldığı farklı mecralarda gelişme göstermektedir. Yüzeyde gözüken bu zıtlıklar yanında elbette ortaklıklar, örtüşmeler de söz konusudur. Akımlar kolaylıkla ekolleşmelere dönüşerek birbirinden kopuk, birbiriyle kesişmeyen bir tarzda gelişme seyri izlemekte; ancak barındırdıkları ortak yönler çoğu zaman göz ardı edilmektedir. Farklı ekollere mensup sosyologların birbirlerinin çalışmalarına karşı kayıtsız olmaları da ayrı bir sorundur. Bu duruma yol açan çeşitli nedenler bulunmaktadır. Fakat en önemli neden, Türkiye'de sosyolojinin Batı sosyolojisine bağımlılığıdır. Teori, model ve kavramlar Batı'dan aktarıldığı için yerli sosyologların farklı bir yaklaşım sergileyebilecekleri düşünülmemektedir bile. Daha doğrusu Türk sosyolojisinin geçmişten bugüne gelişim seyri önemsenmemektedir. Üstelik genel-geçer kalıpların dışına çıkan farklılaşmalar garipsenmektedir de. Sosyologlar kimi zaman öbekler oluşturarak, kimi zaman da bireysel olarak belirli bir Batılı sosyoloji okulunun veya düşünürün izleyicisi konumunda çalışmalarını sürdürmektedirler. Türkiye'nin Batı'daki yeni gelişmelere duyarlılığı güçlü bir ülke oluşunun bilim ve düşünce alanında da yansımaları, sonuçları vardır. Sosyologlarımız Batı'da sosyolojinin gündeminin ve yaklaşım biçimlerinin değişmesi karşısında, kendilerinin yeni ve farklı sözleri olmadığı, fikren hür olamadıkları için, "yenilik"leri ithal etme konusunda aşırı bir bağımlılık sergilemektedirler. Türkiye'de sosyoloji alanında yapılan çalışmaların izi sürüldüğü takdirde, 10'ar-20'şer yıllık zaman dilimleri içinde yaşanan çarpıcı değişim görülebilir. Buna bağlı olarak, sosyoloji akımları ve çalışmalarının bir gelenek oluşturmaya elverişli, istikrarlı bir çizgi izlemesi giderek güçleşmektedir.

Bu makalede, Türk sosyolojisinde 1980'lerden itibaren meydana gelen değişim ve farklılaşma konusunda bazı tespitlerde bulunmaya çalışacağız. Aslında değişimin belirtileri sadece sosyoloji alanında değil, genel olarak toplumsal düşüncede gözlenmektedir. Sosyoloji literatüründe önceki dönemde yaygın olarak görülen konular ve yaklaşım tarzları 1980'lerin ortalarından itibaren aşınmaya ve terk edilmeye başlanmıştır. En başta da Marksist tez ve argümanlar sosyolojideki eski cazibesini, gücünü yitirmiştir. Bu gelişmede askeri darbenin oynadığı rolü göz ardı etmemek gerekir. 1960 askeri darbesi nasıl Türkiye'de sosyolojinin ve sosyal bilimlerin güzergâhında hatırı sayılır bir farklılaşmaya yol açmışsa, 1980 askeri darbesi de benzer bir farklılaşmaya, kopukluk ve kesintiye yol açmıştır. Bu iki olayın sosyolojik/toplumsal teori açısından doğurduğu sonuçlar arasındaki belki de önemli bir fark, ilkinde Marksizmin sosyolojiye duhul etmesi, ikincisinde ihraç edilmesidir. Konuyu öncelikle bu açıdan değerlendirmekte fayda bulunmaktadır. Türk sosyolojisinde iki önemli, ayırt edici kırılma noktasının başlangıç tarihleri 1960 ve 1980'dir. Sosyal bilimlerde Marksizmin geri çekilişine bağlı olarak, 1980 öncesi döneme damgasını vuran iktisat ve siyaset temelli bakış açısı ve terminoloji neredeyse tamamen terk edilmiştir. Sosyolojide sınıf/tabakalaşma, toplumsal yapı analizleri yerine varoş ve yoksulluk analizleri; kalkınma/gelişme, refah, eşitlik, gelir dağılımı vb. sorunlar yerine farklılık/kimlik stratejileri ikame olmuştur. 70'lerde ve kısmen 80'lerde modernleşmenin iktisadi boyutları konusunda yayın yapmış sosyologlar kuşağı bugün bambaşka konularda çalışmaktadırlar. İlgileri ve yaklaşım tarzları belirgin biçimde farklılaşmıştır. Sözgelişi 1960'larda sosyologların Osmanlı tarihine, Osmanlı iktisadî ve toplumsal yapısına gösterdikleri ilginin bir benzerine bugün tanık olunamamaktadır. Sosyoloji çalışmaları tarihten, tarihsellikten kopmuş, güncel olana, "bugün"e yönelmiştir. Kaba bir gözlemle yetinecek olursak, Türkiye'de 1960'lı ve 1970'li yıllar boyunca sosyolojide ve genel olarak sosyal bilimlerde iktisadî kalkınma sorunları gündemin başlıca konuları arasında yer alırken, 1980'lerden itibaren ana eğilimin kültürel ve siyasal sorunlara (özellikle de laiklik, İslâmi yaşayış, örtünme, demokratikleşme, devlet-toplum ve din-devlet ilişkileri konularına) kaydığı görülmektedir. Bu eğilim değişikliğinde, dünyada ve Türkiye'de yaşanan güncel gelişmelerin izini sürmek mümkündür. Sosyal bilimlerde görülen bu değişmenin, kendi başına ele alınamayacağını, dünyada gerçeklik kazanan yeni eğilimlerin bir sonucu olduğunu söylemeye bile gerek yoktur. Sosyalizm alternatifinin yokluğu koşullarında Batı kapitalizminin ve onun söyleminin radikalleşmesi, egemen hale gelmesi söz konusu olmuştur. Kamuyu gözeten devletçi/planlamacı stratejiler karşısında neo-liberalizmin şampiyon ilan edilişi ve Batı toplumları arasındaki endüstriyel, siyasal, teknolojik vb. rekabetin eski önemini yitirmesine bağlı olarak endüstri-temelli toplum tartışmaları da son bulacaktır. Sosyolojik araştırmada "üretim" ve "emek" olgularının yerine "tüketim" ve "boş zaman" olguları önem kazanmıştır. Öte yandan modernleşme teorilerine yönelik giderek güçlenen eleştirel bir dalga gözlemlenmektedir. Sosyolojiyi/sosyal bilim-

leri "post-endüstriyel toplum"un sorunları kuşatmıştır. Yeni dönemde sosyologların odaklandığı başlıca sorunlar "demokrasi", "özgürleşme", "sivilleşme", "çokkültürlülük", "küreselleşme", "yerelleşme" vb. olmuştur. Bu konularda getirilen yeni açılımlar dünyadaki gelişmelerden hiç de bağımsız değildir. Söz konusu açılımlar Batı dışı dünyaya yönelen zorlama ve müdahalelerin ana gerekçesini oluşturacaktır. Buna karşılık Batı'nın bu stratejisinin Batı dışı toplumlara yeni gelişme imkânları sağladığı kuşkuludur. Aksine, doğurduğu sonuçları itibariyle demokratikleşmenin, özgürleşmenin, uygarlıklar arası yakınlaşmanın, yani gerçek bir küresel bütünleşmenin vb. önünü tıkadığı bile iddia edilebilir.

Siyasal çevrelerde "dünyayla entegrasyon" ve "transformasyon" tabirlerinin popülerlik kazandığı 1980'ler Türkiye'sinde ulus-devlet mirası da sorgulanmaya başlanmıştır. Toplumsal gelişmenin önünde engel olarak görülen başlıca unsurların modern ulus örgütlenmesi (üniter devlet ve onun yekpare toplum tasarımı), devletçi/planlamacı/himayeci siyasetler vb. olduğu düşüncesi siyasal jargonda olduğu gibi sosyoloji çalışmalarında da ifadesini bulmuştur. Modern sosyolojide egemen olan toplum (ulus-temelli holistik toplum) tasavvurunun dönüşümü ile Batı dışı toplumlarda yaşanan ulusal-toplumsal parçalanma riskleri örtüşmektedir. Sosyolojide ulus kavramı bir referans kaynağı olmaktan çıkmış, ulus-altı parçalar (cemaatler ve etnisiteler) öne çıkmıştır.

1990'lardan itibaren İslâmi hareketin siyasal taleplerin ötesine geçen kültürel taleplerle ortaya çıkışı ve yeni bir anlayışla şekillenmesi de sosyologların ilgilerini bu alana yöneltmelerinde etkili olmuştur. Solun ezilişinin/geriye çekilişinin yol açtığı boşluk ortamında İslâm gündelik toplumsal pratiklerde göz doldurmaya başlamıştır. Bu gelişme sosyoloji alanında İslâm/oryantalizm, din/modernleşme, kimlik/aidiyet eksenli tartışmaları beraberinde getirmiştir. Kapsamlı bir çeviri-yayın faaliyetiyle eşzamanlı gelişen bir olaydır bu. Gündeme damgasını vuracak olan telif çalışmalar sosyologlardan gelmiştir. İki sosyologumuzun, Şerif Mardin ve Nilüfer Göle'nin din ve modernleşme ilişkisini sorgulayan verimli çalışmaları çeşitli toplum kesitleri üzerinde de kayda değer yankılar uyandırmıştır. Gerçi dinin Türk toplumu üzerindeki etkileri konulu çalışmalara yöneliş Türk sosyolojisi için yeni bir gelişme değildir. Konuya ilgi Ziya Gökalp ve Fuat Köprülü'ye kadar geri götürülebilir. Hilmi Ziya Ülken, Niyazi Berkes, Muzaffer Sencer, Cahit Tanyol gibi sosyologlarımız da çeşitli boyutlarıyla konuya ilgi göstermişlerdir. Ancak 1980'lerle başlayan dönemde konuya yaklaşım tarzları oldukça farklılaşmıştır. Şerif Mardin ve Nilüfer Göle'nin çalışmaları örneğinde bu belirgin değişimi görmek mümkündür.

Şerif Mardin, 1980 öncesi dönem bir yana, 1980'lerden itibaren sosyolojimizde ağırlık ve etkisini sürdüren bir sosyologumuzdur. Çalışmalarına bütünlüklü olarak bakıldığında, yaklaşık son 20-25 yıl içinde yazdıkları öncekilerden ayrı değerlendirmeyi gerektirmektedir. Mardin'in yeni çalışmaları İslâm'ın Türk toplumu içindeki

deneyimlenmesi ve algısı üzerine odaklanmıştır. Mardin, 1990'larda İslâm araştırmalarının arttığı bir dönemde, davranış bilimleri ve siyaset sosyolojisi eksenli çalışmalarından kısmen uzaklaşarak din sosyolojisi alanına yönelmiştir. Bu çalışmalarında izlediği yaklaşım ilgi çekicidir. Klasik toplumsal teoride kökleşmiş önerme ve tezlerin ötesine geçerek modernleşme ile İslâm arasında pozitif bir ilişki kurmaktadır. Said Nursi üzerine çalışmasında Nurculuk düşüncesinin modernlikle iç içeliğini, uyumluluğunu vurgulamaktadır. Kurtuluş Kayalı'nın ifadesiyle Mardin, kapitalizmin gelişmesine paralel olarak dinin toplum üzerindeki etkisinin azalacağını savunan yaygın anlayışa aykırı olarak, dinin Türk toplumunda önemli bir sosyal işlev taşıdığını açıkça belirtmektedir. "Bir anlamda Mardin'in din konusundaki çalışmalarını iki dönemin din üzerine sosyolojik çalışmalarından ayıran önemli farklılıklar vardır."[1] Mardin'in çalışmaları 1980'lerden itibaren din ve siyaset ilişkisi üzerinde yoğunlaşmaya başlar. Din olgusu sosyal bilimcilerin ilgi alanına girmeye başlamıştır. Din ve modernlik ilişkisini sorgulayan araştırmalar adeta altın dönemini yaşamaktadır. Bu gelişmede elbette İslâmi canlanmanın payı büyüktür. İslâm'a farklı bir bakış, Weber'in Protestanlıkta gördüğü cevhere benzer bir yakıştırma söz konusudur. İslâmi çevrelerde Protestanlık ve İslâm ya da demokrasi ile İslâm arasında kurulan bağ (Medine Vesikası) boşuna değildir. İslâmi entelektüellerin din ile modern yaşam arasında kurulan ilişkiye sıcak bakmalarının anlaşılır sebepleri bulunmaktadır. Din onların gözünde toplumsal gelişme için imkânlar sunabilirdi. Böyle bir zihinsel arka planda Şerif Mardin din konusundaki klasik bilimsel tezleri sorgulayarak aykırı yorumlar geliştirmiştir. Modernleşme sürecinde dinin toplum üzerindeki etkisinin zayıflayacağı şeklindeki klasik tezi benimsememekte, bu tezin tam aksini savunmaktadır. Din ve modernliğin zorunlu olarak birbiriyle çatışan olgular olmadığı, bunların birbirleriyle eklemlenebileceği görüşüne tutarlı bir açıklama getirmektedir. Bediüzzaman Said Nursi üzerine çalışması bu varsayım üzerine dayanmaktadır.

Türkiye'de 1980 sonrası İslâmi canlanma üzerine çalışmalarıyla dikkat çeken bir başka sosyologumuz Nilüfer Göle'dir. Meseleyi farklı boyutlarıyla; gelenek, mahremiyet, örtünme, modernlik vb. açılarından ele almıştır. *Modern Mahrem*, pozitivist-modernist çevrelerin dine yönelik hâkim bakış açısını ihlal etmektedir. Sosyolojideki pozitivist geleneğe karşı duruş Göle'nin ilk çalışmasında da görülmektedir. *Mühendisler ve İdeoloji*, bir anlamda pozitivizmin Türk modernleşme tarihi içindeki yeri ve rolüyle bir hesaplaşma girişimidir. 1970-80 arasında biçimlenen toplumsal mühendislik zihniyetini ve pratiklerini masaya yatıran Göle, dikkat çekici eleştirel değerlendirmelerde bulunmaktadır. 1980 sonrası dönemde pozitivizme, toplum mühendisliğine, tümelci ve nomotetik (genelleştirici, yasa koyucu) bilim anlayışlarına yönelik eleştirellik başka sosyologlarımızın çalışmalarında da göze çarpmaktadır. Ev-

---

[1] Kurtuluş Kayalı, *Türk Düşünce Dünyasının Bunalımı*, İletişim Yay., İstanbul, 2000, s. 157.

renselci, tümelci bilim paradigması giderek gözden düşmekte; tarihselci, tikelci, hermenötik, idiografik (somut, tekil, ünik olana göndermede bulunan) bilim paradigması sahneyi doldurmaktadır.

Sosyologlarımız Fransız kaynaklı toplumsal teorinin etkilerini yeni dönemde de taşımayı sürdürmüşlerdir. Alain Touraine'den mülhem çalışmalarıyla Nilüfer Göle[2] (*Modern Mahrem* ve *Melez Desenler*), Deleuze ve Guattari'den mülhem çalışmalarıyla Ali Akay (*Tekil Düşünce* vd.) sosyolojide yeni açılımlara kaynaklık etmişlerdir. Akay'ın *Tekil Düşünce* adlı çalışması, 1960'ların sonlarından beri yeni bir biçim almaya başlayan Fransız toplumsal düşüncesini derli toplu biçimde tanıtma yolunda bir girişimdir. Türk okuru post-yapısalcılıkla, Foucault, Derrida, Deleuze, Guattari ve Touraine'in çalışmalarıyla 1990'larda tanışmıştır. Ali Akay'ın *Tekil Düşünce* ve *Minör Politika* adlı kitapları ile Nilüfer Göle'nin *Modern Mahrem* ve *Melez Desenler* adlı kitapları gerek kullandıkları dil, gerekse yaklaşım tarzları itibariyle Türkiye'deki klasik sosyoloji literatüründen belirgin bir farklılıkla ayrılmaktadır.

Nilüfer Göle'nin tartışılması gereken önemli kavramlarından biri de "Batı dışı modernlikler" kavramıdır. Bu kavramıyla sosyolojideki modernleşme literatürünü tersine çeviren Göle, modernleşmenin tek tip olmadığı, çoğul görüntülerle yaşantılandığı görüşündedir. Bu, modernleşmeyi daima Batı'nın tekelinde gören ve Batı'yı merkeze alan tek-tip, klasik modernleşme kuramlarına aykırı bir yaklaşımdır. Batı dışı modernlik kavramı, bugüne dek Türk sosyologlarında karşılaştığımız hâkim modernleşme kavrayışının içini boşaltmaktadır. Modernleşmenin kıstaslarını belirsizleştiren bu yaklaşım son dönemde gündeme gelen yeni tartışmalarla bağlantılıdır. Batı'da, Batı toplumlarını Batı dışı toplumlardan farklılaştırma yönünde güçlü eğilimler ortaya çıkmıştır. Batı, modern çağda görülenin aksine, kendi dışındaki dünyayı modernleştirme misyonunu, öncülüğünü sahiplenmeye yanaşmamaktadır. Fiili olarak da dışlayıcı bir tutum geliştirmiştir. Dolayısıyla Batı'nın benzersizliğinin ilan edildiği, evrensellik iddiasından vazgeçildiği bir dönemde, modernliğin birçok yolu olabileceği tezi ile Batı dışı toplumların kendine özgü bir modernleşme deneyimini yaşayabilecekleri yolundaki tezler örtüşmektedir. Başka deyişle, yakın bir geçmişe kadar modernliğin sadece Batı'ya özgü ve evrensel olarak tasarlanmış bir proje olduğu düşünülürken, bugün Batı dışında kalan birçok toplumun kendilerine göre (Batılılaşmadan) modernleşmenin yollarını bulmuş oldukları görüşü öne çıkmaktadır. Modernleşme eylemi, Batı örneğinde, Batı'yı izleyerek (muasır medeniyet seviyesi) ulaşılabilecek bir deneyim olmaktan çıkmıştır. Bu görüşlerin, Batı'nın kendisini evrensel tek bir model olarak sunmaktan vazgeçtiği, daha doğrusu "evrenselciliğin sonu"nun ilan edildiği, tekilliğin, yerelliğin ve farklılığın kutsandığı son dönemde gi-

---

[2] Göle ilk çalışmalarını 1980'lerin ortalarından itibaren vermeye başlamıştır. Doktora tezinin kitaplaşmış hali olan *Mühendisler ve İdeoloji*'nin Türkçede ilk basımının tarihi 1986'dır.

derek yaygınlaşması anlamlıdır. Batı dışı modernlik kavrayışı, Batı dışı toplumları Batı'dan dışlamaya, farklılaştırmaya ve tecrit etmeye izin vermektedir. Dolayısıyla "Batı dışı modernlikler" yaklaşımının Batı egemenliğinin günümüzde aldığı biçime aykırı bir duruşu temsil ettiği kuşkuludur. Yeni sosyoloji konuları ve paradigması bu tarzda biçimlenmektedir.

Pozitivizm eleştirilerine bağlı olarak sosyal bilimlerin ve sosyolojinin dili de büyük bir dönüşüm geçirmiştir. Elbette haklı gerekçelerle doğa bilimlerine özgü, kesinlik bildiren, matematiksel dilden tamamen ayrıksılaşan bir dildir bu. Dilin kullanımıyla ilgili yeni eğilimin sonuçlarından biri, sosyolojide yorumun, retoriğin, "erudition"un, formalizmin hâkim olmaya başlamasıdır. Ancak kantarın topuzu bir hayli kaçmıştır. Sanatsal ifade biçimlerine yaklaşan, şiir, edebiyat, mitoloji ve ritüele açılan, daha esnek, bilgiyi aşırı göreceleştiren, nedensellik ve nesnellik anlayışından uzak, betimlemeye dayalı bir anlatım tarzı hükümferma olmuştur. Adeta dilde bir zanaat işçiliği söz konusudur. Mazrufa değil zarfa bakan, olguları-olayları açıklamaktansa betimlemeyi yeğleyen, zevahiri kurtarmaya yönelme eğilimi, yani 1960-70'lerin sosyal bilim literatüründe çokça eleştirilen formalizm entelektüel etkinliğe yön vermeye başlamıştır. Retoriğin büyük geri dönüşü ile birlikte bilimde "yasa" fikrinin içi boşalmıştır. Açıklamadan giderek uzaklaşma, hakikat ve kesinlik anlayışından yoksunlaşma söz konusudur. Yeni kuşaktan bir sosyologumuzun bir sözü bu açıdan anlamlıdır. Doğa bilimlerinin tesirinden kurtulan sosyolojinin sanata, sanatın da sosyolojiye hiç olmadığı kadar yaklaştığını ifade etmektedir. Özgünlüğün yerine esinlenme, kolektif bilincin yerine aşırı öznellik geçmiştir. İletilmek istenen bilginin yanı sıra onunla ikinci dereceden ilgili veya ilgisiz başka birçok yan bilgi de bilimsel yazına dahil edilmektedir. Bir diğer dikkate değer nokta ise, bilgi iletiminin kesin sınırlarla sonlandırılmayıp, yeni çağrışımlara yol açacak şekilde bir esnekliğe, açık uçluluğa sahip olmasıdır. Kısacası sosyal bilimlerde açık-seçiklik, kesinlik, nesnellik, basitlik, doğruluk, olgulara uygunluk, genel geçerlilik gibi ilkeler tahtından indirilmiştir. Pozitivizme yönelik tepkiler elbette haklı gerekçeler içermektedir, ama bu kez karşımıza tamamen bambaşka bir manzara çıkmaktadır. Mevcut manzara, topluma ilişkin "gerçeklik" bilincinin maruz kaldığı değişmeyi, bir algı çarpılmasını belirgin biçimde ortaya koymaktadır.

1990'lı yılların başları, küreselleşme ve postmodernizm üzerine tartışmaların tüm hızıyla başladığı ve gündemi belirlediği yıllar olarak anılacaktır. Küreselleşme çığırının bir sonucu olarak liberal söylemin toplumsal teoride başat hale geçtiği görülmektedir. Başlangıçta şekilsiz, tekil ifade ve görünümleriyle toplumsal teoriye nüfuz etmeye başlayan postmodernizm ise küreselleşme akımının yanı başında bir sapak, bir patika olarak belirmiştir. Reel sosyalizmin çöküntüsü üzerine kendi meşruiyetini kuran liberal söylem, küreselleşme teorisi ve postmodernizm aracılığıyla, sadece güncel siyasete değil, akademik çalışmaya da damgasını vurmuştur. Toplumsal

teori gündelik toplumsal pratiklere paralel biçimde gelişmektedir. Küreselleşme tartışmaları ile birlikte, dünyada ve Türkiye'de genel geçer bir eğilim olarak "kültürel melezlenme" perspektifleri gündeme gelmiştir. "Küçük bir köy" haline gelen dünyada fikirler, inançlar, değerler, insanlar, sermaye, mallar vb. herhangi bir kısıtlanma olmaksızın, "özgür bir diyalog ortamı içinde" dolaşacaktır. Dünya ve toplumsal mekân tekleşmiştir. Melezlik, Soğuk Savaş dönemi sonrasına ait büyük kutuplaşma ve bölünmelerin (başta sağ ve sol olmak üzere) sonunu haber veren bir kavramdır. Bunda reel sosyalizmin modernliği üretmekte fiilen başarısız olmasının büyük payı olduğu bir gerçektir. Solun geri çekilişinin açtığı boşluğu, liberalizmin zaferini mutlaklaştırmaya yönelik yeni açıklama modelleri kaplamıştır. Küreselleşme bağlamına uyumlu bir biçimde ideolojilerin son bulduğu tezi de gündeme gelecektir. Birbirine kutup oluşturan görüşlerin eklemlenerek uyumlu bir dünya düzeninin yaratılacağı fikri gündemi doldurmuştur. Bu tezlerin en çarpıcı biçimde görünürlük kazanması, neo-liberal değerlerin rakipsiz bir biçimde toplumsal teoriye/tasavvura nüfuz etmesiyledir. Küresel dünya, akışkan bir dünyadır; bilinen sınırlar ortadan kalkmıştır. Göçler, göçebe yaşam, ulus-aşırı hareketlilikler yüzyıla damgasını vuracaktır. Bireyler için varoluş ve yaşama mekânı ulusal sınırlar değil, dünyadır. Batı küreselleşmesinin, dünyanın köye dönüştüğü bu çağda farklı, çoğul kültürler/kimlikler arasında bir diyalog ve karşılıklı etkileşim imkânı yarattığı öne sürülmektedir.

Böylece, Türk toplum düşüncesine damgasını vuran 1970'lerin toplumcu, kurtuluşçu, kitlelere seslenen, eşitlikçi ve dayanışmacı yaklaşımları geride kalmıştır. Perspektifler giderek bireyci, tikelci, farkçı ve rekabetçi özellikler sergilemektedir. Aşırı bireyselleşme ve tekilleşme telkini şüphesiz kapitalizmin tüketim kültürüyle bağlantılıdır. Bu gelişmenin kültürel yaşamda da çok çeşitli, çok boyutlu görünümleri olacaktır. En başta, kültürel ürünler çatışmacı, muhalif ve eleştirel boyutunu yitirmiş; uzlaşma, uyum ve eğlence unsurları ön plana çıkmıştır. 2000'lere gelindiğinde bu eğilimler yaygınlaşıp radikalleşecektir. Ancak küreselleşmenin onca vaatlerine rağmen, yeryüzündeki en geniş toplum kesitlerinin yaşadıkları sorunların giderek derinleştiği görülmüştür. Özellikle Batı dışı toplumlar birlik ve dayanışma imkânından, eşit ve alternatif gelişme olanaklarından yoksun bırakılma, dinamizmlerini yitirme, etnisite/aşiret/mezhep ölçeğinde bölünerek ve çatışmalara sürüklenerek dünyadan yalıtılma riskini paylaşmaktadırlar.

* * *

Batı'da başlayan post-endüstriyel, postmodern ya da enformatik toplum tartışmalarına bağlı olarak son dönemde Türk sosyolojisinde de kavramlar dünyası ve açıklama modelleri çeşitlenmiş, zenginleşmiştir. Sivil toplum, gelenek, merkez-çevre ilişkileri (Mardin), Batı dışı modernlik, özgürleşim, demokrasi, melezlik (Göle), tüketim, boş zaman, flâneur'lük, tikellik, yapısökümü (Akay) vb. Sosyolojide refe-

ranslar, kavramlar ve bakış açılarındaki değişim çarpıcı biçimde ortaya çıkmaktadır. Türkiye açısından değişmeyen şey, kavram ve açıklamaların yine Batı'dan ithal edilmesidir. Bu bakımdan bir değişiklik söz konusu değildir. Bir başka açıdan bakılırsa, Batılı toplumsal teorinin çerçevesi de köklü bir biçimde değişmemiştir. Modern çağ toplumsal düşüncesine egemen olan "geleneksel" ile "modern", "kırsal" ile "kentsel", "tarımsal toplum" ile "endüstriyel toplum", Doğu ile Batı arasındaki ayrıştırmaya benzer bir ayrıştırma günümüzde "modern" ile "postmodern" arasında yapılmaktadır. Kartezyen düalizm Batı sosyolojisinde son bulmuş değildir, örtük olarak içerilmeye devam edilmektedir. Öte yandan Batılı modern toplum teorisine özgü ırk, ulus, sınıf paradigmalarına, toplumu kütle/kitle olarak algılayan/tasavvur eden yaklaşımlara (kitle toplumu anlayışı ya da sosyalizm/kolektivizm) karşılık bugün postmodernitenin farkçı anlayışına dayalı olarak etnisite, cemaat, cins, azınlık paradigmaları, toplumu sonsuz tekillikler ve farklılaşmalar itibariyle tasavvur eden/algılayan yaklaşımlar, aşırı bireyselliğe dayalı parçalı toplum anlayışı geçer akçe olarak görülmektedir. Son dönemde Batı'da sosyal bilimler alanında büyük ilgi gören İslâm-Batı ayrımı da (geçmişteki Hür Dünya-Demirperde ülkeleri ya da Birinci-İkinci-Üçüncü Dünya ülkeleri ayrımlarına benzer bir biçimde) üstünlüğün Batı lehine sürdürülmesinin bir veçhesini oluşturmaktadır.

1960'lar ile 2000'ler arası dönemde Türkiye'de sosyoloji alanında güncel, dolayısıyla kalıcı olmayan, menzilsiz temayüllerin dışında kalan ve süreklilik taşıyan başka bir mecra daha bulunmaktadır: Baykan Sezer sosyolojisi. Etkisini uzun vadede sürdürecek gibi gözüken bu mecranın değerlendirilmesi ayrı bir çalışmanın konusudur. Türk sosyolojisi gündelik sorunlardan, gelip geçici temayüllerden uzaklaştıkça ana akımlara kapılmayacak, kendisini kısıtlamalardan kurtararak özgürleştirebilecektir.

BAYKAN SEZER ÇALIŞMA GÜNLERİ- 8
SOSYOLOJİ YILLIĞI ERZURUM TOPLANTISI
4 Nisan 2009

TÜRKİYE'DE SOSYOLOJİNİN BİÇİMLENME ÖZELLİKLERİ

Oturum Başkanı: Prof. Dr. Hüseyin Akyüz

Katılımcılar:

Prof. Dr. Ertan Eğribel, *Türk Sosyolojisinin Önündeki Engeller ve Çalışma Biçimimiz Üzerine*
Yrd. Doç. Dr. Ufuk Özcan, *Türk Sosyolojisinin Özgünlüğüne Dair Düşünceler*
Prof. Dr. Sabahattin Güllülü, *İki Farklı Üniversitede Sosyoloji Deneyimi*
Yrd. Doç. Dr. Yıldız Akpolat, *Küresel Kapitalizmin Yeni Sosyal Düşüncesi ve Toplum Modeli: Açık Toplum ve Açık Toplum Vakfı*
Prof. Dr. H. Bayram Kaçmazoğlu, *Türkiye'de Sosyoloji Eğitim-Öğretiminin Genişlemesi Üzerine*
Prof. Dr. Kurtuluş Kayalı, *Tarihsel Perspektif İçinde Türkiye'de Sosyolojinin Gelişimi*
Yrd. Doç. Erem Sarıkoca
Yrd. Doç. Mevlüt Özben
Yrd. Doç. Nuray Karaca

Yer: Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü

Türk Sosyolojisinin Önündeki Engeller ve Çalışma Biçimimiz Üzerine: Kuramda ve Pratikte Özgür Birliktelik[*]

Ertan Eğribel

Baykan Sezer Çalışma Günleri'ni bu yıl Erzurum'da gerçekleştiriyoruz. Erzurum'un bizler için özel bir yeri var. Erzurum Sosyoloji İstanbul Sosyoloji'ye en yakın bölümlerden biridir. Sabahattin Bey başta olmak üzere diğer bölüm hocalarından her zaman büyük yakınlık ve nezaket gördük. Eyüp Bey'i burada rahmetle anıyoruz. Bu yakınlık zamanın çeşitli sınamalarından geçmiş kadim bir dostluktur. Bu yönde bize verilen desteği unutmak mümkün değildir. *Sosyoloji Yıllığı*'nın bir kitabını İstanbul'da basma olanağı bulamadığımızda Erzurum Sosyoloji Bölümü kitabın yayınında bize destek oldu. Bölüm hocaları düzeyinde kurulan bu dostluk ve dayanışmanın öğrenciler düzeyinde somut örneği ise 1. sayısı Erzurum'da yayınlanan *Sosyologca*'nın ikinci sayısının İstanbul Sosyoloji öğrencileri tarafından yayınlanmasıydı. Sosyoloji Yıllıkları kitaplarına Erzurumlu dostlarımız her zaman yazılarıyla destek verdiler. Bunun ötesinde, benim kişisel olarak da Erzurum Sosyoloji Bölümü'ne borcum var. Akademik yaşama, İstanbul'da zorluklarla karşılaştığım için Erzurum'da güvenlik soruşturması aşamasını geçtikten sonra İstanbul'da açılan yardımcı doçentlik kadrosuna müracaat ederek dolaylı bir yolla katılabildim. Bana yapılan bu katkıyı kişisel bir olay olarak değerlendirmedim. Bu, bölümler arası dostluk ve dayanışmanın somut bir örneğiydi. Yine bölümden hocalarımız Erzurum'da çeşitli kereler yapılan toplantılara geldiler. Bunlardan benim zamanımda yapılan bir toplantıya ben de Baykan Bey'le birlikte katıldım. Erzurum'da her zaman iyi karşılandık, bize her zaman samimiyetle kucak açtılar. H. Bayram Kaçmazoğlu arkadaşımız İstanbul ve Er-

[*] 3-4 Mayıs 2009 tarihinde Erzurum'da yapılan Baykan Sezer Çalışma Günlerinin sunuş konuşmasıdır.

zurum sosyoloji bölümleri arasında bir başka köprü oldu. Sabahattin Bey'e hazırladığımız armağan kitabı hem kendi şahsına, hem de Erzurum Sosyoloji Bölümüne bir teşekkürümüzdür. Biz kendimizi Erzurum Sosyoloji'nin de bir mensubu olarak görüyoruz. Burada bulunmamızın bir nedeni de budur.

Bugün Baykan Sezer Çalışma Günleri VIII. toplantısını birlikte gerçekleştireceğiz. VIII. diyoruz ama gerçekte buna "Baykan Sezer'siz yaptığımız VIII. toplantı" demek gerekir. Bu vesileyle Çalışma Günleri toplantılarıyla ilgili birkaç söz söylemek isterim. Biz burada ne akademik yükselme ve atama yönetmeliğine göre kişisel puanımızı artırmak ne de Erzurum'un turistik yerlerini görmek için geldik. İstanbul'dan, Ankara'dan, Malatya'dan, bağlı olduğumuz fakültelerden destek almadan, kendi imkanlarımızla geldik. Burada bulunmamızın nedeni Erzurum Sosyoloji Bölümü hocaları ve öğrencileriyle bir araya gelmek, birbirimizi yaptığımız çalışmalar hakkında bilgilendirmek, ele aldığımız ortak konuları birlikte yüzyüze, dostça görüşmek, çalışmalarımızı, sorunlarımızı, birlikte olmanın verdiği coşkuyu, samimiyeti paylaşmaktır. Biz daha önce Çalışma Günleri toplantılarını çeşitli biçimlerde yaptık. Önemli olan bu toplantıların niceliği değil niteliği/amacıdır. Bizim kararlı olduğumuz yön budur. Çalışma Günleri toplantılarını kimi zaman bir evde, kimi zaman bir vakıf odasında, kimi zaman en geniş biçimde 500-600 kişilik salonlarda, kimi zaman bir seminer odasında ders saatinde korsan bir toplantı biçiminde yaptık. Önemli olan birlikte olma ve çalışma yapma kararlığımızdı. Bunun önünde hiçbir engel tanımadık. Küçük hesapları ciddiye almadık. Ciddiye aldığımız, amacımızı gerçekleştirmek ve bu konuda aldığımız destektir. Gerekirse bu toplantılar için müsait bir zemin olmazsa, bir kahvede toplanmaktan da kaçınmayız. Bu toplantıların en önemli özelliklerinden birisi hiçbir kariyer hesabı yapmadan bir araya gelerek çalışmak, ilişkilerimizi olduğu seviyeden bir üst seviyeye yükselterek, daha bilinçli ve örgütlü hale getirebilmektir. Bunun yolu da birlikte çalışmaktan, birlikte üretmekten geçiyor. Çalışma Günleri, Sosyoloji Yıllıkları genç sosyolog arkadaşlarımıza daha hızlı gelişim yolunu açmak yanında birlikte sorumluluk yüklenerek zenginleşmemizi de sağlayacaktır. Gerçek birliktelikler, dostluklar, arkadaşlıklar ancak çalışmak, birlikte üretmek temelinde kurulacaktır. Kariyer hiyerarşisi, kişisel kimlik gösterileri temelinde değil. Bu nedenle kuramda birlik yanında pratikte de birliği sağlamamız gerekiyor. Kuramda ve pratikte birlikten anladığımız da otoriterlik, katılık, hiyerarşik bir birliktelik değil bilim disiplini veya çalışma gereklerine dayalı dayanışma, eleştiri ve özeleştiri özgürlüğüdür. Bu toplantıda birlikte olduğumuz arkadaşlarımızın, dostlarımızın bizimle bu tavrı paylaştığını biliyoruz. Herkesin yeteneğini, birikimini, becerisini, emeğini değerlendirebilmek için Çalışma Günleri toplantıları *Sosyoloji Yıllığı* kitaplarına katkıya açık olan toplantılardır. Elbette bu sadece toplantı günlerinin gündemiyle ve konuşmalarla da sınırlı değildir. Arkadaşlarımızdan bu yönde katkılar bekliyoruz. Erzurum'da yaptığımız bu toplantıdan kalıcı olan, geleceğe bıraktığımız bu izdir. Toplantıyı nerede yaptığımız, kaç kişinin katıldığı, öğrenci-

lerin olup olmadığı değil. Ne kariyer hiyerarşisi, ne kafa sayısı, esas olan birlikte olma irademizdir. Bunun önünde de engel tanımıyoruz. Geçmişte İstanbul, Malatya, Afyonkarahisar'daydık, bugün Erzurum'dayız. Önümüzdeki yıl bir başka yerde olacağız. Sonuçta söyleyeceğimiz, bu toplantıların Türk sosyolojisinde süreklilik ve bütünlük sağlayan tek girişim olduğudur. Bunun bilincindeyiz. Şimdilik bunun değerlendirmesini başkalarına bırakıyoruz.

Bu sene Çalışma Günlerinde ve *Sosyoloji Yıllığı* kitabında gündeme getirdiğimiz konu "Türk Sosyologları ve Eserleri"dir. Burada gerçekleştirdiğimiz Çalışma Günlerini bu kitabın bir girişi olarak değerlendiriyoruz. Konu öncelikle sosyolojinin bilim kimliği ve tavrımız açısından önemlidir. Türk Sosyologları ve Eserleri çeşitli üniversitelerin sosyoloji bölümlerinde geçmişten bu yana ders olarak okutuluyor. Elbet bunun bir gerekçesi olmalıdır. Bu ders rastgele konmuş değildir. Sosyolojimizin birikimini önemsememiz, *Sosyoloji Yıllığı*'nın bu yılki kitabının da gerekçesidir. Sosyolojide gelişme, değişme kendi üzerinde düşünme çabası olarak, yöntem tartışmaları biçiminde ortaya çıkmaktadır. Türk Sosyologları ve Eserleri çalışması bize sosyolojimizin biçimlenme yönünü tanımamızı, yöntem tartışmalarından yararlanma imkanı veriyor. Konunun diğer bir önemli yönü de sosyolojimizin çalışma yöntemi ve örgütlenme özelliklerini tartışma olanağı vermesidir. Bu açıdan da Erzurum Sosyoloji bölümü ile İstanbul Sosyoloji Bölümü ilişkilerinden alınacak pek çok öğretici ders vardır. Yukarıda belirttik, bazen tek başına veya bölüm olarak aşamadığımız çeşitli sorunları ancak birlikte dostluk, sevgi ve saygı, işbirliği ve dayanışma temelinde aşabildik. Türk sosyolojisinde sorunların çözümünde birlikte çalışmanın öneminden söz ettik. Elbette bu, kişisel girişimlerden, başarılardan ve katkılardan söz etmemize engel değildir. Bu yöndeki çabalar da Türk sosyolojisinin zenginliğini oluşturmaktadır. Türk Sosyoloji Tarihi, Türk Sosyologları ve Eserleri bu açıdan da değerlendirmeleri kapsamaktadır. Türk sosyolojisinin geçmiş birikiminin eleştiri ve özeleştirisi aynı zamanda kişisel donanımımız ve eğitimimiz açısından da önemlidir. Hesaplaşmak, sorgulamak eleştiri-özeleştiri mekanizmasını eğitime dönüştürmenin bir yoludur. Türk sosyolojisi yöntem düzeyinde yapılan bu tartışmalarla kendisini zenginleştiriyor, geliştiriyor. Bu nedenle sadece son dönem tartışmaları değil sosyolojinin kuruluş koşulları, kaynakları, başlangıçtan itibaren yapılan çalışmalar da önemlidir. Sosyoloji kendini eleştirmeden, sorgulamadan, muhasebe yapmadan istikrarlı bir gelişme çizgisi tutturamaz ve koşulların gerektirdiği ihtiyaçlara cevap veremez. Sosyolojide yöntem tartışmaları, Sosyoloji tarihi veya Türk sosyologları ve eserleri sosyolojimizin sürekli gündemindedir. Türk sosyolojisinin bu birikimi toplum düşüncemizin önemli yanlarından biridir. Hatta bir adım ileri gidersek sosyolojiden bu konu çıkarıldığında Türk sosyolojisinden bahsetmek mümkün değildir. Türk sosyologları ve eserleri "teorik" olarak bu konuda neler söylendiğinin ötesinde, çeşitli süreçlerde ve olaylarda eleştiri-özeleştirinin hayati bir sorun olarak nasıl ortaya konulduğunu da belirtme imkanı veriyor. Temel sorunların tanımlanması, bu konuda getirilen

açıklama ve çözüme bağlı olarak eleştiri-özeleştiri bilimsel çalışmanın özüdür. Bu tartışmalar Türk sosyolojisinin dinamizmini, sürekliliğinin koşulunu oluşturmaktadır. Türk sosyolojisi bu açıdan çeşitli dönüm noktaları, dönemlerle biçimlenmiştir.

Geçmişin eksikliklerini ve zaaflarını sorgulamadan, çıkarılan sonuçlara sahip çıkmadan süreklilik sağlamak, yeni bir adım atmak olanaksızdır. Türk sosyolojisinin kendisini konu olarak ele alması geleceğin inşası açısından kaçınılmazdır. Bu sorgulama Türk sosyolojisinin bilim olarak kendi varlığını ortaya koyması yanında bir tür özeleştirisi ve muhasebesidir de denilebilir. Bu nedenle Türk sosyolojisi tarihi veya Türk sosyologları ve eserleri ders-konusu geçmişe yönelik bir ilgi olmanın ötesinde geleceği inşa etmenin bir yoludur. Sosyolojide geçmişin üstünün örtülmesi veya geçmişin karartılması geleceğin de belirsizleşmesidir. Türk sosyolojisi her süreçte ve koşulda kendini çeşitli biçimlerde göstermiştir. Bu nedenle her dönemi kendi koşulları ve kaynakları içinde değerlendirmek gerekir. Zaman içinde ve olaylar karşısında her yeni ele alışta derslerin, eserlerin, sorunların ortaya konulan bağlamı ve amacı değişmiştir. Bu açıdan Türk sosyolojisi serüvenini sadece günümüzdeki görüntüsünden yola çıkarak ele almak eksik ve hatalı değerlendirmelere neden olmaktadır. 1980 sonrası sosyolojide ortaya çıkan yeni eğilimlerin mutlaklaştırılması da bunun bir görüntüsüdür. Türk sosyolojisinde 1980 sonrasında ortaya çıkan Batı sosyolojisine aşırı bağımlılık ve Batı sosyolojisi egemenliğini kendi özellikleri içinde değerlendirmek gerekiyor. Günümüz Batı siyaset ve düşüncesinin egemenliğinin ve buna bağlı olarak Türk toplum düşüncesinin bağımlılığının Türk sosyolojisinin geçmişindeki bütün dönemlere genelleştirilmesi sosyolojimizi yoksullaştırıyor. Bu görüntünün ortaya çıkmasında devletin yeni siyasi gelişmelere teslim olmasının getirdiği ağırlık da önemli bir rol oynuyor. Bu da bağımsız çalışmaların önemini, ağırlığını azaltıyor. Bunun bir görüntüsü son dönemde ortaya çıkan tercüme yayın furyası, üniversite ve üniversite dışında telif yayınların giderek azalmasıdır. Günümüz görüntüsü bütün dönemlere genelleştirildiğinde geçmişte öne çıkan çalışmalar yanında bağımsız çalışmalar da önemsizleşiyor. Türk sosyolojisinin serüveni günümüz ölçüleriyle değerlendirildiğinde bir açmazla ve kısırlıkla karşılaşıyoruz. Bu hem Türk sosyolojisine, hem de bu alanda emek vermiş, öne çıkmış sosyologlarımıza haksızlıktır. Bu değerlendirme Türk sosyolojisi birikimini ve serüvenini önemsiz hale getiriyor. Geleceğe yönelik çıkarım yapmamızı da sınırlandırıyor. Bu kısır anlayış sosyoloji mensupları tarafından benimsenince çalışma yapmak da anlamsızlaşıyor. Çalışmalar ancak atama ve yükseltmelerle ilişkili bir faaliyet haline geliyor. Aslında sosyolojinin birikiminden vazgeçmek sosyolojiden kaçıştır.

Türk sosyolojisinde gelişmenin ve sürekliliğin yolu öncelikle kendi yöntemi üzerinde tartışmaktan geçiyor. Bu, sosyoloji çalışmalarının bilimsel yönteminin bir gereğidir. Bu yönde bir çaba söz konusu olmadığında, yöntem tartışmalarının verdiği olanak iyi değerlendirilemediğinde Türk sosyolojisinde gelişmeden, ilerlemeden,

zenginleşmekten de söz edilemez. Biz Türk sosyolojisinin birikimine ve mensubu bulunduğumuz Ziya Gökalp-Hilmi Ziya Ülken-Baykan Sezer çizgisine de bu açıdan bakıyoruz. Türk sosyolojisinin bütün birikimine bu açıdan bir zenginlik olarak sahip çıkıyoruz. Türk sosyolojisinde İstanbul Sosyoloji olarak tanımlanan başat bir eğilim var. Ziya Gökalp, Hilmi Ziya Ülken ve Baykan Sezer çizgisiyle tanımlanan bu eğilim/çizgi Türk toplum düşüncesinin de zenginliğini oluşturuyor. *Sosyoloji Yıllığı* ve Baykan Sezer Çalışma Günleri bu eğilimin günümüzdeki taşıyıcısı ve takipçisidir. Türk sosyolojisinin bunun ötesinde bütün birikimini önemsiyor ve sahip çıkıyoruz. Bu elbette kendi yerimizi ve rolümüzü inkar etmemizi gerektirmiyor. Türk toplum düşüncesinin bütün yönleriyle özeleştiriye de dayanan, eleştirel, olumlu bir diyalog kurmaya çabalıyoruz. Bu diyalogun geçmişle ve kuramla olan yanı olduğu gibi günümüzle ve ilişkilerimizle ilgili örgütlü, canlı, dinamik bir yönü de vardır. Bu yön üzerinde pek durulmuş değildir. Sosyoloji Çalışma Günleri bu iki tür diyalogun kanalını da açık tutmaya çalışıyor. Bu yıl bu toplantıyı Erzurum'da yapmamızın bir nedeni de budur. Bugün burada farklı bölümlerden sosyologların bir araya gelmesi bile kendi başına önemlidir. Türk sosyolojisinin en dinamik, kurumsallaşmış biçimini üniversitelerdeki sosyoloji bölümleri oluşturuyor. Ancak bu kurumsallaşmanın çeşitli bölümler arasında sağlıklı bir ilişkiye dönüşmesinde, hatta bölüm içi diyaloga ve işbirliğine dönüşmesinde belli sorunlar var. Bu konuda ortaya çıkan sorunlar da bizim konumuz. Görmezden gelmeye, başımızı kuma sokmaya gerek yok. Türk sosyolojisinin sadece kuramsal birikimini değil örgütlenme, çalışma pratiğinin de sorgulanması, tek tek bölge ve alanların örgütlenmesi, buralarda da sosyolojinin gelişmesi ve çeşitli tutumların değerlendirilmesi, neyi nasıl yaptığımızın veya yapamadığımızın da sorgulanması gerekiyor. Ne yapıyoruz, neyi niçin yapamadık sorularını doğru cevaplar alıncaya ve sağlam bir tartışma ve işbirliği zeminine oturtuncaya kadar sorgulama görevini benimsemeliyiz. Birlikte çalışmayı ve örgütlenmeyi yükseltmeyen her türlü tutum ve anlatım kendimize yönelik değerlendirme eksikliğinin ve zaafımızın ifadesidir. Çeşitli bölümlerde çalışan sosyologların daha hızlı diyalogunu ve katkısını sağlamak zorundayız. Böbürlenmekle, kaytarmacılıkla, kurnazlıkla, unvanlarla bir yere varmak, mevcut birikimi geliştirmeden geçmişin rantıyla geçinmek ne tek tek kişiler için ne de bölümler için mümkün değildir.

Türk sosyolojisinin sorunları bizim temel konumuz. Bunun bir görüntüsü Türk sosyologları ve eserleri veya Türk sosyolojisinin serüvenidir. Diğer dinamik ve güncel yönü ise sosyologların, bölümlerin kendi arasında kurduğu ilişkilerdir. Bu konuda olumlu girişimler, oluşumlar yanında sınırlılıklar, olumsuzluklar da var. Bunun çeşitli görünümlerinden de söz etmek mümkündür. Bölümler arasındaki ve kendi aramızdaki ilişkilerdeki sorunlar, örgütlenme ve birlikte çalışmalarda ortaya çıkan zaaflar da bunun bir parçasıdır. Ancak eleştiri altında her türlü yoksullaştırmaya, yalnızlaşmaya, yalnızlaştırmaya, insanları çalışamaz hale getirmeye karşıyız. Her türlü eleştiri ve özeleştiri kuramsal soyutlama çabasından, bağlı olduğumuz yöntem-

den/dünya görüşünden bağımsız değildir. Türk sosyolojisi birikimine teorik ve kurumsal bir çerçeveden bakmadığımızda her türlü eleştiri-özeleştiri kişisel bir kuruntudan veya kişisel öne çıkma ve çekişmeden öteye gitmez. Türk sosyolojisi serüveninden bu yönde de dersler çıkaracağız. Putları yıkıp yeni bir put inşa etme çabasında değiliz. Türk toplum düşüncesinde eleştiri-özeleştiri maalesef bunun ötesine çok çıkabilmiş değildir. Türk sosyolojisinde farklı görüşlerin varlığı, bölüm içi bireysel çabalar bizim için bir çekişme ve ayrılık nedeni değil zenginliğimizin nedenidir. Önemli olan karşılıklı konuşmayı, saygıyı yitirmemek, sorunları kişiselleştirmemek, birbirimize önyargıyla yaklaşmamaktır. Bunun yolu da aramızdaki farklılıkları reddetmeden tartışmaları yaptığımız iş, yöntem tartışmaları çerçevesinde yürütmektir. Kavgalar, kişisel çekişmeler ve kırgınlıklar, bunların müzmin hale gelmesi gerçekte tartışmadan, çalışmadan kaçmanın, kaytarmacılığın, kariyerizmin kılıfıdır. Bu en kolay düşülen ve içinde rahatlık bulduğumuz bir yoldur. Sosyolojiye katkı yapmak ve bizi bu yönde görevlendiren fakir halkımıza sorumluluğumuzu yerine getirmek için zor ama doğru olan yolu seçmek gerekiyor. *Sosyoloji Yıllığı* ve Baykan Sezer Çalışma Günlerinin en önemli yönlerinden biri de budur. Birbirimize sırt çevirmeden, omuz omuza sosyolojimizi, sosyologlarımızı kırmadan-dökmeden bir araya getirmektir. Bizim aramızdaki farklılıklar, kırgınlıklar hiçbir biçimde Türk sosyolojisinin sorunlarından büyük değildir. Eleştiri-özeleştiri, sorgulama çabası birlikte olmanın bir gereğidir. Birlikte olmamızın mümkün olmadığı kişilerle ancak bilimsel düzeyde hesaplaşırız. Eleştiri, özeleştiri ve sorgulama daha bilinçli ve örgütlü olmak içindir. Bu yüzden Sosyoloji Yıllıklarını ve Çalışma Günlerini ne kişisel gösteri alanı olarak gördük, ne de "takımcılık" anlayışının dar kalıplarının sergilendiği bir yer olarak değerlendirdik. Bugün yapılması gereken çalışmada ve pratikte birliği sağlamaktır. Kuram bu nedenle önemlidir.

Hiçbir şey değişmez olmadığı gibi düzeltmek için geç de değildir. Asıl sorun ve açmaz mevcut duruma müdahale etmeden teslim olmak, çalışmama ve birbirimizden ayrı düşme kolaylığına alışmaktır. Tartışma, sorgulama, eleştiri sosyolojinin ele aldığı sorunların ve çözümün bir parçasıdır. Hatta sosyolojinin kendisidir, bilimin gereğidir. Kurumsallaşmaktan da bu anlaşılmalıdır. Kişisel bir tehdide dönüşen bürokratik "üniversite/bölüm disiplini"ni veya "bölüm standardı"nı değil (şimdi bir de "toplam kalite anlayışı" çıktı, neredeyse sosyoloji de "İSO" standardı alacak; üniversiteyi şirkete çeviren bu küçültücü yaklaşım bir marifet gibi sunuluyor, bu anlayış tuvaletlerin fayansları için para buluyor ama kitap için bulamıyor), "bilim disiplini"ni savunmalı, bölüm/üniversite disiplinini bilim disiplini ve üretimi anlayışı çerçevesine oturtmalıyız. Sosyolojinin kurumsallaşmasını sadece teorik tespitlerle yaratmak mümkün değildir. Aynı zamanda sosyoloji kendi örgütlenmesini, yapıp ettiklerini, işleyiş mekanizmasını, bölüm içi ilişkilerini, araçlarını da sorgulamak ve oluşturmak zorundadır. Bu nedenle sosyolojide dışa bağımlılık derken düşünce düzeyinde bağımlılık yanında örgütlenme düzeyinde, sosyologların yapıp ettiklerinde,

ilişkilerinde kurumsal düzeyde ortaya çıkan bağımlılığı, sekterliği, kişiselleşmeyi, keyfiliği de eleştiriyoruz. Bunlar bir bütündür. Türk sosyolojisi kendi toplum ve tarihiyle bütünleştikçe bağımlılık, keyfilik, kariyerizm gibi olumsuz özelliklerinden de kurtulacaktır.

Sosyolojinin varlık nedeni toplum sorunları üzerinde bilinçlenmektir. Ele aldığı sorunların nedenlerini, niçinlerini açıklayabilmek ve aşmak için daha başlangıçta sahip olduğu uygun araçları, bilim yöntemini kullanmaktadır. Sorun yanlış yapmak değil yanlışta ısrar etmektir. Eğer Türkiye'de sosyoloji kendi sorgulamasını yapamıyor, temel görevlerini yapamıyor, etkinliğini sağlayamıyorsa, bu, öncülerin ve yöneticilerin de eleştirilere karşı tahammülsüz olduğunu, özeleştiri yapmaktan çekindiğini, keyfiliğin kol gezdiğini, bürokratik işlerin çalışmanın yerine geçtiğini, işbirliği ve dayanışmanın bir yerlere gelmek ve konumun getirdiği ayrıcalıkları korumanın ötesine geçmediğini, bilimin, bilim disiplininin gereklerine göre kurumsallaşmanın sağlanamadığını gösterir. Bu durumda kişisellik veya takımcılık anlayışı gelişiyor. Bilimin, bölümün özerkliğinden keyfilik anlaşılıyor. Yapıp ettiklerimiz hakkında topluma hesap verme anlayışı yerine suçlamalar ve takım kollamacılığı bilimsel faaliyetin bir parçası olarak içselleştiriliyor. Düşünce üretiminin, coşku ve moralinin olmadığı, bunun gereklerinin yaşatılmadığı ortamda idare-i maslahatçılığın çalışmanın yerine geçmesine şaşmamak gerekiyor. Bu çeşitli sosyoloji bölümlerinde çalışan arkadaşlarımızın zamanını verimsiz çekişmelerle, bürokratik işlerle geçirmesine, gelişim yollarının tıkanmasına yol açıyor. Türk sosyolojisinde karşıtlığa dayalı farklılıklar, çekişmeler, tahammülsüzlük, nezaketsizlik, çalışmaya dayalı dayanışma eksikliği var. Bunu aşmanın yolu Türk toplum ve tarihimize dayanmak, kendi sözümüzü söylemeye çalışmaktır. Çalışmak yaratıcı ve birleştiricidir. Bahaneler yaratmak kolaycılık ve kaytarmacılıktır. Sorunlarımızın üzerinde etkili olmayı, farklılıklarımıza rağmen ortak konular, sorunlar çerçevesinde çalışmanın yöntemini de birlikte belirleyeceğiz. Türk sosyolojisinin geleneklerine sahip çıkmak, buna uygun çalışma yöntemleri oluşturmak hepimizin görevidir. Sosyoloji Yıllıklarının ve Baykan Sezer Çalışma Günleri'nin başlangıçtan bu yana böyle bir gündemi var. Bunu kurumsallaştırdığımızda kişisel kaprisler, çıkarlar, ayrıcalıklar, küskünlükler, ben yaptım oldu anlayışı marjinal hale gelecektir. Başka türlü ciddiye alınacak bir Türk sosyolojisinden söz etmenin olanağı da yoktur. Şimdi çalışma zamanıdır.

Türk Sosyolojisinin Özgünlüğüne Dair Düşünceler

Ufuk Özcan

Türk sosyolojisinin özgünlüğü konusunu ele almaya çalışacağım. Daha başta belirtilmesi gereken bir şey var. Sosyoloji Türkiye'ye Batı'dan aktarılan bir bilim. Kavramlar, modeller, paradigmalar Batı kaynaklı. Dolayısıyla sosyolojinin Türkiye'de Batı etkisiyle gelişen bir sosyal bilim disiplini olduğu görüşü elbette geçerli bir saptamadır. Kaldı ki doğuş koşulları itibariyle Batılı bir bilim olan sosyolojinin tüm Batı dışı ülkelere girişi benzer bir yolla, çeviri ve aktarma işlemiyle gerçekleşmiştir. Türk sosyologlarının kavramları, tasnifleri de büyük ölçüde Batı sosyologlarından esinlenmiş ya da pek çok durumda olduğu gibi aktarılmıştır.[1] İktibas, öykünme, esinlenme, benzerlik, terim ve problem ortaklığı gibi hususlarda pek çok şey söylenebilir. Aktarma faaliyetinin ise özgün düşünme çabasını engelleyen, en azından kısıtlayan bir faaliyet türü olduğunu söyleyebiliriz. Bundan dolayı daha ilk bakışta sosyolojinin Türkiye'de bir özgünlük şansının, olanağının olmaması gerektiği düşünülebilir. Eğer Türk sosyolojisi ile Batı sosyolojisi arasında tam bir mütekabiliyet ilişkisi kurulacak olursa, bu durumda asıl kaynağın Batılı olması nedeniyle bir Türk sosyolojisinden bahsetmek olanaklı değildir. Türk sosyolojisindeki tartışmaların Batılı sosyoloji teorilerinin yüzeysel, gelişkin olmayan bir uzantısı olduğu da düşünülebilir. Böyle küçümseyici bir bakış açısıyla da Türk sosyolojisinin geçmişini ve gelişim sürecini kavramaya çalışmak anlamsızlaşacaktır. Türk sosyologlarının Batı sosyoloji teorileriyle teması ve tek yönlü etkilenmeleri yanında farklılaşmaları üzerinde du-

---

[1] Daha başlangıçta, Sabahattin Bey'in Le Play'nin toplum tasnifinden hareketle, toplumları bireyci toplumlar ("particulariste" karşılığı olarak "infiradi") ve cemaatçi toplumlar ("communautaire" karşılığı olarak "tecemmüi") olarak ayırt etmiş olması anlamlıdır. Gökalp'in ise, kurmuş olduğu sosyoloji kürsüsünde ders kitabı olarak okuttuğu kitaplar Durkheim'dan esinlenmenin ötesinde adeta çevrilerek aktarılmasından ibarettir.

rulmaması büyük bir eksikliktir. Çağdaş Türk toplum düşüncesinin ve sosyolojisinin nasıl bir tarzda biçimlendiği, salt düşünürlerimizin/sosyologlarımızın kendi düşüncelerini dayandırdıkları Batılı kaynaklara bakılarak kavranılabilir mi? Bu konuda birtakım şüphelerimiz bulunuyor. Comte'u okuyarak Ahmet Rıza'yı, Durkheim'ı okuyarak Gökalp'i, Malinowsky ve Bartlett'i okuyarak Mümtaz Turhan'ı vb. anlayabilir miyiz ya da tam tersi ne kadar mümkün? Sanmıyoruz ki her iki türlü okuma da, sosyologlarımızı "keşfetme" yolunda anlamlı bir çaba olsun.

Osmanlı-Türk aydınının sosyoloji ile ilgisi, ilişkisi Batılı entelijensiyanınkinden oldukça farklı bir mahiyet arz etmektedir. Sosyologlarımızın referanslarının çoğu zaman Batılı teoriler olması gerçeği, Türk sosyolojisinin önemini azaltmadığı gibi, hiçbir şekilde kendine özgü bir karakterinin ve sorunlarının bulunmadığı anlamına da gelmemektedir. En azından toplumumuzun sorunlarının farklılığı ile Batı'dan aktarılan sosyolojik kavram ve kuramlar arasında bariz bir çelişki bulunmaktadır. Türkiye ile Batılı toplumlar arasındaki yapısal farklılık ve çelişkiler göz önünde bulundurulduğunda Türk sosyolojisine/sosyologlarına bakışımız da farklılaşacaktır. Birçok Türk sosyologunun düşünce dünyası, örnek aldıkları Batı'daki düşünce okullarının/Batılı sosyologların yüzeysel, basit bir kopyası veya uzantısı niteliğinde değildir.

Batı'da sosyolojinin doğuş koşulları ile ülkemizde doğuş koşulları arasında önemli farklılıklar bulunmaktadır. Sosyolojinin XIX. yüzyılda Batı'da doğuşu ile, Batı'nın dünya egemenliğini ele geçirmesi yakından ilişkilidir. Sosyoloji Batı lehine bir üstünlük bilincini ifade etmektedir. Ama aynı zamanda, endüstri devrimi ile Fransız devriminin Batı toplumlarının bünyesinde meydana getirdiği yeni çelişkilerin çözümlenmesi için de kavramsal bir çerçeve oluşturmaktadır. Batı'da sosyoloji, toplumda hüküm süren belirsizlik ortamı içinde ortaya çıkan çeşitli düzen veya gelişme/ilerleme arayışlarını temsil ettiği ölçüde başarı, geçerlilik ve uygulama olanağı bulabilmiştir. Ülkemizde ise durum oldukça farklıdır. Osmanlı-Türk aydınının sosyolojiye ilgisi başka nedenlere dayanmaktadır. Siyasal nedenler toplumsal nedenleri öncelemektedir. Başka deyişle sosyoloji ülkemizde, imparatorluğun büyük sorun ve güçlüklerle karşı karşıya geldiği bir dönemde düşünce gündemine gelmiş ve siyasi çözüm arayışlarının bir ifadesi olagelmiştir. Toplum olaylarına ilginin arka planında, kimilerince eleştirel biçimde hep söylenegeldiği gibi "devletin kurtarılması" çabaları yatmaktadır. Batı sosyologlarının çalışmalarına böyle bir kaygının eşlik ettiği söylenemez. "Devlet nasıl kurtarılabilir?" başlıklı bir konu Batılı sosyologların öncelikli bir sorunu olmamıştır, daha doğrusu böyle bir sorun söz konusu değildir. Sosyoloji Batı'da daha çok toplum örgütlenmesinin (endüstri toplumunun) yol açtığı toplumsal gerilimler ve alacağı biçim sorunu üzerinde odaklanmıştır. Sadece bu bile sosyolojiye ülkemizde farklı saik ve kaygılarla ilgi duyulduğunun bir göstergesidir. Çünkü sosyolojinin Türkiye'ye girdiği dönemde Osmanlı Devleti bir endüstri toplumu ol-

maktan çok uzaktır. Endüstri toplumunun getirdiği toplum içi bölünme ve çatışmaların bir benzeri Türkiye için söz konusu değildir. Batı'da sosyoloji yeni toplumsal örgütlenme biçiminin korunmasına yönelik bir üstünlük bilincini yansıttığı kadar, düzenin aşılması ve daha "ileri" bir toplum evresine geçilmesi yönündeki önerilere de kaynaklık etmiştir. Batı sosyolojisinin kurucuları temelde toplum örgütlenmesinin muhtemel biçimleri konusunda bir arayış içindedirler. Geliştirdikleri kuramlar da Batı toplumlarının önündeki belirsizlikleri aşma yönünde çeşitli çabaları yansıtmaktadır. Türkiye Batı ile aynı koşullardan yoksundur. Batı toplumları örneğinde endüstriyel gelişimini tamamlamış bir ülke olmadığı gibi, Batı dünya egemenliğinde bir hissesi de bulunmaktadır. Üstelik Batı ile ilişkilerinde büyük sorunlarla karşı karşıyadır ve bu sorunların çözümüne ilişkin bilgiyi toplumun en geniş kesimleriyle paylaşmaya yanaşmaktadır. Bu nedenle sosyoloji imparatorluğun çözülme sürecinde bir anlamda "devlet bilimi" olarak gelişme göstermiştir.

Bir başka konu, sosyolojinin Türkiye'ye girişinin oldukça erken bir döneme rastlamasıdır. Bu açıdan Türk sosyologları bir öncülüğe sahiptir. Sosyolojinin diğer Batı dışı ülkelerde biçimlenmesi Türkiye'dekinden oldukça farklı koşullarda gerçekleşmiştir. Osmanlı gibi emperyal bir devlet ile herhangi bir sömürge ülkede sosyolojinin doğuş ve gelişim özelliklerinin birbirine indirgenemeyeceğini iddia etmek güç olmayacaktır. Geçen yüzyılın başlarında Mısır, Hindistan, İran vb. gibi sömürge ülkelerde sosyal teorinin/sosyolojinin kuruluş ve biçimlenmesi ile Osmanlı İmparatorluğu'nda ve daha sonra Batı dışı dünyada ilk ve tek bağımsız ulus-devlet olan Türkiye'de sosyolojinin inşa ve biçimlenme özellikleri arasındaki farklılık belirgindir. Bu nedenle Türk sosyolojisini diğer Batı dışı ülkeler sosyolojisiyle bir arada ele alma güçlüğü bulunmaktadır. Oysa belli bir dönem, özellikle 1960'larda, Türk toplumunun Yakın Doğu toplumları ile bir arada, modernleşme deneyimi bağlamında incelendiğini görmekteyiz. Böyle bir yaklaşım en azından kendi toplumumuzu ve sosyolojimizi değerlendirme konusunda indirgemeci yaklaşımlara izin vermektedir.

Türkiye'de sosyologlar kavram ve modellerini Batı sosyoloji ekollerinden almış olmalarına rağmen Türk sosyolojisinin kendine özgü bir birikime dayandığını iddia ediyoruz. Bu nedenle Türk sosyolojisini Batı sosyolojisine indirgemek veya mutlak anlamda Batı sosyolojisinin bir uzantısı olduğunu savunmak mümkün değildir. Aksi takdirde Fransız, Alman, Anglo-Sakson, Amerikan vb. sosyoloji geleneklerinden söz ettiğimize benzer biçimde bir Türk sosyolojisinden söz etmemiz güçleşecektir. O halde Türk sosyolojisinin özgüllüğü nereden kaynaklanmaktadır?

Sorunun cevabının, Türk sosyolojisini de kapsayacak daha genel bir çerçevede, çağdaş Türk toplum düşüncesinin gelişim koşullarında ve özelliklerinde aranması anlamlı olacaktır. Öncelikle belirtilmesi gereken, sosyolojinin Türkiye'de -Batı'dakinden farklı olarak-, endüstrileşme ve uluslaşma pratiklerine geç girişen, ağırlıklı olarak tarıma dayalı bir toplumsal yapı içinde gelişme göstermesidir. Endüstri toplu-

munun Batı'da yol açtığı sınıf gerilimleri, "yabancılaşma", ulus-devletleşme vb. olgular Osmanlı İmparatorluğu'nda görülmez. Başka deyişle Türkiye, sosyolojinin Batı'daki doğuş koşullarından, temellerinden yoksundur.

Bir bakıma XIX. yüzyıl sonlarında Türk toplum düşüncesinin gelişimi ile Çarlık dönemi Rus toplum düşüncesinin gelişimi bazı paralellikler göstermektedir. Her iki ülkede de sosyal bilimler ve çeşitli fikir akımları Batı'dan aktarılmasına karşın kendine özgü bir gelişim seyri izlemiş, Batı'dakinden farklı sorunlara farklı çözümler önerilmiştir. Örneğin Rusya'da XIX. yüzyıldan itibaren Batıcılık, Slavcılık, Ortodoksluk fikirleri temel tartışma gündemini doldururken, Türkiye'de de Batıcılık, Osmanlıcılık, Türkçülük ve İslamcılık başlığı altında benzer tartışmalara ve düşünce akımlarına tanık olunmaktadır. Başka deyişle söz konusu fikir hareketleri iki ülkenin tarihsel geleneklerinden büsbütün kopuk değildir. Bu ilgi çekici benzerlik, iki ülkenin Batı karşısındaki konumlanış ve koşullarının benzerliğiyle ilişkili olmalıdır.[2] Öncelikle, "Batı Sorunu" çerçevesinde kültür/uygarlık ayrımı her iki ülkede de toplumsal teorinin merkezinde yer almaktadır. Ancak Çarlık rejiminin yıkılışı ve Ekim Devriminden sonra Rusya'da resmi bir ideoloji olarak Marksizmin alternatifsiz bir toplum teorisi haline getirilmesi ve sosyolojinin bir "burjuva bilimi" olarak ilan edilmesi ile *önceki döneme ait tartışmalar* da büyük ölçüde silinmiştir. Türkiye'de ise aksine, Marksizm sosyolojide çok uzun bir süre, 1960'lara dek ağırlıklı bir yere sahip olamamıştır. Türkiye'de Marksizmin yerini, yaygın ve resmi bir sosyoloji görüşü olarak Durkheim kaynaklı Gökalp sosyolojisi tutmuştur. Eklemek gerekir ki, XX. yüzyılda sosyal bilimlerin ve toplumsal teorinin iki ülkedeki gelişme seyri ve niteliği incelendiğinde, Türkiye'de bu alanda çok daha zengin tartışmaların olduğu ve çeşitli yaklaşımların kendisini ifade etme imkanı bulabildiği görülecektir.

Batı'dan farklı sorunlar farklı çözümleri gerektirdiği için Türk sosyologları Batı'dan aktardıkları kuramları bir yorumdan geçirme zorunluluğunu duymuşlardır. Türk sosyolojisinin kendine özgü bir gelişim seyri izlemesi bu zorunluluğun bir sonucudur. Bu nedenle Türk sosyolojisini kendi özellikleri içinde, Türk toplumunun sorunlarıyla bağlantılı çözüm önerileri çerçevesinde değerlendirmek gerekecektir. Türk sosyologları kavram ve modellerini Batı sosyoloji ekollerinden almış olmasına rağmen Türk sosyolojisinin kendine özgü bir birikime dayandığını iddia ediyoruz. Bu nedenle Türk sosyolojisini Batı sosyolojisine indirgemek veya mutlak anlamda Batı sosyolojisinin bir uzantısı olduğunu savunmak mümkün değildir. Aksi takdirde

---

[2] Burada kastettiğimiz, elbette yüzeysel bir benzerliktir. Batı'nın bir parçası ["jandarması"] olmasına rağmen Rusya'da neden Batıcılık stratejisinin izlendiği açıklanması gereken bir konudur ve ayrı bir çalışmayı gerektirmektedir. XIX. yüzyıl Osmanlı ve Rus toplum düşüncesinin birbirinden farklılaşan, hatta cepheleşen yönleri de önemli bir araştırma konusudur. Daha derine gidildiğinde, Slavcılık ile Türkçülüğün, Ortodoksluk ile İslamcılığın hangi noktada uzlaşabileceği tartışmalıdır.

bir Fransız veya Anglo-Sakson sosyoloji geleneğinden söz ettiğimiz gibi bir Türk sosyolojisinden söz etmemiz güçleşecektir.

Her şeyden önce sosyoloji Türkiye'de birtakım pratik ihtiyaçların ürünü olarak doğmuştur. Sosyolojinin Türkiye'de önem kazandığı dönemde Osmanlı Devleti çözülme sürecine girmiş bulunmaktadır. Mevcut siyasetin (Tanzimatçı siyaset) sürdürülmesinde ciddi tıkanıklıklar baş göstermiştir. İmparatorluğun çeşitli unsurlarını bir araya getirmeyi amaçlayan Osmanlıcılık siyaseti (farklı din ve milletlerden melez bir Osmanlı milleti yaratma fikri) başarısız olmuştur. Fransız Devriminin Avrupa'nın siyasal haritasını değiştiren ve kıtanın daha iç bölgelerine nüfuz etmeye başlayan ulusçuluk ve ulus-devlet ideali Osmanlı İmparatorluğu'nun özellikle çevre bölgelerinde (önce Balkanlar, daha sonra Mısır) etkisini göstermeye başlamıştır. Batılı devletlerin de söz konusu bölgelerde -Doğu Sorunu'nu çözmek adına- uyguladıkları jeo-politik stratejilere bağlı olarak imparatorluğun gayrimüslim ve gayri-Türk bazı unsurları merkezden bağımsız çözüm arayışlarına girişeceklerdir. Bir bakıma sosyoloji de, Tanzimatçı devlet adamlarının çözmeyi başaramadıkları sorunları çözme arayışlarının bir ifadesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Temelde siyasal olan çözüm arayışları sosyolojimizde iki ana akım etrafında şekillenmiştir. Sabahattin Bey ile Ahmet Rıza-Ziya Gökalp'in sosyoloji anlayışları, imparatorluğun sorunlarına iki farklı ve birbirine zıt çözüm önerisini ortaya koymaktadır.

Sosyolojinin Türkiye'ye girişi ve ilk biçimlenmesi imparatorluktan cumhuriyete geçiş evresinde, olağanüstü koşullarda gerçekleşmiştir. Daha doğuşu itibariyle birbirine aykırı ve uzlaşmaz yönelişler ortaya çıkmış olsa bile, Türk sosyolojisinde ortak birtakım özellikler de görülmektedir. En başta, çökmekte olan imparatorluğun kurtarılması amacıyla Batıcı bir perspektife bağlanma gereksinimi ilk sosyologlarımızın paylaştıkları ortak zemindir. Jön Türklerin Batı'dan aldıkları fikirler bile Osmanlı Devleti'nin emperyal, milletlerüstü, "ümmetçi" yapısına uygun bir biçimde seçilmiş ve bir revizyona tabi tutulmuştu. Osmanlı aydınlarının XX. yüzyılın başlarına kadar ulusçu fikirlere direnç göstermeleri de benzer bir sebepledir. Batı'yla temasları sonucunda çekimine kapıldıkları yeni düşünceler onlarda belirgin bir iz bırakmış olsa bile, bu etkilere şekil ve yön veren Osmanlı İmparatorluğu'nun yapısal sorun ve özellikleri olmuştur diyebiliriz. Bu nedenle Türk sosyolojisini kendi özellikleri içinde, Türk toplumunun sorunlarıyla bağlantılı çözüm önerileri çerçevesinde değerlendirmek anlamlı olacaktır.

Bu varsayımımızı sözgelişi Gökalp sosyolojisine uyguladığımızda, sosyolojinin Batı'dan ülkemize aktarılışı sırasında nasıl farklı yorumlara tabi tutulduğunu daha net görmek mümkün olabilir. Gökalp ülkemizde Durkheim sosyolojisinin temsilcisi olarak bilinmektedir. Hatta Gökalp'in fikirleri ile Durkheim sosyolojisi arasında bir mütekabiliyet, özdeşlik ilişkisi kurulmaktadır. Bir bakıma bu yargı elbette doğruluk payı içermektedir. Ancak bu yargının genelleştirilmesi Gökalp'in özgün yönlerini

görmemizi engelleyici bir mahiyet de kazanmaktadır. Gökalp'in eğitim-öğretim amaçlı ve metodolojiye ilişkin diğer çalışmalarını bir yana bırakıp, iki temel telif eserini ve makalelerini göz önünde bulunduracak olursak, onun Durkheim'dan oldukça farklı ve özgün bir sosyolog olduğunu söyleyebiliriz.

Öncelikle, Durkheim'ın çözümlemeye yöneldiği başlıca sorunlar endüstri toplumuna özgü sorunlardır. Gökalp ise, nüfusunun ezici çoğunluğu köyde yaşayıp tarımla uğraşan, temel sorunu endüstrileşmek olmayan bir ülkenin sosyologudur. Bu farklılığa dikkat etmek gerekir. Durkheim'ın özellikle üzerinde durduğu sorunlar, endüstriyel-kapitalist toplumda işbölümü, mesleki örgütlenme, kolektif bilinç, dayanışma (mekanik-organik dayanışma ayrımı), anomi (amaçsızlık), bireyselleşme ve intihar vb. olgular olmuştur. Bunlar endüstri toplumunun Batı'da yol açtığı dönüşümlerden kaynaklanan başlıca sorunlardır. Biz Gökalp'te de işbölümü, kolektif bilinç ve toplumsal dayanışma (korporatizm) temasını belirgin bir biçimde görmekteyiz. Ancak Gökalp'in bu temalara yaklaşımı daha çok Alman sosyoloji anlayışına yakındır. Üstelik Gökalp bu yakınlığa rağmen terimlerin içeriğini farklı biçimde doldurmuştur. Alman ve Fransız düşünürlerinden ödünç aldığı solidarizm ve korporatizm fikirlerini Türk toplum tarihiyle bütünleştirme çabası içindedir; toplumsal birlik ve dayanışmanın köklerini Türk tarihinde aramaktadır. Endüstrileşmenin yol açtığı toplumsal çelişki ve gerilimlerden uzak bir imparatorluğun düşünürü olarak Gökalp'in asıl ilgisini doğallıkla endüstri toplumuna özgü sorunlardan ziyade Batılılaşma (uygarlık) ve Türklük (milliyet) sorunları çekmiştir. Durkheim'ın kavramsal sistemi ise uygarlık ve milliyet sorunlarıyla ancak dolaylı bir biçimde ilgilidir. Hiçbir çalışması doğrudan doğruya bu sorunlara odaklanmamıştır. O, sınıf çelişkilerinin ve aşırı bireyselleşmeden kaynaklanan gerilimlerin güçlendiği Avrupa'da, bu çatışmaları frenleyebilecek uyumlu, bütünleşmiş bir düzen (başka deyişle "düzen içinde ilerleme") arayışının sahibidir.[3] Buna karşılık Osmanlı İmparatorluğu'nda ve daha sonra Cumhuriyet Türkiye'sinde sınıf çelişkileri en azından Batı'daki biçim ve boyutlarıyla söz konusu değildir. Osmanlı'nın son yüzyılında temel çelişkiler özellikle siyasi düzeyde ve imparatorluğu oluşturan farklı milliyetler arasındaki gerilimler biçiminde yaşanmaktadır. Bu sorunlar da Batı Sorunu'nun bir parçasını oluşturmaktadır. Bu nedenle milliyet sorunu ilk Türk sosyologlarının temel sorunları arasında yer almıştır.

Ayrıca Osmanlı Devleti'nin ve Cumhuriyet Türkiye'sinin Batılı hiçbir ülkenin yönelmediği, yönelmesi gerekliliğinin de olmadığı bir hedefi bulunmaktaydı: "Batılılaşma". Bu nedenle milliyet sorunu kadar uygarlık sorunu da sosyolojimizin kuruluşunda öncülük görevi üstlenmiş olan Gökalp'in temel tartışma gündemi içinde

---

[3] Auguste Comte'un "ordre et progrès" ilkesinin bir uzantısı. Terimlerin birbirine ne kadar tekabül ettiği tartışılabilir ama pozitivizmin bu şiarlarının Osmanlıcası "İttihat ve Terakki" olmuştur.

yer almıştır. Gökalp'in yaklaşımının özgüllüğü, çözümlemeye çalıştığı imparatorluğun toplumsal sorun ve koşullarının farklılığıyla bağlantılıdır. Gökalp-Durkheim farklılığının bir başka göstergesi, Gökalp'in her zaman ağır basan siyasal kaygılarıdır. Bütün yazı yaşamında Gökalp'in ana kaygısı "toplumsal ve siyasal birliği" yeniden tesis etmek olmuştur. Baştan beri siyasetle yakın ilgisi de bunun açık işaretidir. Batı'da ise sosyal teorisyenlerin bilim ile siyaset (Weber) ve bilim ile ideoloji (Marx) arasında ayrım yapmaya ne kadar güçlü bir eğilim gösterdikleri bilinmektedir.

Ziya Gökalp'in Durkheim sosyolojisiyle ilişkisini abartılı bir biçimde öne çıkaranlar temas noktalarını göstermekle birlikte, temassız kalan noktaları aydınlatmaktan kaçınmaktadırlar. Oysa Gökalp düşüncesinin Durkheim'dan ayrılan yönleri vardır. Gökalp'in, sıradan bir eklektik düşünür olmamakla birlikte, görüşlerinin biçimlenme sürecinde dönemsel farklılaşmalar görüldüğü, taşıdığı çeşitli ve birbiriyle uyumsuz etkileri orijinal bir sentez halinde geliştirme gayreti içinde olduğu unutulmamalıdır. Kısacası Gökalp kendisine özgü bir sosyoloji anlayışı geliştirme başarısını gösteren ender sosyologlarımızdan biridir.

Gökalp, imparatorluğun en kritik devresinde İttihat ve Terakki'nin fikir önderi olduğu gibi, yeni Türkiye Cumhuriyeti devletinin kuruluşu safhasında da bu özelliğini sürdürmüştür. CHP'nin ve rejimin ideolojik temellerini atan önde gelen düşünürler arasında yer almıştır. Ayrıca Gökalp'te karşımıza çıkan kültür-uygarlık kavramlaştırması ve ayrımına Durkheim'da rastlayamayız. XIX. ve XX. yüzyıllarda genel olarak Fransız ve İngiliz düşüncesinde kültür ve uygarlık bir ve aynı şey olarak görülmüştür. Gökalp söz konusu ayrımı Alman sosyolojisinden ödünç almıştır.[4] Alman düşüncesinin daha çok kültür ve tarih temelli oluşunun, Gökalp'e kendi düşüncelerini temellendirme noktasında daha uygun düştüğünü söyleyebiliriz. Ayrıca kültür ve tarih vurgusu, XIX. yüzyılda Alman ulusal birliğinin sağlanmasında etkili olmuştur. Siyasal ideal ve amaçlarını göz önünde bulundurduğumuzda böyle bir düşünceden Gökalp'in kolayca etkilenmiş olması anlaşılabilir. Buna karşılık Gökalp'in geliştirdiği milliyet ve uygarlık teorisinin özgün yönleri de bulunmaktadır. Onun hars/kültür ve milliyet olgularına yaptığı vurgu, bir anlamda Batı'ya karşı ikircikli ve kuşkucu tutumunun bir yansımasıdır. Batı ile ilişkileri kesintiye uğratmayacak bir şekilde milli gelişmeye özerk bir alan açma kaygısının ürünüdür. Başka deyişle onun gözünde "millilik", Batı'dan alınacak kurum ve değerlerin bir ayıklama ve dönüştürme işlemine dayanak oluşturması ihtiyacına karşılık geliyordu. Gökalp, örneğin Batılı iktisadi ilke ve değerler karşısındaki bu seçmeci yaklaşımını *Genç Kalemler* dergisinde yayınlanan "Yeni Hayat ve Yeni Kıymetler" (1911) başlıklı makalesinde şöyle dile getiriyordu: "Eğer Garbın iktisadî müesseselerini hiç tebdil ve ta-

---

[4] Baykan Sezer, "Ziya Gökalp ve Durkheim", *60. Ölüm Yıldönümünde Ziya Gökalp*, İ.Ü. Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınları, İstanbul, 1986.

havvüle lüzum görmeksizin kabul edecek olursak, yarın bizde de bir fakirlik-zenginlik kavgası başlayacak ve içtimaî hayatımız körü körüne bu içtimaî cerihalarla bozulacaktır." Batılı iki büyük öğretiye, sosyalizm ve liberalizme eşit mesafede durması onun Türkiye için özgül bir alternatif geliştirme kaygısıyla ilgilidir.

Gökalp, *Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak*[5] adlı eserinde de özgün bir düşünür olarak belirmektedir. Burada ortaya koyduğu bakış açısının, kavram ve çözümlemelerin bir benzeri Batılı sosyologlarda görülmez. Dikkat edilirse, onun bu eserinde önerdiği toplumsal gelişme yolları, imparatorluğun üç önemli siyasal ideolojisiyle yakından ilişkilidir. II. Meşrutiyet dönemi çalışmalarında Gökalp milliyet (Türklük), din (İslamiyet) ve uygarlık (Batı) arasında bir sentez oluşturma gayreti içinde olmuştur. Sözünü ettiğimiz eseri de bu gayretinin bir somutlaşmasıdır. Buna karşılık sözgelişi hiçbir Fransız sosyologun "Fransızlaşmak, Hıristiyanlaşmak, Batılılaşmak" konulu bir çalışmasına rastlamak mümkün değildir. Herhangi bir Batılı sosyologun kendi toplumunun "Batılılaşması", "çağdaşlaşması" sorununu ele aldığı da görülmemiştir. Çok açıktır ki Gökalp'in ve diğer Türk aydınlarının sorunu farklıydı.[6] Gökalp'in ele aldığı sorunlar ve sentezci yaklaşımı belki XIX. yüzyıl Rus düşünürü Dostoyevski ile kıyaslanabilir. Dostoyevski'nin Slavcılık-Ortodoksluk-Batıcılık arasında kurduğu senteze benzer bir biçimde, Gökalp'te Türkçülük-İslamcılık-Batıcılık sentezi karşımıza çıkmaktadır. Ama bu benzerlik de, farkında olunan, etkilenme sonucu ortaya çıkan bir benzerlik değildir.[7] Söz konusu tema ve sorunlar Türk Batılılaşmasının/modernleşmesinin kendine özgü biçimlenişini dışa vurmaktadır.

Sosyolojinin Türkiye'ye girişi sırasında en etkili yöneliş olarak pozitivizm gösterilmektedir. Şüphesiz bu görüş belirli bir geçerlilik taşımaktadır. Ancak Türkiye'de sosyolojinin öncülerinin pozitivizmden sapma gösteren çalışmaları da göz önünde bulundurulduğunda yeterli değildir. Toplumsal teori planında laiklik, pozitivizm, materyalizm, hatta ateizmden beslenen birçok aydının, yeri geldiğinde İslamiyetin, hilafet kurumunun, diyanetin vb. savunucuları haline gelmeleri ilgi çekicidir.

---

[5] 1913 yılında *Türk Yurdu*'nda aynı adla yayımlanan silsile makalelerinden derlenen eserin kitap olarak ilk yayımı 1918'de gerçekleştirilmiştir.

[6] Gökalp'in Batılı düşünürlere ilgisi zamanla değiştiği gibi, onlardan yararlanma biçimi de farklıydı. Mehmet Emin Erişirgil'in Gökalp'le ilgili aktardığı bir hatıra bu farklılığı kavramamıza izin verir. Gökalp, Tarde ve Durkheim'ın yanı sıra Fouilleé ve Bergson'a da büyük ilgi duymuştu. Bir sohbet sırasında Bergson'dan söz ederken, konuştuğu bir felsefe hocası Gökalp'in Bergson'u bir konu mankeni gibi kullandığını, onun savunduğu düşüncelere hiç olmadık anlamlar verdiğini söylemişti. Kaba bir pozitivizmle yetinmeyen Gökalp'in, Bergson'un sezgiciliğini cazip bularak onun fikirlerini İslam mutasavvıflarıyla kıyaslaması ve bir senteze ulaşmaya çalışması ilgi çekicidir. M.E. Erişirgil, *Bir Fikir Adamının Romanı: Ziya Gökalp*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1984, s. 107.

[7] Bu konuda Murat Belge'nin Türk ve Rus aydınlarının temel sorunları ve yaklaşım benzerliklerine ilişkin değerlendirmeleri ilgi çekicidir.

Dolayısıyla modern Türk düşüncesini belirleyen bir üst çerçeve olarak pozitivizme atfedilen abartılı önem tartışmalı bir konudur. Gökalp'in *Yeni Hayat* (1918) kitabında, "İlâhiler" başlıklı şiirinde geçen şu dizelerin -günümüzde bir suçlama olarak yöneltilmesi adet halini alan- pozitivizm yaftası ile nasıl telif edilebileceği meçhuldür:

"Ben görmedim, sensin bakan,
Bir nur olup kalbe akan,
Yanıyorsam sensin yakan,
Yakan od da yanar, Tanrı'm!...

Zâhid duyar celâlini,
Veli sezer cemâlini,
Ben isterim visâlini
Geldim sana dildar Tanrı'm!.."[8]

Ya da "Din ile İlim" şiirinin şu son dizesi: "Din kalpteki vecdin müsbet ilmidir!"[9]

Pozitivist sosyoloji anlayışının Türkiye'de çok uzun bir zaman büyük rağbet görmesi aydınlarımızın seçiciliğinin, daha doğrusu topluma ilişkin pratik hedeflerinin öne çıkmasının bir sonucudur. Ama aynı pratik hedefler, pozitivizme aykırı yönelişleri de beraberinde getirmiştir. İlk Türk sosyologları Batı'dan aktardıkları sosyoloji kaynakları konusunda olduğu kadar, ele aldıkları sorunlar konusunda da eklektik bir tutum sergilemişlerdir. Bu tutumda Osmanlı Devleti'nin sorunlarının ve içinde bulunduğu koşulların payı büyüktür. *Türkiye Nasıl Kurtarılabilir?*, *Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak* gibi eser adları bile, Türk sosyolojisinin şekillenmesinde kendine özgü niteliklerin ağır bastığını göstermektedir. Aykırı bir örnek olarak Dr. Abdullah Cevdet'in aşırıya kaçan Batıcı eğilimlerini verebiliriz. Gustave Le Bon'un ırk ve psikoloji temelli düşüncelerine geniş ölçüde yer veren Dr. Abdullah Cevdet, bu etkiye bağlı olarak İslamiyet konusunda eleştirel şeyler yazdığında aydınların büyük bölümünün tepkisiyle karşılaşmıştır. Sosyal psikoloji alanındaki çalışmalarıyla tanınan bir Fransız düşünürün bir dönem ülkemizde kendi ülkesinde olduğundan daha fazla itibar görmesi de ilgi çekicidir. Ancak Le Boncu görüşler gibi materyalist ve biyolojik sosyoloji akımları da gelip geçici olmuş, Türk toplum düşüncesinde

---

8 Ziya Gökalp, *Yeni Hayat/Doğru Yol*, Haz. Müjgan Cunbur, Kültür Bakanlığı Ziya Gökalp Yayınları: 3, Ankara, 1976, s. 42.

9 Ziya Gökalp, a.g.e., s. 10.

önemli ve kalıcı bir iz bırakmamıştır. Aslında genel olarak baktığımızda, iki ana sosyoloji geleneği (Le Play-Sabahattin ve Durkheim-Gökalp çizgileri) dışında yer alan sosyoloji teorilerinin kalıcı olma başarısını gösteremediklerini söyleyebiliriz.

Bu iki ana sosyoloji akımının şekillenmesi üzerinde de bazı soru işaretleri vardır. Sosyologlarımız üzerindeki derin etkileri dolayısıyla adları çok sık duyulmakla birlikte, Le Play'den neredeyse dişe dokunur tek bir çeviri metnin bulunmaması, Comte'dan yapılan çevirilerin ise yetersizliği gerçekten düşündürücüdür. Aslında Sabahattin Bey ile Le Play'nin metinlerinin, Ahmet Rıza ile Comte'un metinlerinin karşılaştırmalı bir okuması, düşünürlerimizin kendilerine örnek aldıkları metinlerden etkilenme sınırlılıklarını ortaya koyabilir. Tilmizlerin üstatlarından etkilenmelerinin nitelik ve derecesi problematiği başka sosyal bilimcilerimiz için de geçerlidir. Örneğin ülkemizde Weber sosyolojisinin önde gelen temsilcisi olarak tanıtılan Sabri Ülgener'in İslamiyet ve kapitalizm arasında kurduğu bağın Weber'in kurduğu bağdan nasıl farklılaştığı üzerinde ciddi biçimde düşünüldüğünde belki de o abartılan benzerlik önemsiz görünecektir.

Türk sosyolojisinin asıl özgün damarı 1960'larda, ana arteri oluşturan Marksist yönelimlerin kıyısında, daha doğrusu hakim anlayışların tuzağına düşmeyen sorgulayıcı akım içinde şekillenmeye başlamıştır. Daha önceki dönemin sosyologları, özgün duruşlar sergilemiş olsalar bile, sonuçta eserlerini modernleşme paradigması içinde vermişler, modernleşme teorilerinin çerçevesini aşamamışlardır. (Sonrakilerin ne kadar aştıkları da şüphelidir.) 1960'ların düşünce ortamında Kemal Tahir ve Baykan Sezer'in farklılaşan yerli yaklaşımları işe, modernleşme paradigmasına ve Türk Batılılaşmasına köklü eleştiriler yönelterek Türk sosyolojisinin çatısını oluşturmuştur. Bugün yerli bir sosyoloji geleneğinden rahatlıkla söz edebiliyorsak, onların Türkiye'de sosyoloji yapma geleneğinin seyrini değiştiren öncü çabaları nedeniyledir.

Türk sosyolojisinin geçmişine ilgi, bize sadece bir birikimden yararlanma olanağını kazandırmayacak, aynı zamanda Türk toplum düşüncesi içinde yer alan çeşitli eğilimler üstüne kendi sözümüzü söyleme fırsatını verecektir. Türk sosyolojisinin geçmişinin anlaşılması, aynı zamanda geçmişte içine düşülen yanılgıların tekrar edilmemesini de sağlayabilecektir. Türkiye'de sosyoloji, aksini iddia etmemizi gerektirecek çok sayıda işarete rağmen belirli bir birikim ve geleneğe dayanmaktadır. Türk sosyoloji tarihine ilgi bu birikimden yararlanma olanağı verecek, çalışmalarımıza yeni bir bilinç ve yön duygusu kazandıracaktır. Böylece Türk toplumunun ve toplum düşüncesinin geleceğine ilişkin farklı bir söz söyleme olanağı da doğacaktır.

Kemal Tahir ve İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Bölümü Üzerine

Erem Sarıkoca*

Sosyolojinin Türkiye'deki serüveni Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküş süreci içerisinde başlamıştır. Daha doğrusu yeni ortaya çıkan ve toplumu anlayıp açıklayarak düzenlemek amacını güden bir bilim, dağılmakta olan çok uluslu bir imparatorluk için bir kurtuluş yolu olarak gözükmüştür. Bu amaçla ortaya çıkan ilgi, imparatorluğu dağılmaktan kurtaramamış, ama sosyoloji biliminin Türkiye'de oldukça erken bir dönemde tanınmasını sağlamıştır.

Aydınlar ve devlet yöneticileri arasında gelişen sosyoloji merakı, doğal olarak bir süre sonra yerini kurumsallaşmaya başlayan bir sosyoloji bilgisine bırakmıştır. Bu durumun sonucu olarak ülkemizde sosyoloji (bu tarih bazı tartışmalara neden olsa da) 1914 yılında İstanbul Üniversitesi içerisinde bir kürsü oluşturulmak suretiyle eğitim alanında kurumsal bir yapıya kavuşmuştur.[1] Aslında Türkiye'de sosyolojinin ders olarak verilmesinin başlangıcı daha eski tarihlidir. Ancak bu dersler daha sonra sosyoloji kürsüsünün de kuruculuğunu yapacak olan Ziya Gökalp tarafından 1910-1911 yıllarında Selanik'teki İttihat ve Terakki okulunda verildiği için genel bir nitelik kazanamamıştır.[2] İstanbul Üniversitesi'nde kurulan sosyoloji bölümü ise kısa bir süre sonra hem bir enstitü oluşturmayı, hem de 1917 yılında *İçtimaiyat Mecmuası* adında bir dergi çıkarmayı başarmıştır. Bu tarihten sonra zaman zaman kesintilere uğrasa da sosyoloji Türkiye'de ilgilenilen ve eğitimi yapılan bilimler arasında yerini sağlamlaştırmıştır.

---

* Yrd. Doç. Dr., Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü

1 İsmail Coşkun, "Sosyoloji Bölümünün Tarihine Dair", *75. Yılında Türkiye'de Sosyoloji*, Bağlam Yayınları, İstanbul, 1991, s. 14.

2 İsmail Coşkun, a.g.m., s. 14.

İstanbul Üniversitesi, Türkiye'de kurulan ilk üniversite olmasının yanına Türkiye'deki ilk sosyoloji bölümünün kurucusu olma unvanını da eklemiştir. Aslında başka bir açıdan bakıldığında İstanbul Üniversitesi sosyoloji kürsüsü sosyolojinin bir bilim dalı olarak kurulduğu genel kabul gören Fransa'dan sonra oluşturulan ikinci ya da üçüncü bağımsız sosyoloji kürsüsü olma özelliğine de sahiptir. Bu tarihsel özelliklerin yanı sıra bu bölüm Türkiye'de sosyolojinin kurucusu olarak kabul edilen Ziya Gökalp başta olmak üzere pek çok önemli sosyologumuzun çalışmalarına da ev sahipliği yapmış, ülkemizde sosyolojinin gelişmesinde temel dayanak ve dinamik olmuştur.

Türk edebiyatının en önemli isimlerinden birisi olan Kemal Tahir pek çok ölümsüz eserler vermiş olan bir edebiyatçı ve roman yazarıdır. Bu eserleri arasında sadece *Devlet Ana* ve *Yorgun Savaşçı* romanları bile Kemal Tahir'in önemini vurgulamaya kanımızca yeterlidir. Ama Kemal Tahir'i daha da önemli kılan şey, onun toplumsal sorunlara ilgisi ve eğilimidir. Kemal Tahir sosyoloji eğitimi almamış ve akademik olarak sosyoloji bilimiyle meslek olarak uğraşmamıştır. Ama o, kendisini "*şair bir sosyolog*"[3] olarak tanımlamaktan her zaman hoşlanmıştır. Kemal Tahir düşüncesini benzerlerinden farklı kılan şey onun toplumların ve dolayısıyla sorunların özgünlüğüne vurgu yapmasında ve bu durumu çok fazla önemsemesinde yatar. Kemal Tahir tüm eserlerinde, düşünce sistematiğinde ve hatta kendisinin de siyasal ideoloji içerisinde bile özgünlüğü ve farklılığı savunmuş, yaşamı boyunca aldığı eleştirilerin belki de en acımasızca olanlarını bu yüzden işitmiştir. Sosyalizm, anlayış olarak sorgulanmadan kabul edilen genel kavranış biçimiyle ele alındığında tekdüze ve evrensellik içeren bir anlayışı öne sürer. Bu durumda sosyalizm, bütün toplumlar için tek biçimli, değişemez yöntemler ve süreçler sonucu ulaşılabilecek birbirine tamamen benzer ütopyalar yaratacak bir sistem haline dönüşür. Bu durum Kemal Tahir için kabul edilemez bir sorun oluşturur. O, şablonculuk ve hazırcılık olarak tanımladığı bu duruma ve anlayışa şiddetle karşı çıkar. Kemal Tahir'in anlayışına göre Türk toplumu ve Batı arasında tarihsel çelişkiler varken, bu iki model birbiriyle devamlı mücadele ve çatışma içerisinde var olur ve tarih içerisinde kendisini var eder/önem kazanırken aynı yollardan geçerek aynı sonuca ulaşmaları olası değildir. O zaman yapılması gereken bu çelişkileri ortaya koymak, kendi toplumsal yapı özelliklerimizi belirlemek, tarihsel süreç içerisindeki rolümüzü iyi anlamak ve bunlara uygun çözüm yolları ortaya koymaktır. Kemal Tahir düşüncesinin ana fikri bu çerçevede oluşup gelişmiştir.

Bu düşüncelere ve önceliklere sahip bir insanın sosyolojik düşünceyle ve bilim anlayışla ilişki kurmaması olası gözükmemektedir. Nitekim Kemal Tahir ile kurumsal sosyoloji arasındaki ilişki ülkemizin önemli sosyologlarından birisi olan Cahit

---

[3] İsmet Bozdağ, *Kemal Tahir'in Sohbetleri*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1980, s. 101.

Tanyol ile oluşan dostluğu ile başlar.[4] Bu ilişki aynı zamanda Kemal Tahir ile İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Bölümü arasındaki bağlantı/etkileşimin de temelini oluşturur. İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Bölümü ile Kemal Tahir arasındaki diyalogu başlatan Cahit Tanyol, aynı zamanda kendisinden sonra gelecek bölüm başkanı olan Baykan Sezer'in de sosyolojiye kazandırılmasına aracılık etmiştir.[5]

Kemal Tahir'in düşünceleri özellikle 1960'lı yıllarda Türk düşünce dünyasında yankı bulmuştur. Bu yıllarda kullanılan anayasanın, askeri müdahale sonrası oluşturulmasına karşın, önemli ölçüde özgürlükleri destekler nitelikte olması ve dünyanın da içerisinde bulunduğu sosyal/siyasal yapı, Türkiye'de sosyalist düşüncenin farklı yönleriyle tartışılabilmesini sağlamıştır. Bu ortamda, Türkiye'nin toplumsal/ekonomik/siyasal düzeyi ve gelişmişliğinin belirlenmesinin zorunluluğu, beraberinde tarihi önemsemeyi ve Osmanlı toplum yapısı tartışmalarını getirmiştir. 60'larda en önemli sorunlardan birisi Osmanlı toplum yapısının nasıl tanımlanması gerektiği sorusudur. Kemal Tahir, bu tartışmaların önemli taraflarından birisidir. Türk düşünce dünyasına "Asya Tipi Üretim Tarzı" (ATÜT) kavramının girmesinde Kemal Tahir'in yönlendirmelerinin etkisi büyüktür.[6] ATÜT tartışmaları 1960'lı yıllar boyunca gündemi belirlemiş ve 70'lerin sonlarına kadar zamanla etkisi azalsa da önemini korumuştur.[7] Gündemi oluşturan bu tartışmalara sosyoloji dünyasının uzak kalması beklenmemelidir. Zamanın pek çok sosyologu farklı yaklaşımları destekleyerek bu tartışmalara taraf olmuşlardır. Dönemin genç bilim adamlarından birisi olan Baykan Sezer de bu sosyologlar arasındadır. Kemal Tahir-Baykan Sezer yakınlaşması bu dönemde ortaya çıkmıştır.

Kemal Tahir üretken bir düşünce adamıdır. Ama öncelikle belirtmek gerekir ki o, siyasal duruş olarak her zaman sosyalist olduğunu vurgulamıştır.[8] Ama onun sosyalizm anlayışı birebir aktarmacı, şabloncu bir sosyalizm değildir. Kemal Tahir'e göre, Türkiye'deki sosyalist aydınların temel problemi, kendi gerçeklerinden habersiz olmak, Marksist açıklamayı katı bir şekilde, hazır kalıplar olarak almak ve bunun sonucunda da özgün fikirler geliştirilemediğinden teorisiz kalmaktır. Teori ancak

---

4 Ertan Eğribel, "Baykan Sezer'in Ardından İlk Sözler", *XX. Yüzyıl-Türkiye Sosyolojisi 3, Sosyoloji Yıllığı Kitap* 9, Yay. Haz. Ertan Eğribel, Ufuk Özcan, İstanbul, 2002, s. 42.

5 Ertan Eğribel, "Kemal Tahir-Baykan Sezer İlişkisi Üzerine: 1960'ların Geç Tartışmacısı Baykan Sezer", *Baykan Sezer'e Armağan, Baykan Sezer ve Türk Sosyolojisi, Sosyoloji Yıllığı Kitap 11*, Yay. Haz. Ertan Eğribel, Ufuk Özcan, Kızılelma Yayıncılık, İstanbul, 2004, s. 105.

6 M. Hulusi Dosdoğru, *Batı Aldatmacılığı ve Putlara Karşı Kemal Tahir*, Tel Yayınevi, İstanbul, 1974, s. 10 ve Ertan Eğribel, a.g.m., s. 104.

7 Erem Sarıkoca, "Asya Tipi Üretim Tarzı", *Felsefe Ansiklopedisi*, Cilt: 1, Editör: Ahmet Cevizci, Etik Yayınları, İstanbul, 2003, s. 650.

8 Baykan Sezer, "Kemal Tahir Üzerine", Kemal Tahir, *Notlar/1*, *Sanat Edebiyat*, Yay. Haz. Cengiz Yazoğlu, Bağlam Yayınları, İstanbul, 1989 içinde, s. 19.

gerçekler algılanırsa ortaya konabilir. Bunun dışındaki yaklaşımlarsa başka toplumlar için oluşturulmuş teorilerin ya da tecrit edilmiş bilimsel araştırmaların şemalarıyla, kalıplarıyla yetinmek olur.[9] Bu yüzden Kemal Tahir yaşamı boyunca gerçekleri aramaktan vazgeçmemiştir. Ona göre Türk toplumunu anlamanın ve sorunlarına çözüm bulmanın yolu onun özgünlüğünü anlayabilmekten geçer. Bu anlayış "yerlilik" olarak da tanımlanabilir. Kemal Tahir aynı nedenden dolayı etkileyicisi olduğu ATÜT tartışmalarının aldığı şekilden hoşlanmamıştır. Klasik Marksist anlayışın dayattığı ATÜT tanımlaması yerine kendisinin bu tanımdan farklılaştırdığı "bozulmuş/bozuk ATÜT" ya da "Kerim Devlet" tanımlamalarını tercih etmiştir.

Kemal Tahir düşüncesini etkileyen/oluşturan bir başka önemli kavram ise Doğu-Batı çatışması olmuştur. Kemal Tahir bu süreci uzun zaman değerlendirmiş ve sonrasında ise düşünce dünyasının temel taşı haline getirmiştir. Burada kullanılan 'Doğu' ve 'Batı' terimleri coğrafyayı tanımlayan yön terimleri değil, insanlar arasındaki ilişki ve üretim sistemlerinin farklılaşmasını açıklamayı deneyen kavramlar olarak ele alınmalıdırlar. Kemal Tahir düşüncesinde Doğu-Batı çatışması dünya tarihinin ve dolayısıyla Türkiye'nin anlaşılmasını sağlayacak temel anahtar konumundadır.

Kemal Tahir gibi yaşamı boyunca toplumsal sorunlar üzerine düşünen bir insanın fikirlerini kısaca özetlemek olası değildir. Bu yüzden İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Bölümü ile Kemal Tahir arasındaki ilişkiden kısaca söz etmek daha doğru olacaktır. Kemal Tahir ile İ.Ü. Sosyoloji Bölümü arasındaki ilişki Nurettin Şazi Kösemihal ve Cahit Tanyol ile başlamıştır.[10] Özellikle Cahit Tanyol belirli bir dönem Kemal Tahir ile oldukça yakın olmuştur. Yine aynı bölümde görev yapan Ümit Meriç ve Mahmut Aslan'ın da Kemal Tahir ile yakınlaştıkları bilinmektedir.[11] Ama sosyoloji bölümü ile Kemal Tahir arasındaki asıl önemli bağ Baykan Sezer vasıtasıyla gerçekleşmiştir. Kemal Tahir'in henüz genç bir öğrenci olan Sezer'in bitirme tezi olarak sunduğu "*Doğu-Batı Çatışmasında Yunanlılığın Yeri*" çalışmasına verdiği önem ortadadır.[12] Bu dönemden sonra Kemal Tahir ve Baykan Sezer sıkı bir ilişki içerisinde olacaklardır. Kemal Tahir'in 1973'deki ölümünden sonra onu ve düşüncelerini gündemde tutmak Baykan Sezer'in önem verdiği bir çalışma alanıdır. Sezer, Kemal Tahir'in düşüncelerini sistematik halde ele almaya önem ver-

---

9 M. Hulusi Dosdoğru, *a.g.e.*, s. 46-47.

10 Ertan Eğribel, Ufuk Özcan, "'Kemal Tahir'in 30. Ölüm Yıldönümü Anısına' Kitabı Üzerine", *Kemal Tahir'in 30. Ölüm Yıldönümü Anısına, Sosyoloji Yıllığı Kitap 10*, Yay. Haz. Ertan Eğribel, Ufuk Özcan, Kızılelma Yayıncılık, İstanbul, 2003, s. 6.

11 Ertan Eğribel, Ufuk Özcan, a.g.m., s. 6.

12 Cengiz Yazoğlu, "Notları Sunuş", Kemal Tahir, *Notlar/1*, *Sanat Edebiyat*, Yay. Haz. Cengiz Yazoğlu, Bağlam Yayınları, İstanbul, 1989 içinde, s. 15. Konuyla ilgili daha ayrıntılı bilgi için bkz. Kemal Tahir, *Notlar/10*, *Osmanlılık/Bizans*, Yay. Haz. Cengiz Yazoğlu, Bağlam Yayınları, İstanbul, 1992, s. 610.

miştir. Bu aşamada, Baykan Sezer'in İ.Ü. Sosyoloji Bölümü başkanlığı görevini sürdürmesi, bölümde gerçekleştirilen çalışmaları organize etmesinde ve yeni akademisyenlerin ve öğrencilerin gelişiminde Kemal Tahir düşüncesinin önemini vurgulamasında etkili olmuştur. Öyleyse, Kemal Tahir ile İ.Ü. Sosyoloji Bölümü arasındaki diyalogu anlamak bir anlamda Kemal Tahir-Baykan Sezer ilişkisini anlamakla olasıdır.

Bugün İ.Ü. Sosyoloji Bölümü'nde görev yapmakta olan Prof. Dr. Ertan Eğribel'in de belirttiği gibi Kemal Tahir ile Baykan Sezer arasındaki ilişkide bir öncelik-sonralık aramak boşuna olacaktır.[13] Bu ilişkide karşılıklı bir etkileşim mevcuttur. Bu etkileşim sayesinde bugün bir 'Türk Sosyolojisi'nden söz etmek olasıdır. Kemal Tahir'in günümüzün Türk sosyoloji dünyasında tanınmasını sağlayan da Baykan Sezer'dir.[14] Baykan Sezer ve İ.Ü. Sosyoloji Bölümü ülkemizde Kemal Tahir düşüncesinin sistemleştirilmesinde ve yaygınlaşmasında çok önemli bir rol oynamışlardır. Baykan Sezer, Kemal Tahir'in temel tezlerini sosyolojiye uyarlamış ve geliştirmiştir.[15] Kemal Tahir'in Türkiye'deki sosyolojik düşünceye katkıları önemlidir. Ama kendisinin de belirttiği gibi o, olaylara her zaman bir romancı olarak yaklaşmıştır. "*Ben romancı olduğum için, tarih, sosyoloji, felsefe, ekonomi konularıyla ancak romancı olarak, roman planlarındaki yerleri açısından ilgilenmekteyim. Bu bilim dallarında araştırmalar yaparken bilimsel metodu kullandığım halde, araştırmalarımın sonucunu açıklamakta, romanı, yani edebiyatın çok önemli bir kolunu kullanıyorum. Bu bakımdan, konferanslarımı da bir bilgin gibi değil, bir sanatçı gibi hazırlamaktayım. Yani, varmak istediğim sonuç, kesin bilimsel sonuçları, ya da, bu yolla uğraşılan çeşitli hipotezleri değil, belli konuları incelemek, yeni sorular getirmek, bunları hep beraber tartışarak, eleştirerek derinleştirip genişletmeye çalışmaktır.*"[16] Kemal Tahir, kendisinin de belirttiği gibi sorunları her zaman roman için, roman açısından ele almıştır. Ama bu durum onun gerçeklerden koptuğu anlamına asla gelmez. "*Böyle bir davranış kolay gibi görünürse de, ileri sürülen fikirlerin büsbütün bilime yani gerçeklere aykırı, kişisel fantezilerden ibaret olmadığı için, bilimsel çalışmaların zorunluluğunu da taşır. Buradaki fark bence, özde değil, üsluptadır.*"[17] Üslupta oluşan bu farkı gideren, Kemal Tahir'in ortaya koyduğu soruları ve sorunları sistematik hale getiren ve bir teori oluşturan ise Baykan Sezer ol-

---

[13] Ertan Eğribel, "Kemal Tahir-Baykan Sezer İlişkisi Üzerine: 1960'ların Geç Tartışmacısı Baykan Sezer", *a.g.e.*, s. 106.

[14] Sezgin Kızılçelik, "Kemal Tahir'in Türk Sosyolojisindeki Yeri ve Önemi", *Kemal Tahir'in 30. Ölüm Yıldönümü Anısına, Sosyoloji Yıllığı Kitap 10*, Yay. Haz. Ertan Eğribel, Ufuk Özcan, Kızılelma Yayıncılık, İstanbul, 2003, s. 103.

[15] Kurtuluş Kayalı, "Türk Sosyolojisinin 1980'lerde Yeniden Biçimlenişi", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt: 15, İletişim Yayınları, İstanbul, 1996, s. 1298.

[16] Kemal Tahir, *Notlar/1*, *Sanat Edebiyat*, s. 73.

[17] *A.g.e.*, s. 73.

muştur. Böylece, "*artık Kemal Tahir ile birlikte Baykan Sezer düşüncesinin de gündeme getirilmesi gerekir.*"[18]

Kemal Tahir-Baykan Sezer çizgisinin ortak noktasını özellikle Doğu-Batı çatışması teorisi ve bu teoriye bağlı olarak ele alınması gereken yerellik/özgünlük kavramları sembolize eder. Bu anlayışa göre dünyada var olan toplumlar arasında belirgin bir faklılaşma vardır. Bu farklılaşma başlangıçta coğrafi koşullara bağlı olarak tanımlansa bile son tahlilde bir üretim ilişkileri ve zihniyet farklılaşmasına dönüşmüştür. Bu farklılaşma Doğu-Batı çatışmasının temelini oluşturur. Ortaya çıkan çatışma ve bu durumun yarattığı süreçler bir yana bırakılsa bile, bu, toplumların birbirlerinden farklı olduğu gerçeğini değiştirmez. O halde bir toplumu anlayıp açıklayabilmek, içinde olduğu açmazları algılamak için öncelikle o toplumun özgünlüğünü/farklılığını belirlemek gerekir. Bunu sağlamanın temel yolu tarihe ve toplumun geçmişine gereken ilgiyi göstermekten geçer. Herhangi bir toplum için hazırlanan "şablonlar", bir başkasını açıklama yeterliliğine sahip değildir. Hele aralarındaki farklar ve çelişkiler yüzünden tarih boyunca çekişme/çatışma içerisinde olan Doğu ve Batı toplum yapıları, bir diğeri için oluşturulmuş hipotezlerin/kuramların içerisine sıkıştırılamaz. Bu durumda toplumsal sorunlar söz konusu olduğunda standartlaşmış şablonlar kullanmak olası değildir. Hele söz konusu olan toplum, Türk toplumu gibi bu çatışmanın göbeğinde yer alan ve varlık koşullarını bu çatışma içerisindeki konumu sayesinde belirleyen bir toplum ise, o zaman tarihsel süreçler çok daha fazla önem kazanmaktadır. Bu genel özellikler üzerine biçimlenen Kemal Tahir-Baykan Sezer düşüncesi, İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Bölümü'nde Sezer'in öğrencileri ve çalışma arkadaşları sayesinde varlığını devam ettirmekte ve gelişmektedir. Aynı bölümden mezun olan ve Baykan Sezer ile ilişkisini/diyalogunu koparmayan farklı üniversitelerde görev yapan öğretim üyeleri de özellikle "yerlilik" ve "Türk Sosyolojisi" üzerine çalışmalarıyla bu düşünceye katkıda bulunmaktadırlar. Ayrıca doğrudan Baykan Sezer'le diyalogu olmayan, ama onun görüşlerine ilgi duyan pek çok akademisyen de fahri olarak bu düşüncenin/yaklaşımın içerisinde yer almaktadır. Özellikle Batı hayranlığının neredeyse zirve yaptığı ülkemizde sahte muhafazakârlık maskesi altında Batı yaklaşımları/teorileri övülüp örnek gösterilirken İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Bölümü kuruluşundan itibaren kaybetmemeye çalıştığı özgünlüğünü ve Türkiye'ye ait olma özelliğini korumaya devam etmektedir. Bu duruşta Kemal Tahir-Baykan Sezer düşüncesinin önemi büyüktür. "*... son yüzyılda Batı saldırganlığına karşı Doğu savunuculuğunu, öncülük ve devrimciliğini düşünce düzeyinde Kemal Tahir-Baykan Sezer temsil etmektedir.*"[19]

---

[18] Ertan Eğribel, "Kemal Tahir: Romancı, Sosyalist, Yerli", *Türkiye'de Toplumbilimlerinin Gelişimi I, Kıta Avrupası Etkisi, Sosyoloji Yıllığı 18*, Yay. Haz. Ertan Eğribel, Ufuk Özcan, Kitabevi, İstanbul, 2009, s. 32.

[19] Ertan Eğribel, *a.g.m.*, s. 34.

Kaynakça

Bozdağ, İsmet, *Kemal Tahir'in Sohbetleri*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1980.

Coşkun, İsmail, "Sosyoloji Bölümünün Tarihine Dair", *75. Yılında Türkiye'de Sosyoloji*, Bağlam Yayınları, İstanbul, 1991.

Dosdoğru, M. Hulusi, *Batı Aldatmacılığı ve Putlara Karşı Kemal Tahir*, Tel Yayınevi, İstanbul, 1974.

Eğribel, Ertan, "Kemal Tahir: Romancı, Sosyalist, Yerli", *Türkiye'de Toplumbilimlerinin Gelişimi I: Kıta Avrupası Etkisi, Sosyoloji Yıllığı 18*, Yay. Haz. Ertan Eğribel, Ufuk Özcan, Kitabevi, İstanbul, 2009.

Eğribel, Ertan, Özcan, Ufuk, "'Kemal Tahir'in 30. Ölüm Yıldönümü Anısına' Kitabı Üzerine", *Kemal Tahir'in 30. Ölüm Yıldönümü Anısına, Sosyoloji Yıllığı Kitap 10*, Yay. Haz. Ertan Eğribel, Ufuk Özcan, Kızılelma Yayıncılık, İstanbul, 2003.

Eğribel, Ertan, "Baykan Sezer'in Ardından İlk Sözler", *XX. Yüzyıl-Türkiye Sosyolojisi 3, Sosyoloji Yıllığı Kitap* 9, Yay. Haz. Ertan Eğribel, Ufuk Özcan, İstanbul, 2002.

Eğribel, Ertan, "Kemal Tahir-Baykan Sezer İlişkisi Üzerine: 1960'ların Geç Tartışmacısı Baykan Sezer", *Baykan Sezer'e Armağan, Baykan Sezer ve Türk Sosyolojisi, Sosyoloji Yıllığı Kitap 11*, Yay. Haz. Ertan Eğribel, Ufuk Özcan, Kızılelma Yayıncılık, İstanbul, 2004.

Kayalı, Kurtuluş, "Türk Sosyolojisinin 1980'lerde Yeniden Biçimlenişi", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt: 15, İletişim Yayınları, İstanbul, 1996.

Tahir, Kemal, *Notlar/1*, *Sanat Edebiyat*, Yay. Haz. Cengiz Yazoğlu, Bağlam Yayınları, İstanbul, 1989.

Tahir, Kemal, *Notlar/10*, *Osmanlılık/Bizans*, Yay. Haz. Cengiz Yazoğlu, Bağlam Yayınları, İstanbul, 1992.

Kızılçelik, Sezgin, "Kemal Tahir'in Türk Sosyolojisindeki Yeri ve Önemi", *Kemal Tahir'in 30. Ölüm Yıldönümü Anısına, Sosyoloji Yıllığı Kitap 10*, Yay. Haz. Ertan Eğribel, Ufuk Özcan, Kızılelma Yayıncılık, İstanbul, 2003.

Sarıkoca, Erem, "Asya Tipi Üretim Tarzı", *Felsefe Ansiklopedisi*, Cilt: 1, Editör: Ahmet Cevizci, Etik Yayınları, İstanbul, 2003.

Sezer, Baykan, "Kemal Tahir Üzerine", Kemal Tahir, *Notlar/1*, *Sanat Edebiyat*, Yay. Haz. Cengiz Yazoğlu, Bağlam Yayınları, İstanbul, 1998 içinde.

Yazoğlu, Cengiz, "Notları Sunuş", Kemal Tahir, *Notlar/1*, *Sanat Edebiyat*, Yay. Haz. Cengiz Yazoğlu, Bağlam Yayınları, İstanbul, 1989 içinde.

Atatürk Üniversitesi Sosyoloji Bölümü'ne Dair

Mevlüt Özben

2007 yılında 50. kuruluş yıldönümünü kutlayan Atatürk Üniversitesi'nin kuruluş yılı (1958) bakımından ilk iki fakültesinden biri olan Fen-Edebiyat Fakültesi bünyesinde 1988 yılında Türkiye'nin 12. sosyoloji bölümü olarak kurulan bölümümüz, 20 yılı aşan tarihiyle ülkemizde pek çok üniversiteden daha eski bir geçmişe sahiptir.

Tarihte Doğu-Batı Çatışması başlığını taşıyan *Sosyoloji Yıllığı Kitap 12*'de, "Atatürk Üniversitesi Sosyoloji Bölümü Tarihi Üzerine Bir Deneme" isimli bir yazısı yer alan Kaçmazoğlu, Sosyoloji Bölümü kurulmadan önce Atatürk Üniversitesi'nde görev yapmış sosyologlara da yer vermiştir. Buna göre aralarında bölümümüzün kurucularının da yer aldığı isimler şu şekilde sıralanmıştır: Orhan Türkdoğan, İsmail Beşikçi, Eyüp Kemerlioğlu, Sabahattin Güllülü, Hikmet Yıldırım Celkan, Altan Eserpek, Ömer Bozkurt, Beşir Atalay ve Zeki Aslantürk.[1] Ayrıca bu isimlere hem bölümümüzün kurucuları arasında yer alan hem de gerek "eğitim sosyolojisi" gerekse de "kurumlar sosyolojisi" alanlarında vermiş olduğu eserleriyle Türk sosyolojisine önemli hizmetleri olmuş olan Hüseyin Akyüz'ü de eklemek gerekecektir.

1988 yılında Doç. Dr. Eyüp Kemerlioğlu, Yrd. Doç. Dr. Sabahattin Güllülü ve Yrd. Doç. Dr. Hüseyin Akyüz'ün kurucu öğretim üyeleri olarak yer aldıkları Atatürk Üniversitesi Sosyoloji Bölümü'nün yirmi yılı aşan tarihine ilişkin söylenmesi gerekenlere, bugün aramızda bulunmayan Prof. Dr. Eyüp Kemerlioğlu ile başlamanın doğru olacağını düşünüyorum.

---

[1] Kaçmazoğlu, H. Bayram, "Atatürk Üniversitesi Sosyoloji Bölümü Tarihi Üzerine Bir Deneme", *Tarihte Doğu Batı Çatışması, Sosyoloji Yıllığı, Kitap-12*, Yay. Haz. Ertan Eğribel-Ufuk Özcan, Kızılelma Yayınları, İstanbul, 2005.

1967 yılında Atatürk Üniversitesi'nde sosyoloji asistanı olarak görev yapmaya başlayan Kemerlioğlu, bu görevi sırasında, mezun olduğu Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nden Doç. Dr. Nihat Nirun yönetiminde sürdürdüğü doktora çalışmasını 1973 yılında tamamlamış ve 1974 yılında doktor unvanını almıştır. 1976-78 yılları arasında Amerika'da Indiana Üniversitesi Sosyoloji Bölümü'nde misafir öğretim üyesi olarak görev yapan Kemerlioğlu, 1986 yılında Genel Sosyoloji ve Metodoloji dalında doçent, 1992 yılında da profesör olmuştur. 1968 yılından 1993'e kadar yaklaşık 26 yıl görev yaptığı Atatürk Üniversitesi'nde Sosyoloji Bölümü'nün kurucuları arasında yer almaktan başka söz konusu bölümün kurulduğu yıl olan 1988'den itibaren üstlenmiş olduğu bölüm başkanlığı görevini de bu üniversiteden ayrıldığı 1993 yılına kadar sürdürmüştür.[2]

Atatürk Üniversitesi Sosyoloji Bölümü'nün kurucularından ve ilk bölüm başkanı, rahmetli hocam Kemerlioğlu (kendisinden lisans dönemimde ders alma şansına sahip olmuştum) ile ilgili söylenecek çok şey var belki ama kendi yaşam tarzına ve kişiliğine uygun olacak şekilde onunla ilgili söylenecekleri kısa ve sade tutmayı özellikle tercih ediyorum. Ancak Mustafa Gündüz'ün, adına çıkartılan armağan kitabında Kemerlioğlu ile ilgili kaleme aldığı yazıyı bitirirken kullandığı kısa cümleyi bende kullanmak istiyorum: "O güzel insandı!.."[3]

Kemerlioğlu'ndan sonra 1992'de bölüm başkanlığı görevini üstlenen ve emekliye ayrıldığı 2006 yılına kadar bu görevini devam ettiren Prof. Dr. Sabahattin Güllülü, gerek akademik özellikleri ve gerekse de renkli kişiliği ve beyefendi duruşu ile yalnızca sosyoloji bölümünün değil Atatürk Üniversitesi'nin de unutulmazları (karda iz bırakanlar) arasındaki yerini almıştır. Halen Maltepe Üniversitesi'nde kurucusu olduğu sosyoloji bölüm başkanlığını yürüten hocam Sabahattin Güllülü (lisans-yüksek lisans ve doktora aşamalarında hocadan ders alma şansım olmasının yanında yüksek lisans tezimin danışmanlığını da kendisi yapmıştır) şimdiye değin yetiştirdiği öğrencilerini kıskandıracak bir dinamizmle Türk sosyolojisine hizmet etmeye devam etmektedir. Kuruluşunda doğrudan yer aldığı iki sosyoloji bölümü, eserleri ve yetiştirdiği öğrencileri bakımından değerlendirildiğinde Sabahattin Güllülü'nün Türk sosyolojisi içerisindeki yeri hep göz kamaştırıcı olacaktır.

Güllülü sonrasında Atatürk Üniversitesi Sosyoloji Bölümü'nün başkanlığını üstlenen ve burada görev yapan son kuruculardan olan hocam Prof. Dr. Hüseyin Akyüz (lisan-yüksek lisans ve doktora aşamalarında derslerini takip etme şansına sahip olmanın yanı sıra hoca doktora tez danışmanlığımı da üstlenmiştir), akademik

---

[2] Kaçmazoğlu, H. Bayram, "Eyüp Kemerlioğlu ve Sosyoloji Çalışmaları Üzerine Bir Deneme", *Prof. Dr. Eyüp Kemerlioğlu'na Armağan*, Cumhuriyet Üniversitesi Eğitim Fakültesi, Sivas, 2000, s. 30-31.

[3] Gündüz Mustafa, "Hocam Prof. Dr. Eyüp Kemerlioğlu ve Dünyası", *Prof. Dr. Eyüp Kemerlioğlu'na Armağan*, Cumhuriyet Üniversitesi Eğitim Fakültesi, Sivas, 2000, s. 27.

disiplini, ciddiyeti ve hiç aksatmadan yürüttüğü lisans-lisansüstü dersleriyle yetiştirdiği öğrencilerinin yanı sıra sosyoloji alanında pek çok sosyologu imrendirecek düzeyde vermiş olduğu eserleriyle, Türk sosyolojisinin zaman içerisinde bu katkıları daha iyi değerlendireceği önemli bir bilim adamıdır. Hüseyin Akyüz halen Atatürk Üniversitesi Sosyoloji Bölüm başkanlığı görevini devam ettirmektedir.

Bölümümüz açısından bu birinci kuşak kurucular dışında, bölüm kadrolarının ilk asistanları-öğretim üyeleri ve şu an bölümde görev yapan pek çok akademisyenin de hocaları olması bakımından iki isim ön plana çıkmaktadır. Bunlardan ilki hocam Prof. Dr. H. Bayram Kaçmazoğlu ve hocam Prof. Dr. Mustafa Gündüz'dür.

Türk sosyolojisi ve Türk sosyoloji tarihi alanlarında sıklıkla referans gösterilen eserleriyle olduğu kadar üç Anadolu Üniversitesinde verdiği derslerle ve buralarda yürüttüğü idari görevlerle de (Bölüm Başkanlığı ve Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü) Türk sosyolojisine önemli hizmetlerde bulunmuş olan Kaçmazoğlu, 1986 yılında İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü mezunudur. Akademik serüvenine bölümümüzün ilk asistan kadrosuna 1989 yılında atanarak başlamıştır. Kaçmazoğlu, Atatürk Üniversitesi Sosyoloji Bölümü'nün ilk asistanı (1989) olduğu gibi bu bölümün yardımcı doçent kadrosuna da ilk atanan (1991) kişidir. 1997'de doçent unvanını aldıktan sonra iki yıl daha, Erzurum'da, sosyoloji bölümünde çalışan Kaçmazoğlu, bu tarihten sonra Atatürk Üniversitesi'nden ayrılmış ve 1999 yılında Cumhuriyet Üniversitesi'nde çalışmaya başlamıştır. 2003'te profesör unvanını alan Kaçmazoğlu halen İnönü Üniversitesi Sosyoloji Bölümü'nde öğretim üyesi olarak görev yapmaktadır.

Bölümümüzün rektör çıkarmış olmakla da haklı olarak övündüğü ve halen Adıyaman Üniversitesi rektörlük görevini başarıyla sürdüren Mustafa Gündüz de akademik kariyerine Atatürk Üniversitesi Sosyoloji Bölümü'nde başlamıştır (1989). 1986 yılında Fırat Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü'nden mezun olan Gündüz, 1992'de Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Genel Sosyoloji ve Metodoloji Ana Bilim Dalı'nda "Bürokratik Konum ve Büro Donanımı" konulu teziyle yüksek lisansını ve 1995 yılında da "Basın ve Terör" başlıklı çalışma ile doktorasını tamamlamıştır. 1995 yılında bölümümüzden ayrılan Gündüz 2000 yılında doçent ve 2006'da profesör olmuştur. Akademik geçmişinde birçok idari görev üstlenmiş olan ve halen de rektörlük görevini (2007 yılında bu göreve başlamıştır) sürdüren Gündüz, alanında da pek çok meslektaşını imrendirecek kadar eser vermiş olmasıyla dikkatleri çekmektedir.

Atatürk Üniversitesi Sosyoloji Bölümü'nde halen görev yapan öğretim üyelerinin birçoğunun "hoca" olarak tanımladığı bu isimler dışında, 1992'de Gülay Aydın ve Yıldız Akpolat, 1993'te Cumhur Aslan, 1994'te Sevil Öner (1994'te bölümün yardımcı doçentlik kadrosuna atanmış olan Öner Atatürk Üniversitesi İşletme Fakültesi mezunudur) ve Erem Sarıkoca, 1997'de Nuray Eremrem, 2001'de Mevlüt

Özben ve Müjdat Avcı[4], 2006'da Öner Atay ve İsmail Öz, 2009'da Ali Çetin bölümün akademik kadrosunu oluşturmuşlardır. Bölüm tarihinde yardımcı doçentlik kadrolarına sosyolog olarak Kaçmazoğlu'ndan sonra 2004'te Yıldız Akpolat, 2006'da Erem Sarıkoca ve 2007'de Nuray Karaca ve Mevlüt Özben atanmıştır.

Yukarıda sıralanan bölümümüz akademik kadrosundan üç isim de, bugün öğretim görevlisi ve öğretim üyesi unvanı ile farklı üniversitelerde görev yapmaktadır (Gülay Aydın Samsun 19 Mayıs Üniversitesi, Cumhur Aslan Çanakkale 18 Mart Üniversitesi ve Müjdat Avcı Erzincan Üniversitesi).

Atatürk Üniversitesi Sosyoloji Bölümü akademik çalışmalarında çoğunlukla teorik konulara yönelmiştir. Bunda kurucu isimlerin bu tarz bir akademik ilgiye sahip olmalarının etkisi büyüktür kuşkusuz. Öyle ki, sosyolojik sarkacın kuramsal yönünün tercih edilmesi halen de devam etmekte ve bu eğilimi devam ettiren genç öğretim üyeleri, toplumu inceleyebilmek için öncelikle kendi kavramlarıyla konuşan-düşünen ve kuramsal bir açıklama tarzına sahip bir Türk sosyolojisinin inşasına ellerinden geldiğince katkıda bulunmayı daha öncelikli bir konu olarak görmektedirler. Onlar hocalarından gördükleri ve öğrendikleri bilimsel yöntem ve akademik duruşun doğru olduğundan kuşku duymadıklarından ve bunun kendileri için bir şans olduğunu söyleyerek, yaptıklarının ve gittikleri yolun doğruluğunu teyit ettirme çabası içerisinde olmayacak (çırpınmayacak) kadar kendilerine güvenleri olduğundan, asıl şansın kendilerine hocalarından miras kalan bu akademik üslup ve güven duygusu olduğunun sükûnetle farkındadırlar.

Ölümlülük, der Bauman, en başından beri bizimdir; oysa ölümsüzlük bizim kendimizin oluşturması gereken bir şeydir.[5] Yukarıda isimleri sıklıkla geçen "hoca"ların Erzurum Atatürk Üniversitesi Sosyoloji Bölümü'nde oluşturdukları şey de tam olarak budur; yani kendi isimleri etrafında temsil edilen bir ölümsüzlük ve her şeye özellikle de zamana karşı koyan bir kalımlılık...

---

[4] Kaçmazoğlu, H. Bayram, "Atatürk Üniversitesi Sosyoloji Bölümü Tarihi Üzerine Bir Deneme", *Tarihte Doğu Batı Çatışması, Sosyoloji Yıllığı Kitap 12.*

[5] Bauman, Zygmunt, *Ölümlülük, Ölümsüzlük ve Diğer Hayat Stratejileri*, Çev. Nurgül Demirdöven, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2000, s. 17.

Yolları Atatürk Üniversitesi Sosyoloji Bölümü'yle Kesişenler

Prof. Dr. Eyüp Kemerlioğlu
Prof. Dr. Sabahattin Güllülü
Prof. Dr. Hüseyin Akyüz
Prof. Dr. Bayram Kaçmazoğlu
Prof. Dr. Mustafa Gündüz
Yrd. Doç. Dr. Sevil Öner
Yrd. Doç. Dr. Yıldız Akpolat
Yrd. Doç. Dr. Cumhur Aslan
Yrd. Doç. Dr. Erem Sarıkoca
Yrd. Doç. Dr. Nuray Karaca
Yrd. Doç. Dr. Mevlüt Özben
Yrd. Doç. Dr. Müjdat Avcı
Öğretim Görevlisi Dr. Gülay Aydın
Arş. Gör. İsmail Öz
Arş. Gör. Öner Atay
Arş. Gör. Ali Çetin

Bölümde Yapılan Doktora ve Yüksek Lisans Tezleri

Doktora

Mustafa Gündüz, "Basın ve Terör", Danışman: Prof. Dr. Sabahattin Güllülü, 1995.

İbrahim Acaroğlu, "Bir Kurum Olarak Türk Silahlı Kuvvetlerinde Yenileşme Hareketleri", Danışman: Prof. Dr. Sabahattin Güllülü, 2004.

Cumhur Aslan, "1960-1980 Dönemi Türk Romanında Siyasi Başkaldırı", Danışman: Prof. Dr. Sabahattin Güllülü, 2004.

Nuray (Eremrem) Karaca, "1923-1945 Arası Türk Sosyolojisinde Pozitif Eğilimler", Danışman: Prof. Dr. Hüseyin Akyüz, 2004.

Erem Sarıkoca, "Çok Partili Siyasal Yaşamın Başlangıcından Günümüze Türkiye'de Uygulanan Seçim Sistemleri ve Toplumsal Etkileri", Erzurum, 2005.

Mevlüt Özben, "1980 Sonrasında Din Siyaset İlişkilerini Belirginleştiren bir Unsur Olarak Semboller", Danışman: Prof. Dr. Hüseyin Akyüz, 2007.

Hakan Bayri, "Türkiye'de Kimlik Siyaseti Sorunu ve Ulusal Kimlik (1980 Sonrası Döneme Sosyo-Politik Bir Bakış), Danışman: Prof. Dr. Hüseyin Akyüz, 2008.

Müjdat Avcı, "Çocuk Suçluluğunun Toplumsal Nedenleri: Erzurum İli Örneği", Danışman: Prof. Dr. Hüseyin Akyüz, 2009.

Yüksek Lisans

Mustafa Gündüz, "Bürokratik Konum ve Büro Donanımı", Danışman: Doç. Dr. Eyüp Kemerlioğlu, 1992.

Gülay Aydın, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Yönetici Seçkinlerin Toplumsal Kökenleri", Danışman: Y. Doç. Dr. H. Bayram Kaçmazoğlu, 1994.

Yıldız Akpolat Davud, "Ulum-u İktisadiye ve İçtimaiye Mecmuası ve Ahmet Şuayıb'ın Sosyoloji Görüşleri", Danışman: Y. Doç. Dr. H. Bayram Kaçmazoğlu, 1994.

Cumhur Aslan, "Halil Nimetullah Öztürk'te Millileşme ve Çağdaşlaşma Kavramları", Danışman: Doç. Dr. Hüseyin Akyüz, 1995.

Erem Sarıkoca, "Kemal Tahir'in Düşüncesinde Batılılaşma Olgusu", Danışman: Prof. Dr. Sabahattin Güllülü, 1996.

Nuray Eremrem, "Eski Türk Toplumunda Ailenin Yeri ve Önemi", Danışman: Prof. Dr. Hüseyin Akyüz, 1998.

Hamza Koç, "Erzurum'da Kentleşme Sürecinde Küçük Sanayi Yapılanma", Danışman: Y. Doç. Dr. Sevil Öner, 2000.

Mevlüt Özben, "Cahit Tanyol'un Türk Devlet Felsefesine İlişkin Görüşleri", Danışman: Prof. Dr. Sabahattin Güllülü, 2001.

Çiler Arıkan, "İlköğretim Okullarında Türkçe Derslerinin Toplumsal İşlevi Sorunu: Erzincan Örneği", Danışman: Prof. Dr. Hüseyin Akyüz, 2002.

Müjdat Avcı, "Lise Öğrencilerinin Toplumsal Uyum Düzeylerine Etki Eden Toplumsal Nedenler", Danışman: Prof. Dr. Hüseyin Akyüz, 2003.

Ümit Yaşar Kurt, "Acemilik Eğitimini Tamamlamış ve Usta Birliğinde Göreve Başlamış Olan Er ve Erbaşların Askerlik Mesleğine ve Askere Ortalama Uyumları Üzerine Bir Araştırma: Erzurum Örneği", Danışman: Prof. Dr. Sabahattin Güllülü, 2003.

Gönül Aydın, "Sosyal Bütünleşmenin Sağlanması Sürecinde Ziya Gökalp ve Orhan Türkdoğan'da Dilin Fonksiyonları", Danışman: Yrd. Doç. Dr. Sevil Öner, 2006.

Yıldız Haspolat, "1923-1940 Yılları Arasında Eğitimde Köye Yönelme Hareketinin Toplumsal Dayanakları", Danışman: Prof. Dr. Hüseyin Akyüz, 2006.

İsmail Öz, "Sadri Maksudi Arsal'ın Türk Milliyetçiliğine Katkıları", Danışman: Prof. Dr. Hüseyin Akyüz, 2009.

Dışarıdan Biraz da Keyfi ve Öznel Bakışla Bir Flu Anadolu Üniversitesi Fotoğrafı ya da Görüntüdeki Dinamizmin Arkasındaki Kısmi Sathilik

Kurtuluş Kayalı*

Eskişehir'in hep bir atak yaptığı olmuştur. Eskişehir'de bir farklılık öne çıkmıştır zaman zaman. Bunun ilki Eskişehirspor'un kırk yıl önceden birinci ligde şampiyonluğa oynamasıdır. O dönemi yaşayan herkes futbola biraz olsun ilgiliyse tribünlerdeki her tür "Es es es, ki ki ki..." tezahüratını hatırlar. Bu Eskişehir'in belki de üç büyüklerin gücünü tehdit eden bir Anadolu takımı olduğunu gösterecek mahiyettedir. O dönemlerin entellektüelleri futbolla uğraşmazlardı. Anadolu'daki bu direnişin bir şekilde sonraki dönemlerdeki izdüşümleri zaman içinde yitip gitmiştir. Ama hiçbiri Eskişehir'deki direniş boyutuna ulaşamamıştır.

Eskişehir aynı doğrultuda bir başka direncin de merkeziydi. Zeytinoğlu ailesi bir dönemler, tam da Eskişehirspor'un lig şampiyonluğunu zorladığı dönemler Türkiye'de ulusal burjuvazinin en tipik temsilcisi olarak görülüyordu. Ulusal burjuvazi de dışarıya, emperyalizme karşı dürencin bir anlamda simgesiydi. Dönemin tartışmaları çerçevesinde konunun önemsenmesi gerektiği açık. Hatta bu durum Türkiye'nin siyasal anlamda duyarlı, Eskişehir'le ilgisiz önemli bir sanat kadınına Ferit Sakarya kimliğinde Zeytinoğlu'nu ve yakın çevresini anlatan *Üç Beş Kişi* romanını yazdırtmıştır. Ancak yazar kendi yakın çevresinde, düşünsel anlamda yakın çevresinden eleştiriyle karşılandı. Fakat dönemin zihniyetinde çok yerli yerine oturuyordu yaklaşım. Ve belki de Eskişehir'de gerçekleştirilen festivallerde bu durumların da

---

* Teknik bir nedenle Kurtuluş Kayalı'nın konuşmasını yayınlayamadığımız için bir başka metnini yayınlıyoruz.

bir etkisi bulunmaktadır. Eskişehir bu anlamda ve her anlamda farklı bir Orta Anadolu, ondan öte farklı bir Anadolu kentidir. Nitekim Eskişehir'de, merkezinde üçbeş saatlik bir dolaşma meselenin anlaşılmasını mümkün kılar. Görünüm ve sokaktaki insanlar. Eskişehir'in bir zamanlar *Aktüel* dergisine kapak olduğu ve o sayının Eskişehir'de iki günde tükendiği unutulmamalı. Son yapılan mahalle baskısı konulu, "Türkiye'de Farklı Olmak" başlıklı muhafazakarlık araştırmasında da bir yanıyla Eskişehir'in farklılığı ortaya çıkıyor. Bulgularla ilgili gazete haberinden bir alıntı durumu anlaşılır kılabilir: "Anadolu kentlerinde geceleri hayat yok, tam bir askeri kamp görüntüsünde. (Eskişehir müstesna)"[1]

Evet, bir de Eskişehir Tuna Kiremitçi'nin o çok satan romanına konu olur. Yakın zamanda da daha gösterime girmeyen Ali Habip'in bir filmine.

Bir taşra kenti değildir adeta. Tabii taşra kavramı zaman içinde değiştikçe Eskişehir hakkındaki kanaat de değişmiştir. Kırk yıl arayla taşraya bakış handiyse yüz seksen derece değişmiştir.

Bu şekilde anlatılabilecek Eskişehir'e yakışan bir kurum da vardır. Ve bu kurum Anadolu Üniversitesi'dir.

Anadolu Üniversitesi belki de her kurum gibi en doğru bir şekilde dışarıdan bakılarak anlaşılır. Belki de doğru anlaşılmasından daha önemli olan onun değişik bakış açılarından farklı farklı görünmesidir. Aslolan da insanın bireysel olarak değişik bir üniversite imajına sahip olmasıdır. Değişik bireysel değerlendirmelerden daha zengin bir Anadolu Üniversitesi imajı ortaya çıkarılabilir. Ve konu üzerine düşünmenin yolları açılabilir.

Anadolu Üniversitesi'nin en çarpıcı yanı bariz bir biçimde üniversite yerleşkesidir. Üniversite yerleşkesi üzerinde bir sanatçı duyarlılığıyla düşünüldüğü açık gibi görünmektedir. Şehir son dönemde üniversiteyle daha bir uyum sağlamıştır. Şehirdeki değişim üniversiteyi daha da belirgin hale getirmiş bir uyum sorunu gündemden adeta çıkmıştır. Bunun en bariz göstergesi şehrin mekansal değişimidir. Bu durum bariz bir biçimde Yılmaz Büyükerşen'in katkısıyla sağlanmış bir husus olarak belirmektedir. Bunun aşikâr bir tarzda konuyu bütünlemesi belki de misafirhanenin her odasını süsleyen karikatürlerdir. Bu karikatürler muhtemelen Büyükerşen'in karikatür çizmesiyle ve sanata yatkın olmasıyla alakalı bir durumdur. Onunla bağlantılıdır. Bunu tamamlayan asıl unsur, daha gelişkin unsur şehirde dört yılı aşkın bir süredir faaliyet gösteren Karikatür Müzesi'dir. Prof. Dr. Atila Özer'in yönetimindeki bu müze uzun süredir önemli sergilerle insanları karikatürle buluşturmaktadır. Yakın zamanda Karikatür Müzesi'nde az olmayan sayıda sergi açılmıştır. Bir de Kübalı bir karikatüristin sergisinin Türkiye'de ilk defa Eskişehir'de açılmış olması önemlidir.

---

[1] "Anadolu'dan Görüntüler", *Hürriyet*, 24 Aralık 2008.

16 Aralık 2008'de gerçekleşen bu sergi Eskişehir'deki belediyelerden birinin Küba ile ilişkisini göstermektedir. Küba devriminin 50. yılının ilk kez Eskişehir'de anılması ilginçtir. Serginin yanında Belediye Tiyatroları önemli oyunlar sergilemektedir. Yıllar sonra *Bir Şehnaz Oyun*'u ve *Resimli Osmanlı Tarihi*'ni izleyebilmek nostalji yaşatmasının ötesinde önemli görünmektedir. Bazı oyunları Ergin Orbey'in sahneye koyması adeta on yıllar önce Ankara Sanat Tiyatrosu'nda seyrediyor izlenimini vermektedir. Bunun yanında belki de on yıldır süren *Sinema Günleri* Eskişehir'i, özellikle de Üniversiteyi diğer şehirlerden ve üniversitelerden belirgin bir şekilde farklılaştırmaktadır. *Sinema Günleri* sırasında yapılan etkinliklere katılımlar genişlemektedir. Özellikle senarist ve yönetmenlerin katıldığı konuşmalar ve paneller Ankara ve İstanbul'daki sinema festivallerindeki katılımlardan çok daha geniş öğrenci katılımıyla karşılaşmaktadır. Son yıllarda da Nuri Bilge'den, Zeki Demirkubuz'a ve Yavuz Turgul'a kadar yapılan etkinliklerde *Sinema Anadolu* salonu hep dolu olmuştur. Bir de üniversitenin her yanında görünür olan heykeller ortamı zenginleştirmektedir. Bunun yanında üniversite gazetesi, *Anadolu Haber* de okunabilir bir gazete olma vasfını korumaktadır. Gazetenin ikinci sayfası ve son sayfası zaman zaman, hatta çoğu zaman okunur renkli sayfalar olarak görülebilir. Ancak heyhat·gazetenin kendisi ve çalışanları Kübalı karikatüristin sergisinden haberdar değildir. Ha keza üniversite televizyonu da önemli sayılabilecek bir işlev taşımaktadır. Bir ölçüde durağan olmasına rağmen. Dolayısıyla bu durum üniversite öğrencisinin daha rahat nefes almasını sağlamakta ve Türkiye'nin taşra üniversitelerinde ve büyükşehir üniversitelerinde, hatta bunların çoğunda bir lise öğrencisi gibi yaşamalarına *mukabil Anadolu* Üniversitesi öğrencilerine üniversite öğrencisi kimliği kazandırmaktadır.

Nitekim en belirgin olarak bunun yansıması üniversite öğrencisinin kendini daha özgür hissetmesiyle bağlantılıdır. Üniversitenin kültürel atmosferi öğrencinin kendini özgür hissetmesiyle sonuçlanmaktadır. Bunu katıldıkları etkinliklerde sordukları sorulardan da anlamak mümkündür. Tabii belki de her fakültede değil. Örneğin Edebiyat Fakültesi öğrencileri belirgin ölçüde rahattır. Ancak İletişim Fakültesi öğrencileri daha da rahattır, belki de fazlasıyla rahattır. Bu durum biraz da, belki de fazlasıyla oradaki öğretim üyelerinden de kaynaklanır. Özgür bir ortam kendisini hissettirir. İletişim Fakültesi'nde bu durum öğrencilerin çektikleri bitirme tezlerine de yansır. Belki seyredilmemiştir. Demiryolu Bekçilerine dair film olağanüstü güzeldi. İnsanları tahayyül edilmedik noktalara götürebilecek bir iklim teneffüs edilir. Ama bir soru hep kendini hissettirir. Acaba fakülteden neden sinema eleştirmenleri çıkmaz da sinema yönetmenliğine soyunan insanlar çıkar. Bu biraz da fakültenin ortamından kaynaklanır. Ancak haksızlık da etmemek lâzım. Oradan iyi yazarların da çıkabileceği şeklinde bir kanaat oluşabilir. Örneğin Erkan Şimşek potansiyel bir büyük yazardır. Biraz rahat yazar. Çoğu zaman fikirden daha çok üslup öne geçer. Yoğun bir mizah ekseni vardır yazdıklarının. Hele de birinin: "Bir Sabah Sporu Olarak Rektörlerin Anıtkabir Yürüyüşü". Bu yoğun mizah vurgusunun nedeni biraz da Er-

kan Şimşek'in kuralsızlığıdır. Fakülteyi bitirmesi neredeyse normal zamanın iki mislini bulmuştur. Bunun nedeni, belki de hocaların yazdıklarından, yazdıklarının içeriğinden çok üslubuna not vermelerinden dolayı olmuştur. Edebiyat Fakültesi içinde de sosyoloji bölümü öğrencileri diğer bölüm öğrencilerine nazaran daha özgür görünmektedir. Hele tarihe göre hepten özgür.

Ancak belirli bir biçimcilik de Anadolu Üniversitesi'nin temel vasfı olarak şekillenmektedir. Bu rahat ortamla biçimcilik, bir kısım şeyleri vitrin malzemesi olarak kullanmak ile özgürlük çelişik bir durum arzetmektedir. Örneğin öğretim kadrosu hep rahatlıktan öte, sivillikten öte takım elbise kravat halindedir. Bu sadece giyiniş değil tavır açısından da böyledir. Vaktiyle, bir on sene önce tavır olarak da rahat, uzun süredir giyildiği aşikar kahverengi kazaklı biriyle selamlaştığımı gören ruhen takım elbise kravatlı bir hoca sıradışı olanın, ya da pejmürde giyimli olanın kim olduğunu ısrarla sormuştur. Sıradışı olan, giyim kuşam açısından da sıradışı olan öğretim üyesi her anlamda sıradışıdır. Gerçekte değil ama potansiyel olarak Türkçe'nin en gelişkin sinema ve edebiyat yazarlarından biridir. "Hakikaten Yaşandı mı O Yıllar" başlıklı o enfes 1960'lı yıllar Türk sinemasını konu alan makalesi benzeri bir yazıyı kırk sinema eleştirmeni kırk kere ıkınsa zor yazar. Ancak her anlamda sıradışı olduğu için o olağanüstü yatkın olduğu edebiyat ve sinema yazıları kaleme almak yerine bazı sınırlılıkları da olsa üslup olarak yetkin ve fakat biraz, hatta biraz değil fazlasıyla hırçın siyaset yazıları üretir. Onları ciddiye alır. İşte bu birleşim Anadolu Üniversitesi'nin ruhunu yansıtır. Belki de anlatılmak isteneni en güzel anlatacak husus coğrafyada, çok değişik coğrafyalara savrulan yetenekli ve üslup sahibi bir öğretim üyesinin *krizantame adanmış* bir üslupla yazdığı metinlerdir. Biraz da görülmek istenen, görülmek yeğlenen yüz de bu yüz olmalıdır. Belki de bu dinamik yüz boyun eğici, biraz bürokratik, biraz teslimiyetçi yaklaşım karşısında akademik direnç taşıyan *Tarkan* kitabı'dır. Nitekim Anadolu Üniversitesi'nin bir yüzü *Türkan Şoray* kitabıysa diğer yüzü o yasaklanmaya çalışılan, toplatılmaya çalışılan *Tarkan* kitabıdır. Bir başka deyişle Anadolu Üniversitesi'nin iki ayrı yönü her zaman için var gibidir. Biri popüler kültürün vitrinine tav olan, diğeri de onu sorgulayan yanı.

Anadolu Üniversitesi'nin özgür yönü üniversite'nin dinamik yüzünü ortaya koymaktadır. Vitrin biraz da yapay görünmektedir. Hele eski dönemler düşünüldüğü zaman fotoğraf daha net bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Üniversite düşünce itibariyle o bürokratik yapıya uyum sağlamayan insanları taşıyamamaktadır. Bunlardan biri fazla olmasa da nitelikli yayınlar yapan bir iletişim uzmanı. Hani şu her akşam yapılı cüssesiyle televizyonda sürekli gördüğümüz iletişim uzmanı. Diğeri de şimdilerde çizgisi, siyasal çizgisi hepten değişmiş olsa da bürokratik anlayışa göre hepten radikal noktalara savrulan bir anayasa hukukçusudur. Ki anayasa hukukçusunun gençken müstear adla bastırdığı kitabın yanında kooperatifçilik konusundaki bir ortak çevirisi ve kendi adıyla yayınladığı bazı kitaplar da üniversitenin vitrinine uygun

görünmemekte, vitrinini zedelemektedir. Tabii üniversitenin canlı, dinamik yüzüne örnek olarak vaktiyle, belki de bir yedi-sekiz yıl önce üniversite yönetimine eleştirel bir yüklenme olan iletişim fakültesi öğrencilerinden birinin elinden çıkmış olan *Leman*'da yayınlanan eleştirel, mizah dozajı yüklü bir mizahi, hem de başarılı bir mizahi yazı gösterilebilir. Nitekim Anadolu Üniversitesi'ni yansıtan şey biraz da bu vurucu mizah yazısının kaynağıdır, şimdi kesilmiş görünen İletişim Fakültesi kökenli fanzinlerdir. Bunu başka üniversite mekanlarında görmek o kadar mümkün değildir. Ve Eskişehir Üniversitesi geçmişi itibariyle bu anlamda zengindir.

Anadolu Üniversitesi biraz da Açıköğretimdir. Açık Öğretim demek belirgin bir şekilde açık, aşikâr belki de en düzenli yazılmış ders kitapları demektir. Aynı zamanda bu kitapların tasarlanması demektir. Söz konusu kitaplar konunun öğrenilmesi açısından son derece yararlıdır. Tabii onun yanında bariz olarak editörlük faaliyetidir. Bu faaliyetler ister istemez daha dinamik akademik metinlerin yayınlanmasını engellemekte, en hafif tabirle onların üzerini örtmektedir. Bundan yıllarca, on yıllarca önce gerçekleştirilen "Türk Düşüncesi, Yunus Emre'den Atatürk'e Türk Düşüncesi" sempozyumunun bildirilerinin aradan yirmi yılı aşkın bir zaman geçmesine karşın yayınlanmaması fotoğrafın gerçekçi bir şekilde görülmesini sağlar. Akademik metinlerin yayınlanması Açık Öğretim sektörü yanında belirgin bir şekilde cılız kalmaktadır. Hangi ortam akademik metinler yerine daha az anlamlı şeyleri teşvik ediyorsa onun üzerinde durmak gerekmektedir. Anadolu Üniversitesi'nin hiç de küçümsenmeyecek bir geleneği vardır. Bu gelenekle ilginin en güzel göstergesi Orhan Oğuz'un anılarına gösterilen ilgide somutlaşabilir ancak. Demek ki bu konunun üzerinde ciddi olarak durulmamaktadır. İlgilenildiğinin en ufak bir işareti yok gibidir.

Akademik yükselme şartlarının değiştirilmesi akademisyenlerin faaliyetlerini, akademik faaliyetlerini nitelikten çok niceliğe yöneltmektedir. Tabii bir de aynı zamanda nitel olarak daha gelişkin Türkçe metinlerden nitel olarak belirgin bir şekilde oldukça sathi Frenkçe metinlere. Akademisyenlerin kendi tercihleriyle inceledikleri konulardan proje olarak sunulabilecek konulara. Bu durumda estetik gelişkinlik gösterebilecek sınırlı çalışmaların bile takır-tukur metinlere dönüşmesi hiç de küçümsenmemesi gereken önemli, önemsenmesi gereken bir kayıptır. Hayat, şartlar Anadolu Üniversitesi'ni zaman içinde giderek daha sorunlu hale getirmektedir. Eski güzellikler silinip yok olmaktadır.

Anadolu Üniversitesi'nin dinamizmi hep bu çelişik durumda kendini hissettirmekte. Gittikçe daha menfi hal alan görünüm insanı ister istemez hüzünlendirmektedir. İnsan düşününce en gerçekçi Anadolu Üniversitesi fotoğrafını son dönemde gittikçe belirginleşen paralel bir yeni durumda somutlaştırmaktadır. Belli bir dersten puan almak amaçlı kültürel etkinlik kartları kültürel faaliyetleri izlemeyi hepten zor hale getirmekte, bunları takip eden orta yaşlı hocaları bile neredeyse nefessiz bırakmaktadır. Ancak başlangıçta yapay bir şekilde olağanüstü kalabalık kültürel

etkinlikler görüntüsü sunmaktadır. Fakat Anadolu Üniversitesi'nin böyle bir yapay görüntüye gereksinimi yoktur. Böyle bir anlayış zaman içinde Anadolu Üniversitesi'ndeki kültürel canlanmayı söndürür. Nitekim kültürel etkinliklerin azalmasıyla bu yapay katılım paralel olarak gerçekleşmektedir. Durum tramvaya geçisin ilk üç haftasında insanların tramvayda nefessiz kalmalarını hatırlatmaktadır.

Demek ki her şeyin başı vitrin değil. Vitrin biraz geriye çekilse, vitrin biraz daha önemsenmese yapıdaki dinamizm kendini daha iyi hissettirecektir.

Tabii bu da kurumun tarihsel geçmişine bilinçli bir şekilde bakmayı gerektirir. Bu tarihsel geçmiş ciddi bir şekilde incelenmediği sürece de vitrin gittikçe daha güzel, daha da güzel bir görünüm arzeder. Ancak korkulan bu güzel görünümün güzelleştikçe zaman içinde kofluğun tehlikesini hissettirmesidir. Allah göstermesin.

Böyle bir tehlike her zaman vardır. Ancak bunu aşacak akademisyen ve öğrenci dinamizmi de Anadolu Üniversitesi'nde her zaman mevcuttur.

Tabii bir de kütüphanesiyle gelişkindir Anadolu Üniversitesi. Burada kastedilen sadece kütüphanenin görece zenginliği değil. Bir de kütüphanenin korunmasındaki kuralların uygulanması da takdire şayan. Üstüne üstlük kütüphane akşamları da açıktır. Tıpkı ODTÜ kütüphanesi gibi. Çok yerde olmayan *Yön* kolleksiyonu vardır. Ve gazete kolleksiyonu Siyasal Bilgiler Fakültesi kütüphanesinden hem daha geniştir, hem de çok daha temiz ve düzenlidir. Kütüphane geç saatlere kadar açıktır.

Ekşi Sözlük fazlasıyla övgü ve dozajında eleştiri içermesi anlamında Türkiye'nin akademik, düşünsel hayatından zaman zaman ilginç fotoğraflar çekebiliyor. Bazı somutluklara dikkat edildiği zaman Anadolu Üniversitesi'nden katkılar olduğunu anlamak mümkün.

Anadolu Üniversitesi'ni özgür kılan yanlardan biri, orada sosyal bilimlerin dinamizm kazanmasının en önemli nedeni, en önde gelen nedeni Üniversite bünyesinde Tıp Fakültesi'nin bulunmamasıdır. Anadolu Üniversitesi hakkında bütünsel veya kısmi güzelleme yazarken bu hususa özellikle dikkat etmek gerekmektedir. Sanata olumlu bakan Yılmaz Büyükerşen'in Tıp Fakültesi'ni üniversiteye dahil etmemesini bilinçli bir tercih olarak nitelemek gerekmektedir. Ekonomik olanakları fazla olan üniversite için bunun nedeninin ekonomik olmadığı aşikardır.

İnsanın arzusu görüntüdeki dinamizmin sathiliği aşmasıdır.

Yoksa o güzelim yerleşke bile bombok bir görünüm arz eder. Malum görmek biraz da insanın haleti ruhiyesi tarafından şekillenir ya.

Şimdi şimdi anlıyorum. "Siyasal İletişim" dersinde "Gösteri Toplumu" kitabını okur ve tartışırken cevval bir öğrencinin "Sen galiba çaktırmadan, ima yollu Anadolu Üniversitesi'ni anlatıyorsun" demesini. Galiba haklıydı. Uzun vadede haklı çıkmamasını umuyor ve diliyorum.

Kasım 2008

Anlatılan Senin Hikâyendir: Küresel Kapitalizmin Yeni Sosyal Düşüncesi ve Toplum Modeli: Açık Toplum ve Açık Toplum Vakfı

Yıldız Akpolat*

Giriş ya da Konuyu Ele Alış Biçimi

Bu çalışmanın konusu Türkiye'de 1987-2002 yılları arasında yayınlanan *Defter* dergisinin son yıllarına egemen olan ve Türk entelektüel hayatına bu derginin referansı ile giren post- ile başlayan ve yeni sosyal düşünce geleneğinin pratikteki yansıması olan Açık Toplum kavramı ve Açık Toplum Vakfı üzerinedir. Küreselleşen kapitalizmin kendine uygun toplum modelinin bir kavramlaştırması olan bu kavramın tarihsel sürekliliği; kapitalizmin gelişim sürecinde nasıl kendine uygun sosyal düşünce ve toplum formu yarattığı bağlamında postmodern ve postkolonyalist düşüncenin ve süreçlerin ışığı altında ele alınacaktır. Amaçlanan Türkiye'de de faaliyet gösteren söz konusu vakfın teorisini kendi tarihsel pratiğinde izlemektir ve/veya örneklendirmektir.

Kapitalizm, zuhurundan beri bir özgürlük masalı altında gelişmektedir. Bu özgürlük masalı onun gelişimin temel dinamiği olması itibariyle Batılı kapitalizmin vazgeçemediğidir. Kapitalizmin gerçek analisti Marx'ın tarihi maddeci yaklaşım ile kapitalizmin batı Avrupa'da nasıl geliştiğini ele aldığı eseri Alman İdeolojisi'nde sermayenin ve emeğin nasıl özgürleşerek daha doğrusu bağımsızlaşarak kapitalizmin mümkün olduğuna odaklanmaktadır. Kapitalizmin gelişimi için katı olan her şey buharlaşmalıdır, her şey bugünde yeniden yeniden yaratılmalıdır geçmişsiz bir toplum ve bireyin boşlukta uçabilmesi ile kapitalizm kendi verimlilik esasını sağlaya-

* Yrd. Doç. Dr., Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü

bilmektedir. Bu özgürlüğün tercümesi Batı içinde bireyin yalnızlaşması, Batı-dışında toplulukların yalnızlaşmasıdır. Özgürlük bir yalnızlık senfonisi olarak çalınmaktadır. Kendi güvenlik bariyerleri kırılan birey ve topluluklar özgürce sömürülebilecektir. Gerek emek gücü gerekse pazar olarak.

Batı-dışı toplumlar modernin karşısında geleneksel, gelişmişin karşısında az gelişmiş iken artık postkapitalist dönemde kapalıdır. Nasıl ki modernleşmek, gelişmek, Batılılaşmak kapitalist ekonomiye kapıları açmak ise şimdi de açılmak, küresel kapitalizmin bir gereği olarak bize bildirilmektedir. Ve Batı'nın dikotomik ikizi olarak tanımlanan Batı-dışına yol göstermek için Açık Toplum Vakfı faaliyet yürütmektedir. Bu çalışmada bu kuruluşun dayandığı kavramı ve ortaya çıktığı süreci anlama çabası söz konusudur.

Bu çalışmada kapitalizmin Batı-dışına yönelik sömürgeci tutumu ve ona karşı gelişen tepkisel süreç, kapitalizmin gelişimi itibariyle değişen ihtiyaçlarının biçimlendirdiği üç süreç olarak ele alınacaktır: Kolonyalizm: 16. yüzyıl ve I. Dünya Savaşı arasındaki kesit, Anti-Kolonyalizm: 1. Dünya Savaşı sonrası ve Postkolonyalizm: 1980 sonrası. Kapitalizmin sınırları genişledikçe küreyi tamamen kapsamak için itirazların önünü almak için esnedikçe her yeni koşula kendini uyarlayabilmektedir. Ve bu uyarlama süreci ötekini zaman zaman özneleştirerek, ona bu rolü bahşederek sürmektedir. Bu özneleştirme süreci Batı-dışının kendisi (Batı) ile melezleşmesi olarak yeni sosyal literatürde ifadesini bulmaktadır. Bu şekilde özneleştirme süreci bir tür tabiiyet ilişkisi içinde biçimlenmektedir.

Kolonyalist süreç, Batı'nın tek taraflı olarak Batı-dışını hegemonyasına aldığı, akültürasyon uyguladığı ve bu süreci aydınlanma felsefesi ile meşrulaştırdığı bir dönemdir. Batı-dışının bu kolonyalizme verdiği tepki, Batı'dan öğrenilenlerin Batı'ya karşı kullanılması ile biçimlenen "Batı'ya karşı Batılılaşma" biçiminde formüle edilebilinecek bir tür içselleştirilmiş Batılılaşma modeli olan anti-kolonyalist dönemdir ki bu dönemin ideolojisi milliyetçiliktir. Batı'nın sömürüsüne ve akültürasyonuna karşı Batılı eğitim almış olan "melez" aydınların önderliğinde gelişen Batı-dışının ulus-devlet formunda siyasal bağımsızlığını elde ettiği bu dönemde ekonomik sömürü devam etmektedir. Melez aydınlar/seçkinler Batı'dan öğrendikleri iki değeri Batı'ya karşı kullanarak ulus-devlet olabilmişlerdir: Özgürlük ve Eşitlik. Ancak bu iki değeri kullandıkları cümle Batılı değerleri Batı'ya karşı biçimlendirmelerinin anlamı olmuştur: Batı'dan özgür ve Batı ile eşit. Siyasal bağımsızlık ekonomik bağımlılığın ve sömürünün önünü alamamıştır.

Postkolonyalist dönem ise ikinci dünyanın yıkımı ve Soğuk Savaşın bitimi ile birlikte kapitalizmin artık küreye yayılmasının hiçbir engelle karşılaşmadığı bir siyasal süreçte ve öncesinde 80'lerde dar pazarlara ulaşmak için kürenin kılcal damarlarına yayılmak üzere biçimlenen postkapitalist sürecin Batı-dışındaki yansımasıdır. Bu süreçte ulus-devletin sınırları erir ve kapitalizmin hem emek hem de pazar olma

sürecinde "yerelcilik" ulus-devlet içindeki etnik grupların, azınlıkların bir ideolojisi olarak biçimlenir. Bu yerelci ideolojinin temsilcileri Batı'da eğitim görmüş ve Batı'nın ucuz emek deposu olan ülke aydınlarıdır.

Kapitalizm tarihsel gelişim sürecinde kendi ihtiyaçları doğrultusunda Batı-dışına yaklaşır. Bu süreçte kendi içinde geliştirdiği toplum formunu da Batı dışına ihraç eder. Kolonyalist dönem kapitalizmin her boyutta emperyalist olduğu bir döneme denk düşer, anti-kolonyalist dönem ise Batı'nın Batı-dışını siyasi bir yük olarak taşımasının maliyetlerini reddetmesi ile biçimlenir. Postkolonyalist dönem ise kapitalizmin yaşayabilmek için küreye yayılarak kendine yeni ucuz emek ve Pazar açmak istemi ile biçimlenir. Kapitalizm sadece doğa bilimlerini değil sosyal bilimlerini de kendi ihtiyaç ve amaçları ile biçimlendirir. Nitekim "çok kültürlülük" gibi bir kavram çevre ülkelerde üretim yapan kapitalizmin aynı fabrika içinde çalıştırdığı farklı etnik ve dinsel, mezhepsel kimlikli işçiler arasındaki sorunları betimlemek ve çareler üretmek üzere geliştirilmiştir.

Kapitalizm küreye yaydığı temel/arı kavramlar aracılığıyla, bir zamanlar Hıristiyanlığın yaptığı sömürüyü meşrulaştırma vazifesini felsefe ve sosyal bilimlere devretmiştir. Aydınlanmanın evrenselcilik, anti-kolonyalizmin -olumsuzlamanın olumsuzlaması olmaktan öteye geçmeyen tepkisel tavrı olan- milliyetçilik ve küresel kapitalizmin dünyanın kılcal damarlarına sokularak yarattığı ve yeni pazarlara meşruluk kazandırdığı yerelcilik kavramları temel kavramlar haline gelmiştir.

Kapitalizm kendini Batı-dışında yeniden üretirken ve/veya kendi aynadaki karşılığını biçimlendirirken belirli özneleri gündeme getirir. Bu tipler Batı-dışında Batılılaşmanın ideal tipleridir. Kolonyalizm Batılı-eril-Avrupalı özneyi, anti-kolonyalizm ulus-devletin zihinsel ya da genetik melezleri olan seçkin özneyi, postkolonyalizm ise ulusun içinde homojenleşmiş olan ve yeni pazar aynı zamanda ucuz emek depolarının ulus-devletin koruyuculuğu olmaksızın kapitalist piyasaya sürülmeleri için "özgürleştirilmeleri" adına Açık Toplum Vakfı'nın çaba harcadığı marjinal gruplar, azınlıklar ve etnik grupları özne olarak ileri sürmektedir.

Kapitalizmin pazar kavramı da Batı-dışında kendinin yansıması olan süreçlerle sosyal bilimlerde yeniden tanımlanmaktadır. Kolonyalist dönemde pazar "insanlık"tır, anti-kolonyalist dönemde "millet", postkolonyalist dönemde "yerli-etnik-azınlık" gruplardır.

Kapitalizm kendini yeniden biçimlendirirken sadece felsefi kavramlarını, pazarını, siyasi formunu ve toplum anlayışını değil üretim biçimi de yeniden tanımlar. Fordist üretim biçimi ürünü, emeği ve pazarı verimlilik adına uzmanlık bilgi ve pratiği ile standartlaştırırken 80 sonrası dönemde yeni pazarlara göre üretim biçimini esnekleştirmiştir. Postfordizm ya da esnek üretim tarzı bu amaçla ürünü, pazarı ve emeği çeşitlendirir. Ancak daima akılda tutulması gereken, kapitalizmin kendisini yeni koşullara kendini uyarlamasının sebebinin bu koşullardan verim ve karlılık el-

de etmek için olduğu gerçeğidir. Değişmeyen, kapitalizmin bu şiarıdır; tüm biçimsel değişimlerin ötesinde verim esastır. Bununla birlikte kapitalizm Batılı aklın bir ürünü olarak doğaya ve küreye hâkim olma isteminin bir ürünüdür.

Batının modern bir hâkimiyet süreci olan kapitalizm 80 sonrasında küreselleşmesine hız verirken -postmodernleşirken- yenilenip kabuk değiştirirken kendi değerlerini yerelleştirmekte, yerelin içselleştirmesi önündeki direnişleri bu şekilde yıkmakta ve aynı zamanda şimdiye kadar gözünden kaçmış olan marjinal grupları da küresel piyasanın içine dahil ederek onları küreselleştirmektedir. Bu itibarla özellikle 90'ların ikinci yarısından itibaren q-yerelleşme kavramı literatürde yer almaktadır. Küresel sermaye yerel dinamikleri içine çekerken yerelleşmekte aynı yerellerin pazar potansiyelini ise küreselleştirmektedir. Saklandıkları yerden çıkarıp küresel piyasaya dahil etmekte veya "özgürleştirmektedir." Gerekirse zorla. Batı-dışı hep rüştsüzdü zaten, kendinin bilincinde değildi: Pazar olarak.

Batılı kapitalizm Batı-dışını kendi ihtiyaçları ile biçimlendirirken sosyal düşünce de onu takip etmiştir. Batı kendi içinden çıkarak dünyayı hâkimiyetine alırken kendi şifresini de ele vermektedir. Ve şifreleri çözüldükçe yeni oyun kuralları ile kendi suç ortaklarını yaratarak, oyunun dışında kimseyi bırakmamakta ki oyunu dışardan anlayan birileri olmasın: oyunun oyun olduğu anlaşılmasın. Marx Batılı kapitalizmin şifresini çözen ilk düşünür olarak karşımıza çıkmaktadır. O, egemen iktidarın egemen ideolojiyi de yarattığını söyleyerek ilk işareti vermiştir. Ardından Gramsci, hegemonya kavramı ile iktidarın tebaasının rızasını alarak iktidar olabildiğini vurgulamıştır. Foucault ise, iktidar ile direniş arasındaki diyalektik ilişkiye dikkat çekerek her direnişin iktidarın işine gelecek şekilde, iktidar tarafından emildiğini söyler. Ancak bunu söylerken Batı-dışının Batı karşısındaki tüm direniş umutlarını da yıkar. Derrida Batılı metafiziğin çelişkilerini, kendini tekrarlayan, kendi içinde habire kendini tekrarladığı için tutarlı imiş gibi görünen ama dış gerçeklikte karşılığı olmayan, illüzyonunu yıkar. Bhabba, yapıbozum tekniğini, Batı'nın kendini eleştirme tekniği ile Batı-dışında ast grupların egemen kültürün ve siyasi yapının altında nasıl ezildiğini göstermek için kullanmaktadır. Bu pratiği bir özgürleştirme harekâtı olarak benimsemektedir. Ancak esas dilemma Batı-dışının kendi içinde bastırılan gruplarının özgürleştikçe Batı'nın hegemonyasına gireceğidir: Yağmurdan kaçarken doluya tutulmak.

Weber'in tarif ettiği üzere Batılı akıl doğaya hâkim olmak ister, bu hâkimiyetin getirisi doğa ile mücadelede onu hammadde deposu kılmak ve dünyanın ötekilerini bu hammaddenin işçisi ve tüketicisi yapmak yani kapitalizm olarak görünürlük kazandı. Kapitalizm yolunda ilerlerken kendi ihtiyaçları doğrultusunda kendi yansımasını Batı-dışında yarattı, kendi öznelerini, kendi felsefesini, sosyal bilimini ve işbirlikçilerini. Artık Batı kendisi direkt olarak değil, Batı-dışında özgürleşme hareketini içerden geliştirecek -üstelik onlara haklı gerekçeler sunarak- stratejilerle yol

gösterecek hayır kurumları ile Batı-dışına müdahale etmektedir. George Soros'un Açık Toplum Vakfı böylesi bir organizasyondur. Kendi dayandığı Batılı felsefelerin yeni uyarlaması olan açık toplum kavramını geliştirerek, onun diyalektiği olarak kapalı toplumu tanımlayarak, Batılı sermaye, artık sosyal bilimlere ihtiyaç duymadan kendi toplum tasarımını üretebilmektedir.

Açık Toplum Enstitüsü, Soros Vakıflarına destek vermek üzere 1994 yılında kurulmuştur. Soros Vakıfları ise 1984 yılında Sovyet hegemonyasındaki Doğu Avrupa ülkelerinin demokrasiye geçişini bizzat ve pratikte desteklemek için kurulmuştur. OSI (Open Society Institute), Soros Vakıflarının çalışmalarını demokrasiyi geliştirmek üzere diğer ülkelere de taşımıştır. Açık toplum vakıf ağının yayıldığı coğrafya; Afrika, Orta Asya, Kafkaslar, Latin Amerika, Güney Doğu Asya, Haiti, Moğolistan ve Türkiye'dir. Bu vakıflar kar amacı gütmemektedir. Bir enformasyon ağı oluşturmuşlardır. Toplam 60 ülkede faaliyet yürütmektedirler. Sivil toplum, hukuk, sanat, kültür, ekonomik reform, iletişim, sağlık, yayıncılık alanlarında girişimler desteklenmektedir. Hülasa, Batı-dışı ülkelerde küresel kapitalizmin üst yapısı yapay olarak oluşturulmaktadır.

OSI Türkiye'de 2008 yılında kurulmuş 2008'in sonunda enstitü Vakfa dönüştürülmüştür. Türkiye direktörlüğünü sosyal bilimci Hakan Altınay yürütmektedir. Ulusal bir danışma kurulu önerilen projeleri değerlendirip merkeze onay için göndermektedir. Bu projelerin ileriki sayfalarda tanımlanacak olan açık toplum idealine uygun olma şartı aranmaktadır. İlgili projeler engelli hakları, namus cinayetlerinin önlenmesi, sivil toplumun güçlendirilmesi, AB sürecinde insan haklarına ilişkindir. Böylelikle Türkiye'nin açık toplum olma yolunda kapitalizme açılmasına hizmet edilmektedir. Açık Toplum Vakfı Türkiye'de birçok üniversite, medya ve STK ile birlikte çalışmaktadır. Bu uzun girişten sonra kapitalizmin gelişimi ile birlikte değişen toplum formu ve sosyal düşünce anlayışlarının neler olduğu teorik bağlamında Açık Toplum Vakfı'nın Türkiye faaliyetleri tartışılacaktır.

Çalışmanın Tezleri

Henri Bergson tarafından ilk defa 1932'de doğanın elinden çıkmış ve insanın aşk atılımı ile inşa olmuş ahlak anlayışlarının farklılığını vurgulamak için geliştirilmiş, daha sonra Karl Popper'ın aklın mutlak iktidarına ve toplum yasalarının doğal olarak algılanarak mutlaklaştırılmasına karşı II. Dünya savaşı sırasında Nazi ve sosyalist iktidar eleştirisi ile siyasal bir içerik kazanmış olan açık toplum-kapalı toplum dikotomisine binaen kapitalist finans piyasalarının aktörü George Soros tarafından Aristo'nun oikos-polity ayrımı ile biçimlenen bu kavramlar AÇIK TOPLUM VAKFI'nın teorik zemini oluşturmaktadır.

Mutlak ve değiştirilemez doğruların olmadığı sayıltısından yola çıkarak toplumda demokratikleşmeyi sağlamak amaçlanmaktadır. Böylece epistemolojiden politik alana bir geçiş söz konusudur. Demokratikleşme piyasa ekonomisinin aktörlerinin yerel ve kana dayalı sosyal ilişki ağından özgürleşmesinin siyasi zeminidir. Bu özgürleşmenin hedefi ise verimliliği arttırmaktır, verimliliği arttırmak amaç-araç bağına dayalı bir rasyonalitenin içselleştirilmesi ve sosyal ilişkilerin de buna binaen inşa edilmesi ile mümkündür.

Mutlak doğrunun olmaması demek, dolaylı olarak mutlak otoritenin de olmaması demektir. Merkezin boş bırakılması hatta merkezin boş bırakılarak iktidarın yayılması anlayışı Batı'nın merkezde yer aldığı gerçeğini muğlaklaştırmaktadır. Bu aynı zamanda iktidar olarak küresel boyutta yerelleşmesinin, bukalemun gibi bulunduğu yere uyum sağlamasının bir getirisidir.

İktidarın merkezsizleştirilesi, mutlak iktidara karşı çıkılması başka bir mutlaklaştırmayı doğurmuştur. Farklının mutlaklaştırılması, yerelci siyasetlerin ön plana çıkarılmasına neden olmuştur. Açık toplum vakfı da bu itibarla ulus içindeki farklılıklara söz hakkı verilmesi, onların görünürlük kazanmasına destek vermektedir. Ki bu farklılıklar neticede kapitalizmin yeni emek deposu ve pazarı olacaktır.

Açık toplum pratikte; hukukun üstünlüğüne dayanan, demokratik hükümetlerce yönetilen, farklılıkları içinde barındıran güçlü bir sivil toplum, azınlık ve azınlık haklarına saygı anlamına gelmektedir. Ancak bu kavramların örtüsü açıldığında tüm bu ileri sürülenlerin aydınlanmanın ve modernitenin özgürlük talebi ile örtüştüğü ve nihayetinde de kapitalizmin verimlilik ilkesine hizmet ettiği, görülecektir. Demokrasi yolu ile küresel kapitalizme farklılıklar dâhil edilmektedir. Küreye yayılan kapitalizmin arzusu kürenin tüm sakinlerinden faydalanmak istemidir.

Aydınlanmanın insanı serbest pazarın özneleridir. Demokratikleşme kapitalizmin ihtiyaç duyduğu özneleri yarattı. Şimdi de aynı süreç yeni kavramlarla tekrar edilmektedir. Postyapısalcı, postmodern Avrupa merkezli felsefelere dayalı gelişen postkolonyalist düşünce kapitalizmin ideallerini Batı-dışının sınırlarının içine getirmektedir.

Açık Toplum Vakfı da bu düşüncelere binaen Batı-dışı ülkelerin demokratik-açık pazarlar haline getirilmesinin uygulamalarına destek vermektedir.

Değişen; kapitalizmin küreye yayılarak var olma mücadelesinin yeni stratejiler geliştirmesini zorunlu kılmasıdır. Değişmeyen ise bu stratejilerin verimlilik ve kar esası üzerinden belirlenmesidir.

Kapitalizm ve Aydınlanma

Kapitalizmin gelişim aşamalarına göre yeni sosyal düşünce ve insan tasarımı üretmesinin ürünü olarak aydınlanma felsefesi ele alınacaktır. Bu çalışmanın temel

tezinin ilk göstergesi bu felsefedir. Aydınlanma felsefesinin ortaya attığı tüm değerler ve kavramlar nihai olarak kapitalizme hizmet etmektedir.

Lucien Goldman bu birebir örtüşmeyi en iyi ifade eden bir eseri kaleme almıştır. Ona göre, Aydınlanma düşüncesini anlamak için burjuvanın ekonomik faaliyetini anlamak gerekmektedir. Ekonomik etkinlik ise ürünleri üretme, piyasada satma ve mübadele değeri elde etmektir. Mübadele değeri elde etmek üzere ürün satma yani kâr elde etmeye yönelik bu faaliyet ise insanların yaşam tarzlarını belirlemektedir (Goldman, 1999: 33).

Piyasa ekonomisin en önemli sonucu, **bireyin** artık kendi bilinci ile **özgürce** hareket eden bir unsur olarak tanımlanmasıdır. Bu bireylerin piyasa düzeninde ötekilere karşı özel çıkarlarını korumak için **akılcı** davrandığı düşünülmektedir. Birey artık eylemlerinde bireyüstü otorite ve değerlere bağlı kalmaksızın piyasanın **olgusal bilgisi** ile hareket etmektedir. İşte tüm bu gereklilikler Aydınlanma felsefesi tarafından formüle edilmiştir (Goldman, 1999: 34-35). Yukarıdaki cümlede Aydınlanma felsefesinin tüm temel kavramaları birlikte görülebilmektedir.

Goldman'a göre, bireyin kendi karar ve eylemlerinin özerk kaynağı olarak görüldüğü piyasa ekonomisinin gelişimi ile bireyin bilincini kendi bilgisi ve eyleminin bir kaynağı olarak gören Aydınlanma felsefesi arasında yakın bir ilişki vardır (1999: 36).

Bununla birlikte piyasa ekonomisinin temellerinden bir diğeri de mübadelenin özgür bireyler tarafından inşa edilmesidir ki bu bizi **sözleşme** fikrine götürmektedir. Mübadele *ilişkisi* sözleşmede somutlaşmaktadır. Bu sözleşme anlayışı Aydınlanma felsefesinde toplumun ve devletin kuruluşu olarak kabul edilmektedir. Burjuva toplumu kendini ekonomik faaliyet ile var ettiği için sonuçta bu toplumun sözleşmeye dayalı olmasının ifadelenmesi de tutarlı bir düşünsel süreçtir. Mübadeleyi yapan tarafların eşit *bireyler* olma gerekliliği, toplumsal sözleşmede de katılımcıların eşit olduğu fikrinin geliştirilmesine saik olmuştur. Mübadele eşit bireyler arasında baskı yolu ile değil **demokratik bir ortam içinde** olmalıdır. Baskı ile yapılan sözleşmenin hükmü yoktur. Bu durum ise demokratik eşitlik anlayışında kendi ifadesini bulmuştur (Goldman, 1999: 38-39).

Aydınlanmanın bir diğer temel ilkesi **evrenselliktir**, ki bu ilke de gene piyasa ekonomisinde mübadele ilişkisi ile sözleşme yapan tarafların birbirlerinin kişilik ve kimlikleri ile ilgilenmemeleri ve kuralların genel ve soyut olması ile ilişkilidir. Mübadelenin taraflarının birbirlerinin dinsel ve ahlaki değerleri ile ilgilenmemeleri sonucunda bir **hoşgörü** ortamı yaratılır. Mübadele eşit ve özgür taraflar arasında olmalıdır. Bir kölenin ya da serfin malları kendi hesabına satma yetkisi yoktur. Bu gereklilik kentlerde **vatandaşlık hakları** kavramını doğurmuştur. Mübadele yapmak için önce kent vatandaşlığı hakkı almak gerekmektedir (Goldman, 1999: 40-41). Bu şekilde gelişen siyasi haklarda temelde ekonomik etkinliğin bir şart olduğu görülmek-

tedir. Son olarak mübadele ancak iki tarafında sattığı ve aldığı mal üzerinde kullanım hakkına sahip olması yani mülkiyet hakkını gerekli kılmaktadır.

Bu şekilde mübadeleye dayalı toplumun zihinsel kategorileri listesi tamamlanmış olmaktadır. Bireyüstü otoritelerin yok olmasını isteyen bireycilik ve tüm insan ilişkilerinin temeli olan sözleşme, eşitlik, evrensellik, hoşgörü, özgürlük ve mülkiyet bu kategorinin gerekleri olarak Aydınlanma felsefesinde kendi bilincine varmıştır.

Goldman'ın bu ele alış tarzı, çalışma kapsamında küreselleşen kapitalizm ile yeni felsefeler arasında bağlantının kurulmasında referans olmuştur. Aydınlanma felsefesi ticari kapitalizmin sosyal ilişki ve değerlerini formülleştirmiş, bu değerlere kuramsal bir temel hazırlamıştır. Böylece tanrısal varlığın varoluşuna dayanan ontolojik-dinsel ideolojiden kapitalizmin sonucu olarak epistemolojik-rasyonel bir temele gelinmiştir. İnsan aklı var olanın mutlak zemini olarak evrenselleştirildikçe, Batı'nın çıkarları da evrenselleştirilmiştir. Tanrının evrenselliğinin yerine aklın evrenselliği geçmiştir. Değişmeyen; bu evrensellik fikrinin Batılı kapitalizmin çıkarlarını küreye yayma istemini mutlaklaştırması ve aşkınlaştırması, yani tartışma üstü kılmasıdır. Dinin yerini felsefe almıştır.

Kolonyalizm, Anti-Kolonyalizm ve Postkolonyalizm

Batı'nın doğaya egemen olma şeklinde işleyen aklının ekonomideki ifadesi olan kapitalizm Batı-dışına kendini dikte ederken, kendi aynasında gördüğü ötekisini yaratarak iş görebilmektedir. Böylece bir tür ötekileştirme süreci içinde yaratılan aşağılık kompleksi Batı-dışının, Batı'nın dayatmalarına karşı tepkiselleşmesine neden olmaktadır. Ancak son kertede bu tepkiselleşme de öznenin aynada gördüğü ötekisini yaratmasına hizmet etmektedir. Yani Batı-dışı, Batı'dan her kaçışında aynadaki asimetrisinden başka bir şey olamamaktadır.

Batılı akıl kendi içinde yarattığı evrensel idealleri Batı-dışına dikte ederken, Aydınlanmanın izdüşümlerini Batı-dışında inşa etmektedir ama bu sefer içerdeki melezlerin yardımı ile anti-kolonyal bir söylem, yani milliyetçilik ortaya çıkmaktadır. Ulusun içinde eriyenler, farklı olanlar ise her çırpınışlarında postkolonyal aura tarafından kapitalizmin küçük özneleri olarak bu sefer kolonyalizmde olduğu gibi zorla değil bile isteye "özgürleşerek" köleleşmektedirler.

Batı'nın kendi dışındaki coğrafyaları kolonileştirme süreci Yunan'ın Karadeniz sahillerini kolonileştirmesi ile başlar. Bu tür bir kolonileştirme, anayurttan öteki coğrafyalara gidenlerin, yerleşilen yerde anayurdun vatandaşı olarak var olabilmelerine izin vermektedir (Loomba, 1998: 18). Ancak kapitalizm ile biçimlenen kolonyalizm ilkinden kapitalizmin tetiklemesi ile oluşması itibariyle daha moderndir. Ve fethedilen ülkeler sadece yağmalanmadı, aynı zamanda yeniden yapılandırıldı. Bu ülkelerden merkeze işçi ve hammadde akarken merkezden çevreye mal aktı (Loom-

ba, 1993: 21). Bu itibarla kolonyalizm bir emperyalizm hareketi olarak kapitalizmin var oluş koşullarını sağladı. İkisi arasındaki temel fark, kolonyalizmin merkez ülke tarafından fethedilen ülkenin direkt yönetimi iken ikincisinde bu siyasal tahakküm şart değildir (Loomba, 1998: 23). Bu itibarla birinci ve ikinci dünya savaşları ile siyasal bağımsızlıklarını kazanan kolonilerin emperyalist sömürüsü buna rağmen devam etmektedir ki bu sürece neo-kolonyalizm adı verilmektedir.

Bu çalışma için önemli olan bu süreçlerin kapitalizmin ihtiyaçları doğrultusunda nasıl biçimlendiğini ve nihayetinde postkolonyal (Batı'da gelişen postmodern süreç ve düşüncenin Batı-dışındaki yansıması) ve postmodern sosyal düşünce olan açık toplum kavramının ve vakfının emperyalist kapitalizm ile ilişkisini tarihsel olarak kurabilmektir. Nihayetinde postkapitalizm olarak nitelenen küresel kapitalizmin sosyal düşüncesi ile kapitalizm arasındaki bağı kurabilmektir.

Kolonyalizme tepki olarak gelişen milliyetçi anti-kolonyal hareketler ise Batı-dışının siyasi bağımsızlığını kazanmasına hizmet etmiş ancak ekonomik sömürü olan neo-kolonyalizmi ortadan kaldıramamıştır. Yaptığı şey sadece Batı'nın sırtından kolonileştirilmiş ülkelerin siyasi maliyetini almak olmuştur. Milliyetçi hareketlerin kime daha fazla faydalı olduğu tartışmaya açıktır.

Aydınlanmanın totalleştirici ulus anlayışına tepki olarak gelişen ontolojik farklılığa ve belirsizliğe yapılan Avrupalı postyapısalcı vurgulamaların Batı-dışındaki siyasi yorumu ulusun içinde eritilen etnik, dinsel ve kültürel farklılığın su yüzüne çıkartılması ile sonuçlanmıştır. Bu süreç bizde de karşılığını kimlik tartışmaları ile bulmuştur.

Kolonyalist düşüncenin berrak hali oryantalist diyalektiktir. Doğu-Batı diyalektiği iki kutbun kendi içinde eritilen heterojen parçaları gizler işte postkolonyal Batı-dışı aydınlar (Gayatri Spivak, Bhabha ve hatta Franz Fanon) emperyalist dönem öncesi kökenleri vurgular (Loomba, 1998: 35). Çünkü emperyalizm Batı-dışında anti-kolonyalist milliyetçi akımları beleyerek Aydınlanmacı bir ulus homojen yapısını üretmiştir şimdi ise arzulanan bu süreçten önce var olan kimlikleri ve susturulmuş sesleri ortaya çıkarmak yani yerelcilik yapmaktır. İşte postkolonyalizm ile Türkiye'de de Açık Toplum Vakfı'nın faaliyetlerinin yani sivil toplum içinde güçlendirilmeye çalışılan farklı kimlikler ve gruplara özel bir dikkat sarf edilmesi arasında anlamlı bir ilişki olduğu iddia edilmektedir. Bu itibarla postkolonyalist düşünce *anti-kolonyalizme bir tepkidir. Kapitalizmin* Batı-dışına ithal ettiği düşünceler ile Batı-dışı kendi içinde kamplaşmakta ve esas mutlak merkezi iktidar gölgelenmektedir. Postkolonyal Batı-dışı aydınlar kolonyalizmin bir getirisi olarak doğru bir şekilde tespit ettikleri anti-kolonyalist düşünce ile mücadele ederken kendilerinin de aynı oyunun aktörü olduklarını es geçmektedirler.

Emperyalizm sürecinde Batı-dışı öznenin Batı tarafından nesne kılınarak tamamen belirlendiğine dair Said'in ortyantalist tezi postkolonyalist düşünür Bhabha ta-

rafından ısrarlı bir biçimde eleştirilir. İşte bu eleştiri (Bhabha, 2008) kolonyalist düşünce ile Aydınlanmacı, postkolonyalist ve postyapısalcı düşünce arasında kuruşlan bağı ifşa etmektedir. Aydınlanmanın homojen hümanizm fikri ile gerçekliğin tektipliği arasında kurduğu bağa karşı postyapısalcı düşünce bu homojenliğe karşı farklılık ve belirsizlik vurgusunu ön plana çıkarır. Postyapısalcılığın Batı-dışı versiyonu olan postkolonyalist düşünce de kimlik tartışmalarında bu belirsiz alana Derrida'dan getirdiği melezlik kavramı ile karşı durur. Burada söylenen, Aydınlanmacı metafiziğin ikili karşıtlıklar temelinde belirlendiği ve oryantalizmin Doğu-Batı keskin ayrımlaşmasının da bunun bir ürünü olduğudur. Oysa Derrida, ikili karşıtlıkların ara alanında melezlerin gelişebileceğine vurgu yapar. İşte bu melezlik postkolonyalist düşüncenin ulusun homojen varlığına karşı dururken kullandığı önemli bir silahtır. Bu melezlik, belirsizlik, kayganlık, eşik kavramaları farklı kimliklerin her şeye rağmen var olabileceğine bir gönderme yapmaktadır. Hülasa ulus tutarlı bir metin değildir; içinde heterojen ve tutarsız yapılar vardır. Bununla birlikte ne Doğu ne de Batı tutarlı bütünlükler değildir; arada melez eşikler vardır ki, bu eşikler postmodern ülke ve aydın gruplarını oluşturacaktır; özellikle Uzak Doğu Asya'da.

Postkolonyalizmin altını çizdiği ulus-altı gruplar "ast gruplar" olarak özellikle Hindistan'da tarihsel çalışmaların konusu olurken, bizde de bu tür "sivil tarih", "sözlü tarih" çalışmaları 90'lardan itibaren belirli vakıfların eli ile yapılmakta ve "mazlum" teorisi "maduniyet" teorisi olarak doktora tezlerinin kavramsal çerçevesini teşkil etmektedir. Artık küresel ve büyük anlatılardan, ulusun tarihinden küçük anlatılara ve ulus-altı grupların tarih algısına doğru gidilmektedir.

Postkapitalizm, Postmodernizm ve Postkolonyalizm

Geç kapitalizmin kültürel mantığı olarak tanımlanan postmodernizm (Jameson, 2008) doğrudan postkolonyalizmin de üreticisidir (Loomba, 1998: 275). Postkolonyalist düşünce Batı-dışında geç kapitalizmin (küresel kapitalizm) destekçisidir. Batı-dışının küresel kapitalizme kendi içinden gelen teorik destektir. Geç kapitalizm ya da postkapitalizm ya da küresel kapitalizm hangi bakış açısı ile incelenirse incelensin, bir ekonomik sürecin kendini yeni koşullara uyarlaması olarak değerlendirilmekte (1973'te OPEC'in kuruluşunun ardından 80'lerde küçülen kapitalizmin yeni pazar ve sermaye/kredi arayışları hakkında bkz. Hall ve Jacques, 1995) ve kapitalist sürecin bir evresi olarak ele alınmaktadır (Marksist açıklama şeması için bkz. Mandel, 2008). Küresel kapitalizm ile postmodernizm arasındaki ilişki bir tüketim kültürü ilişkisi olarak (bkz. Featherstone, 2005) ya da toplumsal yaşam tarzı ilişkisi itibariyle de ele alınabilmektedir (bkz. Harvey, 2006).

Aydınlanma ve modernite nasıl ki kapitalizmin ticari evresi ile örtüşüyor ve anti-kolonyalist ve milliyetçi ideolojiler ulus-devletin korumasında gelişen ulusal burjuvanın sanayi kapitalizmi ile uyuşumlu ise postmodernite Batı'da küresel kapi-

talizmin bir kültürel, toplumsal ve epistemik karşılığıdır ve bunun Batı-dışındaki karşılığı ise postkolonyalizmdir.

Postmoderniteyi; küresel kapitalizmin tüketim biçimi, kültürel mantığı, toplumsal yaşam biçimi, bir epistemolojik duruş olarak (bkz. Lyotard, 2000) görülmesinin yanında Dirlik, kapitalizmin değişen üretim biçiminin bir yansıması biçiminde yorumlamaktadır. Kültür ile tüketim biçiminin bağlantılandırılması Frankfurt okulunun kapitalizmin üst yapısal etkileri üzerine durması ile beliren bir etkinin getirisidir. Daha da öte Weber'in yaşam tarzı-tüketim ve sosyal statü arasında kurduğu bağ ile ekonomik süreçler olan üretim ve tüketim boyutlarının toplumda farklı boyutları ile yansımasını bulabileceği anlayışıyla temellenmektedir.

Dirlik'in postmoderniteyi ele alış tarzı, üretimdeki çokkültürlülüğün yönetim organizasyonunda bir esnemeye maruz kalması ve dolayısıyla epistemik alanda Aydınlanma ve modernitenin akılcılığına-evrenselciliğine karşı daha yerelci bir bakışın gelişmesi sonucunda küresel kapitalizmin üretim alanındaki değişiminin bir yansıması olduğu biçimindedir. Ona göre, kültürle sadece tüketim değil üretim de ilişki içindedir (Dirlik, 2008a: 315). Bu şekilde Dirlik, Weber'in üretim ile sınıf ve tüketim ile sosyal statü, Frankfurt okulunun tüketim ile kültür arasında kurmuş oldukları tek boyutlu bağı genişletmektedir.

Postmodernitenin, gerçekliğin temsiller ile kavrandığı anlayışı materyalist gerçek kabulüne aykırıdır. Bu şekilde kendimizin dışında bizi belirleyen dünya tasarımının yitimi aslında kapitalizm ile postmodernist süreçler arasındaki bağı gölgeleyen bir ideoloji haline gelebilmektedir (Dirlik, 2008a: 317). Postmodernist epistemoloji kendisi ile kapitalizm arasındaki sıkı bağı bu şekilde bertaraf etmeye gayret etmektedir. Söz konusu olan Avrupa-merkezci değerlerin Batı-dışına taşınarak kapitalizmin bu teknik ile yayılması değil (Aydınlanma-Kolonyalizm ve Oryantalist söylem), artık Batı-dışının kendi değerlerinin kapitalizmin hizmetine sunulacak tarzda ele alınmasıdır (Dirlik, 2008a: 325). Bu itibarla postmodernist dünyanın Uzak Asya ve Doğu Asya olarak görünürlük kazanması bu coğrafyada çiçek açması arasında ciddi bir ilişki vardır. Kapitalizm ilerlerken önüne çıkan engelleri kendi lehine çevirmenin bir başka yolunu bulmuştur artık.

Küresel kapitalizmin Batı-dışında yayılması ve kendi ikizini yaratma sürecinin teorik zemini postmodernite gibi postyapısalcılıktan neşet eden postkolonyalist düşüncedir (Dirlik, 2008b). Bu düşüncenin Batı-dışı taşıyıcıları kendi ülkelerinde ulusal-siyasi toplum karşısında sivil toplumu destekleyen farklılığı öne çıkaran Açık Toplum Vakfı gibi vakıfların desteklediği projelerde bilfiil çalışan sosyal bilimcilerdir ki *Defter* dergisinin teorik yansıması bu projelerde vücut bulmaktadır. Bu tür sosyal bilimciler ulusun bütünselliğine karşı olarak farklılığı öne çıkarmalarının teorik meşruluk zeminini, "özcü" felsefelere postyapısalcı cenahtan gelen eleştiri ile sağlamaktadırlar (Dirlik, 2008c: 368). Böylece Aydınlanmanın evrenselliği ve akılcılığı

nasıl kolonyalizmi meşrulaştırdı ise postmodern/postkolonyalist teori de bu sefer farklı bir teorik zeminle küresel kapitalizmin yayılmasını benzer bir şekilde meşrulaştırmaktadır.

Batı-dışı postkolonyalist aydınların paradoksu Aydınlanmacı ve yapısalcı, evrenselci kuramlarla Batı-dışının açıklanamayacağını bilmelerine rağmen (Chakrabarty, akt. Loomba, 1998: 284) aynı aydınların gene Batı çıkışlı olan postyapısalcı ve postmodern teoriler ile Batı-dışına nüfuz etmeye çalışmalarıdır. Evrenselciliğe karşı çıkılırken ve bunun emperyalizm ile bağı kolaylıkla kurulurken farklılığın mutlaklaştırılmasının da Batı çıkışlı bir yorum olduğunun gözden kaçırılması ilginçtir. Kapitalizm yeni stratejiler geliştirirken biçimin ötesinde aynı kapitalist amaçlarla sosyal bilimlerin kavramsal çerçevesinin belirlendiğinin gözden kaçırılma nedeninin, Batı-dışı aydın kamplaşmaları (sol, sağ, laik, İslamcı gibi) olduğu düşünülebilir. Kendi içimizdeki mücadele dışarıyı algılamamız önünde bir engel teşkil etmektedir. Bizim için önemli olan karşı kutba saldıracak kavramsal aracı alıp kullanmaktır.

Daha fazla demokratikleşme ile orta sınıfların tüketim arzularının kamçılanması arasındaki sıkı ilişki bu gümbürtü içinde kaybolmaktadır. Özgür tüketim için demokratik hak talebi arasındaki ilişki ve ulus-devletin bariyerlerini aşan küresel kapitalist süreç ve onun fikri zeminleri arasındaki bağ koparılmaktadır. Gerçek ile fikir arasındaki bağın kopuşu fikirlerin gerçeği gizlemesinden başka bir işe yaramamaktadır. Bununla birlikte sadece kapitalizm ve onun düşünsel dikey izdüşümleri değil düşüncelerin kendi aralarındaki yatay ilişkinin de bağı koparıldıkça, düşüncelerin sürekliliği yitmekte ve madde ile düşünce arasındaki materyalist yabancılaşmanın yanında bir de her düşünsel akım bir öncekinden bağımsız gibi idealist bir yabancılaşmaya da uğramaktadır.

Daha fazla demokratikleşme adına girişilen otantik ve melez farklılıklara yapılan vurgunun neticede faşizanlığa doğru yelken açtığı da gözden uzak düşmektedir. Aydınlanma piyasanın arzusu olan evrensel-özgür-akli bireyi yaratırken kaçındığı her şeyi Aydınlanma sonrası postmodern düşüncelerin farklılık vurgusu tekrar kana indirgemektedir. Bu şekilde küresel kapitalizmin yeni aktörleri kendi ülkelerinin ulusundan özgürleşirken daha kana dayalı etnik gruplara tabi hale gelmektedir. Bir yandan kapitalist sömürüye karşı hepten savunmasız kalırken bir yandan da Balkanlarda olduğu gibi savaş ekonomisinin esiri olabilmektedirler. Özgürleşme paradoksu insanları daha fazla bağımlı kılmaktadır, koparılan her şeye.

Postmodernist/Postkolonyalist Bir Kavram Olarak Açık Toplum

Aklın inşa ettiği toplumsal sözleşmeye dayalı vatandaşlar birliği olan ulus ve ulus-devlet nosyonları ve süreçleri kapitalizmin yayılması önünde engel oluşturmaya başladıkça artık bu siyasi toplumun açılması ve kapitalist burjuva toplumu olan sivil

toplumun tüm küreyi saracak şekilde genişletilmesinin bir ürünü olarak açık toplum kavramı ele alınabilir.

Soros'un vakıflarının adı ve amacı olan bu kavramın Henri Bergson'un *Ahlakın ve Dinin İki Kaynağı* (1932) adlı eserinde ilk kez kavramlaştırıldığını görüyoruz. Bergson bu kavramı; doğanın elinden yeni çıkmış kapalı-geleneksel-kana-benzerliğe dayalı bir topluluğun -ki bu toplum organik bir toplumdur- içinde bireyi erittiği, parçanın organizma için feda edildiği (Bergson, 2004: 8) ve dışarıda olanların ötekileştirildiği topluluğun ödev duygusunun tam tersine içine tüm insanlığı alacak şekilde kapsamı daha geniş olan açık toplumun ahlakını ve dinini tanımlamak için kullanır. Burada dikkati çeken Bergson'un organik-kapalı dediği ve tarif ettiği topluluğun Durkheim'ın mekanik dayanışmalı topluluğu olmasıdır. Açık toplum ise Aydınlanmanın Hıristiyanlıktan devraldığı insanlık-hümanizma idealidir. Bu kapalı toplulukta doğadaki güdünün yerini alışkanlıklar almış; insan aklı ve iradesi tasfiye edilmiştir.

Bu toplulukta toplumsal kurallar doğal kurallar gibi değişmez kabul edilir (2004: 9). Bergson ile daha sonra II. Dünya Savaşı sırasında *Açık Toplum ve Düşmanları* adlı eserini yazacak olan Popper arasındaki en büyük benzerlik bu noktadadır. İlerde görüleceği gibi, Popper bu kavramı siyasi boyutta kavramlaştırır ve insan aklının eseri olan siyasi düzenlerin insanın özgürlüğüne tehdit içermesini eleştirerek (Nazi Almanyası) bir anlamda modernite eleştirisi yaparak bu düzenlerin doğal ve değişmez olarak dikte edilmesine karşı durur.

Bergson bu sürecin -toplumsal düzenin doğalmış gibi kabul edilmesi- gelişimini açıklar. Ona göre, fizik yasaları ile toplumsal buyruklar arasında toplum henüz doğanın elinden yeni çıktığı haldeyken bir süreklilik izlenimi kaçınılmazdır. Bu şekilde toplumsal buyruk ile fizik yasası zihnimizde yer değiştirir. Toplumsal buyruk kaçınılmaz olarak tasavvur edilmeye başlanır tıpkı doğa yasaları gibi. Popper bu zorluğu aşmak için toplumsal yasalar ile toplumun normları arasında ayrım yapar. Toplumsal yasalar doğal yasalar gibi toplumsal yaşamın işleyişine ilişkindir ancak normlar insanlar tarafından konulmuştur ve değiştirilebilir. Bu noktada Popper'ın pozitivizmi genişletme çabalarının da etken olduğu görülebilir.

Ancak doğanın insana verdiği akıl ile insan kapalı toplumu aşacak yeni bir ahlak ve din anlayışı geliştirebilecektir. İşte bu yeni ahlak ve din anlayışı tüm insanlığı temsil eden karizmatik liderlerde tecelli etmektedir. Bu birey doğanın ve toplumun dikte ettiği zorunluluğa baş kaldırabilir (Bergson, 2004: 12). Bu başkaldırma ise ancak yaratıcı bir edimle mümkündür. Burada Bergson'un "Yaratıcı Atılım" kavramı ile karşılaşmaktayız. Bu atılım insanlığın toplumsal evriminde yeni bir merhaleyi yani açık toplumu mümkün kılandır. İnsanın içindeki toplumsal ve bireysel benin çatışması ile yaratıcı atışlım kendi mecrasını açarak ilerleyebilmektedir. Böylece akıl, zekâ ve yaratıcı atılım ile insan kendi üzerinde ve toplum üzerinde etken

olur. İnsan içgüdüsel ve toplumun sürüklediği bir varlık olmaktan zekâsı ile kendine hâkim olan bir ileri varlık konumuna yükselir. Tüm bu önermelerde tanımlanan zeki insan ve açık toplum anlayışının Aydınlanmanın insan ve hümanizma ideali ile büyük benzerliği dikkat çekicidir.

Bergson, oikos ve yurt değerleri arasındaki sıkı ilişkiye dikkat çekmektedir (Bergson, 2004: 29). Ev ve yurt kavramları birbirine yakındır dolayısı ile aile değerleri ile yurttaşlık değerleri de birbirini çağrıştırmaktadır: vatan evladı, baba ocağı, devlet baba, toprak ana vb. Bu itibarla anlıyoruz ki siyasi vatandaşlık bağı ve ulusun da birer kapalı toplum olma özelliği vardır. Ve Bergson kapitalizmin gelişimi karşısında siyasi bağların da açık topluma tehdit içerdiğinin farkındadır. Kana dayalı dayanışmanın siyasi kardeşliğe terfi etmesi de toplum tipinde dışarıda kalanları ötekileştirmesi itibariyle farklılık yaratmamaktadır. Ulaşılmaya çalışılan sivil toplumdur yani ekonomi temelli ilişkilerin benzerliğe dayalı dayanışmalar ile engellenilmediği bir toplum tipine geçiştir. Bergson için asıl olan vatana değil insanlığa bağlılıktır (Bergson, 2004: 29). Bergson dinlerin ve felsefenin bizleri yerel, milli, ailevi değerlerden ziyade insani değerlere ve evrensel insan aklına götürdüğünün farkındadır (Bergson, 2004: 29). Bu noktada dinlerin milliyetten daha geniş ve evrensel olduğu düşünülmelidir. Bergson kapalı ruhların açılarak tüm insanlığı kapsayacak bir insan sevgisine ulaşılması ideali olarak açık toplumu kavramlaştırmaktadır (Bergson, 2004: 43-46). Ki bu toplumun ahlakı bir açık ahlak olan Hıristiyan ahlakıdır (Bergson, 2004: 52).

Modernliğin çelişen iki yüzünden biri olan aklın insan özgürlüğüne koyduğu sınırlamaya bir başkaldırı olan Popper'ın ilgili eseri insan aklının yarattığı dehşete karşı bir teorik önlemdir. İnsan aklının tümel-değişmez yaratılarının insana çektirdiği acılara karşı direniş için teorik zemindir. *Açık Toplum ve Düşmanları* adlı eser (1943) Platon ve Marx gibi tarihe ve topluma ve siyasete kota koyan, insanın kendi aklının çizdiği şemaların kaçınılmaz olduğunu iddia eden tarihsici yönelime bir eleştiridir. Popper'a göre bu anlayış neticede Nazileri var kılarak insana acı çektirmiştir. İnsan aklının çizdiği şemanın iki ucu asla kapanmamalıdır. Mutlak, değişmez doğrular inşa edip daha sonra bu doğrular yani dünyada cennet için öteki insanlara zulüm etmenin meşrulaştırılmasına karşı bir tepkidir bu eser. Popper'ın eseri epistemolojiden siyasete geçen bir çalışmadır. Modernliğin insan kurtuluşu için değil insanın yeniden kendi aklı ile baskılanmasına karşı bir tepki belki de Aydınlanmanın hümanist idealini yeniden tanımlamanın bir ürünüdür. Bu eser, Bergson gibi ahlaktan yola çıkarak açık toplumu tanımlamaz. Siyaseten kendini reforme edebilen kendi hatalarını telafi edebilen "bölük pörçük" reformlarla toplumu tümden değiştirmeden, tadil edebilen bir toplumdur, açık toplum. Bu tanımlama bize Auguste Comte'un devrime karşı reform idealini formüle eden "düzen içinde ilerleme" umdesi ile kendini gösteren pozitivist toplumsal değişim anlayışını hatırlatmaktadır.

Çünkü tümden ve mutlak doğrular uğruna yapılan değişimler insanlığa acı getirmektedir. Fransız devrimi ile bunu deneyimleyen pozitivistler gibi Popper da bir yüz elli yıl sonra II. Dünya Savaşı deneyimi ile aynı sonuca ulaşmaktadır.

Popper açık toplumu diyalektik ile tanımlar. Kabileci-kapalı toplumun karşısında olandır açık toplum (Popper, 1994: 17). Siyasi olarak totaliterliğe karşı demokratik ve otoriteliğe karşı liberaldir (Popper, 1994: 18). Ütopyacı toplumsal yapıcılığa karşı bölük pörçük toplumsal yapıcıdır (Popper, 1994: 18). Burada Aydınlanmacı-devrimci mühendislik ile pozitivist mühendisliğin farkını fark ettirmek gerekmektedir. Ülkemizde toplumsal mühendislik dendiğinde hemen pozitivist toplumsal değişim anlaşılmaktadır ancak Aydınlanmacı-devrimci olan toplumsal mühendislik ile arasında temel bir fark vardır; külli ve cüz'i olmak arasındaki farktır bu. Comte'un pozitivist değişim algısı da torunu Popper gibidir ama gerek Aydınlanmanın gerekse Marksist düşüncenin geliştirdiği toplumsal değişim fikri mutlak doğrular adına toplumu tümden değiştirmeyi amaçladığı için pozitivist değişim anlayışından tamamen farklıdır. Popper böylesi bir devrimci değişimi epistemolojiye dayalı olarak engellemeye çalışır. Ona göre tarih metafiziğinin sosyal reform meselelerine uygulanması bilimin öngördüğü bölük-pörçük metotları engeller (Popper, 1994: 19). Bilimsel olana dayalı bir toplumsal değişimden yanadır. Bu oldukça pozitivist bir tavırdır. Popper böylesi bir bilimsel değişim için de demokratik platformun şart olduğunu belirtir.

Popper, tarihsiciliğin insanın kişisel sorumluluk ve kişisel girişkenlikle iş yapabilme yetisi önünde engel teşkil ettiğini vurgular (Popper, 1994: 24). Popper'ın bu karşı duruşuyla kapitalizmin arzu ettiği özerk ve özgür müteşebbis aktör talebi arasındaki bağı görmek mümkündür. Gerek Bergson'un gerek Popper'ın kapalı toplum-kabileci toplum eleştirisinin, kapitalizmin özgür piyasasının "özgür" insana duyduğu ihtiyaç ile tetiklenen bir kaygının ahlak ve epistemoloji ile meşrulaştırıldığı bir zeminden beslendiğini söyleyebiliriz. Popper'ın tarihsicilik ile kabilecilik arasında kurduğu bağa göre her ikisinde de birey bir hiçtir (Popper, 1994: 26). İşte kapitalizmin ihtiyaç duyduğu bireyi tarihin metafiziğinde ve kabilenin içinde eritmek kapitalizmin kollarını kesmektir. Marx'ın da ifade ettiği gibi kapitalizm emeği, insanı ve sermayeyi özgürleştirir. Bu özgürlüğün önüne milliyet, ulus-devlet, tarih metafiziği, kapalı toplum, kapalı ahlak ve dar biz duygusu çıkmamalıdır.

Bununla birlikte Popper, Bergson ile aralarında temel bir fark olduğunu söyler. Bergson'un kafasında dinsel bir ayrım varken benim kafamda rasyonalite farklılığı vardır, der. Ona göre, kapalı toplum dinsel tabularla yaşayandır açık toplum ise ortak akıl ile yaşayandır ve tabulara karşı eleştireldir (Popper, 1994: 194). Popper, kendi "Açık Toplum" kavramı ile Graham Wallas'ın "Büyük Toplum" ve Walter Lippmann'ın "İyi Toplum" kavramları arasında büyük benzerlik olduğunu söyler (Popper, 1994: 195).

Popper, kapalı ve açık toplum ayrımlaştırılması değil ütopyacı toplumsal yapıcılık ile bölük pörçük toplumsal yapıcılık arasındaki farkın eserinin temel konusu olduğunu belirtir (Popper, 1994: 38). Popper bir anlamda modernitenin ürettiği toplumsal değişim anlayışına karşı bir duruş sergilemektedir. Modernite ticari kapitalizmin bir ürünüdür ancak gelişen kapitalizm artık kendi kabına sığamamaktadır. Ve kendi yarattığı toplumsal formlarla çatışarak yeni toplum formlarına doğru açılmanın sancılarını biz düşünürlerde izlemekteyiz. Popper, modern-açık toplumun ekonomik temelli olduğunun ve onun aslı kuramlarının da kapitalizmi analiz eden kuramlar olduğunun farkındadır (Popper, 1994: 169). Modern-açık toplum ekonomi dolayımla soyut ilişkiler geliştiren bir toplumdur. Popper'a göre ayrıca kabile toplumundan (hısımlığa dayalı toplum) açık topluma geçiş emperyalizmle mümkündür (Popper, 1994: 174). Popper böylece kapitalist-sivil toplumu açık toplum olarak tanımladığı gibi açık toplumu emperyalizmle ilişkilendirerek kapitalist emperyalizmi de meşrulaştırmaktadır.

Ahlak ve siyaseti ile tanımlanan açık-sivil-kapitalist toplum artık kendi kavramlaştırmasını en açık biçimde içeriden biri tarafından yapılmasına muktedir bir kıvama gelmiştir. Burjuvanın eseri olan sivil-kapitalist toplum hep piyasa dışı organik aydınlarca tanımlandı. Ancak Soros ile birlikte kendi bilincine varan kapitalizmin dışarıdan destekçilere ihtiyacı kalmamıştır. Soros hem bir piyasa aktörü hem de kavramcıdır.

Batı düşüncesini okurken, okuyan herkeste oluşan değişmez bir hal vardır. Daha önce yunan felsefesinin derinlerinin çağdaş düşüncede yeniden filizlenmesidir bu. Soros'un açık toplum anlayışında temel problem birey ve toplum çıkarının bir aradalığının sağlanmasıdır ki bu sorun sosyal düşüncenin de temel motivasyonudur. Soros hem "piyasa tutuculuğu" adını verdiği liberal ekonomi teorisinin düsturunun (bırakınız yapsınlar, bırakınız geçsinler) neticede toplum içinde bölücü olduğunun farkındalığı ile hem de borsa aktörü ve vakıf kurucusu olan ikici rolünü meşrulaştırmak için çaba harcar ve neticede Aristo'nun oikos-polity ayrımını hem ontolojik hem de epistemolojik olan yukarıda açıklanan ikicilikleri uyuşturmaya çalışır.

Bergson biz duygusunun yarattığı ötekileştirme ve düşmanlığın önüne geçmek için insan sevgisine dayalı bir atılım ahlakı ile açık toplumu formüle ederken Popper epistemolojiden siyasete kayarak otoriter ve totaliter rejimlere eleştiri için açık toplum kavramını kullanır Soros ise tamamen ekonomi temelli olmak üzere küresel kapitalizmin ihtiyaç duyduğu piyasaları birleştirmek için küresel bir açık toplum yaratmaya kendini adar. Nihayetinde Soros, teoriden pratiğe giderek kavramının gerçeklenmesi için de Açık Toplum Vakıflarını kurar (Soros, 2004: 9).

Açık Toplum Vakıfları kapalı olarak addedilen otoriter ve totaliter rejimlere rağmen ulus-devleti aşarak sivil toplumu küresel kapitalist piyasalara bağlamayı hedefler bu yüzden de vakıflar ülke yönetimi ile kavgalıdır. Ülke içinde anti-demokra-

tik tutumlardan rahatsız olan sivil toplumun aydınları, marjinaller ve azınlıklar tarafından desteklenir ve vakfın desteklediği projeler ulus-devletin homojenleştirdiği kimlikleri yeniden diriltmeye adanmış olan projelerdir. Soros açık toplum fikrinin Batı'da değil de "açık toplumun düşmanlarının" olduğu ülkelerde, dialektik biçimde destek bulduğunun farkındadır (2004: 10). Ancak gözden kaçan bu tür uygulama ve desteklerin demokrasi adına yapılıyor gösterilerek asklında politik ve hukuksal özgürlükler için değil, küresel kapitalizme yeni piyasalar açmak için yapıldığıdır. Bu itibarla liberal-sol ve muhafazakar-liberal çevrelerden destek bulmaktadır. Hem sol hem de muhafazakar çevreler liberal özgürlükler bağlamında daha ziyade politik ve hukuksal özgürlüklerin genişletilmesinden yana olan kesimlerdir.

Soros'un, oikos-polity ayrımında esas umduğu, siyasi krizlerin ekonomiyi etkilemesinin önüne geçmek istemesidir (2004: 10). O yüzden küredeki siyasi krizleri ve buna bağlı ekonomik krizleri önceden hesap edip ona göre tedbirler geliştirerek ekonomik olarak zarara uğramaktan kaçınmaya çalışmaktadır. Geleceği ön görme ve bu yolla ekonomiye egemen olma kapitalizmin desteklediği modern bilimin mantığıdır (Bacon; bilmek yapmaktır). Soros da bu yolda ilerlemektedir.

Sivil toplumun ekonomi kuruluşlu olduğunun bilincinde olarak Soros siyasi kurumun sivil toplum karşısında engelleyici tavrından rahatsızdır (2004: 11). Ulus-devlet, sanayi kapitalizmin aktörü olan ulusal burjuvanın ürünüdür. Ancak ülke içinde gelişen ulusal burjuva tüm dünyayı piyasa, üretim ve tüketim alanı yaparak gelişmek isteyince artık ulus-devlet yük haline gelmiştir. Kapitalizmin artık ona ihtiyacı yoktur. Uluslararası hukuksal bir düzenin peşine düşülmüştür ve Soros'un önerisi ise Açık Toplum Birliği'dir.

Hem Bergson hem de Soros'un farklı açılardan sezinlediği ortak husus ulus-devletin kapalı toplum inşa ettiğidir (2004: 16). Ulus-devlet nihayetinde kapitalizmin ulaşmak istediği küresel toplum için bir uğraktır ve artık aşılması gerekmektedir. Sivil toplum kapitalist ekonomi ile motive olduğuna göre arada siyasi sınırların manası kalmamıştır.

Soros tıpkı hocası Popper gibi epistemolojiden hareket eder ve Aydınlanmanın büyük düşünürü Kant'ın fenemenoloji bilgisi ile sosyal gerçekliği insan aklının inşası olarak kabul eder. Ancak bu gerçeklik ortaklaşa inşa edildiği için tek tek bireyin aklına vabeste değildir. Açık toplum kavramı da insan aklının kusurlu olduğu ve mutlak gerçekliğe ve gerçeğin mutlak bilgisine erişilemeyeceği tezi ile biçimlenir. Bu şekilde sürekli hoşgörü ve demokrasi ortamı sağlanarak siyasi alanda toplumların kapitalist ekonomiye her daim açık olması epistemolojik olarak garanti altına alınır. Açık toplumun dayandığı diğer ilke de buna bağlı olarak gerçeğin ve insan aklının karşılıklı olarak birbirini biçimlendirdiğidir (2004: 20). Böylece Soros'un açık toplum kavramı insana ve insan ile gerçeklik arasındaki ilişkiyi konu alan iki ilkeye dayanır: kusurluluk ve dönüşlülük. Dönüşlülük ilkesi özellikle önemlidir. Çünkü dö-

nüşlülük ilkesinin bir ucuna göre, insan bir şeye inanır ise onu dış dünyada da inşa edebilir. Böylesi bir idealist anlayış ile Soros, açık toplumu bir ideal olarak insanlara dikte ederek gerçekleştirmenin arayışı içindedir (2004: 114). Soros, tüm epistemolojik tartışmalarını nihayetinde mali piyasaların nasıl işlediğini anlamak için kullanmıştır (2004: 41).

Onun derdi, mali piyasaları inşa eden aktörlerin davranışlarını neye göre biçimlendirdiğidir. Ki bu davranışların altındaki tutumlar sonuçta toplumu inşa ederken de kullandıklarıdır. Ve bu noktada gerçeklik ile insan aklı arasında modernitenin kurduğu akılcı ve determinist bağ yıkılarak postmodernist bir kavram olan "belirsizlik" ikame edilir. Küresel kapitalizmin yeni üretim tarzı "esnek üretim", küçük pazarlara ulaşmak için geliştirilen yeni pazarlama tekniği "gerilla tarzı" pazarlama ve yeni örgüt teorisi " katılımcı yönetişim"in de dayandığı düstur bu ilkedir: Belirsizliğe hâkim olmak. Nihayetinde asıl olan gerçeğe hâkim olmaktır ancak değişen bu gerçeğin neliğidir. Ticari kapitalizmin motive ettiği Aydınlanma düşüncesi ve modernite gerçeği determinist bir yapı ile algılar ve piyasaları standartlaştırmaya çalışır. Ancak küresel kapitalizm ve onun kültürel mantığı postmodernite tam tersine gerçeği heterojenleştirmenin ve böylece belirsizleştirmenin yanında yer alır. Parçalı ve belirsiz gerçeklik anlayışı, küresel kapitalizmin esneyerek tüm sivri uçları yuvarlaklaştırarak önündeki engelleri bertaraf etme isteminin bir uzantısıdır. Bu şekilde gerçeklik anlayışı kayganlaşan aktörler bir tür embesil haldeyken onlara bir şeyler satmak ve ikna etmek daha da kolaylaşmaktadır.

Tüm değişimlere rağmen kapitalizmin değişmez mantığı, modernite ile postmodernite arasındaki bağ, Marx'ın "katı olan her şey buharlaşıyor" lafzı ile tamamlanmaktadır. Modernite kendinden önceki tanrının kelamını hiçleştirirken şimdi postmodernite insan aklının söylediğini hiçe saymaktadır. Hem ayetin hem de ideolojinin yok olduğu kaygan bir zeminde insanlar tutunacak hiçbir şey bulamayarak kapitalist piyasaların akışkan sıvısı içinde erimektedirler. Böylece aslında siyasi topluma karşı sivil toplum, akla karşı güdü, topluma karşı doğa, siyasete karşı ekonomi, polity'ye karşı oikos zaferini ilan etmektedir.

Açık Toplum Enstitüsü/Vakfı ve Türkiye

Açık Toplum Enstitüsü'nün Türkiye'ye ilgisi 1999'da Türkiye'nin AB'ye aday ülke olarak kabul edilmesi ile başlar. Ocak 2000'e kadar Türkiye'de Açık toplum Enstitüsü'nün kurulmasının Orta Avrupa ülkelerinin demokratikleştirme sürecinde yapacağı katkılarla ilgili olarak Türk aydınları ve STK'lar ile yapılan görüşmelerin nihayetinde Ağustos 2001'de enstitü Türkiye'de kuruldu. 2008'de ise enstitü vakıf haline çevrildi. Açık Toplum Enstitüsü'nün merkezi New York'ta olmakla birlikte, projeler ve etkinlikler merkez tarafından onaylanmakta ise de ulusal danışma ve yönetim kurullarının süzgeci ilk aşamada belirleyicidir. Bu kurullarda o ülkenin önde

gelen kişi ve aydınlarına yer verilmektedir. Türkiye'deki enstitünün kurullarında işadamları ve Anglo-Sakson ülkelerde eğitimini tamamlamış aydınlar, editörler yer almaktadır.

Türkiye'de vakfın desteklediği projeler AB, TESEV eli ile yürütülen çalışmalar, eğitim, kadın, kültür-sanat, sivil toplum ve medya başlıkları altında incelenebilir. Türkiye'de açık toplumun inşası için öncelikle siyasi hayatta devletin rolünün kısıtlanması, TSK'nın siyasetten uzaklaştırılması, katılımcı demokrasinin geliştirilmesi hedeflenmektedir. Bunun için de farklılıkların hoşgörü ile karşılanması ve farklılıkların kendilerini ifade etmelerine izin verilmesi istenmektedir (OSI, 2008). Nihayetinde Türk toplumunu siyaseti, hukuku ve toplum örgütlenmesi ile küresel kapitalizme hazır hale getirmek hedeflenmektedir.

AB'ye üyeliğin ülkemizi açık toplum haline getireceği umut edildiğinden AB'ye uyum yasalarının uygulanması ve yaşanan sorunları anlamaya dönük bilimsel projelere özen gösterilmektedir. Örneğin Dr. Şebnem Karauçak'ın yönettiği "100 Konuda Avrupa Birliği'nin Günlük Hayatımıza Etkileri" böylesi bir çalışmadır. Diğer taraftan AB ülkelerinin Türkiye'nin üyeliğine ilişkin tutumları da araştırma konusu olmuştur. İspanya'nın AB'ye katılım süreci Türkiye için de rehber olabileceği için İspanya'nın bize nasıl rehber olacağına dair bir projeye de destek verilmiştir.

İdeal Açık Toplum'un bireylerinin eğitim yolu ile bu topluma uygun yetiştirilmesi yani eğitim projeleri de önemli bir başlık oluşturmaktadır. Türk eğitim sisteminin eleştirel ve analitik düşünen bireyler yetiştirmesi için alınması gerekli önlemler belirlenmeye çalışılmaktadır. Bu itibarla ilgili bakanlığın eğitimde reform projesine destek verilmiştir. Özellikle ders kitaplarının insan haklarına saygılı bir şekilde yeniden yazılması desteklenmiştir. Görüldüğü üzere Türkiye'de Açık Toplum Enstitüsü, dağılan doğu bloku ülkelerinden farklı biçimde, devletin katılımı ile çalışmaktadır. Özellikle insan haklarının desteklenmesindeki amaç, her yurttaşın kaliteli yaşam hakkı talep edebilmesidir. (OSI, 2008: 72). Burada çok açık bir şekilde "kaliteli" yaşamın ancak kapitalist piyasanın tüketicileri için geçerli olabilecek insan hakları ile mümkün olduğu görülmektedir. İnsan hakları ile donanımlı yurttaş aslında küresel kapitalizm için bir tüketici olduğunda anlam kazanmaktadır. Özelleştirme özellikle madencilikte özelleştirme de desteklenen bir projedir. Türkiye'nin bu konudaki hassasiyetleri liberal ekonominin düsturları ile aşılmak istenmektedir.

Bununla birlikte Türk toplumunun neliğine ilişkin projeler de desteklenmektedir. Bunların arasında orta sınıf (Yılmaz, 2007) ve muhafazakâr ötekileştirme çalışmaları başta gelmektedir (Toprak ve diğerleri, 2009). Türkiye'de kapitalizmin taşıyıcıları olan bu sınıfın eğilimlerini bilmek, küresel kapitalizme entegre olurken önemsenmektedir. Bununla birlikte yükselen muhafazakârlığın toplumun eski elitlerinde yarattığı irkilme de destek gören bir proje olmuştur.

Küresel kapitalizme açılması arzulanan Türk toplumunun hem kendi halinde ne olduğunu tespit eden hem de nasıl açık toplum olabileceğine dair iki alanda projeler yoğunlaşmaktadır. Bir yandan gerçeğin ne olduğu tespit ederken, ki bu modern bilimin amacına uygun olan yaklaşımdır, değiştirmek, hâkim olmak istediğimiz şeyi iyi bilmeliyiz; diğer yandan da onu nasıl değiştireceğimizi belirlemeliyiz. Açık toplum bir felsefe olarak pratiği dönüştürmeye adaydır ve vakıf da bu pratik felsefeyi bilfiil hayata geçirmek istemektedir.

Sonuç

Batı aklının en bariz özelliği doğaya ve kendi dışına hâkim olmaktır. Doğaya hâkim olmak ekonomi kurumunu ortaya çıkarmıştır. Ancak bu kurum kapitalizm ile kendi dışındaki küreye de yayılma eğilimine sahiptir ki buna emperyalizm değil artık küresel kapitalizm adı verilmektedir. Her toplum ihtiyaçlarını gidermek için belirli bir üretim ile doğaya başvurur ancak buradaki farklılık ihtiyaç gidermek değil hâkim olmaktır. Kapitalizm her aşamasında kendine uygun siyasi, hukuki ve düşünsel formlarını ürettiği gibi toplum formunu da üretmektedir. Düşünsel süreçler kapitalizmin ihtiyacı olan bu kurumsal değişimleri idealize etmekle ve aşkınlaştırmakla mükelleftir.

Bu çalışmada açık toplum örneğinde görüldüğü üzere, temel epistemolojik ve ontolojik sayıltılar insan aklı ile geliştirilirken bir yandan da insan akılcılığı reddedilerek akıl birilerinin tekeline alınan bir iktidar kaynağı olmaktadır. Bir yandan modernitenin determinist gerçeklik anlayışı reddedilerek yerine belirsizlik konularak kaygan bir gerçeklik anlayışı inşa edilirken diğer yandan da bu gerçekliğe hakim olabilecek yollar aranmaktadır. Kapitalizmin artık gerçeği standartlaştırması ona verim sağlamadığı için tüm direniş odaklarına göre kendini esneterek uyumlu stratejiler geliştirerek kendini esnetmesi daha verimli hale gelmiştir. Bununla birlikte aklı ipotek altına alınan insanın kendi aklına olan güveni de darbe yemiştir. Artık nereye tutunacağını, kime ve neye güvenebileceğini bilmeyen insan yığınlarını güdülere indirgeyerek, piyasanın savunmasız küçük özneleri yani ucuz emekçileri ve tüketicileri yapmak daha da kolaylaşmıştır.

Kaynakça

Bhabha, H.K., (2008), *The Location of Culture*, Routledge Pub., London.

Bergson, H., (2004), *Ahlakın ve Dinin İki Kaynağı*, Çev. M. Yakupoğlu, Doğu-Batı Yay., Ankara.

Dirlik, A., (2008a), "Üretimin ve Üretimin Örgütlenmesinin Postmodernleşmesi: Esnek Üretim, İş ve Kültür", iç. *Postkolonyal Aura: Küresel Kapitalizm Çağında Üçüncü Dünya Eleştirisi*, Çev. G. Doğduaslan, Boğaziçi Yay., İstanbul, ss. 314-365.

Dirlik, A., (2008b), "Postkolonyal Aura: Küresel Kapitalizm Çağında Üçüncü Dünya Eleştirisi", iç. *Postkolonyal Aura: Küresel Kapitalizm Çağında Üçüncü Dünya Eleştirisi*, Çev. G. Doğduaslan, Boğaziçi Yay., İstanbul, ss. 97-147.

Dirlik, A., (2008c), "Miras ve Tasarı Olarak Geçmiş: Yerli Tarihselciliğin Perspektifinden Postkolonyal Eleştiri", iç. *Postkolonyal Aura: Küresel Kapitalizm Çağında Üçüncü Dünya Eleştirisi*, Çev. G. Doğduaslan, Boğaziçi Yay., İstanbul, ss. 367-404.

Featherstone, M., (2005), *Postmodernizm ve Tüketim Kültürü*, Çev. M. Küçük, Ayrıntı Yay., İstanbul.

Hall, S. ve Jacques, M., (1995), *Yeni Zamanlar: 1990'larda Politikanın Değişen Çehresi*, Çev. A. Yılmaz, Ayrıntı Yay., İstanbul.

Harvey, D., (2006), *Postmodernliğin Durumu*, Çev. S. Savran, İstanbul, Metis Yay., İstanbul.

Jameson, F., (2008), *Postmodernism or the Cultural Logic of Late Capitalism*, Verso Pub., London.

Loomba, A., (2000), *Kolonyalizm Postkolonyalizm*, Çev. M. Küçük, Ayrıntı Yay., İstanbul.

Lyotard, J.F., (2000), *Postmodern Durum*, Çev. A. Çiğdem, Vadi Yay., Ankara.

Mandel, E., (2008), *Geç Kapitalizm*, Çev. C. Badem, Versus Yay., İstanbul.

Popper, K., (1994), *Açık Toplum ve Düşmanları I*, Çev. M. Tunçay, Remzi Yay., İstanbul.

OSI, (2008), *Açık Toplum 2001-2008*, OSI Yay., İstanbul.

Soros, G., (2004), *Açık Toplum: Küresel Kapitalizmde Reform*, Çev. D.S. Öztürk, Truva Yay., İstanbul.

Toprak, B. ve diğerleri, (2009), *Türkiye'de Farklı Olmak*, Metis Yay., İstanbul.

Yılmaz, H., (2007), "Türkiye'de Orta Sınıfı Tanımlamak", www.acıktoplumenstitusu.org.tr

Türkiye'de Sosyoloji Eğitim ve Öğretiminin Genişlemesi Üzerine

H. Bayram Kaçmazoğlu

Osmanlı'nın kendi çıkarları doğrultusunda, kendi başına, kendi kararları ile oluşturduğu klasik düzeni tamamen terk ederek, ayakta kalabilmek adına başka bir uygarlıkla işbirliğine girişmesi, Batı çıkarlarının hizmetine koşulması, 19. yüzyılda gerçekleşmiştir. Osmanlı'nın kendi siyasetini terk ederek Batıcılaşma siyasetine yönelmesi, Ziya Gökalp'in de ifadesiyle, Türklerin kimliklerini ve varlıklarını koruyarak yeni bir uygarlığa, Batı uygarlığına geçişi şeklinde ve olumlu bir tercih olarak yorumlanmıştır. Batı uygarlık dairesine geçişin nesnel alt yapısı, özellikle askeri, eğitim ve bürokrasi alanlarında yeni tercih doğrultusunda yapılan köklü değişikliklerle beslenmiştir. Başarısız Nizam-ı Cedit denemesinden sonra yeni siyasete uygun yeni ve Batı tipi bir ordu kurmak adına mevcut ordu ortadan kaldırılmış ve bu olay Batıcı resmi yorumlar tarafından "hayırlı bir olay" şeklinde taltif edilmiştir. Yeniçeri Ocağı'nın ortadan kaldırılışına paralel olarak Osmanlının klasik eğitim birimleri olan medreseler, halkın tepkisini çekmeden ve geleneksel çevreler uyandırılmadan geri plana itilmiş, yeni siyasetin bürokratik kadrolarını yetiştirmek üzere Batı tipi okullar açılmış, mesleki eğitim veren geçmişin bazı okulları da tercih edilen siyasete uygun olarak yeniden yapılandırılmıştır. Batı tipi okulların yaygınlaştırılmasına ve mezunlarının devlet kadrolarındaki yerlerini almalarına paralel olarak Batıcılaşma siyaseti de giderek yatay ve dikey şekilde genişleme olanağına kavuşmuştur.

"Tarihe bakınca, okulun da toplumsal iş bölümünün gelişmesine paralel bir evrim geçirdiğini görüyoruz. Daha genel bir planda, her toplumsal formasyon ve buna egemen üretim biçimi kendi bünyesine uygun okulu da üretmiştir... Feodal toplum

feodal okulu, kapitalist toplum da kapitalist okulu yaratmıştır."[1] Bu bağlamda, Batı dünyası da, Batı düzenini mutlaklaştıran bir eğitim anlayışını Batı dışı ülkelere ve bu arada Türkiye'ye yerleştirmiştir. Pozitivist-materyalist bilim zihniyeti ile şekillendirilen Batı tipi eğitim kurumları aracılığı ile yeni bürokratlar ve bilim insanları yetiştirilmiştir. Bu anlayışın eleştirilmesi ve sorgulanması ise her zaman çeşitli yaftalarla kesin şekilde önlenmiştir.

Bir yandan Batıcı eğitim sürecinden geçen kuşaklar devlet kapısında görev alarak Batıcı zihniyeti bürokrasiye yerleştirirken, diğer yandan eğitilen kuşaklar aracılığı ile Batıcı zihniyet çerçevesinde şekillendirilen yaşam biçimi, adım adım toplumun farklı kesimleri arasında yaygınlaştırılmıştır. Özellikle 19. yüzyılın son çeyreğinden itibaren egemen olan kaba materyalist ve pozitivist eğitim anlayışı ile yetiştirilen "aydınlar", Batı'yı "kabe", Batı biliminin ürettiği bilgiyi de mutlak doğru olarak kabul etmiş; Osmanlı toplumunu tarihinden, kültürel bağlarından tamamen koparak Batıcılaştırmaya çalışmıştır. Ancak bu planın başarılı olamayacağı anlaşılınca, kültür-uygarlık ayrımına dayalı yeni bir Batıcılaşma anlayışı piyasaya sürülmüştür.

Batıcılaşma tarihinin, bu değiştirme ve dönüştürme görevi öncelikle eğitim kurumlarına verilmiştir. Dolayısıyla Türk eğitim tarihinin Batıcılaşma süreci, 19. yüzyıldan itibaren diğer kurumların Batıcılaştırılmasıyla paralel gitmiştir. Türkiye'deki eğitim sisteminin ve özellikle yüksek eğitimin biçimlenişi, Batıcılaşma tarihinin özeti gibidir. Bu bağlamda, Türk eğitim sistemi Tanzimat öncesinden başlayarak, 19. yüzyıldan günümüze, tamamen dış etkilere açık olmuş, Osmanlı ve Türkiye'nin dış siyasetini yönlendiren büyük devletler, Türk eğitim politikalarını da yerli işbirlikçileri aracılığı ile veya doğrudan etkilemişlerdir. Bu anlayışla, Türk eğitim sistemi bazı dönemler tek bir Batılı ülkenin, bazı dönemlerde ise iki-üç ülkenin birden etkisine maruz kalmıştır. Başka bir anlatımla, ülkeyi yöneten politikacılar ve onların emrinde çalışan eğitimci-bürokratlar, Türkiye'ye özgü bir milli eğitim politikası üretmek yerine, eğitim sorunlarını çözmek adına, Batılı ülkelerin eğitim sistemlerini yalan yanlış şekilde aktarmayı tercih ederek, Türkiye'nin eğitim sistemini çözümsüzlüğe mahkum etmişlerdir.

Batılı eğitim anlayışlarının Türkiye'deki ağırlığını belirleyen çeşitli değişkenler vardır. Bu değişkenlerin en belirgin olanı, Türkiye'nin uluslar arası ilişkilerde siyasetini dayandırmak zorunda kaldığı ülkenin eğitim sistemidir. Türkiye farklı konjonktür dönemlerinde farklı ülkelerle ittifak oluşturduğundan eğitim sistemini de o ülkenin eğitim sistemine göre biçimlendirmiştir. Osmanlı'nın Batıcılaşma kararı ile birlikte, siyasal müttefik olarak tercih ettiği ve kendi kurumlarını benzetmek istediği ül-

---

[1] Taner Timur, *Toplumsal Değişme ve Üniversiteler*, İmge Yayınları, Ankara, 2000, s. 30.

ke Fransa'dır. Nizamı Cedit hareketiyle Fransız kurumları örnek alınmak istenmiş, ancak bu siyasal tercihi çeşitli nedenlerle başarılı olamamıştır. Fransa ile başarılı bir siyasal işbirliği gerçekleştiremeyen Osmanlı, İngiltere'nin çıkarları doğrultusunda biçimlendirdiği Tanzimat Fermanı ile İngiltere'ye yönelmek zorunda kalmıştır. Tanzimat Fermanı İngiliz siyasetinin Osmanlı'ya kabul ettirdiği bir siyasal belge olmasına ve İngiltere'nin 19. yüzyıl boyunca Osmanlı'yı kontrol altında tutmasına karşın, eğitim alanında Fransız ve Alman etkisi ağırlıklı rol oynamıştır. Tanzimat döneminde çok belirgin bir Fransız etkisi varken bu etkiye, II. Abdülhamit ve İttihat ve Terakki dönemlerinde Almanya da ortak olmuştur. Cumhuriyet'in ilk yıllarında Fransız ve Alman etkisi sürerken, 1930'lardan itibaren ABD de eğitim alanına girmeye başlamış ve 1945'ten sonra onlar yerlerini tamamen Anglo-Sakson üstünlüğüne terk etmek zorunda kalmışlardır. Türk sosyolojisindeki bu yörünge değişikliği ile 19. yüzyılda sömürgeci zihniyete dayalı olarak oluşturulan antropoloji/etnoloji merkezli "bilim" anlayışı ve bu anlayışın yerli temsilcileri ön plana çıkmışlardır.

Batılı eğitim anlayışlarının Türkiye'deki etkinliğini belirleyen diğer faktörler, aslında birinci faktöre doğrudan bağlıdır. Batıcı eğitim anlayışını Türk eğitim sisteminde sürekli kılan, derinleştiren alt faktörler arasında Türkiye'nin ilişkilerini yoğunlaştırdığı, dış siyasetini dayandırdığı ülke veya ülkelere yüksek öğretim için gönderdiği öğrencilerin, yine o ülkelere "bilgisini ve görgüsünü artırmak" için giden öğretim elemanlarının, o ülkelerden getirilen uzman, teknik eleman, öğretmen ve öğretim üyelerinin ülkemize taşıdıkları eğitim/bilim anlayışları bulunmaktadır. Yabancı bilim insanlarının Türkiye'deki istihdamları sırasında yetiştirdikleri öğretim üyelerinin hocalarından aldıkları bilimsel yaklaşımlar, Batıcı eğitim anlayışının yerleşmesinde etkili olan bir başka faktördür. Dışarıya gönderilen öğrenci ve öğretim elemanı, gittiği ülkenin bilim anlayışını, bir gönüllü olarak, Türkiye'ye aktarırken, Türkiye'deki eğitim politikalarını da o ülkelerdeki anlayışa göre biçimlendirmenin mücadelesini vermektedir. Diğer yandan, yabancı uzmanlar eliyle Türk Milli Eğitimini ve Türk yüksek öğretiminin genel politikalarını oluşturmak zaten her zaman devletin resmi tercihi olmuştur. Devletin bu anlayışı ve tercihi, eğitim sistemini baştan aşağı yabancı uzmanların raporlarına göre yapılandırmaktadır. Yurt dışından getirilerek çeşitli eğitim kurumlarında görev verilen yabancı hocaların etkilerini derinliğine anlamak için, Osmanlı ordusunu eğiten Alman subayların asker kökenli İttihatçılar üzerindeki düşünsel yansımalarına bakmak yeterlidir. İttihatçıların asker kökenli kanadı üzerinde Alman, sivil kökenli kanadı üzerinde Fransız ve İngiliz etkisi açıkça ve olanca ağırlığı ile görülür.

Sosyolojinin ülkemizdeki bu eğitim anlayışından ve eğitim sisteminden uzak kalması, onun bir parçası olmaması mümkün değildir. Türk sosyolojisi, başından beri Batı sosyolojisine sıkı sıkıya bağımlıdır. II. Meşrutiyet'le ülkemize giren sosyolojinin görevi, bu tarihten itibaren Batıcılaşma politikalarının savunuculuğunu yapmak

olmuştur. II. Meşrutiyet döneminden itibaren sosyologlar mutlaka bir yabancı ekolün temsilciliğini üstlenmiş, o ekolün sosyoloji anlayışını aktarmış ve ülke sorunlarını o ekolün bakış açısına göre çözmeye çalışmıştır. Bir başka anlatımla, ülkemize yabancı hocalar gelmese de Türkiye'deki öğretim üyelerinin, sosyologların ağırlıklı bir kesimi, "şeyh" yaratıp "mürit" veya Batı'ya "kul" olmaya yatkındırlar. Türkiye'de bir kısım sosyolog unvanlı "mürit" benzeri hocalar "cemaat"lerine/ekollerine o kadar bağlanmışlardır ki "şeyh"lerinden alıntı yapmadan makale yazmaları bile mümkün olmamıştır. Sosyologlarımızın etkilendikleri ekoller ve isimler döneme bağlı olarak değişse de Türkçe yazılan sosyoloji metinlerinde adı en fazla "zikredilen" "evrensel" isimler arasında E. Durkheim, F. Le Play, K. Marx, M. Weber, W. Sombart, G. Kessler, T. Parsons, N. J. Smelser, D. Lerner, R. Bellah, I. Wallerstein, M. Foucault, J. Baudrillard, J. Derrida, C. Levi-Strauss, E. Shils, E. Gellner, M. Bakhtin, H. Freyer, C. C. Zimmerman, W. F. Ogburn, Alain Touraine, P. Bourdieu gibi sosyologlar bulunmaktadır. Buradaki isimlerin kabulü siyasi eğilimlere, ekollere, ülkelere ve zihniyetlere göre değişmektedir.[2]

Sosyologların çalışmalarıyla bağlantılı olarak, o çalışmaya uygun alıntılar yapmaları, bilimsellik adına bazı görüşlerden yararlanmaları kadar doğal bir şey olamaz. Ancak, sosyologlarımız metinlerini zenginleştirmek ve kendi görüşlerini öne çıkarmak adına yabancı sosyologlardan yararlanmak yerine, kendi fikirlerini silikleştirme, yok sayma, yabancı sosyologları kutsallaştırma, mutlaklaştırma, ilahlaştırma yarışındadırlar. Atilla İlhan, "küçük aydınlar, hatta biraz gözü açık mahalle kızları, yalnız 'çeviri roman' okumakla... basbayağı övünürler" derken adeta yukarıda tanımlamaya çalıştığımız Türk sosyologlarına da dikkat çekmekte; Türkçe metin okuma özürlü, kendiliğinden "mankurtlaşmış"[3] sosyologlarımızı da anlatmaktadır.[4]

Türk sosyolojisi Ziya Gökalp'in kısmi/yerli sosyoloji üretme başarısından sonra, 1960'lara kadar, genel olarak, çeviri ağırlıklı sosyoloji yapmayı sürdürmüştür. Ancak 1960'larda yeni düzen arayışları, Kemal Tahir'in düşünsel etkisi, Batıcılaşmanın çözümsüzlüğü, sosyologları biraz kendine getirmiş ve sorgulayıcı bir sosyoloji anlayışı ortaya çıkmıştır. Hatta Amerika adına proje üreten sosyologlar bile Batılı sosyologların gereksiz müdahalelerinden rahatsızlık duymuşlardır.[5] Ancak bu bilinçlenme

---

2 Bu konuda daha geniş bilgi için bakınız; Sezgin Kızılçelik, "Batı Sosyolojisine Aşırı Bağımlı Bir Sosyoloji Örneği: Ziya Gökalp, Prens Sabahattin, Sabri Ülgener, Mübeccel B. Kıray, Şerif Mardin, Emre Kongar ve Nilüfer Göle'nin Sosyoloji Anlayışı Üzerine Eleştirel Bir Değerlendirme", *Türkiye'de Toplum Bilimlerinin Gelişimi I, Sosyoloji Yıllığı 18*, Editörler: Ertan Eğribel-Ufuk Özcan, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2009.

3 Mankurtlaştırma konusu için; İkram Çınar, *Mankurtlaştırma Süreci*, Anı Yayınları, Ankara, 2006, s. 2-3.

4 Attila İlhan, *Hangi Batı*, 3. Baskı, Bilgi Yayınevi, İstanbul, 1982, s. 26.

5 Mübeccel Belik Kıray örneğinde olduğu gibi.

çok uzun sürmemiş ve Türk sosyologları 1980'den sonra çok daha yoğun ve tek yanlı şekilde Batılı metinlere bağımlı hale gelmişlerdir. Bu durum, sosyologlarımızı kendi toplumlarından hızlı bir şekilde uzaklaştırmış ve yabancılaştırmıştır.

1980 öncesinde, doğru veya yanlış, en azından her bölümün kendince uygun bulduğu, savunduğu, o anlayış doğrultusunda ürettiği sosyoloji çalışmalarına daha sık rastlamak mümkündü. Günümüzde bu anlayış kaybolduğu gibi, yapılan çoğu çalışmanın sonuçları bile yayınlanmamaktadır. 1980 sonrası askeri sistemin kurduğu YÖK ile, zorunlu eğitimde olduğu gibi, sosyoloji bölümlerine tek tip bir program dayatılmış; dersler tek bir liste haline getirilerek farklı sosyoloji anlayışları ortadan kaldırılmış; yeni sosyoloji programları ile Amerikan sosyolojisinin yapısal-işlevsel sosyoloji anlayışı üniversitelerde egemen kılınmıştır. Böylece her sosyoloji bölümünde merkezi anlayışa bağlı, aynı ve kalıplaşmış bilgiler aktarılarak sosyolojik düşünce üretiminin önü kesilmiştir. Üretmek yerine, düşünmeden, yorumlamadan aktarılan standartlaştırılmış sosyolojik bilgi ön plana geçirilmiştir.

Sosyoloji eğitiminin üniversitelerde karşılaştığı bir başka temel sorun da tüm sosyal bilimlerde olduğu gibi ciddiye alınmaması, önemsenmemesidir.[6] Bunun nedeni açıktır. Türkiye'de bilim, dolayısıyla sosyoloji, 1980'den itibaren üniversitelerde de egemen bakış haline getirilen liberal ekonomi anlayışı doğrultusunda değerlendirilmektedir. Üretilen bilginin piyasa değerine bakılmakta, para ediyorsa, döner sermaye açısından sağladığı bir kazanç varsa önemsenmekte ve desteklenmekte, böyle bir gelir getirici özelliği yoksa kösteklenmekte, geri plana itilmektedir. Diğer yandan, Türkiye kendi politikalarını kendi çıkarları doğrultusunda üretmediğinden, sosyal bilimlerin üretmesi gereken ideolojik argümanlar da yerli bilim insanlarından ve onların bulunduğu bilim dallarından ve özellikle sosyolojiden değil, dışarıdan karşılanmaktadır. Türkiye'nin uyguladığı politikalar, büyük devletlerin dünyayı kontrol altında tutmak, denetlemek ve enerji kaynaklarını sömürmek adına ürettiği projelerin bir parçası olarak ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla, politikaları belirleyen çevreler onların nasıl uygulanacağını da ilgili ülkelere bildirmektedirler. Türk sosyologlarının kendi bakış açılarına veya ülke çıkarlarına göre görüş üretmelerine, düşünce geliştirmelerine ihtiyaç bulunmamaktadır. Yerli bilim insanlarından sadece verilen emirlere uymaları, Batıdan aktarılan bilgileri savunmaları, gösterilen görevleri yapmaları ve gençleri onların istedikleri gibi bilgilendirmeleri beklenmektedir.

Türkiye'nin kendi çıkarları doğrultusunda bilim ve görüş üretememe sorunu sadece sosyolojiye özgü bir durum değildir. Ülkemizde, Fen ve Tıp bilimlerinin de

---

6 Üniversitelerde her türlü (kadro, kaynak, olanak, statü vs.) öncelik özellikle Tıp Fakültelerine verilmektedir. Tıp Fakültelerini Fen ve Mühendislik Fakülteleri izlemektedir. Üniversitelerin gösteri ve prestij açısından üçüncü sırada Güzel Sanatlar Fakültelerine veya bölümlerine yer verdikleri görülür. Son sırada ise Sosyal Bilimler bulunmaktadır.

kendi ürettikleri bilimsel verileri ilk elden kullanma özgürlükleri yoktur. Türkiye'de halkın vergileri ile finansa edilerek üretilen bilgiler, Türkiye'nin çıkarları doğrultusunda değerlendirilmemekte, artı değere dönüştürülmemekte, üretilen bilimsel veriler emperyalizmin hizmetine sunulmak üzere Batı'da yayınlanan dergilere aktarılmaktadır. Milyonlarca dolar veya avro ödenerek alınan sarf malzemeleri, araç-gereç ve malzemelerle üretilen bilgi ülkede kullanılmamaktadır. Yıllarca emek harcanarak yetiştirilen bilim insanlarının ürettiği bilimsel çalışmaların sonuçları, veriler elde edilir edilmez, Batı'nın hizmetine aktarılmaktadır. Dolayısı ile Batılı çevreler hiçbir emek ve mali kaynak harcamadan, üstelik de sattığı malzeme ve maddelerle, para karşılığı yetiştirdiği bilim insanlarının bilimsel üretimlerine doğrudan el koymakta ve sömürü sistemini devam ettirmek adına o verileri hazır şekilde, teknolojilerine aktarmaktadır.

Eğitim kurumları devletin, sistemin, iktidarın her düzeyde ihtiyaç duyduğu insanı yetiştirmek üzere örgütlenir. İlköğretim kurumları her devletin benimsediği ideolojik yapıya uygun bireyler yetiştirir. Üniversiteler de resmi ve kurulu düzenin bir parçası olarak egemen dünya sisteminin temsilcileri bağlamında mevcut yapının sürmesini sağlayan organlardır. Tüm eğitim kurumları, egemen anlayışlar doğrultusunda toplumları biçimlendirme, uysallaştırma aracıdır.[7]

Toplumu biçimlendirme görevi yüklenen eğitim kurumlarının işi, Türkiye'de çok daha zordur. Zira, bir yandan bu görevi yerine getirirken, diğer yandan da tüm toplumu Batıcılaştırma çabası içerisindedir. Batılı değerleri ve anlayışları dünyaya yayma konusunda en önemli araç sosyolojidir. Batı'nın mutlak üstünlüğü, kutsallığı, değer yargıları sosyoloji aracılığı ile dünyaya yayılmakta, savunulmakta ve benimsetilmektedir. Eğitim ve sosyoloji, Batı'nın egemen ve "mutlak" görüşlerini ideolojik olarak dünya çapında yaygınlaştırırken, üniversitelerde de Batılı zihniyetle donatılan ve alanlarında uzmanlaştırılan kadrolar, sistemin devamı adına çok önemli görevler yerine getirirler. Bu bağlamda, Türkiye'de son yıllarda yeni açılan üniversitelerin ve bu üniversitelere bağlı olarak kurulan sosyoloji bölümlerinin kuruluş amaçlarını irdelemek gerekmektedir. Yeni sosyoloji bölümlerinin hızla ve özellikle Doğu ve Güney Doğu Anadolu illerinde açılması, yukarıda işaret ettiğimiz sosyal bilimlerin önemsenmemesi genel yaklaşımına uygun bir gelişme değildir. O halde sosyoloji eğitimi neden bu kadar yaygınlaştırılmaktadır? Sosyolojinin bu bölgelerde hangi görevleri yerine getirmesi beklenmektedir? Yeni bölümlerin açılması sosyoloji eğitiminin genişletilmesinden öte bazı misyonların ona yüklenilmesi anlamına mı gelmektedir?

---

[7] Timur, a.g.e., s. 62.

Yeni sosyoloji bölümleri bir ihtiyacın sonucu mu yoksa, başka gerekçelerle mi açılmaktadır? Son yıllarda açılan üniversitelerde binlerce mezun verilmiştir. Bu da üniversite mezunu işsiz sayısını hızla artırmıştır. Türkiye'de iş gücü dağılımı açısından üniversite mezunu işsizlerin oranı ortadadır. Hele sosyal alanlardan mezun olanların alanlarıyla ilgili iş bulma olanakları yok denecek kadar azdır. Üniversiteden mezun olunca iş bulamama kaygısı, mevcut öğrencilerin eğitime yönelik güdülerini yakından etkilemekte ve eğitimin kalitesini hızla düşürmektedir. Öğrenci, mezun olduktan sonra, aldığı eğitimle ilgili iş bulamayacağı ön kabulü ile; kendini yetiştirmek yerine, dört yıl boyunca geçer düzeydeki not ve bilgilerle mezun olup başının çaresine nasıl bakabileceğini düşünmektedir. O halde neden bu kadar fazla üniversite açılmakta, açık olan bölümlerin kontenjanları alabildiğince artırılmaktadır?

Toplumsal ve ekonomik kaynakların sınırlı olduğu dünyamızda her alanda plan yapmak önemlidir. Dünyanın geleceği açısından, her ülke, her toplum mevcut olanak ve kaynakları rasyonel ve verimli şekilde kullanmak zorundadır. Yeni üniversitelerin açılması, kurulacak bölümlerin kararlaştırılması ve kontenjanların belirlenmesi bu anlayış doğrultusunda ele alınmalıdır. En verimli yıllarında genç insanların enerjilerini ve zamanlarını boşa harcayarak, onları işsizliğe mahkum etmek, kendilerine, topluma, dünyaya yabancılaştırmak en büyük kötülüktür. Amacı ve geleceği olmayan eğitim vererek gençleri oyalamak, sosyal sorunları ötelemek açısından hükümetlere kısa bir süre kazandırabilir ama ileride daha büyük sorunlara yol açar. Bu bağlamda, her "köye" bir üniversite açmak hükümetlerin başarılarının değil, başarısızlıklarının göstergesidir. Üniversiteler, yüksek düzeyde nitelik kazandırıcı rolüyle çağın gerektirdiği insan gücünü yetiştirmede birinci derecede sorumlu kuruluşlardır. Yüksek öğretimi ülke gereksinimleri yönünde planlama sorumluluğu Yükseköğretim Kurulu'na verilmiştir.[8] YÖK bu konuda yasal görevlerini ve sorumluluklarını yerine getirmeli, siyasi iktidarların popülist politikalarına alet olmamalıdır. Siyasi kadroları paylaşan yerel esnafın her ilde bir veya birden fazla üniversite ile kasaba ekonomisine yapay canlılık kazandırma isteği, kampüs çevresindeki araziler üzerinde rant sağlama beklentisi doğaldır.[9] Oysa her yerde bir üniversite kurmak pek çok olumsuzluk yanında, "üniversite" kavramının içini boşaltmak anlamına gelmektedir.[10]

Diğer yandan, üniversitelerde yeterli sayıda öğretim üyesi ve yardımcısı da bulunmamaktadır. Mevcut öğretim üyesi başına düşen ders yükü ve öğrenci sayısı

---

[8] Muzaffer Sencer, "İnsangücü Planlaması ve Üniversite", *Yükseköğretimde Sorunlar ve Çözümler*, Üniversite Öğretim Üyeleri Derneği, Cem Yayınevi, İstanbul, 1990, s. 146.

[9] Ergun Uğur, "Taşradaki Üniversite", *Yükseköğretimde Sorunlar ve Çözümler*, Üniversite Öğretim Üyeleri Derneği, Cem Yayınevi, İstanbul, 1990, s. 282.

[10] A.g.m., s. 287.

Anadolu Üniversitelerinde büyük bir sorun teşkil etmektedir. Hoca başına düşen ders ve öğrenci ortalamaları, her olumsuz konuda örnek aldığımız Batılı veriler ortalamasının çok üzerindedir.[11] Fazla öğrenci ve ders yükleri ile hocaların düşünmeleri, bilgi üretmeleri, çeşitli konuları sorgulamaları önlenmekte ve üniversite öğretim üyeleri sadece ders anlatan elemanlar pozisyonuna düşürülmektedir. Böyle ağır bir yük altında öğretim üyesi sadece biçimsel ve mekanik yayınlar yapabilmektedir. O mekanik yayınlara dayalı bilgilerin yayınlanabilmesi bile Batı'nın veya işbirlikçilerinin denetimine bağlanmıştır.[12]

Bu görüşler ışığında sormak lazım, neden bu kadar üniversite ve özellikle sosyoloji bölümü açılmaktadır? Mezun olan sosyologların istihdam sorunları çözülebilmiş midir? Mevcut bölümlerin sosyoloji mezunları Türkiye'nin sosyolog ihtiyacını karşılamaya yetmemekte midir?[13] Türkiye'nin daha fazla toplumbilimciye mi ihtiyacı mı vardır?

Üniversitelerin sayısı çoğaldıkça niteliksel özellikleri düşmektedir. Hoca, kütüphane, laboratuar olmadan üniversiteler açılmaktadır. Bugünün üniversitesinde kitap basma, bilimsel içerikli dergi çıkarma anlayışı ve geleneği yok edilmiştir. Üniversite matbaaları kapatılmış, kütüphaneler merkezileştirilmiştir. Türkiye'de üniversiteler baştan beri bilgiyi üretmek yerine aktarmayı tercih etmişlerdir.

Siyasal yönetimler, boş umutlarla halkı oyalamak adına, değer ve önem verilmeyen sosyal bölümler az bir maliyet gerektirdiği için kolaylıkla açmaktadır. Bu tür bölümler için gelişmiş binalara, dersliklere, labrovatuarlara, yayına, kütüphaneye ihtiyaç duyulmamaktadır. Oysa bunların olmadığı yerde üniversite olamaz. O zaman yeni açılan eğitim kurumlarına hangi ad verilmelidir? "Gecekondu üniversiteleri" uygun bir karşılık olabilir mi?

Sosyal bölümler ve özelikle sosyoloji için fazla sayıda öğretim üyesi de gerekmemektedir. Bir iki doktoralı sosyolog bulmak, bir bölüm açmak için yetmektedir. Hatta sosyoloji kökenli öğretim üyesine bile gerek yoktur. İlahiyat, iktisat ve benzeri yan alanlardan mezun olmuş ve dışarıdan doktora yapmış bir-iki öğretim üyesi adayı bularak bölüm açmak mümkündür. İki hoca ve bir eski KİT binası bölüm açmak için yeterlidir. Bu anlayışla, devlet üniversitelerinde onlarca sosyoloji bölümü açılmış ve açılmaya da devam etmektedir. Bu bağlamda son yıllar ve yeni üniversi-

---

[11] Avrupa ülkelerinde öğretim üyesi başına düşen ders yükü ortalaması 8-10 saat ve 20 öğrencidir. Özellikle eğitim bilimcilerin haftalık ders yükü ortalaması ülkemizde 30-40 saattir.

[12] Türkiye'deki bilim insanlarının yayın yapma periyotları yükselme/ünvan alma dönemlerinde artmakta, ünvanlar tamamlandığında veya böyle bir amaç edinilmediğinde düşmekte veya tamamen bitmektedir.

[13] Bugün Türkiye'de altmışın üzerinde sosyoloji bölümü bulunmaktadır. Bunların bir kısmının ikinci eğitim verdiklerini de hesaba katarsak sayı daha da yükselmektedir.

teler için şöyle bir tespit yapmak mümkündür: Devlet üniversiteleri sosyoloji, özel üniversiteler psikoloji bölümleri açmaktadır. Ancak bu kadar çok sosyoloji bölümü, üstelik kadrosu, geleneği, alt yapısı olmayan üniversitelerde hangi gerekçelerle, ne gibi sorunlara çözüm üretmek adına açılmaktadır?

Sosyolojinin ne olduğu resmi kurumlarca tanımlanamamışken, halk sosyolojiye net bir karşılık bulamamışken bu kadar sosyoloji bölümü ne işe yarayacaktır? Yeni kurulan bölümler düşünülerek ve planlanarak mı açılmaktadır? Yeni bölümler bir ihtiyacı karşılamak adına mı kurulmaktadır? Daha önce açılan sosyoloji bölümleri kendinden beklenileni verebildi mi? Yeni veya eski bölümler, temel toplumsal sorunları belirleyip çözüm önerileri getirebiliyor mu? Sosyolog tam olarak neyin uzmanıdır? Türkiye'de belli bir sosyolog tanımı var mıdır? Sosyoloji bölümlerinde hangi niteliklerle donatılmış sosyolog yetiştirilmesi beklenmektedir? YÖK yeni sosyoloji bölümlerinin açılmasına izin verdiğine göre, ihtiyaç duyulan ve beklentilere karşılık gelebilecek bir sosyolog tanımı yapmış olmalı.

Sosyolojinin Batı'da ortaya çıkış amacı, kurulu düzenin devamını sağlayacak görüşler üretmek iken, bizdeki amacı, Batıcılaşma savunusunu başarılı bir şekilde yürütmektir. Bu amaç günümüzde değişmiş midir? Bugün Türkiye'de sosyolojiden kurtuluş reçetesi yazmasını veya kurtarıcı rol oynamasını bekleyen çevreler var mıdır? Kendi kafalarında var olan toplumsal şablonlara göre biçimlenmiş sosyolog prototipinden o şablonlara uygun çözüm önerileri bekleyen çevrelerin ihtiyacı, beklentisi doğrultusunda mı yeni bölümler açılmaktadır? Bu çevrelerin öngördükleri toplum modellerine uygun sosyologlar mı yetiştirilmek istenmektedir? Bu bölümlerin açılmasındaki temel amaç, öngörülen toplum modellerinin olmazsa olmazlığını gösterecek "bilimsel" bilgileri, kurulmak istenilen düzene uygun şekilde ortaya koymak mıdır?

Pek çok yeni üniversite sosyoloji bölümü kurulmaktadır. Bu bölümler özellikle Bingöl, Muş, Adıyaman, Urfa, Mardin gibi Doğu ve Güney Doğu Anadolu illerindeki üniversitelerde yer almaktadır. Devlet, her zaman siyasal tercihlerine uygun şekilde bilgi üreten, vatandaşlarına yurttaşlık bilgisi ve "bilinci" veren, resmi ideolojiye ve düzene yakın duran bir sosyoloji anlayışını tabana yayarak sorunlara çözüm bulma anlayışında olmuştur. Bu bölgelerde yeni sosyoloji bölümlerinin açılmasının nedenlerinden birisi de, devletin Kürt sorununun çözümü konusunda yeni yaklaşımlar deneme isteğinin bir sonucu olabilir.

Kürtlerin sosyo-kültürel ve siyasal haklarını, Kürt kimliği merkezli bir anlayışla elde etme çabasında olan Kürt milliyetçilerinin ve bölgeyi yeniden şekillendirmek isteyen çevrelerin sosyolojiye ayrı bir sempati duydukları bilinmektedir. Diğer yandan, Kürt milliyetçiliğine mensup gençler sosyolojiye yoğun bir ilgi göstermektedirler. Bu gençler, siyasal talepleri doğrultusunda sosyolojiyi bir araç olarak kullanmakta, sosyoloji bölümlerini tercih etmekte ve ona önemli bir misyon yüklemektedirler.

Yeni bölümlerin açılmasında bu faktörün de etkili olduğunu, bölgesel taleplerin, açıktan olmasa da, göz önünde tutulduğunu öne sürmek mümkündür.

Her siyasal sistem ve anlayış, bu anlayışa uygun siyasal elitler yetiştirir. Yine her siyasal anlayış, takım olarak devlet kapısını ele geçirirken yetiştirdiği ekiplerden yararlanır. Yeni üniversiteler ve yeni bölümler ülkeyi yöneten bugünkü siyasal iktidarın kadrolaşma alanları olarak işlev görmektedir. Yeni sosyoloji bölümlerinin, siyasal iktidarın zihniyetine uygun şekilde, *onun kadrolaşma* anlayışına bağlı olarak kurulmuş olmaları da mümkündür.

Her ile bir üniversite açma projesi, sadece siyasal bir yatırım veya yerel siyasal talep/baskı sonucu mudur? Yoksa mevcut cemaatçi-muhafazakar siyasal anlayışı yaygınlaştırmak ve ileriye dönük daha köklü, insan kaynaklarına sahip olma anlayışını mı yansıtmaktadır? Özellikle devletin yerine getirmesi gereken barınma ve beslenme sorunlarını cemaatler hangi insani nedenlere bağlı olarak karşılamaktadırlar? Cemaatler öğrencilerin beslenme ve barınma ihtiyaçlarını karşılarken, onlardan neler yapmalarını, nasıl davranmalarını, ne tür insan prototipi oluşturmalarını ve mezun olduktan sonra aldıkları hizmetlerin karşılığını nasıl ödemelerini istemektedirler? Yine cemaatlerin tüm bu faaliyetleri sadece "Allah rızası" için mi yapılmaktadır? Yoksa büyük bir devletin Orta Doğu ve Kafkasya projeleri doğrultusunda mı biçimlendirilmektedir?

Yeni bölümlerin açılmasını etkileyen bir başka faktör de, dinsel cemaatleşmelerdir. Son yıllarda cemaatlerin hızla üniversite öğrencilerini ve öğretim kadrolarını ele geçirmek için faaliyet içerisinde bulunduklarını izlemekteyiz. Cemaatlerin eğitim kurumlarını ve devleti yöneten tüm kadroları ele geçirme anlayışı doğrultusunda yoğun bir çalışma içinde oldukları görülmektedir. Özellikle lise ve devamında veya bağımsız olarak üniversite öğrencileri, yurtlar, dershaneler, öğrenci evleri, kitap evleri ile cemaatlerin geniş bir toplum kesimini kontrolü altına alması bu durumun en açık örnekleridir. Yine öğretim üyeleri arasında da cemaatlere bağlı olanların sayılarının hızla artırıldığı, cemaatlerin kadrolaştığı bölümlere farklı anlayışlara sahip hiçbir öğretim elemanının alınmadığı bilinmektedir. Dolayısı ile yeni üniversiteler ve bölümler de, özellikle ekonomik açıdan gelişmemiş bölgelerde, cemaatlerin bakir ve sorunsuz faaliyet alanlarını oluşturmaktadır. Başından beri bunun çok iyi şekilde farkında olan ve insanların temel gereksinimlerini karşılama anlayışı üzerinden yaygınlaşan, kitleselleşen cemaatlerin, onlara sorunsuz kadrolaşma olanağı hazırlayan yeni alanlara ilgisiz kalmaları beklenemez. Hatta yeni sosyoloji bölümlerinin açılmasını talep ederek oralarda kadrolaşmaya bile çalıştıklarını söylemek yanlış olmasa gerek. Bir başka anlatımla, yeni bölümlerin açılmasında cemaat taleplerinin de etkili olduğunu belirtmek mümkündür.

Her kesim yeni sosyoloji bölümlerinden bir şeyler beklemekte, bir şeyler umut etmektedir. İktidar yeni bölümler açarak, en azından, her bölüme 70-80 öğrenci

yerleştirip gençleri dört yıl daha oyalamayı, yandaş esnafa müşteri bulmayı, yatırım yapılmayan bölgelere kaynak aktarmayı ve bunlardan daha da önemlisi kadrolaşmayı; cemaatler, sosyoloji aracılığıyla daha çok genci bünyesine katmayı ve yine çeşitli kurumlarda kadrolaşmayı; Kürt milliyetçileri, öngördükleri sosyo-kültürel dönüşümü sosyolojiyi de kullanarak gerçekleştirmeyi hedeflemekte ve yeni bölümler tüm bu taleplerin belki de ortak sonucu olarak, hepsinin birden etkisiyle, hızla yaygınlaştırılmaktadır. Demek ki yeni kurulan sosyoloji bölümlerinden devlet, hükümet, yerel sermaye, cemaatler ve etnik-milliyetçi çevreler çok şey beklemektedir. Ancak bu bölümlerin kimin adına hangi siyasal çözümler üzerinde derinleşeceklerini zaman gösterecektir.

II. Meşrutiyet'ten beri Türkiye'de sosyologlar, ağırlıklı olarak, çeşitli iç ve dış nedenlerle, Batı sosyolojisinin sözcülüğünü, temsilciliğini yapmaktadırlar. Bu nedenle de oradan oraya savrulmakta, dünyaya egemen olan ülkelerin sosyoloji anlayışlarını öne çıkarmakta ve ağırlıklı olarak da eklektik bir sosyoloji anlayışını temsil etmektedirler. İkinci bir grup sosyolog bu anlayışın da uzağında, kendilerini tamamen Batılı fikirlere ve çeviri metinlere teslim ederek sosyoloji yaptıkları sanısındadırlar. Günümüz Türkiye'sinde sıkça rastlanan ve etkili de olan bu tür sosyologların sosyoloji anlayışları Batılı sosyologların görüşlerini "bilimsellik" adına yaymak ve kendi ülkelerinden sosyoloji adına sadece ham verileri derlemek şeklinde biçimlenmektedir. Esen rüzgarlara göre savrulmayan ve biçim değiştirmeyen, Türkiye'nin çıkarlarını ve toplumsal özelliklerini merkeze yerleştirerek bir sosyoloji geleneği oluşturmayı temel sorun yapan sosyologlar da bulunmaktadır. Dolayısı ile Türkiye'de sosyoloji bu üç, daha doğrusu iki temel eğilimin elinde şekillenmektedir. Ancak Türkiye'deki sosyoloji eğitiminde özgünleşmeye gidiş söz konusu değildir. Kurumsal ve kavramsal açılardan içi boşaltılmış, bilimsel ve ekonomik özerkliği yok edilmiş üniversitelerde bu kadar çok sosyoloji bölümünün açılması ve sosyoloji eğitiminin genişletilmesi, sosyolojinin daha da sulandırılmasından başka bir anlama gelmemektedir. Sosyoloji eğitiminin ve Türk sosyolojisinin özgünlüğüne, bağımsızlığına kavuşması, belirgin bir kimlik edinmesi ancak sosyal sorunlara kendi toplum çıkarları adına sahip çıkması ve sözünü söyleyebilmesiyle mümkündür. Siyasetin oyuncağı haline getirilen sosyolojiden, yeni üniversite ve bölümlerden düzeyli bir sosyoloji eğitimi beklemek boşunadır.

TÜRK SOSYOLOGLARI VE ESERLERİ ÜZERİNE

Türk Sosyologları ve Eserleri - I[*]

Baykan Sezer

Yurdumuzda Sosyoloji

"Türk Sosyologları ve Eserleri" adı altında yeni bir konuyu tartışmaya girişeceğiz. Bu girişimimiz sırasında gerçekte Türk sosyoloji tarihini ana çizgileri ile saptamaya çalışacağız. Gerçek amacımızın bu olmasına karşılık "Türk Sosyologları ve Eserleri" başlığını benimsedik. Bu, çizdiğimiz amaçlara göre, en azından ilk ağızda, elde edeceğimiz sonuçların sınırlı kalacağının, tartışmaya açık olacağının daha başlangıçta bizce bilinmesinden ileri gelmektedir.

Sosyoloji konusunda günümüz Türkiye'sinde artık çok sayıda araştırma yapılmaktadır. Bu araştırmalar sonunda çeşitli başarılı sonuçlar da elde edilmektedir. Ancak çok değişik konulara el atmasına karşılık Türk sosyolojisi kendi gelişmesiyle, geçmişiyle pek ilgilenmez görünmüştür. Konumuzun güçlüğü, elde edilecek sonuçların daha başta beklenen sınırlılığı da önce buradan ileri gelmektedir. Türk sosyoloji tarihi konusunda günümüzde belli bir tartışma başlatılmış, Türk sosyolojisinin belli başlı temel taşları belirlenmiş olsa idi çok değişik ve başka açıdan ele alınsa bile Türk sosyoloji tarihini bu tartışma çerçevesinin getirdiği rahatlık içinde yazmak kolay olacaktı. Bugün tartışmalarımız için en azından bilinen, belirli ve sağlam bir çıkış noktasından yoksun bulunuyoruz. Bu durum, bizi ister istemez Türkiye'de belli başlı sosyoloji metinlerinin saptanmasına ve Türk sosyoloji tarihinin malzemesini oluşturacak bu metinlerin tartışmasına götürecektir. Ve bu nedenle çalışmamıza "Türk Sosyologları ve Eserleri" adını verdik. Türk sosyologlarının çalışmalarının doğrudan ele alınıp tartışılması araştırmalarımızın ağırlığını oluşturacaktır. Bu tartışmalardan yola çıkarak ileride "Türk Sosyoloji Tarihi"nin yazılabileceğine inanıyoruz.

---

[*] Bu yazı daha önce *Sosyoloji Dergisi*, 3. Dizi - 1. Sayı, İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul, 1989 içinde yayınlanmıştır.

Konumuzla yakından ilgili çalışmalar yok değildir. Ancak bu çalışmaları birkaç öbekte toplamamız gerekmektedir. Birinci öbekte toplanacak olan çalışmalar, doğrudan doğruya Türk sosyoloji tarihini ele almışlardır. Fakat bizi en yakından ilgilendiren bu çalışmalardan hiçbirisinin bir makalenin sınırlarını aşmadığını üzülerek görmekteyiz. İkinci öbekte sosyolojiyi de içine alan geniş kapsamlı çalışmalar bulunmaktadır. Bu çalışmalara örnek olarak Hilmi Ziya Ülken'in *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*'ni[1] gösterebiliriz. Ve tartışmalarımız sırasında bizlere en fazla ışık tutacak çalışmalar, bu öbek içinde toplanabilecek kitaplar olacaktır. Özellikle kendisi de bir sosyolog olan Hilmi Ziya Ülken'in kitabı, konuyu daha geniş bir çerçeve içinde ele almasına karşılık, yenisi yazılıncaya kadar Türk sosyoloji tarihi konusunda eldeki tek çalışma olarak kalacaktır.* Konumuzla ilgili bir başka çalışmalar dizisi ise, başta Ziya Gökalp olmak üzere çeşitli Türk sosyologları üzerine yapılmış araştırmalar ve yine çeşitli sosyoloji alt-dallarında yurdumuzda yürütülmüş araştırmaların dökümü ya da kısa tarihçelerinden oluşmaktadır. Söz gelişi Türkiye'de köy sosyolojisi konusunda bu tür çalışmalarla karşılaşıyoruz.[2] Bu tür çalışmalar, bu kez de aksine konuyu çok dar bir çerçeve içinde ele almaktadırlar. Ayrıca tek tek sosyologlarımız üzerine yapılmış çalışmaları bir yana bırakırsak bu öbekte yer alacak çalışmaların Türkiye'de ortaya çıkan sosyoloji görüşleriyle ilgilenmeden bazı uygulamaların sonuçlarını değerlendirmekle yetindiklerini göreceğiz.**

Bizde sosyoloji, Batı'dan aktarılma bir bilimdir. Türk sosyolojisi, en çok da bu konuda eleştiriye uğramıştır. Bir yerde ve biraz da bu nedenle kendi sosyoloji tarihimiz gerekli ilgiyi görmemiştir. Yurdumuzda günümüzde de sosyoloji dalında her hangi bir kişi, Batı'daki sosyoloji görüşlerinden birisini kendisine hiçbir kayıt koymadan düşün yaşamımıza aktarabileceği gibi bu görüşün uygulamalarına da girişebilir. Bu durumda Türk sosyoloji tarihini ayrı bir araştırma konusu olarak ele almak gereksiz olduğu gibi imkânsızdır da. Gereksizdir. Çünkü günümüz Türk sosyoloji çalışmalarını anlamamızda hiçbir katkısı olmayacaktır. Batı sosyolojisindeki gelişmeleri izlemenin, bize bu konuda daha fazla yardımcı olacağı düşünülemez. Çünkü sosyologlarımız üzerine Batı etkisi çok çeşitli nedenlere bağlanabileceği için bir bütünlük içinde bunların ele alınması güçtür. Bu durumda ise ancak tek

---

1 Ülken, Hilmi Ziya, *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, Selçuk Yayınları, 1966.

* Bizim Hilmi Ziya Ülken'in kitabına rağmen yeni bir çalışmaya girişmiş bulunmamızın nedeni, genel düşünce tarihimizin içinde sosyolojinin yerini saptamak ve özelliklerini araştırıp gün ışığına çıkarmaktır. Aynı zamanda metinlerin tanıtılmasını da amaçlayan bir çalışmada boyutları sınırlı tutmanın sayılamayacak yararları vardır. Fazladan Türk sosyolojisi kendisine ayrı bir ilgi gerektirecek zenginliktedir de.

2 Ülken, Hilmi Ziya, "La Sociologie Rurale en Turquie", *Sosyoloji Dergisi*, Sayı: 6.

** Gül Ergil'in *Türk Köyünde Modernleşme Eğilimleri, Rapor II:* Köy Araştırmaları İzahlı Bibliyografyası" (DPT, 1971) adlı çalışması bu tutuma bir örnektir.

tek sosyologlarımız üzerine yapılacak araştırmalarla ya da bunların toplamlarıyla yetinmek zorundayız.

Ancak Türk sosyolojisinin çeşitli görüntüleri bizleri yanıltmamalıdır. Türk sosyologlarının çoğunluğunun Batı'dan etkilendiği, konularıyla ilgili ilk bilgileri Batı'dan aktardıkları tartışma götürmez bir gerçektir. Sosyologlarımızın bir bölüğü Batı'dan aktardıkları kuramların yalnızca basit uygulayıcıları olarak kalsalar bile büyük çoğunluğu Türkiye'nin sorunları önünde düşünmüşler, Batı'dan aktardıkları öğretilerin sınırları içinde de olsa, sorunlarımıza bir açıklama ve çözüm yolları getirmeye çalışmışlardır.

Batı'da ve Bizde Sosyoloji

Sosyoloji, Batı düşüncesinin ürünü bir bilim dalıdır. Çok kez tekrarladık. Sosyoloji, ancak Batı Avrupa ülkelerinde ve XIX. yüzyılda karşımıza çıkacaktır. Ve kendisine konu olarak toplumun temel sorunlarını ele alacaktır, insanlığın kendisini buncasına ilgilendiren konulara Batı Avrupa ülkeleri dışında ve XIX. yüzyıla kadar ilgi göstermemiş ya da toplum yaşamında hiçbir sorunla karşılaşmamış olması düşünülemez. Bu nedenle Batı'da sosyolojiyi doğuran olay, ne çelişkisiz ve tasasız bir *toplumda sorunların yeni ortaya çıkması*, ne de *bu sorunların yeni bilincine* varılmasıdır. Batı'da sosyoloji biliminin ortaya çıkmasına yol açan olay daha önceden var olan ve bilinen sorunların Batı'nın ulaşmış olduğu uygarlık düzeyi içinde artık çözümlenebileceği inancıdır. Batı'da toplum düşünce tarihini felsefî ya da ütopik ve bilimsel olarak iki döneme ayırma alışkanlığının temelinde de bu olay bulunmaktadır.

Toplum bilimlerine, etkinliklerini başarılı sonuçlarıyla kanıtlamış bulunan doğa bilimleri örnek tutulmak istenmektedir. Bilimsellik ise, doğa bilimlerinin laboratuar deneylerinde denek ve koşullara egemen olmakla bir sayılmaktadır. Toplum olayları üzerinde buna benzer bir egemenlik kurulabileceği inancı Batı'da yaygınlaşmaya başladığı için sosyoloji, bir bilim olarak ancak XIX. yüzyılda ve Batı Avrupa ülkelerinde ortaya atılmıştır.

Gerçekten XIX. yüzyılda Batı'da bu inancın güçlenmesine izin veren koşullar bulunuyordu. XIX. yüzyıl, Batı'nın dünya egemenliğini ele geçirdiği bir dönemdir. Batı, yalnızca dünya egemenliğini ele geçirmekle kalmamış, bu egemenliğin getirdiği üstünlükten umduğunun üzerinde sonuçlar almaya başlamıştır. Bu durum, Batı'ya yeryüzündeki gelişmelere istediği yönü verebileceği inancını kazandırmış ve bu inancın sonucunda da doğa bilimleri örneğinde yeni bir bilim oluşturmaya koşulmuştur.

Batı dünya egemenliğini ele geçirmiş ve bu egemenliğin getirdiği üstünlüklerden umduğunun ötesinde yararlanmıştır ama bu olay aynı zamanda Batı toplumları-

nın çelişki ve sorunlarının o güne kadar bilinmeyen boyutlara ulaşmasına yol açmıştır. Batı, elde etmiş olduğu dünya egemenliğini (bu egemenliğin içine olaylar ve koşulları üzerinde sözde egemenliğini de katmaktadır) kendi sorun ve çelişkilerini çözmekte kullanmayı amaçlamaktadır. Yeni geliştirdiği sosyoloji bilimine yüklediği görev de, bundan başka bir şey değildir.

Ancak Batı, bu egemenliğini ve bu egemenliğinin kaynağını tartışma konusu yapmaya yanaşmamaktadır. Ulaşmış olduğu uygarlık düzeyinin bir ürünü saymaktadır. Buna bağlı olarak Batı'nın kimliği ve günümüzde elde etmiş olduğu yeri bir araştırma, tartışma konusu olmamış; değişik yorum ya da değer yargıları alanı olarak kalmıştır. Böylece sosyolojiden beklenen, yalnızca Batı'nın gelişmesi içinde karşılaştığı sorunlara uygulama alanında geçerli çözümler dizisini araştırıp geliştirmek olmuştur. Bunun sonucunda Batı'da sosyolojinin genel görüntüsü, Batı uygarlığının değişik yorum ve değerlendirilmesinden yola çıkarak sorunlar için bir çözümler dizisi ya da sistemleri olmaktadır. Bu öneriler başarısızlığa uğradıkça ya daha eksiksiz sayılan yeni çözümler geliştirilecek ya da sorunların tanımlanmasını da içinde taşıdığı için Batı üzerine yeni yorum ve değer yargıları getirilecektir.

Bugün Batı kendisini, XIX. yüzyılda kendisini bunaltan birçok sorundan uzak görmektedir. Bu gelişmede sosyolojinin bir katkısı olmamıştır. Ve günümüzde Batı sosyolojisi, artık günlük bazı işler için çeşitli kolaylıklar öneren ve önemi giderek tartışma konusu yapılan bir bilim durumuna düşmüştür. Sonuçta Batı'da sosyoloji, felsefesinin bir devamı, ama bu kez uygulanabilir ve hemen sonuçları alınabilir, bir yorum ve değerlendirmeler sistemi olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu nedenle Batı sosyoloji tarihi, çoğu kez toplum kuramları tarihi adı altında işlenecektir. Bu kuramların kendi aralarındaki çekişmelere ve önerdikleri çözümlere gerçek önünde sınanmaları sonucu gerekli düzeltmelerin getirilmesiyle bir birlik sağlamak ve Batı sosyoloji tarihinin bir bütünlük içinde işlemek mümkün sayılacaktır.

Yurdumuzda ise durum değişiktir. Batı sosyolojisinde görülen gelişmenin bir benzerini Türkiye'de beklemenin imkânı yoktur. Batı dünya egemenliğini ele geçirmesi sonucu bu üstünlüğünden yararlanarak sorunlarına çözüm getirmek isterken Osmanlı İmparatorluğu, aksine dünya egemenliğini elinden çıkarmış olmanın getirdiği sorunlar içinde bocalamakta idi. Özetle sosyoloji, bizde ve Batı'da birbirlerinden çok farklı sorunlara karşılık aramıştır. Ve bu durum, sosyologlarımızın şaşkınlığının bir ürünü değildir. Türkiye, sorunlarına çözüm yolunu Batıcılaşmakta seçmiştir. Bu seçim içinde kazanacağı yeni kimliğini tanımlamak ve bu seçimin getireceği yeni sorunlara çözüm aramak için Batı sosyolojisine başvurmuştur.

Türk Sosyolojisinin Özellikleri

Türkiye'de Batı seçimi, toplumun sorunlarına çözüm bulabilmek amacıyla yapılmıştır. Yanılgılar, yanlışlar olabilir. Ancak Batıcılaşma çabasına girişenlerin iyi isteklerinden kuşku duymamızı gerektirir hiçbir haklı neden yoktur. Batı'dan sorunlarımıza çözüm bekleniyor ve bu yüzden çeşitli çözüm reçeteleri ithal ediliyordu. Bu sıralar Batı'da sosyoloji gelişmeye başlamıştır. Ve sosyoloji, Türkiye'deki beklentilere uygun olarak toplum sorunlarına çözüm getirdiği iddiasıyla ortaya çıkmış bir bilim dalıdır. Bu nedenle sosyoloji, hiçbir gecikmeye uğramadan Türkiye'de bilinen, öğretilen Batı bilim dallarının başında gelecektir. O günlerin koşulları da göz önüne alındığı zaman söz gelişi Durkheim'ın kitap ve görüşlerinin çok kısa bir süre içinde Türkiye'de bilinir, tartışılır olması ilgi çekicidir. Bu koşullarda Batı'da ve Türkiye'de durum, elbet önemli farklılıklar gösterecektir. Batı, dünya egemenliğini ele geçirmiş olmanın verdiği güvence ile sorunlarının üstesinden gelebileceğine inanmıştır. Bizler ise, sorunlarımızı çözebilmek amacıyla Batı'ya yanaştık. Ve bu yanaşma sırasında Batı'da sosyoloji bilimi çerçevesi içinde bir dizi çözüm yolu reçetesiyle karşılaştık.

Daha önce de değindik. Batı, hiçbir zaman kendi kimliğini tartışma konusu yapacak olan dünya egemenliğinin kaynağı sorunu üzerine eğilmemiştir. Bunu doğal saymış, ulaşmış olduğu uygarlık düzeyinin bir ürünü olarak benimsenmiştir. Bu nedenle hem kendi toplum tanımlarını ve kuramlarını mutlak saymış ve hem de önerdiği çözüm yollarının bütün toplumlar için geçerli olduğunu öne sürmüştür. Türk aydınları, konuyla söz konusu biçimde karşı karşıya geldi. Sorunlar içinde bocalamamızın nedeni olarak Batı'da sosyoloji dalında geliştirilen çözüm yollarını bilinmemesi gösterildi. Ve bu durumda Batı sosyolojisinin en kısa sürede yurdumuzda aktarılmasına girişildi. Bütün bu girişimlere karşılık başarı elde edilemediği zaman bu olay, Batı sosyolojisindeki en son bilgilerin henüz bizde bilinmemesine bağlandı. Ve giderek Türk sosyolojisinde Batı aktarmacılığı, başlangıçtaki amaç ve nedenini de unutarak, bir gelenek durumuna dönüşecektir.

Batı aktarmacılığının yanında Türk sosyolojisinin ikinci önemli özelliği daha böylece karşımıza çıkmaktadır. Sorunların çözümlenmesi yolunda karşılaşılan güçlüklerin nedeni son sosyoloji kuramlarının bilinmemesi olunca buradan çıkarak Türkiye'nin ana sorununun bilgisizlik olduğu ve buna bağlı olarak çözüm yolunun eğitimden geçtiği öne sürülecektir. Sonuçta Türkiye'deki sosyoloji çalışmaları ve araştırmaları Türk gerçeğinin araştırılması, tartışılması olmaktan çok sosyoloji bilgilerinin edinilmesi, öğretilmesiyle sınırlanmıştır. Çoğu kez sosyolojinin kendisinin ne olduğu ve sosyoloji tarihi üzerine tartışmakla yetinilmiştir. Tek sorun da, bu kısır tartışmalardan elde edilmesi beklenen bilgilerin Türk halkına ya da genç kuşaklara nasıl aktarılabileceği olacaktır. Gerçi sosyoloji çalışmaları arasında "alan araştırmaları"na da rastlanılmaktadır. Ancak bu çalışmalardan birçoğu gerçek bir araştırma olmaktan çok sosyoloji aracılığıyla edinilmiş bilgilerin günlük yaşama

uygulanması ya da bu bilgilerin Türk günlük yaşamı önünde sınanması çabası olarak kalmıştır.*

Aynı tutumu Türkiye'de sosyolojinin Türk tarihini ele alış biçiminde de izlememiz mümkündür. Sosyolojinin tarih önünde tutumu, elbet açıklayıcı modellerle genel eğilim ve yasaları bulmak ve gerçek açıklamaları getirmektir. Ancak bu düşünce ürünü modellerin tarihten ve tarihî olaylardan kaynaklanması zorunludur. Bizde vakanüvis tarihçiliği ile birlikte tarihin kendisi küçümsenmiştir. Sosyologlarımız, açıklamalarının tarihin yerine geçtiğini öne sürmüşler ve tarihe görüşlerini renklendirmek ya da doğrulamak için, o da Türk tarihinin buna izin verdiği ölçüde, başvurmuşlardır. Ziya Gökalp'in *Türk Medeniyeti Tarihi*[3] adlı kitabı ya da Mehmet Ali Şevki Bey'in Osmanlı İmparatorluğu üzerine yazıları,[4] Türk sosyologlarının tarihimiz karşısındaki tutumlarının en açık örnekleridir.

Kısacası XIX. yüzyılda Türkiye içinde bulunduğu çeşitli sorunlar içinde bocalarken çözüm yolunu Batı seçiminde bulmuştur. Batı seçimi çözüm sayıldığı için aynı Batı'dan hazır çözüm reçeteleri beklenmiştir. Sosyoloji, bu genel çabanın bir ürünü olarak karşımıza çıkmaktadır. Türk gerçeklerinin özelliklerinin göstereceği güçlüklere ya da yapılan araştırmaların sonuçlarına göre yalpalamamıştır. Düşünce düzeyinde yapılan benzetme ve yakıştırmalarla sınırlı kalmıştır. Bu açıdan ele alındığında Türk sosyoloji tarihinin hazırlanmasının çok kolay olabileceğini düşünebiliriz. Düşünce düzeyinde kaldığına göre düşünce kurallarına, başka deyişle mantığa uygun bir yol, bir plân izlememizle Türk sosyoloji tarihinin ana çizgilerini bulabilmemiz gerekir. Oysa Türk sosyoloji tarihini hazırlama girişiminde sorunlar o denli basit olmayacaktır.

Türk Sosyolojisinin Önemi

Önce Batı aktarmacılığını yalnızca sosyolojiye özgü bir olay saymamamız gerekir. Yurdumuz son dönem tarihinde bütün alanlara yaygın genel bir eğilimdir. Yine bir başka konu da, sosyolojide görülen Batı aktarmacılığını salt bir Batı hayranlığı ile açıklamanın yetersiz kalacağıdır. Hayranlığın ötesinde Batı seçiminin toplumumuz sorunlarına gerçekten bir çözüm getireceğine inanıldığı için bu yol tutulmuştur. Sosyologlarımız Batı'dan aktardıkları "kurtuluş yolu" reçeteleri önermişlerdir. Ancak bunu yaparlarken çeşitli sorunlarla karşılaşmışlardır. Kendilerini bu sorunların

---

* Alan araştırmaları özellikle köy sosyolojisi dalında yaygındır. Bugün yapılmış bunca alan araştırmaları sonunda Türk köyü üzerinde sosyolojinin yeni bilgi olarak bizlere ne kazandırdığını ciddî olarak sorabiliriz.

3 Gökalp, Ziya, *Türk Medeniyeti Tarihi*, Kültür Bakanlığı, 1976.

4 Şevki, Mehmet Ali, *Osmanlı Tarihinin Sosyal Bilimle Açıklanması*, Elif Yayınları, 1968.

çözümü çabası içinde bulmuşlardır. Türk gerçeğinin direnci önünde Türkiye'deki "çağdışılık" ya da Türk toplumunun "azgelişmişliği" kolay suçlamalarına kaçsalar bile Türk gerçeğini açıklamak zorunluluğunu duymuşlardır.

Batı sosyolojisinin yurdumuza aktarılma gerekçesi akıl düzeyinde aranmış olsa bile sosyologlarımız hiç de fildişi kulelerine çekilip ahkâm kesen masa başı düşünürlerden olmamışlardır. Aksine sorunların çözümleriyle çok yakından ilgilenmişlerdir. Sorumluluk yerlerinde bulunmuşlar, Türkiye'nin kaderinde etkili olmuşlardır. Ziya Gökalp, Osmanlı İmparatorluğunun son yıllarında Türkiye'nin kaderine yön veren İttihat ve Terakki'nin ideologu ve akıl hocasıdır. İttihat ve Terakki'ye muhalefeti yürütenlerin başında Türkiye'de sosyolojinin kurucularından bir başka kişi, Prens Sabahattin bulunmaktadır. Aralarındaki sosyoloji tartışması, gerçekte bir iktidar çekişmesidir. Bir başka sosyologumuz Necmettin Sadak, dışişleri bakanlığına kadar ulaşmıştır.* Sol kesimde de benzeri olaya tanık oluyoruz. Türkiye'de sol akımın öncülerinden sayılan Mustafa Suphi, adını önce Bouglé'nin *Qu'est-ce que la Sociologie?* adlı kitabının çevirisiyle duyurmuştur. Yine son yıllarda en geniş tabanlı sosyalist partinin, T.İ.P.'in genel başkanı Behice Boran, eski bir sosyoloji doçentidir.**

Sosyologlarımızın önemli yerlerde büyük sorumluluklar yüklendiği bu dönemde Türkiye, büyük değişmelere tanık olmuştur. Bu değişmelerde sosyologlarımızın etkisi, elbet tartışma konusudur. Bu etkiyi abartmaktan kaçınmak, sağduyunun bir gereğidir. Ancak bu değişmeler, sosyolojinin ana konusunun toplum olayları ve toplum değişmeleri olduğu da anımsanırsa, Türk sosyolojisine yeni boyutlar kazandırmaktan geri kalmamıştır. Büyük sorumluluk yerlerinde bulunan Türk sosyologları, toplumda ortaya çıkan bu değişiklikleri yakından izlemişlerdir. Toplumumuzda karşılaşılan sorunların çözümlenmesi işine candan koşulmuşlardır. Kazandıkları başarı, ayrı bir konudur. Fakat yapıtlarında bu değişmelerin, çözüm bulma çabalarının derin izlerini bulmamız mümkün olmaktadır. Ve sosyologlarımızın yapıtları, önce bu nedenle önemlidir.

Kimlik değiştirmeye varan bir yenileşme çabası içindeyiz. İki yüzyılı aşkın bu çabanın sonunda da henüz kesin sonuçlara ulaştığımızı söyleyemeyiz. Yeni girişimlerden önce mutlaka geçmişte yapılmış yanlışlardan gerekli dersleri almamız zorunluluğu bulunmaktadır. Aynı yanılgılara yeniden düşmemek ya da Christophe Colombe'un yumurtasını yeniden keşfetmemek için geçmişle hesaplaşmamız kaçınılmazdır. En az bu nedenle Türk sosyoloji tarihi, üzerinde durmamızı gerektiren bir konudur.

---

* Ziya Gökalp'in çalışma arkadaşlarından bir başkası, Fuad Köprülü de aynı görevi yüklenmiştir.

** Bir başka sosyalist partide önemli sorumluluklar yüklenmiş bulunan Oya Baydar da, eski bir sosyoloji asistanıdır.

Çalışmamızın Plânı

Sosyologlarımızın kendi çabaları içinde vardıkları sonuçlara ilgisiz kalır ve Türk sosyolojisini dar bir açıdan, Batı sosyolojisi açısından ele alırsak Türk sosyoloji tarihini Fransız sosyolojisi etkisinin ağır bastığı birinci dönem ve Amerikan sosyoloji etkisinin ağır bastığı ikinci dönem olarak iki döneme ayırabiliriz. Bu plân çerçevesi içinde Türk sosyolojisi ele alınabilir ve bu plânın seçimine bizleri iten gerekçeler için de uzun, gerçekten doğru açıklamalar getirilebilir. Ancak kısa sürede bu plân içinde Türk sosyolojisi üzerine pek bir şey söylenemeyeceği ve Türk sosyolojisinin bütün zenginliğiyle kavranamayacağı görülecektir. Türk sosyolojisinde önemli olan, Batı'dan bize aktarılmış olan bilgiler ve bu bilgilere dayalı bir öğretim ve eğitim sistemi değil; Türk sosyologlarının, büyük yanılgılarla dolu bile olsa, toplumumuza yön verme çabalarıdır. Ve çabaları içinde karşılaştıkları güçlükleri nasıl değerlendirdikleri ve güçlükler önünde ne gibi çözüm yolları önerdikleridir. Tartışmalarımızda önce bu konular üzerinde duracağız. Sosyoloji kuram ve öğretilerinin yurdumuza aktarılışını ve bunların yurdumuzda uygulanması girişimlerini, kendi sorunlarımızla ilgili saymadığımız ölçüde, tartışmalarımızın dışında bırakacağız.

Tartışmalara Türk sosyolojisini ele alan çalışmaların eleştirisi ve bu eleştiriler ışığı altında Türk sosyolojisinin kaynaklarını ve belli başlı eğilimlerini değerlendirmekle başlayacağız. Yurdumuzda Türk sosyoloji tarihi, Prens Sabahattin ile Ziya Gökalp'in görüşlerinin karşılaştırılması olarak görülmüştür. Biz de ilk önemli başlığımızı Türkiye'deki bu iki sosyoloji öncüsüne ayıracağız. Türk sosyolojisinin öneminin Türkiye'nin içinde bulunduğu büyük değişmeyi yakından izlemesinden ileri geldiğini belirtmiştik. Bu nedenle bu iki öncü dışında sosyologlarımız yerine bu değişmeyi izlemeye çalışacağız. Söz konusu değişme, günümüze damgasını vurmuş ve Osmanlılığın inkârından çıkarak Kemalizme ulaşan bir değişmedir. Bu değişme içinde iç bağlantıyı kuran, aradaki zorluklara karşılık arayan ve böylece toplumumuza yeni bir dünya görüşü kazandırmaya çalışan *Türkçülük, laiklik, kültür ve uygarlık* ve *Batıcılaşma* sorunları tartışmamızda öbür önemli ana başlıkları oluşturacaktır.

Sosyoloji, bize Batı'dan aktarılma bir bilimdir. Ancak sosyoloji aynı zamanda toplum sorunlarının üzerine bilinçle gitmek isteğinin bir ürünüdür. Kaynağına bakıp sosyolojiyi horlayamayız. Bu, bizim kendi sorunlarımıza bilinçli eğilmek isteğimizi engellemek olur. Biz, bu nedenle, Türk sosyolojisinin özellik ve farklılıklarının altını çizmemize izin vereceği umuduyla tartışmalarımıza ayrı bir önem yakıştırıyoruz.

A.- TÜRK TOPLUM DÜŞÜNCESİ KAYNAKLARI

Sosyoloji, Batı kaynaklı bir bilimdir ve yurdumuza Batı'dan ithal edilmiştir. Bu nedenle Türk sosyoloji tarihi, bir yerde esinlendiği Batı sosyolojisinin doğuş koşullarından, öte yandan da Türkiye'ye ithal koşullarından yakından etkilenmiştir. Ancak Türk sosyoloji tarihinde etkili olmuş koşulları, yalnızca bu iki olayla sınırlayanlayız. Türk sosyolojisi, elbet bir parçasını oluşturduğu Türk düşüncesinin özellikleri ile koşullanacaktır. Ve yine sosyolojinin yurdumuza aktarılış yıllarında Türkiye'nin içinde bulunduğu durum, gelişmesini yakından biçimlendirecektir.

Doğrudan Türk sosyoloji çalışmalarına geçmeden önce kısaca da olsa söz konusu etkiler üzerinde durmak istiyoruz. Konunun göstereceği güçlükleri biliyoruz. Güçlüklerin ana nedeni sosyolojinin kendisinden önceki toplum düşüncesini inkâr ederek işe başlamasıdır. Bu yüzden konuyu ele alanlar Türk sosyolojisi üzerine eski düşüncemizin etkisini değil eski düşüncemizde sosyolojimize öncü aramak yolunu seçmişlerdir. Eski Türk düşüncesini Batı ölçüleriyle ve üstüne Batı sosyolojisi ölçüleriyle değerlendirmek, bu ölçü ile uygunluklar, benzerlikler kurulabilen düşünürlerimizi Türk sosyolojisinin öncüleri olarak ilân etmek, kanımızca yanlış bir tutumdur. Oysa yapılması gereken, eski Türk düşüncesinin genel eğilimlerini saptayarak Türk sosyolojisi üzerinde herhangi bir etkisinin söz konusu edilip edilemeyeceğinin araştırılmasıdır.

Burada amacımız, hiçbir zaman Türk düşüncesinin zenginliklerini değerlendirmek değildir. Bu ayrı bir çalışma konusudur.* Biz yalnızca Türk sosyolojisinin çerçevesini oluşturması bakımından Türk düşüncesinin genel eğilimlerini belirlemeye çalışacağız.

Doğu Düşüncesi

Biz her şeyden önce Doğulu bir toplumuz. Bu nedenle Türk düşüncesinin özellikleri üzerinde durmadan önce Doğu toplumlarının ve buna bağlı olarak Doğu düşüncesinin ana niteliklerine değinmekte yarar görüyoruz. Böylece Türk-Osmanlı düşüncesinde egemen eğilimleri daha iyi anlayabilmek imkânını bulacağımıza inanıyoruz.

Doğu toplumlarının oluşması ve özellikleri konusunda öne sürdüğümüz bir varsayımımız bulunmaktadır.[5] Çeşitli kez, konuyu tartışmaya açtık. Bu yüzden yeniden ayrıntılar üzerinde durmayacağız. Yalnızca bugünkü konumuza yardımcı olacak nite-

---

* Yalnızca Türk sosyoloji tarihi değil genel Türk düşüncesi de, öneminin gerektirdiği ilgiyi bulamamıştır.

5 Sezer, Baykan, *Asya Tarihinde Su Boyu Ovaları ve Bozkır Uygarlıkları*, İ.Ü.E.F. yayınları, 1979.

liklerini tanımakla yetineceğiz. Böylece Türk sosyolojisinin çeşitli yönlerden almış olduğu mirası daha iyi saptayabilmek fırsatını bulabileceğiz.

Tarihin ilk büyük uygarlıklarına Doğu'da rastlayabileceğiz. Devlet, o günler için söz konusu olabilecek üretim ilişkilerinin dışında ve çapının çok ötesinde gerçekleşecektir. Böylece tarihöncesi dönemlerde Doğu'da büyük merkezî Devletler mümkün olabilmiştir. Bu gelişme içinde Doğu'da Devlet, toplum birliğinin temsilcisi olduğu gibi toplumun birinci önkoşuludur da.

Doğu'da Devlet ile toplum ve üretim arasında bir kopukluk bulunmaktadır. Batı'dakinden farklı bir görüntü karşısında bulunmaktayız. Doğu toplumu bir sınıf toplumu olmaktan uzaktır ve Batı kalıplarına uymamaktadır. Batı kalıplarına göre üretimin toplum sınıflarını, bu sınıfların karşılıklı ilişkilerinin toplumu ve sınıf çatışmalarının Devleti belirlemesi gerekirken Doğu'da aksine aralarında bir kopukluk söz konusudur.

Devlet'in üretim ve toplum önünde gösterdiği bu kopukluk ve dolayısıyla bağımsızlık, Doğu'da Devlet'e kendi başına, bir yerde gökten inmişçesine, açıklanabilme özelliğini kazandıracaktır. Bu kendi başına açıklanabilir olma, Devlet'e bir kutsallık vermiştir. Devletin kutsallaşması ile birlikte Doğu'da Devlet Başkanlığı Tanrılaşmış ve Devlet görevlileri de, ruhban sınıfını oluşturarak bu kutsallaşmanın dışında kalmamışlardır.

Doğu'da toplumun ön-koşulunun Devlet olduğunu belirmiştik. Buna bağlı olarak toplum işleri Doğu'da bir Devlet işidir. Belki bir yanlış anlamaya neden olabiliriz burada. Daha önce Devlet ve toplum arasında bir kopukluktan söz etmiştik. Toplum kendi gücüyle birliğini ve buna bağlı olarak Devlet'ini gerçekleştirmediği için bu görevi Devlet yüklenmektedir. Ve bunun sonucunda Doğu'da toplum birliği ile ilgili toplum düzeni ya da toplum örgütlenmesi benzeri işler, sınıf ya da kişilerin değil Devlet işi olacaktır. Sözü edilen işler, Devlet görevleri arasına katılmalarıyla bu nitelikleri yüzünden bir kutsallık kazanmaya başlamıştır. Aynı biçimde bu işlerle ilgili bilgiler de, kutsallık örtüsüyle örtülmüştür. Halkın bu bilgilere ulaşması yine aynı özelliğinden ötürü imkânsızlaşmış ve Tanrı'nın sayılı sevgili kullarının tekelinde kalmıştır.

Doğu'da yazının kullanılışının Devlet işleriyle ve yazı bilgisinin Devlet görevlileriyle sınırlı kalması, Devlet işlerinin büyük bir özenle kayda geçirilmesi böylece bir açıklamaya kavuşmaktadır. Yine bu yazılı belgelerde özellikle ölü dillerin seçilmesi, bu bilgilerin halktan kopukluğunu ve kutsallığını daha da güçlendirmekteydi.

Elbet Batı'da da çıkarların kutsallaştırılması olayına tanık olmaktayız. Ancak Batı'da durum çok daha değişiktir. Egemenliğin, Devlet'in kutsallaştırılması ve kaynağının Tanrı'dan geldiği kuramlarının ortaya atılması, Orta Çağ'a rastlanmaktadır. Orta Çağ'da Batı'da egemenlik ve Devlet, gerçekte yıkılmıştır. Varlığını ancak dü-

şünce alanında sürdürebilmektedir. Bu olay, çeşitli soyutlamalara ve kutsallaştırmalara yol açmıştır. Bu arada Batı'da da ölü bir dil olan Latince kullanılmıştır. Fakat tarihî dönem ve koşullar çok farklıdır. Doğu düşüncesinin özelliklerinin daha iyi anlaşılabilmesi için Batı Orta Çağı ile değil, Yunan düşüncesiyle karşılaştırılması gerekir.

Kısaca özetlememiz gerekirse Doğu'da, Batı sınıf ideolojisine benzer bir düşüncenin izini bulabilmemiz güçtür. Gerçi Doğu'da bir Devlet anlayışı yok değildir. Ancak bu Devlet anlayışı ile sosyoloji arasında, sınıf ideolojilerinden kaynaklanan Batı sosyolojisi egemen sosyoloji anlayışı olması nedeniyle, doğrudan bir bağ kurabilmemiz çok güç olmaktadır.

"Siyasetname"ler

Böyle bir bağ kurabilmek çabasında olanlarca Türk düşünce tarihinde "siyasetname"lerden ve öğüt kitaplarından sık sık söz edilecektir. Bu çalışmalar, Türk düşünce tarihinde sosyolojinin habercileri, öncüleri sayılacaklardır. Böyle bir yargıyı tartışmadan önce ilk ağızda "siyasetname" ve öğüt kitaplarının genel özelliklerini tanımaya çalışalım.

Türkler, tarihlerinin birinci dönemlerinde Orta Asya göçebe uluslarından birisi olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu dönemde yaşamlarının büyük bir bölümü, Doğu yerleşik uygarlık merkezlerine sızmak çabalarıyla geçmiştir. Bu çaba, Türklerin komşularıyla olan ilişkilerini biçimlendirmiş ve tarihlerinde izleyecekleri yönü belirlemiştir. Türklerin yerleşik Doğu uygarlık merkezlerine sızma çabalarının iki önemli sonucu olmuştur. Bu sonuçlardan birincisi, Türklerin yerleşik uygarlık merkezlerinde yerli halk arasında eriyip iz bırakmadan silinmeleri olmuştur. Özellikle yerleşik uygarlık üretiminde yer edinmeyi sağlayan bir sızış, yerli halklar arasında erimeye yol açmıştır. Bu tür bir erime içinde olan Türkler, katıldıkları uygarlıkların düşüncelerini de hiçbir kayıtlama olmaksızın benimseyeceklerdir. Türklerin yerleşik Doğu uygarlıklarına sızış yollarından birisi de, söz konusu bu uygarlık alanlarına yönetici olarak girmeleridir. Doğu yerleşik merkezlerinde karşılaştıkları koşullar, Türklerin bu sızış biçimini kolaylaştırmıştır. Doğu toplumlarının yönetim görevlerinden kopukluğu ve görevler önündeki yabancılığı Türklerin yabancı olarak yönetici görevlerini yüklenmelerine ve bu görevlerinde kimliklerini koruyabilmelerine izin vermiştir.

Bizi elbet önce Türklerin kimliklerini korumalarına izin veren ikinci durum ilgilendirmektedir. Bizler için özellikle Türklerin Yakın Doğu'da İslâm âleminde geçirdikleri serüven ilgi çekicidir. Yakın Doğu İslâm âleminde Türkler yalnızca kimliklerini korumakla kalmamışlar, Osmanlılıkla yeni bir siyaset oluşturmayı da başararak günümüze varan bir süreklilik göstermişlerdir.

Türkler, Yakın Doğu'da önce askerlik görevlerini yüklenmişlerdir. Bilindiği gibi Türklerin kendi kimlikleri içinde İslâm âleminde ilk görünüşleri halife ordularında görev almalarıyladır. İslâm âleminin savunucuları ve koruyucuları olarak yönetimde görev almaktadırlar. Bu koruyuculuk İslâm âlemiyle birlikte İslâm düzeninin de koruyuculuğudur. Askerlik işlerinin büyük önemi ve Yakın Doğu'da bir Devlet işi olması, Türklere Devlet'e sahip çıkabilme imkânlarını hazırlamıştır. Ve Türkler böylece Yakın Doğu'da uzun yüzyıllar süren bir dünya imparatorluğu kurabilmişlerdir.

Türklerin İslâm âleminde yüklendikleri görevleri, özellikle kimliklerini koruyarak yerine getirmeleri ilgi çekicidir. Başka türlü söylersek çıkarların özdeşleşmesi gerekmeden Türkler, Yakın Doğu'daki yerlerini almışlardır. Ve son hesaplaşmada çıkarların tam bir kesişmesi söz konusu olmadan Doğu'nun kurulu düzenini savunmak işine koşulmuşlardır.

Yabancı olarak girdikleri ve kimliklerini korudukları İslâm aleminde Türklere kurulu düzeni açıklamak üzere çeşitli yol göstericilik önerileri ve öğütler sunulacaktır. Yusuf Has Hâcib'ten (*Kutadgu Bilig*) Nizam-ül Mülk'e (*Siyasetname*) hep bu çabanın ürünüdür. Akıl ve öğüt vericiler, Orta Asya sınırlarından Anadolu kapılarına kadar Türkleri İslâm âlemindeki ilerleyişlerinde izlemişlerdir. Firdevsi'nin *Şehname*'si de bu geleneğin bir ürünüdür. Daha önce bu konuya değindiğimiz için burada ayrıca üzerinde durmuyoruz.[6]

Tarihçiler

Türk sosyolojisinin kaynakları arasında eski Türk tarih anlayışı da öne sürülmektedir. Bilindiği gibi sosyolojinin tarih ile çok yakın bir ilgisi bulunmaktadır. Her sosyoloji sisteminin temelinde bir tarih anlayışı yatmaktadır. Sosyoloji, bir yerde, tarihin genel yasaları aracılığı ile günümüzü açıklamak çabasından başka bir şey değildir.

Ayrıca biz, Türkler olarak, çok güçlü bir tarih anlayışının mirasçısı bulunuyoruz. Osmanlı tarihçileri Devlet işleri ile yakından ilgili olmuşlar ve Devlet ile ilgili konulara kitaplarında geniş yer ayırmışlardır. Bu nedenle Türk sosyolojisinin kaynakları arasında eski tarih geleneğimizden söz edilmesi, ilk bakışta akla yatkın gelmektedir. Gerçekte ise Türk sosyolojisi ile eski tarih geleneğimiz arasında bir bağlantı kurabilmek çabalarının temelinde özellikle Batı'nın İbn Haldun'a ilgi göstermesi bulunmaktadır. Batı, bizlere İbn Haldun'u tarihin ilk sosyologlarından birisi olarak tanıtmaktadır. Ve bizde de ilgi, önce İbn Haldun'a yöneliktir. Ayrıca yeni bir İbn Haldun yakalayıp Batı'nın hoşuna gitmek çabaları ilgiyi sınırlı ölçüde de olsa

---

6 Sezer, Baykan, *Şehname Üzerine*, a.g.e., içinde.

Türk tarihçilerinin üzerine çekmiştir. Fakat bu umutla Türk tarihçiliği üzerine yoğunlaştırılan çabalar, bekleneni vermekten uzak kalmıştır. Övgülerin yerini kısa sürede sövgüler almıştır. Başta vakanüvis tarihçiliği büyük eleştirilere uğramıştır. Yalnızca olayların kaydedilmesi ve olayların toplumsal ve iktisadî nedenlerine değinilmemesi suçlama konusu olmuştur.

Osmanlı tarihçilerinin Devlet işleriyle yakından ilgili olduklarına yukarıda değinmiştik. Gerçekten de tarihçilerimizin büyük çoğunluğu, Devlet bilincine sahip kimseler olarak karşımıza çıkmaktadır. Bilindiği gibi çoğu Devlet görevlisi resmî tarihçilerdir. Ve elbet onların olaylara bakış açısı, resmî Osmanlı Devlet anlayışının dışında olmayacaktır. Osmanlı Devlet anlayışı konusu, ayrı bir çalışmayı gerektirecek önemdedir. İleride konu üzerinde daha geniş bir biçimde durabileceğimizi umuyoruz. Biz burada, elbet tartışmaya açık, bazı düşüncelerimizi bugün ele aldığımız konunun anlaşılmasında yardımcı olması amacıyla belirtmekle yetineceğiz.

Doğu uygarlıklarında görülen Devlet-toplum kopukluğunda Osmanlı, Devlet'i seçmiş ve kendisini Devlet işleriyle sınırlamıştır. Osmanlı, ancak böylece çok sayıda toplum üzerinde egemen olan bir Dünya İmparatorluğu kurabilmiştir.

Osmanlı, toplum işlerini ve toplumda temel ilişkilerin kaynağı olan üretim işlerini "millet" örgütlerine bırakmıştır. Osmanlı, yönetim görevlerini kendisine titizlikle saklarken toplum ve üretim işlerine karışmamaya da büyük özen göstermiştir. Böylece İmparatorluk içinde kurulu dengenin yedi yüzyıl korunabilmesi mümkün olacaktır.

Bu söz konusu iki alanın birbirlerine karşı kayıtsız bağımsızlıkları, Devletin kendi alanında tam bir keyfîliği olarak yorumlanmamalıdır. Devlet'in toplum önünde bu bağımsızlığını "Doğu despotizmi" kuramlarına temel yapan Batılı düşünürler eksik değildir. Ancak Devlet ve toplumun karşılıklı ilişkileri belli bir dengeye dayanmaktadır. Bilinen vergi ilişkilerinin yanında bir de fetva kurumu bulunmaktadır. Devlet yapacağı işler için toplum sözcülerinin onayını almış, toplum çıkarlarına uygunluğunu belgeletmiştir. Başka türlü söylersek Devlet, toplum önünde yaptıklarının (fetihnameler) ve yapacaklarının (fetva) hesabını vermektedir.

Türk tarihçilerini bu açıdan değerlendirmek gerekmektedir. Toplum ve iktisatla ilgili bilgilere, Devlet'in ilgi alanı dışında kaldıkları için, kitaplarında rastlayamayacağız. Buna karşılık yönetimin bütün yaptıklarının dökümüne, hesap verme anlayışına uygun olarak, kitaplarında yer vermişlerdir. Ve ancak bu açıdan değerlendirildiklerinde Osmanlı tarihçilerinin gerçek anlam ve değerleri anlaşılabilir. Batı düşünce kalıpları içinde Osmanlı tarihçilerini değerlendirmeye kalkışmak, her zaman yanıltıcı olacaktır. Üstüne Batı aklına yapılmış girişimlerin sonucunda aradığını bulamamanın hırçınlığı içinde Osmanlı tarihçilerini "vakanüvislik"le suçlamak, pek geçerli bir tutum olmasa gerektir.

Bazı Adlar

Elimizde sosyoloji ile eski Türk düşüncesi arasında bir bağlantı kurmak isteyen başlıca iki yazı bulunmaktadır. Bunlar, Fındıkoğlu'nun "Bizde Sosyoloji ve Birkaç Meselemiz"[7] ve Tanyol'un "Türk Sosyolojisinin Bazı Sorunları"[8] adlı yazılardır.

Kendileri bu bağlantı kurma çabaları içinde bazı adlar da öne sürmüşlerdir. Verdikleri örnekler üzerinde yine kendi verdikleri açıklamalar içinde kısaca duracağız.

Fındıkoğlu, "*Aristo'ya atfedilen ve Müslüman Şark âleminde meşhur olan "Kitab-üs Siyase"* den söz etmekte ve "*ekseriya devrin padişahlarına ithaf edilen siyasî nasihat ve öğüt risalelerinin doğmasına*" yol açtığını belirtmektedir. Yazar, Farabî üzerinde de durmuştur. "*Pek çok olan eserleri arasında bilhassa birisi*(nin), *'Medine-t-ül Fâzıla'(nın) başlı başına bir sosyoloji vesikası*" olduğunu öne sürmektedir. Farabî'nin bu çalışmasının önce Yunan düşünürlerinin çalışmalarıyla bir benzerlik kurmaya izin verdiği için yazarın ilgisini çektiğini kestirebiliriz. Yine aynı biçimde tarihçilerimiz de, İbn Haldun'a yakınlıkları ölçüsünde ilgi bulmuşlardır. "*XVI. asırdan sonraki tarihçilerimiz bugünkü garp dünyasında sosyolojinin ilk kurucusu olanak kabul edilen İbni Haldun'a bağlıdır.*", "*.. bunların içinde bazıları, sosyoloji tarihimizin zikre değer mümessilleri sayılabilirler. Kâtip Çelebi, Naima gibi.*"

Tanyol, yazısında çok gerilere gitmemekte ve Türkiye'de sosyolojinin habercileri olarak iki XIX. yüzyıl düşünürünün adını vermektedir. Bunlar da "*İbn Haldun'un etkisi büyük*" olduğu için Ahmet Cevdet Paşa* ve "*İlk defa siyasî tarih anlayışının yerine sosyal tarih görüşü*" getirdiği için Mizancı Murat Bey'dir. Burada yazı ile ilgili yalnızca bir noktayı vurgulamakla yetinelim. Yazıda İbn Haldun'un fatalist olmasına karşılık Cevdet Paşa'nın fatalist olmadığına değinilmiştir. Cevdet Paşa, katıksız Batıcılaşma yanlılarına karşı olmak nedeniyle Osmanlı'nın kurtuluş yol ve gücünü kendi bünyesinde bulabileceğini zorunlu olarak savunmuştur.**

Her iki yazıda da, görüldüğü gibi Türk düşüncesi sistemli bir biçimde ele alınmamış ve bazı adlar üzerinde durulmakla yetinilmiştir. Ayrıca üzerinde durulan adlar da, Batı düşüncesi ile bazı benzerliklerin kurulabilmesine izin verdikleri için seçilmişlerdir. Böyle bir yaklaşım, elbet Türk düşüncesinin ana eğilimlerini bize tanıtmaktan uzak kalmaktadır. Ayrıca Batı sosyolojisinin eski Batı düşüncesi ürünlerin-

---

7 Fındıkoğlu, Ziyaeddin Fahri, "Bizde Sosyoloji ve Birkaç Meselemiz", *Sosyoloji Dergisi*, Sayı: 13-14.

8 Tanyol, Cahit, "Türk Sosyolojisinin Bazı Sorunları", *Cumhuriyetin 50. Yılına Armağan* içinde, İ.Ü.E.F. Yayınları, 1973.

* Ahmet Cevdet Paşa üzerine ayrıca Ümid Meriç'in *Cevdet Paşa'nın Cemiyet ve Devlet Görüşü*, (Ötüken, 1975) adlı çalışması bulunmaktadır.

** Cevdet Paşa'nın Batıcılaşma siyasetinden çok bazı Batıcılaşma yanlılarına karşı olduğu anlaşılmaktadır.

den yararlandığı ve kendilerinden izler taşıdığı açıktır. Bizde Türk sosyologları üzerinde eski Türk düşüncesinin böyle doğrudan bir etkisinin olup olmadığı araştırılmamaktadır bile. Ve üstelik tartışılan eski Türk düşüncesinin Türk sosyolojisi üzerindeki etkisi değil, yalnızca Batı sosyolojisi ile gösterdiği benzerliklerdir.

Eski Türk düşüncesi ürünlerinin Türk sosyolojisi üzerinde etkilerini saptayabilmek gerçekten güçtür. Ancak eski Türk düşüncesi geleneğinin tanınması, sosyolojimizin bazı eğilimlerinin daha iyi anlaşılmaları konusunda, bizlere yardımcı olabilecektir.

Sosyolojinin Türkiye'ye girişinin yurdumuzda Batıcılaşma çabalarının başlamasıyla eş zamana rastladığını daha önce belirtmiştik. Batıcılaşma, gerçekte bir cephe değişikliğinden başka bir şey değildir. Türk tarihinde cephe değişikliği, İran-Turan çatışmasından Doğu-Batı çatışmasına geçişimizle daha önce de söz konusu olmuştur. Her yeni bir cepheye katılışımızda neler yapılması gerektiği öğütçülüğüyle karşılaşıyoruz. Son cephe değişikliği, Batıcılaşma çabalarımızda sosyoloji, bu görevi yüklenmiştir. Yine sosyoloji, eski Türk düşüncesi geleneğine uyarak toplum ve üretim sorunlarına değinmemiştir. Türk toplumu bünye araştırmaları konusuna da eğilmeyecektir. Yalnızca Batıcı yeni bir Devlet kurma çabaları kendisini ilgilendirmiş ve konularını yalnızca bu çaba ile sınırlamıştır.

Türk düşünce geleneğinin dışına düşmediği için Türk gerçekleri ile ilgilenmez, kurtuluş için akıl verir, yol gösterir öğütçü bir sosyoloji yurdumuzda yadırganmamaktadır. Yadırganmak bir yana günümüzde bile yandaş toplayabilmektedir.

B.- SOSYOLOJİNİN YURDUMUZA GELİŞ YILLARINDA TÜRKİYE

Türk sosyolojisini bütün eğilimleriyle tanıyabilmemiz için yalnızca bağlı olduğu eski Türk düşünce geleneği üzerinde durmak yeterli değildir. Sosyolojinin yurdumuza geliş yıllarında Türkiye'nin içinde bulunduğu koşullar üzerinde de kısaca durmamız gerekmektedir.

Sosyolojinin yurdumuza ilk geliş yılları, Batıcılaşma çabalarımızın ülkemizde en yoğun olduğu döneme rastlamıştır. Sosyolojinin yurdumuza Batıcılaşma çabaları sırasında girmesi, Türk sosyolojisine başlıca özelliklerini kazandırmıştır. Sosyoloji, ülkemizde böylece Batı'nın, Batı seçiminin savunulmasında yardımcı olmuş ve bütün gelişmesi boyunca bu görevine bağlı kalmıştır. Türkiye'de Batıcılaşma ya da Batı seçimi, bir siyasî seçimdir. Bir Devlet işidir. Sosyolojinin, yurdumuzdaki geleneği içinde, Devlet işleriyle ne denli ilgili olduğu konusuna değinmiştik. Bu nedenle sosyoloji Batıcılaşma konusu üzerine baştan bu yana eğilmiş ve konu sosyolojimizin ana konusu olarak kalmıştır.

Bu yüzden sosyolojinin Türkiye'ye girişi sırasında yurdumuzun içinde bulunduğu durumu kısaca görmemizde yarar vardır. Böylece Türk sosyolojisinin ana eğilim-

leri yanında başlıca konularını ve bu konuları ele alış biçimlerini de daha yakından tanıtmak imkânını bulabileceğiz.

Osmanlı'da Çekişme

Doğu Devletlerinin özellikleri üzerinde kısaca tartışmalarımıza ışık tutacak ölçüde durmuş ve Doğu uygarlıklarının ilk göze çarpan özelliğinin Devlet yönetimi ile toplum arasında görülen kopukluk olduğundan söz etmiştik.

Osmanlı İmparatorluğunu hiç kuşkusuz Doğu uygarlıklarının katıksız bir örneği olarak ele alamayız. Ancak böylece Osmanlı İmparatorluğu, her hangi bir Doğu Devletinin yeniden canlanışı olarak kalmamış ve tarihte bilinen Doğu Devletlerini aşan bir cephe Devletine, bir dünya İmparatorluğuna dönüşebilmiştir. Osmanlı İmparatorluğu, elbet bir Doğu İmparatorluğudur. Osmanlı İmparatorluğu, Doğu'daki koşulları en iyi bir biçimde değerlendirdiği için tarihte bilinen başarısını elde etmiş ve karşılaştığı koşulları en iyi bir biçimde değerlendirebildiği için de bu koşulları aşan, bu koşulların üstünde bir siyasetin sahibi olabilmiştir.

Genel Türk tarihi içinde Anadolu'daki serüvenimiz, bir yerde Türklerin kimliklerini yitirmeden Yakın Doğu'da bir yurt edinebilmeleri serüvenidir. Doğu'da bu görevlerin toplumdan gösterdikleri kopukluktan yararlanan Türkler, kendi kimlikleri içinde savunuculuk ve koruyuculuk görevlerini yüklemişler ve sonuçta da kısa süre sonunda genel olarak yöneticilik görevlerini ele geçirmişlerdir. Osmanlı İmparatorluğu, bu gelişmeye bağlı olarak yönettiği ülkelerden bağımsız ve bu ülkelerin üzerinde bir Devlet niteliğini kazanmıştır. Ve ancak böylece iktisadî bakımdan büyük çeşitlilikler gösteren çok geniş bir alanda ve önemli iktisadî gelişmelere karşılık niteliklerinde önemli bir farklılık göstermeden yedi yüzyıllık varlığında büyük bir sürekliliği gerçekleştirebilmiştir.

Osmanlı Devletinin bu özelliği, kendisini toplum çalkantı ve çelişkilerinden uzak tutmuştur. Hiç kuşkusuz Devlet, bu konuda gerekli önlemleri almaktan da geri durmamıştır. Toprak mülkiyetini elinde tutarak ya da özel kişiler elinde servet birikimini engelleyerek kişi ve sınıfların güçlerinin toplumda Devlet otoritesini tehdit edecek boyutlara ulaşmasını yasaklamıştır.

Osmanlı'da da bir iktidar çekişmesi, elbet bulunmaktadır. Ancak bu çekişme, Batı'dan büyük farklılıklar göstermiş ve hiçbir zaman bir toplum sınıfları özelliklerini kazanmamıştır. Bu nedenle çok kanlı ayaklanmalara ve padişahların öldürülmelerine yol açan olaylara karşılık Osmanlı hanedanı sürekliliğini koruyabilmiş ve bu ayaklanmaların hiçbiri Osmanlı'nın ana niteliklerini değiştirir bir devrime dönüşememiştir.

Türklerin Yakın Doğu'da yer edinmeye başladıkları dönemde karşılaşılan en önemli sorun, bölgede bulunan Türk nüfusu ile Türklerin bölgede yer edinebilmele-

rine izin verecek görev sayısı arasındaki uyuşmazlıktır. Bu uyuşmazlık sonunda Devlet kapısında yer edinebilmiş Türkler ile toplum dışı kalmış Türkler arasında bir çekişme başlamıştır. Önce Anadolu fütuhatı, sonra Osmanlı İmparatorluğu başta Türklerin Devlet kapısında yer edinebilme imkânlarını Yakın Doğu'da önemli ölçüde artırmıştır. İmkânlar artmıştır ama Osmanlı İmparatorluğu da bu sorunu temelden çözümleyememiştir. Osmanlı da, Devlet gelirlerinin aşiret geleneklerine uygun ülüştürülmesine yanaşmamıştır. Devlet gelirlerinden alınacak payın bir görev karşılığı olması koşulunu korumuştur. Bunun sonucunda da Devlet kapısında yer edinebilmiş *Osmanlı* ile Devlet kapısında yer tutamamış *Türk* arasında ayırım karşımıza çıkmıştır.

Osmanlı'da görülen çekişme, kapıda yer edinebilme çekişmesidir. Devlet gelirlerinden pay alabilme kavgasıdır. Bu nedenle bu çekişmeler ve bu çekişmelerin yol açtığı ayaklanmalar Devlet'te bir nitelik değişikliği gerçekleştiren bir devrim özelliği kazanamamışlardır. Elle tutulur tek sonuçları, Devlet görevlerinde yapılan yeni atamalar olmuştur. Yine bu nedenle Osmanlı'da ayaklanma bölgesi, Devlet ile ortaklık davası olan Anadolu'dur. Ve ayaklanmalara katılanlar Hıristiyan azınlıklar değil Müslüman Türklerdir.

Osmanlı'nın Açmazı

Osmanlı imparatorluğu, kendi Devlet anlayışı ya da başka türlü söylersek güttüğü dünya siyaseti sonucu Doğu'da düzenin savunulması görevini yüklenmiştir. Doğu düzeni, Doğu üretimi önce Batı' ya karşı savunulmayı gerektirir. Osmanlı Doğu'dan Batı soygununun engellenmesi ile Doğu'da görülecek bolluk ve refaha katkısı oranında bir haraç-vergi almıştır. Savunma görevlerinin sağladığı bu gelir, imparatorlukta yine savunma işleri için harcanmıştır. Osmanlı, Batı soygununa engel olmak görevine bu göreve çok gönüllü bulunmasına karşılık askerî-stratejik konumu aracılığıyla sahip çıkabilmiştir. Çok geniş ve bereketli alanların egemenliği altında bulunmasına karşılık Osmanlı'nın Anadolu'yu ve Balkanları yurt edinmiş olması boşuna değildir. Osmanlı, Doğu-Batı ilişkilerinin denetlendiği bölgeleri kendisine yurt olarak seçmiştir.

Osmanlı imparatorluğunun Doğu-Batı ilişkileri üzerinde kurmuş olduğu bu denetim önünde Batı, soygununu sürdürebilmek amacıyla (soygunculuk, Batı'nın özünde vardır) yeni ticaret yolları bulacaktır. Tarihten öğrendiğimiz, Osmanlı imparatorluğunun kuruluş döneminin 1453 yılında tamamlandığıdır. Christophe Colombe ise, çok kısa bir süre sonra, 1492'de Amerika kıtasına ulaşmıştır. Batı'nın çok kısa bir süre içinde Osmanlı siyasetine karşılık verebilmek imkânlarını bulabilmesine rağmen Osmanlı imparatorluğu XIX. yüzyıla kadar direnebilmiştir. Osmanlı, Batı önünde en azında İslâm âleminin savunulmasını başarı ile sürdürmüştür. Osmanlı tahtında dünya padişahlarının giderek yerlerini İslâm halifelerine bırak-

maları, bir rastlantı ya da bazılarının sandıkları gibi Osmanlı yobazlığının bir ürünü değildir.

Batı'nın dış ilişkilerini dünya egemenliğine dönüştürebilmesi ile durum da değişecektir. İslâm dünyası, başka deyişle Yakın Doğu bu yeni ilişkiler içinde gerilemeye başlayacaktır. Unutmamalı, zenginlik de, bir ilişkiler sistemi ve bu ilişkilerin ifadesinden başka bir şey değildir. Sistemin denetimi ile birlikte zenginliğin de el değiştirmesi kaçınılmazdır.

Bu gelişmeler önünde Osmanlı'nın durumunu kısaca özetleyelim. Osmanlı İmparatorluğu, muazzam bir örgüt olarak hâlâ varlığını sürdürmektedir. Ancak bu örgüt, artık boşa dönmeye başlamıştır. Tarihî görevini yerine getirememektedir. Giderek yoksullaşmaya başlayan Doğu da, bu örgüte gerçek ücretini ödeyememektedir. Gerek Osmanlı ve gerek geleneksel Doğu için yeni bir siyaset de mümkün değildir. Yeni düzen kendi alanları dışında ve denetimlerinden uzak gerçekleşmiştir. Yeni gelişmeler üzerinde etkili olunamamaktadır. Yeni bir siyaset söz konusu olabilse idi Osmanlı kolayca aşılmış olurdu. Osmanlı'nın sürekliliğini Doğu'da geleneklere ve eskiye olan bağlılıkla açıklamak, elbet ciddiyetten uzak olur.

Osmanlı'nın gerileyişini askerî başarısızlıkları ile açıklamak yine aynı biçimde yanlıştır. İkinci Viyana Kuşatmasındaki başarısızlık (1683), Osmanlı İmparatorluğu tarihinde Duraklama Döneminin başlangıcı sayılmaktadır. Fakat Viyana'yı ilk ele geçirme girişimleri ve sonunda kuşatmanın bırakılması Muhteşem Süleyman'ın saltanat yıllarına (1529), başka deyişle Osmanlı İmparatorluğunun en güçlü olduğu yıllara rastlamaktadır. Özellikle birinci girişimde kuşatmanın bırakılmış olması, Osmanlı'nın askerî güçsüzlüğü ile açıklanamaz. Bir an için Osmanlıların kuşatmayı sürdürdüklerini ve Viyana'yı ele geçirdiklerini düşünelim. Batı'nın geliştirdiği yeni ilişkiler Viyana'dan yönetilmiyordu. Bu durumda Viyana'yı ele geçirmek yetmiyordu. Sonra Paris'i ve daha sonra da Londra'yı ele geçirmek gerekiyordu.

Osmanlı'da amaç, Batı'yı ele geçirmek değil Doğu-Batı ilişkilerini denetleyebilmektir. Viyana kapıları önünde Osmanlı'nın karşısına çıkan seçenek, Batı'yı ele geçirmektir. Fakat Osmanlı, Batı'yı ele geçirdiği zaman Doğu'yu kime ve neye karşı koruyacaktır? Böylece tarihî görevini yitiren Osmanlı İmparatorluğu yıkılmaya mahkûm olacaktı. Muhteşem Süleyman Viyana kapılarından bu nedenle geriye dönmüştür.

Osmanlı'nın açmazı burada yatmaktadır. XIX. yüzyıla böylece gelinmiştir. Ve XIX. yüzyıl, Batı'nın dünya egemenliğini eline geçirdiği dönemdir. Batı'nın dünya egemenliğini eline geçirmesi, bir yerde Osmanlılığın sonudur. Ancak koca Osmanlı İmparatorluğu, varlığını bir yüzyıl daha sürdürecek ve yıkılışı bir dünya savaşı sonunda olacaktır.

Osmanlı'da Batıcılaşma

Batı, XIX. yüzyılda dünya egemenliğini eline geçirmiş bulunmaktadır. Batı milletleri arasındaki çekişme, artık Batı'da bulunan bu dünya egemenliğini kendi ellerine geçirebilme çekişmesidir. Batı şimdiye kadar kendi içinde çeşitli nedenlerden kaynaklanan bütün çekişmelere karşılık Osmanlı İmparatorluğunun önüne tek bir "gâvur milleti" ve Haçlı ordusu olarak çıkarken, durum, XIX. yüzyılda değişmiştir.

Fransız 1789 İhtilâlini de bu açıdan yeniden değerlendirmemiz gerekmektedir. Orta Çağ ve ona bağlı olarak feodalizm, yüzyıllar önce Batı'da sona ermiştir. Oysa Fransız İhtilâlinin tarihi 1789'dur. XIX. yüzyılın başı da diyebiliriz buna. Fransız İhtilâli ile Batı, feodal kalıntılarının tasfiyesi kadar ya da ondan daha önce dünya egemenliği elinde tutma çekişmesini başlatmaktadır. Bu nedenle de Fransız İhtilâlinin öbür Batı ülkelerinin burjuva devrimlerinden ayrı bir yeri ve anlamı vardır.

Edinilen ilk izlenim, sanki başka ülkelerde feodalizmden kapitalizme geçiş her hangi bir devrimi gerektirmemiştir. Yalnızca Fransız İhtilâlinden söz edilmektedir. Ve yine söz konusu nedenler yüzünden Fransız İhtilâli, bütün burjuva ulusal özelliklerine karşılık evrenselleşecektir.*

Fransız İhtilâli, Fransa'nın giderek güçlenmesi sonunda patlaması sonucudur. Fransa, Batı'da dünya egemenliğinin paylaşılması konusunda kurulu düzeni zorlayacak ve bu zorlamalar sırasında söz konusu egemenliğe yeni boyutlar kazandıracaktır. Napoléon ile kısa sürede Fransız İhtilâli Fransa'nın bir iç sorunu olmaktan çıkıp bütün Batı'yı ilgilendirir bir konu olmuştur. Fransız İhtilâlinin gerçek ürünü ve kahramanı Robespierre değil, Napoléon Bonaparte'dır.

Napoléon, İngiltere'nin açık denizlerdeki tartışmasız üstünlüğü önünde dünya egemenliği ilişkilerini, yeniden Yakın Doğu merkez olacak biçimde, ele almıştır. Napoléon'un bir ara Osmanlı ordusunda subay olarak görev almak istemesi onun serüven tutkusuyla açıklanamaz. Ve Mısır ve Rusya seferleri ile Kıta Avrupası'nın İngiliz ticaretine kapatılması birer rastlantı ürünü değildir.

Fransız İhtilâli ile Batı, Osmanlı İmparatorluğu önünde ilk kez parçalanmış olarak çıkmaktadır. Osmanlı İmparatorluğu'nda Batıcılaşma girişimlerinin Fransız İhtilâli sırasına, III. Selim'in saltanat yıllarına rastlaması boşuna değildir. Batı'nın bu bölünmesi sonunda Osmanlı, Doğu'da artık yeterince değerlendiremediği hizmetlerini taraflardan birisine sunabilmek ve böylece yeniden yeni bir dünya siyaseti oluşturabilmek imkânlarına kavuşabilmiştir. Bu nedenle biz, Osmanlı'da Batıcılaş-

---

* Gariptir. Sosyalist devrimler, bütün evrensel niteliklerine karşılık millileşmektedirler. Milli burjuva devrimleri "İnsan Hakları Evrensel Duyurusu" ile sonuçlanırken evrensel sosyalist devrimleri ise "tek ülkede sosyalizm" benzeri kuramlarla sonuçlanmaktadır.

madan söz ediyoruz. Batılılaşma demiyoruz. Toplumun yapısını Batı toplumları örneğinde yeniden düzenleme, Osmanlı'da söz konusu olmamıştır. Osmanlı'da çaba, Batı'nın kendi arasında boğuşmasından yararlanarak boşa dönmeye başlamış muazzam örgütün hizmetlerini gereği gibi değerlendirebilmek çabasıdır. Bu yüzden Batı'yı "gâvur milleti" olarak bir sayan Osmanlı, Batıcılaşma çabalarından sonra ayrı milletler olarak görmeye başlamıştır.

Batıcılaşma girişimlerimizin ilk açık örneği Kırım Savaşıdır. Kırım Savaşı ile Osmanlı ordusu, Batılı Devletler orduları yanında bir başka Batı Devletine karşı savaşmaya başlamıştır.

Kapı Önünde Çekişme: Yeni Siyaset - Yeni Kadrolar

Osmanlı'da toplumu, Batı toplumu örneğine uygun yeniden düzenleme tasası söz konusu değildir. Bütün çaba Devleti Batıcılaştırma konusunda yoğunlaştırılmıştır*. Söz konusu Batı ile işbirliği fırsatlarına Devletin hazır olmasıdır. Bu nedenle Batıcılaşma çabaları toplumun çeşitli kesimlerinden önce Devletten gelmiştir. Ve yine aynı nedenle çabaların yalnızca yasama girişimleriyle sürdürülmesi şaşırtıcı değildir.

Batıcılaşma çabaları, her şeyden önce Batı içinde işbirliği yapılabilecek bir Devlet aramaktır. Bu yüzden Osmanlı, "gâvur milleti"ni ayrı milletler olarak görmeye başlamıştır artık. Önce yeni dünya egemenlik ilişkilerinden hoşnut olmayan, Batı içinde yeni bir yer edinebilmek için eski Doğu-Batı ilişki merkezlerine dayanmayı düşünen Devletlere yanaşılmıştır. Osmanlı İmparatorluğu Napoléon'un Doğu siyaseti sonucu önce Fransa'nın, Berlin-Bağdat demiryolu tasarısından sonra Almanya'nın yanındadır.

Osmanlı imparatorluğunda bu yeni gelişmeler sonunda yeni bir siyaset ve bu siyasete bağlı yeni bir kadro gerekmiştir. Bunun en açık ve bilinen örneği Yeniçerilerin, en önemli kapıkulu ocağının, bire kadar kırdırılması olayıdır. Yeniçeri kırımından sonra Devlet'in yeni siyasetine karşılık verecek yeni bir ordu kurulmuştur. Yeni siyasete uygun yeni kadrolar oluşturulması olayına Devlet yönetiminin bütün kesimlerinde tanık olunmuştur. Devlet kadrolarındaki bu yenileşme olayı, Osmanlı'da kapı önündeki çekişmeyi daha da kızıştırmış, bu çekişmeye yeni boyutlar kazandırmıştır. Kapı dışında kalmış olanlar, Devletin eski siyasetinden vazgeçmesinden yararlanarak kapıdaki görevlileri eski siyasete hizmetle suçlayacaklar, yerlerini kendilerine bırakmaları gerektiği görüşünü savunacaklardır. Elbet kapıdaki görevliler de, tepki göstermekten geri durmamışlar, kapı dışında olanları "Devlet düşmanlığı" ile suçlamışlardır.

---

* Toplumun Devlet'ten kopukluğu, uzun süre toplumun bu çaba dışında bırakılmasına yol açmıştır.

Bu çekişme içinde Alman ya da Fransız yanlısı bir siyasetin Osmanlı çıkarlarına daha uygun düşeceği konusunda Devletin tutumunun değişmesiyle kadrolar gidip gelmiştir. Ve bu arada kapı önünde bu kavgada bütün sorun, bazı kişilerin Devlet yönetiminde bazı yerlere yükselebilmesi ve adamlarını Devlet kapısına yerleştirebilmesidir. Eski Osmanlı kapıkulları kavgası, temelde önemli bir değişiklik göstermeden sürmektedir.

Osmanlı'da kapı önündeki eski çekişme sürüp gitmektedir ama yeni boyutlar kazanmıştır. Önce artık seçenekler birden çoktur. Batıcılaşma genel siyaseti içinde Fransız yanlısı olunabileceği gibi Alman yanlısı da olunabilmektedir. Şimdi çekişme, yalnızca kapıda yer tutabilmişlerle kapı dışında kalmış olanlar orasında değildir. Bir Batılı Devlet yanlıları öbür bir Batılı Devlet yanlılarıyla da çekişmektedirler. Ve ayrıca Devlet görevleri adaylarında işe yararlılıklarını yalnızca Osmanlı Devletine değil bir Batılı Devlete de kanıtlamak zorunluluğu ve telâşı başlamıştır.

Böylece işe yararlılıklarını Batı'nın uzak ülkelerine kadar duyurmak zorunda olan Devlet görevleri isteklileri geniş bir yayın ve propaganda faaliyetlerine girişecekler ve Devlet'in, daha doğrusu Devlet görevlerini ellerinde tutanların tepkilerine karşı Batı'ya ve Batı kurum ve kavramlarına sığınacaklardır. Belli başlı Avrupa başkentleri Devletinde görev alamamış Türk aydınlarının sığınma yeri olmuştur. Bu aydınlarımız Devlet kapısında yer edinebilme kavgalarını sürdürebilmek imkânlarını Osmanlı Devletinden "hürriyet" adına istemektedirler.

XIX. yüzyılda Batı Devletlerinin, dünya egemenliğinin getirdiği üstünlüklerden alacakları pay konusundaki kavgaları henüz sonuçlanmamıştı. Bu belirsizlik eski Doğu-Batı ilişki merkezlerini elinde tutan Osmanlı İmparatorluğunun önemini arttırmıştır. Hiçbir Batılı Devlet, Osmanlı İmparatorluğu'ndan vazgeçememektedir. Çekişmede kendilerine söz hakkının verilmesini istemektedirler. Başka Devlet yanlılarının Osmanlı yönetimini ele geçirdikleri zaman kendilerine karşı çıkabilecekleri bir meclise gerek görmektedirler. Bu nedenle de "meşrutiyet" gündeme getirilecektir.

Sosyoloji yurdumuza bu koşullar altında girmiştir. Ve kısa süre içinde kapı önündeki çekişmede yerini almıştır. Sosyolojinin yurdumuzdaki konuları bir bakıma belirlenmiştir artık, Türkiye'de sosyoloji bir yanda "meşrutiyet" gibi Batı kurumlarının, öte yanda ise "hürriyet" gibi Batı kavramlarının savunulmasını yüklenmiştir.

C.- ANA ÇİZGİLERİ İLE TÜRK SOSYOLOJİSİ

Eski Türk düşüncesi geleneğinin Türk sosyolojisinin günümüze kadar süren belli başlı eğilimlerini açıklamamıza izin verdiği gibi, Türkiye'nin sosyolojinin yurdumuza geliş yıllarında içinde bulunduğu koşullar da Türk sosyolojisinin gelişmesinde etkili olacaktır. Yurdumuzda sosyolojinin belli başlı konularının belirlenmesinde bu koşulların önemli katkısı bulunmuştur.

Sözü konusu ana eğilimleri ve belli başlı konuları ile sosyoloji, kendisini Türkiye'de Batı seçiminin savunulmasına adamıştır. Yapılan Batı seçimi, sosyolojimiz için bir sorun değildir. Batı seçimi, tartışma konusu bile yapılmamaktadır. Devlet yönetiminde Batı'ya yönelme, toplumumuzun ya da İmparatorluğumuzun doğal gelişmesinin kaçınılmaz bir sonucu sayılmaktadır. Tartışma konusu, Devlet yapımızın yapılan Batı seçimine uydurulması ile sınırlandırılmıştır.

Türkiye'de sosyoloji; kaçınılmaz sayılan Batı seçimini tartışma konusu yapmamış, bu seçimin bizler için kaçınılmaz bir olay olduğunu ve toplumumuzun doğal gelişmesinin bir ürünü olduğunu kanıtlamaya çalışmakla yetinmiştir. Bu tutumunun sonucunda da Batı Devlet ideoloji ve yapısını bizlere tanıtmak görevini kendisine yakıştırmıştır. Tartışma üstü ve kaçınılmaz sayılan ilkeleri yurdumuzda tanıtmak inancında olan sosyoloji, bu çok bilimsel görüntüsüne karşılık çok kısa süre içinde günlük siyasî çekişme içine sürüklenmiştir. İlk iki önemli sosyologumuz Prens Sabahattin ve Ziya Gökalp sosyoloji alanında savundukları değişik sosyoloji anlayışları nedeniyle tartışmaktadırlar ama gerçekte söz konusu olan İttihat ve Terakki ile karşıtları arasındaki çekişmeden başka bir şey değildir.

Doğu'da toplum yönetim sorunlarının bir Devlet işi olması, Türkiye'de Batıcılaşma akımının başlangıçta ve genellikle Devlet yapı ve kadrolarının Batı örneklerine uygun biçimde yenileşmesi olarak anlaşılması ve Devlet işleri ile siyasetin yakın ilgisi sonunda Türk sosyolojisi daha ilk günlerinden kendisini siyasetin günlük çekişmeleri içinde bulmuştur.

Bazı Gelişmeler

Günlük siyaset ile sosyolojimizin bu yakın ilişkisi, Türkiye'de XIX. yüzyılda günlük yaşamda görülen bazı değişiklikler konusunda kısaca da olsa durmamızı gerektirmektedir. Ve yine aynı nedenler, bizi Türk sosyolojisini ayrı bölümler olarak ayrıntıları ile ele almadan önce çeşitli olaylarla bağlantısının daha iyi anlaşılabilmesi için Türk sosyolojisini ana çizgileriyle genel olarak belirlemeye çalışmaya itecektir.

Osmanlı imparatorluğu, varlığını ve dünya tarihi içindeki önemini Doğu alemi içindeki yerine borçludur. XIX. yüzyıl başlarında Osmanlı, bazı sorunlarla karşı karşıyadır ve bu sorunları Batı yanlısı bir siyasetle aşmak yollarını araştırmaktadır. Fakat Batı seçiminden hemen kesin sonuçlar alınamamıştır. Alınıncaya kadar da Osmanlı Devleti Doğu ile bağlarını onarılmaz bir biçimde koparmaya istekli değildir. Üstelik Batı dünyası için öneminin Doğu'daki yerinden ileri geldiğini de çok iyi bilmektedir. Ayrıca daha önce de değindiğimiz gibi Batıcılaşma, bir Devlet işi ve bir Devlet siyasetidir. Bu nedenle Devlet gelirlerini ya da ayrıcalıklarını bütün toplumla paylaşmamak için Batıcılaşma belli çevrelerin tekelinde bırakılacaktır. Batı yaşamı, Batı düşüncesi Devlet görevlilerinin yaşam ve düşünce biçimi olarak sınırlan-

mıştır. Bu sınırlama, yurdumuzda Hilmi Ziya Ülken'in de "Tanzimat'tan Sonra Fikir Hareketleri"[9] adlı yazısında sözünü ettiği ikiliğe yol açmıştır:

"*.. Garp hayat tarzının eski âdetlerimiz arasına yavaş yavaş nüfuza başlaması devirdeki dualizmin bu sahaya da hakim olduğunu gösterir.*"[10] *Tanzimatı takip eden tefekkür ya tamamiyle kendi muhitine kapılarını kapamış bir garp hayranıdır. Yahud onun içinde iki şahsiyet yaşar; Bir tarafında içine kapanmış ve kaybetmiş şark; ötede muhtevasız ve realiteyle bağları zayıflamış garp.*"[11]

"*Ruhta İslâm ve şarklı, şekilde garplı olmak isteyen Tanzimat Zihniyeti*", "*itikat ve tefekkür itibariyle şarka bağlı kalmak, fakat teknik hayat vasıtalarını garpten almak*"[12] ikiliğine yol açmıştır. Bu ikiliğin gerçek kaynağı, yukarıda değindiğimiz gibi Osmanlı İmparatorluğunun Doğu âlemindeki yerinden yararlanıp Batı için önem kazanmasından ileri gelmektedir. Yoksa düşüncede Doğulu kalıp tekniği Batı'dan almaktan değil. Ülken de bunu doğrulamaktadır. "*.. garple temas ve garpten nakiller yapmak hadisesinin Tanzimat ile alakası yoktur*"[13] "*Tanzimat devrinde daha ziyade askerlik, riyaziyat etrafında devlet ve ordu için zaruri eserler tercüme edilmiştir.*"[14] Ayrıca "*şarktan en çok tercüme yapılan ve mühim eserlerin nakledildiği devir garp tesirlerinin gittikçe kuvvetlendiği ve büyüdüğü bu 19'uncu asırdır.*"[15]

Giderek bu ikilik, Osmanlı İmparatorluğunun geleceğinin hangi seçimde olacağı tartışması ile de birleşince çok daha geniş boyutlara ulaşmıştır. Yönetici, Devlet kulu ile toplum arasındaki yabancılıktan, Doğu ile Batı seçimini savunan yöneticiler arasındaki çekişmede de yararlanılmaya başlanmıştır. Bir yanda Doğu yandaşları toplum-yönetici yabancılığını kendi çıkarlarına uygun kullanmak isterlerken öte yanda Batı yandaşları seçimlerini geniş halk kitlelerinin ulaşamayacakları ileri bir uygarlık düzeyi olarak tanıtacaklar ve buradan Hilmi Ziya Ülken'in öne sürdüğü gibi "Kültür ve Uygarlık" ayrımı[16] değil "Halka Doğru" kuramı geliştirilecektir.

Fransa'da Türkler ve Fransız Sosyolojisi

Yurdumuzda Batıcılaşma akımın başlangıcında Fransız etkisinden söz etmiştik. Fransa, güçlenmesi sonunda yeryüzünde kurulu dengeyi tartışma konusu yapmış ve

---

9 Ülken, Hilmi Ziya, "Tanzimat'tan Sonra Fikir Hareketleri", *Tanzimat* içinde, M.E.B., 1940.
10 Ülken, Hilmi Ziya, a.g.y., s. 759.
11 Ülken, Hilmi Ziya, a.g.y., s. 762.
12 Ülken, Hilmi Ziya, a.g.y., s. 762.
13 Ülken, Hilmi Ziya, a.g.y., s. 763.
14 Ülken, Hilmi Ziya, a.g.y., s. 763.
15 Ülken, Hilmi Ziya, a.g.y., s. 763.
16 Ülken, Hilmi Ziya, a.g.y., s. 762.

çeşitli imkânları zorlamıştır. Yeni kurulu dengeden hoşnut olmayan Osmanlı İmparatorluğu, bu çabaları içinde Fransa'ya bir yakınlık duymuş ve bu yakınlık sonucu Batıcılaşma girişimleriyle sorunlarına bir çözüm bulabileceğine inanmıştır. Fakat Fransa, 1789 İhtilâlinden sonra Napoléon önderliğinde girmiş olduğu serüvenden yenik çıkmıştır. Denge değişikliğinde etkili olamamıştır ama düzene karşı çıkmanın yollarını araştırmaktan da geri durmayacaktır. Fransa'nın bu başarısızlığı Osmanlı İmparatorluğunda yönetim başında bulunan kadroların ilgisini kendisinden uzak tutarken Fransa'nın yeni bir denge arayışından vazgeçmeyişi Batı yanlısı, ancak yönetim işlerinden uzak kalmış Osmanlı muhaliflerini kendisine çekmiştir.

Belli başlı Osmanlı muhalifleri, Fransa'ya, Paris'e yerleşmişler ve çalışmalarında Fransız sosyolojisinin geliştirdiği yeni görüşlerden büyük destek bulmuşlardır. Osmanlı muhalifleri ile Fransız sosyolojisi arasındaki bu yakınlaşmanın ilk örneği Ahmet Rıza'dır.[17] Ve günümüzde şaşkınlığa neden olmaktadır. Ahmet Rıza, *"pozitivist cemiyetlerle münasebeti devam ettirmiştir."*[18] Ancak *"Comte'un sosyolojisiyle nazarî alâkası oldukça gayn vazihtir."*[19]

Fransız sosyolojisinin yurdumuzdaki ilişkisi, her şeyden önce Paris'te yaşayan Türk aydınlarının Fransız sosyologlarıyla kurdukları kişisel dostluklarla açıklanmaktadır. Fakat Ahmet Rıza dışında bu aydınlarımız, tanıştıkları Fransız sosyologlarının düşüncelerini yurdumuza geniş bir biçimde aktarmaktan geri durmamışlar ve böylece Türkiye'de sosyolojinin öncüleri arasında yer almışlardır. Bu kişilerin başında Prens Sabahattin gelmektedir. *"Prens Sabahattin Paris'te iken Demolins ve Descamps'le tanışmış"*[20] ve Paris'te yayınladığı *"Terakki'de ilk nüshadan itibaren 'Science Sociale'ci temayülü tercüme ve tetkikleriyle benimsemiştir."*[21] Adı geçen dergide Prens Sabahattin, Le Play ve Edmond Demolins'in görüşlerini savunmuştur.[22] *"Abdullah Cevdet de Le Bon'la Paris'te dost olmuştur."*[23] Yurdumuzda *"Gustave Le Bon'un eserlerini tanıtan"*[24] ve sosyal psikolojiy-

---

17 Levend, Agah Sırrı, "Türk Sosyolojisine Bir Bakış", *Türk Dili*, Sayı: 150, s. 394.

18 Erişçi, Lütfi, "Türkiye'de Sosyolojinin Tarihçesi ve Bibliyografyası", *Sosyoloji Dergisi*, Sayı: 1, s. 159.

19 Erişçi, Lütfi, a.g.y., s. 159.

* Ahmet Rıza Bey üzerine Auguste Comte'un etkisi sosyoloji tarihimizde sık sık tartışma konusu olmuştur. Aralarında doğrudan bir ilişki kurulması da gerçekten güçtür. Bu ilişki, ancak Osmanlı muhaliflerinin Fransa ile olan ilişkileriyle bir açıklamaya kavuşabilir. Ahmet Rıza, İttihat ve Terakki'nin kurucularındandır. Ve partinin adının Ahmet Rıza'nın pozitivistlere yakınlığı dolayısıyla Auguste Comte'un "Ordre et Progrés" ilkesinden esinlendiği söylenmektedir.

20 Erişçi, Lütfi, a.g.y., s. 159.

21 Erişçi, Lütfi, a.g.y., s. 159.

22 Ülken, Hilmi Ziya, "Durkheim et l'Enseignement des Sciences Sociales en Turquie" *Sosyoloji Dergisi*, Sayı: 15, s. 12.

23 Erişçi, Lütfi, a.g.y., s. 159.

24 Levend, Agah Sırrı, a.g.y.,s. 395.

le ilgili çalışmalarını Türkçeye çeviren Abdullah Cevdet olmuştur.[25] Gustave Le Bon'un sosyal psikolog olması nedeniyle adının sosyologlar arasında anılmaması yüzünden sosyoloji tarihimizde Abdullah Cevdet üzerinde durulmaz olmuştur. Fakat Abdullah Cevdet'in Batı düşüncesinin yurdumuzda tanınmasında katkısı büyük olmuştur.

Yurdumuzda İlk Sosyoloji Çalışmaları

"Paris'te bulunan Osmanlı siyasî mültecilerinin gayretleri"[26] yanında yurdumuzda da *"19'uncu asrın son senelerinde hukuk, iktisat gibi içtimai ilimlere ait mesai"*[27] yaygınlaşmaya başlamıştır. Bu arada Ahmet Vefik Paşa'nın *Hikmet-i Tarih* (1863)'inde[28], *"Hayrullah'ta görülen temayüller"*den[29] ve *"Montesquieu ve diğer bazı zevattan yapılan tercüme ve iktibaslar"*dan[30] söz edilmektedir. *"Aynı yıllarda sosyolojinin ilim hayatımızdaki ilk tezahürleri"*[31] de görülmektedir. *"Comte'un felsefesini bize ilk tanıtan Salih Zeki"*[32] olmuştur. 1896'da Rıza Tevfik *Maarif* dergisinde Spencer sosyolojisi üzerine yazmaya başlamış ve 1900'de *Servet-i Fünun*'da Ahmet Şuayip'in yazıları ve Ahmet Tahsin'in Worms'dan çevirileri çıkmıştır.[33]

Durkheim önemli yapıtlarını 1897-1912 yılları arasında yayınlarken 1908'de Ahmet Şuayip Fransız sosyolojisinden söz edecek ve 1911'de Mustafa Suphi Fransız sosyolojisini tanıtan bir kitap yayınlayacaktır. Durkheim'dan ilk kez Ahmet Şuayip'in *Servet-i Fünun* dergisinde çıkan bir yazısında söz edilmiştir. Ancak Ahmet Şuayip Spencer, Worms ve Espinas'ın biyolojik sosyoloji okuluna daha yatkındı. Şuayip'in yandaşları Satı, Rıza Tevfik, Bedîi Nuri, Mustafa Suphi de yazılarında eleştirmeden, konuyu eşmeden yazılarında Durkheim'dan söz etmişlerdir. Durkheim'ın düşüncelerinin yurdumuzda ilk önemli savunucusu ise Ziya Gökalp olmuştur.[34]

İlk ağızda böylece özellikle Fransa aracılığıyla Batı sosyolojisinden esinlenen belli başlı üç sosyoloji akımı yurdumuzda göze çarpmaktadır. Bunlar Le Play etkisiyle *Science Sociale* akımı, Spencer etkisiyle organist sosyoloji ve Durkheimcı akımdır.

---

[25] Ülken, Hilmi Ziya, a.g.y., s. 12.
[26] Erişçi, Lütfi, a.g.y., s. 158.
[27] Erişçi, Lütfi, a.g.y., s. 158.
[28] Erişçi, Lütfi, a.g.y., s. 158.
[29] Erişçi, Lütfi, a.g.y., s. 158.
[30] Erişçi, Lütfi, a.g.y., s. 158.
[31] Erişçi, Lütfi, a.g.y., s. 158.
[32] Levend, Agah Sırrı, a.g.y., s. 395.
[33] Ülken, Hilmi Ziya, a.g.y., s. 12.
[34] Ülken, Hilmi Ziya, a.g.y., s. 13.

Ahmet Şuayıp, Bedî Nuri ve Sâtı Bey'in çabaları ile ve "Spencer'den yapılan çevirilerin etkisiyle organist eğilim kendisini duyurmuştur. Bu eğilimin örnekleri arasında Suphi Etem'in *Sosyoloji* (1911) ve Etem Necdet'in *Tekamül ve Kanunları* (1913) adlı kitaplarından söz edilmektedir.[35]

Le Play etkisi Demolins'ten yapılan çevirilerle yurdumuzda yaygınlaşmıştır. Fuad ve Naci 1910'da *Anglo Saksonların Esbab-ı Faikiyeti Nedir?*, aynı yıl İ.M.N. *Mevkii İktidar* ve 1913'te Ahmet Sanih *Yollar* adlı kitapları çevirmişlerdir. Söz konusu yıllarda çeşitli dergilerde Ahmet Sanih, Rüşdü İbrahim ve Mehmet Ali' nin yapmış oldukları çeviriler de aynı etki çerçevesinde sayılmaktadır. Mütareke yıllarında ise *Science Sociale*'ciler, Mehmet Ali Şevki'nin çıkardığı *Meslek-i İçtimaî Mecmuası* etrafında birleşmiş ve Meslek-i İçtimaî Cemiyet-i İlmiyesi'ni kurmuşlardır. Söz konusu dergi ancak 6 sayı çıkabilmiştir. Bu arada Prens Sabahattin'e "fahrî içtimaiyat profesörlüğü unvanı"nın verilmesi söz konusu olmuştur. Fakat 1924'den sonra bu akım etkisini yitirmeye başlayacaktır.[36]

Durkheimcı akım ise Ziya Gökalp'ın kişiliği ve İttihat ve Terakki içindeki yeri dolayısıyla giderek güçlenmiştir. İttihatçı Hüseyin Cahid'in *Din Hayatının İptidaî Şekilleri* (1923) ve *Ahlâk Terbiyesi* (1923) ile Hukuk-u Esasiye Profesörü Mithat'ın *İçtimaî Taksim-i Amel* (1924) çevirileri bu etkinin bilinen ilk ürünleri olmuştur.[37]

Ek olarak *"Refik Nevzat ve 'İştirak' mecmuası etrafında toplanmalarla ve bazı tercümelerle Marksist temayül"*[38] yurdumuzda görülmeye başlanmıştır. Sosyalizmle ilgili ilk önemli yayınlar, Muhiddin'in Engels'ten *Cemiyetin Asılları* (1934) ve Haydar Rıfat'ın Engels'ten *Hayalî Sosyalizm*, *İlmî Sosyalizm* (1925) ve Borhand'dan *Tarihî Maddecilik* (1935) çevirileri olmuştur.[39] Hilmi Ziya Ülken, bu arada Marksizm ile sosyolojinin ilgisinin yurdumuzda başlamasının ve bir Marksist sosyolojinin görülmesinin Amerikan etkisiyle birlikte olduğunu öne sürecektir.[40]

Üniversitelerimizde Sosyoloji

Başlangıçta yurdumuzda sosyolojinin gösterdiği bu canlılığa ve dünya sosyoloji akımlarını çok yakından izlemesine karşılık sürekliliğini üniversite eğitiminde yer bulabilmesi sağlamıştır. Sosyolojinin Türkiye'de günlük siyaset ile olan yakın ilişkisi kendisine büyük bir canlılık kazandırmıştır ama günlük siyasette sık görülen değişiklikler sosyolojinin etkilerinin kısa ömürlü olmalarına da yol açmıştır.

---

35 Erişçi, Lütfi, a.g.y., s. 159.

36 Ülken, Hilmi Ziya, "Sociology in Turkey", *Sosyoloji Dergisi*, Sayı: 6, s. 142.

37 Erişçi, Lütfi, a.g.y., s. 162.

38 Erişçi, Lütfi, a.g.y., s. 160.

39 Erişçi, Lütfi, a.g.y., s. 165.

40 Ülken, Hilmi Ziya, a.g.y., s. 147.

Özellikle Cumhuriyet döneminden sonra yurdumuzda yapılmış seçimlerin tartışma konusu edilmekten çıkarılmaları sonucu Türk aydınlarının Batı sosyolojisinden yapacakları aktarmalarla yol göstericilik görevine sıvanmaları imkânları ortadan kalkmıştır. Sonuçta da Türk sosyolojisine gerçekleşmiş bu seçimlerin yurdumuzda anlaşılmasına, öğrenilmesine yardımcı olmaktan başka yapacak önemli bir iş kalmamıştır. Sosyoloji, Türkiye'de tartışmadan uzak, ancak bilinmesi gerekli bir öğreti durumuna düşünce üniversitelerde bir ders olarak yer bulabilmiş olmaktan büyük yarar görmüştür. Varlığını günümüze kadar sürdürebilmesini büyük ölçüde üniversitelerimizde ders olarak okutulmasına borçludur. Türkiye'de sosyologlar çevresi üniversite öğretim üyeleri ve yardımcılarıyla sınırlıdır. Bunlara belki lise öğretmenlerini de katabiliriz. Ancak lise öğretmenleri, sosyoloji mezunu olsalar bile "felsefe öğretmeni" unvanını taşımaktadırlar. Sosyoloji yayınları ve araştırmaları da büyük ölçüde üniversitelerimizle sınırlı kalmaktadır. Yayınlanan kitapların büyük bölüğü üniversite ya da lise ders kitaplarıdır. Araştırmaların büyük çoğunluğunu ise, üniversite öğretim üyeleri ve yardımcılarının yükselmeleri için hazırlamak zorunda bulundukları tezler oluşturmaktadır.

1912'de Emrullah Efendi'nin Üniversiteyi yeniden düzenlemesi üzerine ilk sosyoloji dersleri Ahmet Şuayip tarafından verilmeye başlanacak[41] ve sosyoloji sürekliliğini borçlu olduğu üniversiteye böylece girecektir. "*1913 tarihli Darülfünun nizamnamesinde Edebiyat Fakültesi derslerine bir 'İlmi İçtima' dersimin ilâvesi*"[42] ile sosyoloji üniversitede edindiği yerini sağlamlaştıracaktır. Üniversitede sosyolojinin güçlenmesi, hiç kuşkusuz Ziya Gökalp'ın ders vermeye başlamasıyla önemli bir ilerleme gösterecektir. 1914'te Ahmet Şuayip'in ölümü üzerine Üniversitede sosyoloji dersleri Ziya Gökalp tarafından kendi yönetiminde sürdürülmüştür.[43] Ziya Gökalp, Üniversitede 1913'de "İlm-i İçtima", 1916-17'de din, 1917-18'de hukuk ve 1918'de eğitim sosyolojisi üzerine dersler verecektir.[44] Ve yine "Amelî İçtimaiyat", "*Ziya Gökalp'ın İstanbul Darülfünunu'nda 1918 senesinde serbest derslerde vermiş olduğu bu dersler not halinde olup, Enver Behnan Şapolyo'nun şahsî kütüphanesinde mevcuttur.*"[45]

Üniversitemizde Ziya Gökalp'ın etkisi ve onun sözcülüğünü yaptığı Durkheim'cılık, sosyoloji dersleri ile de sınırlı kalmamıştır. Söz konusu görüşler, "*Ziya Gökalp başta olmak üzere Edebiyat Tarihi müderrisi Fuad Köprülü'nün, İktisat müderris*

---

[41] Ülken, Hilmi Ziya, "Durkheim et l'Enseignement des Sciences Sociales en Turquie", *Sosyoloji Dergisi*, Sayı: 15, s. 18.

[42] Erişçi, Lütfi, a.g.y., s. 160.

[43] Ülken, Hilmi Ziya, a.g.y. s. 20.

[44] Ülken, Hilmi Ziya, a.g.y. s. 13-14.

[45] Binark, İsmet-Sefercioğlu, Nejat, *Doğumunun 95. Yıldönümü Münasebeti ile Ziya Gökalp Bibliyografyası*, T.K.A. Enstitüsü, 1971.

muavini Kohen'in, Terbiye müderrisi İsmail Hakkı'nın, İlmi İçtima müderris muavini Necmettin Sadık'ın iştirakiyle Darülfünun tedrisatına ve muhitine pek çabuk yerleşmiş"tir.[46] Gökalp, "*M. Şekip, M. İzzet, F. Köprülü, H. Sabit, N. Sadık gibi şahsiyetleri himayesi*"[47] altına almış ve bu kişiler, özellikle başta Fuad Köprülü olmak üzere ileride Türk düşüncesinin önemli adları arasında yer almışlardır. Ziya Gökalp, yine "*Darülfünun'da bir İçtimaiyat Darül-mesaisi*" kurmuş ve "*Darül-mesainin organı olarak yalnız 6 nüsha çıkabilen İçtimaiyat Mecmuası'nda şüphesiz Durkheim'cılık tamamen hâkim*"[48] olmuştur.

I. Dünya Savaşından İttihat ve Terakki siyaseti yenik çıkmıştır. Bu yenilgi sonucu Gökalp üniversiteden uzaklaştırılmıştır. "*1919'da Darülfünun 'İçtimaiyat' kürsüsüne Necmettin Sadık geçer.*"[49] "*Buna rağmen Durkheim'cilik nisbî bir sükût devresine girer.*"[50] Gökalp'ın 1919'da Malta'ya sürülmesinden sonra üniversitede yerine N. Sadak, Simmel aracılığıyla Alman sosyolojisiyle yurdumuzda ilk ilişki kuran Orhan Sadettin ve 1933 Üniversite reformuna kadar ders vermeyi sürdüren İ.H. Baltacıoğlu geçmişlerdir.[51]

Mütarekeyi "*müteakip senelerde İçtimaiyat dersi yeni kurulan İlahiyat Fakültesinde Edebiyat Fakültesiyle müştereken okutulmak üzere ve liselerde kabul edildi.*"[52] Ahlâk Profesörü Mehmet İzzet, "*Necmettin Sadık'tan sonra 1926-1928 anasında Edebiyat ve İlahiyat Fakültesinde müştereken okutulmakta olan içtimaiyat derslerini deruhte etmiştir.*"[53] Mehmet İzzet, düşünce tarihimizde önce *Milliyet Nazariyeleri ve Millî Hayat* adlı çalışması ile tanınmıştır. 1924 yılında Hesse ve Gleyse'den çevirdiği *Terbiye ve Ahlâka Müteallik İçtimaiyat Dersleri*'ni yayınlamıştır. Necmettin Sadak'ın Bonafous ile birlikte hazırladıkları *İçtimaiyat* 1927'de basılmıştır. Aynı yıl Mehmet İzzet'in kendi imzasıyla yayınladığı *Yeni İçtimaiyat Dersleri* çıkmıştır.[54]

1933'den Sonra Üniversite

1933'de Üniversite reformu ile üniversitelerde yeni düzenlemelere gidilecektir. Bu arada sosyoloji eğitimi de önemli değişikliklere uğramıştır. Bu değişiklikler önce 1933 yıllarında Türkiye'ye gelmiş Alman profesörler ve Batı'da öğrenim görmüş

---

46 Erişçi, Lütfi, a.g.y., s. 161.
47 Fındıkoğlu, Ziyaeddin Fahri, a.g.y., s. 146.
48 Erişçi, Lütfi, a.g.y., s. 161.
49 Erişçi, Lütfi, a.g.y., s. 161.
50 Erişçi, Lütfi, a.g.y., s. 161.
51 Ülken, Hilmi Ziya, "Sociology in Turkey", *Sosyoloji Dergisi*, Sayı: 6, s. 142.
52 Erişçi, Lütfi, a.g.y., s. 162.
53 Erişçi, Lütfi, a.g.y., s. 163.
54 Erişçi, Lütfi, a.g.y., s. 163.

gençlerin eseri olmuştur. Bu yeni düzenlemeler sonunda Edebiyat Fakültesinde sosyoloji, eski bağımsızlığını ancak yıllar sonra ve Hilmi Ziya Ülken'in olağanüstü kişisel çabası sonucu elde edebilmiştir.

Edebiyat Fakültesinde 1933-37 yılları arasında Hilmi Ziya Ülken "İçtimaî Doktrinler Tarihî" ve daha sonra "Umumî Sosyoloji" derslerini okutmuştur. Aynı yıllarda Fakültemizde öğrenimini Strasbourg'da tamamlamış olan Z.F. Fındıkoğlu çalışmaya başlamıştır. Sonradan başka Fakültelerde almış olduğu görevler nedeniyle Fındıkoğlu, ahlâk kürsüsünde derslerini ancak 1944'e kadar sürdürmüştür. Yine aynı yıllarda Prens Sabahattin'in izleyicilerinden Mehmet Ali Şevki, Edebiyat Fakültesinde öğretim görevlisi olarak çalışmıştır.[55]

1933 Üniversite düzenlemesinden sonra Hukuk ve İktisat Fakültelerinde Prof. G. Kessler'in gözetiminde ilk kez sosyoloji dersleri okutulmaya başlanmıştır. 1937'den bu yana Fındıkoğlu, öncelikle bu iki fakültede çalışmıştır.[56] Fındıkoğlu, giderek çalışmalarını İktisat Fakültesi'ndeki derslerinde yoğunlaştırmış ve emekliliğine kadar aynı Fakültedeki "İktisat ve İçtimaiyat Enstitüsü"nün başkanlığını sürdürmüştür.

Ankara Dil-Tarih ve Coğrafya Fakültesi'nde ilk sosyoloji kürsüsü 1938'de kurulmuştur. İlk dersler Maunier'nin etkisinin görüldüğü Prof. Emin Erişirgil tarafından verilmiştir. Niyazi Berkes ve Behice Boran'ın Üniversiteden uzaklaşmalarına yol açan olaylardan sonra 1948'de kürsü kapanmış ve yalnızca M. Karasan tarafından verilen bir sosyoloji dersi kalmıştır.[57]

D.- TÜRK SOSYOLOJİSİ ÜZERİNE GENEL DEĞERLENDİRMELER

Ana çizgileri ile sosyoloji tarihimizi ele aldığımız, önemli temel taşlarını, belli başlı ad ve çalışmaları saptamaya çalıştığımız zaman, daha henüz bu düzeyde bile, bazı sorularla karşı karşıya kaldığımızı görmekteyiz. Başka türlü söylersek Türk sosyolojisinin bu kuşbakışı özeti, sosyoloji tarihimizin ana çizgileriyle açıklamasını bizlere getirmekten uzaktır.

Önce daha genel özetler düzeyinde karşımıza çıkan bu soruları, bazılarının karşılıklarını daha sonra tartışmalarımızın daha genişlediği ve ilerlediği bir sırada ele almak koşuluyla, kısaca belirtelim.*

---

[55] Ülken, Hilmi Ziya, a.g.y. s. 143.

[56] Ülken, Hilmi Ziya, a.g.y. s. 143.

[57] Ülken, Hilmi Ziya, a.g.y. s. 144.

* Sorular, elbet burada üzerinde durduklarımızla sınırlanmamaktadır. Türk sosyolojisi üzerine yapılacak tartışmalar, mutlaka önümüze yeni sorular getirecektir. Aksi durumda konumuz üzerine tartışmak gereksiz olurdu. Tartışmalar sırasında karşımıza çıkan bu sorulara karşılıklar arayacağız. Çalış-

Geçen bölümde en genel çizgileri ile Türk sosyolojisini ele aldığımız zaman Ahmet Şuayip'in çoğu konuda öncülük etmiş olduğunu gördük. Yine aynı biçimde yurdumuzda sosyoloji alanında bu öncülüğüne karşılık Ahmet Şuayip'e gereken önemin verilmediğini görmekteyiz. Türk sosyolojisi kendisinden söz etmemektedir. Karşımıza çıkan birinci soru, Türk sosyolojisinin Ahmet Şuayip'i bilmezden gelmesinin nedenlerinin neler olabileceğidir.

İkinci bir soru da, Fransız sosyolojisinin Türk sosyolojisi üzerindeki genel ve yaygın etkisidir. Geçen bölümde bu soruya belli bir açıklama getirmeye çalışmıştık. Fransa, 1789 İhtilâli ile dünya üzerinde kurulu dengeyi tartışma konusu yaparak gelişmelerden hoşnut olmayan Osmanlılara yeni imkânlar hazırlamıştır. İkinci bir dönemde, Napoléon savaşlarının başarısızlığı üzerine dünya dengesini değiştirebilecek etkinliğini yitirdikten sonra karşı çıkışlarını, düşünce düzeyinde de kalsa, sürdürmekten geri kalmamıştır. Bu da, Fransa'yı Osmanlı muhalifleri için çekici yapmıştır. Ancak Osmanlı İmparatorluğu'nda iktidarı ele geçirmiş çevrelerde ve bu çevreler Fransa yanlısı bir siyasete yatkın olmadıkları halde Fransız sosyolojisinin etkisini sürdürmesi, en azından yeni bir soru konusudur.

Yukarıdaki açıklamamız genel düzeyde geçerli olsa bile görüldüğü gibi yine de en azından karşılıksız kalmaktadır. Ayrıca bütün konularda birbirileriyle anlaşamayan, sosyoloji alanında en büyük tartışmayı sürdürmüş olan iki ilk önemli sosyologumuz, Prens Sabahattin ve Ziya Gökalp, her ikisi de değişik okullardan bile olsa Fransa sosyolojisinden esinlenmişlerdir. Ziya Gökalp'in Durkheim'ın görüşlerine bağlılığı da bir başka soru konusudur. Ziya Gökalp'in Durkheim'dan niçin ve nasıl etkilendiği üzerinde yeterince durulmamış bir konudur ama mutlaka bir açıklama gerektirmektedir. Ziya Gökalp'in siyaset ile olan yakın ilişkisi ve bağlı olduğu siyasî partinin iktidarda Alman yanlısı bir siyaset sürdürdüğü de düşünülünce Gökalp'in Fransız sosyolojisine bağlılığı daha da şaşırtıcı olmaktadır.*

Prens Sabahattin de bir başka Fransız sosyologunun, Le Play'nin görüşlerinden esinlenmiş ve *Science Sociale* okulunun sözcüleri ile yakın ilişkilerde bulunmuştur. Prens Sabahattin siyasî çekişmelere de katılmış ve bütün yaşamı boyunca katıksız bir İngiliz yanlılığını savunmuştur. İngiliz yanlısıdır, fakat Fransız etkisindedir. Yine de karşılaştığımız sorular içinde en kolay açıklanabilir konu, belki Prens Sabahattin'in durumudur. Fransa'da yakınlık kurduğu *Science Sociale* okulu sözcüleri, İngil-

---

malarımızın ana amacı da budur. Ancak çalışmalarımız sırasında bazı sonuçlar çıkarabilmemiz için önce sorunların soru biçimine (dönüştürülmesi zorunludur. Bu da yetmez. Ayrıca soruların doğru bir biçimde sorulması gereklidir. Varacağımız sonuçlar yetersiz olabilir. Elde edeceğimiz sonuçlar, bugünkü bilgilerimizle sınırlıdır. Tartışmalar ilerledikçe ve eldeki bilgiler zenginleştikçe, eğer sorular doğru sorulmuşsa, doyurucu karşılıklar er geç bulunacaktır.

III. Millî Türkoloji Kongresi'ne "Ziya Gökalp ve Alman Sosyolojisi" başlığı altında sunduğumuz bildirimizde konuyu tartışmaya açmaya çalışmıştık.

tere'yi Fransa'nın örnek alması gerektiği ülke sayıyorlar ve İngiltere'nin her yönden övgüsünü yapmaktan geri durmuyorlardı. Bu nedenle Prens Sabahattin'in siyasî seçimiyle görüşlerini savunduğu *Science Sociale* okulu arasında bir uyuşmazlık söz konusu değildir. Ancak Prens Sabahattin konusunda da karşılık aramamız gereken sorular bulunmaktadır.

I. Dünya Savaşı'ndan İngiltere galip çıkmıştır. Ayrıca belli bir süre Batı dünyasının tek güçlü önderi durumundadır. Ziya Gökalp'in savunduğu görüşler savaştan yenik çıkmıştır. Görüşleri artık çevremizde tutulmamaya başlamıştır. Bütün bunlara rağmen Prens Sabahattin'in kendisinin etkinlik kazanması bir yana görüşleri de belli yakınları dışında yankı uyandırmamıştır. Açıklanması gerekli bir başka soru da budur.

Buna karşılık "İttihatçılık"ın mahkûm edilmesine ve Alman yanlısı bir siyasetten vazgeçilmesine rağmen Durkheim etkisi yurdumuzda sürekli olabilmiş ve bu etki lise sosyoloji ders programlarında Devlet eliyle resmî yoldan günümüze kadar sürmüştür. İttihatçılığın yerildiği, Osmanlılığın büyük suçlamalara uğradığı yeni dönemde de Osmanlılığın son günlerinde İmparatorluğun sorumluluğunu yüklenmiş İttihat ve Terakki Partisi'nin ideologu Ziya Gökalp "fikir babalığı" sıfatını kimseye bırakmamıştır. Ziya Gökalp'in birbiriyle uyuşmaz iki dönemde düşünce önderliğini koruyabilmiş olması da bir başka soru konusudur.

İlk Değerlendirmeler

Bu sorulara karşılık aramaya başlamadan önce Türk sosyolojisinin bütünü üzerine şimdiye kadar yapılmış değerlendirmelere kısaca göz atmakta yarar görüyoruz. Bu değerlendirmeler, karşılaştığımız soruları Türk sosyoloji tarihinin bütünü içine yerleştirmemize yardımcı olacaklardır.

Türk sosyoloji tarihi ile ilgili çalışmaların sınırlı olduğunu belirtmiştik. Bu nedenle Türk sosyolojisi üzerine elimizde bulunan değerlendirmeler de çok sınırlı kalmaktadır. Çoğunlukla bir dergi yazısı çerçevesi içinde ele alınan Türk sosyolojisi üzerine yapılmış değerlendirmeler, Türk sosyoloji tarihini dönemleme girişimleri ile yetinmiştir. Bu değerlendirme girişimlerinde sosyoloji tarihimiz, genellikle iki ayrı döneme ayrılmaktadır.

Biz de geçen bölümde böyle bir çabada bulunmuş ve Türk sosyoloji tarihini Batıcılaşma olayı ile ilişkisi içinde iki ayrı döneme ayırmıştık. Başlangıçta yurdumuzda Batıcılaşma akımı, her şeyden önce Batı içinde bir müttefik arama çabalarıdır. Bunun sonucunda Batıcılaşma yandaşları arasında bir bölünmeye ve bir çekişmeye tanık olunmuştur. Sosyoloji de, Türkiye'de görülen bu bölünmeye bağlı olarak öncelikle bir siyasî çekişme aracı olarak karşımıza çıkmıştır. İkinci dönemde de Batıcılaşma akımı sürmektedir. Ancak artık resmî ideoloji niteliğini kazanmış ve Batı seçimi bü-

tün Devlet yönetiminee benimsenmiştir. Bu arada savaş sonrası Batı'da önemli değişiklikler görülmektedir. Batı öneri modellerinin sayısı bire inerken Batı'nın kendisi de belli büyük Devletler etrafında birleşme yoluna girmiştir. Tek parti dönemi ve daha sonra da dış siyasetin tartışma dışı tutulması çabaları, yurdumuzda sosyolojinin siyasî düzeydeki etkinliğini ortadan kaldırmıştır. Sosyoloji, artık yalnızca eğitim ve öğretim konusudur. Üniversite çatısı altına sığınarak varlığını sürdürebilmektedir.

Cahit Tanyol da, kendi değerlendirmesinde Türk sosyolojisini iki döneme ayırmaktadır. Birinci dönemde *"herkes bir filozofun veya sosyologun eteğine sarılarak Türkiye'yi kurtarmak"*[58] istemektedir. Bu dönem iki büyük sosyologumuzun çalışmalarını yayınladığı II. Meşrutiyet dönemidir. İkinci dönem ise II. Dünya Savaşı sonrasıdır. İkinci dönemde, birinci dönemde iki sosyologun görüşlerinin egemen olmasını andırır biçimde, iki akım egemendir. Bunlar, mikro-sosyoloji ve sistematik sosyoloji akımlarıdır. Mikro-sosyoloji *"Amerikan sosyolojisinin etkisi"*[59] ile gelişmiştir. *"Yabancı uzmanların da teşvik ve yardımıyla çeşitli sosyal araştırmalar yapılmış ve sosyal yapı çalışmaları ön plana geçmiştir. Ülkeyi bir yabancı gözüyle gören ve düzeydeki ekonomik ve sosyal olayları araştıran bu akım henüz millî bir karakter kazanmış değildir."*[60] *"Gökalp akımını sürdüren Fındıkoğlu ve sosyoloji kürsüsünü ikinci defa kuran Hilmi Ziya Ülken"*[61] ise sistematik sosyoloji akımının sözcüleri olmuşlardır.

Şerif Mardin de Türk sosyolojisinin iki aşamada ele alınmasından yanadır. Ancak Şerif Mardin'in değerlendirmesinin yeni olan yönü Türkiye'yi öbür Yakın Doğu ülkeleri ile birlikte ele almasıdır. Şerif Mardin'e göre Türk sosyal bilimlerinin ve özellikle sosyolojinin belirgin nitelikleri, ekonomik ve siyasî farklılıklara rağmen Yakın Doğu'nun öbür bölgelerinde de görülmektedir.[62]

Şerif Mardin'e göre birinci aşama, XIX. yüzyıl sonlarında sosyolojinin Türkiye'ye girişi ile başlamıştır. Bu dönemde sosyoloji, siyasî girişimlerle birlikte yürümüştür. Genç Türkler, İslâm toplum örneği yerine bütüncü sosyolojilerin toplum örneğini getirmek istiyorlardı. Bu arada Durkheim'ın izleyicilerinden ve Kemalist milliyetçiliğin başlamasında büyük etkisi olan Ziya Gökalp, çok milletli bir İmparatorluk anlayışından "sınıfsız" kaynaşmış bir millet anlayışına geçmenin zorunluluğunu savunuyordu.[63] İkinci dönemde ise siyaset alanından Üniversite (önce İstanbul, sonraları Ankara Üniversitesi) içinde akademik tartışmalara geçilmiştir. Bu dönem,

---

[58] Tanyol, Cahit, a.g.y., s. 431.

[59] Tanyol, Cahit, a.g.y., s. 432.

[60] Tanyol, Cahit, a.g.y., s. 432.

[61] Tanyol, Cahit, a.g.y., s. 432.

[62] Mardin, Şerif, "Some Aspects of Middle Eastern Sociology," in "Conference on the State of the Social Science in the Middle East", *Social Center American University in Cairo*, 1974.

[63]

bilgi toplama (alan araştırmaları, yapı araştırmaları, sayısal bilgiler) dönemidir. Artık İslâm ideolojik anlayışı yerine bütüncü bir model kurma zamanı gelmiştir. Ancak bu yolda bazı engeller bulunmaktadır. Bu engellerin başlıcaları, ikinci kuşak sosyologlarının yaygın ilgi alanları nedeniyle zayıf kavramlaştırma ve Kemalist kaynaşmış toplum anlayışının zorlamalarıdır.[64]

Agâh Sırrı Levend, yazısında Türk sosyolojisini sistemli bir biçimde dönemlere ayırmasa bile "*sosyolojiyi, Türkiye'de politikadan uzak bir bilim haysiyetiyle ele alan Ziya Gökalp'ten sonraki kuşak*"[65] olduğunu belirterek Türk sosyolojisinde iki ayrı dönem bulunduğunu, bu dönemlerin özellikleri üzerine yargıda bulunarak kabul etmektedir.

Fındıkoğlu ise, bu tür bir ayırımın yanlısı görünmemektedir. Fındıkoğlu'na göre "*Ziya Gökalp sosyolojisiyle alâkadarlık, mutlaka ona bağlılık değildir.*"[66] Ziya Gökalp sosyolojisinde "*bugün dahi aktüelliğini muhafaza eden meseleler*" bulunmaktadır ve özellikle "*onun doktrinal fikirlerinin en mühimi olan Türkçülük bugünkü millî ve beynelmilel hâdiselerin ışığı altında yeniden ele alınmağa değer*"dir.[67]

Yukarıda değindiğimiz biçimleriyle Türk sosyolojisini dönemleme girişimleri, belli açılardan konumuzu anlamamızda bizlere yardımcı olsalar bile araştırmalarımızda bazı güçlüklere de yol açacaklardır. Özellikle sosyoloji tarihimizde ikinci dönemi ele almak zorlaşmaktadır. İkinci dönemi, akademik tartışmalar çerçevesinde bir alan araştırmaları ya da bilgi toplama dönemi saydığımız zaman bu dönemle ilgili çalışmalarla yapılan alan araştırmalarının ya da toplanan bilgilerin dökümünü çıkarmaktan başka yapacak bir şey kalmamaktadır. Bu durumda Türk sosyoloji tarihini birinci dönemle sınırlamak kaçınılmaz olmaktadır. Gerçekten de konuyla ilgili yapılan çalışmalarda birinci dönemin dışına pek çıkılmamıştır. Birinci dönemin tartışılmasında da iki sosyologumuz, Prens Sabahattin ve Ziya Gökalp'in karşılaştırılmalarından öteye gidilmemiştir.*

Ahmet Şuayip Sorunu

Şimdi başta sorduğumuz soruları yeniden birlikte ele alabiliriz. İlk önümüze çıkan, Ahmet Şuayip sorunudur. Elimizdeki bilgilere göre kendisi sosyolojimizde bir-

---

64 Mardin, Şerif, a.g.y., s. 19.

65 Levend, Agah Sırrı, a.g.y., s. 395.

66 Fındıkoğlu, Ziyaeddin Fahri, a.g.y., s. 146.

67 Fındıkoğlu, Ziyaeddin Fahri, a.g.y., s. 145.

* Biz ise çalışmalarımızı öncüler olarak söz konusu iki sosyologumuz üzerinde durarak sürdüreceğiz. Ondan sonraki bölümlerimizi sosyolojimizde tartışılmış önemli konulara ayıracağız. Böylece bu konular etrafında çalışmamızda bir birlik sağlayabileceğimiz gibi bu birlik içinde bazı görüşlerin izleyicilerini de saptayabilmemiz mümkün olacaktır.

çok konuda öncülük etmiş bir kişidir. Batı'ya sığınmamış yazarlarımız arasında yazılarında sosyolojiden ilk söz eden yazarlarımızdan birisidir. Yurdumuzda ilk sosyoloji dergisini, *Ulum-u İktisadiye ve İçtimaiye Mecmuası*'nı (1908) yayınlayanlar arasındadır.[68] Türkiye'de üniversitede ilk sosyoloji dersi veren kişi olarak da adından söz edilmektedir.

Bütün bunlara karşılık yurdumuzda sosyoloji konusunda yapılan çalışmalarda Ahmet Şuayip üzerinde durulmamaktadır ve kendisi üzerine bildiklerimiz kuşkuludur. Hilmi Ziya Ülken, 1912'de Emrullah Efendi'nin Üniversiteyi yeniden düzenlemesi üzerine ilk sosyoloji derslerinin Ahmet Şuayip tarafından verildiğini yazmakta ve ölüm tarihi olarak 1914 yılını öne sürmektedir[69] ama ansiklopediler Ahmet Şuayip'in ölüm yılı olarak 1910 tarihini vermektedirler.*

Görüldüğü gibi Şuayip'in üniversitelerimizde sosyoloji dersi verip vermediği ve eğer verdi ise bu derslerin hangi yıllarda olduğu tartışma konusudur. Kısacası yurdumuzda sosyolojinin ilk yılları üzerine bilgilerimiz ciddî araştırmaların ürünü değildir. Daha çok söylentilere ve yakıştırmalara dayanmaktadır.**

Auguste Comte'un yurdumuzdaki etkisi konusunda da benzer durumla karşılaşmış bulunuyorduk. Comte'un izleyicileri olarak İttihatçı Ahmet Rıza[70] ile matematikçi Salih Zeki'nin[71] adları öne sürülmektedir. Konu ile ilgili bilgilerimiz yüzeysel-

---

68 Ülken, Hilmi Ziya, a.g.y., s. 140.

69 Ülken, Hilmi Ziya, "Durkheim et l'Enseignement des Sciences Sociales en Turguie", *Sosyoloji Dergisi*, Sayı: 15, s. 20.

* Çeşitli ansiklopedilerden edindiğimiz bilgilere göre Ahmet Şuayip 1876 yılında İstanbul'da doğdu. Orta Öğrenimini Fatih Rüştiyesi ve Vefa İdadisi'nde yaptı. Daha Sonra Mekteb-i Hukuk'u bitirdi. Aynı okulda muallim muavini oldu. «idare hukuku» dersleri okuttu. Cemiyet-i Rüsumiye üyeliğinde bulundu. Maarif Meclisi üyeliği, Tedrisat-ı İptidaiye Müdürlüğü, İstanbul Maarif Müdürlüğü, son olarak Divan-ı Muhasebat Müddeiumumiliği görevlerinde çalıştı. Bütün resmi görevleri sırasında Mekteb-i Hukuk'taki derslerini bırakmadı. Genç yaşta 1910'da henüz 34 yaşlarında İstanbul'da vefat etti. Edebiyat-ı cedide topluluğunun fikrî ve ilmî çalışmalarındaki temsilcisi olmuştur. Batı düşünce ve edebiyat dünyasından bazı ünlü kişilerin hayat ve eserlerini tanıtan incelemeleri, devrinde sahasının ilk ciddî çalışmaları sayılmıştır. Yapıtları, aralarında Flaubert, Lavisse, Monod, Taine olmak üzere Batılı yazar ve fikir adamlarından sekizinin hayat ve incelemelerinden oluşan *Hayat ve Kitaplar* (1910), çeşitli makale ve araştırmalarının toplandığı *Esmâr-ı Matbuat*, *Hukuk-ı Umumiye-i Düvel* (1912) ve 1908-1910 yıllarında Rıza Tevfik ve Mehmet Cavit ile birlikte 3 cilt ve 24 sayı yayınladığı ve "Fransız İnkılâbı", "Rusya Tarihi" ve "Avamil-i İçtimaiye" yazılarını yayınladığı *Ulûm-ı İktisadiye ve İçtimaiye Mecmuası*'dır. (*Meydan Larousse*, *Türk Meşhurları*, *İstanbul Ansiklopedisi*, *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*).

** Bütün bu nedenlerle doğrudan bir Türk sosyoloji tarihi hazırlamanın güçlükleri bulunmaktadır. Böylece niçin çalışmalarımızı metinlerin birinci elden değerlendirilmesine dayandırmak istediğimiz ve "Türk Sosyologları ve Eserleri" genel başlığı altında sürdürdüğümüz daha iyi anlaşılmaktadır sanıyoruz.

70 Erişçi, Lütfi, a.g.y., s. 159.

71 Levend, Agah Sırrı, a.g.y., s. 395.

dir. Bazı araştırmacıların yakıştırmalarına dayanmaktadır. Bu nedenle konuyu bir yana bırakabiliriz, ama Ahmet Şuayip de durum değişiktir. Çıkmış yazıları, tartışılmış görüşleri vardır. Kendisini bilmezden gelemeyiz. Soruna bir aydınlık getirmek zorundayız.

Yazılarında yurdumuzda ilk kez Durkheim'ın adından söz etmesine karşılık Ahmet Şuayip'in savunduğu görüşlerin öncelikle Spencer'den esinlendiğini geçen bölümde belirtmiştik. Ahmet Şuayip'i Spencer etkisi ile birlikte ele aldığımız zaman sorulara karşılıkları belki kolay bulabilecek ve sosyoloji çalışmalarında adı üzerinde niçin durulmadığını anlayabileceğiz.

Spencer, bildiğimiz gibi, "organist sosyoloji"nin sözcülerindendir. Spencer'e göre toplum, iki nedenle bir organizma olarak ele alınmalıdır. Önce sürekli gelişmesi, sonra da işbölümü olayı nedeniyle toplum, bir canlı organizmaya benzemektedir.[72] *"Her ikisinin de parçaları arasında karşılıklı bağlılık vardır. Her ikisi de "hücre, birey" gibi birimlerden meydana gelmiştir, bir örgenliğin veya bir toplumun bozulması kendilerini meydana getiren birimlerin de bozulmasını gerektirmez. Her ikisinin de birer besim, birer dağılım, birer düzenleyici sistemleri vardır."*[73]

Bu kısa açıklamalardan da anlaşılacağı gibi Spencer sosyolojisinin en önemli özelliği toplumları, canlı organizmalar örneğinde kendi başlarına yaşayan, çalışan bir sistem olarak tanıtmasıdır. Sorunlar, bu canlı organizmaların kendi yapılarında görülecek aksaklıkların sonucu olacağı gibi bu sorunların çözümü de yine toplum bünyesinde yapılacak düzenlemelerle elde edilebilecektir. Bu tür bir toplum anlayışı, Batı'da yankı uyandırabilmiştir. Batı toplumları, bazı önemli toplum sorunlarıyla karşı karşıyadır. Fakat Batı, bu sorunların çözümlerini yine kendi içinde bulacağına inanmaktadır. Batı, bu sorunların üstesinden kendi imkân ve gücüyle gelebileceği konusunda hiçbir kuşku duymamıştır. Batı dünya egemenliğini tartışma dışı bırakan, sorunlara kendi yapısı içinde açıklama ve çözüm getiren organist sosyoloji Batı'da ilgi toplayacaktır.

Yurdumuzda ise durum oldukça değişiktir. Önce sorunlarımızın kaynağı olarak toplumumuzun iç çelişkileri gösterilmemektedir. Sorunlarımızın dünya içindeki yerimizden kaynaklandığı ileri sürülmektedir. Doğu uygarlığı çerçevesi içinde bulunduğumuz için bazı sorunlarla karşı karşıyayız. Batı uygarlığı içinde yerimizi aldığımız zaman bu sorunlarımız da çözümlenmiş olacaktır. Görüleceği gibi sorunları toplumlararası ilişkiler düzeyine yerleştirmeyen, yalnızca toplumda bulunan iç dengelerle açıklamak yolunu tutan Spencer sosyolojisinin yurdumuz için hiçbir il-

---

[72] Cuvillier, Armand, *Introduction A la Sociologie*, Armand Colin, 1967.

[73] Kösemihal, Nurettin Şazi, *Sosyoloji Tarihi*, Remzi Kitabevi, 1968, s. 53.

gi çekici yönü bulunmamaktadır. Bunun sonucu Spencer sosyolojisi yurdumuzda yandaş toplayamadığı gibi Ahmet Şuayip'in adı da sosyoloji çalışmalarında anılmaz olmuştur.

Birinci Dönem Marksizm

Spencer sosyolojisi konusunda öne sürdüğümüz varsayım ve açıklamalar, Marksizmin de niçin yurdumuzda etkili olmadığını anlayabilmemiz konusunda bize belki yardımcı olabileceklerdir. Çünkü Spencer sosyolojisi konusunda ileri sürdüğümüz çoğu neden, Marksizm için de geçerlidir. Aralarında bazı konularda önemli benzerlikler bulunmaktadır.*

Marksizm de, organist sosyoloji gibi sorunları toplumun kendi yapı ve bünyesi içinde açıklamaktadır. Toplum, kendisine verilen değerle de desteklenince, kendi başına ve mutlak bir varlık kimliğini kazanmaktadır. Marksizmde sorunların çözümü de, toplumun kendi içinde, kendi gelişmesinde bulunmaktadır. Toplum bünye ve yapısındaki çelişkiler, belli bir aşamada kendi çözümlerini de birlikte getirmektedirler.

Bu yüzden Marx'ın kuramı yurdumuzda ilgi toplamamıştır. Marksizm, kısa bir süre için, o da Kurtuluş Savaşı yıllarında, Türkiye'de gündeme gelecektir. Bu yıllarda da Marksizme yurdumuz sorunlarının anlaşılması ve çözümlenmesi yolunda değil, dış ilişkiler düzeyinde Sovyet Rusya ile mümkün işbirliğini güçlendirmek için araç olarak başvurulmuştur.

Ülkemizde Spencer sosyolojisi etkisinden günümüze yalnızca Ahmet Şuayip'in adının kalması gibi birinci dönem Marksizminden de günümüze yalnızca birkaç ad kalacaktır. Marksizm, bu dönemde yurdumuzda etkisiz olduğu gibi verimli de olamamıştır. Geriye bu günlerden ne bir önemli yazı, ne de bir kuram kalmıştır.

---

* Hemen hatırlatmakta yarar gömdüğümüz bir konu bulunmaktadır. Burada söz konusu edeceğimiz Türk sosyalizminin ilk dönemleridir. Çalışmalarımıza 1950 yılını sınır olarak benimsemiş bulunuyoruz. Bazı konuların süreklilik gösterdiği ve konunun daha iyi anlaşılması için bu süreklilik içinde ele alınması zorunluluğu bulunduğu zaman bu sınırı 1960'lara kadar genişleteceğiz. Ancak bu tarihten öteye ayrı bir araştırma konusunun başladığına inanmaktayız. Yurdumuzda birinci dönem sosyalizmi ile 1960'lardan sonra gelişmeye başlayan ikinci dönem sosyalizm arasında önemli farklılıklar vardır. Birinci dönemi Türkçülüğü ile son dönem milliyetçilik akımı arasında gözlenebilen farklılıklar gibi.. Temelde birliklerine karşılık her iki dönemi ayrı ayrı ele almak gerekir. Bu nedenle birinci dönem için öne sürülecek görüşleri acele genelleştirmemek, farklılıkları göz önünde tutmak gerekmektedir.

TÜRKİYE'DE SOSYOLOJİNİN KURUCULARI -I: SABAHATTİN BEY

A.- YURDUMUZDA "SCIENCE SOCIALE" OKULU YANLILARI

Daha ilk günlerden belli başlı sosyoloji akımlarının yurdumuzda tanındığını ve konu ile çeşitli çalışmaların yapılmış olduğunu biliyoruz. Bu arada Spencer'in görüşleri ve bağlı olduğu organist sosyoloji kuramları yurdumuzda ilk bilinen sosyoloji akımlarından biri olmasına ve başlangıçta yandaş da bulabilmesine karşılık sorunları Batı ile olan ilişkilerinden kaynaklanan Osmanlı İmparatorluğu'nun tasalarına bir çözüm getirmediği için Türkiye'de uzun ömürlü olmamıştır Geriye Ahmet Şuayip'in ve yurdumuzda yayınlanan ilk sosyoloji dergisi olması dolayısıyla çıkardığı derginin adı kalmıştır.[74]

Türkiye'nin sorunlarına ve bu sorunlara önerilen çözümler tartışması dışında kalan Batı aktarmacılığı, sosyolojimizde ancak birer bilgiçlik gösterisi olarak kalmıştır. Bu tür aktarmacılık, Batı sosyolojisinde ortaya atılmış en son kuramların bilindiğini göstermekten başka bir işe yaramamıştır. Önerileri de sosyolojimizde yaklaşım biçimini değiştirmeden kullanılan tanımların yerlerine başkalarını koymaktan öteye gidememiştir.

Böylece Türkiye'de sosyolojinin birinci döneminden günümüze başlıca iki sosyologumuzun etkisi sürecektir. Kendilerinin sözcülüklerini yaptıkları sosyoloji akımları Türkiye'nin sorunlarını toplumlar arası ilişkiler içine yerleştirmeye izin vermektedir. Bu iki sosyoloji akımı, başarılarını da gerçekten bu olaya borçludurlar.

Söz konusu iki sosyologumuzdan birisi Sabahattin Bey'dir. Sabahattin Bey'in Türk sosyoloji tarihinde özel bir yeri bulunmaktadır. Siyasi iktidar gücünü elinde tutan Ziya Gökalp'ın görüşlerine, tartışmalar sırasında tek karşı durabilecek toplumsal düşüncenin sözcüsü olarak Sabahattin Bey çıkmıştır. Yakın günlere kadar da sosyoloji bilimi ile uğraşanlar arasında yandaş bulabilmeyi başarmıştır.

Fransa'da "Science Sociale" Okulu

Sabahattin Bey'i Türk sosyolojisi içinde belli bir yere oturtmamız olanağı bulunsa bile geçen bölümde değindiğimiz gibi kendisi ve etkisi ile ilgili bazı sorunlar bulunmaktadır. Söz konusu sorunlara bir karşılık getirebilmek amacıyla Sabahattin Bey'in bağlı olduğu *Science Sociale* okulunu ele almakla tartışmaya başlayarak konuya bir aydınlık getirmeyi birlikte deneyeceğiz.

Frederic Le Play, XIX. yüzyılda Fransa'da ileri sürmüş olduğu görüşleri ile ilgi çekici bir düşünürdür. Tasaları ve çabaları ile geçen yüzyılda Batı'da sosyoloji bili-

---

[74] Ülken, Hilmi Ziya, "Sociology in Turkey", *Sosyoloji Dergisi*, Sayı: 6. s. 140.

minin doğmasına yol açan genel eğilimin içinde bulunmaktadır. Görüşleri, sonradan Fransa'da izleyicileri tarafından geliştirilip bütünleştirilmiş ve *Science Sociale* adı altında bağımsız bir sosyoloji akımı görüntüsünü kazanmıştır.

Günümüzde Fransa'da adından giderek daha az söz edilmektedir. Bu durumu doğal karşılamak gerekir. Yazılarının ya da sözlerinin günümüzde Fransa'nın sorunlarına doğrudan bir yararı olmayacağı açıktır. Fransa'da işçi sınıfının siyasi yaşamda etkinliğinin artmasına karşılık sınıf çelişkilerinin XIX. yüzyılla karşılaştırma kabul etmez bir biçimde yumuşaması sonunda sorunları Le Play'de görüldüğü gibi bütün çıplaklığı ile ortaya atmaya gerek kalmamıştır. Yurdumuzda ise öncelikle Sabahattin Bey nedeniyle doğrudan etkisi daha sürekli olmuştur. Gerçi Fransa'da sözü edilmediği için önemi konusunda kuşkular başlamıştır.[75] Ancak günümüzde adının Fransa'da unutulmuş görünmesi, çağının ilgi çekici düşünürlerinden biri olmasını elbet engellemez.

Le Play'in adından Batı'da artık çokça söz edilmemektedir. Buna karşılık Le Play yurdumuzda adı bilinir, sözü edilir bir sosyologdur. Çoğu sosyologumuz görüşlerine hak iddia etmiştir. Ancak bütün bunlara karşılık Le Play'in, en azından sosyologlarımızca gereğince anlaşılıp değerlendirildiği tartışma konusudur. Le Play'in sosyolojideki yeri bir filozof benzeri bir düşünce sistemi geliştirmiş olmasından kaynaklanmamaktadır. Le Play, tümüyle pratik sorunlara yönelmiştir. Le Play'i izlemek, her şeyden önce bu sorunlar önünde belli bir tutumu dile getirmektedir. Sabahattin Bey de, bir mektubunda "*Le Play'ci olmaktan ziyade sadece Siyans Sosyal taraftarı kalmağı kendi hesabı(n)a tercih*" ettiğini yazmaktadır.[76]

Frédéric Le Play, 11 Nisan 1806'da doğmuş ve 1882'de ölmüştür. Yaşamı boyunca yaptığı gezilerle Avrupa'nın bütün belli başlı ülkelerini tanımak olanağını bulmuştur. 1855'de yirmi yıllık çalışmalarının ürünü *Les Ouvriers Européens* adlı kitabını yayınlamıştır. 1856'da "*Société International pour les Etudes Pratiques d'Economie Sociale*"ı kurmuştur. Derneğin çeşitli ülkelerde şubeleri açılmıştır. Bu arada "*Les Ouvriers des Deux Mondes*" dizisini oluşturan çok sayıda aile monografileri yayınlamıştır. Le Play, ayrıca 1864'de iki cilt olarak *La Reforme Sociale en France*, 1870'te *L'Organisation du Travail*'ı yayınlamıştır. 1876'da senatör olmuştur. 1872'de doğa bilimleri yöntemleri ile toplumsal sorunları incelemek amacıyla "*Union pour la Paix Sociale*"ı kurmuştur. 1881'de ise *Constitution Essentielle*'i yayınlamış ve *La Réforme Sociale* dergisini çıkarmaya başlamıştır.[77]

---

[75] Doğan, Ergun, *100 Soruda Sosyoloji El Kitabı*, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1973, s. 66.

[76] Fındıkoğlu, Ziyaeddin Fahri, *İçtimaiyyat II, Metodoloji Nazariyeleri*, İ.Ü. İktisat Fakültesi Yayınları, 1961, s. 400.

[77] Auburtin, F., *F. Le Play*, Guillaumin-Cie, 1981.

Le Play'in bütün çalışmaları sırasında ana tasası, Fransa'nın XIX. yüzyılda içinde bulunduğu çalkantılara bir çözüm aramak olmuştur. Fransa, XIX. yüzyılda işçi olaylarının en geniş boyutlara ulaştığı ve en yoğun olduğu ülkedir. Yine Fransa, işçi olaylarında Avrupa ülkelerinde önderliği elinde tutmasına karşılık endüstri üretimi ve endüstrileşme konularında Batı'da başta gelen ülke konumundan uzaktır. Buna karşılık İngiltere, Avrupa'da endüstri üretiminde önde gelmektedir. İşçi olayları ise Fransa ile oranlandığı zaman ülke yöneticilerine o denli kaygı vermekten uzaktır. Ayrıca bütün bu durum, endüstrinin gelişmesiyle bu olaya bağlı olarak işçi sorunlarının da şiddetleneceği varsayımına ters düşmektedir.

Bu gözlemlerden çıkılarak Fransa'nın içinde bulunduğu çalkantılara da bir çözüm bulmak olanağı araştırılacaktır. Le Play'e göre bu durumda yapılması gerekli iş, Fransa'da ve İngiltere'de bulunan koşulları karşılaştırmak ve bu karşılaştırma sonucu Fransa'daki sorunların kaynaklarını saptamak olmaktadır. Le Play için konu, yalnızca Fransa'nın karşı karşıya bulunduğu sorunlara bir açıklama getirmekle sınırlanmamaktadır. Aynı zamanda sorunlara bir çözüm getirmeyi de amaçlamaktadır. Sorunların nedenlerinin saptanması için nasıl Fransa'nın İngiltere ile karşılaştırılması gerekli ve yeterli ise sorunların çözümlenebilmesi için de İngiltere'nin bu kez örnek alınması gerekli ve yeterli sayılmıştır.

Bir toplumun başka bir toplumu örnek alabilmesi, birden çok varsayımın doğruluğunu öngörür. Bu varsayımlardan birisi, örnek alınan düzenin uygulanabilmesi için topluma istenilen yönün verilebileceği görüşüdür. Topluma istenilen yönün verilebilmesi olanağı ise yalnızca toplum olaylarına genel bir açıklama getirmekle elde edilememektedir. Toplum güçlerini denetlemek, bu güçlere egemen olmak gerektir. Le Play, Fransız burjuvazisine hem denetim altına alabilecekleri ve hem de bütün toplum kesimlerinde etkili, dolayısıyla topluma istenilen yönün verilmesinde araç olarak aileyi önermiştir. Le Play, aileleri babaerkil aile, kararsız aile ve kök aile olarak üçe ayırmıştır. Görüşleri izleyicilerince geliştirilmiştir. *"Henri de Tourville (1842-1903), Le Play'in kök ailesini iki zümreye (Babaerkilimsi ve Bireyci) ayırdı."*[78] Edmond Demolins (1852-1907) ise, bu söz konusu aile sınıflandırılmalarından çıkarak okul üyelerinde yaygın toplum sınıflandırılmalarına son biçimini vermiştir. Kendisine göre kamucu toplumlar, *"aile, devlet, vb. gibi zümrelere dayanan bireylerden meydana gelmiş, merkezciliğe dayanan topluluklar"*dır.[79] Bireyci toplumlar ise, *"kişisel girişimi olan bireylerden meydana gelmiş, merkezciliğe bağlı olamayan topluluklar"*dır.[80] Asya, Doğu Avrupa, Afrika, Güney Amerika toplumları kamucu toplumun örnekleri sa-

---

[78] Kösemihal, Nurettin Şazi, "Memleketimizde Tecrübi Sosyolojinin Doğuşu ve Gelişmesi", *Sosyoloji Dergisi*, Sayı: 6, s. 121.

[79] Kösemihal, Nurettin Şazi, a.g.y., s. 122.

[80] Kösemihal, Nurettin Şazi, a.g.y., s. 122.

yılmıştır. Kuzey Avrupa ülkeleri ile Birleşik Amerika Devletleri ise bireyci toplumlara örnek olarak gösterilmiştir. Bu iki toplum türünün coğrafya bakımından düzenli bir biçimde dağılmış bulunduğu vurgulanmıştır. Toplumların yeryüzünden dağılmaları bir yana toplumların oluşması konusunda da coğrafyanın etkili olduğu savunulmuştur.

Toplumların oluşmasında coğrafya etkenlerinin başrol oynaması, toplumların kendi sınırları içinde kimliklerini ve gelişmelerini buldukları izlenimini güçlendirmektedir. Toplumlar arası ilişkiler gözden ırak tutulmaktadır. İşçi istekleri de, toplumun kendi sınırları içinde yapılacak bazı düzenlemelerle sınırlanmaktadır. Bu nedenle toplumlar arası ilişkileri tartışma konusu yapmadan gerçekleştirilecek bazı iç düzenlemelerle sorunlara çözüm aranmaktadır.*

Le Play'in ve onun düşünceleri üzerine kurulu *Science Sociale* okulunun görüşlerine göre toplumlar arasında farklılıklar bulunmaktadır. Bu farklılıklar toplumların içlerinde geliştikleri ortamın ve kendi yapılarının ürünüdür. Toplumlar arası ilişkiler, toplumların kimliklerini kazanmalarından sonra başlayan olaydır. Bu nedenle sorunların kaynağını da oluşturamazlar.**

Toplumlar arası ilişkiler farklılıkların ve sorunların kaynağı olmadığına göre bazı sorunlarla karşılaşan bir toplumla bu sorunları belli ölçüde çözümlemiş bir toplum arasında, sorunların üstesinden gelinmesi konusunda tek olası ilişki örnek almak olmaktadır. Coğrafya koşullarına tanınan ağırlık bu örnek alma işlemini de kayıtlamaktadır. Ancak burada iki Batı ülkesi Fransa ve İngiltere söz konusudur. Görüldüğü gibi *Science Sociale* okuluna bağlı yazarlar, Fransa'nın sorunları üzerine eğilmişlerdir, ama İngiltere'nin övgüsünü yapmışlardır.

İlk İki Ad: Ali Suavi ve Sabahattin Bey

Batı düşüncesi ve bu arada sosyoloji akımlarının yurdumuzda yankılanmaya başlamasıyla birlikte yukarıda ana çizgileriyle tanıtmaya çalıştığımız *Science Sociale* okulu da yurdumuzda tanınacak ve etkisi günümüze kadar sürecektir. Le Play'den yazılarında ilk söz eden Ali Suavi olmuştur. Ancak Le Play'in görüşlerinden esinlenerek Türkiye'ye çözümler öneren ve *Science Sociale* okulunun yurdumuzdaki etkisine kazandıran Sabahattin Bey olmuştur.

XIX. yüzyılda yazarlarımızca çeşitli Batılı düşünürlerin adları, düşüncelerinden hangi konuların aydınlanmasında ve ne ölçüde yararlandıkları belli olmadan öne

---

* Ayrıca XIX. yüzyılda Batı'da toplumların dış ilişkilerini iç düzenlerinin bir ürünü saymak görüşü yaygındır.

** Oysa İngiltere'nin XIX. yüzyılda Fransa'ya üstünlüğü Batı sömürgeciliğinde edindiği yerden kaynaklanmaktadır.

sürülmüştür. Tartışılmaz Batı seçimi içinde bazı yazarlarımız, kendilerinin Batı'ya yakınlıklarını ve görüşlerinin Batılılarca da makbul olduğunu kanıtlayabilmek için yazılarında Batılı düşünür adlarını cömertçe öne sürmüşlerdir. Bu arada Ali Suavi'nin Le Play'den söz etmesi de pek farklı olmamış, dolayısıyla geriye önemli bir iz bırakmamıştır.

Ali Suavi, 1839'da İstanbul'da doğmuş ve 1878'de ölmüştür. Aslen Çankırılı olan fakir bir ailenin çocuğudur. *"Maarif Nezareti'nin kuruluşunda ilk Nazır olan Sami Paşa zamanında vilayetlerdeki rüştiye muallimlikleri için yapılan müsabakada birinciliği kazanarak Bursa Rüştiyesi'ne muallim olmuştur. Orada fazla durmamış, İstanbul'a dönüşünde Sami Paşa, konağında oda verecek derecede himayede bulunmuş, bir müddet sonra Suavi Filibe Rüşdiyesine hoca olmuştur."*[81]

"Bu görevine son verilmesiyle İstanbul'a dönen Ali Suavi", 1867 yılında *Muhbir* gazetesini yayınlamaya başladı. Yazıları dolayısıyla Kastamonu'ya sürüldü. *"Yeni Osmanlıların koruyucusu Mustafa Fazıl Paşa onun da Avrupa'ya kaçmasını sağladı."* Mustafa Fazıl Paşa'nın maddi desteğiyle Londra'da *"Türkiye dışındaki ilk Türkçe gazete olan Muhbir'i yayımlanmaya başlamıştır. (31 Ağustos 1861)"* Paris'e geçerek *"Ulûm gazetesini çıkarmaya başladı. (1869) Ali Suavi'ye yurda dönmesi için, Abdulhamid izin verdi. İstanbul'a gelişinden sonra onun güvenini kazandı, Has Müşaviri oldu.. Galatasaray Sultanisi Müdürlüğü'ne tayin edildi. Bir yıl kadar süren (13.1.1877-10.12.1877) bu dönemden sorma Abdülhamid'le arası açıldı.. Çırağan Sarayı'nı basarak V. Murad'ı yeniden tahta çıkarmak isterken öldürüldü. (20.5.1878)"*[82]

Ali Suavi, üzerinde yargıda bulunulması zor ve çelişkilerle dolu bir kişidir. Falih Rıfkı Atay'a göre o *"Başveren inkılapçı"*[83], Midhat Cemal Kuntay'a göre ise *"Sarıklı ihtilalci"*dir.[84] Hilmi Ziya Ülken, Suavi'nin bu çelişkili yönleriyle görüşlerini *"ilk uzlaşma teşebbüsü"* olarak yorumlamakla bir yere oturtmaya çalışmıştır.[85] Bu arada çelişkili görüşleri arasında Le Play'den söz etmesi belki önemli sayılmayacaktır. Laikliği ilk savunanlardan olan Suavi, sonradan *"kütleyi dinin ahlakına dayamak isteyen Le Play'e bayılıyordu.. Sénateur Mösyö Le Play*(i) *Fransa'nın en muteber allamesi"* sayıyordu.[86] Ancak Suavi'nin çelişkili görüşleri yanında Le Play'e bağlılığı, İngiliz yanlısı oluşuyla belki açıklığa kavuşabilecektir. Suavi, gazetesini Londra'da çıkardığı zaman başlığına *"Muhbir, doğru söylemek yasak olmayan bir memleket bulur, yine çıkar"*[87]

---

81 Gövsa, İbrahim Alaeddin, *Türk Meşhurları Ansiklopedisi*, Yedigün Neşriyatı, 1946.

82 *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, Dergah, 1977.

83 Atay, Falih Rıfkı, *Başveren İnkılâpçı*, Dünya Yay., t.y.

84 Kuntay, Mithat Cemal, *Sarıklı İhtilalci - Ali Suavi*, Ahmet Halid Kitabevi, 1946.

85 Ülken, Hilmi Ziya, *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, Ülken Yayınları, 1979, s. 74-89.

86 Kuntay, Mithat Cemal, a.g.y., s. 154.

87 Tanpınar, Ahmet Hamdi, *19. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, Çağlayan Yayınevi, 1976, s. 232.

sözünü eklemesi onun İngiltere'ye karşı taşıdığı duyguları bize açıklayabilmektedir. Yine koruyucusu Sait Paşa, yaşadığı dönemde *İngiliz Sait Paşa* adıyla anılmaktadır. *"İngiliz kadın ile evlenen, İngiliz politikasını seven, İngiliz dilini öğrenen Suavi'yi, Sait Paşa'ya dost yaptı."*[88] Kendisi de *Protestan Suavi* diye anılmaktadır. *"Tek bir Londra seyahati ile Türkiye lehine İngiltere devletinin müzaheretini kazandığını ilan etmektedir."*[89] Suavi, *"İngilizciydi., kendi şahsında İngilizleri beğeniyordu.. Bu adamın sarığı yalandı: Bu hoca Avrupalı bir bela idi."*[90]

Suavi, belki Le Play ile İngiliz yanlılığı arasında doğru ilgiyi kurabilmiştir ama kendi siyasi yaşamındaki düzensizlik, döneminde muhalefetin henüz örgütlü olmaması sonucunda etkisi sınırlı kalmış, yeni bir sosyoloji anlayışının ilk savunucusu olarak adı Türk düşünce tarihinde yerini alamamıştır. Oysa Sabahattin Bey, çevresinde belli bir örgütlenmenin oluşmasına da özen gösterdiği için belki önemli sosyologumuz sayılmış; yurdumuzda belli bir sosyoloji anlayışının kurucusu olmak onurunu kazanmıştır.

Yurdumuzda "Science Sociale" Etkisinin Dönemlendirilmesi

Fmdıkoğlu, Sabahattin Bey ile başlayan *Science Sociale* etkisini bize üç dönemde tanıtmaktadır. *"Prens Sabahattin cereyanı, kaderin şevki ile Türkiye'de değil, Fransa'da filizlenmiştir. Sabahattin Bey'in 1899-1908 arasındaki hayatı Fransa'da geçmiş ve 1900-1902 sıralarında Le Play sosyolojisinin o devirdeki mümessilleriyle temas etmiş, bu temaslar zamanla kuvvetlenmiştir.. Türk Le Play'ciliğinin, 1908-1914 devri de ikinci safhası(dır).. nihayet 1918'de Mütareke Türkiye'sine dönmüştür. Sabahattin Bey'in, 1918-1924 arasındaki hayatı yurtiçinde geçer."*[91]

Bu dönemlendirme kolaylıkla açıklanabilmektedir. Birinci dönem Abdülhamid siyasetine karşı çıkma dönemidir. Batı yanlısı bir siyaset savunulmaktadır. Hangi Batı ülkesi yanlısı siyaset güdülmesi gerektiği tartışması, Abdülhamid'e karaçalma çabaları içinde sırasında geriye itilmektedir. İkinci dönemde Batı yanlısı ama Sabahattin Bey'in beklentilerinin aksine İngiliz yanlısı olmayan bir siyaset güdülmektedir. Üçüncü dönem İngiltere'nin I. Dünya Savaşından galip çıktığı ve İstanbul'a da işgalci güç olarak bulunduğu dönemdir. Sabahattin Bey, bu dönemde çalışmalarını elbet İstanbul'da sürdürecektir.

Le Play'in yurdumuzda etkisinin bir özelliği de, Türkiye'de *"Science Sociale'i benimseyenlerin hemen hepsi ya aslen maarifçidir veya sonradan pedagojiyi tercih etmişlerdir. İlk mecliste Ankara mebusluğuna seçilen Mahir Sait Pekmen, 1897'de Şeref vapuru*

---

[88] Kuntay, Mithat Cemal, a.g.e., s. 19.

[89] Tanpınar, Ahmet Hamdi, a.g.e., s. 237.

[90] Kuntay, Mithat Cemal, a.g.e., s. 22, 79.

[91] Fındıkoğlu, Ziyaeddin Fahri, a.g.e., s. 372.

ile sürülenler arasında bulunan (bu) *zat 1903'te menfaasından kaçarak Paris'e gitmiş ve müteakiben Cenevre'ye giderek orada pedagoji tahsil etmiş ve Sabahattin Bey'in fikirlerine ve onun temsil ettiği ekole bağlı olarak neşriyat yapmış, gazete çıkarmıştır."*[92]

"Bizde Le Play ekolünden ilk faydalanan ve tesirlerini Türkiye' ye intikal ettiren Tevfik Nevzat(tır). 1893'te birkaç arkadaşı ile birlikte Avrupa'ya firar eden bu çok dikkate şayan inkılapçı, Avrupa'dan avdet ettikten sonra Kemal Paşa (Nif) kazasının Ören köyünde yaptığı bir monografiyi o zaman neşretmiştir."[93] Bu çalışma, yurdumuzda yayınlanmış ilk köy araştırması olarak bilinmektedir.

1908 meşrutiyetinde Sabahattin Bey İstanbul'a dönünce *"çevresini çoğu Mülkiyeli olan gençler aldı."* Bunların başında *"Ahmet Hamit Ongunsu, Satvet Lütfi Tozan ve Namık Zeki Bey ile Harbiye son sınıfından Ahmet Bedevi Kuran"* bulunuyordu. *"Mütarekede, Science Sociale ekolünde ilk defa genç bir hanım (Nezahet Nureddin Ege)"* yer alacaktır.[94]

"Meşrutiyetin ilk yıllarında doğrudan doğruya Science Sociale bilginlerinin eserleri tercüme edilmeye başlandı." Bu arada *"Babanzade Mustafa Zihni 1908'de neşrettiği Tevsi-i Mezuniyet adlı eserinde adem-i merkeziyet prensibini müdafaa"* ediyordu. Yine *"Ebubekir Hazım Tepeyran, Sanihat adlı eserinde muhite mezuniyet ve selahiyet tanıyan kanun üzerinde ısrarla durmuştur."*[95]

Sabahattin Bey'in yeniden İstanbul'dan Avrupa'ya geri dönmek zorunda kalması sonunda Cumhuriyet'in ilk yıllarında *Science Sociale* okulundan yurdumuzda söz edilmez olmuştur. *"İstanbul Muallimler Birliği camiası ve çatısı dahilinde Merkez Şubesi adı verilen bir ilmi teşekkül, 19 Ocak 1931'de vücut bulmuştur."* Ve böylece Türkiye'de sosyoloji alanında *Science Sociale* yanlılarının sesi yeniden duyulmaya başlamıştır. *"Ethem Menemencioğlu şubenin reisi, Mehmet Ali Şevki Bey veznedarı, Hilmi Ziya ve Tahsin Demiray kâtipleri"* idiler. *"Muallim Birliklerinin hayatına son verildiği tarihe kadar faaliyetine devam etmiştir."*[96]

"Bir memleket meselesi olarak köy araştırmaları sahasında çalışanları da monografyacılık bakımından zikretmek", *Science Sociale* okulunun yöntemlerine açık yakınlıkları nedeniyle gerekmektedir *"Köye Doğru mecmuasının sahibi ve bir zamanın köy bürolarında şef olarak çalışmış olan Salahaddin Demirkan"*, yurdumuzda Sabahattin Bey'in önde gelen izleyicilerinden olmuştur.[97]

---

92 Demiray, Tahsin, "Science Sociale'in Türkiye'ye Gelişi ve Bizdeki Tesirleri", *İlmi Kongre Tebliğleri*, Türk Sosyoloji Cemiyeti, Türkiye Yayınevi, s. 24.

93 Demiray, Tahsin, a.g.y., s. 24.

94 Demiray, Tahsin, a.g.y., s. 25.

95 Demiray, Tahsin, a.g.y., s. 26.

96 Demiray, Tahsin, a.g.y., s. 31.

97 Demiray, Tahsin, a.g.y., s. 33.

"*İkinci Dünya Harbinden bir yıl evvel Science Sociale İstanbul Üniversitesi'ne resmen girmiştir.*" Edebiyat Fakültesinde sosyoloji dersleri İstanbul Muallimler Birliği Merkez Şubesi katiplerinden Hilmi Ziya Ülken'in sorumluluğunda yürütülmektedir. Mehmet Ali Şevki Bey, aynı fakültede konferanslar vermektedir. Fakülteye sonradan katılan Nurettin Şazi Kösemihal, doçentlik çalışması Durkheim üzerine olmasına karşılık Paul Descamps'ın *Tercübi Sosyoloji* adlı kitabını Türkçe'ye çevirmiş ve sonradan sorumluluğunda yeni bir sertifika kurulunca söz konusu kitaptan esinlenerek aynı adı vermiştir. Cahit Tanyol da, *Sosyoloji Dergisi*'nde çıkan ilk yazısında Ziya Gökalp'e karşı Sabahattin Beyi savunmuş ve çalışmalarını öncelikle monografi yöntemiyle sürdürülen köy araştırmalarına yöneltmiştir.

Türkiye'de Etki Alanı

Le Play, XIX. yüzyıl Fransız sosyologudur. İlk izleyicilerini de ülkesinde bulmuştur. Kendisinin görüş ve yöntemine bağlı *Science Sociale* okulu Fransız sosyoloji akımlarından birisidir. Le Play ve izleyicileri öncelikle Batı ülkelerinde endüstrileşmenin başlattığı olaylarla, işçi sorunlarıyla ilgilenmişler ve bu sorunlara hiçbir çözüm bulamamışlardır.

Bu nedenle *Science Sociale* okulunun Türkiye'deki etkisinin anlaşılmasında bazı yeni açıklamalar gerekmektedir. Birinci dönemde siyasi çekişmelerde etkinliğini, İngiliz yanlısı siyaseti savunanlara İngiltere'nin övgüsünü yapabilmeleri için gerekli kanıtları sağlamakla kazanmıştır. II. Dünya Savaşı sıralarında ise sosyoloji alanında Fransız etkisinin zayıflayıp *Anglo-Saxon* etkisinin başlaması, yeniden Le Play'in adı üzerine ilgileri çekmiştir. "*Bu arada mektebin teşvikleriyle bir Amerika'ya seyahat cereyanının başladığı da görülmektedir.*"[98]

Le Play etkisinde olan sosyologlarımız öncelikle iki sorun üzerinde durmuşlardır. Bunlardan biri, eğitim sorunudur. Eğitim sorununa gösterilen ilgi, bir yerde Fransa'da *Science Sociale* okulu yandaşlarının bu konuya eğilmiş olmalarıyla açıklanabileceği gibi öte yanda Türk sosyolojisinin genel özelliklerinin bir ürünüdür. Türkiye'nin sorunlarını çözüme kavuşturmak için yalnızca Batı seçimi yeterli sayılmıştır. Bu seçimin yurdumuzda gereğince uygulanabilmesi için Batı düşüncesinin de tanınması gerekli gösterilmiştir. Sosyoloji de bu amaçla görev başındadır.* Batı düşüncesinin aktarılması ve Batılı örneğinde yeni bir insan tipinin yaratılması ancak eğitim yoluyla mümkündü.

İkinci ilgi duyulan konu köy araştırmalarıdır. Endüstri sorunlarından kaynaklanan bir sosyoloji görüşünün yurdumuzda köy araştırmalarına uygulanması şaşırtıcı

---

[98] Fındıkoğlu, Ziyaeddin Fahri, a.g.e., s. 383.

* Türkiye'de başka ne görevi olabilirdi?

olmaktadır. Batı'da nüfusun çoğunluğunu işçi aileleri oluşturduğu için monografilere konu olarak işçi aileleri alınmıştır; bizde köylü nüfusu çoğunluğu oluşturduğuna göre araştırmalarımızda köyü konu olarak alırız, demek çok da sağlıklı bir yaklaşım olmasa gerektir.

Hilmi Ziya Ülken, *Sosyoloji Dergisi*'nin birinci sayısında "*İçtimai Araştırmalar: Köy ve Kasaba Monografisi*" adlı yazısında köy araştırmaları için bir soru cetveli düzenleyecektir.* O günden bu yana da yurdumuzda çok sayıda köy araştırması yapılmıştır. Ancak yapılan araştırmalar, genel açıklamalar yerine soru cetvellerinin geliştirilmesi ile sınırlı kalmıştır.

Sorunlar

Böylece Sabahattin Bey'in Le Play'den esinlenerek önerdiği yöntemleri izleyen sosyologlarımızın topladıkları bilgiler, neye yarayacağı ve nerede kullanılacağı bilinmez bilgiler olarak kalmıştır. Sonucunda da çoğunlukla Ziya Gökalp'e karşı savunulan Sabahattin Bey, sosyoloji tarihimizde hiçbir zaman bir Gökalp'in önem ve etkisine ulaşamamıştır.

Mütareke döneminde böyle bir etkinliğe kavuştuğuna inanan Sabahattin Bey İstanbul'a dönmüş, ancak bu umudu kısa sürmüştür. "*1924'ten sonra Ankara'ya gelen Mehmet Ali Şevki yapılacak resmi yardımdan faydalanmayı*" tasarlamıştır.[99] Yine Selahattin Demirkan'ın köy bürolarındaki çabaları ve şehirci Alfred Agache'in Türkiye'ye çağrılması yurdumuzdaki *Science Sociale'cıların* görüşlerini uygulamak, böylece etkinliklerini arttırmak için destek arama çabalarıdır.**

Science Sociale, toplumları kamucu ve bireyci olarak sınıflandırmakta ve böylece Türkiye'yi dünya içine yerleştirmeye izin vermektedir. Belki siyasi çekişmelerde Batı'da yapılacak seçimde yol göstermek konusunda etkili olmuştur ama bir sosyoloji akımı olarak Türkiye'de sorunların çözümü için "*Türk toplumunun yapısı değişmeli*" demekten başka bir şey söylememiştir.[100] Belki de bütün övgülere karşılık Sabahattin Bey'in etkisinin sınırlı kalışının nedeni burada bulunmaktadır.

---

* Bu cetvellerin Fransız sosyologlarına, bu arada Paul Roux'ya dayanılarak hazırlandığı yazarca belirtilmektedir.

99 Ülken, Hilmi Ziya, a.g.e., s. 436.

** Cumhuriyet döneminde yeni bir siyaset önermeyen *Science Sociale*ciler belli konularda uzmanlıklarıyla etkili olmak istemişlerdir.

B.- SABAHATTİN BEY

Sabahattin Bey, Türk sosyolojisinin en önde gelen adlarındandır. Kendisi Fransa'da *Science Sociale* başlığı altında ortaya çıkmış sosyoloji akımın görüşlerinin yurdumuzda tanınması ve etkili olması konusunda önemli bir rol oynamıştır. Kişiliği bu okulun yurdumuzda da yandaş toplamasında ve sürekli olmasında etkili olmuştur. Kişiliği ve görüşleri üzerine büyük ilgi duyulmaktadır. Ancak yine de söz gelişi bir Ziya Gökalp'e oranla Türk düşüncesinde beklenen izi bıraktığını söyleyebilmemiz güçtür.

Yazdıkları ve olayları bizlere sunuş biçimi çoğu kez olduğu gibi benimsenmiştir. Bilimsel kişiliğinden olacak söylediklerinde yanlış ya da yanılma olabileceği düşünülmemiş; oldukları gibi günümüze aktarılmıştır. Yazılan yazıların çoğu Sabahattin Bey'in görüşlerine yakınlık duyanların çalışmalarıdır. Özellikle sosyoloji çalışmalarında Sabahattin Beyi gerçek kimliği ile tanıyabilmemiz güçleşmiştir.

Buncasına övgüye, kişiliğine ve görüşlerine duyulan ilgisizlik yine aynı yazarlarımızca bir açıklama bulabilmektedir. Cahit Tanyol, Sabahattin Bey *"neden bu kadar ihmal edildi?"* diye sormakta ve şu karşılıkları öne sürmektedir: a. *"Vasati seviye, Sabahaddin Bey'in davasını kavramaktan uzak. (..) Fikirlerin gerçekleşmesini bekleyen sabır ve feragate tahammül zor"*, b. *"İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin düşmanlığı"*, c. *"Durkheim sosyolojisinin. Ziya Gökalp tarafından İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin fikir organı haline getirilmesi.."*[101]

Yine Cahit Tanyol, Sabahattin Bey'in *"politikacı olarak anlaşılmasından yana yakıla şikâyet"* ettiğini belirtmekte ve *"politika sahnesine"* atılmış olmasının nedenleri olarak "aile"sini, *"sosyolojinin politikayı da ilgilendiren meselelerini kendisine konu yapması zaruretini"*, *"Türkiye'nin bir çöküntüye doğru gitmesi"* karşısında *"her şeyden evvel, ilmi tesis etmek değil, memleketi kurtarmak"* zorunluluğunu öne sürmektedir.[102]

Şerif Mardin de Sabahattin Bey'in görüşlerinin geniş etki bırakmamış olmasını kendisine göre üç ana nedenle açıklamaktadır. *".. memleketimizde teorik konular üzerinde 'entellektüel polarizasyon' olayına nadiren rastlanmasına rağmen, Prens Sabahattin'in fikirlerinin iki fikri 'takımın teşekkül etmesine sebebiyet vermiş olması.. Bunun menşei, Prens Sabahattin'in görüşlerinin hakikaten hayatımızın en derin köklerine dokunmuş olması ve bu itibarla kendi kendini tenkidi ancak sathi bir manada anlayanları rahatsız etmiş olmasıdır. Hakikat şudur ki Prens Sabahattin, bazılarınca toplum 'tabu'larımıza dokunduğu için beğenilmemiştir. Prens Sabahattin'in fikirleri etrafında meydana gelen 'pola-*

---

100 Tanyol, Cahit, "Hocamız Fındıkoğlu", *Sosyoloji Konferansları*, Sayı: 13, s. 10.

101 Tanyol, Cahit, "İçtimai Monografi Hazırlıkları, Prens Sabahattin", *Sosyoloji Dergisi*, Sayı: 4-5, s. 146.

102 Tanyol, Cahit, a.g.y., s. 47.

rizasyon'un faydalı tarafı bizzat kendi toplum' tabu'larımız üzerine ışık saçmasıdır. Zararlı yönü, Prens Sabahattin'in fikirlerini yakından incelememiş olanlar arasında Prens Sabahattin aleyhtarlığının veya taraftarlığının siyasi bir vaziyet alışa tekabül etmesindedir. Böylece, bahis konusu ettiğimiz ilk araştırmaların yerini, zamanla, donmuş bir 'lehte' veya 'aleyhte' tutum almıştır."[103]

".. İkinci bir nokta, Sabahattin Bey'in kardeşi Prens Lutfullah'ın, Damat Mahmut Paşa'nın ölümünden sonra İstanbul'a gizlice girmeye çalışırken Abdülhamit'in ajanları tarafından yakalanmış olmasıdır. Lutfullah Bey bundan sonra affedilerek İstanbul'da ikamete mecbur edildi. 1906 Senesi yazında, Padişah Lutfullah Bey, Sabahattin Bey' in memlekete dönmesini temin etmesi için Fransa'ya gönderdi. Prens Sabahattin bu teklifleri reddetti, fakat kardeşinin Avrupa'ya böyle kritik bir anda gelmesi herhalde durumunu zayıflatmıştı."[104]

"Sabahattin Bey'in fikirleriyle ilgili üçüncü nokta, sosyal menşei idi. Her ne kadar, hakikatte Sabahattin Bey, Bahaettin Şakir Bey'den daha çok halka güveniyor ve inanıyor idiyse de, Bahattin Şakir Bey bir 'halk çocuğu' olmanın kendisine (bütün otoriter ve halkın kabiliyetinden şüphe edici fikirlerine rağmen) otomatik olarak bir halk sevgisi bağışladığına inanıyordu."[105]

Nurettin Şazi Kösemihal ise Sabahattin Bey'in etkisinin sınırlılığını daha değişik biçimde açıklamaya çalışmaktadır. *"120 yıla yakın bir geçmişi olan Le Play okulu, bugünün bilim gözüyle tarafsız ve nesnel bir incelemeden geçirilirse sadece çözümlemeli yönünün, yönteminin ayakta kaldığı görülür. Birleşimli yönünün ise bilimin ilk kuruluş evrelerinde pek az sayıda monografilere dayanılarak, pratik amaçlarla acele olarak ileri sürülen çeşitli sınıflama ve teorilerin bugün bilim bakımından hemen hiç değeri kalmadığı söylenebilir. İşte Sabahattin Bey, Le Play okulunun çok sağlam olan bugüne kadar da canlılığını koruyan yöntem ve araştırmalarına değil de; daha çok sınıflamalarına, sistemlerine önem vermiştir. Bu yüzden de Sabahattin Bey'den bugün elimizde monografi araştırmalarıyla ispatı gereken birtakım ıslahat programlarından başka bir şey kalmamıştır."*[106]*

Tütengil'in görüşleri de çok farklı değildir. *"Sabahaddin Mektebi Türk tefekkürünün emrine objektif bir metot vermekle tarihi vazifesini tamamlamıştır. Genç nesiller Memlekete giden yolun, fikirle aksiyonun bağdaştığı mıntıkanın bu çığırdan geçtiğini duydukları nisbette üzerlerine düşen vazifeyi daha büyük bir başarı ile ifa edebileceklerdir."*[107]

---

[103] Mardin, Şerif, *Jön Türklerin Siyasi Fikirleri*, İletişim Yayınları, 1983, İstanbul, s. 210-211.

[104] Mardin, Şerif, a.g.e., s. 211.

[105] Mardin, Şerif, a.g.e., s. 211.

[106] Kösemihal, Nurettin Şazi, *Türkiye Nasıl Kurtarılabilir*'e "Önsöz".

* Kösemihal, ayrıca Tanyol ve Mardin'in öne sürdüğü nedenlere benzer beş nedenle Sabahattin Bey'in niçin Gökalp sosyolojisi önünde başarılı olamadığını açıklamaya girişmektedir.

[107] Tütengil, Cavit Orhan, "Prens Sabahattin (1877-1948)", *Sosyoloji Dergisi*, Sayı: 4-5, s. 218.

İttihat ve Terakkiciler, kendilerine en büyük rakip olarak Sabahaddin'i görerek onu efkarı umumiye nazarında kötülemekten geri durmadılar. Fikirlerini tahrif ederek Türkleri Sabahaddin aleyine kışkırttılar.. Harp sonunda Osmanlı hanedanının içine düştüğü zillet, evvelce prestijinin büyük kısmını hanedan mensubu olmaktan alan Sabahaddin'in vaziyetini çok sarsmış olsa gerekir."[108] Görüşlerinin yeterince değerlendirildiği de kuşkuludur. Lütfullah Bey, Tütengil'in *"Sabahattin Bey'in fikir dünyasında sosyalist literatürün tesiri var mıdır?" sorusuna "Hiç kuşkusuz ki hayır! Toplum Bilimi ile sosyalizm birbirinin karşıtıdır. Zaten, ağabeyim, sosyalizmin ilkeleriyle açıkça savaştı, bu akımın en gözde temsilcilerini eleştirdi"* biçiminde bir yanıt vermek zorunda kalmıştır. Muzaffer Sencer'in yargısı gerçeğe daha yakındır. *"Prens Sabahattin'in ülküleştirdiği, Batı'da sosyal zorunlulukların ortaya çıkardığı etkin ve girişken 'burjuva' sınıfıdır.. Batı ülkeleri için geçerli olan gelişme yönünü, Türkiye'nin de ilerleme doğrultusu olarak belirlemek istemiştir. Bununla birlikte, Batılılaşma sorununa cevap arayan akımlar içinde, sosyal yapı sorununa değinen, sosyolojik bir temele dayanan ilk tasarının Prens Sabahattin'e ait olduğu söylenebilir. Bize öyle geliyor ki XX. yüzyılın ikinci yarısında onun taşıyabileceği değer de başlıca bu özelliğe dayanır."*[109]

Yaşam Öyküsü

Biz Sabahattin Bey'in görüşleri üzerinde bir değerlendirme yapmadan önce kısaca da olsa yaşam öyküsüne değinmek istiyoruz. Sabahattin Bey, çoğu kez bize siyasi çekişmelerin üzerinde bir bilim adamı kişiliğinde tanıtılmak istenmesine karşılık Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönem siyasi çekişmelerinde aktif olarak rol almıştır. Sosyoloji alanında öne sürdüğü görüşleri ise siyasi seçimini desteklediği için benimsenmiştir. Bu nedenle yaşam öyküsünün bilinmesi, görüşlerinin daha iyi anlaşılması için gerekli olmaktadır.

Sabahattin Bey, 1877'de doğdu. Babası Damad Mahmut Paşa'dır. Mahmut Paşa da Damat Halil Paşa'nın oğludur. Sabahattin, annesi Abdülmecid'in kızı ve V. Murat ve Abdülhamid'in kız kardeşi Seniha Sultan nedeniyle Batı soyluluk unvanlarından Prens sözcüğünü adının başına eklemiş ve Batı ülkelerindeki girişimlerinde Osmanlı sultanlarına bu yakınlığından yararlanmak istemiştir. Oysa Danişment, Osmanlı sarayında baba soyunun kural olduğunu, Sabahattin'in baba yönünden köle çocuğu olması nedeniyle Prens unvanını kullanamayacağını bizlere anımsatmaktadır.[110]

---

[108] Tütengil, Cavit Orhan, Günyol, Vedat, *Prens Lütfullah Dosyası*, Çan Yayınları, 1977, s. 36.

[109] Sencer, Muzaffer, "Türkiye'nin Sosyal Sorunları Açısından Prens Sabahattin", *Türkiye Nasıl Kurtarılabilir* içinde.

[110] Danişmend, İsmail Hami, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, IV, Türkiye Yayınevi, 1961, s. 733.

Damat Mahmut Paşa, Abdülhamid'e yakınlığından yararlanmış ve uzun yıllar onun Adliye bakanlığını yapmış, önde gelen danışmanı olmuştur. Abdülhamid'i devirip V. Murat'ı yeniden tahta geçirmeyi amaçlayan *"Farmason Cemiyeti üstadlarından Kleanti Skaliyeri tarafından idare edilen" Skaliyeri-Aziz Bey Komitesi* olayına Seniha Sultanın karışması üzerine görevden uzaklaştırılmıştır. Sonradan olayın kapanması üzerine Damad Mahmud Paşa'ya Evkaf bakanlığı önerilmiş, ancak kendisi buna yanaşmamıştır.

Sabahattin ve kardeşi Lutfullah, Damad Mahmud Paşa'nın gözetiminde özel öğretmenlerce yetiştirilmektedir. Bazı görüşlere göre Damad Mahmut Paşa, *"Abdülhamit istibdadına karşı mücadele için, bütün ikbal ve servetini çiğneyerek Avrupa'ya kaçan bir kahraman kişi idi."*[111] Oysa Damad Paşa'nın oğullarına özel olarak bulduğu öğretmenlerden birisi *"bir gün ders esnasında, talebelerine bir İngiliz'in kendileriyle görüşmek istediğini söylemiş; beylerden bir randevu rica etmiş ve muvafakatlerini almıştı. Mülakata talib olan "Maymon" ismindeki zat, muayyen gün ve saatte beyler tarafından kabul edilmişti. Ziyaretçi, beylerle görüşürken, Bağdat Şimendifer imtiyazı temsil ettiği gruba verildiği takdirde İngiliz politikasının Türkiye lehine meyil ve binaenaleyh bu teşebbüsün kuvveden fiile çıkması, Türkiye'ye maddi ve büyük faydalar temin edeceğini bazı deliller göstererek izah etmiştir. Bu keyfiyet beyler tarafından babalarına arzedilince Paşa meseleyi derin derin mülahazadan sonra memleketin harici siyasetindeki kararsızlığı salim bir yola sokmuş olmak maksadıyla imtiyazın İngiliz grubuna verilmesinde fayda görmüş ve bu hususta ait olduğu makam ve mabeyne -kayınbiraderine- müracaatta bulunmuştur."*[112]

Başvurularının dikkate alınmadığını gören Damad ve oğulları bir yabancı gemi şirketiyle anlaşarak 1899 yılı Aralık ayında İstanbul'dan kaçıp Marsilya'ya yola çıktılar. Damad Paşa, Paris'e geldi. Genç Türklerle ilişki kurdu. Paris'teki Genç Türk önderlerinden Ahmet Rıza Bey'le daha ilk görüşmelerinde anlaşamamış oldukları sezilmektedir. Damad Paşa çocuklarıyla buradan Cenevre'ye geçmiş ve Cenevre'de çıkan *Osmanlı* gazetesinin bütün hakları kendisine sunulmuştur. Damad Paşa da gazetenin *"İngiltere'ye naklini kararlaştırmış ve neşri için lazım gelen hurufat ihtiyaçlarını da temin etmişti .. Osmanlı gazetesi 1 Temmuz 1900 tarihinde Londra'da ve 15 Ekim 1900 tarihinde de (Folkston)da intişara başlamıştır."*[113]

Abdülhamid'in yurda dönmeleri için yaptığı öneriler üzerine başlayan görüşmelerden sonuç alınamayınca Mısır Hidivi kendilerini Mısır'a çağırdı ve *"Paşa ve oğullarının masraflarına medar olmak üzere her ay 1000 lira veriyordu"*[114] Mahmud Paşa

---

[111] Tanyol, Cahit, a.g.y., s. 145.

[112] Kuran, Ahmed Bedevi, *Osmanlı İmparatorluğu'nda İnkılap Hareketleri ve Milli Mücadele*, 1959, s. 258.

[113] Kuran, Ahmed Bedevi, a.g.e., s. 285.

[114] Kuran, Ahmed Bedevi, a.g.e., s. 293.

ve oğulları Mısır'da vakitlerini boş getirmemişlerdir. "*Hoca Kadri Efendi'nin idare etti̇ği Kanun-ı Esasi gazetesine yardım*" etmişlerdir. Mısır'da bulundukları sırada Sabahattin ve Lutfullah kardeşler "*Umum Osmanlı Vatandaşlarımıza*" başlıklı iki bildiri yayınlamışlardır. 1901 yılında yayınlanan bu bildirilerden sonra Sabahattin artık Damad Paşa'yı gölgede bırakmaya başladığı gibi başlıca görüşleri de ortaya çıkmaya başlamıştır. Sabahattin, bu bildirilerde azınlıkların başkaldırmalarına Osmanlı yönetiminin zorbalığını öne sürerek hak vermekte ve çözümün Osmanlı'nın bütün gücünü dış baskılara direnmekle tüketmemesi bahanesiyle dış güçlerin istekleri doğrultusunda olması gerektiğini savunmaktadır.

Damad Paşa ve oğullarının Mısır'da da rahat durmamaları sonucu Hidiv, Türkiye'ye dönmeleri için baskıya başlamıştır. Bu baskılar sırasında parasız kaldıklarından söz edildiğine göre Hidiv'in maaşı kestiği anlaşılmaktadır. "*Lakin hiç ümit edilmeyen bir tesadüf Paşa ve oğullarını büyük bir müşkülden kurtarmıştır. Paşaya Osmanlı Bankasından* gelen bir mektupta vaktiyle namlarına açılan cari hesapta bir yanlışlık olduğu ve halen bankada 1000 altın lira matlupları bulunduğu ve paranın emirlerine amade tutulduğu bildiriliyor.. şunu da işaret edelim ki giyaben yapılan bu gibi yardımlar vaktiyle Mithat Paşa'dan da esirgenmemişti."[115]

Osmanlı Bankası'ndan sağlanan bu 1000 altın lira ile önce Sabahattin ve Lütfullah, sonra da Damad Paşa Mısır'ı terk etmiştir. Sabahattin Bey, bundan sonra Paris'te ilk Genç Türkler Kongresini toplamak için uğraş vermiştir. Kongrenin 60-70 katılanla 2 Şubat 1902'de Paris'te toplanması gerekirken Fransız polisiyle çıkan anlaşmazlık sonunda toplantı ancak 4 Şubat'ta bir Fransızın özel evinde gerçekleşebilmiştir.

Azınlık sözcülerinin de katıldığı toplantıda Sabahattin Bey'in desteğiyle iki önemli karar alınmıştır.

"*a. Yalnız propaganda ve neşriyat ile inkılap yapılmaz. Buna mebni askeri kuvvetlerin de ihtilal harekâtına iştiraklerini temine çalışalım,*

b. Ecnebi hükümetlerin müdahalesini davet suretiyle memlekette ıslahat icrasına tevessül edilmeli."[116]

Sabahattin, bu görüşü, Abdülhamid'i devirme girişimlerinin mutlaka yabancıların karışmalarına neden olacağı için önceden yabancılar arasında seçim yapıp anlaşmakta yarar olacağı gerekçesiyle savunuyordu. Bu görüş toplantıya katılanların tümünce benimsenmemiş ve Genç Türkler arasında bir bölünmeye yol açmıştır. Bu

---

* Başta İngiliz olmak üzere yabancı sermayeli.

115 Kutay, Cemal, *Prens Sabahattin Bey, Sultan II. Abdülhamid, İttihat ve Terakki*, Tarih Yayınları, 1964, s. 141.

116 Kuran, Ahmed Bedevi, a.g.e., s. 348.

bölünmeden başlayarak Sabahattin Bey, hiçbir zaman İttihat ve Terakkicilerle uyuşamamıştır.

Söz konusu kararları uygulamaya koymak için Sabahattin uzun süre bekleyememiştir. Trablusgarp Fevkalade Kumandanı ve Vali Vekili Recep Paşa ile ilişki kurmuş ve yaveri ile İngiliz egemenliği altında olan Malta adasında buluşmuştur. Güvenilir subaylar aracılığı ile Trablusgarp fırkasından yine güvenilir bir kaç tabur asker yabancı bayraklı gemilerle Boğazlardan geçirilip İstanbul'a çıkarılacaktır. Askeri yönle Recep Paşa ve yaveri Şevki Bey ilgilenirken mali ve siyasi yönleri ile gemi bulma işini Sabahattin Bey yüklenecektir.

"Recep Paşa'dan söz alındıktan sonra plan Paris'teki İngiliz Elçisi Sir Edmund Monson'a anlatılmıştır. Sir Edmund, biraz düşündükten sonra, İsmail Kemal'e İngiliz Hariciye Nezaretine takdim edilmek üzere mektuplar vermiş ve İsmail Kemal de derhal Londra'ya hareket etmişti. Hariciye Nazırı Lord Lansdowne, Alman İmparatorunu ağırlamakta olan İngiliz Kralıyla birlikte Sandringham'da bulunuyordu." İsmail Kemal, *"Hariciye Nazırının orada bulunmamasına rağmen, beni Sir Edmund Monson'un gösterdiği aynı iş anlayışı ile karşıladılar ve derhal harekete geçtiler"* demektedir.[117]

İsmail Kemal, Paris'e dönüşünde Damad Paşa'nın 18 Ocak 1903'te öldüğünü öğrenir. *"Gene de Prens Sabahattin darbe için gerekli parayı sağlamak üzere İsmail Kemal Bey'le Londra'ya gidecek kadar kendini toparladı." "Londra'daki temaslarının neticesi çok iyi idi. İngiltere hükümeti İstanbul da harekata geçileceği sırada Akdeniz donanmasının ziyaret maksadile, Beşike civarında bulundurulacağını vadetmiş ve yalnız ihtilal başlangıcında haricin hadisattan haberdar olmaması için Eastern Telgraf kablosunun Odesa ve Köstenceye bağlı kısımlarının kesilmesini tavsiye eylemişti."*[118] Olayları daha yakından izleyebilmek amacıyla Sabahattin Bey Atina'ya geçmiştir. Lutfullah'ın İstanbul'a aynı nedenlerle gittiği ve bunun sonucunda yakalandığı düşünülebilir. Girişim başarısızlıkla bitmiş ve hiçbir sonuç alınamamıştır.

Bu başarısızlık üzerine Sabahattin Paris'e dönmüştür. Darbe girişiminde başarısızlığı, zorunlu olarak kendisini başka alanlarda çalışmaya itmiştir. Sosyolojiye ilgisi bu dönemlere rastlar. *"Bir gün manen, maddeten çok yorgun, çok üzgün bir halde Paris'in meşhur caddelerinden birinde giderken bir kütüphanenin vitrininde Edmond Demolins'in 'Aquoi tient la Supériorité des Anglo-Saxons?' unvanlı eseri gözüme ilişti. Hemen kütüphaneye girerek kitabı satın aldım. O gece bir hamlede kitabı başından sonuna kadar okudum. Müellifin 'Anglo-Saksonların Faikiyetlerinin Sebebi Nedir' sualine verdiği cevapta o zamana kadar sosyoloji neşriyatında tesadüf etmediğim, müsbet ilimlerin metodlarına benzer ilmi metodun mevcudiyetini sezmiştim. Ertesi gün aynı kütüphaneye gittim ve*

---

[117] Ramsaur, E.E., *Jön Türkler ve 1908 İhtilali*, Sander, 1972, s. 94.

[118] Kutay, Cemal, a.g.e., s. 160.

Edmond Desmolins'in bütün kitaplarını satın aldım. Bunları da büyük bir dikkat ve itina ile okurken, kanaatim kuvvet bulmuş, bu eserlerin ilmi bir teselsül takip ettiğine, müsbet ilimlerdeki gibi bir müşahade sistemine malik bulunduğuna kanaat getirmiştim. Bu müddet zarfında büyük mütefekkir Edmond Desmolins'in dostluğu ile müşerref oldum. Böylece La Science Sociale Cemiyeti'ne bizzat intisap ederek bu cemiyetin diğer kıymetli mensupları ile de tanışarak birlikte çalışmak imkanına mazhar oldum."[119] Görüldüğü gibi Sabahattin'in *Science Sociale*'e ilgisi kendisine yaptığı siyasi seçimi savunabilme olanağı sağladığı içindir. İngiltere'ye *Science Sociale* okulu aracılığı ile ilgi duymamıştır. Aksi söz konusudur. Ali Suavi'nin Le Play'den daha önce söz etmesine karşılık Edmond Demolins'in bir kitabının adı nedeniyle *Science Sociale* okulunun varlığından haberdar olmuştur.

Edmond Demolins aracılığı ile *Science Sociale* okulunun görüşleriyle tanıştıktan sonra Sabahattin, Paris'te *Teşebbüs-i Şahsi ve Adem-i Merkeziyet Cemiyeti'ni kurmuştur.* Derneğin başkanı kendisidir. *"Cemiyetin naşir-i efkarı olmak üzere Terakki gazetesini neşre başlamıştır (Terakki'nin intişarı 1906 tarihindedir.)"*[120] Türkiye'de de örgütlenmek çabasına girişilmiştir. *"Cemiyetin İstanbul'daki şubesi bizzat 'Cemiyeti İnkilabiye' tarafından vücude getirilmiştir."*[121]

Dernek, yurtiçinde bazı ayaklanma kışkırtmalarına kalkışmıştır. *"Erzurum kıyamı çok mühimdi; hükümeti günlerce meşgul etmişti. İsyana amil olan Hüseyin Tosun Bey, Trablusgarp Askeri Rüşdiyesinin Fransızca muallimi iken Avrupa'ya kaçmıştı. Yukarıda, bir nebze bahsettiğimiz Recep Paşa ve İsmail Kemal Bey teşebbüsünün akamete uğramasından müteessir olan bu fedakar zabit nazariyat ve neşriyatla inkılap yapılamayacağını takdir etmiş ve fiiliyata geçmek için Prens Sabahattin Bey'in muvafakatini istihsalden sonra Kafkasya tarikiyle gizlice Erzurum vilayetine girmiştir. Orada hudud kıt'alarına mensub Süvari Zabiti Hüsameddin (Ertürk) Bey'le anlaşmış, Hürriyet talebi için faaliyete geçmiş ise de Ağnam Vergisi dolayısıyla Yıldız Sarayına çektikleri bir telgraftan naşi tevkif edilmiştir."*[122]

"Ermeni Taşnaksutyun fırkası murahhası Malumyan, Ahmet Rıza ve Prens Sabahattin Beylerle temasa geçmiş, bir program üzerinde birleşmek ve icraat şekillerini tayin kaydiyle bir kongre akdini teklif etmiştir. Kongre 1907 senesinin Aralık ayında Paris'de toplanmış, reisliğe Prens Sabahaddin seçilmiştir."[123] Program taslağını Sabahattin hazırlamıştır. *"Avrupalıların Türklerden ziyade ehemmiyet vermek istedikleri Hıristiyan unsurların görüşlerini de göz önünde tutmak"*[124] amacıyla ağırlık *adem-i merkeziyet* ilkesine ve-

---

[119] Ege, Nezahet Nurettin, *Prens Sabahattin, Hayatı ve İlmi Müdafaaları*, Güneş Neşriyatı, 1977, s. 36.

[120] Kuran, Ahmed Bedevi, a.g.e., s. 368.

[121] Tunaya, Tarık Zafer, *Türkiye'de Siyasi Partiler (1859-1952)*, İstanbul, 1952, s. 143.

[122] Kuran, Ahmed Bedevi, a.g.e., s. 393.

[123] Tunaya, Tarık Zafer, a.g.e., s. 107.

[124] Kutay, Cemal, a.g.e., s. 146; Tunaya, T. Zafer, a.g.e., s. 107.

rildi. Böyle bir girişimin imparatorluğun dağılmasına yol açacağını sezen ittihatçılar kongreyi bıraktılar.

Bu arada "*Veliahd Reşad Efendiden çok mühim bir vaad elde edilmesine muvaffak*" olunmuştu. "*O vakitler bu muhabereden İngiltere Hariciye Nazırı Sör Edvar Grey ile Fransa Başvekili Mösyö Klemanso haberdar edilmişler ve Jön Türk kozuna yardımları istenmiştir.*"[125]

İkinci Meşrutiyet için yapılan girişimlerin başarıya ulaşması üzerine gerçekleştirilen anlaşma sonucu Teşebbüs-i Şahsi ve Adem-i Merkeziyet Cemiyeti ile İttihat ve Terakki birleşmeyi kabul edeceklerdir. Ancak gecikme ile ve Damad Paşa'nın tabutuyla İstanbul'a dönen Sabahattin, bunu bir gövde gösterisine araç olarak kullanmış ve böylece ikiliğin ortadan kalkmadığını göstermiştir. Teşebbüs-i Şahsi ve Adem-i Merkeziyet Cemiyeti üyelerine *Nesl-i Cedid* adı altında sözde bilimsel yeni bir dernek kurdurmuş ve savunduğu görüşlerini bilimsel konuşmalar görüntüsü altında yaymayı sürdürmüştür. 14 Eylül 1908'de yakınlarının ön ayak olması ile Osmanlı Ahrar Fırkası kurulmuştur. Partiye katılmadı, aday olmadı. Ancak partiyle yakın ilişkisi bulunuyordu. Parti başkanlığı, yönetmeliğine karşılık Sabahattin için açık tutulmuştur. "*Muhtemeldir ki başkanlığı reddeden Prens, fahri (ve gizli) başkanlığa ya da başkanlığın -kendisine bir cemile olarak- açık kalmasına razı edilmiştir. Prensle Fırka arasında yakın bir ilişiği aramayı gerektiren diğer bir nokta ise Ahrar'ın bir çeşit resmi organı durumunda olan Osmanlı gazetesinin Prensin para yardımı ile kurulmuş olmasıdır.*"[126]

Arkadan 31 Mart olayı gelmiştir. Cemal Paşa anılarında "*öğrendim ki Prens Hazretleri de Otuzbir Martın pek müteaddid olan tertipçilerinden biri imişler*" demektedir."[127] Sultan Reşad da aynı kanıdadır. "*Daha ilk günü ihtilalin İttihat ve Terakki tarafından değil, bilakis Sabahattin'in taraftarları tarafından tertiplenip yapıldığına muttali olmuştum.*"[128]

Sabahattin, 31 Mart'tan kısa bir süre önce Sultan Reşad'a yakında bir ayaklanma olacağını, kendisini başa geçirmek için paraya gerek olduğunu söylemiş ve Sultan Reşad'ı bir İngiliz bankere borçlanması için zorlamıştır. 31 Mart ayaklanması süresince Sultan Abdülaziz'in düşürülmesi sırasında oynadığı rolü anımsanan donanmaya iki kez başvurarak olaylara istediği yönü vermeyi denemiştir. 31 Mart sonrası yakalanmıştır. "*Sabahattin ve Fazlı Beyler'in tutuklandıkları halde, haklarında kavuşturmadan vazgeçilmesi bir İngiliz karışmasının sonucu olabilir. İngiliz elçisi, Ramsay'e*

---

[125] Kutay, Cemal, a.g.e., s. 192.

[126] Akşin, Sina, "31 Mart Olayına Değin Sabahattin Bey ve Ahrar Fırkası", *A.Ü.S.B.F.D*, C. XXVIII, s. 557.

[127] Cemal Paşa, *Hatıralar*, Selek Yayınları, İstanbul, 1959, s. 32.

[128] Güresin, Büvet, *31 Mart Olayı*, Habora Kitabevi, İstanbul, 1969, s. 93.

27 Nisan 1909 günü Sabahattin Bey'e bir şey yapılmayacağını kesin olarak söyleyebildiğine göre, herhalde bir bildiği vardı."[129]

Sabahattin, bu tutuklanmadan sonra da siyasi yaşamdan kopmamıştır. 21 Kasım 1911'de kurulan Hürriyet ve İtilaf Fırkası da adem-i merkeziyet ilkesini savunmaktadır. *"Ülke içinde Arnavutluk isyanından istifade eden bir askeri grup (Halâskârun Zabitan Hareketi) hükümeti tehdid ile düşürmüş, İttihat ve Terakkiyi iktidardan uzaklaştırmış ve taleplerini kısmen gerçekleştirebilecek bir hükümet iş başına geçmiştir."*[130]

"Prens, ihtilal beyannamesi ve programları üzerinde çalışmış, eksiklikleri kendine göre tamamlamıştır. Hazırlanan beyannameyi ilkin evinde jelatinle, sonra Beyoğlu'nda bir matbaada gizli ve çok miktarda bastırmıştır. Prens Sabahattin bu uğurda bir hayli para harcamış; asker, sivil, yüksek okul öğrencilerinden taraftar bulmaya çalışmıştır. Prens ile Nazım Paşa ve Kamil Paşa arasında yazışma ve görüşmeler olmuş, bu işte Rıza Nur aracılık etmiştir. İngilizci çevrelerin düzenlediği bu darbe teşebbüsü, sırf bir askeri hareket diye gösterilmiştir. Rıza Nur, bu taktiği şöyle açıklamaktadır: Biz kendimizi ve bütün sivilleri gizleyerek, bu harekete sırf bir askeri hareket süsünü veriyorduk."[131]

İttihatçılar bu olup bittiye Babıali baskını ile karşılık vermişler ve hükümeti yeniden ele geçirmişlerdir. Sabahattin Bey ve yandaşları yeniden iktidarı elde etmenin çarelerini aramaktadırlar. İttihatçılara yöneltilmiş bir dizi suikast tasarlanır. Bunlardan ancak Mahmut Şevket Paşa'nın öldürülmesini amaçlayan başarılı olmuştur. Olay ülkede büyük tutuklamalara yol açmıştır. Cemal Paşa, olayı aşağıdaki biçimde özetlemektedir: *"Prens Sabahattin Bey ortadan kaybolmuştu, İngiltere Sefareti baş tercümanı Fitz Maurice ile askeri ateşesi Binbaşı Tyrrel tarafından himayeye mazhar olarak İngiliz resmi müesseselerinden birinde olduğunu haber alıyordum ama bittabi bir şey yapmak mümkün değildi."*[132]

Bu arada Fransızların ilgi gösterdiği Tunuslu Hayrettin Paşa'nın oğlu Damad Salih Paşa idam edilecektir. Bunun Sabahattin için anlamı açıktır. Yakalanırsa ne Sultan ailesine yakınlığı, ne de İngilizlerin dostluğu kendisini kurtaramayacaktır. Rıza Nur'un söylediğine göre altı ay kadar İngiliz elçiliğinde saklandıktan sonra yeniden Paris'e kaçmıştır.

İttihatçılar, artık Alman yanlısı bir siyaseti seçmişlerdir. İngilizlerin bu durumda herhangi bir etkinliği söz konusu değildir. Buna bağlı olarak Sabahattin de Türkiye'de önemini yitirmiştir. Paris'te yeni bir fırsatın doğmasını bekleyerek günlerini geçirir. Bu fırsat karşısına I. Dünya Savaşı ile birlikte yeniden çıkmıştır.

---

129 Akşin, Sina, *31 Mart Olayı*, Ankara, 1970, s. 262.

130 Tunaya, Tarık Zafer, a.g.e., s. 345.

131 Avcıoğlu, Doğan, *31 Martta Yabancı Parmağı*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1969, s. 94.

132 Cemal Paşa, a.g.e., s. 32.

Osmanlıların İngilizlerden yana savaşa katılmasını sağlamak olanağı bulunmamaktadır. En azından Osmanlı Devleti'nin savaşa katılmaması için çaba gösterecektir ama İttihatçılar acele davranırlar. Sabahattin yine de boş durmamıştır. *"Sabahattin, Birinci Dünya Savaşı yıllarında da, İttihat ve Terakki hükümetini devirmek, İngiltere ve müttefikleriyle ayrı barış yapma yolunda çaba göstermiştir. İsviçre'de iken 1916 yılında İngiltere ve Fransa'da bulunan Türk göçmen ve esirlerinden bir seferi kuvvet kurup Türkiye'ye çıkarma yapmayı öteki muhaliflerle birlikte planlamıştır. Çıkartma başarıya ulaşırsa Osmanlı Hanedanından bir prensin başkanlığında -ki bu Prens Sabahattin olabilir- geçici bir hükümet kurulup barış yapılacaktır. İsviçre'deki muhalifler, bu yolda Fransız, İngiliz ve Rus elçiliklerine gizli bir muhtıra vermişlerdir. Teşebbüs Çar'ın "Türkiye'yi bertaraf etmek lazımdır. Herhalde artık Türkiye'nin yeri Avrupa değildir. Bu itibarla muhalefet partisi ile münasebette bulunamayız mütalaası üzerine sonuçsuz kalmıştır."*[133]

"Eski arkadaşı Rıza Nur'a inanmak gerekirse; Prens Sabahattin, ona bir Fransız memuru aracılığıyla yolladığı mektupta, Çanakkale Boğazına saldıran İngiliz ve Fransızlara mukavemet edilmesin diye propaganda yapılmasını istemiştir. Rıza Nur'un 'açık hıyanet' diye nitelediği mektupta şunlar yazılıdır: Türkiye nasıl olsa bitmiştir. Fransız ordusu hücum edecek, İstanbul'a girecek. Bu zat (Fransız görevli) ile sözleşiniz. Beraber gidiniz. Bize bir vazife düşüyor. Halk mukavemet edip kırılmasın. Bizler halkı ikna edip mukavemet ettirmeyelim."[134]

Sabahattin savaş sonrası İngiliz işgali sırasında İstanbul'a dönmüştür. Umduğunu bulamamıştır. İşgali altında bir başkentte İngiltere artık aracıya gerek duymamaktadır. Sabahattin *Türkiye Nasıl Kurtarılabilir?* adlı kitabını yayınlar, çevresinde bir kaç genç toplanır. O kadar. 1924'de Osmanlı ailesine yakınlığı nedeniyle yeniden Türkiye'den ayrılmak zorunda kalır.

Sabahattin için bilim adamı denir. Siyasi çekişmelerden uzaklaştığına göre kendisini bilimsel çalışmalarına bütünüyle adayabilmesi gerekirdi. Oysa siyasi oyunlardan uzaklaşmak zorunda kalınca tek bir satır bile yazmak gereğini duymamış, bilime olan ilgisi de son bulmuştur.

*"Şahsiyeti gibi fikirleri de haksız bir ihmale uğrayan Prens Sabahattin, yılların ömrüne sardığı yalnızlık acılarıyla, İsviçre'de, 30 Haziran 1948'de, hayata gözlerini yummuş"*tur.[135]

---

[133] Avcıoğlu, Doğan, a.g.e., s. 76.

[134] Avcıoğlu, Doğan, a.g.e., s. 77.

[135] Tanyol, Cahit, a.g.y., s. 145.

C.- SABAHATTİN BEY'İN GÖRÜŞLERİ

Sabahattin Bey, yurdumuzun ilk önemli sosyologu olarak düşünce tarihimizde yerini almıştır. Sosyolojiyi Türk düşüncesine kazandıran ilk yazarlarımızdan birisidir. Yazılarıyla Fransız sosyoloji akımlarından birisini yurdumuzda tanıtmıştır. *Science Sociale* okulunun görüşlerini yazılarında benimsemiş ve bu görüşleri Türkiye'nin sorunlarına çözüm getirebileceği inancıyla savunmuştur.

Yazılarında sosyolojiden söz eden, Batı'daki sosyoloji çalışmalarını yurdumuzda tanıtan Sabahattin'den önce de başka düşünürlerimiz olmuştur. Ancak hiçbirisinin aktarmaları yurdumuzda süreklilik kazanamamıştır. Sabahattin, sosyoloji tarihimizde öncülük sıfatını görüşlerinin düşünce yaşamımızda izleyiciler bulmasıyla kazanmıştır.

Sabahattin Bey, kendisini sürekli siyaset dışı saymış ve yazılarında bize öyle tanıtılmıştır. Ancak yaşam öyküsünü izlerken gördüğümüz gibi yazılarını yayınladığı dönemlerde faal bir biçimde siyasetin ve siyasi çekişmelerin içindedir. Kendisini siyaset dışı göstermek, o günkü çekişmeler içinde Sabahattin'in çıkarlarına daha uygun düşüyordu. Daha sonraki Sabahattin Bey sosyoloji bilimi içinde değerlendirilmek istenince bilim ile siyasetin uyuşmazlığı, bilimin siyasetin dışında ve üstünde olması gerektiği konularında yaygın önyargı nedeniyle Sabahattin'in kendisini siyaset dışı göstermek isteği tartışılmadan benimsenmiştir.

Sabahattin'in yurdumuzda desteklemiş olduğu akım, onaylanması olanağı bulunmayan bir akımdır. Ancak kendisinin günün siyasi çekişmelerine katılmış olması, Türkiye'nin sorunlarına eğilmesini sağlamıştır. Böylece yazılarında kendisinden önce sosyolojiyi Türkiye'de tanıtan düşünürlerimizin aksine sosyoloji soyut bir öğreti olarak kalmaktan çıkmıştır. O günkü koşullar içinde Türk sosyolojisinde toplumumuz sorunlarıyla ilgilenebilmek olanağı ancak siyaset yolu ile bulunabiliyordu. Sabahattin'in görüşlerinin yandaş bulabilmesi, etkisini günümüze kadar sürdürebilmesi de ancak böylece söz konusu olmuştur. Sabahattin'in görüşleri İttihat ve Terakki yönetiminden hoşnut olmayanlar arasında kolayca yayılabilirken başka bir iktidarda yönetime aday olanlarca da savunulması sürdürülmüştür.

Siyasete yakınlığı başlangıçta Sabahattin'in görüşlerine bir canlılık, bir süreklilik kazandırırken günümüzde adından söz edilmesi siyasi alanda değil sosyoloji alanındaki izleyicilerin çabaları sonucudur. Siyasette sorunlar, artık çok daha değişik bir düzeyde ortaya konulmaktadır. Yine yurdumuzdaki iktidar çekişmelerinden giderek uzaklaşmaları, yönetime geçebilme umutlarını iyiden iyiye yitirmeleri sonucu, Satvet Lütfi Tozan örneğinde gördüğümüz gibi, Sabahattin'in siyasi alandaki izleyicilerini yabancılarla işbirliğine kadar sürüklemişlerdir. Sabahattin'in izleyicileri arasında adı edilebilecek bir tek Mehmet Ali Şevki Bey vardır. Kendisi Sabahattin'in görüşlerini sosyoloji alanında yeniden ele almış ve bu görüşleri tamamlamaya çalışmıştır.

Sabahattin Bey, başlıca görüşlerini dört kitabında Türk okurlarına sunmuştur. İlk üç kitabı, İttihat ve Terakki iktidarı döneminde, İttihat ve Terakki ile çekişmeleri sırasında yayınlanmıştır. İlk iki kitabın içeriği II. Meşrutiyet sonrası Türkiye'ye döndükten sonra İstanbul'da yandaşı gençlere yaptığı konuşmalara dayanmaktadır. Konuşmaları ve kitaplarının yayınlanması İttihat ve Terakki'nin sert tepkileriyle karşılanmıştır. Üçüncü kitabı ise, Mahmut Şevket Paşa'nın öldürülmesinden sonra Paris'e dönmek zorunda kalınca İttihat ve Terakki'nin ağır suçlamaları sürdüğü için yurt dışından kendisini savunmak için yazdığı mektuplardan oluşmaktadır.

Sabahattin'e suçlamalar, İttihat ve Terakki'nin yayın organlarında, parti sözcülerinden Hüseyin Cahid Yalçın tarafından yöneltilmiştir. Sabahattin'e yöneltilen en başta suçlama siyasi alandaki gizli çalışmalarıdır: Sabahattin, Ahrar'ı desteklemekte ve İttihat ve Terakki'yi kösteklemek için çaba göstermektedir. Sabahattin'in savunduğu merkezdışıcılık İmparatorluğu parçalamaya yöneliktir. Bölücü güçlerin Sabahattin'e yakınlığı boşuna değildir.

Son kitabı *Türkiye Nasıl Kurtarılabilir?*, 1918 yılında İttihat ve Terakki iktidardan uzaklaştırıldıktan sonra mütareke İstanbul'unda yayınlanmıştır. *Türkiye Nasıl Kurtarılabilir?* kitabı Sabahattin'in en geniş çalışmasıdır. İlk üç kitabında öne sürdüğü görüşleri yeniden, bu kez daha geniş bir biçimde ele almaktadır. Sabahattin'in İttihat ve Terakki ile olan tartışmaları, geniş biçimde sosyoloji konularını da kapsamasına karşılık Ziya Gökalp tarafından bilmezden gelinmiştir. Sabahattin ise, son kitabında Gökalp'in adını anmamaktadır ama sosyoloji dolayısıyla kendisine açıktan saldırmaktadır.

Daha önce de belirttiğimiz gibi Sabahattin Bey'in sosyoloji ile ilgili çalışmaları yurdumuzdaki siyasi çekişmelere faal olarak katıldığı yıllara rastlamaktadır. *Türkiye Nasıl Kurtarılabilir?* adlı kitabıyla artık son sözünü söylemiş gibidir. 1924 yılında Avrupa'ya son ve kesin yerleşmesinden sonra Türkiye sorunlarıyla ilgisi Türkiye'deki hayranlarına yazdığı mektuplarla sınırlı kalmıştır. II. Dünya Savaşı yıllarında ise "*Anglo-Amerikan Efkar-ı Umumiyesine Bir Hitap*" ve "*Demokrasi'nin İçtimai ve Vicdani Yeni Bir İhatası Lüzumu*" adlı iki yazısını yabancı gazetelerde yayınlama girişimleri olmuştur.[136]

Sabahattin Bey'in görüşlerini değerlendirebilmemiz için elimizde yayınlanmış olarak sözü edilen dört kitabı bulunmaktadır. Yayınladığı *Terakki* gazetesinde çıkmış yazıları henüz bu gazetenin sütunları dışına çıkartılıp tartışmaya açılmamıştır. Biz, kitaplarında da konuları yeniden ele almalara tanık olduğumuz için gazete yazılarında öne sürmüş olacağı belli başlı görüşlerine kitaplarında yer verilmiş olduğunu sanıyoruz.

---

[136] Ege, Nezahet Nurettin, a.g.e., s. 457, 477.

Bütün öbür sosyologlarımız gibi Sabahattin Bey'in görüşleri de henüz yurdumuzda gerektiği biçimde tanınmaktan uzaktır. Bu nedenle önce Sabahattin Bey'in görüşlerinin bilinmesi zorunluluğu vardır. Kitaplarında bazı konuların yeniden ele alındığı görüldüğü için yenilemelere engel olmak için kitaplarını tek tek ve sırayla değil birlikte elle alma yolunu deneyeceğiz. Ancak görüşlerinin eksiksiz tanınmasıyla Sabahattin Bey konusunda bir yargıda bulunabilmemiz olanağı ortaya çıkacaktır.

İttihat ve Terakki ve Sabahattin Bey

Sabahattin Bey, kitaplarında çalışmaları sırasında siyaset dışı kaldığını belirtmekten geri durmamaktadır. Ancak yine kitaplarında önemli bir bölüm, İttihat ve Terakki ile olan çekişmelerine ayrılmıştır. Söz konusu parti tarafından kendisine yöneltilen suçlamalara karşılık verdiği gibi İttihat ve Terakki'ye eleştiriler yöneltmektedir. Bu tartışmalar sırasında Sabahattin Bey, İttihat ve Terakki'den ayrıldığı konuları ve Türkiye'nin sorunları önünde tutumunu belirttiği için görüşlerinin tanıtılmasına kitaplarının bu bölümleri ile başlıyoruz.

Sabahattin Bey, önce kendisine yöneltilen eleştirilerin yersiz ve haksızlığından şikayetçidir. "*Mihver-i hissiyatınız mütefessih bir garaza istinad ediyor.*"[137] Oysa kendisinin yönelttiği eleştiriler, yapılan haksızlıklar önünde sessiz kalamadığı içindir. "*Haksızlığın birine göz yummaksa insanı diğerlerine karşı da göz yummağa ve yavaş yavaş insaf ve adalet haricinde bambaşka bir hikmet-i hükümet icadına sevk eder.*"[138] Ayrıca bu eleştirileri, İttihat ve Terakki yandaşlarının tutumuna karşılık, yararlıdır ve günün gereklerine uygundur. "*XIX. asrın sonlarında edebiyatla sanayi-i nefisede olduğu veçhile mesail-i siyasiye ve ictimaiyenin de şahsi muhakematın boğucu darlığından kurtulup tetkikat-ı fenniyeye olmasına tenkid-i gayr-ı şahsinin büyük hizmetleri dokundu.*"[139]

İttihat ve Terakki Cemiyeti ile olan ilişkilerine de bir açıklama getirme çabası içindedir. "*İttihat ve Terakkiyle bir yolda yürümedikse de bir tehlikeye karşı bir nokta-i müdafaadan yürümeğe başlamıştık.*" "*Hılafgiran muhitinde biri ekseriyet, diğeri ekalliyette olmak üzere iki muhalif ceryan önünde bulunduğumuzu gördük; fakat ma'ruz olduğumuz en çirkin iftiraları bile, Yıldız cinayetleri karşısında görmemeğe, bilmemeğe cebr-i nefs ettik.*"[140]

---

[137] Prens Sabahattin, *Mesleğimiz Hakkında Üçüncü ve Son Bir İzah (İttihat ve Terakki Cemiyetine Açık Mektuplar)*, Mahmut Bey Matbaası, (Hasan Katipoğlu'nun Basılmamış Lisans Tezi), s. 24.

[138] Prens Sabahattin, a.g.e., s. 37.

[139] Prens Sabahattin, *Teşebbüs-i Şahsi ve Adem-i Mezuniyet Hakkında İkinci Bir İzah*, Mahmut Bey Matbaası, (İbrahim Halil Can'ın Basılmamış Lisans Tezi), tezde sayfa numarası verilmemiş.

[140] Prens Sabahattin, *Mesleğimiz Hakkında Üçüncü ve Son Bir İzah (İttihat ve Terakki Cemiyetine Açık Mektuplar)*, Mahmut Bey Matbaası, (Hasan Katipoğlu'nun Basılmamış Lisans Tezi), s. 12 ve 15.

"*Önceki dönemin otuz yıllık gelişigüzel yönetimine karşı iki tepki akım*" doğmuştur.[141] Bu bakımlardan birisi, Sabahattin Bey'in sözcülüğünü yaptığı *Teşebbüs-i Şahsi ve Adem-i Merkeziyet-i İdari Cemiyeti* anlayışıdır. "*Sosyal örgütümüzün kökünden çözümlenmesinin, özel ve yönetimsel hayatımızı iş göremez bir duruma sokan hastalığın belirlenmesinin kesin olarak gerektiğini anlamış*", "*yayınlarının temelini 'Science Sociale'e dayandırmaya çalışmıştı.*"[142] Böylece söz konusu akımın getirdiği "*bilimsel çözümlemeler, sosyal yasalardan çıkıyordu.*"[143]

Bu çerçeve içinde Sabahattin Bey, yurtdışındaki çalışmalarını aşağıdaki biçimde özetlemektedir: "*Vatandan ayrılalı üç esaslı maksadın tatkibine çalıştık: a. istibdadın bir veya birkaç kişi tarafından değil fakat tarz-ı maişet ve nekaisi ictimaiyemizden neş'et ettiğini göstermek (ve) efkarı umumiyeyi terbiye-i milliyemizin ıslahı lüzumuna kazandırmak, b. cins ve mezhep farkı gözetmeksizin Osmanlılığı teşkil eden anasırdan hiçbirinin muhtariyet(-i) idare veya istiklal siyaseti ta'kip etmemeleri lüzum-u kat'isini izhar etmek, c. alem-i medeniyete karşı milletimizin idare-i sabıkanın payansız zulümlerine müstehak olmadığını edille-i lazıme ile ispata çalışmak ve büsbütün aleyhimizde bulunan efkar-ı garbiyeden bir kısmını olsun* dava-ı millimize kazanmak.*"[144]

"*Meşrutiyetten evvelki neşriyatımızın esası: Bütün felaketlerimiz istibdattan, istibdat ise Sultan Hamid ve hükümetinden doğuyor. Şu halde hükümeti devirir, yerine meşrutiyeti geçirirsek her şey düzelir; memleket kurtulur.*"[145] Sorunlarımızı "*biz bunca senedir bir kişinin, oturduğu dalları kesen bir mecnunun seyyiatını saymakla kalıyor, fenalığın asliyle değil gelip geçici bir şekliyle uğraşıyoruz.*"[146] "*Biz hürriyet istedik; fakat hür olan milletlerin onu nasıl kazandıklarını düşünmedik, ahval-i içtimaiyemizin tenkidine yanaşmadık; neşriyatımız da bittabi te'sirsiz kaldı.*"[147]

Sabahattin Bey, İttihat ve Terakki ile olan bu uyuşmazlığına, İttihat ve Terakki iktidarı önünde bir karşı partinin gerekliliğine inanmasına karşılık kendi söylediğine göre her hangi bir siyasi partiye katılmamıştır: "*Eski fırka-i Ahrar'a gelince bu, Manastır'da misafiriniz bulunurken haberim bile olmadan teşekkül etmiş, İstanbul'a avdetimizden sonra ise, -bir fırka-i muhalefenin lüzum-u mevcudiyetini tasdik ile beraber- fır-*

---

[141] Prens Sabahattin, *Türkiye Nasıl Kurtarılabilir*, Elif Yayınları, 1965, s.31.

[142] Prens Sabahattin, a.g.e., s. 32.

[143] Prens Sabahattin, a.g.e., s. 31.

* Bütün Batı ile değil.

[144] Prens Sabahattin, *Teşebbüs-i Şahsi ve Tevsi-i Mezuniyet Hakkında Bir İzah*, Matbaa-ı Kütüphane-i Cihan (İbrahim Halil Can'ın Basılmamış Lisans Tezi).

[145] Prens Sabahattin, *Mesleğimiz Hakkında Üçüncü ve Son Bir İzah (İttihat ve Terakki Cemiyetine Açık Mektuplar)*, Mahmut Bey Matbaası, (Hasan Katipoğlu'nun Basılmamış Lisans Tezi), s. 13.

[146] Prens Sabahattin, a.g.e., s. 14.

[147] Prens Sabahattin, a.g.e., s. 14.

kaya iltihakımız için vuku bulan lutufkar davetlerin cümlesine -mesleğimizde sabitkadem kalmak azmiyle- i'tizar eylemiştik."[148]

Sabahattin Bey, İttihat ve Terakki yönetimiyle uyuşmazlığını nedenleriyle açıklama çabasındadır. Sabahattin Bey'e göre *"istibdatların en koyusuyla meşrutiyetlerin en sathisi arasında ne fark var ise bizim dünkü idare ile bugünkü idare arasında o fark var ki bu da ahval-i içtimaiyemize göre pek tabiidir."*[149] Söz konusu yönetim, Abdülhamid döneminde ortaya çıkmış iki tepki akımın ikincisinin ürünüdür. Bu ikinci tepki akım, *İttihat ve Terakki anlayışıdır.* Bu anlayış, *"baskı rejiminin bütün sorumluluğunu bir kişiye yüklemek isteyen mutlakiyet yerine meşrutiyetin savunulmasını her sorunun çözüm yolu sanan genel kuramlar, tek yönlü kanılardan çıkıyordu."*[150]

Sabahattin Bey, *"politika ile uğraşmadığını, politikacılığın en büyük hasmı olduğunu bizzat iddia"* ettiğine göre artık *"İttihat ve Terakki Cemiyeti, en büyük düşmanlarını cemiyetin haricinde değil dahilinde aramalı"*dır.[151] İttihat ve Terakki, kendi yol açtığı yanlışlarla ve *"kavmiyetçiliği askerliğe kadar teşmil etmek nihayet bize 31 Mart faciasını yaşattı."*[152] Sabahattin Bey'e göre İttihat ve Terakki, *"başlıca iki büyük sınıftan terekküp ediyor: Ezenlerle ezilenler. Ezenlerin gayeyi hayaliyesi ezmekte devam; ezilenlerinki -farkında olmayarak- ezenlere karışmak"*tır.[153]

Azınlıklar Sorunu

İttihat ve Terakki'nin Sabahattin Bey'e yönelttiği başlıca suçlamalardan birisi de, kendisinin azınlıklarla olan yakın ilişkisi ve azınlıkların isteklerinin gerçekleşmesi amacıyla İmparatorluğu parçalama çabalarına girişmesidir.

Sabahattin Bey'in *"bir de Ermeni vatandaşlarımızın mazhar-ı istiklal olmalarına"* çalışması konusu bulunmaktadır. *"Ermenilerle Türkler, bu eski ve yeni dostlar meyl-i adaletten doğma bir incizab-ı mütekabille birleşiyor"*du.[154] Ve *"hareketin devamı şüphesiz anasır-ı saireyi de cezb edecek"*ti.[155] Türkler için bir Ermeni düşmanlığı söz konusu olamazdı. Aksi durumda *"kılıçlarının önünde Avrupa'nın titrediği bir asırda Anadolu'nun içinde tek bir Ermeni bırakmazlardı."*[156] Ermeniler arasında bazı kişiler *"haricin*

---

148 Prens Sabahattin, a.g.e., s. 29.

149 Prens Sabahattin, a.g.e., s. 48.

150 Prens Sabahattin, *Türkiye Nasıl Kurtarılabilir*, Elif Yayınları, 1965, s. 31.

151 Prens Sabahattin, *Mesleğimiz Hakkında Üçüncü ve Son Bir İzah (İttihat ve Terakki Cemiyetine Açık Mektuplar)*, Mahmut Bey Matbaası, (Hasan Katipoğlu'nun Basılmamış Lisans Tezi), s. 43 ve 45.

152 Prens Sabahattin, a.g.e., s. 33.

153 Prens Sabahattin, a.g.e., s. 53.

154 Prens Sabahattin, a.g.e., s. 16.

155 Prens Sabahattin, a.g.e., s. 16.

156 Prens Sabahattin, *Teşebbüs-i Şahsi ve Tevsi-i Mezuniyet Hakkında Bir İzah*, Matbaa-ı Kütüphane-i Cihan, (İbrahim Halil Can'ın Basılmamış Lisans Tezi).

müdahalesini celb için sarf ettikleri kuvvetin onda birini Türklerle ittihada tahisi olsa idiler şüphesiz tarih-i Osmani'de pek muhterem bir mevki kazanırlardı." "Bununla beraber eğer hükümet vazifesini zerre kadar idrak etseydi bu kıtaller asla vuku bulmazdı." "Fakat madem ki hükümet ile vazife bugün büsbütün ayrılıyor, o halde Türk ve Ermeni münevverleri fecayi-i maziyenin tekerrürünü imkansız bırakacak vesaite elbirlikte sarılmalı"dır.[157]

Yine "*Patrikhanelerin imtiyazlarını lağva teşebbüs Müslim-gayrimüslim anasır-ı Osmaniye arasında birçok kan dökülmesine ve neticede ecnebilerin işimize müdahale etmelerine sebebiyet verir.*"[158] Ve ayrıca "*Osmanlı Hıristiyanları her yerde ekalliyette kaldıklarından bir istiklal-i hususi davasında bulunamazlar*" da.[159] Hıristiyan azınlıklar, Osmanlı İmparatorluğu'na bağlı kalmak zorundadırlar. Osmanlı Hıristiyanları için "*kendilerine nisbetle pek büyük bir kuvvete malik bulunan akvam-ı şimaliyenin önünde saman çöpü gibi süpürülmelerini men edecek yalnız bir Osmanlı Devleti var.*"[160]

Osmanlı İmparatorluğunun varlığı yalnız Hıristiyan değil Müslüman halklar için de gereklidir. "*Aşiret rekabetleri de Türk olmayan Müslümanları mahvediyor.*" "*Müferekatın kendilerini çarçabuk bir ecnebi boyunduruğu altına geçireceği ve mütemadi isyanlar tevlidiyle daha birçok zaman istikballerini tehlikeye maruz edeceğini anlamaya başlıyor.*"lar.[161]

Bilim Anlayışlarında Farklılıklar

Sabahattin Bey, kendi deyişiyle siyasi çekişmelerin dışındadır. İttihat ve Terakki ile uyuşmazlığı, bu durumda basit bir iktidar çekişmesi olamazdı. Sabahattin Bey'e göre uyuşmazlık Türkiye'nin sorunlarına yaklaşım biçimini bilimsel olarak tanımlamamaktadır. Bu amaçla kendi genel bilim anlayışına, özel olarak da toplum bilim anlayışına değinmiştir.

"*Bilim, olayları birbirine bağlayan ilişkileri ve bunları yöneten yasaları bulmak ve böylelikle doğurdukları gelecek hakkında çıkarımlarda bulunmak*"tır. "*Evrende hangi sorunu biraz kurcalarsak, hiçbir şeyin rastlantısal olmadığını, her sonucun bir nedenden doğduğunu görüyoruz.*" Toplum yaşamı da bu kuralın dışında değildir. "*Gezegenimizde son evrim aşamasını meydana getirmekten başka bir şey olmayan insanlığı, sosyal bakımdan yöneten özel yasaların bulunacağı*" kaçınılmaz bir gerçektir. Bu nedenle toplum

---

* Sabahattin Bey olanlardan yalnızca Ermenileri değil İttihat ve Terakki hükümetini de suçlu bulmaktadır.

157 Prens Sabahattin, a.g.e.

158 Prens Sabahattin, a.g.e.

159 Prens Sabahattin, a.g.e.

160 Prens Sabahattin, a.g.e.

161 Prens Sabahattin, a.g.e.

konularına, sorunlarımıza bilimsel bir tutumla yaklaşmak zorundayız. Ayrıca toplumu yöneten özel yasaları *"bilip bilmemek hiçbir zaman kendimizi onların etkileri altında bulunmaktan kurtarmaz." Yalnızca bu yasaları "bilmek, kendi kendimizi yönetmek, bilmemek ise körü körüne yönetilmektir."*[162]

"Bugünkü bilimler deney ve gözlem yönteminden doğuyor." Günümüz bilimlerinden *"bir kısmı yalnız gözleme, bir kısmı da her ikisine birden dayanmaktandır. "Gözlem, özel bir çözümleme yöntemine sahip olundukta, başlı başına olumlu bir bilgi dalı doğurabiliyor." "Belirli bir konuyla ilgili gözlemlerin bilimsel olabilmesi için, o konuyu* meydana *getiren olayları ortalama değil, kökten kavrayacak bir çözümleme yöntemi edinmek gereklidir. Bu türlü bir yönteme sahip olmaktan doğacak buluşlar, aynı yönde yürüyerek çoğalmakla bir sınıflama, bir bileşim yaratıyor. Bu sınıflama ve bileşimlerle de bir bilimin temeli atılmış oluyor."*[163]

Oysa sosyolojinin *"en ileri gidenleri bile hakiki bir usul-u fenni dairesinde çalışmıyor; birinin başladığı tetkikatı diğeri takip edemiyor. Bittabi tetkikatları, bazen havi oldukları faideli fikirlere rağmen bir ilimden ziyade bir felsefe-i içtimai vücuda getiriyor."*[164] Sosyoloji, *"toplumsal olayları yalnız genel ve ortalama olarak ve ancak yüzeyden kavradığı için uğraştığı sorunların derinine inemiyor. Soyut kavramlar ve hayal ürünleriyle dolu bir sosyal felsefe"* olarak kalıyor. Yine sosyoloji, *"salt sosyal, yani özel bir köklü bir görüş noktasından kavraması gereken sorunlara psikoloji, hukuk, ekonomi, ahlak, felsefe ve tarih gibi çeşitli bir genel görüş noktalarından bakıyor."* Ve *"her sosyal biçime göre başka başka olması gereken hukuk, ekonomi, ahlak gibi olayları, doğurucu neden sanıyor."* Sosyoloji, *"insanlığın bilimsel bir sosyal sınıflamasına sahip değil"*dir. *Her sosyolog kendi görüş noktasına göre çalışan bir yazar"* olarak kalmakta ve sonuçta da ortaya *"bilim yerine ancak anarşi"* çıkmaktadır.[165]

Buna karşılık *"usul-u müşahade ve tecrübiyenin tatbiki sayesinde ilm-i içtima, hayat-ı içtimaiyenin esrar-ı müselselesini tecriden fakat kuvvet ve vuzuhla izah ediyor."*[166] *Science Sociale, "olumlu bir bilgi dalı"*dır. *"Doğuşunu üç büyük düşünüre: Le Play, Henri de Tourville, Edmond Demolins'e borçlu"*dur. *Science Sociale, "gözlem yöntemiyle sosyal sorunları çözümlemede başarı göstermiş"* ve *"insan kurumlarını sosyal bakımdan çözümleyebilmek için, kendi sosyal yöntemine dayanarak ve yalınçtan karmaşığa doğru çeşitli sosyal sınıflarla ilgili olarak meydana getirdiği monografiler yardımıyla kurul"*muştur.[167]

---

[162] Prens Sabahattin, *Türkiye Nasıl Kurtarılabilir*, Elif Yayınları, 1965, s. 32-36.

[163] Prens Sabahattin, a.g.e., s. 33.

[164] Prens Sabahattin, *Mesleğimiz Hakkında Üçüncü ve Son Bir İzah (İttihat ve Terakki Cemiyetine Açık Mektuplar)*, Mahmut Bey Matbaası, (Hasan Katipoğlu'nun Basılmamış Lisans Tezi), s. 60.

[165] Prens Sabahattin, *Türkiye Nasıl Kurtarılabilir*, Elif Yayınları, 1965, s. 34.

[166] Prens Sabahattin, *Mesleğimiz Hakkında Üçüncü ve Son Bir İzah (İttihat ve Terakki Cemiyetine Açık Mektuplar)*, Mahmut Bey Matbaası, (Hasan Katipoğlu'nun Basılmamış Lisans Tezi), s. 60.

[167] Prens Sabahattin, *Türkiye Nasıl Kurtarılabilir*, Elif Yayınları, 1965, s. 34.

Sabahattin Bey ile İttihat ve Terakki, Türkiye'nin sorunları ve bu sorunların çözümü konularında uyuşamamaktadır. Sabahattin Bey'e göre bunun nedeni toplum sorunlarına bakış açılarının değişik olmasıdır. Bu değişiklik ise, toplum anlayışlarındaki farklılıktan kaynaklanmaktadır. Söz konusu farklılık *Science Sociale* ile sosyoloji arasında bulunan farklılıktan başka bir şey değildir. Sabahattin Bey, İttihat ve Terakki önünde kendisini haklı saymaktadır. Çünkü *Science Sociale* gerçek olumlu bir bilimken sosyoloji, bir toplum felsefesi olmaktan öteye gidememektedir.

Görüldüğü gibi Sabahattin Bey, Türkiye sorunları önündeki tutumunu ve İttihat ve Terakki yandaşları ile görüş ayrılığını sosyoloji anlayışlarındaki farklılıklarla temellendirmek istemiştir. İttihat ve Terakki, yanlış ve yetersiz bir toplum anlayışı nedeniyle sorunlarımızı yüzeysel bir biçimde kavramakta, sonucunda da önerdiği çözümler Türkiye koşulları önünde etkisiz kalmaktadır.

Sabahattin Bey'e göre İttihat ve Terakki anlayışı, toplum yasalarını bilmemenin getirdiği bir eksiklikle sorunları siyasi düzeyde açıklamakta ve siyasi çözümlerle sorunların üstesinden gelinebileceğine inanmaktadır. Türkiye'de bir Abdülhamid'in işbaşından uzaklaştırılması ile aydınlığa çıkılacağını sanmak yanlıştı. Bu nedenle yönetim değişikliğine karşılık Türkiye'de sorunlar aynı kalmıştır.

Sabahattin Bey ve yandaşları ise, *Science Sociale* okulunun öğretilerine dayanarak toplum yasalarını bildiklerine ve bu yasalar aracılığı ile Türkiye'nin sorunlarını çözümleyebildiklerine inanmışlardır. Türkiye'nin sorunlarının temelinde toplum yapısı bulunmaktadır. Bu nedenle Sabahattin Bey'in yazılarında toplum yapısı konusunda özellikle durulmuş ve sorunlarımızın çözümünün de toplum yapısında değişikliklerle bulunabileceği öne sürülmüştür.

Toplumsal Yapı

Sabahattin Bey'in deyişiyle "*şimdiye kadar düzenlenen 'ıslahat' proje ve programları, bilimsel çözümlemelerden çıkma pratik bir bileşim değil, tek yanlı ve büsbütün sıradan bir görüşün ürünü*" idi. Yine "*sosyal üstünlüğü sağlamada hükümet şekilleri ve organları ne kadar güçsüzse, öğretim de o kadar güçsüz*"dür. "*İlerlemeye engel olan dinimiz değil, sosyal yapımızdır. Ahlak da yapının türüne göre ya gelişir ya da geriler.*" "*Fikri yetenek ve gelişmeye belirli bir doğrultu veren, ancak sosyal hayatın koşullarıdır. "Sosyal örgütü meydana getirense, toplumun izlediği yapı doğrultusunda etkilerine uğradığı çalışma ortamı*"dır. "*Herhangi bir sosyal olayın bilimsel çözümlenmesine girişilirse, hemen yapıyla olan ana bağlantı belir*"mekte ve "*her sorunda ana doğurucu öğe olarak 'sosyal yapı' karşımıza çıkmaktadır.*"[168]

[168] Prens Sabahattin, a.g.e., s. 36-47.

Bu nedenle de "*ulus ve hükümet şeklinin ayrılığına rağmen, aynı yapı her yerde aynı sonucu*" vermektedir. "*Bir toplumu ve yönetim erkini düzeltebilmek için, önce toplumun sosyal yapısını tanımalı ve diğer yapılarla arasındaki ayırımları belirleyebilmeli*"dir. "*Sosyal yapımızın izlediği doğrultu değişmedikçe, yöntem hayatında yapılacak 'ıslah' hep yüzeyden ve ister istemez kısır olacak*"tır. "*Hangi ülkede, özel ve yönetimsel hangi çevrede olursa olsun gelişme, zamanın pratik ve gerçek ihtiyaçlarına uymak*"tır. "*Bu da sosyal gelişmenin doğurduğu bireyci yapı doğrultusunda yürümekle mümkün*"dür.[169]

"*Toplumlar arasındaki ayrım, hükümet şekillerinin ayrılığından değil, sosyal yapıların ayrılığından ileri geliyor.*" Bu toplum yapılarının ayrılığına dayanan "*Edmond Demolins'in toplum sınıflaması*" bulunmaktadır. Bu toplum sınıflamasında gözetilen "*çeşitli doğrultular izleyen ana evrim çizgilerini bulmak*"tır. Ve "*bir ülkenin yapısı bilinince, gözümüzün önüne hemen ana çizgileri bakımından belirli bir geçim yolu ve birtakım özellikler gelmektedir.*"[170]

"*Asya halkıyla Avrupa'nın doğu ve güneyi, Afrika, Orta ve Güney Amerika ulusları bütüncü yapıya, Avrupa'nın batısıyla Kuzey Amerika toplumları ise bireyci yapıya bağlı*"dır. Doğu'da "*fikir gelişimlerinin yöneldiği doğrultuyu çobanlık sanatı ve bütüncü yapı*" belirler. Kolay bir çalışmanın bıraktığı boş zamanlar hayale dalmaya ve soyut kavramlar üzerinde düşünmeye yol açar. Doğu'da "*akıl yürütme biçimi, tümdengelim*"dir ve "*fikrin gözlem ve deney alanında yürümesine engel*"dir.[171]

"*Asya, Afrika, Amerika-yı Cenubi, Türkiye ve Rusya da dahil olduğu halde Avrupa'nın bir kısmı ve bilhassa cenup ahalisi*"[172] arasında yaygın bütüncü yapıda "*yönetim hayatı özel hayata üstün*"dür.[173] Söz konusu toplumlarda birey, "*nokta-i istinadlarını kendilerinde bulamıyor; mensup oldukları sınıfa göre aile, cemaat, fırka ve hükümetlerinde arıyor.*"[174] Bütüncü toplum, "*kendine bağlı olanları üretimden çok tüketime sürüklediği için sosyal yetenek ve kişiliğin gelişmesine engel*"dir. Ve "*bireyi, aile, topluluk, parti ve hükümete, yani kişileri birbirine bağlayarak dayanak noktalarını hep kişilikleri dışında aramak zorunda kalan insanlardan kurulu duruk bir toplum yaratıyor.*" Sonuçta da "*varlık sorunu, çalışma, mülk aile ya da oymak, parti veya devlete dayanarak çözümlenmek istenir.*"[175] Bütüncü yapılarda "*duruk bir eğitim*"[176] egemendir ve "*maarifdeki terakkilerine*

---

169 Prens Sabahattin, a.g.e., s. 36-47.

170 Prens Sabahattin, a.g.e., s. 38-42.

171 Prens Sabahattin, a.g.e., s. 37.

172 Prens Sabahattin, a.g.e., s. 43 ve 47.

173 Prens Sabahattin, *Türkiye Nasıl Kurtarılabilir*, Elif Yayınları, 1965, s. 37.

174 Prens Sabahattin, *Mesleğimiz Hakkında Üçüncü ve Son Bir İzah (İttihat ve Terakki Cemiyetine Açık Mektuplar)*, Mahmut Bey Matbaası, (Hasan Katipoğlu'nun Basılmamış Lisans Tezi), s. 61.

175 Prens Sabahattin, *Türkiye Nasıl Kurtarılabilir*, Elif Yayınları, 1965, s. 43.

176 Prens Sabahattin, a.g.e., s. 43.

rağmen kabiliyet-i istihsaliyeleri cılız cemiyetler vücuda getirir"ler.[177] Yine bu tür toplumlarda "*en hürriyetperver kanunlara rağmen istiklal-i şahsi serpilmediği*"[178] için "*siyasal zorbalık, sosyal yoksulluklar*"[179] yaygındır.

Bireyci yapıda ise bireyler, "*istinadgahlarını kendilerinde bul*"maktadır.[180] Bireyci yapıların egemen olduğu ülkelerde "*kabiliyet istihsaliyeleri yüksek, müteşebbis, müstakil cemiyetler teşkil*" etmekte ve "*istiklal, teşebbüs-i şahsi ile kökleş*"mektedir.[181]

Bireyci yapıda "*özel hayatı yönetim hayatına üstün kılan sosyal akım*"*a*, tanık olunmaktadır. Bu akımın "*hareket noktası, etkin bir maddi çalışma, hayatın değişen ihtiyaçlarına her zaman uyabilmek için gittikçe gelişen bir üretim ve bunların geliştirdiği sosyal özellikler*"dir. Bireyci yapı, "*kişisel girişkenlikler etkin bir üretim doğurarak, sosyal yeteneğin tam bir şekilde gelişmesine*" izin veriyor ve "*kişiyi kişiye değil, özel mülkiyeti doğuran çetin etkin bir tarımla önce toprağa, sonra da diğer üretim uğraşılarına bağlayarak dayanaklarını kendi kendilerine bulan bağımsız ve üstün kişilerden kurulu etkin bir toplum*" yaratıyor. "*Bireyci yapılarda, insan tuttuğu işin gerektirdiği bilgiyi, çalışma hayatında pratik ve gerçek bilgiyi gözlem ve deneyle daha yakından ve daha çok deniyor*" ve sonuçta "*bugünkü bilimler bireyciler çevresinin, fikir gelişmesinin ürünü olarak karşımıza çıkıyor. Bu koşullar, ayrıca etkin bir eğitimin*" gerçekleşmesine izin vermektedir.[182]

"*Temellük-ü şahsiyi halk eden tarz-ı ziraattır.*"[183] Ve "*mülk edinmedeki güvenlik çalışmanın gücünü ve düzenini, toplumun sağlamlığını gösterir.*"[184] Bu da, bireyci yapının üstünlüğünü oluşturmaktadır. Bireyci yapıların başlangıcında "*iklimin icabat-ı şedidesi altında balıkçılıkla, ekincilikle münferiden süluke çalışan Cermenler, taksime elvermeyen küçük malikane-i ziraiyyelerini ekber evlada bırakmak suretiyle diğerlerini daima yeni arazi taharisine alıştırmış, teşebbüs-i şahsiyi bilmeyerek nesilden nesile yaşatmışlardı.*" "*Her müşkülü mesai-i zatiyeleriyle iftiham mecburiyetinde kalan bu adamlar, malikanelerini tabiatla insanların tecavüzatından kurtarmak, mütemadiyen imar ve ıslah edebilmek için teşebbüs-i şahsiye ne kadar muhtaç iseler, tedbir ve ihtiyata da o kadar müftaktirdirler.*" Bu erdemlere "*malik olmayanlar da kendilerimden kabiliyetli çıkan ashaba arazi yanında çalışarak istikballerini kabiliyetleri derecesinde te'min ediyorlardı.*" Girişim sahibi ve yete-

---

177 Prens Sabahattin, *Mesleğimiz Hakkında Üçüncü ve Son Bir İzah (İttihat ve Terakki Cemiyetine Açık Mektuplar)*, Mahmut Bey Matbaası, (Hasan Katipoğlu'nun Basılmamış Lisans Tezi), s. 61.

178 Prens Sabahattin, a.g.e., s. 61.

179 Prens Sabahattin, *Türkiye Nasıl Kurtarılabilir*, Elif Yayınları, 1965, s. 37.

180 Prens Sabahattin, *Mesleğimiz Hakkında Üçüncü ve Son Bir İzah (İttihat ve Terakki Cemiyetine Açık Mektuplar)*, Mahmut Bey Matbaası, (Hasan Katipoğlu'nun Basılmamış Lisans Tezi), s. 61.

181 Prens Sabahattin, a.g.e., s. 61.

182 Prens Sabahattin, *Türkiye Nasıl Kurtarılabilir*, Elif Yayınları, 1965, s. 40.

183 Prens Sabahattin, *Mesleğimiz Hakkında Üçüncü ve Son Bir İzah (İttihat ve Terakki Cemiyetine Açık Mektuplar)*, Mahmut Bey Matbaası, (Hasan Katipoğlu'nun Basılmamış Lisans Tezi), s. 62.

184 Prens Sabahattin, *Türkiye Nasıl Kurtarılabilir*, Elif Yayınları, 1965, s. 52.

nekli kişiler ise "*artık açılacak toprak kalmayınca hicret*" ediyorlardı. "*İngiltere, mevki-i coğrafyası icabı teşekkül-ü tecemmuiye mensup akvamın tecacüzatına Avrupa'nın diğer mahallerinden daha az maruz kaldığı için Sakson müstemlekeleri de tekamül-ü içtimailerini en ziyade burada temin*" etmiştir. "*İngiliz akamet-i medeniyesinin sani-i çiftliklerinin idaresini bizzat deruhte ederek işleri başından asla ayrılmayan ve maiyyetlerindeki köylülerin tarz-ı maişetine menfaatdar olan centilmen sınıfıdır.*" "*Sanayi-i cismiyyenin ziraattan daha çok kazandıracağı zaman gelir gelmez teşebbüsat-ı şahsiyeleriyle derhal bu yeni aleme atılıp küçük bir ada halkını okyanuslara hakim yapan işte bu centilmen sınıfı*" olmuştur. Ayrıca İngilizler, bireyci yapılarını "*meşrutiyetlerini 'self-government' dedikleri adem-i merkeziyet-i idari ile temellendirecek hakimiyet-i milliye*" ile güçlendirmeyi de başarmışlardır.[185]

Bireyci yapının üstünlüğü, bütün Batı tarihinde izlenebilmektedir. Eski Yunan'ın uygarlık yolundaki başarıları da Sabahattin Bey'e göre böylece bir açıklamaya kavuşmaktadır. İngiliz centilmen sınıfına benzer bir biçimde "*Yunan'da sosyal çevrede uyanacak fikir hareketini koruyacak bir sınıf*" bulunmaktadır. "*Önce vadileri kuşatan dağlardan inen kahramanlar sonra deniz ticaretinin ortaya çıkardığı zenginler*" bu söz konusu sınıfı oluşturmuştur. "*Roma'nın Yunan'a üstünlüğü güçlü ve etkin bir tarım üzerine kurulu sağlam bir yapının (sosyal üstünlük), kolaylık ve gevşek bir tarım ticaret üzerine kurulu daha zayıf bir yapıyı (fikir üstünlüğü) alt etmesidir.*" Görüldüğü gibi Sabahattin Bey'e göre "*fikir üstünlüğü, sosyal üstünlükten*" ayrılmaktadır. "*Roma'nın çöküşü, 'devlet bütüncü yapısına' dönmelerinden ileri*" gelmiştir. Son dönemde ise "*Batı'nın yükselişi, İstanbul'un alınması üzerine bilgi dayanaklarıyla birlikte Bizans'tan İtalya'ya kaçan bilginler yüzünden değil, insanlığın o zamana kadar ulaşamadığı en sağlam bir tarımsal yapıyı ellerinde bulunduran bireyci barbarlarca*" sağlanmıştır.[186*]

Batı'nın bu başarısı önünde bütüncü yapıyla tanımlanan Doğu için, Batı'da yeteneksiz kişilerin girişim sahibi kişiler yanında geçimlerini sağlamalarına benzer bir yol tutmaktan başka yapacak bir şey kalmamaktadır. "*Arazi-i cesimeyi muhtevi fakat daha yeni işletilmekte olan memleketler, teşekkül-ü infiradı sayesinde sanayi-i cesimede müterakki bulunan eski memleketlere mahsulat-ı ziraiyyelerini satıyor, sermayelerini arttırıyor, kendi sıralarında zengin bir alem-i sanayi ve ticarete temellük ediyorlar.*" Ve "*en ça-*

---

185 Prens Sabahattin, *Mesleğimiz Hakkında Üçüncü ve Son Bir İzah (İttihat ve Terakki Cemiyetine Açık Mektuplar)*, Mahmut Bey Matbaası, (Hasan Katipoğlu'nun Basılmamış Lisans Tezi), s. 63-65.

186 Prens Sabahattin, *Türkiye Nasıl Kurtarılabilir*, Elif Yayınları, 1965, s. 47-48.

* Sabahattin Bey sömürge yönetimini kabul edilir göstermek çabasında ısrarlıdır. Toplumların karşılaşabileceği en büyük sorun yabancı boyunduruğu değil ahlak bozukluğudur. "Ecnebi istilasına uğrayan bir millet, ahlakı büsbütün bozulmamışsa hukukunu yavaş yavaş istirdat edebilir. Fakat ahlaksızlığın damarlarına işlediği bir milleti hiçbir şey kurtaramaz."

lışkan, en kabiliyetli müstemlekeler manen ve maddeten yükseliyor ve yükselenler maiyyetlerindekilere kazanma, yükselme yolunu bilfiil öğretiyorlar."[187]

Bu açıklamalardan sonra Sabahattin Bey, "*neden doğu geçici bir parıltıdan sonra bu kadar yoksul ve geri bir durumda kalmışken, batı o kadar zengin ve gelişmiş?*" diye sormakta ve bu soruyu "*çünkü Doğu tümüyle bütüncü yapının, Batıysa özellikle bireyci yapının etkisi altında*" olmasıyla açıklamaktadır. Doğu ile Batı arasında başlıca fark, "*Doğuda toplumun üstün, Batıdaysa birey*" olmasıdır. Sorunlarımız, Doğulu bir toplum olarak bütüncü yapımızdan kaynaklanmaktadır. Çözüm de, bu durumda elbet Batı'ya benzemek olmaktadır. Ancak "*hiçbir ulusu taklide çalışmakla o ulus olamayacağımız gibi yalnız ulusallığımıza sarılmakla da olduğumuzdan fazla bir varlığa sahip olamayız.*" Ayrıca "*batılılaşmak fikri, ülkemizi batının maddi ve manevi araçlarıyla donatmak anlamına alınıyor.*" Sonuçta ise "*batılılaşmak, o eski doğrultudan başkası olmuyor.*" Unutulmaması gereken "*biçim değiştirme*(nin), *ulusların yaşadıkları doğal çevrenin elverdiği çalışmanın etkisi altında*" olduğudur. "*Türkiye'de doğal çevre, bireyci akımı kendiliğinden doğuracak özelliklere sahip değil*"dir. Yine de "*bir sosyal yapıdan, gerekli koşullar altında, diğer bir sosyal yapıya geçmek mümkün*"dür. Fakat "*iki yapı arasındaki ana ayırımları doğuran temel nedenler bilinmedikçe, isteğe bağlı bir biçim değiştirme mümkün değil*"dir.[188]

"*Batı, çağdaş uygarlık araçlarını, bilimsel ve endüstriyel buluş ve üretimlerini ve bunların çıkış kaynağı olan sosyal yapısını başka bir çevreden almamış, onları kendisi meydana getirmiştir.*" Oysa biz, "*ülkemizi çağdaş uygarlık araçlarıyla donatabilmek için batının mali yardımına başvurmak zorundayız.*" Bu nedenle "*bu konuda yapılacak girişimlerin, meydana getirilecek kurumların biricik etken sahibi görünüşte hükümet, temelde batı olacak*"tır.[189] "*Son zamanlara kadar efkar-ı umumiye Türklerin terakki ve temeddine olan istidatlarından külliyen bihaberdi.*"[190] Fakat "*cihan-ı medeniyet bilmelidir ki teaffün ve tefessuh eden resmi Türkiye'nin arkasında meftunu sa'y ve adalet-i içtimai bir Türkiye*" yükselmektedir. Ayrıca "*Avrupa ile Amerika'nın terakkisinde menfaat-ı azimleri derkar olduğu için cihanın bütün mütemeddin devletleri Şark meselesinin bizzat Osmanlılar tarafından hallini temenni etmelidirler.*"[191] "*Fransa ve İngiltere dostluğu, Karadeniz havzasında Rusya'nın aleyhimizdeki tecavüzkar tasavvuratına en kavi bir mania teşkil edebileceği gibi Balkanlarda da sulhun devamına en mükemmel bir*" güvencedir. "*Meselenin cihet-i iktisa-*

---

[187] Prens Sabahattin, *Mesleğimiz Hakkında Üçüncü ve Son Bir İzah (İttihat ve Terakki Cemiyetine Açık Mektuplar)*, Mahmut Bey Matbaası, (Hasan Katipoğlu'nun Basılmamış Lisans Tezi), s. 65.

[188] Prens Sabahattin, *Türkiye Nasıl Kurtarılabilir*, Elif Yayınları, 1965, s. 42-46.

[189] Prens Sabahattin, a.g.e., s. 44.

[190] Prens Sabahattin, *Teşebbüs-i Şahsi ve Adem-i Mezuniyet Hakkında İkinci Bir İzah*, Mahmut Bey Matbaası, (İbrahim Halil Can'ın Basılmamış Lisans Tezi).

[191] Prens Sabahattin, a.g.e.

diyesine gelince parayı bize verecek ne Berlin'dir, ne Viyana. Demek yine Paris, yine Londra'ya uğrayacağız."[192]

Türkiye'nin Sorunları

*"Bizim de birçok hatalarımız var ve bunların en büyüğü de esbab-ı mevcudiyetlerini el'an teşrihe girişmemekliğimiz"*dir.[193] Türkiye'de *"ailelerimiz, çocuklarını bağımsız bir hayata hazırlamıyor." "Kişisel bağımsızlıktan yoksun olan bireylere geçim kaynağı olabilecek devlet"* kalmaktadır geriye. Bu nedenle *"bizde resmi görevler üretim uğraşılarından daha çok değer kazanmış"* ve *"genel yararların yönetimi bir geçim yolu olmuş"*tur. Yönetim yerlerinin toplum içindeki ayrıcalıklı durumu, Türkiye'deki kapı önündeki çekişmelere yol açmıştır. *"Eskiden ülkeyi yöneten sınıf mevkiini beden gücü ve döğüşkenliğiyle korumaya çalıştığı halde bugünkü yöneticiler salt kuramsal düzenlemeler ve yasa gücüyle ülkeyi yönetmek savında"* bulunmaktadırlar.[194] Böylece *"hükümetin meş'um himayesi altında bir müstehlik sınıfı vücuda geliyor."*[195]

*"Serserilik vesait-i maişetin kifayetsizlik ve meçhuliyetinden mütevellit bir felaket"*ten başka bir şey değildir. Bu durumda *"vesait-i maişeti meçhul ve gayr-i kafi felaketzadeler biz değilsek, kim?"* Sonuçta Batılıların *"menfaat-ı şahsiyeleri ekseriyetle menfaat-i umumiyenin bir cüzü"* iken *"bizde ise menfaat-ı şahsiye, menfaate umumiyenin zıddı" olmaktadır*. Çünkü Batılılar, *"işleriyle memleketin servet ve saadetlerini arttırıyorlar"*ken biz *"menfaat-ı şahsiyemizi, servetin üç menbaanı teşkil eden ziraat, sanayi, ticaretle teminden ziyade tahakkümde, istibdata alet olmada arıyoruz"*[196]. Belki *"her memlekette memurlar vazifeleri icabı göreneğe tabi oldukları için istibdata az çok alet olagelmişlerdir. Fakat tesirleri hiçbir yerde bizdeki kadar meş'um değil"*dir. Ayrıca Türkiye'de *"kuvve-i icraiyenin istibdadım istiklal-i şahsileriyle tadil"* edebilecek girişken *"bir sınıf teşkile en çok müsait olan hep memur"* olmaktadır.[197] *"Bütüncü bir ülkede yönetim, zorunlu olarak memur sınıfının eline düşüyor, ordunun iç politikayı düzenleyecek bir mevki alması, hükümetin orduya dayanması toplumumuzun güçsüz bir örneğe bağlılığına bir kanıt"* oluşturmaktadır.[198] *"Mükemmel ordularla donanmalar, bizim gibi parayı yerinde sarf edemeyen atılar-*

---

[192] Prens Sabahattin, *Mesleğimiz Hakkında Üçüncü ve Son Bir İzah (İttihat ve Terakki Cemiyetine Açık Mektuplar)*, Mahmut Bey Matbaası, (Hasan Katipoğlu'nun Basılmamış Lisans Tezi), s. 108-109.

[193] Prens Sabahattin, *Teşebbüs-i Şahsi ve Adem-i Mezuniyet Hakkında İkinci Bir İzah*, Mahmut Bey Matbaası, (İbrahim Halil Can'ın Basılmamış Lisans Tezi).

[194] Prens Sabahattin, *Türkiye Nasıl Kurtarılabilir*, Elif Yayınları, 1965, s. 48-49.

[195] Prens Sabahattin, *Mesleğimiz Hakkında Üçüncü ve Son Bir İzah (İttihat ve Terakki Cemiyetine Açık Mektuplar)*, Mahmut Bey Matbaası, (Hasan Katipoğlu'nun Basılmamış Lisans Tezi), s. 55.

[196] Prens Sabahattin, a.g.e., s. 57-58 ve 54.

[197] Prens Sabahattin, *Teşebbüs-i Şahsi ve Adem-i Mezuniyet Hakkında İkinci Bir İzah*, Mahmut Bey Matbaası, (İbrahim Halil Can'ın Basılmamış Lisans Tezi).

[198] Prens Sabahattin, *Türkiye Nasıl Kurtarılabilir*, Elif Yayınları, 1965, s. 57.

dan ziyade kazanmayı en iyi bilen ve en çok kazanan müteşebbislerin harcı"dır.[199] "*Kuvva-i askeriye ise servete milliye ile artar. Servet-i milliyeyi arttıracak şey.. Teşebbüsü şahsi.. Teşebbüs-i şahsiyi teshil edecek tarz-ı idare.. Adem-i merkeziyet*"tir.[200]

Tüketicilerin devletçe kollanması yanında "*müstahsiller maddi, manevi hiçbir sermaye bulunmadığı için tuttukları işi ilerletemiyor, hatta eski mevkilerini de kaybediyorlar.*"[201] Böylece "*kazandıklarıyla yaşayan ve memleketi yaşatan köylülerle esnaf ve küçük tacirler, hükümetin artan zulmü*" önünde toplumumuzda gerilemektedirler.[202] Oysa biz, "*erkeklerimizin olduğu gibi kadınlarımızın da kuvay-i istihsaliyelerini arttırmaya haysiyet-i milliyemiz namına mecburuz.*" "*Sınıf-ı münevvere arasında bugün gittikçe artmaya yüz tutan politikacıları, bu meş'um müstehlikleri azaltacak müteşebbis müstahsilleri çoğaltacak vesaite bir an evvel tevessül etmeliyiz.*"[203] "*Fakat alicenap köylülerimiz var.*"[204] Ve "*yegane çare, şimdilik ziraat*"tir. "*Hamisiz, rehbersiz kalan köylülerle mevki-i iktisadiyeleri gittikçe daralan şehirli gençler arasında zirai ve içtimai münasebetler yaratarak Anglo-Saksonlarda centilmen sınıfın deruhte eylediği o büyük rolü münevver gençlerimize*" yüklemeliyiz.[205]

"*Ülkemiz hayatının en temel ve en değişmez kısmını meydana getiren çiftçiler köylerde iki türlü topraktan yararlanarak geçimini sağlıyor. 1. Bölünmemiş topraklar, işletmeye ihtiyaç göstermeden ürünü alınan (topraklardır ve) kamu yararına açıktırlar. 2. Tarım Yapılan Topraklar (mezraa); yararlanmak için işleme ve sürekli bir çalışma gerektirdiğinden, aile cemaatlerince kullanılmaktadır.*" "*Köy gibi tarımsal bir 'cemaat' da tarlaların aileler arasında dağılımın saldırılarla bozulmaması için kendisini temsil eden bir güce ihtiyaç*" vardır. "*Bizde (bu) görevi sipahiler üzerlerine almışlar*" ve sonuçta "*toprak, beylik-toprak; çiftçi de köy sipahisine bağlı bir yarıcı durumuna*" geçmiştir. Bizde "*yereysel hayatla ilgilenilmemesi köy cemaatlerinin çok ihtiyaç duydukları bir güçten yoksun bırakarak çözülmeğe sürükledi.*" "*Köylü, mülkiyet sorununu yalnız başına çözmek zorunluğu karşısında*" kaldı ve "*buna hazırlanmadıkları için de başarılı olamadılar.*" "*Sorunun sos-*

---

199 Prens Sabahattin, *Mesleğimiz Hakkında Üçüncü ve Son Bir İzah (İttihat ve Terakki Cemiyetine Açık Mektuplar)*, Mahmut Bey Matbaası, (Hasan Katipoğlu'nun Basılmamış Lisans Tezi), s. 95.

200 Prens Sabahattin, *Teşebbüs-i Şahsi ve Adem-i Mezuniyet Hakkında İkinci Bir İzah*, Mahmut Bey Matbaası, (İbrahim Halil Can'ın Basılmamış Lisans Tezi).

201 Prens Sabahattin, *Mesleğimiz Hakkında Üçüncü ve Son Bir İzah (İttihat ve Terakki Cemiyetine Açık Mektuplar)*, Mahmut Bey Matbaası, (Hasan Katipoğlu'nun Basılmamış Lisans Tezi), s. 55.

202 Prens Sabahattin, *Teşebbüs-i Şahsi ve Adem-i Mezuniyet Hakkında İkinci Bir İzah*, Mahmut Bey Matbaası, (İbrahim Halil Can'ın Basılmamış Lisans Tezi).

203 Prens Sabahattin, *Mesleğimiz Hakkında Üçüncü ve Son Bir İzah (İttihat ve Terakki Cemiyetine Açık Mektuplar)*, Mahmut Bey Matbaası, (Hasan Katipoğlu'nun Basılmamış Lisans Tezi), s. 56.

204 Prens Sabahattin, *Teşebbüs-i Şahsi ve Adem-i Mezuniyet Hakkında İkinci Bir İzah*, Mahmut Bey Matbaası, (İbrahim Halil Can'ın Basılmamış Lisans Tezi).

205 Prens Sabahattin, *Mesleğimiz Hakkında Üçüncü ve Son Bir İzah (İttihat ve Terakki Cemiyetine Açık Mektuplar)*, Mahmut Bey Matbaası, (Hasan Katipoğlu'nun Basılmamış Lisans Tezi), s. 70-71.

yal çözüm yolu (ise), etkin bir kişisel çalışmaya ortak mülkiyetten özel mülkiyete geçmemiz"dir.[206]

Şimdiye kadar değinmiş olduğumuz görüşlerinden Sabahattin Bey'in Türkiye'nin sorunları konusundaki yargılarını kestirebilmemiz güç olmamaktadır. Sabahattin Bey toplum yapısına önem verir gözükmektedir. Ancak yine kendisine göre ana kayıtlayıcı öğe toplum yapısı değil, özel girişindir. Özel girişimin yarattığı girişken, yetkin ve yetenekli kişilerdir. Belli toplum yapıları ise söz konusu kişilerin gelişmesine izin vermesi, elverişli ortamın yaratılması açısından önem kazanmaktadır.

Bu durumda çözüm, "*fezail-i içtimaiye ve kuvva-yı medeniyeyi mücerred teşebbüs-i şahsinin terakkisinde, faaliyeti iktisadiyenin tezayüdiyle terbiye-i hissiyenin tealisinde*" aranmalıdır.[207] Günümüz koşulları bunu gerektirmektedir. "*Yeni alemde müstehsilin çapası: Teşebbüs-i şahsi, onu kullanacak iki kol: Marifetle istikamet*" olmuştur. "*Bir cemiyeti teşkil eden efrattan her birinin yaşamak için ailesine, akrabasına, hükümete dayanacağı yerde doğrudan doğruya kendine güvenmesi, muvaffakiyetini kendi teşebbüsünde araması*" zorunludur.[208] "*Eğer hüsn-ü idare kabiliyetinin de kazanma kabiliyetinden doğduğunu ve hükümetlerin en iyi bilenler terakküp ettiğini düşünürsek kendimizi, daha iyi kullanmak için de hayatımızı daha iyi kazanma çarelerini aramak, kabiliyet-i içtimaiyemizi maddeten ve ma'nen arttırmak lüzumunu*" görebileceğiz.[209] "*Sa'y-i şahsi ile yaşamak için malumat, tecrübe, gayret, sebat ve ihtiyat gibi birçok meziyetlere temellük şarttır. Biz ekseriyetle bunlardan mahrum olduğumuz için kazanmadan yaşamak, çalışmadan zenginleşmek istiyor ve bittabi hükümet memurluğuna göz dikiyoruz.*"[210] Ve "*daha cemiyete birinci adımı atarken başkalarının himayesine sığmıyoruz*", "*hangi cemiyette fert daha müteşebbis, daha müstahsil ve daha müstakil ise o cemiyet, o nisbette hür ve medeni, kavi ve müterakki oluyor.*"[211] Böylece "*Türkiye'nin sosyal geleceği memur adayı aydınların çoğalmasında değil üretim işlerini girişkenlikleriyle ilerleterek, sosyal çevremizi değiştirecek etkenlerin yetişmesine bağlı*" bulunmaktadır.[212] "*Bundan dolayı umum mek-*

---

206 Prens Sabahattin, *Türkiye Nasıl Kurtarılabilir*, Elif Yayınları, 1965, s. 52-54.

207 Prens Sabahattin, *Mesleğimiz Hakkında Üçüncü ve Son Bir İzah (İttihat ve Terakki Cemiyetine Açık Mektuplar)*, Mahmut Bey Matbaası, (Hasan Katipoğlu'nun Basılmamış Lisans Tezi), s. 20.

208 Prens Sabahattin, *Teşebbüs-i Şahsi ve Adem-i Mezuniyet Hakkında İkinci Bir İzah*, Mahmut Bey Matbaası, (İbrahim Halil Can'ın Basılmamış Lisans Tezi).

209 Prens Sabahattin, *Mesleğimiz Hakkında Üçüncü ve Son Bir İzah (İttihat ve Terakki Cemiyetine Açık Mektuplar)*, Mahmut Bey Matbaası, (Hasan Katipoğlu'nun Basılmamış Lisans Tezi), s. 58.

210 Prens Sabahattin, *Teşebbüs-i Şahsi ve Adem-i Mezuniyet Hakkında İkinci Bir İzah*, Mahmut Bey Matbaası, (İbrahim Halil Can'ın Basılmamış Lisans Tezi).

211 Prens Sabahattin, *Mesleğimiz Hakkında Üçüncü ve Son Bir İzah (İttihat ve Terakki Cemiyetine Açık Mektuplar)*, Mahmut Bey Matbaası, (Hasan Katipoğlu'nun Basılmamış Lisans Tezi), s. 93.

212 Prens Sabahattin, *Türkiye Nasıl Kurtarılabilir*, Elif Yayınları, 1965, s. 52.

teplerimiz müteşebbis ve müstahsil insanlar yetiştirecek bir hale getirmeyi" amaçlamamız gerekmektedir.[213]

Aksaklıklar

"*Türkiye'yi daimi bir zaafta içtimaiye mahkum eden hastalık, hayat-ı hususiyemizde: Atıl bir görenek, şahsiyetin müstahsil ve meşru mesai ile yükselmesine mani bir tarz-ı maişet, bu tarz-ı maişeti nesilden nesile sürükleyen menfi bir terbiye*" olmuştur.[214]

Özel yaşam, toplum yaşamına yön verecek önemdedir. Ancak aksaklıklar yurdumuzda özel yaşamımızla sınırlı kalmamaktadır. Yönetim düzeyinde de aksaklıklara tanık olunmaktadır, "*özel hayatın temel önemini anlamayarak, uluslara yön veren şeyin ancak politika olduğu yanlış kanısına kapılan toplumlar, sosyal aksaklıklara hep pratik yollarla ve yasa gücüyle çözüm yolu bulmaya çalışıyorlar.*"[215] Türkiye'de durum değişik değildir. Bu anlayışa uygun olarak yönetim yaşamımızda toplum yaşamımızda temel aksaklık olan merkeziyetçiliğe neden olunmaktadır. Evet, "*usul-ü merkeziyet devam ettiği müddetçe vatanımızda fikr-i teşebbüs mümkün değil ilerleyemez.*"[216] Merkezcilikte "*yereysel erkin boş bıraktığı mevki, büyük bir güç kazanan memurlardan meydana gelen bir kurulca ele geçirilir.*" Sorun, hükümet biçimi sorunu değildir. "*Egemenliğin bir kişi ya da toplumun bütün bireyleri adına bir meclis yoluyla yürütülmesinde değil sorun, güç ve egemenliğin bir cemaat elinde toplanmasında*"dır. Ve yine merkezcilikte "*işlerin karıştırılması, sorumluluğun belli bir yetkiye karşılık olmaması*" sonucudur.[217]

Sabahattin Bey, öne sürdüğü bütün bu nedenlerle merkez-dışıcılığı savunmaktadır. Ancak en ağır eleştirileri de bu konuda toplamıştır. Bu yüzden konuyla ilgili açıklamalarda bulunmaktadır. "*Adem-i merkeziyet kelimeleriyle tercüme edebildiğim decentralisation'u idari ve siyasi namlarıyla yekdiğerinden ayıran hukuk-u idari mütehasıslarıdır.* Ve "*itiraz edilen tarz-ı idare, adem-i merkeziyet-i idari değil, adem-i merkeziyet-i siyasi*"dir.[218] Gerçekte "*adem-i merkeziyet, tevsi-i mezuniyet ve tefrik-i vezaiften başka bir şey değil*"dir. "*Yalnız tevsi-i mezuniyet, adem-i merkeziyet-i idarenin ismi değil tarihi-*

---

213 Prens Sabahattin, *Mesleğimiz Hakkında Üçüncü ve Son Bir İzah (İttihat ve Terakki Cemiyetine Açık Mektuplar)*, Mahmut Bey Matbaası, (Hasan Katipoğlu'nun Basılmamış Lisans Tezi).

214 Prens Sabahattin, a.g.e., s. 93.

215 Prens Sabahattin, *Türkiye Nasıl Kurtarılabilir*, Elif Yayınları, 1965, s. 56.

216 Prens Sabahattin, *Teşebbüs-i Şahsi ve Adem-i Mezuniyet Hakkında İkinci Bir İzah*, Mahmut Bey Matbaası, (İbrahim Halil Can'ın Basılmamış Lisans Tezi).

217 Prens Sabahattin, *Türkiye Nasıl Kurtarılabilir*, Elif Yayınları, 1965, s. 55.

218 Prens Sabahattin, *Teşebbüs-i Şahsi ve Adem-i Mezuniyet Hakkında İkinci Bir İzah*, Mahmut Bey Matbaası, (İbrahim Halil Can'ın Basılmamış Lisans Tezi).

219 Prens Sabahattin, a.g.e.

dir."[219] Kısaca "*idari adem-i merkeziyet muhtariyetten bambaşka bir mesele*"dir.[220] Sabahattin Bey, "*adem-i merkeziyet programı altında muhtariyet-i idareye asla taraftar*" olmamıştır. Ve "*bu indi isnadata karşı kat'i delail ile cevap vermek için düvel-i muazzamaya cemiyetimiz namına gönderilen ve Times gazetesinin 2/1/1907 tarihli nüshasında 'Şark Meselesinin Esaslı Suret-i Halli' unvanı altında neşredilen bir muhtıra*" bulunmaktadır.[221] Sabahattin Bey'e göre "*özel hayatın bağımsızlık ve dayanıklılığı merkezdışıcılığı doğuruyor.*" Merkezdışıcılıkta "*özel hayatın gücü, yönetim erkinin payına düşen görevlerin sınırlandırılmasını gerektiriyor.*" Ve "*yönetimi devlete kalan işler, özel ve yereysel etkinlikle yerine getirilmesi mümkün olmayan kamu yararlarından öteye geçmeyerek en alt düzeye iniyor.*" Yine "*özel bağımsızlığın siyasal alandaki uzanımından meydana gelen bu etkinlik siyasal özgürlüğün en gerçek belirtisi ve aynı zamanda en güvenilir bir garantisi oluyor.*" Ayrıca "*işlerin özelliklerine göre yönetim erkinin bölünmesi, her belli sorumluluğa karşılık bir yetkinin ortaya çıkması*"na neden olmaktadır.[222] Merkezdışıcılık düzeni dışında "*vilayetler i'mar edilmez ve binaenaleyh manen ve maddeten sefaletten kurtulamaz.*"[223] "*Bir vilayetimizdeki usül-u idarenin diğerine ayniyle tatbiki müstahil*"dir. Ayrıca "*vilayetin ihtiyacat-ı hakikiyesini en iyi anlayacaklar elbette İstanbul'da yaşayan memurlar değil (ilde) bulunanlardır.*"[224] Bu yüzden "*vali ve diğer memurların salahiyetini arttırmak, meclis-i umumiyeyi bir an evvel açtırmak ve bu suretle ahalimizi verdiği verginin mahalli sarfını en muvafık bir surette ta'yin ve teftişe alıştırmak*" gerekmektedir.[225] Tanzimat'ın yanlışı da, merkezilikte ısrarı olmuştur. "*Tanzimat'ın özü, geliri bir merkeze toplayarak merkezi yönetim örgütüyle çerçevelenecek bir memurlar topluluğu meydana getirmek*"ten başka bir şey değildir. Ve "*Tanzimat'la birlikte yeni kurulan makinayı işleyecek, tamamlanmamış makinayı fikir güçleriyle kuracak ve onaracak adamlara ihtiyaç*" duyulmuş ve tüketici memurlar ordusu daha da kalabalıklaştırılmıştır.[226]

Çözüm

"*Merkez-i aslı-ı seyyiat yalnız şekl-i hükümeti değiştirmekle bittabi sukut edemezdi.*" Bu nedenle "*kuru meşrutiyet, bizi iktisaden olduğu gibi fikren ve ahlaken de son bir iflasın*

---

220 Prens Sabahattin, *Mesleğimiz Hakkında Üçüncü ve Son Bir İzah (İttihat ve Terakki Cemiyetine Açık Mektuplar)*, Mahmut Bey Matbaası, (Hasan Katipoğlu'nun Basılmamış Lisans Tezi), s. 59.

221 Prens Sabahattin, *Teşebbüs-i Şahsi ve Adem-i Mezuniyet Hakkında İkinci Bir İzah*, Mahmut Bey Matbaası, (İbrahim Halil Can'ın Basılmamış Lisans Tezi).

222 Prens Sabahattin, *Türkiye Nasıl Kurtarılabilir*, Elif Yayınları, 1965.

223 Prens Sabahattin, *Teşebbüs-i Şahsi ve Adem-i Mezuniyet Hakkında İkinci Bir İzah*, Mahmut Bey Matbaası, (İbrahim Halil Can'ın Basılmamış Lisans Tezi).

224 Prens Sabahattin, *Mesleğimiz Hakkında Üçüncü ve Son Bir İzah (İttihat ve Terakki Cemiyetine Açık Mektuplar)*, Mahmut Bey Matbaası, (Hasan Katipoğlu'nun Basılmamış Lisans Tezi), s. 100.

225 Prens Sabahattin, *Teşebbüs-i Şahsi ve Adem-i Mezuniyet Hakkında İkinci Bir İzah*, Mahmut Bey Matbaası, (İbrahim Halil Can'ın Basılmamış Lisans Tezi).

226 Prens Sabahattin, *Türkiye Nasıl Kurtarılabilir*, Elif Yayınları, 1965, s. 49.

inkıraz uçurumlarında kül kömür olmaktan kurtaramayacak"tır. Gerçekte "*siyasi programlar, hemen değişen kisveler altında değişmeyen bir maksadı (kuvve-i icraiyeye temellük) gizleyecek paravan hizmetini görür.*" Türkiye'de ayrıca ek olarak başka sorunlar da bulunmaktadır. İttihat ve Terakki, "*bir taraftan memleketin bütün ümidi meclis-i meb'usanın vazifesini bihakkın ifa etmesinde olduğunu iddia*" ederken "*diğer taraftan aynı meclisin ecnebi amaline hizmeti ihtimali*"ni öne sürmektedir. "*Zan ediyoruz ki milletler vesait-i siyasiye ile kurtulur, medeniyetler veasit-i siyasiye ile kurulur.*" Oysa "*meclis-i millinin vazifesi, kanun vaz'ından ve kavanin-i mevzuanın tatbikiyle mükellef olan hükümetin icraatını teftişten ibaret*"tir. "*Demek ki meclis-i meb'usanın memleketin yegane ümidi haline gelmesi kafiyyen muhal*"dir. Yine İttihat ve Terakki önünde Ahrar haklıdır. "*Ahrar, yalnız meşrutiyet taraftarlığı(nın), hiçbir esas-ı ilmi bir tahlil-i içtimaiye istinad eylemediği*"ni savunmuştur.[227] "*Bütün teşebbüslerimiz, nesl-i cedidimizi memuriyet peşinde koşmaktan kurtaracak vesait-i içtimaiyeyi gittikçe daha ameli bir surette idhara muhasır*" olmalıdır.[228] "*Bir meşrutiyet vaz'ıyla başlayacak ıslahatın umum vatana teşmiline çalışmak, menafi-i esasiye-i millileri icabındandır.*"[229] "*Eğer hayat-ı umumiye ıslahatı hayat-ı hususiye ıslahatını hedef edinmezse, ıslahata evvela kendimizden başlamazsak, müessesat-ı devletin neresini ıslaha kalkışsak sa'yimiz daima temelsiz kalacak, seneler geçtikçe inkıraz tehlikesi o nisbette artacak*"tır.[230] Bu nedenle de "*etkinlik ve düzenleme yeteneğinden yoksun merkezcilikten etkinlik ve düzenleme yeteneğiyle donatılmış bir merkezdışıcılığa geçiş*" zorunludur.[231] Ayrıca "*seviye-i fikriyemizi yükseltmek için ehliyetli ve vicdanlı muharrirlerle muallimlerimizin adedini çoğaltmağa kafi bir mecburiyet olduğu gibi idaremizi ıslah için afif ve muktedir memurlara, istiklal-i millimizi müdafaa yolunda da berri ve bahri mükemmel bir kuvvet-i harbiyeye bittabi muhtacız.*"[232]

Özetle genel yaşamda çözüm, "*adem-i merkeziyet-i idari*"dir. Elbet "*bu tarz idarenin muhtariyet ve heyet-i mumtaze usulleriyle hiçbir münasebeti olmayacağı*"nı söylemeye bile gerek yoktur.[233] Yalnızca "*yönetim örgütü, merkezlerden verilecek buyruğu, ülkenin her yönüne dağıtma ilkesine göre değil, her belirli işe karşılık yetkili ve sorumlu bir yönetim kurulu yaratmak ilkesine göre düzenlenmelidir.*" "*Halkın yönetime özel hayatta say-*

---

227 Prens Sabahattin, *Mesleğimiz Hakkında Üçüncü ve Son Bir İzah (İttihat ve Terakki Cemiyetine Açık Mektuplar)*, Mahmut Bey Matbaası, (Hasan Katipoğlu'nun Basılmamış Lisans Tezi), s. 117.

228 Prens Sabahattin, *Teşebbüs-i Şahsi ve Adem-i Mezuniyet Hakkında İkinci Bir İzah*, Mahmut Bey Matbaası, (İbrahim Halil Can'ın Basılmamış Lisans Tezi).

229 Prens Sabahattin, a.g.e.

230 Prens Sabahattin, *Mesleğimiz Hakkında Üçüncü ve Son Bir İzah (İttihat ve Terakki Cemiyetine Açık Mektuplar)*, Mahmut Bey Matbaası, (Hasan Katipoğlu'nun Basılmamış Lisans Tezi), s. 92.

231 Prens Sabahattin, *Türkiye Nasıl Kurtarılabilir*, Elif Yayınları, 1965, s. 58.

232 Prens Sabahattin, *Mesleğimiz Hakkında Üçüncü ve Son Bir İzah (İttihat ve Terakki Cemiyetine Açık Mektuplar)*, Mahmut Bey Matbaası, (Hasan Katipoğlu'nun Basılmamış Lisans Tezi), s. 70.

233 Prens Sabahattin, a.g.e.

gıdeğer bir mevkii olan ve özellikle üretim uğraşılarıyla yükselmiş bulunan bireylerin aracılığıyla katılmasına çalışılmalı"dır. Böylece "*yönetim hayatı gittikçe özel hayat üreticilerinin yasaya uygun etkisi altına girmeye başlar.*"[234]

Güvenlik sorunu, "*bütünüyle yereysel hükümetler görevleri arasına sokulmalı*"dır. Adliye ise "*özel hayatta kazanmış oldukları seçkin mevkiiyle sağlam bir vicdan bağımsızlığı edinen yereysel kişilere dayanmalı*"dır. Bu konuda ana ilkeler "*yargıcın adalet isteyenlere elden geldiğince yakın bulunması*" ve "*imkanlar elverdiği oranda hızla ve az harcama ile hakkın yerine getirilmesi*" olmalıdır. Mülkiyet, "*bizde ortaklaşa tasarrufun çeşitli dereceleri üzerine yükselemiyor.*" Oysa "*sosyal çözüm yolu ortak mülkiyetten özel mülkiyete geçmektir.*" Ülke zenginliklerinin işletilmesi ve bayındırlık konusunda ise "*yönetim erkinin özel girişkenliğin gelişmesinde en uygun bir tavır alması gerekir.*" Maliyede ana ilkeler, "*her ilin bölgesel bir bütçesinin bulunması*" ve "*ekonomik-tokuşu kolaylaştırmak için yereysel hükümetlere üretimsel borçlandırma yapmak konusunda yetki verilmesi*" olmalıdır. Öğretim ve okullar konusuna gelince "*okulların yönetiminde amaç, kendilerini yaşatacak yolları ve dayanakları hükümet dışında bulabilmeleridir.*" Ayrıca "*okullar, yönetim örgütünün bir bölümü olmak yerine ailelerin çalışma hayatının yardımcıları olmalıdır.*"[235]

"*Her yerin yönetimini bir tek kalıba uydurmaya çalışarak yönetimin yereysel ihtiyaçlara uygunluğuna engel olacak genel bir yasayla illerin yönetimini düzenlemek mümkün değil*"dir. Bu nedenle "*illeri doğal ve sosyal koşulları bakımından düzenleme bölgelerine ayırmalı*" ve "*her bölge için bir düzenleme kurulu meydana*" getirilmelidir.[236]

Özel yaşamda çözüm ise "*müsbet ve ameli bir terbiye*" ve "*şahsiyet banisi teşebbüs*" ile mümkündür. Biz, "*toprağa kaviyyen yerleşmek, hayat-ı hususiyemizi temelinden değiştirmek*" zorundayız. "*Bireyci yapıya geçmek, ilkece bir eğitim sorunu*"dur. Ancak "*bir toplumda eğitimi yapan ve onu düzenleyen ise aile*"dir. Bu nedenle "*bireyci aileler kurmak gücünde olan kız ve erkekler yetiştirmek*" yolunu tutmamız gereklidir. Bunun içinse "*Science Sociale ve İngiliz okullarının eğitimsel koşullarından esinlenerek kurulacak eğitim kurumları*", "*Anglo-Saxon eğitim çevresinden, özel hayatının kurumlarından yararlanılması*", "*bu yollarla yetişecek gençlere, toprağa güçlüce yerleşecek, bağımsızlıklarını kendi çalışmaları ile yaratmayı hazırlayacak gerekli kolaylıkların gösterilmesi*" zorunludur.[237]

Eğitim

Görüldüğü gibi Sabahattin Bey için bütün sorun, Türkiye'de özel girişimci bireylerin yetiştirilmelerine bağlanmaktadır. Bunu sağlayacak araç ise eğitimdir. Eği-

---

234 Prens Sabahattin, *Türkiye Nasıl Kurtarılabilir*, Elif Yayınları, 1965, s. 58-59.

235 Prens Sabahattin, a.g.e., s. 59-62.

236 Prens Sabahattin, a.g.e., s. 63.

237 Prens Sabahattin, a.g.e., s. 63-64.

tim konusunda yurdumuzda özellikle durulmuş olması boşuna değildir. Bizde "*felaketin önüne ancak terbiye-i milliyemiz ihtiyacat-ı hazıraya tevfik eylemek; evler ve mekteplerimizde yaşanılan hayatı, yeni ve sağlam temellere istinad ettirmekle geçileceği*"ni Sabahattin Bey yazılarında savunmaktan geri durmamıştır.[238] "*Eğer servet-i içtimaiyeyi vücuda getiren terbiye-i milliye salim bir vadide yürümez, yürümesi için lazım gelen vesaite tevessül edilmezse ıslahat-ı siyasiye projelerinin cümlesi kağıt üstünde çürümeğe mahkûm olur*", "*Türkiye'nin selameti, terbiye-i milliyesinin ıslahına bağlı*"dır. Ve yurdumuzda "*tahsilin esası behemahal ameli olmalı*"dır. Oysa Türkiye'de "*terbiyenin iki amil-i esasisi olan aile ve mektep kendilerinden beklenen vazifeyi ifa edemiyor.*"[239] Üstelik eğitim alanında yurdumuzda yanlışlıklar yapılmaktadır. "*Bilgisizliğimizin bütün dertlerimizin kaynağı olduğu düşüncesiyle ilkokullar sorununa pek büyük bir önem veriliyor ve onlardan yerine getiremeyecekleri bir görev bekleniyor.*" Bizde "*öğretmenlere yalnız çocukları okutmak değil babalara da fikir ve siyaset kılavuzluğu etmek gibi bir görev yükletilmek isteniyor.*" Ve sonuçta "*eğitim bir kışla hayatına, öğretim de kuramlar ve kitaplara dayanmak zorunda*" kalmış ve "*beden eğitimi tümüyle bir yana atılmış*" bulunmaktadır. Bizde "*ilköğretim, çalışma hayatının gerekimlerine bağlı tarım, satış için değil özellikle ailenin ihtiyacı için*" düşünülmüştür. "*İlköğretim, tarım teşviki gibi alanının gittikçe genişlemesi*"ne yaramıştır yalnızca.[240] Ayrıca "*Avrupa'ya gidecek talebe(nin) münevver bir müstehlik yerine müteşebbis müstahsiller olmak için gönderilmesi*" gerekir. Fransa'da hem öğrencilerimizi yollayabileceğimiz hem de yurdumuzda örnek alabileceğimiz bir okul, "*Edmond Demolins'in Roches'da tesis etmiş olduğu meşhur mektep*" bulunmaktadır. "*Teşebbüs-i şahsi ile adem-i merkeziyet bu küçük alemi son sistemle bir cennet haline ifrağ etmiş*"tir. "*Mektebin müdürleri bütün müstemlekelerle münasebette bulunuyor. Ve gençlerin, ahval ve ihtiyacatı öğrenerek ona göre bir hatt-ı hareket takip etmelerine yarayacak malumat alıyorlar.*" Okulda "*yegane emel, gençleri malumat-ı lazime-i ameliye ile teçhiz eylemek*"tir. Ve "*mektepleri tedrisat, dışarıda öğretilen ve tatbik edilen şeylerin izahından başka bir şey değil*"dir.[241]

Şubat, 1981

---

[238] Prens Sabahattin, *Mesleğimiz Hakkında Üçüncü ve Son Bir İzah (İttihat ve Terakki Cemiyetine Açık Mektuplar)*, Mahmut Bey Matbaası, (Hasan Katipoğlu'nun Basılmamış Lisans Tezi), s. 55.

[239] Prens Sabahattin, *Teşebbüs-i Şahsi ve Adem-i Mezuniyet Hakkında İkinci Bir İzah*, Mahmut Bey Matbaası, (İbrahim Halil Can'ın Basılmamış Lisans Tezi).

[240] Prens Sabahattin, *Türkiye Nasıl Kurtarılabilir*, Elif Yayınları, 1965, s. 51.

[241] Prens Sabahattin, *Mesleğimiz Hakkında Üçüncü ve Son Bir İzah (İttihat ve Terakki Cemiyetine Açık Mektuplar)*, Mahmut Bey Matbaası, (Hasan Katipoğlu'nun Basılmamış Lisans Tezi), s. 73-83.

Türkiye'nin Toplumsal Yapısı Çalışmalarına Giriş - I[*]

Ertan Eğribel

GİRİŞ YERİNE: TÜRK TOPLUM DÜŞÜNCESİNİN DEĞİŞME YÖNÜ VE ÇEŞİTLİ EĞİLİMLER

Toplumsal yapı sosyolojinin bilim kimliğiyle yakından ilgili bir konudur. Sosyoloji alanında çalışmamız nedeniyle çeşitli derslerimizde ve tartışmalarımızda toplumsal yapı ve değişme konusunu ele aldık. Konu bizim için yeni değil. Çeşitli çalışmalarımızda ortaya çıkmış belli bir görüşümüz var. Türk toplum ve tarihini Doğu-Batı çatışması çerçevesinde değerlendirdiğimiz biliniyor. Türkiye'nin toplum yapısını bu görüşten bağımsız olarak almamız söz konusu değil. Konunun bunun ötesinde de belli yönleri var. Toplumsal yapı sosyolojinin diğer toplum bilimleriyle (hukuk, iktisat, sosyal psikoloji, siyaset bilimi, tarih, sanat tarihi, arkeoloji, Türkoloji, coğrafya, antropoloji, demografya) ortak konusudur. Bu açıdan toplumsal yapı tartışmaları disiplinler arası bir özellik taşımaktadır. Toplumsal yapı sosyoloji ve diğer toplum bilimleriyle konu ve alan ortaklığı açısından da dikkatimizi çekmektedir. Alanların iç içe girmesi, farklı toplum bilimleri disiplinleriyle sosyoloji arasında üst düzeyde bir ortaklık, işbirliği ve bütünlük oluşturmaları açısından önemlidir. Ancak bu yakınlık ilişkisine karşılık çeşitli toplum bilimi disiplinler kendi sorumluluk alanlarını birbirinden ayırmaya, toplumsal yapının kendileri açısından belli bir boyutuna dikkat çekmeye, bu boyut üzerinde etkili olmaya ve geçerlilik sağlamaya özen göstermektedir. Konu üzerinde ortaklıkların altının çizilmesinden kaçınılarak farklılıklar öne çıkarılmaktadır. Bu durumda belli bir toplum ve tarih görüşüne bağlılık ve bu görüşlerin toplum sorunlarının çözümü çerçevesinde doğrulanması önemli olmaktan çıkacaktır. Hem sosyolojinin bilim kimliğiyle, hem de diğer top-

---

[*] Bu çalışma *Türkiye'nin Toplumsal Yapısı-Ders Notları*'na dayanmaktadır.

lum bilimleriyle ilgili bir konuda ilgisiz kalmamız mümkün değildir. Sosyoloji toplumsal yapı konusundaki görüşleriyle diğer toplum bilimleriyle en üst düzeyde bir bütünlük ve işbirliği oluşturmak yanında, konu üzerinde değişik toplumsal düzeylerde etkinlik de sağlayabilecektir. Bu çalışmada toplumsal yapı çalışmaları aracılığıyla Türk toplum düşüncesinin değişme yönü ve çeşitli eğilimlerini ortaya koyma imkanı bulacağız.

Toplumsal yapı konusunda sosyolojiyle çeşitli toplum bilimleri arasında alan ortaklığı olsa bile değişik yorum ve tanımlar söz konusudur. Bunun ötesinde sosyolojinin kendi içinde de farklı bakış açısı ve değerlendirmeler bulunmaktadır. Sosyolojinin içinde bu çeşitli değerlendirmeler farklı yöntem anlayışları biçiminde karşımıza çıkmaktadır. Ancak bu farklılıklar konunun önemini ortadan kaldırmamaktadır. Bu çalışmamızda Türkiye'nin toplumsal yapısının Türk toplum düşüncesinde gündeme geliş biçimlerini, toplum sorunların açıklanması ve çözümü için getirilen açıklama modellerini ele alacağız. Türk düşüncesinde toplumsal yapı kavram olarak belli dönemlerde gündeme gelmiştir. Türkiye'de sosyolojinin ilk gündeme geldiği Osmanlı döneminden başlayarak günümüze kadar gelen bir ilgiden ve süreklilikten söz edilebilir. Türkiye'nin toplum yapısının çeşitli dönemlerde ele alınış biçimi değişmiş olsa bile günümüzde de sosyolojinin ve toplum bilimlerinin temel konularından biri olmayı sürdürmektedir. Türk toplum düşüncesinin daha başlangıcında ortaya çıkan bu eğilimin sürmesiyle ortaya hiç de azımsanmayacak bir literatür ortaya çıkmıştır. Ancak bu literatür başlangıçta ortaya konan çerçeve içinde tartışmaların sürmesi, çerçevenin aşılarak ele alınan konunun zenginleşmesi ve yeni tartışmaların gündeme gelmesi anlamına gelmemektedir. Tam tersine Türkiye'nin toplumlar arası ilişkilerdeki yeri ve rolüne, yeni yönelişlerine uygun olarak getirilen açıklamalar değişmekte, geçmiş birikimi kapsamayan yeni ele alış biçimleri, yeni toplum modelleri ortaya konmaktadır.

Sosyoloji toplumları tanıma ve değiştirme yönünde bilinçli bir çabadır. Bu tanıma ve değiştirme çabası toplum olaylarıyla ve toplumla yeni ilişkiler kurulmasıyla gerçekleşmektedir. Toplumsal yapı ve toplumsal değişme sosyolojinin doğrudan kuruluş koşulları ve kimliğiyle yakından ilgilidir. Sosyoloji açıklamalarının ortak zemini XIX. yüzyıl Batı toplum sorunları ve koşulları tarafından belirlenmiştir. XIX. yüzyılda sosyolojinin bağımsız bir bilim olması toplum olaylarının geçmişten farklı bir bakışla değerlendirilmesini getirmiştir. Toplumların özellikleri, toplum sorunlarının çözümünde belli toplum olaylarına verilen üstünlük diğer toplum bilimlerinin de yeni bir biçim kazanmasına izin vermiştir. Sosyolojiyle birlikte diğer toplum bilimleri de büyük değişim içine girmişlerdir. XIX. yüzyılda toplumların koşullarının kendi deneyimleri dışında belirlemiş bir tanrı yazgısı olmadığı, toplum olaylarının akıl yoluyla açıklanabileceği, bilim aracılığıyla topluma ve tarihe yön verilebileceği görüşü egemenlik kazanmıştır. Batı'nın kendi toplum sorunlarını çözmek için gerekli

koşul ve imkanlar üzerinde egemenlik kurduğu izleniminin yaygınlaşması sosyolojinin de ortaya çıkmasına yol açmıştır. Ancak burada önem verilen toplum olayları Batı sorunları ve çözümüyle ilişkili olaylardır. Batı kendi açısından önem verdiği belli olaylara üstünlük vererek Batı-dışı toplumlara da yön verileceği inancındadır. Toplumsal yapı ve toplumsal değişme bu nedenle sosyolojiye bilim kimliğini veren gözde konu olmuştur.

Batı, XIX. yüzyılda dünya egemenliğini ele geçirmiş olmasına rağmen Batı içinde değişik çözüm önerilerinin olması çekişme ve çatışmaya neden olmaktadır. Toplum içinde çeşitli kesimler ve toplumlar arasında çıkar farklılıkları yeni çözüm önerilerinin ortaya konması biçimindedir. Toplum olaylarının ve tarihin yönlendirilmesinde belli toplumların ve toplum güçlerinin etkili olacağı görüşü öne çıkmıştır. Bu durum geleneksel toplum ve tarih anlayışının dışında yeni bir toplum ve tarih anlayışının ortaya çıkmasında etkili olacaktır. Ancak toplumlar arası farklılıklar yanında toplum içinde de çıkar farklılıklarının olması konu üzerinde bir oybirliği sağlanmasını güçleştirmektedir. Bu tartışmalara bilimsellik kazandırılması farklı önerilerin mevcut dünya egemenliğine zarar vermeden gündeme getirilmesine, aynı zamanda tek bir görüşü kutsallaştırılmadan birlikte tartışılmasına imkan vermektedir. Bu nedenle toplum bilimlerinde kullanılan yöntem bilimselliğin ve objektifliğin kanıtı olarak gösterilecek, farklı yöntemler birbirine karşıt olarak birlikte yer alabilecektir. Böylece çatışan güçler yöntem/bilim tartışmaları aracılığıyla aralarındaki çıkar farklılıklarını reddetmeden bir araya gelebilecekleri meşru bir zemin oluşturacaklardır. XIX. yüzyılda Batı dünya egemenliği yeni bir biçim kazanmaktadır. Yeni örgütlenme modeli Batı-dışı toplumların siyasi/yönetim sorumluluğu yanında üretim sorumluluğunun da Batı'nın üstlenmesi üzerine kuruludur. Batı bu nedenle tartışmalı da olsa kendi görüşlerine evrensellik vermekten çekinmemiştir. Batıcılaşma dönemi Türk toplum düşüncesi de bilim ve bilimin üstünlüğü aracılığıyla devletin karşılaştığı siyasi sorunların çözüleceği inancıyla modern Batı biliminin savunuculuğunu üstlenmiştir. Ancak Batı içinde çekişme ve çeşitli önerilerin olması farklı görüşlerin gündeme gelmesine ve savunulmasına izin vermiştir.

Türk sosyolojisi daha başlangıçta bilim savunuculuğu temelinde toplumsal yapı ve toplumsal değişme konusuna ilgi göstermiştir. Günümüzde de bu eğilimin dışına çıktığı ve başlangıçta ortaya çıkan sorunları aştığı söylenemez. Toplumsal yapı açıklamaları geçmişten günümüze yöntem anlayışımızı (tarihe bakışımızı) belirlemektedir. *Sosyoloji bizim konumuz ve uğraştığımız alan. Türkiye'nin toplumsal yapısını* sosyoloji çerçevesi içinde ele almak istiyoruz. Ancak konu üzerinde sosyolojinin Batı'da ortaya çıkış koşullarından ve etkinliğinden kaynaklanan belli sorunlar var. Sosyolojinin konu üzerinde daha kuruluş koşullarından kaynaklanan bir görüşü bulunmaktadır. Türkiye'de konunun ele alınışında da bu etkinliği görmek mümkündür. Türkiye'nin toplum yapısı konusunda kendi değerlendirmelerimizi ortaya koy-

madan önce bu açıklamaları tanıtmak ve varsa sınırlılıklarını ortaya koymak gerekmektedir. Toplum yapısı konusunda her ne kadar kendi sorunlarımız ve temel yönelişimizle ilişki kurulmuş olsa bile Batı açıklamaları etkili olmaktadır. Batı dünya egemenliği ve günümüz güç dağılımı içinde Türkiye'nin toplum yapısı ile ilgili açıklamaları Batı sosyolojisi belirlemektedir. Türkiye'nin toplumsal yapısı konusu Batı dünya egemenliğine uyum gösterme, bu egemenlik içinde kendi özelliklerimizi gündeme getirmenin ötesine gitmemiştir. Ortaya çıkan belli başlı eğilimler de bunun bir göstergesidir. Türkiye'nin toplum yapısı ile ilgili değerlendirmelerde Batı sosyolojisinin etkinliği açıklamalarda belli bir sınırlılığa ve kısırlığa neden olmaktadır. Türk toplumunu belli kural ve kayıtlar aracılığı ile tanıma ve değiştirme isteği toplumun sorunları önünde takınılan belli bir tutum ile belirlenmektedir. Bu tutum Batı ile kurduğumuz ilişkilere göre değişmektedir. Ancak temel ele alış biçimi ve amaç değişmemektedir. Toplumsal yapı hem sorunlarımızın kaynağı, hem de çözüm ve çıkış yolu olarak görülmektedir. Türkiye'nin toplum yapısı konusunun ilk gündeme gelişi de bir başka nedenle değildir. Getirilen açıklamalar bu çerçevenin dışına çıkmamaktadır.

Türkiye'nin toplumsal yapısı ile ilgili tartışmaları sosyolojinin sıradan, herhangi bir konusu gibi ele almamak gerekmektedir. Türkiye'de sosyoloji tarihi, Türk sosyologları ve eserleri gibi Türk sosyolojisinin birikimini ortaya koymaya çalışan çeşitli çalışmalar bulunmaktadır. Bu çalışmalarda elbette Türk toplum ve tarihinin belli başlı konuları, çeşitli eğilimleri ortaya konmak istenmektedir. Bu çalışmaların en büyük eksikliği sorunları tanımlama ve belli bir bütünlük oluşturmada karşılaştığı güçlüklerdir. Bu nedenle Türkiye'de mevcut sosyoloji birikimi belli sosyologlar ve eserlerin tanıtımı ve kronolojisi biçiminde gündeme getirilmektedir. Toplumsal yapı konusu bu zaafı aşmada ve Türk sosyolojisinde ortaya çıkan farklı eğilimleri ortaya koymak açısından önemli bir üstünlük taşımaktadır. Bunun ötesinde sosyoloji öncesinde Türk toplum ve tarihiyle ilgili belli çalışmalara bağlanmak açısından da konu önemlidir. Türk toplum ve tarihine, Türkiye'nin toplum yapısına sosyoloji öncesinde ilgi gösterilmediğini söylemek mümkün değildir. (Bu bir başka çalışmamızın konusu olacaktır.) Ancak toplumsal yapıya olan ilgi süreklilik taşımasına rağmen Türkiye'de sosyoloji ne bu çalışmalara, ne de toplumsal yapı konusunda çeşitli sosyologlarımızın yaptığı çalışmalara bir bütünlük kazandırmak istememektedir. Bu tavır her dönemin kendi değer ve yargılarını öne geçirme çabasıyla ilişkilidir. Böylece yapılan çalışmalar büyük ölçüde birbirine bağlanmadan olumsuzlanmakta, ilgi alanı dışında bırakılmaktadır. Bu durumda geçmişteki toplumsal yapı çalışmaları hakkında bilgi edinmek mümkün olmamakta, gündeme gelen yeni tavır ve görüşler bir dayatmaya dönüşmektedir. Türkiye'nin toplum yapısı ile ilgili değerlendirme ve tutum alışların ortaya konmaması bir eksikliktir. Biz bu çalışmada Türkiye'nin toplumsal yapısı konusu aracılığıyla Türk toplum düşüncesinin sorunlarını ve çeşitli eğilimlerini bir bütün olarak ele alma olanağı bulacağız. Türkiye'nin karşılaştığı sorunları,

arayış çabalarını ve seçim imkanlarını tartışacağız. Çalışmamız bu açıdan Türk sosyoloji tarihi ve toplum düşüncemizin serüvenini ilgilendirmektedir.

Türkiye'nin toplum yapısı konusu belli bir dönemde önem kazanmıştır. Osmanlı imparatorluğunun tasfiyesi ve yeni Türkiye devletinin kuruluşu sırasında dönemin iki büyük sosyologu toplumsal yapı temelinde sorunların çözümünü ele almışlardır. İlk başta konu Prens Sabahattin tarafından gündeme getirilmiştir. Bu gündeme getiriş aynı zamanda dönemin siyasi seçim ve arayışlarına yönelik bir eleştiri taşımaktadır. Türkiye bu dönemde imparatorluk olarak kendi varlığını sürdürmede belli sorunlarla karşı karşıyadır. Ve bu sorunlarını siyasi düzeyde yeni uygulamalarla aşmak istemektedir. Devlet'in yeni siyasi arayışlarına bağlı olarak toplum kimliğimizin de yapılan siyasi seçimlere göre yeniden tanımlanması gerekmiştir. Arayış belli seçeneklerin olmasının ve tartışmanın gerekçesidir. Osmanlıcılık, İslamcılık, Türkçülük (*"üç tarz-ı siyaset"*) bu yeni seçime uygun farklı kimlik tanımlarını belirtmektedir. Devletin yeni siyaset arayışı, bu siyasete dayanak olacak yeni kimlik tanımları biçimindedir. Bu siyaset ve kimlik arayışlarına karşıt görüşler toplumsal yapı konusu aracılığıyla Prens Sabahattin'den gelmiştir. Prens Sabahattin bu karşı çıkış çerçevesinde kendi görüşlerini sistemleştirme ve kendi siyasi seçimine uygun sosyoloji anlayışını savunma imkanı bulmuştur. Türk siyasetinde İttihat ve Terakki ve karşıtları biçiminde ortaya çıkan eğilim toplum düşüncemizde iki karşıt görüşün çatışması biçimini almıştır. Prens Sabahattin'e göre Türkiye'nin sorunu siyaset veya yönetim sorunu değil toplumsal yapı sorunudur. Prens Sabahattin Batılılaşmayı ilk defa siyasi bir sorun olmanın ötesinde toplumsal yapı sorunu olarak tanıtmıştır. Toplumsal yapı kavramını *"kamucu toplum"* ve *"bireyci toplum"* ayrımı ile Türk sosyolojisinde gündeme getirmiştir. Prens Sabahattin'e göre sorunlarımızın kaynağı kamucu toplum yapımızdan, toplum kimliğinden kaynaklanmaktadır. Bu durumda *"bireysel girişim"* ve *"adem-i merkeziyetçilik"* görüşleri mevcut siyasete ve bütüncü/kamucu toplum yapımıza karşıt çözüm önerisi olarak öne çıkarılmıştır. Kamucu ve bireyci toplum yapısı kavramlarını belirleyen çerçeve toplumlar arası ilişkiler değil coğrafyanın kendisidir. Bu durumdan çıkış (coğrafyamızı değiştiremeyeceğimize göre) ancak dışarıdan bir müdahale veya eğitim yoluyladır. Bu nedenle bu okulun mensupları coğrafya ve eğitim disiplinlerine özel bir önem vermişlerdir.

XX. yüzyılın başlarında en önemli ve etkili düşünürümüz olan Ziya Gökalp başlangıçta toplum yapısı konusuna ilgisiz görünmektedir. Ancak Osmanlının yıkılması ve yeni kurulan Devlet'e yeni bir kimlik kazandırma çabasıyla birlikte aynı kavramı kullanmasa bile yeni bir toplumsal yapı modeli geliştirme çabasındadır. *Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak* kitabından ayrı görüşleri savunduğu *Türkçülüğün Esasları* kitabı bir başka nedenle yazılmış değildir. Ziya Gökalp bu kitabında yöneten-yönetilen, kültür-uygarlık ayrımıyla/karşıtlığıyla Türk toplum yapısını tanımlamak istemiştir. Osmanlı ile Türkü ayırarak birbirine yabancı görmüştür. Ziya

Gökalp'in Türk toplum tarihini ve çeşitli dönemler arasındaki farklılıklardan söz etmesi Anadolu Türklüğüyle Orta Asya Türklüğü arasında Osmanlı siyaseti dışında bağlantı kurmak içindir. Yöneten-yönetilen, Osmanlı-Türk ayrımı ile yeni dönemde Osmanlıdan vazgeçmemiz bir açıklamaya kavuşacak, yeni Devlet'in kimliği ve siyaset değişikliği bu ayrım/karşıtlık ile temellendirilecektir. Ziya Gökalp'in toplumsal yapı aracılığıyla gündeme getirdiği görüş *"Türkçülük"* olmuştur. Yeni Türkiye Devletinin temel seçimini yaptığı ve Ziya Gökalp'in görüşlerinin etkili olduğu sonraki dönemde sosyolojiden yeni bir öneri getirmesi beklenmemiş, hukukçular yeni siyasetin ve kurumların savunulmasında öne çıkmışlardır. Resmi görüşe karşıt yeni açıklamaların ortaya çıkması Batı içinde mevcut dünya egemenliğinin tartışıldığı, toplumlar arası ilişkilerde yeni bir denge arayışının ortaya çıktığı dönemdedir. Bu dönemde toplumsal yapı ile ilgili yeni açıklamalar ortaya çıkacaktır. Toplumsal yapıdan daha değişik bir biçimde önce Ankara ekolü söz edecektir. H. Bayram Kaçmazoğlu'nun tanıttığı Türk sosyolojisindeki bu yeni yönelişin temel özelliği sosyolojimize sanat-edebiyattan şehirleşmeye kadar yeni konular kazandırmış olmasıdır. Bu sosyolojinin ilgi alanını genişletecektir. Diğer bir deyişle sosyoloji dışında diğer toplum bilimleri de toplumsal yapı konusuna ilgi göstereceklerdir. Ankara ekolünün açıklamaları II. Dünya Savaşı sırasında ve sonrasında gündeme gelmiştir. Konu yeni değildir. Ancak konu aracılıyla mevcut (resmi) dünya görüşünün dışında, *"Türkçülük"* görüşüne karşıt yeni bir dünya görüşünün gündeme getirilmesi önemlidir. Behice Boran ve Ankara okulu toplumsal yapı ve değişme konusunu Türkçülüğe karşıt yeni bir dünya görüşüne temel sağlamak için ele almıştır. Bu açıklamalar daha çok iktisat temellidir. Toplum yapısıyla ilgili sosyal psikoloji, coğrafya, tarih, antropoloji çalışmaları da iktisat çerçevesi içinde bir anlam kazanmaktadır. Türkçülük dışında yeni bir eğilimin ağırlık kazanması 1960 sonrasıdır. Bu dönemde artık toplum yapısı konusunda tartışma sadece belli sözcülerin ön alması biçiminde olmamış belli toplumsal konular (azgelişmişlik, ATÜT vb.) ve örgütlenmeler, kurumlar da (DPT, ODTÜ, siyasi partiler gibi) öne çıkmıştır.

II. Dünya Savaşı sonrasında Türkiye yeni koşullara uygun olarak yeni bir devlet yapılanmasına gitmiş siyasette ve toplum düşüncemizde yeni eğilimler ortaya çıkma imkanı bulmuştur. Türkiye'nin toplumsal yapısı tartışmaları 1960 sonrasında Soğuk Savaş koşullarında belli konular çerçevesinde yeniden ve yaygın bir biçimde gündeme gelmiştir. Tartışmalarda iktisatçılar, sosyologlar yanında siyaset bilimciler de önemli bir etkinlik sağlamışlardır. Toplumsal yapı ile ilgili günümüzde de referans kaynağı olarak gösterilen temel kaynak ve tartışmalar 1960 sonrasındadır. Türkiye'nin belli sorunları olduğu ve bu sorunların çözümünde belli çevrelerin, güç ve kesitlerin etkili olabileceği inancı ve bu etkinin bilimsel bir temeli olduğu iddiaları ile toplumsal yapı en gözde konu olmuştur. 1960'larda önce ordu yeni bir girişimin sahibi olarak ortaya çıkmıştır. Üniversite ve gençlik de yeni gelişmelerin içinde etkin olarak yer almışlardır. Yeni gelişmelerde başta üniversite ve aydınlar olmak üze-

re gençliğin öne çıkarılması bu gelişmelerde belli toplum güçleri ve kesitlerinin söz sahibi olabileceği inancını ortaya çıkarmıştır. Bu dönemde Türkiye'nin toplumsal yapısı aracılığıyla hem mevcut siyasi seçimin yönü, hem de *"Osmanlı toplum yapısı"* üzerine yaygın bir tartışma vardır. Bu tartışmalar sadece üniversiteyle de sınırlı kalmamıştır. Bu dönemde tartışmalarda öne çıkan akım/temel eğilim *"sosyalizm"*dir. Bu dönemin Marksizm-sosyalizm anlayışı 1960 öncesinden farklılıklar göstermektedir. En azından (açıklamalar tartışmalı da olsa) Türk toplum ve tarihiyle mevcut Türkçülük anlayışı dışında ilişki kurulmaktadır. Türkiye'nin toplum yapısı ile ilgili bu tartışmalar (feodalizm, ATÜT, azgelişmişlik) belli ölçüde Türk toplum sorunlarının çözümünü tarih temelinde gündeme getirmesi açısından olumlu bir girişimdir. Toplumsal yapının tanımlanmasında Osmanlı ve sosyalizm ile ilişki kurulması yeni konuların da gündeme gelmesine izin vermiştir. Bu açıdan sorunların anlaşılması yolunda olumlu bir girişimdir ama bu tartışma ve değerlendirmelerden sonuç alındı mı sorusuna olumlu bir cevap vermek zordur. Bu ve benzer çalışmalarla sorunlarımızı gereği gibi tanımlamak mümkün müdür? Bize göre hayır. O zaman bu çabaları (nerede yanlış yapıldı?) sorgulamamız gerekmektedir. 1980 sonrasında mevcut siyasete yönelik eleştiri giderek yeni devletin kuruluş ilkelerine ve dünya görüşüne karşı bir suçlama ve reddetme biçimini almıştır. 1980 sonrasında yeni Türkiye devletinin *yaptığı seçime ve kuruluş ilkelerine yöneltilen* eleştirilerin *bir* suçlamaya ve reddetmeye dönüşmesi kimlik tartışmaları biçimindedir.

Türkiye'nin toplum yapısının gündeme geldiği bir başka dönem (bir başka adla olsa bile) 1980 sonrasıdır. Bu dönemde sosyoloji ve diğer toplum bilimlerini belirleyen eğilim belli bir siyaset değişikliği çerçevesinde ortaya çıksa bile yeni konu ve eğilimler söz konudur. Sovyetler Birliği'nin tasfiye olduğu, iki kutuplu dünya yerine ABD merkezli tek merkezli dünya egemenliğinin geçerli olduğu koşullarda toplumsal yapı tartışmaları değişik bir biçim almıştır. Sosyalizm gündemden düşmüştür. Türkçülük ise artık olumsuz, ırkçı ve otoriter bir toplumsal yapı özelliği olarak eleştirilmektedir. Batı içi çekişmelerin, yeni siyaset önerileri ve arayışların sona erdiği 1980'den sonra toplumsal yapı tartışmalarında en azından terminoloji değişikliği vardır. Toplumsal yapı ve toplumsal değişme kavramı yerine artık toplum kimliğinden söz edilmektedir. Sosyolojinin yerini antropolojinin, giderek *"Kültürel Çalışmalar"* alanının ve iletişimcilerin öne çıkması da aynı dönemdedir. *Türk Kimliği*'nin yazarı bir antropolog olan Bozkurt Güvenç'tir. Amaç bu tartışmalarda Türk kimliğini tanıtmak değil Türkçülük dışında farklı kimlikleri gündeme getirmek içindir. Kimlik tartışmaları çerçevesinde bir yandan Türkçülüğe karşıt yeni bir açıklama getirilirken, aynı zamanda sosyalizm ve Osmanlı tartışmaları dışına da çıkılmıştır. Bu dönemde sosyoloji ve iktisat disiplinleri gözden düşerken, antropoloji veya giderek oryantalist bir nitelik kazanan kültürel çalışmalar öne çıkarılmaktadır. 1980 sonrasında, toplum yapısı yerine kimlikten, Türk kimliği/Türkçülük yerine çeşitli etnik, dini kimliklerden söz edilmektedir. Geçmişte marjinal, marj-dışı görülen konular

artık merkeze alınmış, temel konular olmuştur. Kimlik tartışmalarıyla Türkçülüğe, İslamcılık ve sosyalizme karşıt, uyuşmaz, zıt yeni bir siyaset ve dünya görüşü gündeme getirilmektedir. Geçmişte Batı sözcülüğünü üstlenen kurumlar, örgütlenmeler, çeşitli dünya görüşleri siyasetin değişmesiyle geçersiz hale gelmiş, yeni dönemim Batı sözcüleri ve örgütlenmesi önünde marj-dışı kalmışlardır. Bunun ötesinde yeni kimliklere dayalı dünya görüşü ve siyasetinin Türkiye/Türkçülük ile uyuşmadığı da varsayılmaktadır. Çeşitli farklı kimliklerin savunulması ve kimlikler arasında bağlantı bu karşıtlık üzerinden sağlanmaktadır.

Sonuçta günümüz kimlik tartışmalarıyla Prens Sabahattin'in toplum yapısıyla ilgili görüşleri bir başka biçimde gündeme getirilmiştir. Prens Sabahattin ve izleyicileri kamucu ve bireyci toplum sınıflamalarıyla, bu sınıflama içinde bireyci toplumlara verdikleri üstünlükle Türk toplumunun yapısını, toplum kimliğini olumsuz olarak tanıtmışlardır. Aslında amaç Anglo-Amerikan savunuculuğuna dayalı Osmanlı karşıtı yeni bir siyaset ve dünya görüşünü gündeme getirmek içindir. Günümüz toplumsal yapı/kimlik tartışmalarında belli ölçüde Prens Sabahattin'in görüşlerine bir dönüş vardır. Geçmişte Batı yanlısı Türkçülükten farklı Batı karşıtı bir kimlik/siyaset olarak gündeme gelen İslamcılık Anglo-Amerikan yandaşlığının savunuculuğu olarak öne çıkarılmıştır. Bunun ötesinde geçmişte marjinal veya marj-dışı olarak görülen konu ve tartışmalar küreselleşme merkezli yeni bakış açısını oluşturmaktadır. Günümüzde toplumsal yapı tartışmaları toplum kimliği olarak değişirken gelinen yer çeşitli kimliklerin, farklılıkların savunusu olmaktadır. Toplum kimliği toplumların içlerinde geliştikleri ortamın ve kendi yapılarının bir ürünü olarak değerlendirildiğinde sorunların kaynağı toplumlararası ilişkiler değil toplumun kendisi olmaktadır. Bu yaklaşım mevcut siyasette ve toplum kimliğinde olumsuzluklar ve eksiklikler bularak toplumu suçlamaktan, Batı toplum tarihine ve insanına bir övgü olmaktan ileri gitmemektedir. İlginç olan bir durumda günümüzde eski ve yeni solcuların da bu görüşlere resmi görüşe karşıtlık adına sarılmalarıdır. Bu dönemde belli kişilerin, sözcülerin veya belli siyasi partilerin, devlet kurumlarının öne çıkması yerine sivil toplum kuruluşları, belli iletişim araçları ve yayınlar öne çıkmıştır.

1980 sonrasında toplumsal yapı ve değişme yerine kimlik kavramının gündeme getirilmesi, açıklamalarda giderek sosyolojinin öncülüğünü yitirmesi bir yerde sorunlar üzerinde toplum düzeyinde etkili olma çabasından vazgeçildiğinin bir göstergesidir. Günümüzde sosyolojinin olayların açıklanması ve olaylar üzerinde etkili olması söz konusu değildir. Sadece siyaset düzeyinde değil açıklama düzeyinde de Türkiye'de sosyoloji Batı etkisinde kaldıkça aktarmalarla yetinmiş, olayların gerisinde kalmıştır. Batı açıklamalarının geçerlilik kazanmasıyla artık sosyoloji toplumun sözcülüğünü yapmak yerine Batı sözcülüğüne koşularak Türk toplum ve tarihiyle, temel konu ve sorunlarımızla ilişkisini kesmiştir. Sosyoloji çalışmalarına olan ilginin azalması da bunun bir göstergesidir. Ancak bu sosyolojiden umudu kesmek anlamı-

na gelmemelidir. Türk sosyolojisinde Baykan Sezer öncülüğünde başlayan eğilim sadece kuramsal düzeyde değil dünyadaki gelişmelere bağlı olarak gündelik hayat ve siyaset düzeyinde de kendisini hissettirmektedir.

Sosyolojinin Türk toplumu ve tarihini tanımak ve tanıtmaktan vazgeçmesi mümkün değildir. Bu konuda yapılmış girişimlerin nerede tıkandığını, toplumu ve sorunlarını tanımak ve aşmak için getirilen açıklamaların tartışılması gerekiyor. Bu çalışmamızda toplumsal yapıyla ilgili çeşitli çalışmaları ve eğilimleri ele alarak işe başlayacağız. Kullanılan kavramların, önerilen açıklama modelleri ve sorunlara getirilen çözüm önerilerinin niçin sınırlı olduğunu, nerede yanlış yapıldığını tartışmaya açacağız. Sonuçta değerlendirmek istediğimiz budur. Türkiye'nin toplum yapısı ile ilgili bu kadar çok çalışma yapılmasına ve toplumsal yapı gözde bir konu olmasına karşılık sorunlarımızın anlaşılmasında ve aşılmasında bu çalışmaların önemli bir katkı sağlandığını söylemek güçtür. Bu konuda birbirine bağlanan bir birikim de ortaya konmamıştır. Ancak bu konunun önemini ortadan kaldırmaz. Konu hakkında kendi görüşlerimizi belirtmeden önce bu çalışmaları değerlendirmek, çeşitli eğilimleri ortaya koymak gerekmektedir. Bu çalışmaları değerlendirdiğimizde nerede bir açmaz olduğunu sorgulamak ve bu açmazı ne yönde aşabilmemiz olanağı olduğunu belirleyebilmemiz mümkün olacaktır. Toplumsal yapı, toplumsal değişme ve toplum kimliği temelinde belli değerlendirmeler yapılmaktadır. Getirilen bu açıklama modelleri niçin yetersiz kaldı? O zaman toplumsal yapı nedir? Nasıl ele alınmalı? Hangi düzeyde ele alınırsa yararlı olur? Türkiye'nin toplum yapısı olarak önereceğimiz model nedir? Sonuçta bu sorularla ilgili belli değerlendirmelere ulaşacağız.

Türkiye'nin toplumsal yapısı konusu aracılığıyla toplumumuz hakkında belli bilgiler edinmek yerine mevcut çözümün/tutulan yolun doğrulanması amaçlanmaktadır. Bizim amacımız bu tartışmalar içindeki yerimizi belirlemek, konunun ele alınış biçiminden yola çıkarak çeşitli eğilimler ve tutulan yol hakkında belli değerlendirmelerde bulunmaktır. Bu nedenle önce konunun ele alınış biçimi, toplum yapısının çeşitli dönemlerde gündeme geliş biçimi ve bizim buna karşı tavrımızın ortaya koyacağız. İlgili literatürün değerlendirmesi konu hakkında yeni şeyler söyleme imkanı verecektir. Çalışmamızın Türkiye'nin toplumsal yapısına bir giriş olarak değerlendirilmesi konu üzerindeki tartışmayı başka çalışmalarla sürdürmek, kendi bağımsız değerlendirmemizi ortaya koymak isteğimizdendir. Türkiye'nin toplum yapısı çalışmaları Türk toplum ve tarihine olan yaklaşıma bağlı olarak belli dönemlerde büyük değişikliklere uğramıştır. Bu tartışmalar aracılığıyla Türkçülükten sosyalizme, uygarlık değişikliğinden Osmanlı'ya kadar Türk toplum düşüncesinin belli başlı konu ve eğilimleri ortaya konmuştur. Bu konu ve eğilimler bilimde veya toplum sorunlarının çözümünde görülen gelişmeler sonucu ortaya çıkan değişiklikler biçiminde değildir. Türk toplum düşüncesinde ortaya çıkan belli başlı eğilimlerin siyasete aşırı bağımlı olması bunun bir göstergesidir. Belli dönemlerde konu ile ilgili tartış-

ma ve açıklamalar yön değiştirmektedir. Bilinen sözdür. Bir sorunun veya problemin doğru olarak ortaya konuluşu çoğu zaman o sorunun hallinden daha güç ve daha önemli bir iştir. Bu özellikle son 200 yıldır kafası karıştırılmış, üniversitesine dışarıdan müdahale edilmiş, pek çok sorun ile başbaşa bırakılarak açmaz içine itilmiş Türkiye için daha çok geçerlidir. Biz bu çalışmamızda Türkiye'nin toplum yapısıyla ilgili çeşitli çalışmaları ele alacağız. Elbette bu çalışmayla konuya ilgimizin sona ereceği beklenmemelidir. Türkiye'nin toplum yapısının tanımlanmasında ortak bir anlayış söz konusu değildir. Toplum sorunlarımızın tanımı ve çözümü yönünde arayışlar sürerken bu konudaki tartışmaların sonlandırılabileceğini düşünmek de mümkün değildir.

I. BÖLÜM: SOSYOLOJİDE VE SİYASETTE İKİ KARŞIT GELENEK: TÜRKİYE'NİN TOPLUM YAPISIYLA İLGİLİ İLK TARTIŞMALAR

1. PRENS SABAHATTİN VE ANGLO-AMERİKAN SAVUNUCULUĞU: KAMUCU TOPLUM VE BİREYCİ TOPLUM İKİLİĞİ

Türkiye'nin toplumsal yapısının sosyolojinin bir konusu olarak gündeme gelmesinde ve biçimlenmesinde Batı sosyolojisinin belli bir etkisi vardır. Sosyoloji daha başlangıçta bir bilim olarak ortaya çıkışında toplumsal yapı ve toplumsal değişme konusuna ilgi göstermiştir. Bu durum sosyolojinin Batı'da ortaya çıkış koşulları ve toplum sorunlarının çözümüyle yakından ilgilidir. XIX. yüzyılda Batı'da toplum içinde ve toplumlar arasında ortaya çıkan çekişmeler dünya egemenliği çekişmeleri tarafından kayıtlanmıştır. Batı'da çeşitli toplum kesitlerinin ve toplumların kendi kimliklerini öne çıkarmaları dünya egemenliği konusunda kendi adlarına ve kendi örgütlenmeleri içinde söz sahibi olmak istemelerinden kaynaklanmaktadır. Batı, dünya egemenliğini ele geçirirken hem kendi toplum içinde, hem de toplumlar arasında bir bölünme içindedir. Bu çekişme ve çatışma Batı içinde çeşitli kesimlerin dünya egemenliğine kendi adlarına bir yön verebileceği inancına dayanmaktadır. Sosyolojiye bilim kimliğini kazandıran da budur. Sosyoloji XIX. yüzyılda Batı Avrupa'da toplum olaylarını ve toplumları ele alan bir bilim olarak ortaya çıkmıştır. Geniş toplum kesimlerinin kendi kimlikleriyle toplum olayları üzerinde etkili olmaya başlamasıyla toplumsal yapı ve toplumsal değişme sosyolojinin en önemli konusu olmuştur.

Türkiye'de sosyolojinin bilim olarak öne çıkması sosyolojinin Batı'da ortaya çıkış koşullarından farklı özellikler göstermektedir. Osmanlı'da da toplum olayları önemli olmuş, geniş halk kitleleri toplum kaderi üzerinde etkili olmuştur, ancak bu etki çoğu kez toplum üstü varlık taşıyan devlet aracılığıyla gerçekleşmiştir. Devlet getirdiği siyasi çözümle aynı zamanda toplum birliği ve dayanışmasının, toplum ideolo-

jisinin de oluşturucusudur. Doğu'da toplum kesimleri toplum kaderinde etkili olmak için zorunlu olarak devlete dönüşerek toplumda bağlı olduğu kesimlerden kopmuşlardır. Devlete dönüşmeyenler etkisiz kalmış, marj dışı olarak varlık göstermişlerdir. XIX. yüzyılda Osmanlı Devleti Batıcılaşmayla yeni bir siyasi seçim yapmıştır. Ancak bu değişikliğe rağmen toplumun kendi kimliği ve yapısının değiştirilmesi söz konusu olmamıştır. Batıcılaşma yönetici kadroların değişmesiyle sınırlı kalmıştır. Batı içinde işbirliği/ittifak yapılacak birden fazla devletin/siyasetin olması hem devlet kadrolarının çeşitliliğini, hem de farklı görüşlerin savunuculuğunu gerektirmiştir. Sosyoloji başlangıçta devlet kadrolarını ve devlet yönetimine aday siyasi kadroları ilgilendiren, onlarca anlaşılan bir devlet bilgisi biçimindedir. Bu nedenle sosyoloji bir yerde toplum-üstü bir öğreti biçimine dönüşmüştür. Osmanlı'da sosyolojinin geleneksel devlet bilgisinden farklı bir özellik kazanması, devletin karşılaştığı siyasi sorunlarla ilişkili olmasına rağmen çözümü Batı dünya egemenliği çerçevesinde görmesi, Batı içi çelişkilerle ve Batı'dan aktarmalarla kendini sınırlaması nedeniyledir. Sosyologlarımız doğrudan bağlandıkları siyaset ve bu siyasete dayanak olacak sosyoloji görüşlerinin temsilciliğiyle yetinmişlerdir. Ancak birden fazla siyasetin olması farklı arayışlara ve tartışmalara neden olmuştur. Başlangıçta bu seçim bir arayış içinde ortaya çıktığı için belli görüşlerin kurumsallaşması söz konusu olmadan, belli eğilimlerin sözcüsü olarak sosyologlarımızın kimlikleri öne çıkmıştır. Tartışma ve karşıtlık sosyologlarımızın kimlikleri, bağlandıkları sosyoloji anlayışları çerçevesinde gündeme gelmiştir. Batıcılaşma/modernleşme siyaseti farklı görüşleri savunanların da ortak temelidir.[1] Artık geleneksel siyasetin savunulması söz konusu değildir. Batıcılaşma çerçevesi içinde çeşitli siyasi-fikir akımları öne çıkmıştır. Yeni seçimi topluma dayama çabası devlet ile toplum ilişkilerini yeniden tanımlanmasını gerektirmiştir. Böylece farklı siyaset ve görüşlerin sistematik bir biçimde ifade edilmesi mümkün olmuştur.

Türkiye'de devlet Batı saldırganlığı altında ancak kendi siyasi seçimiyle Batıcılaşma çabası içine girmiştir. Önceki çalışmalarımızda da sık sık belirtik. XIX. yüzyılda gündeme gelen "*Doğu sorunu*"nun bizdeki karşılığı "*Batı sorunu*" olmuştur. Osmanlı Batıcılaşması Batı'nın dışarıdan empozesi sonucu değil devletin siyasi bir seçimi olarak gündeme gelmiştir. Bu yönde cephe değişikliğini geleneksel dünya görüşü düzeyinde savunmak belli zorluklara neden olmaktadır. Devletin yeni siyasi seçiminin modern bilim anlayışı çerçevesinde sosyoloji/pozitivizm düzeyinde gündeme getirilmesi bu nedenledir. Ahmet Rıza Bey geleneksel toplum düşüncesine karşı Batıcılaşma akımının ve Batı sosyolojisinin en önde gelen temsilcilerindendir. Jön Türkler ve sonrasında İttihat ve Terakki'de şekillenen ve günümüzde de egemen olan ve siyasete rengini veren iki ana siyasi çizgiden birinin ilk savunucularından biri olarak

---

[1] Ziya Gökalp, *Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak*, Haz. Kemal Bek, Bordo-Siyah Yayınları, İstanbul, 2004.

tanınmaktadır. Ahmet Rıza Bey'in temsil ettiği siyasi çizgi Türkiye'nin temel sorunu olarak Batılılaşmayı görmüş, Batılılaşmanın siyasi bir sorun olduğunu, çözümün de bu düzeyde aranması gerektiğini savunmuştur. Merkeziyetçiliği, devletçiliği, idare ve siyaset erkiyle sorunlar üzerinde etkili olmayı öne çıkarması bu nedenledir. Sosyolojiye/pozitivizme de bu nedenle ilgi duymuştur. Ahmet Rıza Bey'in temsil ettiği siyasi gelenek Batılaşmayı devletin hem sorunlarının nedeni, hem de çözümün kaynağı olarak görmüştür. Batı saldırganlığına karşı Batı içi çelişkilerden faydalanarak adeta "*Batı'ya rağmen Batıcılık*" olarak ifade edilen bir devletçilik ve toplumculuk anlayışının savunucusu olmuştur. Ahmet Rıza Bey bir yandan Osmanlıcılık görüşünün savunuculuğunu yaparken, aynı zamanda Batı'nın Doğu siyasetinin ve oryantalist bakış açısının eleştiricisi konumundadır. Buna karşılık Prens Sabahattin Osmanlı siyasetinin ve geleneksel toplum düşüncesinin eleştirisiyle sorunların Batı'dan değil kendi toplum kimliğimizden kaynaklandığı görüşüyle siyasi alanda teslimiyetçiliğin (siyasetsizliğin) savunucusu durumundadır. Osmanlı'da "*prenslik*" kurumu olmamasına karşılık Sabahattin Bey sözlerinin etkili olması için Batılılara kendini böyle tanıtmış ve onlar tarafından da böyle tanınmıştır. Ancak saray siyasi muhalif olmaktan öteye kendisini önemsememiştir. Kendinden saymamıştır. Büyük bir ihtimalle o dönemde prens lakabı Osmanlı'da onun için bir küçümsemeyi belirtmiştir. Batı merkezlerinde katıldığı toplantılarda da herhalde "*prens*" geldi denildiğinde biraz alaycılıkla bakılıyordu. Lakabını ve otoritesini Osmanlı'dan değil yabancı devletlerden almıştır. (Osmanlı'ya yabancılığını, dışarıdan olmayan bir ilişki kurmayı belirtmesi nedeniyle biz de kendisinden Prens Sabahattin olarak söz edeceğiz.) Prens Sabahattin devletin yeni siyaset ve buna uygun kimlik arayışlarına (Osmanlıcılık, İslamcılık, Türkçülük) karşı muhalefet ederek toplumun temsilcisi gibi görünmüştür. Her iki çizginin de Batı'yla kolayca uzlaşması ve farklılığı Batı uygarlığına olan bakış açılarından kaynaklanacaktır. Prens Sabahattin'in Batı uygarlığına bakış açısı sadece Batı-merkezci değil Batı içinde de belli bir toplum modeline (Anglo-Sakson siyasetine) üstünlük vermek biçimindedir. Ahmet Rıza Bey pozitivizmin farklılıklara/aşamalara dayalı tarihi toplum tipolojileri sınıflamasıyla, geleneksel dünya görüşüne karşı çıkarken sonuçta Batı ile Batı-dışı toplumlar arasındaki farklılıkların ortadan kalkacağı görüşündedir. Bu sosyoloji anlayışıyla toplumlar arası ilişkiler ve farklılaşmalar tartışma konusu olmadan (Batı toplum ve tarihine verilen üstünlük ve evrensellikle) belli bir ilerlemeden söz edilmektedir. Buna karşılık Prens Sabahattin Batı ile Batı-dışı toplumlar arasındaki farklılıkları Anglo-Saksonların üstünlüğü ve bireysel-toplumsal düzeyde ilişkilendirdiği siyasi ilerleme görüşüyle mutlaklaştırarak Batı içinde hem belli bir toplum kimliğinin sosyoloji düzeyinde savunucusu, hem de oryantalist bakış açısının sözcüsü durumundadır.[2] Bu ikili rolüne bağlı olarak Batı'da önemsenmiştir. Prens Sabahat-

[2] İslamiyet ile ilişkisi de bu düzeyde İslamcılık akımından farklılıklar göstermiştir.

tin ve sonraki izleyicileri Batı içinde Anglo-Amerikan yandaşlığının temsilciliğini üstlenmiştir. Anglo-Amerikan kimliği/siyaseti Osmanlı ve geleneksel Doğu-Batı karşıtlığı üzerinden gelişmiştir. Bunu siyasi olarak savunmak mümkün olmadığından belli bir toplum modeli/sosyoloji anlayışı savunuculuğuna dönüşmüştür. Ahmet Rıza Bey (sonrasında Ziya Gökalp) ile Prens Sabahattin çizgisi arasındaki karşıtlık bu temelde belli bir süreklilik taşımıştır.

XIX. yüzyıldan itibaren Türkiye'de devlet sorunlarının çözümü yeni siyaset arayışları biçimindedir. Batı ile işbirliğine yönelik olarak yeni siyasi düzenlemeler yapılmaktadır. Ancak Tanzimat, I. Meşrutiyet, II. Meşrutiyet gibi girişimlerden sorunlarının çözümünde bir sonuç alınamamıştır. Prens Sabahattin'e göre bu yönde çabalar boşunadır. Bu çabalar geleneksel merkeziyetçi Osmanlı siyasetini ve bütüncü toplum yapısını pekiştirmektedir. Türkiye'nin sorunları "*hastalık*"lı "*kamucu toplum yapımızdan*", toplum kimliğimizden ve merkeziyetçi idari yapımızdan kaynaklanmaktadır. Toplumsal yapı kavramı ilk defa bir sosyoloji anlayışı biçiminde Prens Sabahattin ile gündeme gelmiştir. Ona göre Türkiye'nin sorunları bir "*yönetim sorunu*" değil, bir "*toplumsal yapı*" sorunudur. Öncelikle Türkiye'nin toplum yapısının belli bir toplum modeli örneğinde değişmesinin gerekli olduğunu ileri sürmüştür. Buna karşılık dönemin bir diğer önemli ve etkili sosyologu, İttihat ve Terakki Merkez Komitesi üyesi olan Ziya Gökalp'te aynı tasa yoktur. Ziya Gökalp sonradan, yeni Türkiye devletinin kuruluşu sırasında toplumsal yapı konusunu ele alacaktır. Prens Sabahattin ve Ziya Gökalp siyasi görüşleri yanında bağlı oldukları sosyoloji gelenekleri açısından da ayrılmaktadır. Önce aradaki farkın kaynağının ne olduğu açıklanmalıdır.

Ziya Gökalp Osmanlı döneminde yeni bir siyaset aracılığı ile devletin sorunlarını aşabileceğini düşünmektedir. Batılılaşma (onun deyimi ile muasırlaşma) bir siyaset değişikliğidir. Ancak Batı'yla işbirliği yapılacak birden fazla siyasetin söz konusu olması bu siyasetlere uygun farklı bir kimlik tanımını gerektirmiştir. Ziya Gökalp'in ilgi alanı ve düşünceleri uygulanabilecek siyasetlerin doğrulanmasıyla sınırlıdır. "*Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak*" formülüyle İmparatorluk çerçevesi içinde bir çözüm formülü geliştirmiştir. Batı ile işbirliğini "*muasırlaşma*" gereği reddetmemiştir. Türkiye önce XIX. yüzyıl başında muasırlaşma gereğini duymuştur. III. Selim döneminde başlayan bu eğilime XX. yüzyılda "*İslamlaşmak*" ve sonrasında da "*Türkleşmek*" akımı eklemlenmiştir. İslamcılık siyaseti "*ümmete*" dayalı bir siyasi seçimi önerirken, Türkçüler "*Türklüğe*" dayalı bir kimlik önerisinde bulunmuşlardır. Ziya Gökalp bu üç akımı birbirine karşıt değil imparatorluk/devlet çerçevesi içinde birbirini destekleyen bir siyaset önerisine dönüştürmüştür. Ziya Gökalp'e göre "*Her birinin etki çerçevelerini belirleyerek bu üç amacın üçünü de kabul etmeliyiz; daha doğrusu, bunların, bir ihtiyacın üç türlü noktadan görülmüş evreler olduğunu anlayarak 'çağdaş bir İslam Türklüğü' yaratmalıyız.*" Bu formül daha sonraki dönemde de Türk modern-

leşmesini etkileyen önemli bir görüş olmayı sürdürmüştür.[3] Türkiye'de devlet sorunlarına Batı ile siyasi ilişkiler içinde bir çözüm aramıştır. Prens Sabahattin işi daha ileri götürecektir. İngiltere'yi Osmanlı için yararlı bir müttefik olmanın ötesinde bağlanılması ve örnek alınması gereken bir toplum modeli olarak görecektir. Ancak İngiltere ve Osmanlı'nın siyasi ittifak olanağının ortadan kalkması sonrasında İngiliz siyasetini doğrudan savunmak mümkün değildir. Prens Sabahattin bunun için toplumsal yapı kavramını öne çıkarmıştır. İngiliz yandaşlığını ve toplum modeli örneğini (Osmanlı imparatorluk siyaseti çerçevesi dışında) toplumsal yapı ile ilişkili olarak ele alacaktır. Prens Sabahattin İngiliz yandaşlığını savunmak için Batı içinde İngiltere'yi öne çıkarmakta ve İngiltere'nin üstünlüğünü bireyci toplum yapısına bağlamaktadır. İngiltere'nin övgüsü, İngiliz siyasetinin doğrudan savunuculuğu biçiminde değil belli toplum modelinin doğrulanması olarak toplumsal yapı aracılığıyladır. Prens Sabahattin toplumsal yapıyı toplumlar arası ilişkiler dışında coğrafi özelliklerle açıklamaktadır. Böylece toplumların yapıları baştan verilmiş mutlak bir veri olmaktadır.[4] Kendisini sürekli olarak siyasetin dışında ve üstünde bir sosyoloji akımının temsilcisi olarak tanıtması İngiliz siyasetini doğrudan savunmanın güçlüğü nedeniyledir. Bu açıklama biçimi ile Osmanlının siyasal gerekçelerle belli siyasi kadrolar öncülüğünde Batılı çeşitli devletlerle ittifak girişimlerine (imparatorluk çerçevesinde gündeme gelen Osmanlıcılık, Türkçülük ve İslamcılık siyasetlerine) muhalefet etmek olanağı da bulacaktır. Prens Sabahattin'in belli bir sosyoloji akımına bağlanması siyasi seçimine destek sağlamak içindir. Önce siyasal seçimini yapıp buna uygun bir sosyoloji akımını savunmuştur.

Jön Türkler kendi içlerinde ayrışarak farklı görüşlerin ve siyasetlerin savunucuları olmuşlardır. "*Efkar-ı umumiye*" kavramı başlangıçta belli kişilerle temsil edilen ve onların yarattığı bir kavram iken giderek çeşitli biçimlerle devletin kendini yeniden örgütleme çabasıyla ilişkili olarak kurumsallaşmıştır. İslamcı akımlar devlet siyasetinden bağımsızlaştıkça giderek Batıcılaşma karşıtı bir misyon yüklenmişlerdir. Türkçüler ise yenilikçi, kurucu, kurtarıcı, toplumcu, devletçi, anayasal Tanzimat geleneğine bağlanmakta bir zorluk yaşamamışlardır. Kıta Avrupası siyasi pratikler ve düşünce geleneği üzerlerinde etkili olmuştur. Buna karşılık İslamcılık giderek Kıta Avrupası geleneğinden bağımsızlaşarak, bu geleneğe karşıt özelliklerle kendini ifade etme yoluna girmiştir. Türkçülük akımının Balkan savaşları nedeniyle duyarlılıkları bir başka yönde gelişirken İslamcılık giderek İngiliz İslamcılığı savunuculuğuyla başka bir serüven izlemiştir. Çeşitli İslami kavramlar Anglo-Amerikan geleneğine bağlanarak yeniden yorumlanırken, mevcut devlet yapılanmasına

---

[3] Ziya Gökalp, a.g.e.

[4] Sosyoloji bilimine bağlanmalarına rağmen toplum yapısının mutlak/kutsal bir veri olarak savunulması dine dayalı açıklamaları doğallaştıracaktır.

karşı muhalefet unsuru olarak kullanılmıştır. Bu değişimi daha başlangıçta Jön Türk geleneği içindeki ayrışma içinde bile görmek mümkündür. *Sarıklı devrimci*" olarak tanınan Ali Suavi İngiliz siyasetinin ve Le Play'in ilk savunucularındandır. Ali Suavi'ye göre toplum "*bir vaz'ı ilahidir.*" İngiliz yandaşlığına rağmen toplumsal istikrar ve huzurun din/İslamiyet aracılığıyla sağlanacağı görüşündedir. Böylece Batıcılaşma yanlısı diğer görüşlere İslamiyet'in veya toplumun savunuculuğu biçiminde muhalefet etme imkanı bulmuştur. Ali Suavi de Prens Sabahattin gibi önce Batılı dostlar ve yakınlıklar edinerek belli görüşlerin savunuculuğuna girişmiştir. Ancak bu görüşlerin devlet düzeyinde savunmak mümkün olmadığı için kendilerine toplumsal düzeyde bir dayanak aramışlardır. İslamiyet/din ile kurulan ilişki bu desteği veya kayıtsızlığı sağlamak içindir. Bu görüşlerine Le Play sosyolojisi içinde bir temel bulmakta da zorlanmamışlardır. Le Play, Batı içindeki toplumsal sorun ve bunalımların çözümünde olmasa bile düzenin istikrarının sağlanmasında dine de özel bir yer vermiştir. Türkiye'de Le Play savunucuları bir başka amaçla da olsa bu görüşlere bağlanarak devletin siyasi seçimi üzerinde etkili olmaya çalışmışlardır. Devlet yönetimini üstlenen yenileşmeci kadrolara din aracılığıyla karşı çıkan kesimlere dayanılarak bir başka siyasetin dolaylı savunuculuğu yapılmıştır. 1908 yılı Temmuz'unda Meşrutiyet yeniden ilan edildikten sonra İttihat ve Terakki'nin iki kanadı arasındaki rekabet yeniden alevlenmiştir. Prens Sabahattin kurdurduğu/dolaylı ilişkide bulunduğu Ahrar Fırkası seçimlerde İttihat ve Terakki ile iktidar mücadelesine girmiş, ancak seçimleri İttihatçılar büyük bir zaferle kazanmışlardır. 13-14 Nisan 1909'da 31 Mart Vakası olarak tanımlanan İttihat ve Terakki'ye ve parlamenter düzene karşı darbe ve ayaklanma girişiminde dönemin yöneticileri isyancıların arkasında İngilizci Kamil Paşa'nın oğlu Sait Paşa ve Prens Sabahattin yanlıların olduğunu belirtmiş, yapılan yargılamalarda İngiltere resmen suçlanmıştır. Prens Sabahattin kendisini İngiliz diplomasisi sayesinde kurtarabilmiştir.[5] Prens Sabahattin doğrudan İslamcılık siyasetine bağlanmadan belli bir sosyoloji anlayışının savunucusu olarak kendisini tanıtmıştır. Sosyolojiden (devletten bağımsız olarak) toplumsal kurallar koyan, kuralları değiştiren yüksek düzeyde bilimsel bir otorite olarak faydalanma amacındadırlar. Bir anlamda kendine sosyoloji aracılığıyla (toplumun İslami kimliğine bile müdahale etme gücü olan) toplumu değiştiren, sürükleyen, etkileyen "peygamber" rolü vermektedir.[6]

---

[5] 1911 yılında Hürriyet ve İtilaf adı altında İttihatçılara karşı birleşen çeşitli eğilimlerin ortak bir öğesi de adem-i merkeziyet ilkesi olmuştur.

[6] Prens Sabahattin'in bağlı olduğu Le Play okulu XIX. yüzyılda geleneksel toplumun tasfiyesi ve yeni toplumun inşası sırasında Batı içinde ortaya çıkan çekişme ve çatışmalara birey-toplum ilişkileri ve uyumu çerçevesinde bir açıklama getirmektedir. Din bu açıdan istikrar sağlayıcı bir unsurdur.

Toplumsal Yapı ve Coğrafya: Anglo-Saksonların Üstünlüğü

Prens Sabahattin'in *Türkiye Nasıl Kurtarılabilir?* adlı çalışması Science Sociale ekolünün görüşlerinin Türkiye'ye uygulanmasıdır. *"Sabahattin Bey ile İttihat ve Terakki, Türkiye'nin sorunları ve bu sorunların çözümü konusunda uyuşmamaktadır. Sabahattin Bey'e göre bunun nedeni toplum sorunlarına bakış açılarının değişik olmasıdır. Bu değişiklik ise, toplum anlayışlarındaki farklılıktan kaynaklanmaktadır... Sabahattin Bey'e göre İttihat ve Terakki anlayışı, toplum yasalarını bilmemenin getirdiği bir eksiklikle sorunları siyasi düzeyde açıklamakta ve siyasi çözümlerle sorunların üstesinden gelinebileceğine inanmaktadır... Türkiye'nin sorunlarının temelinde toplum yapısı bulunmaktadır. Bu nedenle Sabahattin Bey'in yazılarında toplum yapısı konusunda özellikle durulmuş ve sorunların çözümünde toplum yapısındaki değişikliklerle bulunabileceği öne sürülmüştür."*[7] Prens Sabahattin'e göre *"Sosyal hayatımızın sağlam bir temele dayanmadığını ve bunun nedenini 'Science Sociale' çoktan beri bulmuş ve ondan doğan 'Sosyal Öğreti'mizin (Meslek-i içtimai) hareket noktası, işte bu ana gerçeğin savunulması olmuştur."*[8] Prens Sabahattin'e göre *"bir toplumu ve yönetim erkini düzeltebilmek için, önce o toplumun sosyal yapısını tanımalı ve diğer yapılarla arasındaki ayrımları belirleyebilmeli"* dir.[9] *"Hukuk, ekonomi, ahlak gibi sosyal görünüşler sosyal yapıya göre değişen birtakım hallerdir", "bunlar sosyal yapıyı değil, tersine sosyal yapı bunları doğuruyor."*[10] *"İlerlemeye engel olan dinimiz değil, sosyal yapımızdır." "Ahlak da yapının türüne göre ya gelişir ya da geriler." "Her sorunda ana doğurucu öğe; sosyal yapı"* dır.[11] *"Tanzimat döneminden beri sayıları çoğalan 'ıslahatçı'larımız" "ilerleme koşulu olarak hep özgürlük, meşrutiyet, eğitim ahlak ve batılılaşmak gereğini ileri sürüyor." "Ama bütün bu savlar ne toplumu, ne de onu düzeltmeye çalışan anlayışı bir karış ileri götüremedi. Çünkü sosyal yapı, sözü geçen çeşitli görünüşlerden çıkmıyor; tersine bunlar, olumlu veya olumsuz bir şekilde sosyal yapıdan çıkıyor."...* Toplumlar arasındaki ayrımlar, *"hükümet şekillerinin ayrılığından değil sosyal yapıların ayrılığından ileri geliyor."*[12] *"Hangi dünyayı sınıflamaya kalkışsanız, bu sınıflamanın dayanacağı büyük yapıları, yani çeşitli doğrultular izleyen ana evrim çizgilerini bulmak zorunda kalırsınız", "her sınıflamanın temeli bir yapı sorunu"* dur.[13] *"Eğer özel ve yönetimsel hayatımıza; yükselebilmeleri için ihtiyaç duydukları gerçek doğrultuyu vermek istersek sosyal üstünlüğün hangi yapıdan çıktığını ve hangi yapıya doğru yürümenin gerekli olduğunu açıkça belirleyebilmeliyiz."*[14]

---

7 Prens Sabahattin ve görüşleri ile ilgili en önemli değerlendirmeler Baykan Sezer'in çalışmasında bulunmaktadır. Biz de bu çalışmadan yararlanmaktayız. Baykan Sezer, *"Türk Sosyologları ve Eserleri-I"*, *Sosyoloji Dergisi*, 3. Dizi, 1. Sayı, İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul, 1989, s. 73-74.

8 Prens Sabahattin, *Türkiye Nasıl Kurtarılabilir?*, Elif Yayınları, İstanbul, 1965, s. 31.

9 Prens Sabahattin, a.g.e., s. 37.

10 Prens Sabahattin, a.g.e., s. 33.

11 Prens Sabahattin, a.g.e., s. 41.

12 Prens Sabahattin, a.g.e., s. 37.

13 Prens Sabahattin, a.g.e., s. 35.

14 Prens Sabahattin, a.g.e., s. 36.

Prens Sabahattin İngiliz yanlısı sosyoloji görüşleriyle tanınan Le Play ve izleyicilerinin görüşlerinden esinlenerek Türkiye'nin sorunlarına çözümler önermiştir. Bu okulun Türkiye'deki temsilcisi ve tanıtıcısı durumundadır. Bu okulun temsilcilerinden E. Demolins'in *Anglo-Saksonların Sosyal Üstünlükleri Nereden İleri Geliyor?* ve *Yollar* adlı çalışmalarının takipçisidir. Prens Sabahattin İngiliz yanlısı olarak tanınan Le Play sosyolojisinden almış olduğu görüşe göre toplumları "*yönetim hayatını özel hayata üstün tutan 'bütüncü yapılar" ile 'bireyci yapılar*" olarak sınıflamaktadır.[15] "*Bu biricik temel ayrım sonucu olarak sosyal akımlar iki ayrı doğrultuya yönelmiş*(tir).. *Bu iki sosyal akım, birbirine hiç de benzemeyen iki ayrı insanlık türünü belirlemekte*(dir)... *Doğu'da topluluk üstün, Batıdaysa birey.*"[16] Doğu ile Batı toplumları zihniyet yapıları açısından da farklılık göstermektedir. Bu ayrım geleneksel toplum düşüncesiyle X-IX. yüzyıl sonrası ortaya çıkan yeni toplum düşüncesi (sosyoloji) karşıtlığına da tekabül etmektedir. Bu açıklama içinde sadece Doğu toplumlarına değil Batı içinde de çeşitli toplumlara İngiliz toplum modeli ve düşüncesi örnek gösterilecektir.

Prens Sabahattin Demolins'in coğrafi şartlara dayalı toplum sınıflamaları ayrımını savunmuştur. Toplumların coğrafyası ile toplum tipleri arasındaki ayrımdan yola çıkarak toplumlara üstünlük verme çabası XIX. yüzyıl öncesi toplum düşüncesinde de sık görülen bir durumdur. Doğu'da ve Batı'da çeşitli toplumlar kendi üstünlüklerini açıklamak için coğrafya kökenli ilişki kurmuşlardır. Bulundukları konuma değişmez bir ayrıcalık vermişlerdir. Kendi kimlikleriyle coğrafi konumları arasında özdeşlik kurarak kendi çıkarlarını mutlaklaştırmışlardır. XIX. yüzyılda da ulus-devlet anlayışıyla milliyetçilik ile belli bir coğrafya bütünleştirilmiştir. Ama bunun ötesine bu dönemin "*hayat sahası*" anlayışı belli bir coğrafi yayılma anlayışını da belirtmektedir. XIX. yüzyılda jeopolitik kökenli pek çok açıklamanın da temelinde bu bağlantı bulunmaktadır.[17] Sosyolojide de coğrafyacı akım etkilidir. Prens Sabahattin'in bağlandığı Le Play sosyolojisi toplumsal dünyayı coğrafi temelde sınıflandırırken İngiliz toplum modeli yanında sosyoloji anlayışına da üstünlük vermektedir. Bu ayrım geleneksel düşünce ile yeni toplum düşüncesi karşıtlığına ve belli bir ilerleme anlayışına da uygundur. Bu düşünce ayrımının sınırlarını belirleyen toplumların

---

[15] Prens Sabahattin çeşitli yazılarında görüşlerini değişik ifadelerle tekrarlamıştır. Bunun yanında aynı metnin çeşitli çevirileri nedeniyle ifadede de belli değişiklikler olmaktadır. Bu nedenle biz bu çalışmada en uygun ifadeleri seçmek amacıyla değişik çalışmalardan yararlanacağız. Prens Sabahattin, *Türkiye Nasıl Kurtarılabilir?*, Elif Yayınları, İstanbul, 1965, s. 37.

[16] Prens Sabahattin, *Türkiye Nasıl Kurtarılabilir?*, s. 44.

[17] Bu konular üzerinde birçok çalışmamızda durduk. "*XIX. Yüzyıl Batı Yayılmacılığı: Coğrafya*", "*XIX. Yüzyıl Batı Yayılmacılığı ve Jeopolitik Eksenler: Batı İçi ayrımlar ve Hayat Sahası Çekişmesi*", "*ABD Yayılmacılığının XIX. Yüzyılda Ortaya Çıkan Jeopolitik Görüşlerle Bağlantısı: Osmanlı Karşıtlığı*", "*Türk Sosyolojisi ve Coğrafya: Prens Sabahattin ve Anglo-Saksonların Üstünlüğü Savunuculuğu*" vd. *Sosyoloji ve Coğrafya, Sosyoloji Yıllığı 15* iç., Yay. Haz. E. Eğribel, U. Özcan, Kızılelma Yayınları, İstanbul, 2006.

coğrafi yapılarıdır. Kamucu ve bireyci toplum yapıları toplumların coğrafyaları tarafından belirlenmektedir. Toplumları arası ilişki ve farklılaşmaları belirleyen değişmeyen coğrafi koşullardır. Coğrafyaya dayalı toplum tipleri ayrımı aynı zamanda dünya görüşü ayrımını da belirtmektedir. Coğrafi yapıya bağlı olarak biçimlenen toplum yapıları toplumların sorun ve çözümlerini kayıtlamaktadır. Buna göre Doğu toplumlarının durgunluğu, geleneksel düşünce çerçevesinin sürekliliği, aşılamazlığı, değişmeye karşı dirençleri bulundukları fiziki coğrafyanın bir ürünüdür. Bu durumda toplumların kaderleri daha başlangıçta çizilmektedir. Bu açıklamalar toplumlar arası farklılıkları ve dengesizlikleri doğallaştırmak ve mutlaklaştırmak yanında, belli toplumların üstünlüklerinin ve ayrıcalıklarının da gerekçesi olacaktır. Le Play sosyolojisinde fiziki coğrafya ve toplum yapıları açısından esas ayrım Doğu ve Batı toplumları arasındadır. Batı'da bireyci, gelişmiş ilerici bir yapının ortaya çıkmasına izin veren coğrafi koşullar Doğu'da ilerlemeye engel "*idari merkeziyetçi*" "*kamucu*" toplum yapılarını ortaya çıkarmaktadır.

Prens Sabahattin'in bağlandığı Le Play sosyolojisi toplumsal dünyayı coğrafi temelde sınıflandırırken düşünce yapısını/modelini de belli bir biçimde sınıflandırmaktadır. Sosyoloji anlayışı da bundan bağımsız değildir. Geleneksel düşünce yapısı *ile sosyolojiye* dayalı yeni dünya görüşü arasındaki ayrım toplum sınıflamalarının (toplum tiplerinin) da temelidir. Batı içinde de bu açıdan bir ayrım vardır. Geleneksel toplum düşüncesine bağlılık açısından Latin, Alman ve Slav kökenli toplumlar ile Anglo-Sakson kökenli toplumlar arasında benzerlik bulunmamaktadır. Coğrafi koşullar ile çeşitli toplumların kaderleri arasında değişmez bir bağ kurulması Anglo-Sakson toplumların övgüsüne dönüşmüştür. Le Play sosyolojisin önemi hem toplumlar arası farklılıkları mutlaklaştırıp, hem de bu farklılıklar içinde giderek Anglo-Amerikan siyasetine ve dünya görüşüne üstünlük kazandırma girişimi olmasıdır. Le Play Fransız olmasına karşılık İngiliz modelini Fransızlara önermektedir, Amerikan sosyolojisinde de görüşleriyle etkili olmuştur. Le Play sosyolojisine göre Anglo-Sakson kökenli toplumlar geleneksel toplum görüşüne bağlı Doğu toplumları yanında, Batı içinde de Kıta Avrupasına karşı üstünlük taşımaktadırlar. Bu okulun izleyicilerinin Batı savunusu ve ilerleme anlayışı bireyin övgüsüne dayalı Anglo-Amerikan yandaşlığı biçimindedir. Bu açıdan kıta Avrupası kaynaklı Batıcılaşma girişimlerine ve sosyoloji anlayışına karşıt bir tavrı belirtmektedir. Le Play sosyolojisi izleyicileri aşamalı toplum tipleri ve ilerleme anlayışına dayalı sosyolojilerden dünya görüşü ve çalışma biçimi açısından ayrılmaktadırlar. Prens Sabahattin Le Play sosyolojisine bağlanarak geleneksel Osmanlı/Doğu toplum düşüncesi (devlet ideolojisi) yanında, Anglo-Sakson kökenli olmayan mevcut Kıta Avrupası kaynaklı Batıcılaşma girişimlerine de muhalefet edecektir.

Prens Sabahattin'in önceliği İngiliz çıkarlarının belirleyiciliğine dayanak olacak yeni bir siyaset oluşturmaktır. Ancak bunu Osmanlı imparatorluk siyaseti için-

de savunmak mümkün olmamaktadır. Bu nedenle İngiliz yandaşlığı belli bir toplum modeli aracılığıyladır. Prens Sabahattin'e göre "*Science Sociale yardımıyla, doğrudan doğruya göremediğimiz, tanımadığımız bir ülkenin bütüncü veya bireyci yapılardan hangisine bağlı olduğu bilinince, gözümüzün önüne hemen ana çizgileri bakımından belirli bir geçim yolu ve birtakım temel özellikler geliyor.*"[18] *Bireyci yapının günümüzdeki en yüksek gelişimini meydana getiren İngiliz'lerle Kuzey Amerikalılardır.*"[19] "*Asya halkıyla Avrupa'nın doğu ve güneyi, Afrika, Orta ve Güney Amerika ulusları bütüncü yapıya; Avrupa'nın batısıyla Kuzey Amerika toplumlarıysa bireyci yapıya bağlı*"dır.[20] "*Kamucu Yapı'ya mensup olan milletler Asya, Afrika, Güney Amerika, Türkiye ile Rusya da dahil olduğu halde Avrupa'nın bir bölümü ve özellikle güney ahalisi dayanak noktalarını kendilerinde bulamıyor, mensup oldukları sınıflara göre aile, cemaat, parti ve hükümetlerde arıyor. Bazen de eğitim ve öğretimdeki ilerlemelerine rağmen, üretim kabiliyetleri seviyesiz ve cılız cemiyetler meydana getiriyor. Ferdiyetçi Yapı'ya mensup olan unsurlar ise bu yapıdaki ilerlemeleri oranında dayanak noktalarını kendilerinde buluyor, üretim kabiliyetleri yüksek, müteşebbis ve müstakil cemiyetler teşkil ediyorlar.*" Kamucu yapıya mensup ülkelerde "*en hürriyetperver kanunlara rağmen şahsi istiklal serpilemediği halde*" bireyci yapıların egemen olduğu ülkelerde "*bu istiklal özellikle özel teşebbüste kökleşiyor.*"[21] Bireyci toplumların yapılarını belirleyen iki özellik "*adem-i merkeziyet*" ve "*teşebbüs-i şahsi*"dir (karşıtı siyasette "*idari merkeziyetçilik*" ve toplum düzeyinde "*kamucu*" yapı). "*Maddi çalışmanın gevşekliğinden çıkan bütüncü yapı, kendine bağlı olanları üretimden çok tüketime sürüklediği için sosyal yetenek ve kişiliğin gelişmesine engel*(dir). *Bu yüzden bireyi; aile, topluluk, parti ve hükümete, yani kişileri birbirine bağlıyarak, dayanak noktalarını hep kişilikleri dışında aramak zorunda kalan insanlardan kurulu duruk bir toplum yaratıyor. Maddi çalışmanın sıkılığından doğan bireyci yapı ise kişisel girişkenlikle (teşebbüs-i şahsi) etkin bir üretim doğurarak, sosyal yeteneğin tam bir şekilde gelişmesini hazırlıyor ve bütüncü yapılarda olduğu gibi, kişiyi kişiye değil, özel mülkiyeti doğuran çetin ve etkin bir tarımla önce toprağa, sonra da diğer üretim uğraşlarına bağlıyarak, dayanaklarını kendi kendilerinde bulan bağımsız ve üstün kişilerden kurulu bir etkin toplum yaratıyor... Bireyci yapılarda, insan tuttuğu işin gerektirdiği bilgiyi çalışma hayatında deneyle kazanıyor*", "*gözlem ve deneyle daha yakından ve daha çok ediniyorlar.*"[22]

Prens Sabahattin getirdiği kamucu ve bireyci toplum yapısı ayrımı ile sadece Batı ile Batı-dışı ülkeleri ayırmamakta, Batı ülkeleri içinde de Anglo-Amerikanlara üstünlük vermektedir. Bu sınıflamada önemli olan sadece Doğu ile Batı arasındaki ilişkilerde Batı üstünlüğü değildir, Batı içinde de Anglo-Amerikalılara üstünlük ve-

---

18 Prens Sabahattin, *Türkiye Nasıl Kurtarılabilir?*, s. 35.

19 Prens Sabahattin, *a.g. e.*, s. 42.

20 Prens Sabahattin , *a.g.e.*, s. 43.

21 Prens Sabahattin, *Görüşlerim*, Buruc Yayınları, İstanbul, 1999, s. 146.

22 Prens Sabahattin, *Türkiye Nasıl Kurtarılabilir?*, s. 40.

ren bir farklılaşmanın getirilmiş olmasıdır. "*İngiliz medeniyetini büyük bir medeniyet haline getirenler, Norman müesseselerini yaşatan siyasetçileri değil, çiftliklerinin idaresini bizzat yürüterek işleri başından asla ayrılmayan ve emri altındaki köylülerin maişet tarzına -sanki aileden birisiymiş gibi- faydası dokunan centilmen sınıfıdır... Sanayiin ziraaten daha çok kazandıracağı tarih gelir gelmez özel teşebbüsleriyle derhal bu yeni dünyaya da atılıp İngiltere'nin insanlık dünyasında halen gıpta uyandıran o büyük sanayi kuruluşlarına ateşler püskürten, ticarethanelerine altınlar saçtıran, buhar kuvvetini tekellerine geçirircesine benzeri görülmemiş bir ticaret filosuyla küçük bir ada halkını okyanuslara hakim bir duruma getiren işte bu centilmen sınıfıdır.. Kuzey Amerika'daki o korkunç faaliyetin kaynağı ise aynı ailenin, Atlas Okyanusu'nun öbür kıyılarına sürdüğü gürbüz bir filiz değil mi?*" Avustralya'daki Anglo-Saksonlar da "*emirleri altındakilere kazanma ve yükselme yollarını bilfiil öğretiyorlar.*"[23] Bu bireyci yapı sayesinde "*Amerika Birleşik Devletleri'nin kuzeyinde zirai bütün sahalarda bugün eski dünyanın sanayiine karşı galip sıfatıyla bir rekabete kalkışan koskoca bir sanayi dünyası parladı.*"[24] "'*Bireyci yapı' kişisel yükselme ve bağımsızlığa doğru kesin bir gidişe yol açmaktadır. Özel hayatı yönetim hayatına üstün kılan ve ortaya en keskin bir sosyal üstünlük çıkaran ana etken de işte bu kişisel bağımsızlığı doğuran sosyal akım. Bu akımsa, hareket noktası bütünüyle 'manevi' olan bir fikir aydınlanmasından değil, etkin bir maddi çalışma, hayatın değişen ihtiyaçlarına her zaman uyabilmek için gittikçe gelişen bir üretim ve bunların geliştirdiği sosyal özellikten doğuyor.*"[25] "*Zamanlarının en aydın çevrelerinin örneği olan sosyal toplulukların, fikir gelişmelerine rağmen, birer birer yıkılmış olmaları*" "*Yalnız fikir üstünlüğünün toplumsal üstünlüğü sağlayamadığını, sosyal gelişmenin ana etkeni olmadığını göstermek*"tedir.[26] "*İngiliz gençleri, Fransızlara oranla, okullarından aşağı yukarı yarı bilgisiz olarak çıkıyorlar. Oysa, pratik yaşayış alanına girince, birinciler ikincilere oranla ne kadar büyük bir güç meydana getiriyorlar.*"[27] Prens Sabahattin Batı içinde Anglo-Saksonlara sadece toplum modeli olarak değil toplum düşüncesi (sosyoloji) açısından da üstünlük vermektedir. Doğrudan İngiliz siyasetini savunamaması nedeniyle belli bir sosyoloji anlayışının savunuculuğunu ve sözcülüğünü yapmaktadır.[28]

---

[23] Prens Sabahattin, *Görüşlerim*, s. 150-151.

[24] Prens Sabahattin, *Görüşlerim*, s. 151.

[25] Prens Sabahattin, *Türkiye Nasıl Kurtarılabilir?*, s. 39.

[26] Prens Sabahattin, a.g.e., s. 39.

[27] Prens Sabahattin, a.g.e., s. 39.

[28] İngilizler kendi çıkarlarının gereği olarak adem-i merkeziyetçilere destek vermiştir. Bu siyaset İngiltere'nin Balkanlar, Kafkaslar ve Ortadoğu'daki çıkarlarının savunulmasını kolaylaşacaktır. Balkanlarda, Doğu Anadolu'da ve Doğu Karadeniz'de, Ortadoğu'da bazı toplumların Osmanlı karşıtı olarak İngiliz ileri karakolları haline getirilmesi planlanmıştır. Ancak İttihatçılar bu girişimi önce Rumeli'deki etkinlikleri ile başarısızlığa uğratmışlar, diğer cephelerde de bu girişimlere direnerek karşıt bir örgütlenme içine girmişlerdir. İttihatçılar İngiltere ile uzlaşmanın mümkün olmaması nedeniyle Almanlarla ittifak yapmak zorunda kalmışlardır.

Prens Sabahattin 1902'de yapılan Jön Türk Kongresinde adem-i merkeziyetçi ve yabancı müdahalesini talep eden siyasi görüşlerine Le Play sosyolojisi çerçevesinde bir dayanak bulmuştur.[29] Bu kongre de Jön Türkler kesin bir biçimde merkeziyetçiler ve adem-i merkeziyetçiler olarak birbirinden ayrılmıştır.[30] Prens Sabahattin toplumsal yapı yaklaşımından hareket ile bir yandan mevcut Batıcılaşma siyasetinin eleştirisini yaparken, diğer yandan İngiliz modelini öne çıkarmak istemektedir. Getirilen bireyci-kamucu toplum ayrımıyla Osmanlı'nın imparatorluk siyasetini ve Batıcılaşma girişiminde devletin öncülük ve sözcülüğünü (çeşitli siyasetlerle işbirliği imkanları) eleştirmektedir. Bu nedenle belli bir toplumsal değişme ve ilerleme anlayışını savunmaktadır. Prens Sabahattin'e göre "*Hangi ülkede, özel ve yönetimsel hangi çevrede olursa olsun, gelişme... bireyci yapı doğrultusunda yürümekle mümkündür.*"[31] "*Ama bireyci yapı doğrultusunda yürümek batılılaşmak demek değildir. Çünkü batıda da bireyciliğin etkisi üstün bulunmakla birlikte, iki büyük yapı, kendilerinden ayrılan dallarla birlikte karşı karşıya gelmiş ve Avrupa'nın çeşitli ülkelerinde karışmış halde bulunuyor.*"[32] "*Ulus ve hükümet şeklinin ayrılığına rağmen, aynı yapı her yerde aynı sonucu veriyor.*"[33] "*Bütüncü yapı*"larda "*yönetim şekli; 'mutlakiyet', 'meşrutiyet', 'cumhuriyet'... hangisi olursa olsun sonuç hep aynı; siyasi zorbalık, sosyal yoksunluklar. Bu yüzdendir ki yalnız hükümet şekli ya da yasalarımızın değişmesiyle gerçek bağımsızlığa ulaşamayacağız*", "*çünkü yönetim hayatını doğuran özel hayatın, yani sosyal yapımızın izlediği doğrultu; dün ne ise bugün de o.*"[34] "*Bu doğrultu değişmedikçe, yönetim hayatında -hangi şekilde olursa olsun- yapılacak 'ıslahat' hep yüzeyden ve ister istemez kısır olacaktır.*"[35] Tanzimat'tan itibaren Osmanlı aydınları devletin sorunlarına siyasi düzeyde çözüm aramışlar, bu yönde belli değişiklikleri gündeme getirmişlerdir. Osmanlı'nın son dönemine kadar toplum kimliğini Batılı yönde değiştirmek ve Batı kimliğini almak söz konusu değildir. Amaçları Batı karşısında güçlenmek ve imparatorluk siyasetini restore etmektir. Radikallikleri de buradan kaynaklanmaktadır. Devletin toplum ile bir sorunu yoktur. Bu nedenle yeni siyaset arayışlarına bağlı olarak toplum kimliğini de bu yönde tanımlamaktan kaçınmamışlardır. Buna karşılık ilk defa Prens Sabahattin ve izleyicileri toplum ile devlet arasındaki ilişkiyi birbirine karşıt ve uzlaşmaz olarak gör-

---

29 Prens Sabahattin'in kurduğu veya dolaylı olarak etkili olduğu bütün örgütlenmeler İngiliz desteği ile "darbe" yapmayı ve bu yolla karşıtlarını tasfiye etmeyi amaç edinmiştir. Bunda kimi zaman da başarılı olmuşlardır.

30 Ermeni, Arnavut ve Arap aydınları genellikle "adem-i merkeziyetçi" grubun içinde yer almayı tercih etmişlerdir. Böylece iktidara geldikleri takdirde kendi yaşadıkları bölgelerde özerk bir yönetimin (sonrası bağımsızlık) kurulmasını sağlamayı planlamaktaydılar.

31 Prens Sabahattin, *Türkiye Nasıl Kurtarılabilir?*, s. 42.

32 Prens Sabahattin, a.g.e., s. 42.

33 Prens Sabahattin, a.g.e., s. 38.

34 Prens Sabahattin, a.g.e., s. 37.

35 Prens Sabahattin, a.g.e., s. 38.

müşler, devletin yeni siyasi seçim arayışlarına karşıt bir biçimde toplumu, toplumsal yapıyı öne çıkarmışlardır. Bu bir yerde toplumu devletten bağımsız ve devlete karşıt siyasal bir kurum olarak öne çıkarma girişimidir. Ancak bu "kamusal" düzeyde toplumun öne çıkarılması biçiminde değil, devletin dışında "bireysel" düzeyde belli bir toplum modeline ve siyasete bağlanmak biçimindedir. Toplumu, toplum kimliğini devletin karşısına bağımsız siyasi bir yapı olarak konulması sorunların çözümüne olan bakış açısını da belirleyecektir.

Prens Sabahattin ve Türkiye'nin Toplum Yapısının Değişme Yönü: Eğitime Verilen Rol

Prens Sabahattin'in bağlandığı Le Play düşüncesi kendisini "sosyoloji"den ayırarak "sosyal bilim" (Science Sociale) olarak anılmayı tercih etmiştir. Bu ayrım Kıta Avrupası ile Anglo-Amerikan düşüncesi arasındaki ayrıma tekabül etmektedir. Prens Sabahattin sosyolojiyi toplumsal olayları açıklamaktan uzak, soyut, hayali "sosyal felsefe" olarak görmekte, "sosyal bilimi" ise "kimya kadar pozitif" (uygulamaya dayalı) bir bilim olarak tanıtmaktadır. Sosyoloji toplumsal olayları toplumsal yapının temelinde görürken, Prens Sabahattin'in bağlı olduğu okul toplumsal yapıyı toplumsal olayların nedeni olarak görmektedir. Hukuk, ahlak, iktisat gibi çeşitli toplumsal görünüşler toplumsal yapıyı belirlememekte tam tersine toplumsal yapıdan kaynaklanmaktadır. Buradan Türk toplumunu değiştirmek için önce toplumsal yapının değişmesi gerektiği görüşü öne sürülecektir. Uygulamalı çalışmalar da toplumsal yapıyla ilgili bu yönde bilgi sağlama ve toplumsal yapı üzerinde etkili olma çabasının ürünü olacaktır. Prens Sabahattin *Türkiye Nasıl Kurtarılabilir?* çalışmasında "*kişisel girişimin*" geliştirilmesini, memurlar sınıfının daraltılmasını, "*konfederatif bir devlet modeline*" geçilmesini, "*cemaatçi toplumun yerini bireyci toplumun almasını*" önermiştir. Prens Sabahattin'e göre Türkiye'nin sorunu yönetim sorunu değil, kimlik ve toplumsal yapı sorunudur. Değiştirilmek istenen doğrultu da bu yönde olmalıdır. Toplumsal yapımız olan "'*bütüncülük*' hükümeti hep bireylere üstün kılıyor.[36] "*Özel hayatında bağımsızlık ve gelişmesini sağlayacak etkin bir üretimi, sağlam bir düzeni olmayan bu yüzden bireyleri kendilerini yönetmekten büsbütün yoksun kalan bir toplum, yönetim hayatını tam anlamıyla denetim altında*" bulunduramıyor.[37] "*Kanun kuvvetiyle bir ülkeyi kurtarmanın imkansızlığı bugün hukukçular nazarında da kabul edilir bir gerçek şeklini aldı. Demek Mebuslar Meclisi'nin hatasız bile olsa ülkenin tek ümidi haline gelmesi kesinlikle muhal!*" [38] "*Dünkü kötülüklerin gerçek sorumlusu Abdülhamid olmadığı gibi bugünkü kötülüklerin gerçek düzenleyicileri de hürriyet kahramanları değil! Kötülüğün asıl*

---

[36] Prens Sabahattin, *Türkiye Nasıl Kurtarılabilir?*, s. 38.

[37] Prens Sabahattin, a.g.e., s. 38.

[38] Prens Sabahattin, *Görüşlerim*, s. 201.

kaynağı kendimiz; günahların esas merkezi, hayat tarzımız(dır)!"[39] Prens Sabahattin'e göre "*eğer hükümet reformları, hususi hayat reformlarını hedeflemezse ve reformlara ilk önce kendimizden başlamazsak, devlet müesseselerinin neresini ıslaha kalkışsak çalışmalarımız daima temelsiz kalacak, yıllar geçtikçe çöküş tehlikesi o oranda artacak*"tır. "*Kelimenin tam anlamıyla, üretim seviyemizin düşüklüğü, sosyal kabiliyetimizin yetersizliği ve süregelen bir şahsiyet yoksulluğu hep var*"dır.[40] "*Eğer sosyal kimliğimizi meydana getiren milli terbiye sağlam ve güvenilir bir vadide yürümez ve yürümesi için gerekli olan vasıtalara başvurulmazsa siyasi ıslahat projelerinin hepsi kağıt üstünde çürümeye mahkum olur*", "*bugünkü sefaletimiz kelimenin tam anlamıyla terbiyemizin çürüklüğünden ileri geliyor.*"[41] Sorunların nedeni, "*özel hayatımızda, faydasız bir görenek; şahsiyetin, verimli ve meşru bir çalışmayla yükselmesine engel bir maişet tarzı ve bu tarzı nesilden nesle sürükleyen kötü bir terbiye!*"dir.

Prens Sabahattin'e göre dengeli ve gelişmiş bir toplum oluşturabilmenin ana şartı, bireylerdeki kişisel yetenekleri açığa çıkartan ve kişilerin özgüvenlerini arttıran bir değişiklik yapmaktır. Bu değişik bir yönetim biçim değişikliği değil, toplumsal yapı değişikliği olmalıdır. Sorunların temeli "*genel hayatımızda yani hükümet teşkilatımızda: Özel hayatımızdaki tembelliği genel hayatımıza geçiren, mahalli ihtiyaçlarımıza asla uymayan, çok masrafla az iş gören ve Türkiye'yi baştan başa bir sefalet diyarına çeviren Merkeziyet!*"tir.[42] "*Bütüncü yapılarda yönetim biçimi; ister mutlakiyet, ister meşrutiyet, isterse cumhuriyet olsun sonuç hep aynıdır; siyasal zorbalık ve sosyal yoksulluklar*"[43] oluyor. "*Batılılaşmak fikri, ülkemizi Batı'nın 'maddi' ve 'manevi' araçlarıyla donatmak anlamında ele alınıyor ve sanıyoruz ki en gelişmiş ülkelerde olduğu gibi Türkiye'nin şoseler, demiryolları, limanlar, kanallar, diretnotlar, okullar ve kitaplıklar, bankalar vb. gibi kurumlar meydana getirecek olursak Türkiye'yi Batı'nın uygarlık düzeyine yükseltebiliriz.*"[44] "*Batı, çağdaş uygarlık araçlarını, bilimsel ve endüstriyel buluş ve üretimlerini ve bunların çıkış kaynağı olan sosyal yapısını başka bir çevreden almamış, onları kendisi meydana getirmiştir.*"[45] "*Oysa, yalnız yüzeyden bayındırlaştırma yollarını edinmekle ulaşacağımızı sandığımız Batı uygarlığını doğuran yapı; özel hayatı yönetim hayatının, devletin koruyuculuğu, gözcülüğü ve baskısı altında bulunduran 'bütüncü' akımın değil, tersine, yönetim hayatını, özel hayatın gözcülüğünde bulunduran 'bireyci' akımın ürünüdür.*"[46] "*Batılılaşmak adı altında izlemek istediğimiz doğrultu bizi kötülüklerin yırtıcı pençe-*

---

[39] Prens Sabahattin, a.g.e., s. 207.
[40] Prens Sabahattin, a.g.e., s. 179.
[41] Prens Sabahattin, a.g.e., s. 43.
[42] Prens Sabahattin, a.g.e., s. 208.
[43] Prens Sabahattin, *Türkiye Nasıl Kurtarılabilir?*
[44] Prens Sabahattin, a.g.e., s. 42.
[45] Prens Sabahattin, a.g.e., s. 44.
[46] Prens Sabahattin, a.g.e., s. 44.

sine düşüren o eski doğrultudan başkası olmuyor.. Ama iki yapıyla karşılaştığımız zaman bireyciliğin, bütüncülüğe karşı o kesin ve mutlak üstünlüğünü görüyor ve genel rekabetin bu kadar güçlendiği bir zamanda, birinci yapıyla hiçte ikinci yapıya karşı çıkılamayacağını açıkça anlıyoruz. Bu durumda izlenmesi gereken yolun bireycilik doğrultusu olacağı bes-belli(dir)."[47] Bireycilik denilmektedir ama bunun yerine Anglo-Amerikan yandaşlığı denilince de değişmemektedir.

Prens Sabahattin'e göre mevcut toplumsal yapı, ilerlemeye engeldir. Buna karşılık bireyci yapıyı beslemekte olan Anglo-Sakson terbiyesinin üstünlüğünden övgü ile söz etmektedir.[48] Ancak Prens Sabahattin açıklamalarının veya rolünün bir özelliği vardır. Toplumların bu tür bireyci-kamucu ayrımı coğrafi koşullara bağlıdır. Prens Sabahattin'in kuramının çelişkisi buradadır. Toplum yapısı, toplum kimliği eğer coğrafyanın ürünüyse Türkiye'nin coğrafi şartları değişmeyeceğine göre bizim bireyci toplum yapısına geçmemiz mümkün değildir. İklim, toprak gibi çevresel faktörler, fiziki yapı sadece toplumların tiplerini/özelliklerini belirlemiyor, gelecekleriyle ilgili kaderlerini de belirliyor. Bu anlamda Türkiye'nin veya Batı-dışı toplumların bulundukları fiziki koşulları, dolayısıyla toplumsal sorunlarını kendi gücüyle aşması mümkün değildir. Bunun için belli bir eğitimden geçirilmeleri, Anglo-Sakson terbiyesi edinmeleri şart olacaktır. *"Ferdiyetçi Yapı ürünü olan özel teşebbüsü ülkemizde besleyecek terbiye, bugün özellikle İngiltere ve Kuzey Amerika'da uygulanıyor"*[49]. *"Bizde yürütme gücünün istibdat ve tembelliğini, şahsi hürriyet ve teşebbüsle değiştirecek işlek bir sınıf yok."*[50] *"Bugünkü merkeziyet ile zulüm, şüphe yok ki, terbiye tarzımızdan doğan aczin mahsulü... Dayanak noktalarını kendilerinde bulamayan bu aciz ümmet, onu normalde aile, cemaat ve hükümetlerinde arar.*[51] *"Yalnız bir anatomik yapının, kendisinden büsbütün ayrı diğer bir anatomik yapıya dönüşmesi imkansız olduğu halde; bir sosyal yapıdan-gerekli koşullar altında- diğer bir sosyal yapıya geçmek, tersine pek mümkün"dür.*[52] Çözüm *"Teşebbüs-i Şahsi"*, *"Teşebbüsü Şahsiyi kolaylaştıracak idare tarzı? Adem-i Merkeziyet"*tir.[53] Baykan Sezer'in değerlendirmesiyle *"Sabahattin Bey toplum yapısına önem verir gözükmektedir. Ancak yine kendisine göre ana kayıtlayıcı öğe toplum yapısı değil, özel girişimdir. Özel girişimin yarattığı girişken, yetkin ve yetenekli kişilerdir. Belli toplum yapıları ise söz konusu kişilerin gelişmesine izin vermesi, elverişli ortamın yaratılması açısından önem kazanmaktadır."* "Böylece "Türkiye'nin sosyal gele-

---

47 Prens Sabahattin, a.g.e., s. 45.

48 Prens Sabahattin, *Görüşlerim*, s. 154.

49 Prens Sabahattin, a.g.e., s. 174.

50 Prens Sabahattin, a.g.e., s. 139.

51 Prens Sabahattin, a.g.e., s. 140.

52 Prens Sabahattin, *Türkiye Nasıl Kurtarılabilir?*, s. 35.

53 Prens Sabahattin, *Görüşlerim*, s. 78.

ceği memur adayı aydınların çoğalmasında değil üretim işlerini girişkenlikleriyle ilerleterek, sosyal çevremizi değiştirecek etkenlerin yetişmesine bağlı" bulunmaktadır.[54] "*Bundan dolayı umum mekteplerimiz müteşebbis ve müstahsil insanlar yetiştirecek bir hale getirmeyi*" *amaçlamamız gerekmektedir.*"[55] "*Bireyci yapıya geçmek, ilkece bir eğitim sorunu*"*dur. Ancak "bir toplumda eğitimi yapan ve onu düzenleyen ise aile*"dir. Bu nedenle "*bireyci aileler kurmak gücünde olan kız ve erkekler yetiştirmek*" *yolunu tutmamız gereklidir. Bunun içinse "Science Sociale ve İngiliz okullarının eğitimsel koşullarından esinlenerek kurulacak eğitim kurumları", "Anglo-Sakson eğitim çevresinden, özel hayatının kurumlarından yararlanılması" ile "bu yollarla yetişecek gençlere, toprağa güçlüce yerleşecek, bağımsızlıklarını kendi çalışmaları ile yaratmaya hazırlayacak gerekli kolaylıkların gösterilmesi" zorunludur.*"[56] Prens Sabahattin toplumsal gelişme için teorik öğrenimin yeterli olmadığını, pratiğe ve bireyciliğe yönelik bir eğitim anlayışının gerektiğini, bu eğitim modelinde ailenin de en az okul kadar önemli bir göreve sahip olduğunu belirtmektedir. Prens Sabahattin'e göre bireyci eğitim, toplumsal yapının değişmesi için gerekli olan en önemli unsurlardan biridir. Ailelerin çocuklarını girişimciliğe, "birey olmaya" teşvik etmeleriyle mevcut toplumsal yapıda belli değişiklikler ortaya çıkacaktır.

Prens Sabahattin göre toplumsal yapının değişme yönü ve sorunların çözümü bireyci yapıya geçiş ve özel girişimcilik yönünde olmalıdır. Prens Sabahattin Osmanlı toplumunun gelişebilmesi için, ferdiyetçi bir yapıya geçmesi gerektiği görüşündedir. Adem-i merkeziyetçilik, ferdiyetçi yapıya geçilirken, devlet düzeninin yenilenmesinde temel ilke olacaktır. Bu yeni idare biçimi İngiliz ve Amerikan örneğine uygun bir âdem-i merkeziyet modeli olabilir. Buna göre yapılacak ıslahatla, bütün tebaayı içine alan bir âdem-i merkeziyet uygulanmalıdır. Prens Sabahattin Osmanlı bütüncülüğüne ve merkeziyetçiliğine karşı birey merkezli bir sistem olarak konfederatif devlet örgütlenmesini ve yerel yönetimlerin kuvvetlendirilmesini (merkezi bürokrasinin eleştirisiyle) önermiştir. Yerel yönetimlerde yönetici olarak görev alacak kişilerin devlete bağlı atanmış memurlar olarak görevlendirilmesi yerine o bölgenin yerleşik insanları arasından seçilmesi, güvenlik güçlerinin de merkezi yönetimden yerel yönetimlere devredilmesini ve eğitimin yerel yönetimlere bırakılması gerektiğini savunmuştur. Prens Sabahattin merkezi devlet örgütlenmesini toplum ve devlet üzerinde bir yük olarak görmektedir. "Memurlar devleti" olarak gördüğü devlete karşı kişisel girişimciliği (teşebbüs-i şahsi) savunmaktadır. Ancak Prens Sabahattin göre eğitim girişimci insanın yetişmesinde biricik vasıtadır. Bu nedenle eğitimin üretici, girişken insanı yetiştirecek biçimde yeniden organize

---

[54] Baykan Sezer, "*Türk Sosyologları ve Eserleri -I*", s. 86.

[55] Baykan Sezer, a.g.m., s. 81.

[56] Prens Sabahattin, yorumlayarak aktaran Baykan Sezer, a.g.m., s. 86.

etme gereğini savunur. Memur ve tüketici insan değil, "üretici" ve "girişimci" insan, Prens Sabahattin'in öngördüğü doğrultuda toplumu dönüştürecek, beklenen insandır.[57]

Prens Sabahattin'e göre milliyetçilik, liberallik veya sadece sosyalist olmak bizi ileriye taşımayacaktır. Prens Sabahattin ve izleyicileri bütüncül toplum yapısının bir başka biçimde değişmesini mümkün görmedikleri için terbiyeyi/eğitimi öne çıkarmaktadırlar. Prens Sabahattin bireyci yapıyı sadece işletmeci bir sınıfın doğması için değil, aynı zamanda "çıkmaz bir yola saplanıp kalan" kamucu toplum yapımızın, kültürümüzün, edebiyatımızın gelişmesi için de gerekli görmektedir. Bunun için hem şehirli hem de köylü ailelerin, çocuklarının gelişimi için çaba gösterilmelidir. "*Her şeyin başı eğitim!*", "*eğitim şart!*"tır. Bu durumda birilerinin gelip bizi terbiye etmesi beklenecektir.[58] "*Batı'nın bu başarısı önünde bütüncü yapıyla tanımlanan Doğu için, Batı'da yeteneksiz kişilerin girişim sahibi kişiler yanında geçimlerini sağlamalarına benzer bir yol tutmaktan başka bir şey kalmamaktadır.*"[59] Prens Sabahattin'e göre kamucu toplum yapısını doğuran coğrafya özellikleri değişmeyeceğine göre, olumsuz toplum yapısını ve kimliğimizi değiştirmek, sorunlarımızı kendi çabamızla (Türk toplum ve tarihine, coğrafyamıza dayalı olarak) çözmek mümkün değildir, bu nedenle Batılı bir devlet, özellikle İngiltere (veya ABD) ile ilişkili bir ilerlemeden söz etmek zorunda kalınmıştır. Prens Sabahattin sonuçta İngiliz aristokrasisinin İngiliz köylüsüne karşı oynadığı role benzer biçimde, İngilizlerin bize karşı oynayacağı rolden, yol göstereceğinden söz etmek zorunda kalmıştır. Doğrudan sözünü etmemek-

---

[57] Ziya Gökalp de eğitime önem vermektedir. Ancak Ziya Gökalp eğitimi "bireyin toplumsallaşması" açısından (Durkheimci görüşlere bağlanarak) ele almıştır ve ona göre eğitimin amacı milli kültüre göre yetişmiş "milli fertler"i yetiştirmektir. Milli fertler yetiştirmek de "milleti" oluşturmaktan başka bir şey değildir.

[58] Le Play, Emile Durkheim gibi Batılı sosyologların görüşleri Türkiye'de etkili olmuştur. Münif Paşa, Ali Suavi, Prens Sabahattin, Ziya Gökalp gibi Osmanlı aydınları bu görüşlerden etkilenmişlerdir. Bu dönemin Osmanlı aydınları (daha sonra Cumhuriyet aydınları için de aynı şey söylenebilir) toplum düzeninin eğitim ve iyi eğitilmiş kadrolar aracılığıyla düzelebileceği konusunda ortak bir görüşü paylaşmışlardır. Sosyolojiye duyulan ilgi de bir başka nedenle değildir. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nin 1 no'lu yayınının öğretmenlerin faydalanması için tercüme edilen "Sosyoloji" kitabı olması rastlantı değildir. "İlim ve Fen", "İlim ve Marifet (bilgi)" kelimelerine Tanzimat sonrasının yenileşmeci aydınları ayrıcalık ve üstünlük vermişlerdir. Ziya Gökalp de kültür ve uygarlık ile kurduğu ikilik ve ilişki çerçevesinde aydına ve eğitime özel bir rol vermektedir. Eğitim sosyolojisinin temel problemleriyle daha başlangıçtan beri yakından ilgilidir. Sosyologlarımızın bilim ve eğitim anlayışları arasındaki farklılık ve tartışmaları ayrı bir çalışmanın konusudur. Sosyologlarımız toplumu bir başka biçimde değiştirmenin mümkün olmaması, toplumsal düzeyde dayanacak bir sınıf ve örgütlenme olmaması nedeniyle bilime ve eğitime özel bir yer vermişlerdir. Sosyologlarımızın bilim anlayışları arasındaki değişme ve farklılıklar konusunda H. Bayram Kaçmazoğlu'nun *Sosyoloji Yıllığı*'nda yayınlanan bir çalışmasına dikkat çekerek bu konuyu geçiyoruz.

[59] Baykan Sezer, "Türk Sosyologları ve Eserleri I", s. 77.

tedir ama söz Amerikan mandacılığına kadar gitmektedir. Sonuçta İngiltere veya ABD gelip bizi adam edecektir.[60]

Prens Sabahattin ve bağlı olduğu okul toplumların yapılarını değişmez belli coğrafi özelliklere bağlı olarak açıklamaktadır. Topluma ve tarihe değişmez belli coğrafi özellikler yön verince bu koşulları aşmak veya değiştirmek de mümkün değildir. Değişmesi mümkün toplumlar arası ilişkiler yerine değişmez belli coğrafi koşullar toplumlara kimliklerini kazandırmaktadır. Bir başka deyişle bu görüşe göre toplumların kimlikleri ve sorunları kendi coğrafi ve toplum yapılarının ürünüdür denildiğinde, toplumlar arası ilişkiler sorunların kaynağı olmaktan çıkmaktadır. Toplumların kendi coğrafi yapı ve özelliklerini değiştirmesi mümkün olmadığına göre Doğu toplumlarının sorunların çözümü de mümkün değildir. Toplumlar arası ilişkiler farklılıkların ve sorunların kaynağı olmaktan çıkınca, o zaman sorunları olan toplumlar için sorunlarını çözmüş (üstün) belli toplumlarla kurulan tek olası ilişki ancak örnek almaktır. Başlangıçta "*toplumların oluşmasında coğrafya etkenlerinin başrol oynaması, toplumların kendi sınırları içinde kimliklerini ve gelişmelerini buldukları izlenimini güçlendirmektedir. Toplumlar arası ilişkiler gözden ırak tutulmaktadır... Toplumlar arası ilişkileri tartışma konusu yapmadan gerçekleştirilecek bazı iç düzenlemelerle sorunlara çözüm aranmaktadır.*"[61] Bu nedenle Prens Sabahattin ve izleyicileri toplumsal yapıya önem verir gibi görünmelerine rağmen sorunların çözümünde eğitime veya dışarıdan müdahaleye ağırlık vermek zorunda kalmışlardır.

Prens Sabahattin ve dolayısıyla Science Sociale ekolüne göre toplumsal yapılar arasında karşıtlık belirleyicidir. Toplumları ayırmak ve tasnif etmek için toplumsal yapı kavramı belli bir biçimde kullanılmaktadır. Toplumlar coğrafi temelde (bireyci ve kamucu toplumlar olarak) değişmez bir denge ve üstünlük içindedirler. Bu değişmez dengede bireyci yapıya üstünlük verilmekte, kamucu toplum yapısı olumsuz olarak tanımlanmaktadır. Batı-dışı toplumların üzerinde yaşadıkları coğrafya değişmediği için bu toplumların ilerleme ve gelişmeleri için Batı üstünlük ve müdahalelerine boyun eğmekten başka bir yol kalmamaktadır. Batı-dışı toplumların sorunlarının kaynağı kendi toplum yapıları olunca bundan kendi imkanlarıyla çıkış mümkün olmamaktadır. Bu nedenle dış müdahale doğallaşacak veya kendi rızamızla başka toplumların çıkarlarına uyum göstermek önemli olacaktır. "*Bizden adam olmaz*" anlayışı ile "*evrenselliğe*" verilen önem de bu nedenledir.

---

[60] Koca Reşit Paşa'nın yetiştirmesi olan Osmanlı Sadrazamı Fuat Paşa bunu herkesin bildiği bir sözle anlatmıştır. "Bir devlette iki kuvvet olur. Biri yukarıdan, biri aşağıdan gelir. Bizim memlekette yukarıdan gelen kuvvet (padişah) cümlemizi eziyor. Aşağıdan ise (halk) bir kuvvet hasıl etmeye imkan yoktur. Bunun için pabuççu muştası gibi yandan bir kuvvet kullanmaya muhtacız. O kuvvetler de sefaretlerdir." Bu anlayış günümüzde de değişmiş değildir. Türkiye'nin günümüzde değişmesinde AB ve ABD ile ilişkilere özel bir yer verilmesi boşuna değildir.

[61] Baykan Sezer, "Türk Sosyologları ve Eserleri I", a.g.e., s. 47.

Prens Sabahattin geleneğinden gelen çizginin topluma ve siyasete eleştirileri aynı yönde süreklilik göstermiştir. Günümüzde Prens Sabahattin'in sosyoloji görüşlerini savunmakta güçlük çekilmesine rağmen siyasi mirası önemlidir. Prens Sabahattin kendini belli bir siyasetin sözcüsü, temsilcisi gibi göstermekten kaçınmış belli bir sosyoloji anlayışının sözcüsü gibi göstermiştir. Bu, savunduğu görüşlere uygun siyaseti doğrudan savunmakta güçlük çekmesindendir. İngiliz yandaşlığı bilinmektedir, ama o kendini bu yolla tanıtmak yerine belli bir sosyoloji/toplumsal yapı görüşünün sözcüsü olarak tanıtmayı benimsemektedir. Prens Sabahattin günümüzde her kesimden, sol, muhafazakar-liberal ve İslamcı çevrelerin gözde yazarıdır. Günümüz Türkiye'si için önerilen çok hukukluluk, liberallik, üretimin üstünlüğü, kimlik siyasetleri veya toplum kimliklerinin değişmezliği gibi pek çok görüşün ilk sahibi odur. II. Dünya Savaşı'ndan bu yana Anglo-Amerikan yanlısı olmak nerdeyse bir devlet siyaseti olmuş olmasına rağmen Prens Sabahattin'in görüşlerini devlet ideolojisi (resmi dünya görüşü) haline getirmekte zorlanılmaktadır.

2. ZİYA GÖKALP'İN TOPLUMSAL YAPI MODELİ: YÖNETEN-YÖNETİLEN AYRIMI VE TÜRKÇÜLÜK

Türk sosyolojisinde toplumsal yapı konusunu ilk defa gündeme getiren Prens Sabahattin'dir. Buna karşılık dönemin diğer bilinen etkili sosyologu Ziya Gökalp başlangıçta bu tartışmanın dışında görünmektedir. Ancak her ikisinin de konuyu gündeme getirmesinin nedeni Batıcılaşma siyasi seçimini doğrulamaktır. Osmanlı Batıcılaşması devletin Batı ile işbirliğine hazırlanması ile sınırlıdır. Batı örneğinde uygun olarak toplumu değiştirme söz konusu olmadan esas çaba devletin Batıcılaşması olmuştur. Bu nedenle Batıcılaşma girişimlerinin öncülüğünü ve temsilciliğini devlet üstlenmiştir. Osmanlı, Batı içindeki çelişki ve bölünmüşlükten yararlanarak kendi varlığını sürdürmeye çalışmıştır. Batıcılaşma Batı içinde ittifak yapabilecek çeşitli siyasi seçim imkanlarını göstermektedir. Osmanlı kadroları bu nedenle hem gündelik siyasete bağlı olmuş, hem de kendi içinde bölünmüştür. Bu bölünmüşlük bağlı oldukları siyasetler nedeniyle çoğu zaman uzlaşmaz bir karşıtlık biçimine bürünmüştür.[62] Batılı devletler arasındaki çekişme içinde Prens Sabahattin İngiliz

[62] Osmanlı öncelikle İngiltere'nin okyanuslara dayalı dünya egemenliğine karşı eski Doğu-Batı ilişki merkezlerini ve yollarını gündeme getirerek muhalefet eden Batı içindeki diğer merkezlere yaklaşmıştır. Bu önce Fransa sonra Almanya olmuştur. İngiliz siyaseti temelde Osmanlı karşıtlığı üzerine kuruludur. İngiltere kendi dünya egemenliğini tehdit eden bu işbirliği girişimlerini engellemek, en azından denetleyebilmek için geleneksel Doğu merkezlerine giden yolu elinde tutan Osmanlı ile ilişki kurmaya çalışmaktadır. XIX. yüzyılda Osmanlı'nın imparatorluk merkezi olarak elinde tuttuğu konum bu açıdan bir başka önem kazanmıştır. Osmanlı Batı için "*Doğu sorunu*"nun temel aktörü olarak görülmüş, Batı diplomasisinin (gizli-açık anlaşmaların) esas konusu olmuştur.

yanlısı bir siyaseti doğrulama çabasındadır. Osmanlı'nın Batı seçimini (Fransa ve Almanya ile işbirliği olanaklarını) dolaylı olarak tartışmaktadır. Prens Sabahattin Osmanlı imparatorluk siyasetine eleştiriler yönelterek, bütün kötülüklerin ve sorunların kaynağını kamucu toplum yapımızda bulmakta ve sonuçta sözü doğrudan İngiliz, Amerikan yandaşlığına getirmektedir. Türk toplum ve tarihinin kendisine ait bir dinamizmi ve potansiyelini yok saymaktadır. Ziya Gökalp ile Prens Sabahattin arasındaki ilk ayrım budur. Batıcılaşmayla ilgili görüşleri de bu anlamda karşıttır. Ziya Gökalp Batıcılaşma girişiminde Türk toplum ve tarihi özelliklerinin bir engel değil bir imkan olduğu görüşündedir. Bunun formülünü de kitabının başlığında özetlemiştir: *"Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak"*. *"Üç tarz-ı siyaset"* içinde önerilen Osmanlılığın yerini *"muasırlaşma"* almış, dünya içindeki yerimiz ve rolümüzden yararlanmamızı belirten Türkçülük ve İslamcılık Batıcılaşmanın dayanağı olmuştur. Ziya Gökalp'in Türk toplum tarihine olan ilgisi de bu yöndedir.

Toplum modelleri insanlığın yaşanmış deneyleri olmaktan çıkıp ulaşılması gereken soyut, değişmez şemalara dönüşünce toplumlar arası ilişkilerden kopuk belli bir toplum modelinin ve siyasetin üstünlüğü savunuculuğuna destek olmaktadır. Bu durumda bizim neyin mirasçısı olduğumuz ve hangi görevi/siyaseti üstleneceğimiz de belirsiz kalmaktadır. Getirilen toplum modelleri/tipleri tarihten kopuk zoraki yakıştırmalar sonucunda cansız kalıplara dönüştürülmektedir. Prens Sabahattin toplumsal yapı konusunu gündeme getirerek İngiltere'nin üstünlüğünü ve öncülüğünü belli bir toplum modeli çerçevesinde savunmuştur. Prens Sabahattin Türk toplum ve tarihini önemsememiştir. Prens Sabahattin'in *"bireyci/Anglo-Amerikan toplum tipi"*-*"kamucu/Doğulu toplum tipi"* ikiliği şeması İngilizlerin Avrupalı dostlarını Doğulu saymak şaşkınlığı bir yana, Türk toplum tarihinin deneyimlerini ve birikimini dışlayarak sonuçta doğrudan İngiliz siyasetini eklemlenmeye dönüşmüştür. Ziya Gökalp bu tür oyunlara gelmemiştir. Ziya Gökalp imparatorluğun vermiş olduğu imkanlarından yararlanarak toplum birliğini amaçlamakta ve bunu devlet aracılığıyla mümkün görmektedir. Türkçülük 1908 sonrasında Osmanlıcılık ve İslamcılık siyasetleri sonrasında siyasi düzeyde ortaya çıkmıştır. Geçmişteki Türkçülük hareketi kültürel olmaktan ileri gitmemiştir. *Türk Yurdu* dergisi bu açıdan Mehmet Emin'den Ahmet Ağaoğlu'na, Yusuf Akçura'dan Ziya Gökalp'e, geniş bir Türkçü kadronun bir araya geldiği yer olmuştur. *Genç Kalemler* dergisinde yazan pek çok yazar da bu dergi çevresinde toplanmıştır. Ziya Gökalp *Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak* kitabıyla çeşitli fikir akımlarını bir sistem içinde uzlaştırmaya çalışmıştır. Seçilen siyasete bağlı olarak topluma yeni bir kimlik vermek yeni bir dünya görüşünün de gündeme gelmesine neden olmuştur. Bu yeni bir siyasetin yanında yeni bir edebiyatın da ortaya çıkmasını mümkün kılmıştır.[63] Ziya Gökalp mev-

[63] Ömer Seyfettin'den Halide Edip Adıvar'a, Yakup Kadri Karaosmanoğlu, Reşat Nuri Güntekin, Refik Halid Karay Cumhuriyet döneminin de öncü edebiyatçıları olmuşlardır. Yahya Kemal de bu yeni dünya görüşünü tarih ve milliyet kavramlarıyla doğrudan edebiyata taşımıştır.

cut siyaset akımlarının çizdiği çerçeve içinde yetişmiş ama o çerçeveyi bütünleştiren bir "model-formülle" yeni bir dünya görüşünün temsilcisi olmuştur. Ziya Gökalp, İttihat ve Terakki'nin devlete el koymasından sonra yeni bir dünya görüşünün oluşturulması gündeme gelmesiyle sosyoloji düzeyinde bu ihtiyaca cevap vermiştir. Batıcılaşma ve Osmanlı sorunlarına çözüm olacak esas değişme siyaset/devlet düzeyindedir. Ziya Gökalp'in sosyoloji anlayışındaki değişmeler siyasetle doğrudan ilişkilidir. İmparatorluğun yıkılması gündeme geldiğinde sorunlara yine siyaset/devlet aracılığıyla cevap aramıştır. Bunun için yine toplum içi çelişkiler yerine dünya içindeki yerimizden yararlanma çabasındadır. Yeni kurulan devletin tepeden inme belli devrimlere girişmesi de bu nedenledir. I. Dünya Savaşından İngiltere galip çıkmasına rağmen Türkiye'de Prens Sabahattin'in değil, Ziya Gökalp'in görüşleri önem ve etkinlik kazanmıştır. Prens Sabahattin "*İmparatorluk yıkılıp, ülkedeki sorunlar bir başka biçimde çözüldükten ve İngilizler bölgedeki çıkarlarını garanti altına aldıktan sonra siyaset sahnesinden çekilmiştir.*"[64] Yeni Türkiye'nin kuruluşundan II. Dünya Savaşına kadar olan dönemde Ziya Gökalp'in görüşleri geçerlidir. Ziya Gökalp'in görüşlerine muhalefet resmi dünya görüşüne muhalefet olarak görülmüştür.

Osmanlı döneminde *Genç Kalemler*'de başlayan Türkçülük akımı kendisini "*milli kültür*"ü arayan düşünsel ve toplumsal bir hareket olarak tanımlamıştır.[65] Edebiyat bu kültürün sadece bir yanıdır. Bu açıdan geçmişteki "*Servet-i Fünun*", "*Fecr-i Ati*" gibi edebiyat akımlarından ayrılmıştır. *Genç Kalemler*'de başlayıp *Türk Yurdu*'nda devam eden bu akım başlangıçta kendisini özelde "*yeni lisan*" genelde geleneksel ilişkilere karşıt "*yeni hayat*" ile (iktisadi, ailevi, sanatsal, felsefi, ahlaki, hukuki, siyasi çeşitli düzeylerde) tanımlayacaktır. "*Yeni Hayat*" ideali giderek kendini Türkçülükle yeni bir toplum ve yeni bir toplum bilincinin oluşturulması olarak ifade edecektir. Bu siyasi düzeyde Batıcılaşmayı (meşrutiyet devrimlerini) tamamlayan toplumsal bir köktenciliğe/devrimciliğe tekabül edecektir. Batıcılaşma ile siyasi düzeyde gündeme gelen hürriyet, eşitlik, kardeşlik ilkelerinin ötesinde topluma dayalı yeni bir dünya görüşü/kimlik oluşturulması bu nedenle önemli olmuştur. Osmanlı döneminde yeni hayatın/Türkçülüğün değerleri, toplumsal programı henüz bütünüyle açık değildir. Buna karşılık siyasi düzeyde bir tereddüt yoktur ve buna bağlı olarak geliştirilen belli bir yöntemi vardır. Ziya Gökalp'in yöneten-yönetilen ayrımına dayalı yeni bir toplumsal yapı modeli geliştirmesi Türkçülüğün toplumsal programını ortaya koyması açısından önemlidir. Bu toplumsal yapı modeli sayesinde

---

[64] H. Bayram Kaçmazoğlu, *Türk Sosyoloji Tarihi II*, Ankara, 2003, s. 222.

[65] Ziya Gökalp *Genç Kalemler*'de yazdığı "*Turan*" şiirinde hem belli bir yönü, hem de belli bir ideali tanımlamaktadır. "*Vatan ne Türkiye'dir Türklere, ne Türkistan/Vatan büyük ve müebbed bir ülkedir: Turan.*" Ziya Gökalp Türkçülüğü sadece bir lisan meselesi olarak görmemiştir, Türkçülüğün bütün mefkureleri, bütün programıyla ortaya konulması gerektiği görüşündedir. Turan şiiri geçmişi kapsayan "kurtarıcı" bir mefkurenin ilk ilanıdır.

Türkçülüğün temel yönelişi, amacı, ilkeleri, programı ve değerleri tanımlanır hale gelecektir.

XX. yüzyılın başlarında etkili olan ve Türk sosyolojisinin temel konularını ele alması ile tanınan Ziya Gökalp başlangıçta Prens Sabahattin'in başlattığı toplumsal yapı tartışmasının dışında gibi görünmektedir. Ancak Osmanlı'nın tasfiyesi sonrasında yeni kurulan devlete kimlik kazandırmak için toplumsal yapı kavramını kullanmasa bile bir toplumsal yapı modeli geliştirme çabasındadır. Yöneten-yönetilen, Osmanlı-Türk ikiliği ve ayrımını bu nedenle öne çıkarmıştır. Ziya Gökalp'te toplumsal yapı konusunun gündeme gelişi yeni kurulan devlete Osmanlı dışında yeni bir dayanak aramak içindir. Ziya Gökalp Osmanlı döneminde yazdığı *Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak* kitabında imparatorluk çerçevesinden yararlanarak mümkün siyasi seçim olanaklarını tartışmıştır. Birbirinden farklı ve karşıt olarak algılanan çeşitli siyasi seçim imkanlarını imparatorluk çerçevesinde uzlaştırmaya çalışmıştır. Farklı siyasi seçim olanaklarını ifade eden "*nüfuz daireleri*"nin üçünü de kabul ederek "*muasır bir İslam ve Türklüğü*" amaçlamıştır. Ziya Gökalp için Türkçülük kozmopolitliğe karşı İslamiyet'in ve Osmanlılığın gerçek dayanağıdır. Ancak Ziya Gökalp imparatorluğu sürdürmek mümkün olmayınca, Osmanlı'nın yıkılması sonrası yazdığı *Türkçülüğün Esasları* kitabında daha farklı görüşler öne sürmek zorunda kalmıştır.[66] Yeni Türkiye devletini savunmak ve Osmanlı'dan vazgeçmemizi açıklayabilmek için yöneten-yönetilen ayrımıyla/ikiliğiyle Türklüğü Osmanlı karşıtlığı temelinde tanımlamıştır.

Yeni Türkiye Devletinin Resmi Görüşü Olarak Türkçülük: Ziya Gökalp ve Türkçülüğün Değişme Yönü

Ziya Gökalp Osmanlı sonrası siyaset değişikliğini Batı siyasi seçimiyle birlikte temellendirmeye çalışmaktadır. Artık Türkçülük siyasetini Osmanlı imparatorluk çerçevesinde ve dışa dönük (Rusya Türkleri ve İslamiyet'le ilişkili) olarak savunmak mümkün değildir. Yeni dönemde Türkçülük Anadolu Türklüğü temelinde yeni kurulan devlete ve topluma kimliğini kazandırmakla sınırlıdır.[67] Ziya Gökalp toplum yapısı konusuyla bu açıdan ilgilidir. Anadolu merkezli ve Anadolu ile sınırlı bir Türkçülük görüşünün savunusu yapmıştır. Bu nedenle Türkçülüğü ülküsünün/siya-

---

[66] Ziya Gökalp'in Osmanlı'nın tasfiyesi sonrasında yaptığı çalışmaları ayrı bir biçimde değerlendirmek gerekmektedir. *Kürt Aşiretleri Hakkında Toplumsal Araştırmalar, Türk Töresi, Altın Işık, Doğru Yol, Türk Medeniyet Tarihi* ve *Türkçülüğün Esasları* çalışmaları 1923 yılında hazırlanmış veya yayınlanmıştır. *Türkçülüğün Esasları* kitabı adeta yeni dönemin siyasi-toplumsal bir programı gibi olduğu için öne çıkmıştır.

[67] Ziya Gökalp bir tür Türkçülüğün siyasi programını verdiği yeni çalışmasına *Türkçülüğün Esasları* adını vermiştir.

setinin büyüklüğü noktasından üç aşamaya ayıracaktır. (1) "*Türkiyecilik*", (2) "*Oğuzculuk/"Türkmencilik*" ve (3) "*Turancılık*". Osmanlı sonrası dönemin şartları içinde gerçeklik sahasında geçerli olan sadece "*Türkiyecilik*"tir.[68] I. Dünya Savaşı sonrasında yaşanan bozgunla birlikte Turancılığın çökmesi ve İmparatorluğun dağılmasıyla İttihat ve Terakki kadroları yurt dışına çıkmış ve önder kadroları Türkiye'ye dönememiştir. Türkiye'ye dönen İttihatçı kadrolar da Kurtuluş Savaşını yürüten kadrolarla olan iktidar mücadelesinde tasfiye edilmiştir. Türkçülükten vazgeçilmiş değildir ancak Türkçülüğün temeli artık Anadolu Türklüğüyle (son kalemiz olan Anadolu'nun savunmasıyla birlikte) sınırlıdır.[69] Yeni dönemde Türkçülüğün Anadolu Türk toplumuyla ve Türkiyecilik/ vatan ile özdeşleşmesi bir zorunluluk olarak görülmüştür. "*Kızıl Elma, gerçeklik sahasında değil, hayal sahasındadır.*"[70] Türkçülük ideali artık yeni (milli) devlet ile somutlaşmıştır. Bir arayış olmaktan çıkmıştır.

Ziya Gökalp "*Türkçülüğün Esasları*" kitabıyla yeni Türkiye devletinin siyasi seçimini açıklamak ve doğrulamak amacındadır. Yeni devlete Osmanlı dışında bir dayanak oluşturmak için "*Türk tipi*" ile "*Osmanlı tipi*" ikiliği getirmiştir. "*Osmanlı tipi*" ile "*Türk tipi*"ni her yönüyle birbiriyle uyuşmaz olarak görmüştür. Ziya Gökalp Osmanlı-Türk, yöneten-yönetilen ayrım ve karşıtlığından yola çıkarak toplumsal yapı görüşünü temellendirmeye çalışmaktadır. "*Osmanlı İmparatorluğu genişledikçe, yüzlerce milleti siyaset dairesine aldıkça, idare edenlerle idare olunanlar ayrı iki sınıf haline geliyorlardı. İdare eden bütün kozmopolitler Osmanlı sınıfını, idare olunan Türkler de Türk sınıfını teşkil ediyorlardı.*"[71] "*Türk tipi*" ile "*Osmanlı tipi*" her yönüyle birbirine zıttır. "*Türk tipinin her şeyi güzel, Osmanlı tipinin* her şeyi çirkindir." "*Niçin bu ülkede yaşayan bu iki karakter, Türk karakteri ile Osmanlı karakteri birbirine bu kadar zıttır? Çünkü Osmanlı karakteri Türkün harsına ve hayatına zararlı olan emperyalizm sahasına atıldı, kozmopolit oldu,* (yöneten) *sınıf menfaatini* (yönetilen sınıfın) *milli menfaatin üzerinde gördü.*"[72] Ziya Gökalp devlet ve toplum arasında her düzeyde ikiliklerden söz etmektedir. Aslında sadece ikilikten değil karşıtlıktan söz etmektedir. Ziya Gökalp'e göre yönetilen-yöneten ayrımı dilde, edebiyatta, ahlakta hatta bilginler arasında ikilik ve yabancılaşmaya neden olmuştur. Türkiye'de "*yanyana yaşayan iki müsiki vardır. Bunlardan birisi halk arasında kendi kendine doğmuş olan Türk musikisi, diğeri Farabi tarafından Bizans'tan tercüme ve iktibas olunan Osmanlı müsikisidir.*"[73] "*Edebiyatımızda da aynı ikilik mevcuttur. Türk edebiyatı halkın atasözleriyle bilmecelerinden, halk masallarıy-*

---

[68] Ziya Gökalp, a.g.e., s. 28.

[69] Bu nedenle kitabının adı "Milliyetçiliğin Esasları" değil, "Türkçülüğün Esasları"dır.

[70] Ziya Gökalp, a.g.e., s. 28.

[71] Ziya Gökalp, *Türkçülüğün Esasları*, MEB, İstanbul, 1970, s. 38.

[72] Ziya Gökalp, a.g.e., s. 30-38.

[73] Ziya Gökalp, a.g.e., s. 33.

la halk koşmalarından, destanlarından, halk cengnameleriyle menkıbelerinden, tekkelerin ilahileriyle nefeslerinden, halkın güldürücü fıkralarından ve halk tiyatrosundan ibarettir." "*Osmanlı edebiyatı ise, masal yerine ferdi hikayelerle romanlardan, koşma ve destan yerine taklitle yapılmış gazellerle alafranga manzumelerden mürekkeptir. Osmanlı şairlerinden her biri mutlaka, Acem devrinde bir acem şairine, Fransız devrinde bir Fransız şairine benzer. Fuzuli ve Nedim bile bu hususta müstesna değildir*". "*Ahlakta da aynı ikiliği görürüz Türk ahlakı ile Osmanlı ahlakı birbirine zıt gibidir.*"[74] Bu ikiliklerin ortadan kaldırılması halkçılık, devrimcilik, milliyetçilik gibi ilkelerin de gerekçesi olacaktır. "*Evvelce, Türkiye'de, Türk milletinin hiçbir mevkii yoktu. Bugün, her hak Türk'ündür. Bu topraktaki hakimiyet, Türk hakimiyetidir. Siyasette, kültürde, iktisatta hep Türk hakimdir. Bu kadar kat'i ve büyük inkilabı yapan zat, (Mustafa Kemal Atatürk) Türkçülüğün en büyük adamıdır.*"[75] Ziya Gökalp öncelikle Türk toplum tarihi açısından ortaya çıkan değişikliğin açıklanmasını üstlenmiştir. Yeni siyasi kadroların sözcülüğü yerine değişimin sözcülüğünü yapmakla yetinmiştir.

Ziya Gökalp'te toplumsal yapı konusu Türkçülük anlayışıyla birlikte gündeme gelmiştir. Yeni dönemde imparatorluk çerçevesinde ortaya çıkan eski görüşleri savunma olanağı yoktur. Türkçülük yeni dönemin koşulları içinde Osmanlı karşıtlığı temelinde yeni devletin savunulması ve açıklamasına dönüşmüştür. Batı da bu girişimleri desteklemiş ve bu yönde etkili olmaya çalışmıştır. Batı, (Türk toplumunu soymak ve sömürmek için değil) dünya egemenliğini sürdürmek, Doğu karsısında elde ettiği üstünlüğe süreklilik kazandırmak için devlet/siyaset düzeyinde Türkçülük görüşünü desteklemiştir. Yeni Türkiye devletinin kuruluşunda ve sonrasında da bu değişmemiştir. Batı geleneksel Doğu karşısında üstünlük sağlamasına ve Osmanlı'ya gerek duymamasına karşın Doğu halklarının hoşnutsuzluğunu denetim altına almak için yeni Türkiye'nin varlığına gereksinim duymuştur. Durumundan hoşnut olmayan Orta Asya ve özellikle Müslüman Doğu halklarına Batı dışında fakat Batı ile uyumlu toplum örneği olarak Türkiye gösterilmiştir. Bunun için Batı'nın sınırlarının Anadolu'yu da içine alacak biçimde genişletilmesi söz konusu olmamıştır. Türkiye'nin Batıcılaşması desteklenmiş ancak toplumun Batı kimliği alması söz konusu olmamıştır. Bu nedenle İngiltere yeni Türkiye'nin Anadolu'yla sınırlı Türkçülük görüşlerini savunmasından rahatsız olmamıştır. Bir başka Batı egemenlik ilişkisi öneren Sovyetler Birliği de Türkiye'nin Orta Doğu Müslüman halklar ile Orta Asya Müslüman halkları arasında bir duvar görevi görmesinden hoşnuttur. Türkiye sadece Müslüman Doğu halklarıyla değil Orta Asya Türklüğü ile de siyasi düzeyde bağlarını koparmıştır. Türkiye Batı-dışı toplumlara örnek olarak gösterilirken Batı-dışı toplumlarla (Orta Asya ve Orta Doğu Müslüman halklarıyla) ilişkiler kendi dışında

---

[74] Ziya Gökalp, a.g.e., s. 34- 35.

[75] Ziya Gökalp, a.g.e., s. 15.

Batılı devletler tarafından yürütülmektedir. Yeni dönemde Batıcılaşma vazgeçilmeyen siyasi seçim olmaya devam etmiştir. Ancak artık sadece devletin değil toplumun da Batı ile uyumlu olduğunu göstermek gerektiği için toplum kimliğinin de Batı toplum örneğine göre zorlanması gerekmiştir. Toplumun Batılılaşmasından/devrimlerden amaç kapitalist ilişkilerin toplumda egemen olmasının ötesinde geleneksel toplum kimliğinin (Batı kimliği almadan) Batı'ya uyumlu hale getirilmesidir. Artık sadece devletin değil toplum kimliğinin de Batıcılaştırılması amaçlanmıştır. Bu nedenle Türkçülükten vazgeçmeden Osmanlı'nın suçlanması başlıca kaygı olmuştur.

Ziya Gökalp Türk sosyolojisinde çoğu konuyu ilk defa formüle eden kişidir. Getirmiş olduğu toplumsal yapı modeliyle Osmanlı ile Türkçülüğü zıtlık ve uyuşmazlık içinde tanıtmıştır. Yeni düzenin özellikleri Osmanlı karşıtlığı üzerinden doğrulanmıştır. Ziya Gökalp'in görüşleri arasında bütünlük ve tutarlılık bu uyuşmazlık üzerine kuruludur. Bu nedenle yeni dönemin önde gelen konusu Türkçülüktür. Türkçülük yeni dönemin özelliklerine bağlı olarak biçimlenecektir. Ziya Gökalp'in yeni Türkiye devletinin sözcüsü ve savunucu sayılması bu nedenledir. Ziya Gökalp'in toplumsal yapı modelinin temel özellikleri nedeniyle, yöneten-yönetilen ikiliği temelinde Osmanlı-Türk karşıtlığı, kültür-uygarlık ayrımı ve dolayısıyla Türkçülük, köylülük, kültür ve uygarlık değişmeleri yeni dönemin gözde konularıdır. Bu konular aracılığıyla Türk toplum tarihinin en önemli dönüşümü açıklanmaya çalışılacaktır. Ziya Gökalp Cumhuriyetin kuruluşu ile devletimizin aldığı yeni eğilime kuramsal temel sağlama amacındadır. Bunun için Türk toplum ve tarihini belli bir toplumsal yapı modeli çerçevesinde ele almıştır. Gökalp toplumsal yapıyı Türk toplum ve tarihinin genel eğilim ve yasalarını belirleyen, genel ilişkilerini saptayarak sınıflandırmamıza ve genel bir görüş edinmemize yardımcı olan bir açıklama modeli olarak öne çıkaracaktır. Türk toplum ve tarihinin yöneten-yönetilen, kültür-uygarlık ikilikleri içinde gündeme getirilmesi Batı'ya yönelişimizin ve Batı siyasetiyle uyumlu ilişkiler kurmanın tartışma götürmez kanıtı olarak sunulacaktır.

Osmanlının yıkılması Türk toplum tarihi açısından yeni bir dönemin başlangıcıdır. Ancak temel siyasi yönelişimiz değişmemiştir. Ziya Gökalp bu siyasi seçimi birbiriyle ilişkili üç aşamada doğrulamaktadır. Açıklama kültür ve uygarlık ayrım ve ilişkisi aracılığıyladır. Gökalp'e göre kültür-uygarlık tarihimiz ayrılıklar yanında belli ortaklıklar da taşımaktadır. "*Milli kültürce ve dince birbirine yabancı bulunan cemiyetler, medeniyette, müşterek olabilirler*", "*medeniyet dairelerin de kendilerine mahsus coğrafi sahaları ve bu sahaların belirli sınırları vardır*", "*tarihi gelişmeleri de birbirinden ayrıdır.*"[76] "*Bir millet gelişmesinin yüksek noktalarına çıktıkça, medeniyetini de değiştirmek*

[76] Ziya Gökalp, a.g.e., s. 54-55

mecburiyetinde kalır... Bu hususta en çarpıcı örneği Türklerde görürüz. Çünkü Türkler sosyal gelişmelerinin üç ayrı merhalesinde birbirine benzemeyen üç muhtelif medeniyet zümresine girmek mecburiyetinde kaldılar: (1) *Türkler 'kavmi devlet' hayatı yaşarken, Uzak Doğu medeniyetine mensuptular.* (2) *Sultani devlet' devrine geçince, Doğu medeniyetine girmeye mecbur oldular."* (3) Bugün "*'milli devlet' devrine geçtikleri sırada da, içlerinde Batı medeniyetine girmek için kuvvetli bir akım*" belirdi.[77] Sonuçta Osmanlı karşıtı Türkçülük yeni dönemin zorunlu bir sonucu olmaktadır. Ziya Gökalp imparatorluğun yıkılması sonrasında Osmanlı ile Türkü birbirinden ayırarak Osmanlı'dan bağımsız yeni bir kimlik geliştirmeye çalışmıştır. Bu kimlik Batıcılaşma siyasi seçimiyle uyumludur. Gökalp'in buna getirdiği çözüm kültür-uygarlık ve yöneten-yönetilen toplum ayrımıyladır. Gökalp'e göre uygarlık uluslararası, buna karşılık kültür millidir. Bu ikilik ile Orta Asya'dan günümüze Türk kimliğimizi korumamız Osmanlı dışında açıklanırken, Batı siyasi seçimimiz de doğrulanacaktır. Ziya Gökalp devletin sorunlarının çözümü olarak çağa (Batı'ya) ayak uydurulması için eski düzenden yeni düzene geçilmesi gerektiği görüşündedir. Devlet ile toplum ayrımı görüşüyle Türkiye'nin toplum yapısı ve değerler sisteminin işleyişi hakkında bilgi edinmek ve değişmeler üzerinde etkili olmak amacındadır.

Ziya Gökalp'in en önemli yönünün "*mefkurecilik*" (Türk toplum ve tarihinin fikri, ideali, amaç ve gayesinin belirlenmesi) olarak tanımlanması rastlantı değildir. Ancak Ziya Gökalp'in diğer bir yönü de Türkçülüğü sistematik bir düşünce ve yönelim olarak temellendirmesidir. Ziya Gökalp sosyolojisinde toplumların temel değişme yönü "ümmetten millete" geçme olarak tanımlanmıştır. Türkiye'de sadece toplumun değil yönetici sınıfın da millileşmesi gerekmektedir. Gökalp'in aydın meselesini gündeme getirmesi, aydının halka gitmesi, halktan milli kültürü alarak toplumla bütünleşmesi görüşü bu açıdan önemlidir. Burada Türkçülük yönetici sınıfın millileşmesinde, yeni toplum kimliğinin oluşturulması ve geniş kitlelere yaygınlaştırılmasında aracı olmaktadır. Ziya Gökalp sosyoloji, sanat edebiyat, iktisat, üniversite, konservatuar, din gibi çeşitli kurumlara bu amaç ve gayenin oluşturulması ve yaygınlaşması açısından bakmıştır. Ziya Gökalp'in etkisinin sosyoloji dışında çeşitli alanları kapması, sonraki kuşakları da etkilemesi bakış açısının genişliği, belirlenmişliği ve açıklığındandır. Olayları ele alışında, değerlendirmede daha başlangıçta belli bir yöntem/bakış açısı sahibidir. Bu son dönem Türk toplum düşüncesinde ender rastlanan bir durumdur. Ziya Gökalp'in çevresinde belli gençleri "toplayıcılığı", onlara öncülüğü bu nedenledir. Gökalp belli bir akımın öncüsü ve sözcüsüdür. Türkiye'de pek çok kurumun birlikte yapamadığını Ziya Gökalp kendi başına üstlenmek zorunda kalmıştır. Bu nedenle farklı görüşleri öne sürenler bile o'ndan etkilenmiştir. Günümüzde de sosyologlarımızın hemen çoğunun Ziya Gökalp üzerinde bir

---

[77] Ziya Gökalp, a.g.e., s. 55-56.

değerlendirme yapma zorunluluğu duyması bu nedenledir. Yeni devlet kendi varlığını Ziya Gökalp'e dayarken aynı zamanda yeni bir toplum örgütlenmesi ve yapılanmasının yönü ve gereğini de belirtmiş oluyordu.

Ziya Gökalp'in yöneten-yönetilen ayrımı/ikiliği Türk toplum ve tarihinin gelişmesini ve yönelişini belirleyen bir açıklama modelidir. Türk toplum ve tarihi bu ikilikler ve çelişkiler içinde değişecek ve yenilenecektir. En son çizgide bu ikiliğin aşılmasıyla, yöneten-yönetilen, kültür-uygarlık uyumuyla çelişkiler aşılabilecektir. Ziya Gökalp'in yöneten-yönetilen ikiliği yeni dönem sosyoloji anlayışının da temelini oluşturmuştur. Yeni dönemde Batı dünya egemenliği çerçevesinde Türkiye dünya içindeki yerini ve rolünü değerlendirmek istemektedir. Söz konusu olan toplum yapımızı Batı örneğine göre değiştirmek, Batılılaştırmak değil, Batı yanlısı bir siyaset oluşturmaktır. Sorun toplum içi çelişkilerden kaynaklanmamaktadır. Dünya içindeki yerimiz ve rolümüzle ilgilidir. Buna uygun açıklama ve çözüm formülü Ziya Gökalp yöneten-yönetilen, kültür-uygarlık kuramıyla bulacaktır. Bu kuramla toplum kimliğimizi (Türklüğümüzü) değiştirmek söz konusu olmadan Osmanlı'dan vazgeçmemiz ve Batıcılaşma seçimimiz bir açıklığa kavuşacaktır. Öncellikle toplum kimliğimizden vazgeçmeden Batı yanlısı bir siyaset gütmemiz doğrulanmış olacaktır. Yöneten ve yönetilen veya kültür ve uygarlık birbirinden ayrı alanlardır. Yönetici/devlet düzeyinde toplum kimliğimize zarar vermeden Batı siyaseti gütmek mümkündür. Böylece toplum kimliği düzeyinde bir sorunla karşılaşmadan Batı uygarlık alanına geçmemiz mümkün olabilecektir.

Yeni Türkiye'nin Batıcılaşma seçimi ve Türkçülük siyaseti bulunduğumuz stratejik konumu değerlendirme çabasının ürünüdür. Ziya Gökalp'in sosyoloji anlayışı pratik çözümleri de içeren bir siyaset görünümü biçimindedir. Yeni Türkiye, Osmanlı sonrasında yeni gelişmelere ayak uydurabilmek için toplum olarak da kendisini yeniden örgütlemek ve yeni bir yapı kazandırmak istemektedir. Bu nedenle Türkiye'de milliyetçilik Batı'dan farklı özellikler göstermiş, belli bir siyasetin ve amaçların övgüsü olmak yerine millet olma çabalarıyla biçimlenmiştir. Yeni Türkiye kendine Osmanlıdan ayrı bir kimlik ve yeni bir yapı kazandırmak istediğinde milliyetçiliğin adı Türkçülük olacaktır. Osmanlı'dan ayrı bir kimlik arayan Türkiye'de Türkçülük, Turancı görünüşünden uzaklaşırken, Sovyet Rusya'nın etkisinden de uzak durmayı belirtmektedir. Yöneten-yönetilen, kültür-uygarlık kuramı bu siyaset anlayışını destekleyecek toplum ve tarih görüşü biçimindedir. Ziya Gökalp'i hiçbir döneminde ırkçı olarak nitelemek mümkün değildir. Bu konudaki görüşleri açıktır. Gökalp Türkçülüğe dayanak bulmak için kan ve kafatası ölçmekle ilgilenmemiştir. Tam tersine toplum onun için sosyal bir olaydır. Irkçılığa aykırı bir oluştur. Gökalp millet, milliyetçilik terimlerini Osmanlı sonrası dönemde milleti, milliyetçiliği veya Türklüğü Osmanlılık ve İslamcılığa ve giderek Turancılığa karşıt bir kavram olarak kullanmıştır. O dönemde yeni Türkiye'nin kuruluşunu doğrulayan bu

görüş günümüzde bir başka nedenle, çok kültürlülük, çok etnikli ve çok dinli bir yapı adına eleştirilmektedir.[78]

Türk Toplum Tarihinin Değişme Yönü: Kültür-Uygarlık Ayrımı ve Halkçılık

Ziya Gökalp göre toplumlar yapılarını belirleyen üç tarihi devreden geçmiştir: 1- Kavim devresi, 2- Ümmet devresi, 3- Millet devresi. Kavim döneminde esas olan dil ve ırk birliğidir, ümmet devrinde din, millet döneminde ise kültür ve medeniyet düşüncesinin uyanması gerekmektedir. (Ziya Gökalp bu ayrımla anatomik bir yapı olan "ırk"ı, dil akrabalığı olarak "kavmi" ve laik halk birimi olarak "millet" terimlerini birbirinden ayırmıştır.) Toplumlar bu üç tarihi devreden geçerek en üst noktaya, millet aşamasına ulaşacaklardır. Fakat çeşitli nedenlerle bu üç unsura aynı zamanda sahip olunamamaktadır. Toplumlar din, devlet ve medeniyet daireleri ile çeşitli ilişkiler içine girip, kimi zaman bu dairelerden birisi veya birkaçı içinde yok olabilmektedir. Kimliklerini yitiren bu toplumların tekrar varlıklarını belirtmesi kimi zaman ortak uygarlığın tesirine karşı durmakla, kimi zamanda din ve uygarlık dairesinden aldıkları tesirlerle mümkün olmaktadır. Kavimler için ümmet, saltanat ve müşterek uygarlık merhaleleri gelişim devresini oluştururken, millet oluşmaya başlayınca artık sultani devletle ve ümmet teşkilatıyla ve müşterek uygarlıkla örtüşmemektedir. Gökalp'in evrim şemasına göre toplumlar kavimden ümmete ve millete doğru giden bir ilerleme sürecine tabiidirler. Millet ve ulus devlet Türkçülüğün iki temel olgusu olmaktadır. Artık sadece toplumun değil devletin-yönetici kadroların de buna uygun yapılanması gerekmektedir.

Gökalp'e göre toplumların evrim sürecinde kültür ve uygarlık farklılaşması toplumsal değişme dinamiğinin/geriliminin en önemli unsurudur. Çağdaş bir millet olabilmek için ümmetin/dinin tesirinden kurtulmak, milli dili oluşturmak ve çağdaş uygarlık içinde bir Türk kültürünü kurmak gerekmektedir. Ziya Gökalp milletlerin uygarlık itibarıyla bir bütünlüğe (Batı merkezli tek bir uygarlığa) doğru gittiği, fakat aynı zamanda kültür itibarıyla da birbirinden uzaklaştığı görüşündedir. Uluslararası olmayı ortak bir uygarlığa dahil olmakta, milliyeti ise kültürde aramaktadır. Gökalp'e göre millet dilde ortak olan, aynı terbiyeyi almış fertlerden oluşan kültürel bir birliktir. Milliyetçilik veya Türkçülük bir millet olarak var olabilmenin terbiyesinden geçmektedir. Ziya Gökalp milli/toplum bilincin oluşturulması için edebiyattan çeşitli toplum bilimlerine kadar çeşitli biçimlerden faydalanılması gerektiği düşüncesindedir. Bu nedenle şiirden, sosyolojiden, iktisattan, tarihten, milli destana kadar çeşitli konularda yazılar yazmıştır. Ziya Gökalp'in ilgi alanının genişliği, çeşit-

[78] Bu nedenle bu karşı çıkış sadece Türkçülüğe değil aynı zamanda yeni Türkiye devletine karşıt bir biçimde kendini ifade etmektedir.

li yazı biçimlerini kullanması yeni bir toplum bilincini (milli bilinci) oluşturmak ve yaygınlaştırmak içindir.[79] Toplumların gelişme serüvenini açıklamak için getirilen bu üçlü ayrım sadece Türk toplum tarihini değil edebiyat tarihimizin devrelerini (açıklama yöntemini) de belirleyecektir. Türk toplum ve tarihi gelişme yönünü belirleyen üç medeniyet dairesine göre 1- İslamiyet öncesi Türk toplum ve uygarlığı, 2- İslam ve Doğu medeniyeti içinde Türkler, 3- Batı medeniyeti etkisi altında Türkler olarak üç ayrı dönem içinde değerlendirmiştir. *Türk Medeniyeti Tarihi* ve *Türk Töresi* kitapları da bu değişimin, yeni değerlerin ve yeni hayatın bir doğrulanmasıdır.

Ziya Gökalp Anadolu Türk toplumunun Orta Asya sonrası tarihini veya Türk toplumunun Yakın Doğu ve Anadolu'da yeni yönelişi ve biçimlenmesini açıklamada Batı toplum tarihini ve Batı bölünmesini esas almıştır. Osmanlılıktan vazgeçmemizi de bu bölünme/ayrım içinde açıklanmıştır. Roma imparatorluğunun ikiye bölünmesi Batı içindeki bir ayrımı belirtmektedir. Gökalp'e göre Bizans Doğu'dur. Türkler Yakın Doğu'da Bizans/Doğu mirasını İslam devletleri aracılığıyla almışlardır. Osmanlı Bizans'ın mirasçısıdır. Batı içi bölünme içinde Anadolu Türklüğü ("*sultani devlet*" döneminde) Bizans aracılığıyla Doğu medeniyeti içinde yer almıştır. Ancak Batı içi bölünme içinde artık "*Doğululuğu*" savunmak mümkün değildir. "*Rusya'da ve Balkan memleketlerinde Batı medeniyeti, Doğu medeniyetinin yerine geçtiği gibi; Osmanlı İmparatorluğu'nda da aynı durum baş gösterecekti. Doğu medeniyeti, bazılarının zannettikleri gibi, gerçekten İslam medeniyeti değildi. Kaynağı, Doğu* (Bizans) *medeniyeti idi. Nasıl ki, Batı medeniyeti de Hıristiyan medeniyeti değil, Batı Roma medeniyetinin bir devamından ibaretti. Osmanlılar, Doğu medeniyetini, doğrudan doğruya Bizans'tan almadılar: Kendilerinden önce Müslüman Araplarla Acemler bu medeniyeti almış olduklarından, Osmanlılar onu, bu dindaş milletlerden aldılar.*"[80] Ziya Gökalp Osmanlıyı Türk toplum tarihine yabancı bir uygarlık olarak görmektedir. İslam uygarlığı Doğu Roma uygarlığıdır. Osmanlı Bizans'ın devamı olunca, yine bir başka Batı uygarlık biçimine Türk kimliğimizi kaybetmeden katılmamızda hiçbir engel kalmayacaktır.

Gökalp'e göre "*Türkçüler tamamıyla Türk ve Müslüman kalmak şartıyla, Batı medeniyetine tam ve kat'i bir suretle girmek isteyenlerdir.*"[81] "*Milli kültürün ve dinin ayrı ol-*

---

[79] Ziya Gökalp'in "*Turan*" "*Kızıl Elma*", "*Yeni Hayat*" gibi şiirlerinin Türk edebiyatındaki yeri duygu zenginliğinin ötesinde Türk toplum düşüncesinde yeni bir dünya görüşünü, yeni bir yönelişi ve duyuşu (Türklük, Orta Asya, vatan, millet, ahlak, din, devlet gibi) belirtmesi açısından önemlidir. Sözgelişi Ziya Gökalp'in şiirlerinde yeni bir tarih ve milliyet bilincini veren Yahya Kemal de benzer duygu ve söyleyiş zenginliği görülmemesine rağmen yeni bir edebiyat anlayışının ve düşüncenin öncüsü olmuştur. Türk edebiyatını, konu ve incelemelerini bu yönde de etkilemiştir.

[80] Ziya Gökalp, a.g.e., s. 44.

[81] Ziya Gökalp, a.g.e., s. 45.

ması da medeniyetteki ortaklığa engel olamaz."[82] *"Batı medeniyetinin her yerde Doğu medeniyetinin yerine geçmesi tabii bir kanun olunca, Türkiye'de de böyle olması zaruri idi. O halde Doğu medeniyeti dairesinde bulunan Osmanlı medeniyeti ister istemez ortadan kalkacak, onun yerine, bir taraftan İslam diniyle beraber bir Türk kültürü, diğer taraftan da Batı medeniyeti geçecektir. İşte Türkçülüğün vazifesi, bir taraftan yalnız halk arasında kalmış olan Türk kültürünü arayıp bulmak, diğer taraftan Batı medeniyetini tam ve canlı bir suretle alarak milli kültüre aşılamaktır."* *"Tanzimatçılar, Osmanlı medeniyetini Batı medeniyetiyle uzlaştırmaya çalışmışlardı. Halbuki, iki zıt medeniyet yan yana yaşayamazlar... Mesela, Batı'nın musiki tekniği ile Doğu'nun musiki tekniği birbiriyle uzlaşamaz... Bir millet ya Batılı olur, ya Doğulu. İki dinli bir fert olmadığı gibi, iki medeniyetli bir millet de olamaz."* Türkçüler *"esasen Bizanslı olan Doğu medeniyetini büsbütün bırakarak Batı medeniyetini tam bir suretle almak istediklerinden teşebbüslerinde başarılı olacaklar*(dır)."[83] Ancak Gökalp'e göre *"Bir medeniyet ancak milli bir kültüre aşılanırsa, ahenkli bir birliğe kavuşur."*[84] Bu nedenle Gökalp kültür ve uygarlık ayrımı yanında ortaklığından da söz etmek durumunda kalmıştır.

Gökalp'e göre Türk toplum ve tarihi gelişmesi yeni Türkiye ile birlikte yeni bir yol ayrımındadır. *"Memleketimizde, gerek medeniyet, gerek terbiye bakımından birbirine benzemeyen üç tabaka vardır: Halk, medreseliler, mektepliler. Bu üç sınıftan birincisi hala Uzak Doğu medeniyetinden tamamıyla ayrılmamış olduğu gibi, ikincisi de henüz Doğu Medeniyetinde yaşıyor. Yalnız üçüncü sınıftır ki Batı Medeniyeti'nden bazı feyizlere mazhar olabilmiştir. Demek ki milletimizin bir kısmı İlk Çağlarda, bir kısmı Ortaçağda, bir kısmı son çağlarda yaşamaktadır."* O zaman *"hakiki millet"* olabilmek için yapılması gereken bu üç medeniyet ve terbiye usulünü birleştirilmesidir. *"Hülasa; yukarıdaki açıklamalara göre, sosyal inancımızın birinci formülü şu olmalıdır; Türk milletindenim, İslam ümmetindenim, Batı medeniyetindenim."*[85] *"Batı medeniyetinin her yerde Doğu medeniyetinin yerine geçmesi tabii bir kanun olunca, Türkiye'de de böyle olması zaruri idi. O halde Doğu medeniyeti dairesinde bulunan Osmanlı medeniyeti ister istemez ortadan kalkacak, onun yerine, bir taraftan İslam diniyle beraber bir Türk kültürü, diğer taraftan da Batı medeniyeti geçecektir. İşte Türkçülüğün vazifesi, bir taraftan yalnız halk arasında kalmış olan Türk kültürünü arayıp bulmak, diğer taraftan Batı medeniyetini tam ve canlı bir suretle alarak milli kültüre aşılamaktır."*[86] Ziya Gökalp için Türkçülük, Türklük Osmanlı karşıtı yönetilen bütün toplum sınıflarını kapsamaktadır. Bu anlamda Türkçülüğün temeline kültür konulmuştur. Türkçülük yönetici-Osmanlı dışında kalan

---

[82] Ziya Gökalp, a.g.e., s. 54.
[83] Ziya Gökalp, a.g.e., s. 45.
[84] Ziya Gökalp, a.g.e., s. 42.
[85] Ziya Gökalp, *Türkçülüğün Esasları*, s. 68.
[86] Ziya Gökalp, a.g.e., s. 45.

bütün yönetilenleri kapsamaktadır. Türkçülüğün devletçilikle bütünleştirilmesi (ulus devlet) yönetenler ile yönetilenler arasında birliği sağlama amacıyladır. Türkçülük Batılı anlamda dar bir milliyetçilik, ırkçılıkla sınırlanmamıştır. Gökalp'e göre "*Millet, ne ırki, ne kavmi, ne coğrafi, ne siyasi, ne de iradi bir zümre değildir. Millet, dilce, dince, ahlakça ve güzellik duygusu bakımından müşterek olan, yani aynı terbiyeyi almış fertlerden mürekkep bulunan bir topluluktur.*" "*Bu bakımdan, milliyette secere (soy kütüğü) aranmaz. Yalnız, terbiyenin ve mefkurenin milli olması aranır. Normal bir insan, hangi milletin terbiyesini almışsa, ancak onun mefkuresine çalışabilir.*"[87] Türkçülüğün yönünün Batı olması toplum birliğini ve ortaklığı sağlayan diğer bir temeldir.

Ziya Gökalp çevresinde topladığı gençlerden yeni hayata/Türkçülüğe dair sanat-edebiyattan hukuka kadar çeşitli düzeylerde belli kitaplar yazmasını istemiş, bu amaçla Darülfünun'da belli ihtisas alanları oluşturmuş, kendisi de sosyoloji alanında görev almıştır. Edebiyat, bilim gibi çeşitli biçimler aracılığıyla oluşturulmaya çalışılan bu yeni hayatın amacı, değerleri doğrudan Batı'dan aktarma değildir. Esas çaba Türk toplum ve tarihine dayandırılan milli ve yeni bir uygarlık oluşturmaktır. Ziya Gökalp bu nedenle sadece "*Muasırlaşmak*"tan değil, bununla birlikte, "*Türkleşmek, İslamlaşmak*"tan söz etmiştir. Ziya Gökalp'in *Genç Kalemler*'de "*Yeni Hayat ve Yeni Kıymetler*" olarak ortaya koyduğu ve 7-8 yıl sonra *Yeni Mecmua*'da "*Türkçülük Nedir?*" makalesinde tekrarlayarak savunduğu görüşe göre "*Avrupa medeniyetleri çürük, hasta, müteaffin esaslar üzerine istinat etmiştir... Hakiki medeniyet ancak yeni hayatın inkişafıyla başlayacak olan Türk medeniyetidir... Türkler her asrın yeni insanlarıdır.*"[88] Ziya Gökalp'in Türkçülüğü/milleti belli bir coğrafi, iktisadi, ırki, siyasi, idari bir zümre olarak görmemesi, bütün bunlara tesir eden ve egemen olan, lisanda, kültürde, duyguda ortak, bir arada yaşamak isteyen belli bir toplum ideali (hissi hayatımıza aşılanmış fikri hayatımız, mefkure) olarak görmesi bu nedenle anlamlıdır. Ziya Gökalp millet, halk terimi yerine kimi zaman kavmiyatı kullanmıştır. Bundan amacı İslam uygarlığı ve diğer toplumlardan farklı olarak Türklüğü temellendirmek içindir. Bu nedenle Türklüğü Ural-Altay ailesine bağlamıştır.

Gökalp'e göre kültür ile uygarlık arasında farklılıklar yanında ortaklık da vardır. Sekiz türlü toplumsal hayat milli kültür ve medeniyet açısından ortaktır: Dini hayat, ahlaki hayat, hukuki hayat, rasyonel hayat, iktisadi hayat, lisani hayat, fenni hayat. Ancak kültür ile uygarlık arasında birleşme noktaları yanında farklılıklar da vardır. "*Birinci olarak, kültür milli olduğu halde, medeniyet milletlerarasıdır... medeniyetin içinde birbirinden ayrı ve müstakil olmak üzere bir İngiliz kültürü, bir Fransız kültürü, bir Alman kültürü ilh. mevcuttur... İkinci olarak, medeniyet usul vasıtasıyla ve ferdi ira-*

---

87 Ziya Gökalp, a.g.e., s. 22.

88 Ali Nüzhet Göksel, *Ziya Gökalp: Hayatı Sanatı Eseri*, Varlık Yayınevi, İstanbul, 1959, içinde Ziya Gökalp, "Türkçülük Nedir?", *Yeni Mecmua*, Sayı: 25, 27 Aralık 1917.

delerle vücuda gelen sosyal hadiselerin bütünüdür... Milli kültüre dahil olan şeyler ise, usul ile, fertlerin iradesiyle vücuda gelmemişlerdir. Suni değillerdir... Mesela dil, fertler tarafından, usulle yapılmış bir şey değildir."[89] *"Milli kültür ile medeniyeti birbirinden ayıran, milli kültürün bilhassa duygulardan, medeniyetin bilhassa bilgilerden mürekkep olmasıdır. İnsanda, duygular usule ve iradeye bağlı değildir. Bir millet, başka bir milletin dini, ahlaki ve estetik duygularını taklit edemez."*[90] *"Halka doğru"* gitmek bu açıdan önemlidir. *"Çünkü, halkta medeniyet yoktur. Seçkinlerse, medeniyetin anahtarına sahiptir"*[91]. Ancak seçkinler de milli kültürü yalnız halkta bulabilirler. *"Halka doğru gitmek, milli kültüre doğru gitmek mahiyetindedir."*[92] *"Bunun için yalnız bir çare vardır ki o da Türkçü gençlerin öğretmenlikte köylere gitmesidir."* Ancak böylece *"milli seçkinler haline gireceklerdir."*[93] Ziya Gökalp millileşmek/Türkleşmek için kültürümüzün hakla doğru gitmesini isterken modernleşmek/Batılılaşmak için de İslam ve Osmanlı kurumlarının değiştirilerek yerine Batı kurumlarının alınmasını istemiştir. Ziya Gökalp'e göre Türkiye iki ayrı uygarlığın etkisi altındadır. Bu ikilikten kurtulmak için *"halka doğru"* gidilmelidir. Yeni Türkiye'nin kuruluşu sonrasında milletvekili olarak görev aldığı Anayasa encümeninde halkçılık, milliyetçilik, laiklik ve Batıcılaşma ilkelerini devlet siyasetinde, kanun ve toplumsal hayatında egemen hale getirmeye çalışmıştır. Ziya Gökalp seçkinler ile halk arasındaki ilişki ve ikiliğin aşılması konusunda da bütüncü ve sentezci bir formül ortaya koymaktadır. Uygarlığın taşıyıcısı ve bu yüzden kozmopolit olan seçkinler/aydınlar milli değere sahip halka giderek, halktan kültürü alarak kozmopolitlikten kurtulurken, halka uygarlık götüreceklerdir. Ziya Gökalp bu nedenle kültür ve uygarlık ilişkisinde aşılama bir sentezden söz etmek durumunda kalmıştır. *"Ulusal/milli sentez"* gerekliliğinden, buradan *"milli devlet"* tanımlamalarından söz edilmesi Türkçülük/milliyetçilik anlayışının dünya içinde kendimize yeni bir yer ve rol edinme çabasıyla iç içe geçtiğinin bir göstergesidir. Osmanlı'dan vazgeçildiğinde yeni seçime uygun olarak *"yönetici seçkinler"*e de belli bir rol yüklenmiştir. Ziya Gökalp, Yeni Osmanlarla başlayan ve kendisinin de bağlı olduğu Genç Türkler, İttihat Terakki temelinde devam eden Batıcılaşma geleneğine yeni dönemin koşulları çerçevesinde belli itirazlar yöneltecektir. Yeni dönemde Türkçülük ile yapılan *"devrimler"* arasında bir bağlantı kurulması Türkçülüğün imparatorluk siyasetinden kopuk bir biçimde yeniden tanımlanması anlamına gelmektedir. Yeni dönemde Türkçülük Osmanlı karşıtı halkçılık görüşleriyle birlikte savunulmuştur. Ancak bu Batıcı ve *"elitist"* bir halkçılıktır.

---

89 Ziya Gökalp, *Türkçülüğün Esasları*, s. 30-31.

90 Ziya Gökalp, a.g.e., s. 39.

91 Ziya Gökalp, a.g.e., s. 51.

92 Ziya Gökalp, a.g.e., s. 47.

93 Ziya Gökalp, a.g.e., s. 51.

Ziya Gökalp İmparatorluk çerçevesinde yürütülen eski siyaset ve kimlik tanımlarına karşı yeni dönemde Anadolu temelinde sınırlı bir Türkçülüğü gündeme getirmiştir. Türkiye'de Ahmet Rıza Bey'in temsil ettiği çizgi yeni dönemde Osmanlılığı savunmak mümkün olmadığında yine "*elitist*" kalarak laikliğe dayalı "*devrimcilik*", "*halkçılık*", "*toplumculuk*" görüşünün savunuculuğunu üstlenmiştir. Ziya Gökalp Türkçülük ve halkçılığı birlikte savunmuş,[94] halkçılığı geniş toplum kesimlerine milli/Türk bilincin aşılanması çerçevesinde değerlendirmiştir. Gökalp Batılılaşma seçimini Türkçülük siyaseti üzerine oturtmakta ve yöneten-yönetilen, kültür-uygarlık ikiliklerini sonuçlandırabilmek için eğitim ve ülküyü en önemli araç olarak görmektedir. Bunun için "*seçkinler*"e belli bir rol yüklemektedir.[95] Gökalp'e göre Osmanlı dönemine iki tür seçkin vardır. Türkler "*Osmanlı medeniyetine karşı tamamıyla kayıtsız kaldılar. Osmanlı medeniyetinin seçkinlerine havas denildiği gibi, Türk kültürünün de ozanları, aşıkları, babaları ve ustaları vardı. Demek ki, memleketinizde iki türlü seçkin bulunuyordu. Bunlardan birincisi sarayı temsil ediyordu, bu zümrenin geçimini sağlayan da saraydı. Mesela, Osmanlı şairleri saraylardan 'caize' almakla geçindikleri gibi, Osmanlı musikişinasları da sarayın verdiği ihsanlarla, maaşlarla geçinirlerdi. Halkın saz ve söz şairleri ise, halkın hediyeleriyle yaşarlardı.*"[96] (Buna karşılık) "*Memleketimizde 'milli kültür' denilen şey yalnız halkta vardır.* (Ancak) *Seçkinler henüz milli kültürden nasiplerini almamışlardır.*" "*Seçkinler, medeniyete maliktir. Halkta (ise) milli kültür vardır.*"[97] "*Türk milletinin seçkinleri, ancak uzun müddet halkın bu milli kültür müzeleri ve mektepleri içinde yaşadıktan ve ruhları tamamıyla Türk kültürü ile dolduktan sonra millileşmek imkanına kavuşurlar.*"[98]

Ziya Gökalp milli kültüre ulaşmak için halk kültür değerlerine ulaşılması gerektiği görüşündedir. Bu nedenle sosyolojinin bir alt dalı olarak "*folkor*"u (Batı'daki bu terimin karşılığı olarak "*halkiyat*" terimini) öne çıkarmıştır. Halk devletin tabaasını veya devlet seçkinleri dışında kalanları kapsamaktadır. "Şifahi ananelere bağlı" olan halkı araştıran "kavmiyatın/folklorun" konusu (doğrudan gözlenebilinen, yaşanan olaylar) "halihazır"dır. Ziya Gökalp'e göre etnografya müzesi milletimizin doğrudan gözlenen "halihazırdaki hayatının" müzesidir, buna karşılık kurulmasını önerdiği "milli müze"si ise doğrudan gözlenemeyen, deneye tabi tutuklamayan "mazi"mizin veya medeniyet tarihimizin müzesidir. Buradan kavmiyat/folklor/etnoloji ile sosyoloji arasındaki ayrım ve ilişki de ortaya çıkacaktır. Gökalp'e göre "resmi

---

[94] Cumhuriyet'in ilanı sonrasında milliyetçilik ve halkçılık fikirleri birleştirilerek, Osmanlı'dan vazgeçmeyi ve Batı'dan bağımsızlığı belirten "*halk egemenliği*" anlayışına dönüşmüştür.

[95] Özellikle sosyologlara...

[96] Ziya Gökalp, a.g.e., s. 39.

[97] Ziya Gökalp, a.g.e., s. 46.

[98] Ziya Gökalp, a.g. e, s. 48.

medeniyet" ile "halk medeniyeti" arasındaki ayrım lisandan edebiyata, hukuktan iktisada ve kurumsallaşmaya kadar çeşitli düzeylerde incelenmelidir. Halk ahlakı, halk hukuku, halk edebiyatı, halk dili, halk iktisadi, halk kavmiyatı, halk teşkilatı bu yeni halkiyat dalının bölümleridir. Bu yöndeki çalışmalar giderek Osmanlı karşısında Türk kimliğinin/milli değerlerinin köylülükle temsil edildiği görüşüne destek olacaktır. Halka doğru gitmek bir yerde Osmanlılıktan, askeri-siyasi işlerden uzaklaşmak ve üretici-halk kültürel değerleriyle bütünleşmektir. Türk halkından ve kültüründen koptuğu belirtilen "*Osmanlı tipi*"ne ve Osmanlı'nın "*emperyalist*" ve "*kozmopolit*"liğine karşı Türkçüler bunun zıddı olan halk kültürüne yönelirken Türkçülük/milliyetçilik "*köylülüğün*" savunulmasına dönüşecek, Türk ile köylülük özdeşleştirilecektir. Türkçülük halkçı bir temelde Anadolu'yla sınırlanırken dil ve kültürle, folklorla da sınırlandırılmıştır. Özellikle 1930 sonrasında aydınlar arasında en canlı ve güncel konu köycülüktür. (Ziya Gökalp folkloru etnografyanın bir şubesi olarak görmüştür.) Şiirde, romanda, tiyatroda köycülük, köye gitme, köy inceleme ve araştırmaları, köy resimleri, folklor, dilde yenilik Türkçülük çalışmalarının bir parçasıdır.[99]

Yeni Türkiye ile birlikte kesin seçim yapılıp toplum sorunları ve çözümleri tartışma üstü bir görüntü kazanınca sosyoloji artık konuyla ilgili kesin bilgilerin aktarılması, mevcut siyasetin savunulmasıyla kendisini sınırlamıştır. Ziya Gökalp yöneten-yönetilen ayrımı kuramıyla bir yandan Osmanlı'dan vazgeçmemizi açıklarken diğer yandan Batı seçimimizi de doğrulamaktadır. Buna göre Osmanlı-Türk ayrımı yöneten-yönetilen ayrılığından başka bir şey olmadığı gibi Osmanlıdan vazgeçmemizin Türk kimliğine bir zararı olmayacağı savunulmuştur. Osmanlılık tam tersine kültürümüze, kimliğimize karşı, toplum yapımızdan atılması gereken bir zorunluluk olarak gösterilmiştir. Böylece bir yandan Batı uygarlığını benimserken Batı kimliğini almadan toplum özelliklerimizin/kültürümüzün korunması öğütlenecektir. Gerçekte bu durum Batı dünya egemenliğiyle, Batı kimliği almadan uyumlu ilişkiler kurmayı belirtmektedir. Ancak bu ayrım kimi yerde Batı yayılmacılığına/üstünlüğüne karşı çıkmayı da belirttiği için değişik dönemlerde farklı yorumlara da uğrayabilecektir.

Türkiye yeni dönemde de sorunlarına çözüm yolunu Batılılaşmakta seçmiştir. Batı seçiminin toplum sorunlarına bir çözüm getirileceğine inanılmaktadır. Ziya Gökalp milli kültürünüzün bilinçli bir hale getirilmesi ve oluşturulması için yeni kurumlara gereksinim duyduğundan söz etmekte ve bu kurumlara belli görevler yüklemektedir. Bu kurumlar dilden iktisada, siyasetten hukuka çeşitli düzeylerde milliyetçiliğin ve ulus-devletin dayanağı ve yönlendiricisi konumundadır. "*Ilkin,*

---

[99] Buna karşılık yeni dönemde marj-dışı kalan Turancı-Türkçü kadrolar bu tür Anadolu ile sınırlı bir köylülük savunusunun dışında kalmışlardır.

milli kültürümüzü saklanmış olduğu gizli köşelerden aydınların gözleri önüne koyacak olan, arama teşkilatlarına ihtiyaç vardır. Bu vazifeyi yerine getirecek teşkilatlar şunlardır: Milli Müze, Etnografya Müzesi, Milli Arşiv, Milli Tarih Kütüphanesi, İstatistik Umum Müdürlüğü."[100] Bu kurumlar *"sırf milli kültürü arayıp bulmaya yarayanlardır. Milli kültürün başka birtakım teşkilatları da vardır. Bunların vazifesi de milli kültür aranıp bulunduktan sonra, Avrupa Medeniyeti'nin onun muhtelif dallarına aşılanmasından ibarettir. Bu vazifeyi ifa edecek teşkilatlar da... Türk Tiyatrosu, Türk Konservatuarı, Türk Üniversitesi, Türkiyat Enstitüsü'dür."* *"Mevcut müesseseler içinde Türk kültürüne yardımcı olan yalnız Darülfünun (Üniversite)'dur. Darülfünun'un Edebiyat Medresesi (Fakültesi), adeta Milli kültür fakültesi demek olduğundan, milli kültürü en çok yükseltmeye çalışan bu müessesedir."*[101] Ziya Gökalp daha 1912'de İstanbul'a geldiğinde İttihat ve Terakki hükümeti üzerindeki etkisinden yararlanarak Darülfünun'u ihtisas kollarına göre yeniden kurarak, Darülfünun'a özerklik verdirmiştir. Bu yolla Türk toplum düşüncesine belli bir yöntem ve ihtisas bütünlüğünü sağlamıştır. Gökalp, Edebiyat Fakültesi'ne ve özelde sosyoloji bölümüne yeni siyasi seçimin kuramsal olarak oluşturulması ve doğrulanmasında önemli, öncü bir görev yüklemektedir. Bu nedenle Ziya Gökalp sosyoloji ile birlikte diğer komşu disiplinleri yapılandırırken yakın ilişki ve işbirliğini gözetmiştir. Türkçü aydınların başlangıçta belli dergi ve yayınlar çerçevesinde mevcut Osmanlı yönetimine karşı çıkışları, sonrasında belli bir partide yer bulmaları ve İttihat ve Terakki ile iktidara gelmeleriyle siyasi-düşünsel hareket olarak kalıcılıklarını kanıtlamışlardır.[102] Yeni Türkiye'nin kuruluşunda Yusuf Akçura başta olmak üzere aydın kadrolar bu görüşün bir tür devamcısı olmuşlar, Türk Tarih Kurumu ve Türk Dil Kurumu başta olmak üzere yeni düzenin ve kadroların dünya görüşünün dayanaklarını ortaya koymuşlardır. Sonrasında ortaya çıkan farklı görüş ve kadrolar kendi varlıklarını belirtmek için Ziya Gökalp'e karşı çıkarak Prens Sabahattin ile bağlantı kurmuşlardır.

Osmanlı sonrası yeni Türkiye'de sorun toplum kimliğimizi yeniden tanımlayabilmektir. Bu nedenle milliyetçilik/Türkçülük ile kültür birbiriyle özdeş kavramlar olarak kullanılmaktadır. Çoğu zaman Türkçülüğün yerine milli kültürün konulması bu nedenledir. Batıcılaşma seçiminden vazgeçilmemesi ve Osmanlılık ile Batı siyaseti arasında karşıtlık nedeniyle yeni dönemde Türkçülük Osmanlı karşıtı Batı siyasi seçiminin savunulması olacaktır. 8 Nisan 1923 seçimlerinde iktidarını sağlamlaş-

---

[100] Ziya Gökalp, a.g.e., s. 95.

[101] Ziya Gökalp, a.g.e., s. 102-103.

[102] Ziya Gökalp, Yusuf Akçura, Ömer Seyfettin, Mehmet Emin, Halide Edip, Necip Asım, Hüseyinzade Ali Bey, Fuat Köprülü gibi isimler bilim, edebiyat-sanat, din, hukuk, siyaset gibi çeşitli alanlarda çalışmalarıyla Türkçülüğü okul konumuna yükseltmişlerdir. İttihat ve Terakki'nin iktidara gelmesiyle bu kadrolar toplumu biçimlendirecek bir iktidar yapısı içinde görüşlerini uygulama imkanı bulacaklardır. Yeni Türkiye döneminde de bu eğilim bir başka düzeyde etkisini sürdürmüştür.

tıran *"Birinci Grup"* *"ikili iktidar"* durumuna son vererek yeni iktidar odağı olarak eski düzeni her alanda tasfiyeye girişmiştir. 1920'lerde *"Halkçılık Programı"*, 1923'de ilan edilen "9 *umde*" (sonra *"Altı Ok"*) programlarıyla biçimlenen Halk Fıkrası yeni gelişmelere önderlik etmiştir.[103] Devlet egemenliğinin bölünmezliğini ve birliğini belirtecek biçimde halk çeşitli sınıflardan bağımsız biçimde dünya siyaseti içindeki yerimiz ve kimliğimizle (Osmanlı ve Batı dışında) bir bütün olarak tanımlanmıştır.

Ziya Gökalp *"milli bir sosyoloji"* yaratma çabası içinde uygarlık ile toplum arasındaki ilişkilere açıklama getirirken amacını Batı uygarlığı ile Türk toplum ve tarihi arasında uyum kurmanın mümkün olduğunu göstermek ile sınırlamıştır. Prens Sabahattin ve Ziya Gökalp sosyolojiye ve toplumsal yapı konusuna akademik bir ilgi konusu olmanın ötesinde toplumumuzun sorunlarını çözümünde kullanma yolu açacak bir dünya görüşü çerçevesi olarak ilgi göstermişlerdir.[104] Prens Sabahattin, *Türkiye Nasıl Kurtarılabilir?* adlı çalışması ile yenileşme programı ve projesi olarak Türkiye'nin sorunlarını toplum yapısı ve kimliği temelinde ele alarak İngiliz yandaşlığı ve toplum modelini doğrulamaya çalışırken, Ziya Gökalp Osmanlıdan vazgeçilmesi ile yeni siyaset değişikliğini doğrulamaya çalışmaktadır. Bu nedenle çalışmasına *Türkçülüğün Esasları* adını verecektir. Ziya Gökalp yeni dönemde Osmanlı ile Türkü ayırmaktadır. Osmanlıdan vazgeçilince, yeni yönelişimizi açıklayabilmek için yöneten-yönetilen veya Osmanlı-Türk ayrımı getirmektedir. Belli ölçüde yönetenyönetilen ayrımı Osmanlı ile Türk toplumunu anlamamız için anahtar olabilecekken Ziya Gökalp bu görüşü bütün boyutlarıyla tartışmayacaktır. Ziya Gökalp 25 Ekim 1924 yılında, Türkiye Cumhuriyeti'nin henüz kuruluşunun daha birinci yıl dönümünü kutlamadığı bir tarihte vefat etmesine rağmen görüşleri nedeniyle yeni Türkiye'nin fikri ve milli mimarı olarak kabul edilmiştir. Ancak yeni Türkiye ile kesin seçim yapılınca sosyoloji artık yeni bir siyaset/kimlik arayışı olmaktan çıkmıştır. Yeni dönemde sosyolojinin bir yurttaşlık bilgisi haline gelmesi bu nedenledir. Yeni dönemde "İçtimaiyat"ı muaşeret dersi sanarak derste çocuklara selam vermeyi ve hasta ziyaretinde neler yapılacağını öğreten hocaların olması boşuna değildir.[105] Gökalp'in kaygısı İmparatorluk yıkılınca, yeni Devlet'in kimliğini Osmanlı dışında tanımlamak olmuştur. Bu yüzden belli bir toplumsal yapı modeli geliştirmeye çalışmaktadır. Sonrasında da Ziya Gökalp'in etkili olduğu çevrelerde toplumsal yapı konusuna ilgi sınırlıdır. Ziya Gökap'in neredeyse tek sosyoloji anlayışı olarak etkisini sürdürdüğü 1940'lara kadar olan dönemde toplumsal yapı tartışması gündemden çıkmıştır. Günümüzde de temelde bu kimlik tanımının dışına çıkılamamış olması

---

[103] Bu programlar parti veya hükümet programı olmanın ötesinde yeni Türk milliyetçiliğini, Misak-ı Milli ve yeni anayasayı da belirleyen temel metinler olmuşlardır.

[104] Bu eğilim daha sonraları da genel olarak sürmüştür.

[105] Ali Nüzhet Göksel, *Ziya Gökalp Hayatı Sanatı Eseri*, Varlık Yayınevi, İstanbul, 1959, s. 11.

nedeniyle görüşleri önem ve etkinliğini sürdürecektir. Ziya Gökalp 1940'lara kadar Türk sosyolojisinin (yeni dünya görüşünün) egemen ekolüdür. Daha sonraları da en azından karşıtları aracılığı ile gündemdeki yerini korumuştur.

Türk toplum düşüncesinde toplumsal yapı konusu başlangıçta sosyoloji çerçevesi içinde ve Prens Sabahattin ve Ziya Gökalp'in adı çerçevesinde gündeme gelmiştir. Bu dönem aynı zamanda Osmanlı'nın tasfiyesi ve yeni Türkiye devletinin kuruluşu açısından Türk siyasi tarihinin ve tarihi açısından da bir dönüm noktasını oluşturmaktadır. Prens Sabahattin ve Ziya Gökalp iki ayrı görüşün ve iki ayrı siyasetin sözcüleri olarak karşımıza çıkmış ve bu karşıtlık daha sonraki dönemde de varlığını sürdürmüştür. Ancak Osmanlı'nın yıkılması ve yeni Türkiye devletinin kesin siyasi seçimini yapmasıyla artık arayış yerine belli düzenleme ve sistemleştirme çabası öne çıkmıştır. Hukukçuların öne çıkması veya Türk tarih tezi biçiminde kalıplaştırmaların öne çıkması artık belli görüşleri düzene koyma gereğini belirtmektedir. Daha sonraki dönemde belli kişilerin adı öne çıksa da aynı ağırlıktan söz etmek mümkün değildir. En azından tartışma artık yapılan yeni siyasi seçime destek sağlamak veya yeni gelişmelere ayak uydurmak biçimindedir. Yeni Türkiye devletinin kurulması, Osmanlı'nın tasfiyesi sonrasında Türk toplum düşüncesinde ortaya çıkan belli başlı eğilimler devletin ve toplumun yeniden örgütlenmesi çabasıyla birlikte yürütülmüştür.

Türk toplum tarihi açısından yeni Türkiye devletinin kuruluşu bir dönüm noktasını belirtmektedir. Türkçülük yeni yapılan siyasi seçimi açıklamada ve doğrulamada temel yönelişimizi belirtmektedir. Ziya Gökalp sosyolojisinin günümüzde ağırlığı da buradan kaynaklanmaktadır. Türkçülük siyaseti toplum içi çelişkiler sonucu ortaya çıkmış değildir. Dünya içindeki yerimizi değerlendirme çabasının sonucudur. Yeni Türkiye ile birlikte kesin siyasi seçim yapıldığında artık Türkçülük bir arayış ve seçim olmaktan çıkmıştır. Bunun ötesinde artık Türkçülük siyasetinin dışarıda "*Türk birliği/Pantürkçülüğü*" savunmayı gerektirmediği ancak içerde "*Türklük*" siyaseti takip edilmesi ve milli bir kimlik oluşturulması gereği biçimine dönüşmüştür. Türkçülüğün "*Kemalizm*" olarak savunulması yeni çözümün açıklanması ve doğrulanması yerine yeni dönemin sözcülüğünü üstlenen yeni kadroların ayrıcalık ve üstünlüklerini belirtmek içindir. Kemalist kadrolar CHP, 1930'da Halk Okuma odaları, 1931'de Türk Tarih Kurumu, 1932'de Halkevleri, Halkodaları, Türk Dil Kurumu, 1934'den itibaren üniversitede İnkılâp Tarihi dersleri, 1937'de Köy Eğitmenliği Örgütü, 1940'da Köy Enstitüleri aracılığıyla toplumu yeniden örgütlemek ve ideolojisini oluşturma çabası içinde olmuşlardır. Yeni Türkiye 1930'lu yılların ikinci yarısından sonra yeni kadrolar İttihat ve Terakki ile kesin hesaplaşmalarını tamamlamışlar, yeni düzeni belli bir meşruiyet çerçevesi içinde oluşturmaya çalışmışlardır. Sonrasında Türkçülük artık yeni kadroları öne çıkarma ve toplumu buna uygun yeniden biçimlendirme çabasına dönüşmüştür.

3. TÜRKÇÜLÜKTEN KEMALİZME: "TÜRK RUHU"NUN "KEMALİZM" OLARAK YÜCELTİLMESİ

Ziya Gökalp toplumsal yapı konusuyla yeni Türkiye'nin kuruluşuna dayanak olacak kuramsal bir temel getirmiştir. Ziya Gökalp sosyolojisinde toplum yapısı anlayışını belirleyen ikilikler sonuçta Türkçülükten vazgeçmeden Osmanlı sonrası yeni yönelişimizi açıklamaktadır. Türkçülük Osmanlı döneminde ortaya çıkmış olmasına karşılık yeni dönemde Osmanlı karşıtlığı çerçevesinde ele alınmıştır. Türkçülük görüşleri Batı ile ilişkili olarak gündeme gelmiştir. Ancak bu etki Batı'daki milliyetçilik akımlarını izlemek biçiminde değildir. Tartışmalarının daha başlangıcında "*milliyetçilik*"ten değil "*Türkçülük*"ten söz edilmiştir. Türkçülük toplumlar arası ilişkiler içinde belli bir rol üstlenmeyi belirtmektedir. Bu nedenle Batıcılaşma ile Türkçülük birbiriyle uzlaştırılmıştır. Türkiye'de Türkçülük yeni bir kimlik yapılanması ve savunusu biçimindedir. Kültür ve uygarlık ayrımı da bunu belirtmektedir. Batı'da milliyetçilik ile Batı yayılmacılığı arasında bir ilişki vardır. Batı için sorun geleneksel Doğu toplumlarının Batı egemenliğine katılmasıdır. Batı'da kültür ve uygarlık ayrımında vurgu Batı yayılmacılığını belirtecek biçimde uygarlığa yöneliktir. Ancak Batı içinde çekişmeler nedeniyle çeşitli toplumlar milliyetçilik aracılığıyla kendi konumlarını ve kimliklerini belirtme gereği duymuşlardır. Batı'nın yeniden örgütlenmesiyle Doğu'nun Batı egemenliğine katılması çabası iç içedir. Batıdışı toplumların Batı kimliği alması söz konusu değildir. Bu nedenle kültür ve uygarlık ayrımına gerek duyulmuştur. Türkçülük ile Osmanlı Batı'da çeşitli merkezlere Hindistan yolunda Orta Asya ile ilişkili (İngiliz siyasetine karşıt) yeni bir yol önermektedir. Osmanlı'nın Türkçülük siyasetinin savunulmasında amaç Batı örneğinde bir toplum yaratmak veya kapitalist üretim ilişkilerinin oluşturulması değildir. Osmanlı geçmişte Doğu adına yürüttüğü askeri, siyasi hizmetleri Batı cephe seçimi içinde bir başka biçimde değerlendirmek istemektedir. Batı içi çelişkilerden yararlanarak siyasi ve askeri alanda belli görevler üstlenmek amacıyla Orta Asya ile (Hindistan yolu) ilişki kurulmuştur. İslamcılık siyaseti ise yine Hindistan yolu ile ilişkili bir başka siyasi seçimi belirtmektedir. "*Üç tarz-ı siyaset*" bu tartışmalar içinde gündeme gelmiştir. Ziya Gökalp başlangıçta Osmanlıcılık ve İslamcılık seçimlerinden de vazgeçmeden, her iki siyaset açısından da Türkçülüğü temel dayanağımız olarak görmektedir. Osmanlı'da Türkçülük ve İslamcılık siyasetleri devlet yapısının gereği olarak belirli bir alanı aşmamıştır. Askeri ve siyasi belli görevlerle ve bu göreve talip olanlarla sınırlıdır. Osmanlı'nın Batı ile ilişkilerinde kendi konumunu değerlendirme çabası sonucunda Orta Asya Türklüğüyle ve İslam ülkeleriyle belli bir yönde ilişki kurulmuştur. Osmanlı bir imparatorluk olarak egemenliği içinde bulunan çeşitli halklara belli bir toplum kimliğini dayatmamıştır. Osmanlı'nın tasfiyesi sonrasında Türkçülük Orta Asya ile ilişkili siyaset olanağını olmaktan çıkarak Anadolu'yla sınırlı bir siyaset seçimini doğrulamaya dönüşmüştür. Toplum kimliği de bu yönde tanımlanmak istenmiştir. Anadolu Türklüğü ile Orta Asya arasın-

da ilişki ancak Osmanlı'dan vazgeçilince ortaya çıkan boşluğu doldurmak için gündemde tutulmuştur.

Osmanlı'da Türkçülük Batı ile ilişkilerimizde dayanacağımız siyasi olanaklardan birini göstermektedir. En ateşli Türkçülerimiz ve İslamcılarımız bile geleneksel toplum kimliğimizin (Türklüğümüzün ve Müslümanlığımızın) sürmesini devlete bir tehdit veya karşıtlık olarak görmemiştir. Türklükten veya Müslümanlıktan vazgeçelim diyen yoktur ama Türkçülük ve İslamcılık siyasetini yürüten kadrolar arasında kıyasıya bir çekişme ve karşıtlık vardır. Türkçülük ve İslamcılık arasındaki karşıtlık siyasetle ve bu siyaseti yürüten kadrolarla ilişkili olmuştur. Ziya Gökalp'in "*Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak*" formülü ve sonrasında "*Türkçülüğün Esasları*" programı bu karşıtlığı gidermeye yöneliktir. Osmanlı'nın tasfiyesi sonrasında yeni dönemde geçmişten farklı olarak Türkçülük Osmanlı uyuşmazlığı ile temellendirilmiştir. Böylece yeni yapılan siyasi seçimin açıklanması ve doğrulanması (Osmanlı karşıtlığı üzerinden) Türkçülük görüşleri aracılığıyladır. Ziya Gökalp yeni dönemde Osmanlı ile uyumsuz bir Türkçülüğün savunuculuğu yapmıştır. Amacı yeni düzenin açıklanması ve doğrulanmasıdır. Bu nedenle geçmişte Osmanlılık ve İslamiyet'in dayanağı olarak savunduğu Türkçülük görüşlerinden vazgeçmiştir. Yeni dönemde Türkçülük Osmanlı karşıtlığı yanında giderek İslamiyet ile de uyumsuz laik bir nitelik kazanmıştır. Türkçülük toplum üstü, siyaset üstü bir özellik kazanarak yönetici kadroların öncülük ve ayrıcalığını belirten bir devlet ideolojisi haline getirilmiştir. Bu yöndeki girişimler yönetici kadrolar tarafından "*Türk tarih tezi*" ve "*Türk dil tezi*"yle gündeme getirilmiş ve giderek "*Kemalizm*" ile ifade edilmiştir. Bu bir anlamda Osmanlı kadrolarından kesin bir kopuşu belirtirken yeni kadrolar içinde de bir ayrımı belirtmektedir. Bu açıdan Ziya Gökalp'in getirdiği Türkçülük anlayışı yeniden yorumlanmıştır.

Ziya Gökalp yöneten-yönetilen, Osmanlı-Türk ayrımı ile geliştirdiği toplumsal yapı kuramı yeni dönemde ortaya çıkan siyaset değişikliğini doğrulama çabasındadır. Getirmiş olduğu Türkçülük tanımı ırkçı, etnik özellikler taşımamıştır. Gökalp'in Türkçülük ile ilgili bilinen meşhur sözüdür. Gökalp'e göre "*Millet, ne ırki, ne kavmi, ne coğrafi, ne siyasi, ne de iradi bir zümre değildir... Bu bakımdan, milliyette secere (soy kütüğü) aranmaz*" Gökalp ırka dayalı referansları toplumlara ait değil "*atlara*" (hayvanlara) ait bir özellik olarak görmektedir. Türk toplum kimliğini kültür ve tarih ile temellendirmesi de bu nedenledir. Gökalp'in dini hayattan, iktisadi, lisani hayata kadar çeşitli toplumsal yaşam biçimlerinin ortaklığını savunduğu kültür ve uygarlık görüşleri etnik köken arayışlarına karşıttır. Daha sonra pek çok kişi milliyetçilik konusunu Ziya Gökalp'in görüşleri çerçevesinde ele almışlardır. Ziya Gökalp'in devamcılarından biri olarak görülen Mehmet İzzet *Milliyet Nazariyeleri ve Milli Hayat* kitabında milliyetçilik hakkındaki coğrafi, ırkı, iktisadi görüşleri özetleyerek bu görüşlerin milletin asıl niteliğini vermeyeceğini belirtmiştir. "*Milli Hayat*"ı

"*manevi hayat*"a, maneviliği de toprağa, doğaya bağlı olarak açıklamıştır. Mehmet İzzet'e göre milliyetçilik insan idealinin yeni bir biçimidir.[106] Ziya Gökalp'in ölümü sonrasında da etkisi devam etmiş, farklı görüşleri savunan pek çok kişi Ziya Gökalp'in getirdiği çerçeve içinde kalarak yeni yorumlarda bulunmuşlardır. Ziya Gökalp yöneten-yönetilen ayrımı modelini Türkiye'nin meselelerini açıklamak için değil Osmanlı'dan vazgeçerken Türklüğümüzden vazgeçmediğimizi savunabilmek için getirmiştir. Bu amaçla Osmanlıyı suçlama çabası içine girmektedir. Osmanlılıktan vazgeçerken artık Batı yanlısı olmak tartışılmaz benimsenen bir ilkedir. Ziya Gökalp'in Osmanlı'yı Türk toplum ve tarihine yabancı ve Bizans'ın devamı gibi gören görüşüne karşı belli eleştiriler de vardır. Ziya Gökalp'e karşı bir eleştiri hocasına ters düşme pahasına öğrencisi olan Fuat Köprülü'den gelmiştir. Fuat Köprülü *Bizans Müesseselerinin Osmanlı Müesseselerine Etkisi* çalışmasında Osmanlı kurumları üzerinde Bizans etkisini reddederken bu kurumları Türk-İslam tarihinin bir devamı olarak almıştır.[107] Köprülü bu açıklamalarıyla dönemin yönetici kadrolarının sözcülüğünü üstlenmek yerine bir başka görevi yerine getirmektedir. Köprülü'nün kaygısı özellikle dışarıdan Anadolu Türklüğüne karşı getirilen açıklamalara bir yanıt vermektir. Osmanlı mirasından vazgeçince Türklerin Anadolu'da varlık nedeni Batı'da sorgulanmaya başlanınca zorunlu olarak Osmanlı savunusu yapmak durumunda kalmıştır. Ancak bu karşı çıkış Batı karşıtı bir siyaseti savunmak biçiminde değildir.

Ziya Gökalp sonrasında toplumsal yapı tartışmalarında temel çerçeve değişmiş değildir. Ziya Gökalp'in yeni siyasetin doğrulanmasıyla ilgili getirdiği açıklamalar sonraki dönemde de etkili olmaya devam etmiştir. Bu çalışmalarda Osmanlıdan vazgeçince ortaya çıkan boşluk Anadolu Türklüğü ile Orta Asya Türklüğü arasında kurulan bağlantıyla sağlanmaktadır. Bu konuda çoğu ayrıca incelemeyi gerektirmeyecek pek çok çalışma vardır. Bunların birçoğu broşür düzeyinde "*eski Türk toplum yaşamını*" yüceltmeye yöneliktir. Fuat Köprülü'nün şamanlıkla ilgili çalışması da bu çalışmalara akademik düzeyde bir örnektir.[108] Yeni dönemde artık seçim belli olunca konuya sosyologlar dışında hukukçu ve tarihçilerin de ilgisi vardır. Arsal'ın *Türk Hukuk Tarihi* kitabı ve İbrahim Kafesoğlu dönem dışıdır ama *Türk Kültürü* kitabıyla onları izlemiştir. Kafesoğlu da konusuna Ziya Gökalp'in kültür-uygarlık ayrımı ile yaklaşarak Türklüğü/Türkçülüğü Orta Asya kültür kurumlarının sürekliğine (değişmeden aynı kalmasına) dayamıştır. Tarihi-toplumsal gelişmeye rağmen "*kültür öz vasfını kaybetmez. 'Ana kültür kalıbı' belirli bir karakter halinde devam eder.*"[109] Temel

---

106 Mehmet İzzet, *Milliyet Nazariyeleri ve Milli Hayat*, İstanbul, (1. baskı, 1923), 1981.

107 Fuat Köprülü, Bizans Müesseselerinin Osmanlı Müesseselerine Etkisi, Ötüken yayınları, İstanbul, 1981.

108 Fuat Köprülü, a.g.e.

109 İbrahim Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 1989, s. 17. Kafesoğlu "*Türk Milli Kültürü*" adlı kitabının önsözünde konu ile ilk ilgisinin 1963 yılında başladığını belirtmekte-

anlayış budur. Kültür, Türk toplum özelliklerine dayanırken siyasi düzeyde ortaya çıkan Batı seçimi uygarlık değişimiyle tanımlanmaktadır. Bu çalışmaların ana özelliği Türk toplum tarihinde Osmanlı'nın yeri ve rolünün atlanmasıdır. Ancak yeni bir toplum kimliğinin oluşturulması çabası giderek yeni siyasi kadrolarla ilişkilendirilerek Kemalizm ile tanımlanacaktır. Bu açıdan Ziya Gökalp'in Türkçülük görüşlerinden bir farklılaşma söz konusudur.

Yeni dönemde Türkçülük akımı "*Osmanlı*", "*İslami*" ve "*Turancı*" özelliklerinden gittikçe arınarak "*Kemalist Türkçülük/milliyetçilik*" biçimini almıştır. Kurtuluş Savaşı'nı zafere ulaştıran kadroların önderliğinde devrimci, milliyetçi ve laik eksenli toplum stratejisi kurumsallaşarak yönetici düzeyinde de belli kadrolar bu programın uygulanmasında görev almışlardır.[110] Kurtuluş Savaşı ve Cumhuriyet devrimlerini yürüten kadro daha başlangıçta Batı'da özellikle İngiliz ve Sovyet kaynaklarında Kemalist olarak tanınmış ve pratiği de Kemalizm olarak adlandırılmıştır. Ancak bu terimin resmi yayın organlarında ve yeni kadrolar tarafından kullanılması 1935 sonrasında, özellikle CHP 4. Büyük Kongresi ile birliktedir. Giderek partinin yürüttüğü bütün esaslar ve geleceği kapsayan tasarılar da bu adla anılmıştır. "*Türk tarih ve medeniyeti*" tezi yeni kadroların kendilerini öne çıkardığı temel teori olmuştur. Bu dönemde ortaya çıkan "ırka dayalı siyasi ve kültürel Türk milleti" tanımında "ırk" kavramı Batılı anlamda saldırgan-emperyalist ırka dayalı biyolojik bir milliyetçilik tanımını değil, din/İslam dışı ve öncesi toplumu birleştirici ve diğer toplumlardan farklılaştırıcı bir unsura referans yapmak içindir. Osmanlı'da "millet" tanımı dine dayalı, farklı dini toplulukları ifade eden bir kavram olarak kullanılmıştır. Hem bundan ayrı yeni bir dayanağı belirtmek hem de Türk unsurunu Müslüman-Arap unsurundan ayırmak için cinse, nesebe, kavme dayalı "ırk" kavramı kullanılmıştır. "Irk" kavramıyla İslam'dan bağımsız kültürel-tarihi-etnik bir Türk bütünü ifade edilmiştir.

Osmanlı Karşıtı Yeni Kadroların Öncülüğü ve İdeolojisi: Kemalist Türkçülük

Yeni dönemde yönetici kadroların sözcülüğünü ve övgüsünü üstlenmek gerekince Türkçülük bir başka düzeyde gündeme getirilmiştir. Bu açıdan Ziya Gö-

---

dir. Bu dönemde "*Bozkır Kültürü*" adı altında dağıtılan teksir-kitap konunun henüz iyice işlenmediği yıllara ait ders notlarına dayanmıştır.

110 Bu açıdan öne çıkan kişilerden biri de Yusuf Akçura'dır. Daha Osmanlı döneminde İttihatçı kadrolarla yolunu ayıran Akçura yeni dönemin etkin kişilerinden biri olmuştur. Akçura'nın görüşlerinin Osmanlı ve yeni Türkiye döneminde görevleriyle birlikte ele alınması ilginç sonuçlar verecektir. Turancı-Türkçü görüşleri ilk gündeme getirenlerden biri olan Akçura 1915 Bolşevik Devrimi sonrasında ilginç bir biçimde Kuzey-Güney Türklüğünün birliği ve siyasi bağımsızlığı temelinde ele aldığı Türkçülükten vazgeçmiştir. 1921 yılında Ankara'ya geçerek milli harekete katılan ve TBMM Hükümeti nezdinde çeşitli askeri, siyasi faaliyetler sürdüren Akçura Ankara'da toplanan asker-sivil bürokrat kadroya yönelik "Serbest Halk Dersleri" adıyla konferans biçiminde düzenlenen eğitim faaliyetlerinde de bulunmuştur.

kalp'in çalışmaları ile bağlantı kuran Tekinalp'in (Moiz Kohen) *Kemalizm* (1936)[111] ve *Türk Ruhu* (1944) çalışmaları örnek gösterilebilir. Tekinalp için artık mesele Türkçülüğün savunulmasının ötesinde toplum yapımızdan Osmanlılık özelliklerinin silinip atılması, Batı uygarlığının bir parçası olarak toplum kimliğinin yeniden biçimlenmesidir. Yeni Türkiye ile toplum sorunları ve çözümleri tartışma üstü bir kesinlik görüntüsü kazanınca sorun toplum kimliğinin yeniden yapılandırılması, çözümle ilgili kesin bilgilerin aktarılması ve yaygınlaştırılmasıdır. Bu nedenle artık Türkçülük yerine, yeni dönemi ve kadroları öne çıkaracak biçimde Kemalizm demekte bir sakınca görülmemiştir. Tekinalp'in *Kemalizm* ve özellikle *Türk Ruhu* kitabının temelini bu görüş oluşturmaktadır. Musevi kökenli olmasına rağmen -önceleri yazı ismi olarak kullandığı- Tekinalp ismini alan ve Tekinalp adıyla tanınan Moiz Kohen'in (1883-1961) Kemalist Türkçülük anlayışının en önemli teorisyenlerinden biridir. Görüşlerinin değil ama kendisinin Türkçülük çevrelerinde sonradan unutulmuş olması Musevi kimliği nedeniyledir. Tekinalp Filistin'de bir İsrail devleti kurma fikri yerine Yahudi göçmenlerin Osmanlı İmparatorluğunun çeşitli bölgelerine yerleşmesini savunduğu için Siyonist hareket ile bağlarını koparmış, imparatorluk döneminde azınlıkların "*Osmanlılaşma*"sı, yeni Türkiye döneminde de "*Türkleşme*" siyasetini desteklemiştir.[112] 1928 yılında yayınladığı *Türkleştirme* ve 1936'da yayınladığı *Kemalizm* kitabıyla günümüzde Türk siyasetine ve Ziya Gökalp'e mal edilen olumsuz söylemlerin -Tekinalp'in hazırladığı "on emir", Türkçe konuş, Türkçe düşün vb.- çoğunun ilk sahibidir. 1942'de çıkan Varlık vergisinden zarar görmesine rağmen yeni düzene ve Kemalizme inancını yitirmemiştir. Tekinalp'in Kemalizm görüşleri hem yeni kadroların öncülüğünü belirtmek, tek parti dönemini ve özellikle İnönü'yü gündeme getirmesi açısından kendinden sonraki çalışmalara esin kaynağı olmuştur. Tekinalp II. Dünya Savaşından sonra, çok partili döneme geçilmesiyle birlikte işlevsiz kalmıştır. Ancak görüşlerinin İstanbul Üniversitesi İktisat ve İçtimaiyat Enstitüsü çerçevesinde etkili olmaya devam ettiğini söylemek mümkündür. Tekinalp'e esas önem kazandıran Türkçülük görüşlerinin Kemalist yorumudur. Tekinalp'e göre Kemalizm Türkçülüğün en gelişmiş, en ileri biçimini temsil etmektedir.

Osmanlı'nın yıkılması Türk toplum ve tarihi açısından yeni bir dönemi belirtmektedir. Osmanlı'nın tasfiyesi sonrasında Türkçülük yeni bir anlam kazanmıştır. Türkçülük yeni bir siyaset savunusu olmanın ötesinde toplumun da bu siyasete uyumunu belirtmiştir. Ancak bu toplum içinde belli bir etnik kimliğe göre toplumun tek yönlü zorlanması değildir. Türkçülük belli bir cephe seçimini, Batı kesin seçimi-

---

[111] Kitabın özeti Ülkü dergisinde yayınlanmış ama kitap olarak yayını Atatürk'ün ölümünden kısa bir süre öncedir.

[112] Jacop M. Landau, *Tekinalp Bir Türk Yurtseveri (1883-1961)*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1996.

ni belirtmektedir. Bu yeni yöneliştен amaç geleneksel imparatorluk siyasetinden ve dünya görüşünden vazgeçerek toplumun bu yönde Batı ile uyumunu sağlamaktır. Bu dönemde yeni bir arayış yoktur, kesin siyasi seçim yapılmış durumdadır. Bu nedenle sosyoloji bir yurttaşlık bilgisine dönüşmüştür. Çeşitli dönemlerde askerlik, milletvekilliği, meclis başkanlığı, bakanlık, başbakanlık yapan ancak özellikle uzun yıllar yaptığı Cumhuriyet Halk Partisi Genel Sekreterliği (parti ideologluğu) göreviyle tanınan Recep Peker'in 1933 yılında (Darülfünun kapatılması sonrası) yeniden düzenlenen İstanbul Üniversitesi'nde verdiği İnkılâp Tarihi derslerinden oluşan ve 1935'de yayınlanan *İnkılâp Tarihi Dersleri* adlı kitabı tek parti ideolojisinin anahatlarını vermesi açısından örnektir.[113]-[114] Yeni dönemde Türk toplum ve tarihinin değerlerinin yerini CHP'nin altı oku almıştır. Türkçülük Osmanlı'dan kurtulmayı belirtmektedir. Bu yönde yeni bir tarih görüşü oluşturulmuştur. Yeni siyasi kadrolar böylece kendi bağımsız kimliklerini öne çıkarmışlardır. Geleneksel siyaset ve ilişkileri tasfiye eden yeni siyasi kadrolar Batı'yla savaşın öncülüğünü yaparken aynı zamanda yeni dönemde Batı siyasi seçiminin de öncülüğünü üstlenmiştir. Bu nedenle Türkçülük ile sadece Osmanlı karşıtlığı değil yeni kadroların ayrıcalıkları da öne çıkarılmıştır. Türk tarih tezi böyle bir çabanın ürünüdür ve sosyoloji dışında bir girişimi belirtmektedir. Yeni kadrolar Türk tarih teziyle kendi öncülük ve sözcülüklerini bir dünya görüşü olarak oluşturma çabasındadır. Ancak bu durumda bile devlet/yönetici kesim kendi görevlerini toplumla paylaşmak yanlısı değildir. Bu nedenle "*Türkçülüğü*" yüceltseler de yeni Batı siyasi seçiminin ve Batı uygarlığının temsilcileri olarak uygarlığı halka aşılama görevini üstlenen topluma yabancı Kemalist "*yönetici seçkin elitler*" olarak kalmayı sürdürmüşlerdir. "*Devletçilik*", "*milliyetçilik*", "*cumhuriyetçilik*" ve "*laiklik*" bu nedenle de öne çıkarılmıştır. "*Devletçilik*" ile "*Türkçülüğün*" birlikte savunulması tutulan yeni yol dışındaki arayışların engellenmesi veya geriye dönüşün önlenmesi içindir. "*Laiklik*" de devletçiliğin ve Türkçülüğün, Osmanlıdan vazgeçmemizin ayrılmaz bir parçası olmuştur. Yeni devlet yapılanması ve devrimler bir yerde Doğululuğun/Osmanlılığın temel dayanaklarının ortadan kaldırılmasına ve yeni kadroların dayanaklarını ortaya koymak yöneliktir. Toplum kimliğinin belli bir yönde zorlanması girişimleri, ırkçı bir anlayışla değil Osmanlıyla ilişkili olarak gündeme gelmiştir. Tarih görüşü düzeyinde darlık ve sınırlılık burada-

---

[113] Recep Peker, *İnkılâp Dersleri*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1984.

[114] Tek parti dönemi denmektedir ama bu dönemde de Kemalist/CHP kadroları arasında belli bir çekişme vardır. Recep Peker'in tasfiyesi, gidip gelmeleri bu çekişmeyi göstermektedir. Bu nedenle Kemalist kadrolar içinde asker ve sivil kökenliler, hatta Atatürk, İnönü ve Recep Peker arasındaki çekişme (Batı'da ittifak yapılacak ülke konusunda görüş ayrılıkları) Kemalist-İttihatçı çekişmesi kadar ilgi çekici ve kıyıcıdır. Bu nedenle tek parti dönemi ve ideolojisi konusunda "toptancılık"tan da kaçınmak gereklidir. II. Dünya Savaşı'nda bu çelişki başbakan ile dış işleri bakanının farklı-karşıt siyaset/cephe savunucuları olmalarıyla ("iki taraflı denge" içinde) çözülmüştür.

dır.[115] Türkçülüğün Kemalist yorumu Osmanlı karşıtı yeni kadroların siyasi dayanağını belirtmek yanında toplum ideolojisini de oluşturmaktadır. Tekinalp'in Türkçülüğün Kemalist yorumu bu açıdan önemlidir.

Yeni Türkiye ile Türkçülük artık arayış olmaktan çıkmıştır. Ama Türkçülük çerçevesi içinde yeni siyasi seçimin getirdiği sorunlar ele alınmaya devam etmiştir. Türkçülük ile ilgili çeşitli çalışmalar yeni bir arayışı değil yeni koşullara bağlı belli gelişmeleri belirtmektedir. Türkçülüğün Kemalist yorumuna da bu açıdan bakmak gerekir. Ziya Gökalp pek çok yazısında Türkçülüğün tanımında İslamiyet'i birleştirici bir unsur olarak görmüştür. İslamiyet'in savunulmasını Türkçülüğün/Anadolu Türklüğünün dışında görmemiştir. Ancak özellikle 1927 sonrasında Kemalizm ile Türkçülüğe laik bir çerçeve getirilmiştir. Ziya Gökalp'in izleyicisi olarak tanınan ancak esas olarak yeni kadroların sözcülüğünü üstlenen Tekinalp *Kemalizm* ve *Türk Ruhu* adlı kitaplarında Türkçülüğü oluşturan "*birlik ruhu*"nu Osmanlılık ve İslamiyet dışında açıklama çabasındadır. Yeni dönemde toplumdan kopuk elit bir Türkçülük anlayışının temel dayanağı laiklik olmuştur. Tekinalp I. Dünya Savaşı sırasında gündeme gelen ve Türklerin siyasi birliğini savunan Turancı görüşleri gündeme getirmeden ırka dayalı yeni bir "*Kemalist Türkçülük*" anlayışının savunucusudur. Bu anlayış Gökalp'in Türkçülük anlayışına yabancı olmasına karşın Gökalp'e de mal edilmiştir. Daha öncede belirttik. Gökalp, Türkçülüğü temellendirirken ırk, secere arayışında değildir. Ziya Gökalp yöneten-yönetilen, kültür-uygarlık ayrımıyla "*kozmopolit*" olarak tanımladığı Osmanlı'dan köklü bir kopuşu gündeme getirme çabasındadır. Türklüğü/toplumu bu nedenle yüceltmektedir. Bu aynı zamanda Batı seçimimize de uygundur. Buna karşılık Tekinalp ırk ve laiklik ile sadece imparatorluk anlayışından değil toplumdan da kopuk elit bir Kemalist Türkçülük (hatta giderek Türkçülüğün yerini alacak biçimde Kemalizm) anlayışının sözcülüğünü yapmaktadır.

Türkiye'de uzun bir süre sosyolojinin gündeminden toplumsal yapı konusu düşmüş, artık mesele tartışma veya arayış olmaktan çıkarak, yeni seçimin gerektirdiği konu ve sorunlar öne çıkmıştır. Yeni dönemde Türkiye belli bir seçim yapmıştır. Bu seçim Türk toplum tarihinin de en önemli seçimlerinden biridir. Yeni siyasi seçime uygun bir biçimde devlet ve toplum örgütlenmesinde yeni bir yapılanma söz konusudur. Bu amaçla bir yandan Osmanlı eleştirisi giderek bir suçlamaya dönüşürken yeni dönemin ve kadroların savunulması başlıca çaba olmuştur. Yeni seçim ile yeni

---

[115] Osmanlı döneminde devletin Batıcılaşmasına karşılık toplum geleneksel dünya görüşünü korumuştur. Devlet ile toplum arasındaki ikilik uyumsuzdur. Doğulu bir toplumda devlet Batı ile uyumlu bir siyaset yürütmüştür. Ancak yeni Türkiye ile birlikte sadece devletin Batıcılaşması değil toplumunda geleneksel dünya görüşünün değişmesi veya Batı siyasetiyle uyumlu hale getirilmesi gündeme gelmiştir. Toplum kimliğinin zorlanmasından bu anlaşılmalıdır. Devlet bu anlamda toplum ideolojisinin/dünya görüşünün değiştirilmesi için yeni bir tarih görüşü geliştirmiştir.

bir dönemle başlamaktadır. Bu nedenle yeni kadrolar yeni devleti ve toplum tarihini kendileriyle birlikte başlatmakta sakınca görmemişlerdir. Bu yeni dönemin Osmanlı dışında tanımlanmak istenmesi, geçmişle belli bir uyuşmazlığın ve zıtlığın öne çıkarılmasını gerektirmiştir. Kemalist Türkçülük anlayışıyla cephe seçimi konusunda bir arayış söz konusu değildir. Artık bu dönemde bir sosyologun öne çıkması söz konusu olmamıştır. Ama yapılan seçimin bilimsel bir doğru olarak savunulması ve tartışılmaması için sosyolojiden beklenen görevler ortadan kalkmış değildir. Kendisi sosyolog olmasa da Tekinalp'in Ziya Gökalp ile ilişkisi ve *Türk Ruhu* başta olmak üzere çalışmalarını bu açıdan değerlendirmek gerekir. Yapılan seçimin tartışılmak istenmemesi, belli bir arayış yerine belli seçimin ve yeni kadroların öne çıkarılmak istenmesi açıklamaları da belirleyecektir. Yeni Türkiye'nin siyasi yönelişini değerlendirirken güncel siyasi söylemler yanında esas değerlendirilmesi gereken tarih tezidir. Güncel siyasi değerlendirmelerin kökenini öncü siyasi hareketin tarihe ilişkin tutumu belirlemektedir. Türkçülüğün belli bir dönemden itibaren Kemalizm ile özdeşleştirilmesi belli bir toplum ve tarih görüşüyle/dönemleştirmeyle birliktedir.[116] Kemalizm yeni dönemde Türkçülüğün güncel yorumu olmuştur. Yeni Türkiye devleti Osmanlılık dışında kendi kimliğini ve kurumlarını tanımladıktan sonra artık sorun güncel gelişmelere uygun saf tutmaya dönüşmüştür. Kemalist Türkçülük görüşünün formüle edilmesi, sosyoloji dışında bu yönde belli çalışmaların ortaya çıkışı bu nedenledir. Ziya Gökalp görüşleri savunulmasına karşılık yeni siyasi kadrolar kendilerini öne çıkarmak için Türkçülük ile Kemalizmi birbiriyle özdeşleştirmişlerdir. Tekinalp'e göre Kemalizm tarihi süreç içinde gelişen ama Osmanlı geçmişiyle bağları kesen bir devrimdir.

Tekinalp, Kurtuluş Savaşını ve devrimleri Türkçülük yerine Atatürk ile açıklamıştır. Sonuçta yeni Türkiye devleti ve devrimlerin özelliğinin Atatürk ve İnönü'nün şahsında ("milli şef") toplanmış olduğu görüşündedir. Tarihi yapan ve toplumu oluşturan kahramanlardır. Tekinalp'e göre "*Kemalist hükümet, manevi nüfus bakımından, demokratik ve mutlakiyetçi hiçbir hükümetle mukayese edilmez. Onun, bütün milleti arkasından yürüterek hakikat sahnesine çıkardığı mucizeler zecri tedbirlerle, yasaklarla, şiddetli kanunlar ve kararnamelerle ve bu nevi daha başka tedbirlerle elde edilmiş değildir. Bu mucizeler, sırf, iktidar mevkiindeki önderlerin, büyük milletin idealizmini ve manevi emellerini şahıslandırmaları sayesinde imkan dairesine girmiştir.*" Atatürk ve İnönü Yeni Türkiye'nin ideallerinin/toplum ruhunun cisimlenmesidir. Yeni kadrolar da buna uygun biçimlenmiştir. "*Seçkinler sınıfı, milletin mütefekkirler kadrosu önderler tarafından itina ile yetiştirilmiştir. Daima şefinin ruhundan ve zihniyetinden ilham alan halk*

[116] Türkiye'nin kimlik ve konumunun belirlenmesinde ölçüt toplumlar arası ilişkilerdir. Toplumsal ve tarihi değişmenin yönünün belli dönemleştirmeler/model içinde ele alınması da böyle mümkün olmaktadır. Ziya Gökalp ve izleyicileri bu nedenle kültür ve uygarlık ayrımına dayalı bir açıklama içine girmişlerdir.

partisi, büyük bir medeni bilgiler mektebinden başka bir şey değildir. Sağlam temeller üzerine kurulan ve Anadolu'nun en ücra köşelerinde kuvvetli bir teşkilatla vücude getirilen yüzlerce halkevi, filiz veren fikirlerin ve duyguların, önder tarafından ileri sürülüp halkın her tabakasında, görünür görünmez sayısız kanallar vasıtasıyla yayılmağı temin eden yüzlerce halk terbiye mektebidir."[117] CHP bir yandan yeni kadroların yaratılması aynı zamanda Türkçülük/Kemalizm temelinde toplum kimliğini kurmak amacındadır. Tekinalp'e göre CHP "*kamunun siyasal kadrolarının düzenlenmesi ve ulusun uygarlık eğitiminin tamamlanması için oluşturulmuş bir okul*"dur.[118] "1935 yılında Ankara'da toplanan Dördüncü Kongresinde Kemalist devrimin artık en temel amacına ermiş bulunduğunu ve bundan sonra genel çizgileri bütünüyle saptanan yolda kesin bir biçimde ilerlemekten başka bir şey kalmadığını resmen ilan etmiştir. Kemalizm savunusu bir anlamda Batı'da ve Türkiye'de yeni devlet kadrolarının rol ve görevlerini, Jön Türk oluşumlarının ve Türkçülüğün çeşitli biçimlerinden biri olarak görme anlayışına da karşıt bir cevap oluşturmaktadır. Kemalizm yabancı bir egemenliğe karşı çıkmak yanında, Türk toplumunu yüzlerce yıldan beri bağlı olduğu Osmanlı ve İslamiyet'in "tutsaklığından" kurtulmak olarak da tanıtılmıştır. Bu "*yeni Türk*" adlı yeni "*insan tipi*"ni ortaya çıkarmıştır. "*Kemalist devrime yeni evresinde düşen görev bu yeni Türkleri, bu yeni vatanı ve bu yeni devleti, yeni temeller üzerinde yaratmak, düzenlemek ve kurmaktı. Bu, güç bir işti, çünkü üzerine yapı kurulacak olan yer, geçmişin yıkıntıları ile dolu idi... Kemal Atatürk, bu işin büyüklüğü karşısında gerilemedi. Yalnız, ereğe, en kestirme yoldan ve elden geldiğince az süre içinde ulaşmak için en yetkin yöntemi seçmek istedi... işte bu nedenle.. "Atatürk, her şeyden önce, ulusal egemenliği düzenlemek ve en iyi yola yöneltmekle görevli siyasal kadroların oluşturulmasına koyuldu."*[119] Yeni devlet ve kadrolar toplumun örgütlenmesi ve ideolojisinin oluşturulmasında özel bir görev yüklenmiştir. "*Yeni Türk'ün özümsediği insan tipinin, Atatürk'ün yarattığı özel bir tip olduğu yadsınamaz bir gerçektir.*"[120] Tekinalp Türkiye'nin toplum yapısı konusuna bu nedenle ilgi göstermiştir. CHP'nin gerçekleştirdiği 4. Kongrede on yılda artık Yeni Türkiye'nin "*ulusal yüzü*"nün kesin çizgilerle ortaya çıktığı belirtilmektedir. "*Bu yüzün özyapısal (karakteristik) çizgilerini çözümlemenin ve bunların gerçek anlatımlarını kavramanın zamanı gelmiştir.*"[121]

Tek parti anlayışı Kemalizmin örgütlenme ve yenileşme ideolojisini göstermektedir. Ancak Kemalizme belli bir sistemi anlatan ve II. Dünya savaşı öncesi öne çıkan Bolşevizm, sosyalizm, komünizm, solidarizm, faşizm vb. gibi sonu "izm"le

---

117 Tekin Alp, *Türk Ruhu*, Remzi Kitapevi, İstanbul, 1944, s. 280-281

118 Tekinalp, *Kemalizm*, Günümüz Türkçesine çev. Çetin Yetkin, (ilk baskı 1936, İstanbul), Toplumsal Dönüşüm Yayınları, İstanbul, 1998, s. 96.

119 Tekinalp, *Kemalizm*, s. 86- 89.

120 Tekinalp, *Kemalizm*, s. 91.

121 Tekinalp, *Kemalizm*, s. 103.

biten özelliği içeren düşünceler ve ilkeler üzerine kurulu otoriter bir rejim ve dünya görüşü anlamı verilmemiştir. "*Dünya basınında ve dünya yazınında, şimdiye kadar, Türkiye'nin rejimi, Kemalizm ihtilali vb. üzerine birçok sözler söylendi. Gerçekte de, yeni Türkiye'yi ancak onun yüksek önderinin adı ile kimliklendirmek için kullanılacak en uygun ad, onun yaratıcısının adıdır. Fakat Kemalizm sözcüğü, belirli bir sistemi göstermek için, bilimsel anlamda alınmış bir deyim değil, belki, ara sıra yeni Türkiye'nin devrim, ilerleme ve yenileşme devinimlerini toplu bir biçimde anlatmak amacı ile genel bir deyim olarak kullanılmaktaydı.*"[122] Tekinalp, Kemalizmi bir "düşünce sistemi" olarak değil, "*Türk Devrimi'nin gerçekleştirdiği işler*" (toplumsal ve siyasal düzeyde Osmanlı'dan vazgeçmeye dayalı devrim pratiği, fiiliyat, tatbikat) olarak tanımlamıştır. CHP programlarında da (daha Atatürk'ün sağlığında) bu yönde belli bir değerlendirme vardır. 1931'den sonra, 1935 yılında Ankara'da toplanan CHP genel kongresinde açıklanan ve benimsenen programda da Türkçülük/Kemalizm Batı kesin seçimini ve toplumun buna uygun biçimlenmesini belirtmiştir.[123] Yeni siyasi seçim ve kadroların savunulması ve geçmişten kopulması anlamında bir liderlik ve öncülük anlayışı dönemin otoriter yanını göstermektedir. "*Partinin Dördüncü Kongresi geçmişin ani bir saldırısına ve bugün öteki Avrupa ülkelerinde egemen olan düşün akımlarının olası sızmalarına, henüz durulmak eğilimi göstermeyen savaş sonu düşün ve çıkar kaynaşmaları sonucu olarak ilerde olması olası akımlara karşı korumak istemiştir. Bu amaçla, Parti Kongresi, bu simgelerin (altı okun) Anayasa'ya konulmasına karar vermiştir. Bundan sonra işbaşına gelecek olan hükümetler, bu ilkelerden ayrılamayacaklardır... Bunun sonucu olarak da, doğrudan doğruya rejim bir ihtilal eylemi ile devrilmedikçe, hiçbir millet meclisi ve hiçbir bakanlar kurulu, Kemalizm'in özünü oluşturan ilkelere aykırı davranmak hak ve yetkisine sahip olamayacaktı.*"[124] Tekinalp'in *Kemalizm* ve *Türk Ruhu* kitaplarında da etnik köken söylemine rağmen esas olarak Batıcılaşma seçimini açıklamak ve yeni kadroların ayrıcalıkları belirtmek öne çıkarılmıştır. Toplum kimliğinin tanımı ve biçimlenmesi, toplum birlik ve dayanışmasını sağlayan temel öge de bu seçim ve ayrıcalıklar gösterilmektedir. Türkçülük/Kemalizm temel devrimleri ve toplum kimliğini oluşturan temel ideoloji olarak toplumun gelecekte izlemek kararlığında olduğu yolu (ideallerini) göstermektedir. Atatürk ve İnönü bu yöndeki kararlılığın simgeleridir. Bu nedenle yeni Türkiye'nin rejimi veya Kemalizm yöneticileri özel yeni terimler yaratmak söz konusu olmadan Osmanlı sonrası yeni devletin eylem planını yürüten önderlerle ve belli seçimleri belirten olup biten olaylarla, devrimlerle kendini doğrulama yoluna gitmişlerdir. Tekinalp, Atatürk ve İnönü'nün ve partinin uygulamaya çalıştığı ilkeleri yeni Türkiye'nin ve toplumun özü

---

[122] Tekşinalp, *Kemalizm*, s. 38.

[123] Elbette bu fiiliyatın/pratiğin arkasında bir "öğreti"de bulunmaktadır. Ama bu kalıplaştırılmış değildir.

[124] Tekinalp, *Kemalizm*, s. 197.

(karakteri, yapısı) olarak tanıtmıştır. "*Türk tarihini yaratmak onuru yalnızca Kemalist devrime özgüdür.*"[125]

Toplumsal yapı konusu 1940'larda yeniden gündeme gelene kadar aradan geçen süre içinde temel siyasi seçim tartışma konusu yapılmadan Ziya Gökalp'in getirdiği çerçeve içinde sürmektedir. Ancak değişen koşullara göre belli değişiklikler söz konusudur. Bu açıdan en tipik örnek Tekinalp'in *Kemalizm* ve *Türk Ruhu* adlı çalışmalarıdır. Tekinalp genel olarak "*ulusal ekonomi*" konularına bağlı kalmasına hatta Ziya Gökalp'in görüşlerinin ekonomiye uygulamasıyla tanınmasına rağmen temel görüşleri Kemalizmin savunusu biçiminde ortaya çıkmaktadır. Tekinalp'e göre ekonominin bütünden (toplum kimliğini/birliğini oluşturma çabasından) ayrı bir önceliği ve üstünlüğü yoktur. Kültür ulusu, Türklüğü niteleyen en önemli özelliktir. Bu açıdan Tekinalp Ziya Gökalp'i izleyecektir. Tekinalp Türkçülüğü geniş halk kitleleri içinde yayılacak ulusal bir ideal, ulusal kimliklerinin bir unsuru olarak görmek yanında Atatürk önderliğindeki bir kadro ile bütünleştirmiştir. Tekinalp'in 1928'de yayınladığı *Türkleştirme* adlı ilk kitabında çeşitli etnik grupların (özellikle Yahudilerin) ayrım yapmadan kültür ve dil gibi özel nitelikler temelinde Türkleştirilmesini savunması İttihatçılıktan gelmesine rağmen yeni dönemde de gözde olmasını sağlamıştır. 1936'da yayınlanan *Kemalizm* adlı kitabı yeni düzenin ilkeleri tanıtması açısından başka çalışmalara da öncülük yapmıştır. Fuat Köprülü Tekinalp'in *Kemalizm* kitabının Fransızca tercümesine yazdığı önsözde kitabın "*bugünkü Türkiye'nin maddi ve manevi yapısını, psychhologiesini anlamak ve öğrenmek isteyenler için... değerli bir kılavuz*" olduğunu "*yalnız Yeni Türkiye'yi öğrenmek isteyenler değil genellikle ulusların uyanış ve yükseliş tarihi ile uğraşan sosiologuelar ve tarihçilerin de bu yapıtı büyük yarar sağlayarak*" okuyacaklarını belirtmektedir.[126] Tekinalp'in 1944'de yayınlanan *Türk Ruhu* kitabı bir bakıma görüşlerinin temellendirilmesi, Türk toplum ve tarihi aracılığı ile en geniş biçimde doğrulama çabasıdır. *Türk Ruhu* kitabında sadece *Kemalizm* kitabındaki görüşlerini geliştirmekle kalmamış İnönü'ye de en az Atatürk kadar ("*milli şef*" olarak) özel bir yer verilmiştir. Tekinalp, Kemalizmin başlangıcını Osmanlı dönemi Batıcılaşma/ıslahat hareketlerinden ayırdığı gibi İttihat ve Terakki anlayışından ve kadrolarından, Ziya Gökalp Türkçülüğünden de farklılaştırmıştır. Kemalist Türkçülük/Türk devriminin en önemli rolü bütün Doğu halklarına ilerleme ve gelişme, kültür ve uygarlık yolunda Batı dünyasına yönelmede örnek olmasıdır. Bu açıdan Fransız devriminin Batı'da oynadığı rol kadar önemli ve etkili bir rol üstlenmiştir. Ancak bu yönelişte Türkiye örnek olmaktan ileri gitmemiştir. Doğu halklarıyla olan ilişkiler Türkiye'nin dışında Batı tarafından üstlenilmiştir. Teki-

---

[125] Tekinalp, *Kemalizm*, s. 56.

[126] M. Fuat Köprülü, "Önsöz", Tekinalp, Kemalizm, (1936, İstanbul), Günümüz Türkçesine Çev. Çetin Yetkin) Toplumsal Dönüşüm Yayınları, İstanbul, 1998, s.25.

nalp'in toplumsal yapı (Kemalizm) ile ilgili görüşlerine bu açıdan bakmak gerekir. Günümüzde de Kemalist Türkçülüğün etkili olması boşuna değildir.

"Atalar Ruhu" ve "Sentetik Ruh" İkiliği: Yeni Türkiye ve Batıcılaşma

Ziya Gökalp'in Türkçülüğü temellendirmek için getirdiği yöneten-yönetilen ve kültür-uygarlık ayrımı (ikiliği) Tekin Alp'de değişmeden, yine ikili bir kavramla, (1) "*Atalar Ruhu* ve (2) "*Sentetik Ruh*" ikiliğiyle ifade edilmiştir. Tekinalp bu açıklamayla öncelikle Kemalizmin ortak-temel öğesi olan Türkçülüğü temellendirme çabasındadır. Ancak bu açıklama aynı zamanda Kemalizmin Türkçülükten ve İttihatçılıktan farklı yönlerini de belirtecektir. "*İttihat ve Terakki Komitesi'nin hükümet darbesi ile 1908'de başlayan meşruiyet dönemi, Kemalizm hareketine önayak olan bir rejim veya bir hareket gibi anlaşılmamaz.*"[127] Tekinalp de Türkiye'nin toplum yapısını Türkçülük ve Batıcılaşma ile birlikte açıklama kaygısıyla ikili bir ayrım getirmiştir. Ancak Tekinalp'in tasası Ziya Gökalp'in görüşlerini tekrarlamak yerine yeni dönemin Kemalizm anlayışını öne çıkarmak, yeni kadroların sözcülüğünü ve savunusunu yapmaktır. Bu nedenle Türk toplum ve tarihinin gelişmesini, yeni Türkiye ve devrimleri öne çıkan belli kahramanlarla (önder, milli şef), Atatürk ve (sonra onunla eş değerde) İnönü ile açıklamıştır. Tekinalp'e göre yeni Türkiye tarihte eşi olmayan bir kahraman olan Atatürk'ün bir yapıtıdır. "*Atatürk, olayların yarattığı bir önder değil, olayları yaratan bir baştır.*" Bu anlamda ulusal/milli bir kahramandır. Türk toplum ve tarihinde milli önderlerin ayrı bir yeri vardır. Onlar atalar ruhunun (toplumun kendisiyle özdeşleşen) temsilcileridir. Tekinalp, bugünkü Türkiye'nin yapısını tanımlamak için atalar ruhu ve sentetik ruh ayrımını yapmaktadır. Bu gerçekte yeni Türkiye ve devrimlerinin niteliğini, önderliği, yeni düzenin anlamını ve kadrolarının rollerini açıklama girişimidir. Gerek 1935'te, gerekse II. Dünya Savaşı sonrasında yapılacak seçimi tartışmak yerine yapılan seçim açıklığa kavuşturulmak istenmiştir. Bu açıklama sadece içeri yönelik bir Kemalizm/Türkçülük propagandası olmanın ötesinde Batı'ya Kemalist kadroların üstünlüğünü ve yararlılığını tanıtmak biçimindedir. Türk Ruhu kitabının ilk önce Fransızca yayınlanmış olması da bu nedenledir.[128] Tekinalp'in kimliği ve geçmişte Batı'da yayınlanan ve önemsenen Türkçülük konusunda görüşleri de bu tanıtımı yapmaya uygundur.

1-) Atalar Ruhu: Tekin Alp "*Türk Ruhunun yapısı nedir?*" diye sormakta ve buna "*Türk ruhunun araştırılmasına atalar hayatını incelemek suretiyle başlamalıdır*" diye

---

[127] Tekinalp, Kemalizm, s.47.

[128] Fuat Köprülü bu tanıtım ve savunma işini bir başka yönde (Osmanlı ile ilişkili) yaparken Tekinalp bir başka yönde (Osmanlı karşıtlığı temelinde) yapmıştır. Köprülü'nün Fransızca yayınlanan kitaba yazdığı övgülü önsöz Tekinalp'e destek sağlamak yanında aynı savunma görevini bir başka türlü yaptığının göstergesidir.

cevap vermektedir. Tekin Alp'e göre "*milli ruhun esas unsuru*" "*Atalar Ruhu*"dur. "*Bir milletin manevi şahsiyetinde ölmez ve değişmez olan şey bu unsurdur. Muhitlerin ve iklimlerin değişmesi, olağanüstü durumlar ve hadiseler, çeşit çeşit kültür tesirleri gibi amiller milletin, ahlaki veya manevi görünüşünü şu veya bu yönde değiştirebilir; fakat ne olursa olsun atalar ruhunun izleri ebediyen kalır. Bu ırkın tesiri veya kanın sesidir.*"[129] "*Atalar ruhunun izleri işlenmiş muhasalalar değil iptidai maddedir.*" "*Ruh öz, deha veya kültür demek değil, havsalamızın ihatası fevkinde pek yüksek bir şeydir (transcendental).*" "*Milli ruh, bilhassa halka taalluk etmek bakımından, bir milletin yalnız dehası, özü ve hatta kültürü demek olmayıp daha derin, daha el ile tutulmaz... kanda, daha doğrusu ırkta mevcut bir şeydir*"[130]. Ancak "*daha ziyade siyasi mahiyette olan ırk determinizmi ideolojisine bağlanmaya mecbur olmaksızın, milli ruhun mevcudiyetine pek ala inanılabilir.*"[131] "*Milli ruh, daha doğrusu atalar ruhu kanda mevcuttur ve kan, kesif ve müessir karışmalarla maiyetini tamamile kaybetmedikçe, atalar hayatının izleri baki kalır, yalnız tezahürleri, muhitin, kültürün ve terbiyenin, tesirlerine göre hissedilir derecede değişir.*"[132] "*Atalar ruhunda biriktirilen manevi kuvvetler, söz gelişi, işlenmiş hasılalar değil, sarih istidatlar ve vasıflar değil, belki üzerlerinde tesir yaptıkları şeyleri harekete getiren muharrik kuvvetler, kudret amilleridir. Bundan hasıl olan neticeler ve tesirler tabi muhitine göre, zamana göre ahvale ve yürürlükteki medeniyet sistemine göre değişirler.*"[133] "*Türkün ilk ataları, Orta Asya'nın yüksek yaylalarında yetişmiş bir insan tipidir.*"[134] "*Göçebe veya yerliye mahsus içtimai bünye, atalar ruhunda silinmez izler bırakmış*"tır. "*Ata yurdunda, Orta Asya yaylalarında göçebe hayatı yaşamış olan Türk milleti, bu ecdat hayatının, her halde derin izlerini taşımaktadır.*"[135] "*Türk ulusunun başlıca özelliği fetihçiliğidir... binlerce yıl süren bu fetihlik tarihidir ki Türk ulusunun ruhunu oluşturmuş ve bu ruhun derinliklerinde toplum düşüncesini, disiplin içgüdüsünü yerleştirmiştir.*"[136]

2-) Sentetik Ruh: Tekinalp görünüşte Türk ruhunu açıklarken ırka önem verir görünmektedir, ama esas amacı yeni siyasi seçimin doğrulanması ve yeni kadroların öncülüğünü öne çıkarmaktır. Bu nedenle (Ziya Gökalp'in kültür ve uygarlık ayrımını belirtecek biçimde) atalar ruhu yanında sentetik ruhtan da söz etmek durumunda kalmıştır. Tekinalp'e göre "*atalar ruhu*" (milli ruh) koşullar ve dönemler üstüdür. Fakat "*Sentetik Ruh adını verdiğimiz şey için bu mülahaza varit değildir. On asır kadar Türk*

---

129 Tekinalp, a.g.e., Fransızca Baskıya Mahsus Önsöz, s. XII-XIII.
130 Tekin Alp, *Türk Ruhu*, s. 25.
131 Tekinalp, a.g.e., s. 26.
132 Tekinalp, a.g.e., s. 26-27.
133 Tekinalp, a.g.e., s. 30.
134 Tekinalp, a.g.e., s. 21.
135 Tekinalp, *Türk Ruhu*, s. 15.
136 Tekinalp, *Kemalizm*, s. 58.

hayatında hakim olmuş bulunan sentetik ruhta ne ölmezlik vardır, ne de bu ruh Türkün öz ruhudur. Sentetik ruhun tezahürleri sosyoloji dilinde muhit ve zaman adları verilen tesirlere göre değişirler."[137] Tekin Alp'in kendi özetlemesi ile *"Türk, yalnız beden kuvvetiyle değil, daha ziyade, ruh kuvvetiyle kendisini gösterir... Türk ruhundaki tebellür dört merhaleye ayrılır. Bu merhalelerden her birisini bir iki milli kahraman temsil eder. (1) Mete ve Atilla atalar ruhunu yahut İslamiyet'ten evvelki devreyi temsil ederler- (2) Namık Kemal Sentetik Ruhun yahut İslamlık devrinin şahıslanışıdır. (3) Ziya Gökalp yeni Türkiye'nin, gebelik veya meşrutiyet devrinin şahıslanışıdır. (4) Atatürk ve İnönü, yeni Türkiye'nin dirilen atalar ruhu ile yeniden doğuşunu temsil etmektedirler."*[138]

Tekinalp'e göre kültür tarihin eseridir. Türk ruhunu Türklerin eski çağlardan günümüze kadar uzanan belli bir kültür ve tarih ortamı içinde anlatmaktadır. Türk ruhunu belirginleştiren bu dört aşama, (1) Ural-Altay steplerinden başlayıp Mete ve Atilla ile binlerce yıl süren atalar merhalesi, (2) Atalar ruhunun yapay bir etkinin gölgesinde kaldığı İslamiyet merhalesi ve bu aşamanın kahramanı olarak Namık Kemal, (3) Meşrutiyet devri ve yeni Türkiye'ye giden dönem ve bu dönemin kahramanı olan Ziya Gökalp, (4) Mustafa Kemal ve İnönü ile temsil edilen atalar ruhunun Kemalizm ile yeniden uyanışı biçimindedir. *Türk Ruhu* kitabının kapağında da Batılılaşma sonrası yeniden Atalar Ruhuna dönüşü veya "şahlanışını" temsil eden dört milli şahsiyetin, Atatürk ve İnönü, Namık Kemal ve Ziya Gökalp'in resimleri bulunmaktadır. Bu dört milli şahsiyetin ortasında ise Atalar Ruhunu temsil eden bir milli kahramanın (Atilla) temsili resmi vardır. Tekin Alp'e göre Türk Ruhunu belirleyen özel nitelikler yeni dönemde Kemalist ideolojiyle tekrar ortaya çıkmıştır. *"Tanzimat'tan Kemalist inkılâba kadar giden gebelik devresi"*, *"sentetik ruhun asırlık tezahürlerinin maziye doğru itildiği devirdir. XIX. Asrın bir hususiyetini teşkil eden milli şuur, o devirde kökleşmiş ve İslam milletler arası kültürün asırlarca boyunduruk vurduğu atalar ruhunun hususiyetleri o milli şuurun tesirile muhite çıkarak yeni Türkiye'yi doğurmuştur." "Yeni Türkiye, demek oluyor ki, Eski Türklerin, yani bin yıldan daha fazla bir zaman evvel, ana yurttan, yüksek Ural-Altay steplerinden, bodur Tatar atlarına binerekten dışarı taşan insanların dirilişinden başka bir şey değildir."*[139] Kemalist Türkçülük anlayışı tarihe dayanırken gerçekte Osmanlı sonrası yeni dönemi doğrulama ve açıklama getirme çabasındadır. Tekinalp'e göre Türk ulusçuluğunun Osmanlılık ve İslamcılık ile hiçbir ilişkisi yoktur. Yeni Türkiye ve devrimler Osmanlı'dan bir kopuş olmak yanında Orta Asya kökenli, değişmez bir kimliğin (ülkü birliğinin) yeniden gündeme gelişidir. Bu derin değişimi, kurtuluşu, uyanışı gerçekleştiren Atatürk'tür (Kemalist kadrolardır). Tekinalp'e göre Mustafa Kemal Atatürk ve İnö-

---

137 Tekinalp, *Türk Ruhu*, Fransızca Baskıya Mahsus Önsöz, s. XII-XIII.

138 Tekinalp, *Türk Ruhu*, s. 1.

139 Tekinalp, *Türk Ruhu*, Fransızca Baskıya Mahsus Önsöz, s. XII-XIII.

nü'nün önderliği yeni bir devlet, vatan ve çağdaş bir toplum yaratmıştır. Bu aynı zamanda atalar ruhunun yeniden dirilişidir. Mili şef (kahraman önderlik) yeni kadrolara ve topluma örnek oluşturacaktır.

Yeni Kemalist Kadroların Dayanakları: Atalar Ruhunun Batıcılaştırılması ve Laiklik

Tekinalp'e göre Türk ruhunu belirleyen "*atalar merhalesi*" "*Ural-Altay steplerinin potasında yoğurulmuştur.*"[140] "*Türk, Moğol, Tatar isimlerine ancak ikinci derecede bir ehemniyet atfedebiliriz.*" "*O tarihte ırk veya milliyet esaslarına dayanan isimlendirmeler yoktu*". "*Müşterek kültür hayatı milli ruhun teşekkülü üzerinde müessir*"dir.[141] "*İslamiyet merhalesi*" atalar ruhunun yapay bir etkinin (sentetik ruh) gölgesinde kaldığı dönemdir. "*Türkler anayurtları dışında, İslamiyeti kabul ettikten sonra Ural-Altaylık hususiyetlerinden birçoğunu kaybetmişlerdir.*"[142] "*Sentetik Ruh Türk kökünden değildir.*"[143] "*Yabancı kültür müesseseleri, Türk cemiyetine din perdesi altında sokulmuşlardır.*" "*İmparatorluğun (Osmanlı) ilk banileri atalar kültürü ile meşbudurlar.*" "*İnhitat, ancak, ecdat zihniyeti gevşedikten sonra başlamıştır.*"[144] Tekinalp'e göre "*Türk fetihlerinin İslamiyeti kabulünden sonra, her iki cemiyeti, yani fatihlerle mağlupları birbirinden ayıran su sızmazlık hali ortadan kalktı.*" "*Zamanla, milletin kendi bünyesinde bir ayrılık oldu.*" "*Aydın Türkler, Arap ve fars diline, şiirine ve kültürüne tamamen bağlandılar; Türk dilini, atalar kültürünü, ancak halk muhafaza etmişti. Fütuhata kadar fatih unsurla yerli halk arasında mevcut ikiliğin mahiyeti başkalaşmıştı. Ayrılık yer değiştirdi, şimdi fatihlerle mağluplar arasında değil, bizzat fatihler arasında, güzide sınıfla halk tabakası arasında kendini gösteriyordu. Güzide sınıfla aydın insanlar, yerli halkın, kendilerile aynı dinden olan Araplarla İranlıların kültürlerini benimsedikleri halde, halk kendi dilini, kendi geleneklerini, kendi ırk ve adetlerini ve kendi kültürünü muhafaza ediyordu.*"[145] "*Türk güzidesi milliyetsizleştirilmiştir.*"[146] "*Hasta adam Osmanlı idaresidir, Türk milleti hasta değildir.*"[147]

Tekinalp'e göre Türkler iyi savaşçılık, teşkilatçılık ruhi ile ve kahramanca hareketler ile kendilerini gösteren göçebelerdendirler. Türkler tarih boyunca "*fethettikleri memleketlerde sadece konaklıyorlardı. Gözleri, daima, anayurda, Orta Asya yaylalarına müteveccihti.*" "*Gözlerini anayurddan ayırır ayırmaz, şahsiyetlerini kaybedeceğini, mağlup milletler üzerinde hakimiyetini kendisine temin eden kuvvet ve kudretini elden ka-*

[140] Tekinalp, a.g.e., s. 2.
[141] Tekinalp, a.g.e., s. 7.
[142] Tekinalp, a.g.e., s. 107.
[143] Tekinalp, a.g.e., s. 127.
[144] Tekinalp, a.g.e., s. 132.
[145] Tekinalp, a.g.e., s. 23.
[146] Tekinalp, a.g.e., s. 153.
[147] Tekinalp, a.g.e., s. 153.

çıracağını, o zaman bu milletlerle kendisi arasında hiçbir fark kalmayacağını çok iyi biliyordu."[148] *"Bu fatihlerin yazılı olmayan kanunları, ihlal edilemez gelenekleri, nizam ve asayiş kaideleri, yüksek ahlak prensipleri, yerli milletlerin, inceliklerinden, medeniyetinden, yazılı kanunlarından ve edebi eserlerinden çok daha tesirli bir kuvvet teşkil ediyordu."*[149] *"Zaptedilen bütün memleketlerde, birbirinden tamamen ayrı iki cemiyet vardı ki, ayrı yaşamakta devam ediyor, aralarında hiçbir çarpışma, hiçbir imtizaç olmuyordu. Fatihlerin cemiyeti, steplerden gelen yeni yeni kütlelerle mütemadiyen artıyor, stepler, fazla gelen nüfuslarını, zaman zaman komşu memleketlere, tercihan, hemcinslerinin daha evvel yerleşmiş bulundukları bölgelere taşırıyorlardı."*[150] *"İşte esas itibariyle Türk olan kültür, ata yurdun uzaklığına ve yabancı milletlerle müşterek hayata rağmen, böylece sapasağlam kalmıştır."*[151] *"Türk ruhu, diğer milletlerin ruhunu terkip eden maddelerden yapılmış değildir... Türk ruhu İslamiyet'ten evvelki devrin, İslamiyet devrinin ve garp devrinin izlerini taşır... Kemalist inkilabı atalar ruhunu esaretten kurtarmıştır."*[152]

Tekinalp'in açıklamasına göre İslamiyet ile ifade edilen ikinci merhalede *"atalar ruhu uzun bir küsuf geçirmiştir."*[153] Türk toplum tarihinde Osmanlı Batıcılaşması Orta Asya ve İslam merhalesinden sonra) yeni bir merhaleyi (*"gebelik devri"*ni) belirtmektedir. Bu merhalede *"Namık Kemal hem İslam devrini şahıslandırır, hem de atalar ruhunun uyanışını müjdeler."*[154] Namık Kemal *"vatanı hürriyete kavuşturmak istiyordu: fakat, milleti hürriyete kavuşturmak için, sentetik ve İslamlar arası ruhun esiri olan Türkün atalar ruhuna hürriyet bahşetmek lazım geldiğini idrak etmemişti."*[155] *"Üçüncü merhale meşrutiyet devridir ki, gebelik devri diye vasıflandırılabilir. Bu gebelik, yeni Türkiye'yi doğurmuştur. Jöntürk ihtilali, 1908 de, milleti esaretten kurtardı, fakat atalar ruhu, zincire vurulmuş olarak kaldı."*[156] Ziya Gökalp ile bu ruh üzerindeki gölge kalkacaktır. *"Türklerin türkleşmesini isteyen"* Ziya Gökalp *"ilmi ve sistemli türkçülüğü ve yorulmaz dinamizmi ile" "parmağı yaraya batırmış, tam teşhisi koymuş"*tur.[157] *Ancak "milletin, yeni Türkiye'yi doğuran tam hürriyeti, Kemal Atatürk'ün ve İsmet İnönü'nün şahıslandırdıkları Kemalist inkılâbın eseridir."*[158] Kemalizm döneminde tekrar atalar ruhu açığa çıkarak örnek devlet teşkilatı kurulacaktır. *"Türk inkilabı, bir asırdan fazla süren gebe-*

---

148 Tekinalp, a.g.e., s. 18.
149 Tekinalp, a.g.e., s. 21.
150 Tekinalp, a.g.e., s. 22.
151 Tekinalp, a.g.e., s. 22.
152 Tekinalp, a.g.e., s. 20-25.
153 Tekinalp, a.g.e., s. 3.
154 Tekinalp, a.g.e., s. 173.
155 Tekinalp, a.g.e., s. 3.
156 Tekinalp, a.g.e., s. 3.
157 Tekinalp, a.g.e., s. 4-5.
158 Tekinalp, a.g.e., s. 5.

lik devresine nihayet verdi. Türkiye'nin İstiklal savaşı esnasında çektiği doğum sancılarından sonra, yeni Türkiye'nin ruhu, Anadolu steplerinin ortasında dünyaya geldi... Yeniden dünyaya gelen ruh, uzun asırlarca, sentetik ruhun geri ittiği ve güreştirdiği atalar ruhudur... Kemalist inkılâbın ruhu ile uyuşmayan kuvvetler, susturulmuş ve acze mahkum ettirilmiştir. Fakat, bundan, o manevi kuvvetlerden eser kalmadığını savunmak, mübalağalı bir iyimserlik olur.. Kemalist inkılâbın başkanları hülyaya kapılmamışlar, daha başlangıçta, Kemalist inkılabın devamlı bir inkılap olduğunu ilan etmişlerdir.. temizlik ve tasfiye, yalnız Millet Meclislerinde ve Vekiller Heyetinde kaleme alınan kanunlar ve kararnamelerle değil, asıl silsile halinde bir çok nesiller devamınca, milletin bütün tabakalarının, sabırla ve gayretle terbiye edilmesi sayesinde yapılabilir... Anadolu'nun her köşesinde çalışan yüzlerce Halkevi'nin, Halk partisi himayesi altında işleyen birçok spor ve kültür müesseselerinin yorulmak bilmeyen faaliyetinin hedefi budur. Türk demokrasisinin siyasi kadrolarını teşkil eden mümtaz sınıf" Atatürk tarafından yetiştirilmiş ve tanzim edilmiştir. *"Riyaseti Cumhur sarayı, adeta pratik bir siyasi ve içtimai ilimler mektebidir.. Kemalist siyasete, amme işlerinin idaresine, milli hayata şu veya bu şekilde, bilvasıta veya doğrudan doğruya iştirak edenler, menbaı Ankara'da olan ve sayısız kanallarla bütün Anadolu'ya azar azar yayılan bu hususi hava ile meşbu'durlar."*[159]

Tekinalp'e göre Kemalist kadrolar geçmişteki ıslahat hareketlerinden ve İttihat ve Terakki kadrolarından ayrılmaktadır. Kemalizmi Osmanlı ile değil yeni Türkiye ve yeni bir toplum ve tarih ile başlatmaktadır. Yeni Türkiye ve devrim ilkeleri Osmanlı döneminde ortaya çıkmış düşünce ve siyasetlere, Osmanlı düzenine karşıttır. Tekinalp bu karşıtlığı İnönü'nün sözleriyle aktaracaktır. *"Türk devrimi, Türk kurtuluş savaşı davası olarak yabancı saldırısına (istilasına) karşı bir ölçüye değin yalnız askeri ve siyasal nitelikte başlar. Ve fakat daha ilk anında Osmanlı düzenine karşı yapısal, ulusal ve siyasal devrimlere girer."*[160] Özetle yeni devlet sadece yabancı istilasından değil Osmanlı'dan da kurtuluştur. Bu durumda ortaya çıkan boşluk "atalar ruhu" ile doldurulacaktır. Tekinalp sadece geçmiş değil günümüz ve gelecek açısından da atalar ruhu ile ilişki kurmaktadır. Mustafa Kemal ve İnönü sadece devletin önderleri değil, atalar ruhunun yeni bir oluşumu olarak milletin manevi rehberleridir. *"Yeni Türk, yeni değil hatta belki kadimdir."*[161] *"Yeni Türkiye'nin yasası, Cengizler ve Atillalar yasasının istinat ettiği ayni esaslara dayanır."*[162] Yeni dönem ulusçuluğu Türk atalarından kalan ulusal ruh, ortak dil, kültür ve ideal üzerine kurulmuştur. Tekinalp'e göre Türkler anayurtları dışında, İslamiyet'i kabul ettikten sonra Ural-Altay hususiyetlerinden birçoğunu kaybetmişlerdir. Kemalist devrim Türk Ruhunu İslamiyet dönemin-

[159] Tekinalp, *Türk Ruhu*, a.g.e., s. 232-236.
[160] Tekinalp, *Kemalizm*, s. 48.
[161] Tekinalp, *Türk Ruhu*, a.g.e., s. 242.
[162] Tekinalp, a.g.e., s. 252.

den kalan kalıntılardan kurtaracak, ataların ruhunun özelliğini koruyarak Batı uygarlığına yöneltecektir. Bu yönelişinde esas güçlük (düşman istilasından kurtularak bela defedilmiştir) Osmanlı geleneksel düşünce yapısından gelmektedir. Esas kavga artık Osmanlı'nın toplum içindeki temellerinin tasfiyesidir. "*Osmanlı tipi henüz büsbütün tarihe karışmamış, ara sıra meydana çıkarak yeni Türk cemiyetinin ruhunu bozmaya çalışıyor. İşte daimi Kemalist inkılâbının başlıca vazifesi, bu Osmanlı efendisi tipinin kökünü kurutmaktır.*"[163]

Kemalizm Osmanlı'dan vazgeçme yanında aynı zamanda Batı seçimimizin de doğrulanması olmaktadır. "*Beygir devri çoktan beri bitmiştir.*" "*Garp medeniyetinin, yani buhar beygiri medeniyetini kendisine tamamile mal edinmiş Kemalist medeniyetinin muhassılı olan bugünkü Türk (-) dört nala koşarak en aşılmaz engelleri yenmelerini mümkün kılan aynı enerjiyi ve aynı dinamizmi gösteriyor.*"[164] "*Garp medeniyetini milli kültüre aşılamak lazımdır.*"[165] Kemalizm, yeni Devlet tarihi süreç içinde geçmiş ile bağları kesen bir devrimin ürünü olmasına rağmen "*tinsel*" olarak (teokrasiyi yenmesi, ulusçuluğu getirmesi, kahramanlık gibi yüksek değerler açısından) geçmiş ile, atalar ruhu ile ilişkilidir. Tekinalp'e göre Kemalist Devrim Türkiye'yi Osmanlıların uğradığı tecavüzlerden koruyor, bu açıdan Osmanlı'dan bir kopuştur, ancak devrim Osmanlı öncesi geçmişin olumlu yönlerini koruyor, arılaştırıyor ve yeni Devlet'e uygulamaya çalışmaktadır. Tekinalp geleneksel kadroların ve düşünce yapısının tasfiyesi açısından Kemalist kadrolara belli görevler yüklenmektedir. Yeni Türkiye'nin başlıca özellikleri, devrimin ilkeleri ve dayanakları (1) "*Cumhuriyetçi rejimi*", (2) "*demokrasi tabiriyle ifade olunan halkçılık*", (3) *en esaslı umdelerinden biri olan layiklik prensibi*", (4) "*topyekun devletçilik*" ("*devletin içtimai ve kültürel hayatın bütün sahalarına müdahalesi*"), (5) "*milliyetçilik*" ve (6) "(*"hareketten ziyade, zihniyete, fikre, taalluk eden*") *inkılâpçılık*"tır. "*Atalar hayatının Türk milletine yadigar bıraktığı dinamik kuvvetler, inkılâbın zaferlerini ve onun manevi mirasını kuvvetlendirmek için, birkaç nesil uzunluğunca, devamlı suretle seferber bir halde durmak gerektir.*"[166]

Tekinalp'in açıklamalarında Osmanlı'dan vazgeçişimiz öne çıkarılmaktadır. Bunun yanında Kemalizm ile temellenen bir diğer değişiklik de İslamiyet ile kesin bir karşıtlık görülmesidir. Tekinalp'e göre bugünkü Türk Ruhu, "*İslamiyetten önceki devrinin öz Türkünün, sonraki... İslamiyet devri Türkünün, en nihayet de modern ve garplı kültürün tesirlerini benimsemiş modern Türkün hususiyetlerini taşıyan bir halitadan yapılmış*"tır.[167] "*Kemalist inkılâbı Türk ruhunun esas terkibini hiçbir zaman inkar etme-*

---

[163] Tekinalp, a.g.e., s. 241.
[164] Tekinalp, a.g.e., s. 19.
[165] Tekinalp, a.g.e., s. 273.
[166] Tekinalp, a.g.e., s. 253-257.
[167] Tekinalp, a.g.e., s. 23.

miş, ancak, Muhammed'in hakiki şeriatile hiç alakası olmayan sözümona dini, kara taassubun tesirlerini, keza, umumiyet itibariyle şark ruhu veya zihniyeti adı verilen izleri, milletin hayatından kati suretle uzaklaştırmak istemiştir. Kemalist inkılâbı, bu sahada yalnız mazinin döküntülerini süpürmekle iktifa etmemiş, asırlık esaretinden kurtulan atalar ruhunun inkişafına tam bir serbesti vermek suretiyle, bu süpürülüp temizlenmiş saha üzerinde, garp medeniyeti nimetlerinin gelişmesini sağlamıştır."[168] *"Daima 'garbe doğru' parolasiyle hareket eden Yeni Türkiye'nin yaratıcısı iki kahraman (Atatürk ve İnönü), hakikatte, Şark mahsulü atalar ruhunun temayüllerine uymuşlardır. Atalar ruhu onların garpten, modern terakki ve medeniyet kazançlarını sürükleyip getirerek millete mal etmeleri için, muharrik kuvvet vazifesi görmüştür."*[169] *"Kemalist inkılâbın tam zaferi sayesinde, yeni nesil, Kemalist hava içinde büyüyen nesil, milleti, asırlarca müddet, garp terakkisinden uzakta tutan her türlü irtica fikirlerinden tamamen azadedir."*[170] Kemalizm kendisini sadece Osmanlı ve İslamiyet dışında değil Osmanlı dönemi Batıcılaşma/ıslahat hareketlerinde ve Türkçülüğünden de ayırmaktadır. *"Ziya Gökalp'ın ve öğrencilerinin Türkçülüğüne, Türk ulusunun tarihinde almaya hak kazandıkları yeri vermekle birlikte, asıl Kemalizm tarihini, Kemal Atatürk'ün, bağımsızlık eyleminin başına geçmek üzere Samsun'a ayak bastığı 19 Mayıs 1919'dan önceye alamayız."*[171]

Tekinalp, Kemalizmi bir yandan atalar ruhu ile Osmanlı dışında Orta Asya kökenine dayarken, diğer yandan sentetik ruh aracılığıyla Batı uygarlık idealleriyle bütünleştirerek yönünü çizmiştir. Türk Ruhu kitabı yeni siyasi seçimi doğrulayan ve yönetim kadrolarını öne çıkaran yönüyle Batı'yla uzlaşırken toplum ve siyaset düzeyinde getirilen ilkelerle Osmanlı karşıtlığını sürekli hale getirmektedir. Kemalizm ile Orta Asya arasında ilişki kurulmasına karşın kitabın amacı hiçbir biçimde Turancı (Pan-Türkçü) görüşleri savunmak değildir. Yeni Türkiye devletiyle sınırlı Kemalist bir Türkçülük anlayışı söz konusudur. Kitap Türklerin Orta Asya'daki atalarıyla başlayıp, Türk toplum ve tarihinin birçok merhalesini ve kahramanlarını verdikten sonra Atatürk ve İnönü'nün şahsında cisimleşen yeni Türkiye'nin ve Kemalist Türkçülük anlayışının savunusudur. Tekinalp'e göre yeni Türkiye'yi yaratan ve ayakta tutan Osmanlı ve İslamiyet'ten kopuk Kemalist bir Türkçülüktür. Tekinalp'e göre Mustafa Kemal ve İnönü aynı vücutte bir tek ruh teşkil etmişlerdir.[172] Atatürk'ün *"ölmez ruhu ve seciyesi, ilk anından itibaren mesai arkadaşı olan İnönü'nde in'ikas etmektedir."*[173] Cumhuriyet Halk Partisi'nin *"tahakkukunu takip ettiği fikirler ve*

---

168 Tekinalp, a.g.e., s. 23-24.
169 Tekinalp, s. 261.
170 Tekinalp, *Türk Ruhu*, s. 270.
171 Tekinalp, *Kemalizm*, s. 54.
172 Tekinalp, *Türk Ruhu*, s. 258.
173 Tekinalp, s. 259.

esaslar Türk milletine mahsus amal ve ideallerin muhasalası"dır.[174] İnönü "işte, millete ve vatana fedakarlıkta, milli idealin takibinde, garbe doğru ilerleyişte, cehalet aleyhindeki amansız savaşta ve yakından ve uzaktan, yeni Türkiye'nin ve Kemalist rejimin gayeleriyle alakadar her şeyde totalitercilik tavsiyesinde bulunmaktan hali kalmamıştır."[175] Halk daha başlangıçta "*totalitercilikle*" "*Anadolu'nun harabeleri ortasında*" düşmana karşı "*birleşmeye davet olunmuştur.*"[176] Bu birleşme aynı zamanda Osmanlılık ve İslamcılık dışında milli/ulusal bir özellik taşımaktadır. Yeni Türkiye kuruluşu ve Kemalist devrimin özelliği içeride birtakım isyanlara rağmen büyük bir iç hesaplaşma olmadan, yasa hiçbir kesintiye uğramadan, esas değişme Osmanlılıktan ve İslamcılıktan vazgeçiştir. Devrimler bu büyük dönüşümü belirtmektedir. Toplum kimliğinin yüzyıllardan bu yana gelen biçim ve niteliği, örgütlenmesi, gereksinimleri bütünüyle değişmiş, yeni bir ulusal/milli kimlik oluşturulmaya çalışılmıştır. Türk milli/ulusal bilincini oluşturmak amacıyla Doğu yerine, Batı uygarlığı kesin seçim yapılmış olması en büyük değişikliği ve tersliği oluşturacaktır. Ancak buna rağmen yeni seçimin toplumca da benimsenmiş olması, diğer bir deyişle Batıcılaşma seçiminin dışına çıkılamamış olması nedeniyle geçmişte karşı çıkılan geleneksel özellikler de yeni düzenle uyuşturulmaya çalışılmıştır. Bu yönde değişiklikler II. Dünya Savaşı sonrasında gündeme gelmiştir.

Ziya Gökalp 1940'lara kadar Türk sosyolojisinin (resmi dünya görüşünün) egemen ekolü olmaya devam etmiştir. Neredeyse tek sosyoloji ekolüdür. Daha sonraları da görüşlerinin yorumcuları veya karşıtları aracılığı ile gündemdeki yerini korumuştur. Gökalp'in görüşleri getirdiği doğrultu (Türkçülük, Batılılaşma) temelde değişmediği için sonraki dönemde de etkili olmaya devam etmiştir. *Türk Ruhu* 1944'te yayınlanmasına karşılık toplumsal yapı konusunu Ziya Gökalp'in görüşleri çerçevesinde Osmanlı-Türk, yöneten-yönetilen ayrımına dayalı olarak ele alması açısından yeni dönemin tipik örneği olacaktır. Yine bunun yanında Ankara ekolü çalışmalarının ortaya çıktığı dönemde yayınlanması tartışmalarının iki farklı ve birbirine karşıt bir biçimde olmasına rağmen sürdüğünü göstermesi açısından da önemlidir. 1940 sonrasında Ankara ekolünün ekonomi temelli toplumsal yapı tartışmaları yanında Ziya Gökalp kökenli Türkçülük, Kemalizm tartışması birlikte sürmektedir. Ziya Gökalp yöneten-yönetilen ayrımına dayalı bir toplumsal yapı modeli geliştirmeye çalışırken bunu Türkiye'nin meselelerini açıklamak için değil hem yeni yönelişimizi doğrulamak hem de Türklüğümüzden vazgeçmediğimizi savunabilmek kaygısı ile yapmıştır. Osmanlıyı dışlamasının, suçlama çabası içine girmesinin nedeni budur. Tekinalp bunun uç örneğidir. Giderek döneminin siyasetini daha radikal bir biçim-

---

[174] Tekinalp, s. 260.
[175] Tekinalp, s. 267.
[176] Tekinalp, s. 262.

de savunma ve doğrulama çabasındadır. Sonuçta tartışma kendi çerçevesi dışında, bir başka tartışmaya, Osmanlı dışında ortaya çıkan yeni siyasi kadrolara (Türkçülüğün Kemalizm yorumuna) destek sağlamaya dönüşecektir. Bu yöndeki egemen görüşe ve kadrolara karşı ilk güçlü çıkışlar II. Dünya Savaşı sırası ve sonrasındadır. Bu karşı çıkış kendisini Ziya Gökalp sosyolojisine karşı Anglo-Amerikan sosyolojisine ve Batı sosyalizmine dayanmak biçiminde ifade etmiştir. Sovyetler Birliği'nin tasfiyesiyle giderek günümüzde Amerikan küreselleşmesinin savunuculuğuna dönüşmüştür.

Türk Sosyolojisinin Metodolojik Tarihi: 1980 Sonrası Dönemin Değerlendirmesi[*]

Gökhan V. Göktürk

Konu başlığına ilk bakışta akla birinci olarak, neden metodolojik tarih sorusu gelmektedir. Sosyal bilimlerde zihnin işleyiş süreçlerinin bilimsel değişme ve gelişme süreci içinde farklılaşmaları ve birbirlerinden etkilenmeleriyle oluşan araştırma modelleri ya da gelenekleri, teoriler tarihi kadar önemli bir noktayı oluşturmaktadır. Bunun yanında zihnin işleyiş süreçleri, araştırma nesnesi hakkında bilgi üretirken bilim adamının hangi yolu izlediğini de göstermektedir. Bu doğrultuda 1980 sonrası dönem açısından Türk sosyoloji tarihini belirleyebilmek için; sadece teoriler ve buna bağlı olarak sosyologların görüşlerini ve vermiş oldukları eserler değil, bunlara ilave olarak yöntem konusundaki değişme ve farklılaşmaları da içine alan bir yaklaşım izlenmelidir. Zira salt metodolojik yönü de ele almaya çalışmak, epistemolojik ve ontolojik boyutların göz ardı edilmesini ve yüzeysel bir ele alışı da beraberinde getirebilir. Nitekim (Dulupçu 2002)'nun belirttiği gibi; bilgiye nasıl ulaşılacağını gösteren metodoloji, bilginin ne olduğunu belirleyen epistemolojiyle birlikte hareket eder. Metodoloji ve epistemoloji, böylece bilimin sınır ve içeriğini belirler. Dolayısıyla bir metodolojik tarih çalışması yapmak, teoriler ve siyasi geri planı da anlamlandırabilmeyi gerektirmektedir.

İkinci olarak ise, neden 1980 tarihi referans noktası olarak kabul edilmiştir sorusu akla gelmektedir. Birbirini takip eder bir şekilde 1980'den günümüze kadar geçen sürede de bütün toplumları etkileyen birçok olay meydana gelmiştir. Sovyet bloğunun çöküşü, ulus-devletlerin sınırlarının tartışılmaya başlanması, küreselleşme sürecinin hız kazanması bunlar içinde en belirgin olanları olarak karşımıza çıkanlar-

* Yrd. Doç. Dr., Akdeniz Üniversitesi Sosyoloji Bölümü

dır. Ayrıca 11 Eylül olaylarından sonra yeniden gündeme gelen Doğu-Batı çatışması ya da medeniyetler çatışması ve/veya dinler savaşı olarak nitelenen siyasi ve sosyal değişmeler de halen gündemdedir. Bu anlamda 1980'li ve 1990'lı yıllarda Batı sosyolojisinde küreselleşme, postmodernizm ve paradigma değişimi gibi konuların merkezi ilgi alanlarını oluşturduğu söylenebilir. Türk sosyolojisi açısından bu olaylar farklı anlayışları ve farklı yaklaşımları da beraberinde getirmiştir. Önemli olan bu farklılıkların yeniden oluşu mu, yoksa yeni ele alınışı mı beraberinde getirdiğinin belirlenmesidir. İç ve dış siyasi konjonktürden ve Batı sosyolojisinden etkilenen, hatta bu unsurların temel belirleyicileri oluşturduğu Türk sosyolojisinde, 1980 sonrası dönem Türk sosyolojisi açısından belirgin değişmelere yol açmıştır. Bu farklı anlayışlar çerçevesinde bir yanda Amerikan sosyolojisinin kültürel çalışma ve kimlik olguları üzerine yoğunlaşan küresel sosyoloji anlayışı, diğer yanda ise Avrupa Birliği sürecindeki kıta sosyolojisi, Türk sosyolojisi açısından da farklılaşmaları ya da başka bir tabirle birtakım sosyal ve siyasi sorunların sosyolojiye yansımaları şeklinde gündeme gelmiştir.

Tarihsel süreç içinde de yaşanan köklü değişimler ve bunların bütün toplumlara yansıyan etkileri sosyal bilimlerde ve özellikle sosyolojide farklı anlayış, sorgulama ve yaklaşımları beraberinde getirmiştir. Sosyoloji açısından özellikle II. Dünya Savaşından sonra metodoloji ve epistemoloji üzerine modernitenin sundukları tartışılmaya başlanmıştır. Bu anlamda II. Dünya Savaşı sosyoloji disiplini açısından bir dönüm noktası olarak değerlendirilebilir, bu süreç sonunda Türk sosyolojisine büyük ölçüde, özellikle uygulamalı yönüyle kaynaklık eden Amerikan sosyolojisinde gözlenen değişimler bütün sosyoloji alanındaki yaklaşımları da etkilemiştir. Amerikan sosyolojisi 1930'lu yıllardan sonra ve özellikle 1940'lı yıllarda Chicago ekolü, Parsons ve Merton tarafından sunulan fonksiyonalizm ile şekillenmiştir. İki dünya savaşı arasındaki dönemde ise Amerikan sosyolojisi, aynı zamanda Amerikan Sosyoloji Derneğine başkanlık yapan üç sosyolog MacIver, Znaniecki ve Sorokin'in bireyi izole eden görüşlerinin etkisindedir (Halas 2001:28). 1960'ların başlarında sosyal bilimlerde ampirik araştırma yapma şeklinde baskın durumda olan niceliksel metodlara bir karşı koyuş sergilenmiştir. Hatta bu durum, niteliksel ve niceliksel araştırmalar olarak alanın bölünmesi durumunu da beraberinde getirmiş, ortaya çıkan tartışma tarihsel süreç içinde "Paradigma Savaşları" olarak tanımlanan durumu oluşturmuştur. Son zamanlarda ise bu iki yaklaşımın bir kombinasyonunu oluşturmaya yönelik bir ilgi oluşmuştur (Punch 1998:2). Nitekim Cole (1999:112)'un belirttiği gibi Amerika'daki sosyoloji dergilerinde II. Dünya Savaşı'ndan önceki makalelerin dörtte biri, günümüzde yayınlanan makalelerin ise dörtte üçü nicel verilere dayanmaktadır. Ancak bunun yanında II. Dünya Savaşının sonundan bu yana Amerikan sosyolojisi giderek nitel bir disiplin olmaya başlamıştır. Önde gelen sosyoloji dergilerinde yayınlanan makalelerden nitel ya da nicel verileri kullananların oranı bu eğilimin sadece göstergelerinden bir tanesidir.

Önde gelen 4 derginin yakın zamanda yapılan araştırmasında 1895 ile 1965 arasında nitel datayı kullanan makalelerin oranının % 14'den % 69'a çıktığı görülmektedir. Bilimsel ve özellikle sosyolojik gelişme sürecinde bu değişim önemli ve belirleyici niteliktedir. Özellikle Türk sosyolojisine büyük ölçüde kaynaklık eden Amerikan sosyolojisi ve sosyologlarının çalışmalarındaki değişim ve bu değişimin Türk sosyolojisine yansımaları Türk sosyoloji tarihini 1980 sonrası dönem açısından değerlendirme konusunda önemli bir noktayı oluşturmaktadır. 1980 sonrası dönem, yakın geçmiş dönem olması itibarıyla geçici bir niteliğe sahiptir. Bu bağlamda bu döneme ilişkin yapılan saptamaların kısa, orta ve uzun vadedeki tüm sonuçlarının henüz tam olarak netleşmemiş olması durumu kesinlikle göz önünde tutulması gereken bir hususdur. Bunun yanında tarihi, politik ve ekonomik olaylardaki değişmelerin, sosyoloji açısından direk ya da dolaylı sonuçlar ortaya çıkarması ve bu değişmelerden sosyoloji biliminin kendisinin de etkilenmesi, 1980 sonrası dönemi ve önceki dönemlerin değerlendirilmesinde ana kriterlerden birini teşkil etmektedir. Nitekim 1980 sonrasında yaşanan ve bütün dünyayı etkileyen Sovyet Bloğunun dağılması, küreselleşme sürecinin hız kazanması, moderniteye bir karşı duruş sergileyen postmodernizmin yükselişi, "paradigma savaşları" olarak nitelenen bilimsel alandaki değişmeler gibi köklü değişmeler genel anlamda sosyoloji biliminin ve buna bağlı olarak Türk sosyolojisinin yeniden bir tavır belirleme zorunluluğunu da beraberinde getirmiştir.

Sosyolojinin Türkiye'ye gelişi göz önüne alındığında Sezer (1988:7)'in belirttiği gibi; Türkiye'de önceleri çeşitli konularda Avrupa'nın değişik ülkeleriyle işbirliği imkânlarını aramak biçiminde başlayan Batılılaşma akımı, kısa süre sonra Türk sosyologlarının da Batılılar gibi düşünmesi ve yaşaması görüşüne dönüşmüştür. Bunun sonucu Batı düşünce öğe ve dalları Türkiye'ye ithal edilmeye başlamış, bu arada sosyoloji de Türkiye'ye girmiştir. Sosyolojinin Türkiye'de Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılışı Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşu döneminde önemli görevler üstlenmiş olması ve bu süreçte özellikle Fransız sosyolojisinin ve sosyologlarının etkileriyle Batı'yı ve Batılı kurumları tanıtma görevini de yerine getirmesi, Türk sosyoloji tarihini belirleyen öncelikli etkenlerden biridir. Dolayısıyla Türk sosyolojisi açısından kendine özgü geleneklerin olmadığı, aktarmacılık ve tercümecilik çerçevesinde sosyoloji yapıldığı; dışa dönük bir sosyoloji olduğu sürekli ele alınan konular ve sorunlar konumundadır. Bu bağlamda; sosyolojinin Türkiye'ye gelişinden günümüze kadar geçen serüveni içinde son dönem yani 1980 sonrasını dikkate alarak, metodoloji odaklı bir sosyoloji tarihi çalışması yapmak, son dönem Türk sosyoloji tarihi çerçevesinde sosyolojide kullanılan metodlar, metodlar arası işbirliği, bilimsel yöntem anlayışı konularında bir değerlendirme yapmayı gerektirmektedir.

Bu anlamda sosyoloji tarihine farklı bir açıdan yaklaşmak asıl hedeftir. Şöyle ki, sosyoloji tarihi üzerine yapılan çalışmalarda genel olarak teoriler, sosyologların

görüşleri ve vermiş oldukları eserler üzerine yoğunlaşılmakta; buna bazen metodolojik görüşler soyut bir şekilde dahil edilmektedir. Şüphesiz teorik düşünceler tarihi ilginç ve önemli bir alandır, ancak bu yönde yapılacak çalışmalarda yöntem ve araştırma tekniklerine de dikkat edilmesi gerekmektedir. Asıl olan bu farklı yaklaşımın bir ihtiyaç olmasıdır. Bu ihtiyaç, sosyoloji tarihi çerçevesinde nelerin olduğunun resminin tamamlanması ya da bu konudaki boşlukların doldurulması çabasından kaynaklanmamaktadır. Aksine, teoriler tarihi üzerine yapılan çalışmalarda ve yazılan yazılarda ele alınan teorik yaklaşımların aslında tüm sosyolojik pratiği de özetlemesi ya da belirlemesi durumundan hareketle, teorik görüşlerin kendi alanları içinde araştırma metodlarının belirlenmesi ve tanımlanması durumunun farkında olunmasının gereğinden kaynaklanmaktadır. Sonuç olarak, Türkiye'de sosyolojinin gelişimini yalnızca sosyoloji alanında sınırlı tutmak konunun bütününü görmemizi engelleyici bir niteliğe sahip olabilir. Bu yönde yapılacak bir çalışmada sosyoloji ve sosyolojik düşüncenin temel belirleyicilerinden olan düşünce hayatının dinamikleri ve siyasi gelişmeler yanında metodolojik değişmeleri de ele almak sosyolojinin gelişiminin daha anlamlı bir çerçeveye oturtulmasını mümkün kılar.

1980 Öncesine Genel Bir Bakış

3 Kasım 1839'da ilan edilen Tanzimat Fermanı ile birlikte, Batı'ya kapılarını açan Osmanlı İmparatorluğu'nda, ilk önce 18.yy Aydınlanma dönemi devlet felsefesi etkilerini göstermiş, daha sonra da Romantizm, Pozitivizm, Realizm, Tarihi Materyalizm, Evrimcilik, İdealizm ve Materyalizm, Fenomenoloji ve Egzistansiyalizm gibi çeşitli felsefe akımları Türk düşünce hayatına girmiştir. 18.yüzyıl Aydınlanma dönemi *filozof* ve düşünürleri, siyasi görüş ve düşünceleriyle yeni bir sosyal düzenin kurulmasına, devletlerin laik ve demokratik bir yapıya dayanmasına büyük ölçüde katkıda bulunmuşlardır. Özellikle, Montesquieu ve J.J. Rousseau bu görüşleri daha fazla geliştirmişler ve sonunda 1789 Fransız Devriminin oluşmasında etkili olmuşlardır. 18. yüzyıl Avrupa'sını, Aydınlanma'dan Fransız Devrimine götüren fikir ve görüşlerin bazıları Tanzimat'la birlikte ülkemize de girmiştir (Öktem 2002). 19. yüzyılın başından itibaren özellikle Fransız kültürünün Osmanlı eliti üzerinde belirgin bir biçimde etkide bulunması, Batı toplumlarındaki köklü değişimlerin ve oluşumların etkisini Osmanlı İmparatorluğu'nda da göstermiştir.

Ziya Paşa, Namık Kemal ve Ali Suavi'den oluşan ve Yeni Osmanlılar adıyla anılan edebiyat grubu, Batı'daki sosyo-ekonomik-kültürel ve politik oluşumlarla yakından ilgilenmiş, Fransız İhtilali ürünü olan yeni kavram ve kurumları Osmanlıcı bir yaklaşım ve bir sentezle Osmanlı sosyal yapısının kabul edebileceği, uygulanabilir biçime dönüştürmeye çalışmışlardır. Yeni Osmanlılar, Avrupa gelişiminin,

çoğulcu ve özgürlükçü rejimden kaynaklandığı düşüncesiyle, çeşitli sosyal ve kültürel sorunların yanı sıra, özellikle Avrupa'daki parlamento yapısını, işleyişini incelemişlerdir. Bununla birlikte Jön Türkler ve İttihat ve Terakki üzerinde de Fransız düşüncesinin önemli etkilerini görmek mümkündür. A. Rıza'nın pozitivizm üzerine görüşleri, Prens Sabahattin'in şahsi teşebbüs ve adem-i merkeziyet düşünceleri büyük ölçüde Fransız düşünce geleneğinden etkilenmiştir. Türk sosyolojisi açısından önemli olan Ziya Gökalp üzerinde de Fransız düşünürlerin ve özellikle A. Comte ve E. Durkheim'ın önemli etkileri söz konusudur (Bayraktutan 1996: 77-78). Görüldüğü üzere Tanzimat döneminde, Fransız Devrimini hazırlayan Aydınlanma dönemi filozoflarına bir yönelme söz konusudur ve bu düşünürlerden çeviriler yapılmıştır.

I. Meşrutiyet'te ise, Namık Kemal, Şinasi ve Ziya Paşa'nın önderliğindeki Jön Türkler hareketi Türk düşünce hayatına etkileri bakımından dikkat çekici bir niteliğe sahiptir. Bu dönemde felsefi akımlardan, materyalizm, pozitivizm ve mekanik evrimcilik etkileri bağlamında oldukça yayılmıştır. Baha Tevfik (1881-1914) *Felsefe* dergisinde materyalist filozof Ernest Haeckel ve Kant hakkında yazılar ve çeviriler yayınlamıştır. Pozitivist ve natüralist felsefeden etkilenenler arasında ise, başta Rıza Tevfik, Mehmet Cavit ve Ahmet Şuayip gelmektedir. Rıza Tevfik (1868-1951), Türkiye'de Bergson'cu düşüncenin ilk temsilcisidir. *İçtihad* dergisinde Bergson'u, *Bilgi Dergisi*'ndeki makaleleri ile de Kant'ı tanıtan yazılar yazmıştır. Ahmet Şuayip (1876-1910), Fransa'da A. Comte ile başlayan ve İngiltere'de Stuart Mill, Fransa'da Litre, E. Renan ile devam eden pozitivizme yönelik çevirilerine büyük önem vermiştir. II. Meşrutiyet döneminde ise, *Ulûm-u İktisadiye ve İçtimaiye Mecmuası*'nın yazarlarından olan Bedi Nuri (1875-1913) evrimciliği benimsemiş, Spencer'ın etkisinde kalarak evrimi topluma uygulamaya çalışmıştır. Sâtı El-Husri (1884-1968) ise yine bu dergide Darwin ve Spencer'in görüşlerinden etkilenerek evrimi topluma uygulama düşüncesiyle, toplumda da evrim olduğunu ileri sürmüştür. Abdullah Cevdet (1869-1931) ise yayımlamış olduğu *İçtihad* dergisinde pozitivist, materyalist ve ateist görüşleri savunmuştur. Abdullah Cevdet, felsefe, sosyoloji ve pedagoji konularında özellikle Gustave Le Bon ve Voltaire'den çevirilerini bu dergide yayınlamıştır (Öktem 2002). Görüldüğü üzere Türkiye'de Avrupa kaynaklı pozitivist düşüncenin etkileri Tanzimat'tan itibaren görülmeye başlamıştır. Durakbaşa (1988: 99-106)'nın belirttiği gibi; Jön Türklerin siyasi fikirlerinde organizmacı sosyolojinin etkilerini görmek mümkündür, özellikle Rıza Tevfik, Beşir Fuad, Abdullah Cevdet gibi tıp eğitimi almış olan Batıcı modernleşmeden yana aydınların düşünce dünyalarını biyolojik materyalizm ve sosyal Darwinizm biçimlendirmiştir. St.-Simon, Comte ve Durkheim düşüncesi Avrupa'da 18. yüzyıl bireyciliğine karşı 19. yüzyıldaki tepkiyi, özellikle de 1789 Devriminden sonra Fransa'da yaşanan kaosa tepkiyi gösterir.

Türk düşünce hayatı dışındaki dünya karşılaştığı sorunlara ve topluma hakim olma anlayışı ile sosyolojiden yararlanma yoluna gitmeyi bir tercih olarak ortaya koyduğunda, Türkiye'nin sosyoloji ile tanışması bu durumu izlemiş ve 19. yüzyılda Osmanlı Devletinin ayakta kalma çabası ve Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulması ile devam eden süreçte gerçekleşmiştir. Özönder (2001:33)'in belirttiği gibi; Türkiye'de, başlangıç yıllarında sosyoloji iki kaynaktan beslenmiştir. Bunlardan biri Ziya Gökalp'ın içtimaiyat düşüncesi, diğeri ise Prens Sabahattin'in "ilm-i içtima" (Science Sociale) programlarıdır. Prens Sabahattin, Le Play ve Edmund Demolins'in düşüncelerinden etkilenmiştir. Gökalp sosyolojisi ise Durkheim'dan temel almaktadır. Ahmet Şuayip, Mehmet Cavid Bey, Rıza Tevfik ve diğerlerinin çıkardıkları *Ulum-u İktisadiye ve İçtimaiye Mecmuası* da dönemin önemli sosyolog ve düşünürlerini tanıtan makaleler ve tercümeler içermekteydi.

İstanbul Üniversitesi'nde sosyoloji, felsefe, Türk ve Batı düşüncesi üzerine çok kıymetli eserleri bulunan Hilmi Ziya Ülken ve sosyolojinin Türkiye'de yaygın ve tanınan bir bilim olmasında katkısı olan Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu uzun bir dönemi tek başlarına temsil etmişlerdir. Fındıkoğlu, *İş ve Düşünce* ve *Karınca* dergilerini uzun yıllar yayınlamıştır. Her iki yayın da Türk düşüncesinde önemli dergiler arasındadır. Hilmi Ziya Ülken'in ise *Umumi İçtimaiyat* (1931) ve *Türk Tefekkürü Tarihi* adlı kitapları önemlidir. Ankara'da DTCF, 1945'li yıllarda sosyal bilimlerin gelişmesinde bir başka safhayı teşkil eder. Niyazi Berkes, Mübeccel Kıray, Muzaffer Şerif bu yıllarda eserlerini vermiştir (Özönder 2001:35).

Özetle belirtmek gerekirse; 1900'lü yıllardan itibaren Türk sosyolojisi açısından yetişen ve düşünceleriyle Türk düşünce hayatına ve de sosyolojisine etkide bulunan sosyologlar, Tanzimat ve Tanzimat sonrası değişimlere ve oluşumlara yön veren sosyologlardır ki, Ziya Gökalp, Mehmet İzzet ve Prens Sabahaddin gibi öncüler tarafından temsil edilirler. Daha sonraki süreçte 1950'li yıllara gelene kadar Hilmi Ziya Ülken, Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu ve Nurettin Şazi Kösemihal öne çıkan isimlerdir ve Türkiye'deki sosyolojik çalışmalar bu isimler etrafında yoğunlaşmaktadır. Takip eden dönemde genel düşünce hayatı ve aydınlar arasındaki kategorileşme sosyolojiye de yansımış ve bir yanda Batılı normlara yönelen sosyoloji anlayışı, diğer yanda da Marxist ideolojinin etkisindeki anlayış söz konusudur. Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk yılları ve tek parti dönemi boyunca sosyolojinin ve sosyal bilimlerin akademik bakımdan gelişmesine zemin hazırlayan iki kurum dikkati çekmektedir. Bunların ilki İstanbul Üniversitesi Sosyoloji ve İktisat Bölümleri, diğeri ise 1940'lı yıllardan itibaren Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'dir (Özönder 2001:34). 1950'lerde dönemin sosyal yapısının değişimine denk düşen köy ve kasaba araştırmaları, çağdaşlaşma ve geleneksellik, köyden şehre göç gibi olgular sosyolojik olarak incelenmeye başlanmıştır. Bu dönemin en önemli ve ilgi çekici çalışması İbrahim Yasa'nın Hasanoğlan Köyü ve 25 yıl sonra gerçekleştirdiği "25

yıl sonra Hasanoğlan Köyü" adlı çalışmalarıdır. Ampirik araştırmaların değişik kesimlerde yoğun ilgiyle karşılanması 1950-1960 arasında da sürmüş ve 1960'lı yıllardan itibaren yoğun olarak artmıştır. Bu araştırmaların çok büyük bir çoğunluğu da köy araştırmaları olarak şekillenmiştir. 1960'lı yılların başlarından beri de özellikle Türkiye'nin gelişmemiş bölgelerinde ampirik köy çalışmaları yapılmıştır. Belki de o dönemde yoğunlaşan Marxist klasik çevirileri teorik yapıt yerine ikame edilmiştir. Bir kısmı 1960'ların başat etkisiyle şekillenen bu köy çalışmaları, bir başka kesimi itibariyle de H.Z. Ülken, Z.F. Fındıkoğlu ve M. Turhan'ı temel alan sosyologlar ve sosyal bilimciler tarafından gerçekleştirilmiştir. 1960'lı yıllarda uygulamalı sosyolojiye olan talep artarak devam etmiştir. Sosyolojinin Batı'da da makro teorilerden orta boy teorilere geçişi ve alt dallarının da gelişerek güç kazanması aynı sürecin sonucudur. Amerika'da kentlerin ve dinamik toplum yapısının acil problemlerine çözüm aramak üzere sosyoloji küçük alanlara ve günlük olaylara yönelmeye başlamıştır. Siyaset sosyolojisi başta olmak üzere sosyolojinin bir çok branşı neredeyse bağımsız bir alan kadar birikime sahip olmaya başlamıştır (Özönder 2001:36).

Türkiye'de sosyoloji üzerinde uzun süre Amerikan sosyolojisinin, Amerikan sosyolojisi içinde de Chicago Ekolü ve Yapısal-İşlevselci Ekollerin etkisi özellikle modernleşme kuramları ve bu kuramsal çerçevelerde yapılan araştırmalarda gözlenmiştir. 1960'lı ve 1970'li yıllardaki Marxist kuramın kavramlarıyla yapılan toplumsal yapı tartışmaları 1980 sonrasında etkisini yitirmiştir ve sosyolojik kuram alanında postmodernist yaklaşımlar moda olmuştur. Moda yaklaşımlar halinde Türk sosyolojisinin gelişimi içinde yer almaları durumu, Türk sosyolojisinin aktarmacı karakteri ile yakından ilgilidir. Nitekim Durakbaşa (1988:109)'nın belirttiği gibi; postmodernist diye nitelenen Baudrillard, Lyotard, Jameson, Derrida gibi düşünürlerin yapıtları içinde yer aldıkları Batı düşünce dünyası ve toplumsal uzayından soyutlanarak Türkiye'ye ulaştıklarından genellikle düşüncelerinin tekabül ettiği tartışmalar olmaksızın salt jargon olarak bize ulaşmaktadır.

Sonuç itibariyle; Türk sosyolojisi açısından 1980 öncesi dönem, aktarmacı ve tercümeci karakterin oluştuğu ve kökleştiği bir sürece karşılık gelirken, metodolojik anlamda da bir sorgulama veya eleştirinin olmadan Batı tarafından sunulduğu şekliyle kabul edilmesinin baskın bir gelenek olduğu yıllardır.

1980 Sonrası Türk Sosyolojisinin Metodolojik Görünümü

1980 sonrası dönem açısından ilk belirtebileceğimiz husus, özellikle sosyolojide yapılan aktarma ve tercümelerle Türk sosyo-kültür yapısını açıklayamayacağımızın daha yüksek bir sesle dile getirilmeye başlanmış olmasıdır. (Özlem 1988:66)'in belirttiği gibi, günümüzde bilim üretimi çok büyük ölçüde Anglo-Amerikan dünyada ve Anglo-Amerikanizmin kontrol ettiği yerlerde, yani merkezde gerçekleştirilmek-

tedir. Türkiye gibi çevre ülkelere düşen de, istisnalar dışında, merkezde üretileni ithal edip tüketmek olmaktadır. Bu türden bir değişme aslında Batı karşındaki duruşumuzu sorgulamak anlamına gelmektedir ve doğal olarak yansımalarını en fazla sosyoloji disiplini içersinde göstermiştir.

Batı'yı yanlış algılamaya yapılan yüksek sesli itirazları metodolojik ve kuramsal düzlemlerde iki kategoride toplayarak ele alabiliriz. Şöyle ki; Türkdoğan (1991:93)'a göre, her şeyden önce, Batılılaşma karşısındaki yanılgımız; Batı değer ve normlarını, kendi kültür ve yaşam biçimimizin bir ürünüymüş gibi düşünerek, onu olduğu biçimde aktarmamızdan kaynaklanmaktadır. Bu bir metodoloji hatasıdır. Çünkü böyle bir algılama, düşünür ve aydınlarımız arasında, bir yanda Batılı teorilerin genelleyiciliği ilkesine olan inancın yayılmasına, öte yanda ise aktarılan unsurun, milli kültür özelliklerimizle bütünleşemeyişi sonucu sosyal yapıda birtakım sorunlara yol açmaktadır. Konuyu kuramsal düzlemde vurgulayan Çelebi (2001:5)'ye göre ise, Batı'da geliştirilen kuram ve teorilerle doğrudan Türkiye'yi anlayamayız, ama o kavram ve teorilerle önce "öteki" olan Batı'yı anlarken, bir adım sonra da kendimizi anlarız. Ve ne zaman ki kendimizi anlamayı başarırız, ancak o zaman kendi sosyal dünyamızı açıklayacak kavram ve teorileri geliştirebiliriz. Genelde Türkiye'deki sosyoloji çalışmalarının, gerek sosyolojik bilginin istihraç edildiği alan, gerek bu alana yaklaşırken zihinde kurgulanan ilkeler, sayıltılar bütünü olan yaklaşımlar, gerek seçilen konunun içinde kavramsallaştırıldığı teori, gerekse o teori ışığında gözlemlenen olgunun bilgisini elde etme yöntemleri açısından "Batılı", özellikle de ABD'li sosyologların çalışmalarından esinlenerek yürütüldüğü, özgün bir bakış, teori, yaklaşım yöntem anlayışımızın bulunmadığı bir tespit olarak ifade edilir (Çelebi 2001:17).

1980 sonrasında da özgünlük sorununu derinden hisseden Türk sosyolojisi, konuları ele alırken yapay bir kategorileşme içine girmiştir. Şöyle ki; Günümüz sosyolojisinde olaylar incelenirken odak noktası iki düzleme ayarlanabilir. Görünenlere ya da görünenlerin arkasına. Görünenler düzlemini dikkate alıyorsak pozitivist bir tavır içindeyizdir demektir. Görüntülerin altta yatan birtakım yapı ve mekanizmaların bir tezahürü olduğunu ve aldatıcı olabileceğini, gerçeğin görüntülerin altında yattığını ve araştırılması gerekenin işte bu altta yatan gerçeklik olduğunu ileri sürenlere ise realistler diyoruz (Çelebi 2001:45). Bu durum Türk sosyolojisine pozitivist paradigmanın kesin ve sorgulanamaz hakimiyeti şeklinde yansımış ve metodolojik yaklaşımlara yol gösterir bir niteliğe kavuşmuştur. Nitekim, Türk sosyolojisinde yöntemin/metodun tek, tekniklerin ise çok olduğuna dair yaygın bir kabul vardır. Metod ve teknik kavramları arasında keskin bir çizgi çizme çabası, doğa bilimlerini model olarak kabul eden "katı" pozitivistik anlayışa, geleneksel ampirist geleneğe dayanmaktadır. Tek bir bilim anlayışı varsa tek bir yöntem vardır (Dikeçligil 2002:98). Türk sosyolojisinin gelişim süreci içinde hakim paradigmaya göre, ki bu

uzun yıllar pozitivist anlayıştır, metod ve/veya yöntem tanımlamalarının şekillendiğini görmekteyiz.

Bu bağlamda pozitivist anlayışa uygun olarak İ. Armağan ve O. Türkdoğan'ın tanımlamalarını ele alırsak; Armağan (1983:4)'a göre; her yöntem kullandığı tekniklerle bir bütündür. Ancak her yöntemin aynı oranda tekniklere başvurduğunu da söyleyemeyiz. Bazı yöntemlerin kuramsal boyutu ağırlıkta iken (örn: Weber'in toplumsal eylem yöntemi, diyalektik yöntemi, işlevselci yöntem, yapısalcı yöntem... gibi), bazı yöntemlerin teknik boyutu daha ağır basar (matematiksel yöntemler, psikanalitik yöntem, sosyometrik yöntem gibi...). Türkdoğan (1977:37)'a göre ise; bilimsel yöntem, ki burada yöntemden anlaşılması gereken husus daha ziyade bilimsel bir araştırmanın çeşitli aşamalarında uygulanabilecek teknikleri sistematik bir şekilde düzenlemektir, bu nedenle yöntem ve teknik kavramlarını titizlikle birbirinden ayırmak gerekir şeklinde tanımlanmaktadır.

Türk sosyolojisinde metod ve metodoloji konusunda verilen eserlerde, bilimsel faaliyetlerin hem zihinsel hem de eylemsel yönünün bulunduğu konusunda bir fikir birliği vardır. Ancak bazı temel noktalarda ayrılıklar da söz konusudur. Nitekim Ergun (1993:12)'a göre; yöntemin felsefe bakımından tanımı mantığı içerir ve bir soyut işlemdir mantık. Bir soyut işlem, bir soyut tavır olan bu mantık şöyle örneklendirilebilir: Endüksiyon/Tümevarım ve/ya da Dedüksiyon/Tümdengelim. Araştırma konuları önünde, soyut yöntem kavramının somutluk kazanması, felsefi anlayış/felsefi görüş doğrultusunda şu ya da bu araştırma planını seçmek demektir ki, bu seçim-bu seçme işi de somut bir tavırdır. Çünkü bir araştırma planı seçmek ya da bir araştırma planı yapmak somut bir tavır gerektirir. İşte bilimsel yöntemi bulmaya bu aşamada başlanır. Bu farklı yaklaşımlar pozitivizm ve modernitenin etkin bir şekilde sorgulanmaya başlanması ile daha anlamlı hale gelmiştir. Ancak pozitivizmin kökleşmiş ve sorgulanamaz hakimiyeti, bu türden farklılıkların gelenek haline gelememesinde önemli bir etken olarak karşımıza çıkmaktadır.

19. yüzyıla kadar iktisat, felsefe ve tarihten ayrı bir bilimsel disiplin olarak adından söz edilebilecek bir sosyolojinin olmaması, buna rağmen gerek ekonomik, gerek politik ve gerekse tarihsel yaklaşımlar içinde ampirik metodolojinin varlığını hatta ağırlıkta olduğunu belirtmemizde bir engel teşkil etmemektedir. 19. yüzyılda, bir yandan Batı'nın dünya üzerinde ve doğa önünde büyük bir egemenlik, üstünlük kazanmış olması, öte yanda ise aynı ülkelerin kendi toplumları içinde tarihlerinde tanık olmadıkları boyutlarda sorunlarla karşı karşıya bulunmaları sonucu Batı, dünya üzerinde ve doğa önünde kazanmış olduğu bu etkinliği kendi iç sorunlarını çözmek yolunda kullanmak istemiştir (Sezer 1993:13). Bu anlamda gerek sosyolojinin ortaya çıkışında, gerekse ilk yılları itibariyle, özellikle Batı'da yaşanan köklü değişimler ve yeniden yapılanmalar sosyolojinin ortaya çıkışını ve onun ötesinde ele aldığı konulara yaklaşım biçimini anlamamız açısından belirleyici niteliktedir.

Nitekim pozitivizmin kökeni, Aydınlanma'nın materyalist felsefesine uzanıyordu. Pozitivizm, felsefi ve sosyolojik bir hareket olarak bilimin her türlü bilginin temeli olduğuna inanmayı (bilimciliği), toplum teorisinde istatistiki analizlerin kullanılmasını, toplumsal fenomenler için nedensel açıklamalar aranmasını ve tarihsel değişimin ya da insan doğasının temel yasalarını da kapsayan çeşitli farklı anlamları taşıyordu. Bu eleştirel pozitivizmin 19.yüzyıl sosyolojik pozitivizmine dönüşmesi, devrim sonrası Fransa'sında gerçekleşmiştir. (Swingewood 1998:51). Bunun yanında, Durkheim (1964) *The Rules of Sociological Method* adlı kitabının önsözünde; günümüze kadar sosyologların çalıştıkları sosyal gerçekliklerde metodu tanımlama ve açıklamaya az yer verdikleri saptamasında bulunmaktadır. Bununla beraber Durkheim, sosyoloji ve onun metodunun tamamen felsefeden bağımsız olduğu iddiasını taşımaktadır. Çünkü sosyoloji, büyük felsefi doktrinlerin içinden doğmuştur, bazı felsefi sistemlere dayanan alışkanlığa sahiptir ve bu sosyolojiye ağır bir yük getirmektedir. Sosyoloji birbirini izler bir şekilde pozitivistik, evrimsel, idealistik felsefelerin etkisindedir.

Görüldüğü gibi; Türk sosyolojisinin aktarmacı ve tercümeci bir karakteri seçmesi; Türkiye'nin siyasal tercihleri, sosyolojinin ortaya çıkışı ve Türkiye'ye gelişi, pozitivizmin tarihsel gelişimi ile yakından ilişkilidir.

1980 sonrası dönemde pozitivizm, yine Batı'dan aktarıldığı şekliyle ama oldukça cılız bir şekilde sorgulanmaya başlamıştır. Genel olarak konuya baktığımızda, sosyal bilimler pozitivizmi eleştirilerinde genel anlamda iki temel cevap veya eleştiri niteliğinde yaklaşıma sahiptir. Temelde bu iki yaklaşım arasında bilgi üretimlerini doğrulamak için metoda ağırlık vermeleri açısından bir farklılık yoktur. Bunun yanında ilk yaklaşım açık bir şekilde metodolojik ve/veya hermeneutik, ikincisi ise fenomenolojik niteliğe sahiptir (Aronowitz & Ausch 2000:699). Hermeneutik cevap, açık bir şekilde metodun yeniden düzenlenmesine, sosyal bilimlerin ayrıntıları ile ilgilenerek metodların yeniden kurulumuna yöneldi, o suretle de sosyal fenomenin çalışılması tasarılarına devam etti. Diğer yandan Fenomenolojik cevap ise, ilk anda üretilmesi mümkün olan bilgi koşulları içersinde araştırmalar yaptı (Aronowitz & Ausch 2000:699). Türk sosyolojisi açısından ise, alanın bu şekilde ikiye bölünmesi söz konusu olmamış, pozitivizm eleştirileri daha çok kendini politik düzlemde hissettirmiştir.

1980 sonrası Türk sosyolojisindeki metodolojik değişmeleri belirleyebilmek amacıyla yapılan bu çalışmada, 1980 tarihi Türk sosyolojisinin hem sosyal ve siyasi konjonktürden hem de Batı sosyolojisinden etkilendiği görüşünden hareketle belirlenmiştir. Bunun yanında özellikle 1980 sonrasında metodoloji ağırlıklı yayınların sayıca artmış olması, bu döneme ilişkin veri kaynaklarından biri olan kitapları değerlendirme gereğini de beraberinde getirmiştir. 1980 sonrası dönemde Türk sosyolojisinin metodolojik açıdan bir değerlendirmesini yapabilmek için en

net verileri elde edebilmenin yollarından biri, 1980 sonrasında basılmış Türkçe yöntem ve araştırma teknikleri kitaplarının belirli kriterler doğrultusunda değerlendirmesini yapmak olarak gözükmektedir. 1980 sonrası Türkiye'de yayımlanan yöntem ve araştırma teknikleri kitaplarının incelenmesi konusu, Türk sosyoloji tarihine farklı bir açıdan yaklaşabilmenin yani teorik düşüncelere ilave olarak metodolojik düşünceleri de ele alma çabasının bir parçasıdır. Çalışmanın bu aşamasında yapılan vurgu; sosyal bilimler alanında ve özellikle sosyolojide metodolojik anlamdaki değişmeleri, genel bilim tarihi ve sosyoloji tarihi çerçevesinde değerlendirebilmek için verilerin elde edilmesi amacıyla kitapların belli kriterler doğrultusunda incelenmesi yönündedir. Bu noktada, uygulamalı araştırmalar ve teorik düşünceler arasındaki bağlantıyı kurmak da amaçlanmıştır. Bu yönde 1980 sonrasında yayımlanan araştırma yöntem ve teknikleri kitaplarını değerlendirebilmek, metodolojik anlamdaki kategorileştirmeleri, değişmeleri belirleyebilmek için; kitaplarda yer alan bilgilerin bir teori ya da yöntemi destekler nitelikte olup olmadığı, bir teori ya da yönteme cevap niteliğinde olup olmadığı, metod-teori bağlantısının nasıl kurulduğu, belirtilen metodların sınıflandırmasının nasıl ve hangi ölçütler kullanılarak yapıldığı ve bu yönüyle sosyal bilimler alanının ya da sosyoloji disiplininin tümünü kapsar nitelikte olup olmadığı, veri kaynaklarının ve veri toplama tekniklerinin belirtilmesinde ne gibi farklılıkların olduğu, veri toplama ve değerlendirme açısından bilgisayar programlarına ne ölçüde yer verildiği, bilimsellik anlayışları doğrultusunda önerilen veya bilimsel olarak nitelenen metodların neler olduğu, istatistik metodlarına alternatif geliştirilip geliştirilmediği, sosyoloji disiplini içinde yer alan kitapların sosyoloji açısından pratik amaç taşıyıp taşımadığı, başkaları tarafından yapılmış uygulamalı araştırmalara yer verilip verilmediği, teorisyen ve metodologlar arasında veya metodologlar ile araştırmacılar arasında bir işbölümü ya da ayrımının söz konusu olup olmadığı, hedef kitlelerinin kimler olduğu ve kitapların yazılış amaçlarının ne olduğu noktalarında inceleme ve değerlendirmeler yapılmıştır.

Belirlenen kriterler doğrultusunda aşağıdaki tabloda gösterilen kitaplar değerlendirmeye alınmıştır.

BASIM YILI	YAZAR	KİTABIN ADI	YAYINCI	ŞEHİR
1981	Cavit Orhan TÜTENGİL	Sosyal Bilimlerde Araştırma ve Metod	Ayko Yayınları	Ankara
1983	İbrahim ARMAĞAN	Bilimsel Yöntem Yöntembilim 1	Dokuz Eylül Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Yayınları	İzmir
1983	İbrahim ARMAĞAN	Bilimsel Araştırma Yöntemleri Yöntembilim 2	Dokuz Eylül Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Yayınları	İzmir
1983	Halil SEYİDOĞLU	Bilimsel Araştırma ve Yazma El Kitabı	Güzem Yayınları	Ankara
1988	Birsen GÖKÇE	Toplumsal Bilimlerde Araştırma	Savaş Yayınları	Ankara
1989	Amiran KURTKAN BİLGİSEVEN	Sosyal İlimler Metodolojisi	Filiz Kitabevi	İstanbul
1989	Muzaffer SENCER	Toplumbilimlerinde Yöntem	Beta Yayınları	İstanbul
1989	Orhan TÜRKDOĞAN	Bilimsel Değerlendirme ve Araştırma Metodolojisi	MEB Yayınları	İstanbul
1990	Aysel AZİZ	Araştırma Yöntemleri Teknikleri ve İletişim	A.Ü Siyasal Bilgiler Fakültesi ve Basın Yayın Yüksekokulu Basımevi	Ankara
1993	Baykan SEZER	Sosyolojide Yöntem Tartışmaları	Sümer Kitabevi	İstanbul
1994	Orhan GÖKÇE	İçerik Çözümlemesi	Turkuaz Yayınları	Eskişehir
1997	Suat CEBECİ	Bilimsel Araştırma ve Yazma Teknikleri	Alfa Yayınları	İstanbul
1998	Saim KAPTAN	Bilimsel Araştırma ve İstatistik Teknikleri	Tekışık Yayıncılık	Ankara
1998	İrfan ERDOĞAN	Araştırma Dizaynı ve İstatistik Yöntemleri	Emel Matbaası	Ankara
2000	Zeynel DİNLER	Bilimsel Araştırma ve İnternete Bağlı Bilgi Merkezleri	Ekin Kitabevi	Bursa
2000	Ali YILDIRIM Hasan ŞİMŞEK	Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri	Seçkin Yayınları	Ankara
2000	Selim HOVARDAOĞLU	Davranış Bilimleri İçin Araştırma Teknikleri	VE-GA Yayınları	Ankara
2000	Rauf ARIKAN	Araştırma Teknikleri ve Rapor Yazma	Gazi Kitabevi	Ankara
2001	Ezel TAVŞANCIL A. Esra ASLAN	İçerik Analizi ve Uygulama Örnekleri Sosyal Bilimlerde	Epsilon Yayınları	İstanbul
2001	Ali BALCI	Araştırma Yöntem Teknik ve İlkeler	Pagem Yayınları	Ankara

2001	Remzi ALTUNIŞIK Recai COŞKUN Engin YILDIRIM Serkan BAYRAKTAROĞLU	Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri SPSS Uygulamalı	Sakarya Kitabevi	Adapazarı
2001	Zeki ARSLANTÜRK	Araştırma Metod ve Teknikleri	Çamlıca Yayınları	İstanbul
2001	Sami GÜVEN	Toplumbiliminde Araştırma Yöntemleri	Ezgi Kitabevi	Bursa
2001	Necmi GÜRSAKAL	Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri	Vipaş Yayınları	Bursa
2001	Ali D. ARSEVEN	Alan Araştırma Yöntem	Gündüz Yayıncılık	Ankara
2001	Mine ARLI M. Hamil NAZİK	Bilimsel Araştırmaya Giriş	Gazi Kitabevi	Ankara
2001	Fazıl YOZGAT	Bilimsel Araştırma Metodları	Yargı Yayınevi	Ankara
2001	Necla ÇÖMLEKÇİ	Bilimsel Araştırma Yöntemi ve İstatistiksel Anlamlılık Sınamaları	Bilim Teknik Yayınevi	Eskişehir
2002	Niyazi KARASAR	Bilimsel Araştırma Yöntemi	Nobel Yayınları	Ankara
2002	Ahmet Hamdi İSLAMOĞLU	Bilimsel Araştırma Yöntemleri	Beta Yayınları	İstanbul
2003	Türker BAŞ	Anket	Seçkin Yayınları	Ankara
2003	Mehmet SARAY	Bilimsel Araştırma Yöntemleri El Kitabı	Çantay Kitabevi	İstanbul
2003	Kazım ÖZDAMAR	Modern Bilimsel Arastırma Yöntemleri	Kaan Kitabevi	Eskişehir
2003	Elif KUŞ	Nitel - Nicel Araştırma Teknikleri	Anı Yayıncılık	Ankara
2003	Sevda BULDUK	Psikolojide Deneysel Araştırma Yöntemleri Eğitimde Araştırma	Çantay Kitabevi Anı Yayıncılık	İstanbul Ankara
2003	Durmuş EKİZ	Yöntem ve Metodlarına Giriş		

Değerlendirme, belirlenen kriterler doğrultusunda 36 kitabı kapsamaktadır. Bu noktada yapılmak istenen; yöntem konusunda, uygulamalı araştırmalar ile kuramsal bilgi arasında bağlantı kurma çabasının yanı sıra metodoloji anlayışlarını şekillendiren bilim, bilimsel yöntem gibi kullanılan temel kavramlara yönelik farklılıklar ve değişmeler belirlenmeye çalışılmıştır. Bu belirlemede en dikkat çekici nokta; bilim anlayışı açısından farkındalık söz konusu olsun ya da olmasın belirli yöntemlerin altının önemle çizilmesi olmuştur. Bu değerlendirmelerde esas olarak 1980 sonrası basılmış yöntem ve araştırma teknikleri kitapları ele alınmıştır. Ancak 1980'den önce basılmış ve 1980 sonrasında yeni baskıları mevcut olan bazı kitaplar da değerlendirilmeye alınmıştır. Bunun yanında 1980 sonrasında yayımlanan ve basımı birden fazla yapılmış

olan ve özellikle de sosyoloji disiplini içinde olan kitapların hem ilk hem de sonraki baskıları, değişmelerin ve farklılıkların gözlenebilmesi amacıyla ele alınmıştır; Tütengil (1981) 5. baskı, Türkdoğan (1989) 1. baskı ve (2000) 3. baskı, Gökçe (1988) 1.baskı ve (1999) 3. baskı, Sencer (1989) 3. baskı, Bilgiseven (1989) 3. baskı.

Bunun yanında değerlendirmeye alınan kitaplar içinde sosyoloji disiplini dışında olan kitaplar, 1980 sonrasında yayımlanmış olması ve en son baskıları dikkate alınarak ele alınmıştır; Dinler (2000) 2. baskı, Seyidoğlu (1983) 2. baskı ve (2000) 8. baskı, Balcı (2001) 3. baskı, Yıldırım ve Şimşek (2000) 2. baskı, Güven (2001) 2. baskı, Karasar (2002) 11. baskı, Baş (2003) 2. baskı, Arslantürk (2001) 5. baskı, Arseven (2001) 4. baskı, Kaptan (1998) 11. baskı, Arıkan (2000) 3. baskı.

Belirtilen bu kitapların dışındakilerin ise; Armağan (1983a ve 1983b), Aziz (1990), Sezer (1993), Gökçe (1994), Cebeci (1997), Erdoğan (1998), Hovardaoğlu (2000), Altunışık ve diğerleri (2001), Gürsakal (20001), Tavşancıl ve Aslan (2001), Arlı ve Nazik (2001), Yozgat (2001), Çömlekçi (2001), İslamoğlu (2002), Saray (2003), Özdamar (2003), Kuş (2003), Bulduk (2003), Ekiz (2003) ilk baskıları değerlendirmeye tabi tutulmuştur.

Ele alınan kitapları genel anlamda bir puzzle'a benzetmek mümkündür. Yani her ne kadar birçok kitapta sunulan bilgiler tüm bilimleri ya da tüm sosyal bilimleri kapsadığı iddiasını taşısa da, ele alınan konuların ağırlığı itibariyle tüm irili ufaklı parçalar bu bütünü tamamlamaktadır. Aynı şekilde bu bütüne yönelik olarak genel anlamda hakim paradigma pozitivist paradigma olsa bile, bunun içinde bazı farklılıkların ve farklı anlayışların olduğu da gözlenmektedir. 1980 sonrasında yayımlanan araştırma yöntem ve teknikleri kitaplarının belirlenen kriterler doğrultusunda değerlendirilmesinde, 1980 sonrasında Türkiye'de yöntem ve araştırma teknikleri üzerine yayınların sayıca artmış olması belirleyici faktör olmuştur. Doğal olarak bu yayınlar yalnızca kitaplarla sınırlı değildir, ancak bu çalışmada değerlendirme için sadece kitaplar analiz birimleri olarak seçilmiştir. Bunun yanında, değerlendirmeye alınan kitapların belirlenmesinde önemli bir etken olarak kitaplara ulaşabilme olanağı etkili bir faktör olmuştur. Özellikle 1980-1985 yılları arasında yayımlanmış bazı kitaplara ulaşmak mümkün olmamıştır. Diğer yandan da kitapların değerlendirmeye alınmasında isimleri itibariyle yöntem ve araştırma teknikleri ile ilgili olmasına dikkat edilmiştir. Yani genel olarak Türk sosyolojisinde 1980 sonrasında Türk sosyolojisinin metodolojik tarihi açısından bazı saptamalarda bulunabilmek amacıyla yapılan değerlendirmeye, hem konuyla ilgili makaleler hem de sosyal bilimler ve özellikle sosyoloji disiplini içinde yayımlanan ve içeriğinde yöntem ve araştırma teknikleriyle ilgili bölümleri olan kitaplar dahil edilmemiştir.

İlk bakışta değerlendirme yapılan kitapların yer aldıkları bilimsel disiplinlere göre dağılımının belirlenmesi, sosyoloji tarihi açısından metodolojik bakımdan değişme ve farklılaşmaları daha net bir şekilde görme imkanını da beraberinde getirecek niteliktedir.

DİSİPLİNLERE GÖRE DAĞILIM	Basım Yılı	Yazar	Kitabın Adı
SOSYOLOJİ	1981	Cavit Orhan TÜTENGİL	Sosyal Bilimlerde Araştırma ve Metod
	1983	İbrahim ARMAĞAN	Bilimsel Yöntem Yöntembilim 1
	1983	İbrahim ARMAĞAN	Bilimsel Araştırma Yöntemleri Yöntembilim 2
	1988	Birsen GÖKÇE	Toplumsal Bilimlerde Araştırma
	1989	Amiran KURTKAN BİLGİSEVEN	Sosyal İlimler Metodolojisi
	1989	Muzaffer SENCER	Toplumbilimlerinde Yöntem
	1989	Orhan TÜRKDOĞAN	Bilimsel Değerlendirme ve Araştırma Metodolojisi
	1993	Baykan SEZER	Sosyolojide Yöntem Tartışmaları
	2001	Sami GUVEN	Toplumbiliminde Araştırma Yöntemleri
	2003	Elif KUŞ	Nitel - Nicel Araştırma Teknikleri
İKTİSAT/ İŞLETME	1983	Halil SEYİDOĞLU	Bilimsel Araştırma ve Yazma El Kitabı
	2000	Rauf ARIKAN	Arastırma Teknikleri ve Rapor Yazma
	2001	Necmi GÜRSAKAL	Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri
	2001	Remzi ALTUNIŞIK Recai COŞKUN Engin YILDIRIM Serkan BAYRAKTAROĞLU	Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri SPSS Uygulamalı
	2002 2003	Ahmet Hamdi İSLAMOĞLU Türker BAŞ	Bilimsel Araştırma Yöntemleri Anket
İLETİŞİM	1990	Aysel AZİZ	Araştırma Yöntemleri Teknikleri ve İletişim
	1994	Orhan GÖKÇE	İcerik Cözümlemesi
	1998	İrfan ERDOĞAN	Arastırma Dizaynı ve İstatistik Yöntemleri
EĞİTİM	1997	Suat CEBECİ	Bilimsel Arastırma ve Yazma Teknikleri
	1998	Saim KAPTAN	Bilimsel Arastırma ve İstatistik Teknikleri
	2000	Ali YILDIRIM Hasan ŞİMSEK	Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri
	2001	Ezel TAVŞANCIL A.Esra ASLAN	İçerik Analizi ve Uygulama Örnekler
	2001	Ali BALCI	Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntem Teknik ve İlkeler
	2001	Ali D. ARSEVEN	Alan Araştırma Yöntemi
	2001	Mine ARLI M. Hamil NAZİK	Bilimsel Araştırmaya Giriş
	2002	Nivazi KARASAR	Bilimsel Arastırma Yöntemi
	2003	Durmuş EKİZ	Eğitimde Araştırma Yöntem ve Metodlarına Giriş
BİLGİ VE BELGE YÖNETİMİ	2000	Zeynel DİNLER	Bilimsel Araştırma ve İnternete Bağlı Bilgi Merkezleri
İLAHİYAT	2001	Zeki ARSLANTÜRK	Araştırma Metod ve Teknikleri
PSİKOLOJİ	2000	Selim HOVARDAOĞLU	Davranış Bilimleri İçin Araştırma Teknikleri
	2003	Sevda BULDUK	Psikolojide Deneysel Araştırma Yöntemleri
KAMU YÖNETİMİ	2001	Fazıl YOZGAT	Bilimsel Arastırma Metodları
İSTATİSTİK/ BİYOİSTATİSTİK	2001	Necla ÇÖMLEKÇİ	Bilimsel Araştırma Yöntemi ve İstatistiksel Anlamlılık Sınamaları
	2003	Kazım ÖZDAMAR	Modern Bilimsel Arastırma Yöntemleri
TARİH	2003	Mehmet SARAY	Bilimsel Araştırma Yöntemleri El Kitabı

Kitapların değerlendirilmesinde öncelikli kriter değerlendirmeye alınan kitapların sosyal bilimler alanı içinde olmasıdır. Değerlendirmeye alınan 36 kitabı ve yazarlarını yer aldıkları disiplinlere göre gruplandırdığımızda; Tütengil (1981), Armağan (1983a) ve (1983b), Gökçe (1988), Bilgiseven (1989), Türkdoğan (1989), Sencer (1989), Sezer (1993), Kuş (2003), Güven (2001)'in kitaplarının sosyoloji disiplini içinde olduklarını görmekteyiz.

Seyidoğlu (1983), Altunışık ve diğerleri (2001), Gürsakal (2001), İslamoğlu (2002), Arıkan (2000) ve Baş (2003) iktisat/işletme disiplini içinde yer almaktadırlar.

Cebeci (1997), Kaptan (1998), Yıldırım ve Şimşek (2000), Tavşancıl ve Aslan (2001), Balcı (2001), Arseven (2001), Ekiz (2003), Karasar (2002)'ın da eğitim disiplini içinde yer aldıklarını görmekteyiz.

Hovardaoğlu (2000) ve Bulduk (2003) psikoloji disiplini içinde yer almaktadırlar.

Aziz (1990), Gökçe (1994) ve Erdoğan (1998) iletişim disiplini içinde yer almaktadırlar.

Dinler (2000) kütüphanecilik ya da yeni adıyla bilgi ve belge yönetimi, Arslantürk (2001) ilahiyat, Yozgat (2001) kamu yönetimi, Saray (2003) tarih, Çömlekçi (2001) ve Özdamar (2003) da istatistik/biyoistatistik disiplini içinde yer almaktadırlar.

Değerlendirmeye alınan kitapları yer aldıkları bilimsel disiplinlere göre sınıflamada; yazarların uzmanlık alanları, araştırma metodlarının sınıflandırılması, verilen araştırma örneklerine gibi kriterler göz önünde tutulmuştur. Bu anlamda ele alınan kitaplar ve bu kitapların yazarları sosyal bilimler alanı içinde farklı disiplin içindedirler; ancak gözlenen şu ki, ortaya koyulan görüşler veya düşünceler tüm sosyal bilimler alanını ilgilendirmektedir. Aynı zamanda dikkat çekici en önemli nokta da bazı kitapların sosyal bilimler alanının tümünü ya da bütün bilimleri kapsama iddiası taşımalarıdır.

Yayımlanan kitapların içinde Sezer (1993)'in *Sosyolojide Yöntem Tartışmaları*, Gökçe (1994)'nin *İçerik Çözümlemesi*, Hovardaoğlu (2000)'nun *Davranış Bilimleri İçin Araştırma Teknikleri*, Tavşancıl ve Aslan (2001)'ın *İçerik Analizi ve Uygulama Örnekleri*, Arseven (2001)'in *Alan Araştırma Yöntemi*, Baş (2003)'ın *Anket*, Bulduk (2003)'un *Psikolojide Deneysel Araştırma Yöntemleri*, Ekiz (2003)'in *Eğitimde Araştırma Yöntem ve Metodlarına Giriş* kitapları tüm bilimlere ya da sosyal bilimler alanın tümüne yönelik olarak değil, belli bir disipline ya da tekniğe yönelik olarak yazılmışlardır. Bu yönüyle kitaplara baktığımızda kuramsal bilgi ortaya koymayı amaçlayan kitaplar haricindeki uygulamaya yönelik kitaplardaki tüm bilimleri ya da sosyal bilimler alanının tümünü kapsama yolundaki iddialarına karşılık, bu kitapların sınırları belli ve net bilgiler ortaya koydukları göze çarpmaktadır.

Tablodan da anlaşılacağı üzere özellikle 1990'lı yılların sonlarından itibaren eğitim disiplini içinde yer alan kitap sayısı diğer disiplinlere göre oldukça fazladır. Aynı şekilde özellikle 1990 öncesi dönemde ise yayımlanan kitapların neredeyse tamamı sosyoloji disiplini içinde yer almaktadır. Bu durum; Türk sosyolojisinin gelişim dönemleri açısından yapılan değerlendirmeler temelinde, özellikle 1980-1990 arası dönemde Türk sosyolojisinin metodolojiye yönelik değerlendirmelerine yeniden ağırlık verdiği saptamasını da beraberinde getirmektedir.

Değerlendirilen kitapların yer aldıkları disiplinlere göre dağılımlarının belirlenmesi, kitapların yazılma amaçlarının belirlenmesi gereğini de beraberinde getirmiştir.

TEMEL YAZILMA AMACI	Basım Yılı	Yazar	Kitabın Adı
Genç araştırmacılara, akademisyenlere, öğrencilere ve aydınlara yardımcı olmak	1981	Cavit Orhan TÜTENGİL	Sosyal Bilimlerde Araştırma ve Metod
	1983	Halil SEYİDOĞLU	Bilimsel Araştırma ve Yazma El Kitabı
	2001	Necla ÇÖMLEKÇİ	Bilimsel Araştırma Yöntemi ve İstatistiksel Anlamlılık Sınamaları
	2002	Ahmet Hamdi İSLAMOĞLU	Bilimsel Araştırma Yöntemleri
Ders kitabı veya bir giriş kitabı yazmak	1983	İbrahim ARMAĞAN	Bilimsel Araştırma Yöntemleri
	1983	İbrahim ARMAĞAN	Yöntembilim 2
	1988	Birsen GÖKÇE	Toplumsal Bilimlerde Araştırma
	2003	Durmuş EKİZ	Eğitimde Araştırma Yöntem ve Metodlarına Giriş
	2000	Ali YILDIRIM Hasan ŞİMŞEK	Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri
	2001	Necmi GÜRSAKAL	Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri
Türkiye'deki yöntem ve metodoloji konusundaki yetersizlikleri gidermek	1983	İbrahim ARMAĞAN	Bilimsel Yöntem Yöntembilim 1
	1989	Muzaffer SENCER	Toplumbilimlerinde Yöntem
	1989	Orhan TÜRKDOĞAN	Bilimsel Değerlendirme ve Araştırma Metodolojisi
	1989	Amiran KURTKAN BİLGİSEVEN	Sosyal İlimler Metodolojisi
	1993	Baykan SEZER	Sosyolojide Yöntem Tartışmaları
	2001	Mine ARLI M. Hamil NAZİK	Bilimsel Araştırmaya Giriş
	2003	Mehmet SARAY	Bilimsel Araştırma Yöntemleri El Kitabı
	2003	Kazım ÖZDAMAR	Modern Bilimsel Araştırma Yöntemleri
	1990	Aysel AZİZ	Araştırma Yöntemleri Teknikleri ve İletişim

Özellikle bir tekniğe ya da bir alana yönelik bilgiler vermek	1994	Orhan GÖKÇE	İçerik Çözümlemesi
	1998	İrfan ERDOĞAN	Araştırma Dizaynı ve İstatistik Yöntemleri
	2001	Ezel TAVŞANCIL A. Esra ASLAN	İçerik Analizi ve Uygulama Örnekleri
	2001	Sami GÜVEN	Toplumbiliminde Araştırma Yöntemleri
	2001	Ali D. ARSEVEN	Alan Araştırma Yöntemi
	2003	Türker BAŞ	Anket
	2003	Elif KUŞ	Nitel - Nicel Araştırma Teknikleri
Yöntem konusunda bir kaynak kitap olmak	1997	Suat CEBECİ	Bilimsel Araştırma ve Yazma Teknikleri
	1998	Saim KAPTAN	Bilimsel Araştırma ve İstatistik Teknikleri
	2000	Rauf ARIKAN	Araştırma Teknikleri ve Rapor Yazma
	2001	Remzi ALTUNIŞIK Recai COŞKUN Engin YILDIRIM Serkan BAYRAKTAROĞLU	Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri SPSS Uygulamalı
	2001	Zeki ARSLANTÜRK	Araştırma Metod ve Teknikleri
	2002	Niyazi KARASAR	Bilimsel Araştırma Yöntemi
	2003	Sevda BULDUK	Psikolojide Deneysel Araştırma Yöntemleri
Bilimsel bir araştırmanın nasıl yapılacağını vurgulamak	2000	Zeynel DİNLER	Bilimsel Araştırma ve İnternete Bağlı Bilgi Merkezleri
	2000	Selim HOVARDAOĞLU	Davranış Bilimleri İçin Araştırma Teknikleri
	2001	Fazıl YOZGAT	Bilimsel Araştırma Metodları
Araştırmanın kuramsal ve/veya pratik yönünü vermek	2001	Ali BALCI	Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntem Teknik ve İlkeler

Değerlendirmeye alınan 36 kitabın yazılma amaçlarına baktığımızda; kitabı yazanların ana amaçları ile bilim anlayışları arasında paralellik olduğu gözlemlenmiştir. Aynı zamanda kitapların yazılış amaçları, yazarların teorisyen ve/veya metodologlar ile araştırmacılar arasındaki ayrım ya da işbölümüne yönelik görüşlerini de ortaya koymaktadır. Değerlendirmeye alınan kitapların yazılma amaçları, yazarların önsöz veya giriş bölümlerinde belirttikleri amaçları doğrultusunda ele alınmıştır.

Bu doğrultuda ele alınan kitapları birkaç grupta sınıflandırmak mümkündür;

- Genç araştırmacılara, akademisyenlere, öğrencilere ve aydınlara yardımcı olmak
- Ders kitabı veya bir giriş kitabı yazmak
- Türkiye'deki yöntem ve metodoloji konusundaki yetersizlikleri gidermek
- Özellikle bir tekniğe ya da bir alana yönelik bilgiler vermek
- Yöntem konusunda bir kaynak kitap olmak
- Bilimsel bir araştırmanın nasıl yapılacağını vurgulamak
- Araştırmanın kuramsal ve/veya pratik yönünü vermek

Genç araştırmacılara, akademisyenlere, öğrencilere ve aydınlara yardımcı olmak amacı; Tütengil (1981), Seyidoğlu (1983), Çömlekçi (2001) ve İslamoğlu (2002)'nda vurgulanmaktadır. Ders kitabı veya bir giriş kitabı yazmak amacında olanlar; Armağan (1983b), Gökçe (1988), Ekiz (2003), Yıldırım ve Şimşek (2000) ile Gürsakal (2001)'dır. Türkiye'deki yöntem ve araştırma konusundaki yetersizlikleri gidermek; Armağan (1983a), Sencer (1989), Türkdoğan (1989), Sezer (1993), Saray (2003), Özdamar (2003), Bilgiseven (1989) ve Arlı ile Nazik (2001)'in kitaplarında amaç olarak belirtilmiştir. Gökçe (1994), Erdoğan (1998), Tavşancıl ve Aslan (2001), Güven (2001), Arseven (2001), Baş (2003), Kuş (2003) ve Aziz (1990)'in kitaplarının temel amacı ise; özellikle bir tekniğe veya alana yönelik bilgiler ortaya koymaktır. Yöntem konusunda bir kaynak kitap olma amacına yönelik yazılmış kitaplar ise; Cebeci (1997), Kaptan (1998), Altunışık ve diğerleri (2001), Arslantürk (2001), Karasar (2002) Arıkan (2003) ve Bulduk (2003)'un eserleridir. Bilimsel bir araştırmanın nasıl yapılacağını vermek; Dinler (2000) Hovardaoğlu (2000) ve Yozgat (2001)'ın kitaplarında belirtilmektedir. Balcı (2001)'nın kitabı ise, araştırmanın kuramsal yönünü vermek amacını taşımaktadır.

Daha önce de belirtildiği gibi değerlendirmeye alınan kitapların yazılış amaçları aynı zamanda yazarlarının teorisyenler, metodologlar ve araştırmacılar arasında bir ayrım ya da işbölümü üzerine görüşlerini de yansıtmaktadır. Bu noktada bilim anlayışlarının etkisiyle bilimin özel bilgiler alanı olarak tanımlanması ve bilim adamlarının da bu doğrultuda farklı bir grubu oluşturan insanlar olarak ele alınması söz konusudur. Aslında bu yönde görüş bildirenler araştırmayı temel ve uygulamalı araştırmalar olarak iki gruba ayıran ve temel araştırmaların "bilim, bilim içindir" anlayışıyla yapıldığını, uygulamalı araştırmaların ise bir sorunun çözümüne yönelik olduğunu savunan yazarlardır. Bu anlamda bilim adamları, teorisyenler, metodologlar ve araştırmacılar arasında bir ayrım olduğu söylenebilir. Bu grup bilimsel araştırmaların, yani temel araştırmaların bilim adamlarınca yapıldığını, diğer uygulamalı araştırmaların bilimsel amaç taşımadığını belirtmektedir. Gürsakal (2001), Seyidoğ-

lu (1983), Baş (2003), Kaptan (1998), Güven (2001), Karasar (2002), Arseven (2001), Arlı ve Nazik (2001), Yozgat (2001), Çömlekçi (2001), Dinler (2000), Saray (2003), İslamoğlu (2002), Gökçe (1988), Tütengil (1981), Armağan (1983a ve 1983b), Cebeci (1997) ve Yıldırım ve Şimşek (2000)'in kitapları bu yönde görüş bildirilen kitaplardır.

Bu düşünürlere göre bilim adamı; araştırmacılara temel ilke ve prensipleri, bir araştırmanın nasıl yapılacağı ile ilgili süreçleri öğretir. Bunun yanında; Balcı (2001), Aziz (1990), Arslantürk (2001), Erdoğan (1998), Altunışık ve diğerleri (2001), Sencer (1989) gibi yazarlar bilimsel araştırmanın hem kuramsal hem uygulamalı kısmına vurguda bulunarak bilim adamı için her iki bilginin de gerekli olduğunu ileri sürmektedirler. Aynı şekilde Türkdoğan (1989), sosyal bilimlerde sadece modeller geliştirmenin yetmeyeceğini, geliştirilen bu modellerin eleştirisini ve karşılaşılan problemlere çözüm bulunması gerektiği vurgusunu yapmaktadır. Bilgiseven (1989) de; akılcı metod ile uygulamayı birleştirmek gereği ve ihtiyacının varlığından söz etmektedir. Buradan yola çıkarak Sezer (1993) sosyolojide yöntem konusunda eski ve yeni bilim anlayışlarından kaynaklanan bir kısır döngünün varlığından söz etmektedir. Eski ve yeni bilim anlayışlarına yönelik; eski bilimin bilim, bilim adamı ve bilim dili konusundaki görüşlerinin yeni bilim anlayışıyla değiştiğini vurgulamaktadır.

Bu doğrultuda önemli olan nokta; yapılan bu sınıflandırmada yazılış amaçlarına göre yöntem ve araştırma teknikleri kitaplarının kesin ve net çizgilerle birbirinden ayrılamayacağını belirtmektir. Ancak bu sınıflandırma yazarların en çok öne çıkardıkları amaçları doğrultusunda bir anlam kazanmaktadır. Bu bağlamda dikkati çeken husus; genç araştırmacılara, akademisyenlere, öğrencilere ve aydınlara yardımcı olma amacını güden kitaplarda daha çok uygulama ve pratik amaçlara yönelik açıklamaların ve bilgilerin ağırlık kazanmasıdır. Ders kitabı veya bir giriş kitabı amacıyla yazılmış kitaplarda da uygulamalı yaklaşım ağırlıkta, daha çok bir araştırmanın nasıl yapılacağı ve bunun nasıl sunulacağı ve/veya raporlaştırılacağı konularının altı önemle çizilmektedir. Türkiye'deki yöntem ve araştırma konusundaki yetersizlikleri gidermek amacını ön plana çıkaran kitaplarda ise iki farklı anlayış gözlenmektedir. Bunlardan ilkinde; Armağan (1983a) ve (1983b), Sencer (1989), Arlı ve Nazik (2001)'in kitaplarında olduğu gibi, Türkiye'de araştırmaların kuramsal boyutuna fazla ağırlık verildiği ve uygulama yönünün eksik kaldığı görüşünden hareketle, toplumsal yapıdaki sorunlara çözüm önerileri getirebilmek amacıyla uygulamalı araştırmalar konusundaki eksikliğin giderilmesi gereği belirtilmiştir. İkincisi; Türkdoğan (1989), Bilgeseven (1989 ve Sezer (1993)'in kitaplarında olduğu gibi, hem kuramsal hem de uygulamalı araştırmaların birlikteliği yönündeki ihtiyaç ve eksiklikten söz edilmektedir. Özellikle bir tekniğe ya da alana yönelik bilgiler verme amacında olan kitaplarda, anlatılan tekniğin özellikleri, uygulama alanları ve rapor-

laştırılması gibi konulara ağırlık verilmektedir. Yöntem konusunda bir kaynak kitap olma amacı taşıyan kitaplarda da nicel yaklaşım ön planda tutularak "bilimsel araştırma"nın nasıl yapılacağı ve safhalarının neler olduğunun önemi vurgulanmaktadır. Uygulama ve örneklere ağırlık veren kitaplarda artarak detaylı bir şekilde pratiğe yönelik görüşler büyük oranda yer tutmaktadır. Kuramsal anlamda konuların üstünde ya çok az durulmakta ya da araştırmanın mutlaka kuramsal bir temele dayanması gerektiği görüşü önemle belirtilmesine rağmen araştırmanın kuramsal yönü ihmal edilmektedir. Aynı zamanda kuramsal bilgilere daha az ağırlık veren kitaplardaki bir başka göze çarpan özellik de, kurama dayanmayan araştırmaların bilimsel olarak nitelendirilemeyeceği görüşüdür.

Genel olarak epistemolojik anlamda kitaplar bilginin mahiyeti ve ne olduğuna yönelik değil de, bilgiye nasıl ulaşılacağını ve bilgiye ulaşmanın yollarının neler olduğuna yönelik yol gösterme amacı taşımaktadırlar. Bu amaç doğrultusunda hitap edilmek istenen kesim de belirlenmektedir.

HEDEF KİTLE ARACI	Basım Yılı	Yazar	Kitabın Adı
Öğrenciler ve/veya Araştırmacılar	1983	İbrahim ARMAĞAN	Bilimsel Yöntem Yöntembilim 1
	1983	İbrahim ARMAĞAN	Bilimsel Araştırma Yöntemleri Yöntembilim 2
	1988	Birsen GÖKCE	Toplumsal Bilimlerde Arastırma
	1990	Aysel AZİZ	Araştırma Yöntemleri Teknikleri ve İletişim
	1994	Orhan GÖKÇE	İçerik Çözümlemesi
	1997	Suat CEBECİ	Bilimsel Araştırma ve Yazma Teknikleri
	1998	İrfan ERDOĞAN	Araştırma Dizaynı ve İstatistik Yöntemleri
	2000	Zeynel DİNLER	Bilimsel Araştırma ve İnternete Bağlı Bilgi Merkezleri
	2000	Ali YILDIRIM Hasan ŞİMŞEK	Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri
	2001	Remzi ALTUNIŞIK Recai COŞKUN Engin YILDIRIM Serkan BAYRAKTAROĞLU	Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri SPSS Uygulamalı
	2001	Sami GÜVEN	Toplumbiliminde Araştırma Yöntemleri
	2001	Necmi GÜRSAKAL	Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri
	2001	Ali D. ARSEVEN	Alan Araştırma Yöntemi
	2001	Mine ARLI M. Hamil NAZİK	Bilimsel Araştırmaya Giriş
	2001	Fazıl YOZGAT	Bilimsel Arastırma Metodları
	2001	Necla ÇÖMLEKÇİ	Bilimsel Araştırma Yöntemi ve İstatistiksel Anlamlılık Sınamaları
	2002	Niyazi KARASAR	Bilimsel Araştırma Yöntemi
	2002	Ahmet Hamdi	

		İSLAMOĞLU	Bilimsel Araştırma Yöntemleri
	2003	Türker BAŞ	Anket
	2003	Elif KUŞ	Nitel - Nicel Araştırma Teknikleri
	2003	Sevda BULDUK	Psikolojide Deneysel Araştırma Yöntemleri
Akademisyenler, Aydınlar, Öğrenci ve/veya Araştırmacılar	1981	Cavit Orhan TÜTENGİL	Sosyal Bilimlerde Araştırma ve Metod
	1983	Halil SEYİDOĞLU	Bilimsel Araştırma ve Yazma El Kitabı
	1989	Amiran KURTKAN BİLGİSEVEN	Sosyal İlimler Metodolojisi
	1998	Saim KAPTAN	Bilimsel Araştırma ve İstatistik Teknikleri
	2000	Selim HOVARDAOĞLU	Davranış Bilimleri İçin Araştırma Teknikleri
	2000	Rauf ARIKAN	Araştırma Teknikleri ve Rapor Yazma
	2001	Ezel TAVŞANCIL A. Esra ASLAN	İçerik Analinizi ve Uygulama Örnekleri
	2001	Ali BALCI	Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntem Teknik ve İlkeler
	2003	Mehmet SARAY	Bilimsel Arastırma Yöntemleri El Kitabı
	2003	Kazım ÖZDAMAR	Modern Bilimsel Araştırma Yöntemleri
	2003	Durmuş EKİZ	Eğitimde Araştırma Yöntem ve Metodlarına Giris
Sosyologlar, Sosyal Bilimciler, Akademisyenler	1989	Muzaffer SENCER	Toplumbilimlerinde Yöntem
	1989	Orhan TÜRKDOĞAN	Bilimsel Değerlendirme ve Araştırma Metodoloiisi
	1993	Baykan SEZER	Sosyolojide Yöntem Tartışmaları
	2001	Zeki ARSLANTÜRK	Araştırma Metod ve Teknikleri

Değerlendirilen 36 kitabın hedef kitleleri ya da hitap ettikleri kesimlere baktığımızda; büyük bir kısmının Armağan (1983a ve 1983b), Cebeci (1997), Dinler (2000), Yıldırım ve Şimşek (2000), Dinler (2000), Altunışık ve diğerleri (2001), Güven (2001), Gürsakal (2001), Çömlekçi (2001), Karasar (2002), İslamoğlu (2002) ve Baş (2003)'ın öğrenciler ve araştırmacıları hedef kitle olarak belirledikleri görülmektedir. Bunun yanında Arseven (2001), Arlı ve Nazik (2001) ile Gökçe (1988) sadece öğrencileri hedef kitle olarak belirlerken, Tütengil (1981), Aziz (1990), Erdoğan (1998), Yozgat (2001), Bulduk (2003) ise sadece araştırmacıları hedef kitle olarak seçmişlerdir. Gökçe (1994) ve Kuş (2003) ise daha belirgin bir sınırlama yaparak sosyal bilim araştırmacılarını hedef kitle olarak belirlemiştir. Seyidoğlu (1983) araştırmacıları, öğrencileri, aydınları ve genç akademisyenleri hedef kitle olarak belirlerken; yer aldıkları disiplin doğrultusunda Balcı (2001) eğitimcileri ve öğrencileri, Ekiz (2003) öğrencileri, öğretmenleri akademisyenleri ve araştırmacıları, Saray (2003) da genç akademisyenleri ve öğrencileri hedef kitle olarak belirlemişlerdir.

Farklı olarak Bilgiseven (1989) sosyal bilimcileri, sosyologları, araştırmacıları ve öğrencileri, Sencer (1989) sosyologlar ve akademisyenleri, Türkdoğan (1989) sosyal bilimcileri, Kaptan (1998) öğrenciler, öğretim elemanları, araştırmacılar ve aydınları, Arslantürk (2001) sosyal bilimcileri, Özdamar (2003) öğrenciler, öğretim elemanları ve araştırmacıları, Arıkan (2003) araştırmacı ve bilim adamlarını, Hovardaoğlu (2000), Tavşancıl ve Aslan (2001) ise akademisyen, araştırmacı ve öğrencileri hedef kitle olarak belirlemişlerdir.

Görüldüğü üzere kitapların yazılış amaçlarına bağlı olarak hedef kitlelerin seçimi de belirlenmiştir. Bilginin kaynağının, mahiyetinin ne olduğuna yönelik değil de, bilgiye nasıl ulaşılacağını göstermek amaç olunca, buna bağlı olarak hedef kitleler de öğrenciler ve genç araştırmacılar olmaktadır. Değerlendirmeye alınan kitapların hedef kitle seçimi; genel anlamda sosyal bilimlerde ve özellikle sosyolojide bilginin ne olduğu, kaynağının neler olduğu yönündeki bilginin sadece bilim adamlarının algı alanları içinde olduğu ve bu bilgiye nasıl ulaşılacağının da öğretilmesi isteğinden hareketle şekillendiği gözlenmektedir. Bu durum özellikle sosyoloji disiplini açısından değerlendirildiğinde; sosyolojinin üniversite derslerine sıkışıp kalmasının ana etkenlerinden biri olarak gösterilebilir. Bunun yanında özellikle bilim tarihi ve bilim sosyolojisi alanlarında bir eksiklik olması, bu konudaki bilgilerin verili setler olarak kabul edilmesinde etkili bir unsurdur. Başka bir açıdan bakıldığında, yazılan kitaplarda özellikle öğrencilerin hedef kitle olarak seçilmesinin; bilimsel araştırmanın nasıl yapılacağı, sonuçların nasıl yorumlanacağı ve ulaşılan sonuçların nasıl raporlaştıracağı, referans kaynaklara nasıl ulaşılacağı, bu referanslara nasıl gönderme yapılacağı gibi önemli bir eksiklik teşkil eden konulardaki faydaları da asla göz ardı edilmemelidir.

Değerlendirilen kitaplar arasında savunulan ya da öne çıkarılan bilimsel geleneklerin belirlenmesi, çalışmanın temel hedefleri doğrultusunda önemli bir noktayı oluşturmaktadır. Zira takipçisi durumunda olduğumuz Batı sosyolojisindeki değişme ve farklılaşmaların Türk sosyolojisine yansımalarını belirleyebilmek adına önemli bir figür niteliğindedir.

BİLİMSEL GELENEK	Basım Yılı	Yazar	Kitabın Adı
Bütüncü Yaklaşım	1981	Cavit Orhan TÜTENGİL	Sosyal Bilimlerde Araştırma ve Metod
	1989	Amiran KURTKAN BİLGİSEVEN	Sosyal İlimler Metodolojisi
	1989	Orhan TÜRKDOĞAN	Bilimsel Değerlendirme ve Araştırma Metodolojisi
	1994 2001	Orhan GÖKÇE Ezel TAVŞANCIL A. Esra ASLAN	İçerik Çözümlemesi İçereik Analizi ve Uygulama Örnekleri
	2001	Remzi ALTUNIŞIK Recai COŞKUN Engin YILDIRIM Serkan BAYRAKTAROĞLU	Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri SPSS Uygulamalı
	2001	Zeki ARSLANTURK	Araştırma Metod ve Teknikleri
	2001	Sami GÜVEN	Toplumbiliminde Araştırma Yöntemleri
Nicel/ Uygulamalı Yaklaşım	1983	İbrahim ARMAĞAN	Bilimsel Yöntem Yöntembilim 1
	1983	İbrahim ARMAĞAN	Bilimsel Araştırma Yöntemleri Yöntembilim 2
	1983	Halil SEYİDOĞLU	Bilimsel Araştırma ve Yazma El Kitabı
	1988	Birsen GÖKÇE	Toplumsal Bilimlerde Araştırma
	1989	Muzaffer SENCER	Toplumbilimlerinde Yöntem
	1990	Aysel AZİZ	Araştırma Yöntemleri Teknikleri ve İletişim
	1997	Suat CEBECİ	Bilimsel Araştırma ve Yazma Teknikleri
	1998	Saim KAPTAN	Bilimsel Araştırma ve İstatistik Teknikleri
	1998	İrfan ERDOĞAN	Araştırma Dizaynı ve İstatistik Yöntemleri
	2000	Zeynel DİNLER	Bilimsel Araştırma ve İnternete Bağlı Bilgi Merkezleri
	2000	Selim HOVARDAOĞLU	Davranış Bilimleri İçin Araştırma Teknikleri
	2000	Rauf ARIKAN	Araştırma Teknikleri ve Rapor Yazma
	2001	Ali BALCI	Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntem Teknik ve İlkeler
	2001	Nemci GÜRSAKAL	Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri
	2001	Ali D. ARSEVEN	Alan Araştırma Yöntemi
	2001	Mine ARLI M. Hamil NAZİK	Bilimsel Araştırmaya Giriş
	2001	Fazıl YOZGAT	Bilimsel Araştırma Metodları
	2001	Necla ÇÖMLEKÇİ	Bilimsel Araştırma Yöntemi ve İstatistiksel Anlamlılık Sınamaları
	2002	Niyazi KARASAR	Bilimsel Araştırma Yöntemi
	2002	Ahmet Hamdi İSLAMOĞLU	Bilimsel Araştırma Yöntemleri
	2003	Türker BAŞ	Anket
	2003	Kazım OZDAMAR	Modern Bilimsel Araştırma Yöntemleri
	2003	Sevda BULDUK	Psikolojide Deneysel Araştırma Yöntemleri
Tarihsel Yaklaşım	1993	Baykan SEZER	Sosyolojide Yöntem Tartışmaları
	2003	Mehmet SARAY	Bilimsel Araştırma Yöntemleri El Kitabı
Nitel Yaklaşım	2000	Ali YILDIRIM Hasan ŞİMŞEK	Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri
Nitel-Nicel Birlikteliği	2003	Elif KUŞ	Nitel - Nicel Araştırma Teknikleri
	2003	Durmuş EKİZ	Eğitimde Araştırma Yöntem ve Metodlarına Giriş

Ele alınan kitaplarda ortaya konulan görüşleri hangi bilimsel gelenek açısından sunulduklarının değerlendirilmesinde; öncelikli olarak bilimsel gelenek tanımlamasının yazarların kuram ve uygulama arasındaki ilişkide ağırlıklı olarak ya da bütünüyle yaklaşımlarının ne olduğuna yönelik bir belirleme yapılmasının hedeflendiğini belirtmek gerekir. Nitekim içinde bulundukları bilimsel gelenek, yazarların bilim, bilimsel yöntem anlayışlarının somut ifadesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Yani araştırma mantığı, araştırma tasarlanması, uygulanması, verilerin analizi ve sonuçların yorumlanmasına yönelik, gerek verilen tanımlamalar gerekse örnekler yazarların yaklaşımlarını yansıtmaktadır.

Tütengil (1981), Bilgiseven (1989), Türkdoğan (1989), Gökçe (1994),Tavşancıl ve Aslan (2001), Altunışık ve diğerleri (2001), Arslantürk (2001) ve Güven (2001)'in bütüncü yaklaşım geleneğine bağlı oldukları gözlenmektedir. Yani öne sürdükleri görüşler itibariyle, bilimsel olarak nitelenecek çalışmaların hem kuramsal hem de uygulama yönünün birbirlerine duyduğu ihtiyacı ve birbirlerini tamamlayıcı yönüne dikkat çekmekte ve aynı zamanda bu yönde bir eksikliğin olduğunu belirtmektedirler. Armağan (1983a), Armağan (1983b), Seyidoğlu (1983), Gökçe (1988), Sencer (1989), Aziz (1990), Cebeci (1997), Kaptan (1998), Erdoğan (1998), Dinler (2000), Hovardaoğlu (2000), Arıkan (2000), Balcı (2001), Gürsakal (2001), Arseven (2001), Arlı ve Nazik (2001), Yozgat (2001), Çömlekçi (2001), İslamoğlu (2002), Karasar (2002), Özdamar (2003), Bulduk (2003) ve Baş (2003) nicel/uygulamalı gelenek içinde yer almaktadırlar. Bu noktada bu yazarların bilimin birikimselliği özelliğinden hareketle, teori geliştirme ve yeni teoriler ortaya koyabilmek için uygulamalı ve tümevarımsal araştırmaların hem nitelik hem de nicelik yönünden geliştirilmesi görüşünü paylaştıkları gözlenmektedir.

Farklı olarak Yıldırım ve Şimşek (2000) nitel yaklaşım, Ekiz (2003) nitel-nicel birlikteliği, Kuş (2003) nitel-nicel farklılığı, Saray (2003) ve Sezer (1993) tarihsel yaklaşımı benimsemiş gözükmektedirler.

Kitapları değerlendirirken öne çıkan nokta, baskın bir metodolojik gelenek olduğudur. Ampirik yaklaşım büyük oranda kabul gören ve uygulama alanı bulan yaklaşım olarak ağırlıktadır. Şüphe götürmez bir şekilde denilebilir ki; 1980 sonrasında bilimcilik/bilimselcilik hakim bir gelenek halindedir. Bu gelenek pozitivizm üzerine kurulu olup ve sosyal bilimlerin doğa bilimlerine benzemesi gerektiği düşüncesine dayanmaktadır. Disiplinlere göre baktığımızda özellikle sosyoloji disiplini içinde olan kitaplarda; sosyolojinin Türkiye'deki gelişim sürecine paralel olarak bir değişimin olduğu karşımıza çıkmaktadır. 1980'li yılların başlarında sosyoloji disiplini açısından alan araştırmalarının ve dolayısıyla ampirik geleneğin öne çıktığını görmekteyiz. Daha sonraki yıllarda yayımlanan kitaplarda da gözlendiği gibi bütüncü yaklaşım ön plana çıkmış ve hem uygulamalı hem de kuramsal çalışmaların birlikteliğine vurgu artmıştır. Özellikle eğitim disiplini içinde yer alan kitaplarda uygulamalı yaklaşımın ağırlıkta olduğu göz-

lenmektedir. İstatistik ve matematiğin yoğun bir biçimde kullanılması, bilimselliğin ve dolayısıyla bilimsel araştırmanın gereği olarak görülmektedir. Bütüncü yaklaşım içinde ele alınan kitaplar kuram ve uygulamanın bir arada olması gerektiğini vurgularken, genel anlamda pozitivist paradigma içinde yer almaktadırlar.

Ele alınan kitapların değerlendirilmesinde bir diğer kriter, kitapların hangi alana yönelik olarak yazıldığıdır.

YÖNELİK OLDUĞU ALAN	Basım Yılı	Yazarı	Kitabın Adı
Sosyal Bilimler	1981	Cavit Orhan TÜTENGİL	Sosyal Bilimlerde Araştırma ve Metod
	1983	Halil SEYİDOĞLU	Bilimsel Araştırma ve Yazma El Kitabı
	1989	Amiran KURTKAN BİLGİSEVEN	Sosyal İlimler Metodolojisi
	1989	Orhan TÜRKDOĞAN	Bilimsel Değerlendirme ve Araştırma Metodolojisi
	1994	Orhan GÖKÇE	İçerik Çözümlemesi
	1997	Suat CEBECİ	Bilimsel Araştırma ve Yazma Teknikleri
	2000	Zeynel DİNLER	Bilimsel Araştırma ve İnternete Bağlı Bilgi Merkezleri
	2000	Ali YILDIRIM Hasan ŞİMŞEK	Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri
	2001	Ezel TAVŞANCIL A. Esra ASLAN	İçerik Analizi ve Uygulama Örnekleri
	2001	Ali BALCI	Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntem Teknik ve İlkeler
	2001	Remzi ALTUNIŞIK Recai COŞKUN Engin YILDIRIM Serkan BAYRAKTAROĞLU	Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri Yöntemleri SPSS Uygulamalı
	2001	Zeki ARSLANTÜRK	Araştırma Metod ve Teknikleri
	2001	Necmi GÜRSAKAL	Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri
	2001	Ali D. ARSEVEN	Alan Araştırma Yöntemi
	2001	Mine ARLI M. Hamil NAZİK	Bilimsel Araştırmaya Giriş
	2001	Fazıl YOZGAT	Bilimsel Araştırma Metodları
	2001	Necla ÇÖMLEKÇİ	Bilimsel Araştırma Yöntemi ve İstatistiksel Anlamlılık Sınamaları
	2002	Ahmet Hamdi İSLAMOĞLU	Bilimsel Araştırma Yöntemleri
	2003	Türker BAŞ	Anket
	2003	Mehmet SARAY	Bilimsel Araştırma Yöntemleri El Kitabı
	2003	Elif KUŞ	Nitel – Nicel Araştırma Teknikleri

Sosyoloji, Toplum Bilimleri	1983	İbrahim ARMAĞAN	Bilimsel Yöntem Yöntembilim 1
	1983	İbrahim ARMAĞAN	Bilimsel Araştırma Yöntemleri Yöntembilim 2
	1988	Birsen GÖKÇE	Toplumsal Bilimlerde Araştırma
	1989	Muzaffer SENCER	Toplumbilimlerinde Yöntem
	1990	Aysel AZİZ	Araştırma Yöntemleri Teknikleri ve İletişim
	1993	Baykan SEZER	Sosyolojide Yöntem Tartışmaları
	2001	Sami GÜVEN	Toplumbiliminde Araştırma Yöntemleri
Tüm Bilimler	1998	Saim KAPTAN	Bilimsel Araştırma ve İstatistik Teknikleri
	2000	Rauf ARIKAN	Araştırma Teknikleri ve Rapor Yazma
	2002	Niyazi KARASAR	Bilimsel Araştırma Yöntemi
	2003	Kazım ÖZDAMAR	Modern Bilimsel Araştırma Yöntemleri
Davranış Bilimleri/ Psikoloji	2000	Selim HOVARDAOĞLU	Davranış Bilimleri İçin Teknikleri
	2003	Sevda BULDUK	Psikolojide Deneysel Araştırma Yöntemleri
Niceliksel	1998	İrfan ERDOĞAN	Araştırma Dizaynı ve İstatistik Yöntemleri
Bilimler Eğitim	2003	Durmuş EKİZ	Eğitimde Araştırma Yöntem ve Metodlarına Giriş

Değerlendirmeye tabi tutulan kitaplarda yer alan hem metodolojiye yönelik görüşler doğrultusunda hem de yazarlarının ifadesiyle belli alana yönelik oldukları gözlenmiştir. Ele alınan kitapların neredeyse tamamına yakın kısmı; Tütengil (1981), Seyidoğlu (1983), Bilgiseven (1989), Türkdoğan (1989), Gökçe (1994), Cebeci (1997), Dinler (2000), Yıldırım ve Şimşek (2000), Tavşancıl ve Aslan (2001), Balcı (2001), Altunışık ve diğerleri (2001), Arslantürk (2001), Gürsakal (2001), Arseven (2001), Arlı ve Nazik (2001), Yozgat (2001), Çömlekçi (2001), İslamoğlu (2002), Baş (2003), Kuş (2003) ve Saray (2003) yazdıkları kitabın ve öne sürdükleri görüşlerin sosyal bilimler alanının tümüne yönelik olduğunu belirtmektedirler. Bunun yanında Armağan (1983a), Armağan (1983b), Gökçe (1988), Sencer (1989), Aziz (1990), Sezer (1993), Güven (2001) sosyoloji ve toplumbilimleri alanına yönelik görüşler ileri sürmüşlerdir. Ayrıca Erdoğan (1989) niceliksel bilimler alanına yönelik bilgiler sunduğunu ifade ederek ayrı bir kategoride ele alınmıştır. Kaptan (1998), Karasar (2002), Arıkan (2003), Özdamar (2003) da ortaya koydukları metodolojik bilgilerin tüm bilimlere yönelik olduğunu ifade etmişlerdir.

İleri sürdükleri görüşler bakımından net bir alana yönelik olarak Hovardaoğlu (2000) ve Bulduk (2003) psikoloji/davranış bilimleri, Ekiz (2003) de eğitim disiplinini öne çıkarmışlardır.

Tablodan da görüleceği üzere sosyoloji disiplini içinde olan kitaplar ve dolayısıyla yazarlarının bu konuda yani öne sürüdükleri görüşlerin hangi alana yönelik olduğu noktasında daha tutarlı ve gerçekçi oldukları belirlenmiştir. Sosyoloji disiplini dışında olan yöntem ve araştırma teknikleri kitapları sosyal bilimler alanın tümünü kapsadıkları iddiasını taşımaktadırlar.

Tüm bunlara bağlı olarak, kitaplarda kullanıldıkları belirtilen kaynaklar ve sayıları önemli bir noktayı oluşturmaktadır. Zira bu durum Türk sosyolojisinin aktarmacı özelliği ile yakından ilişkilidir.

BASIM YILI	YAZAR	KİTABIN ADI	Türkçe	Çeviri	Yabancı	TOPLAM
1981	Cavit Orhan TÜTENGİL	Sosyal Bilimlerde Araştırma ve Metod	30	15	3	48
1983	İbrahim ARMAĞAN	Bilimsel Yöntem Yöntembilim 1	47	21	84	152
1983	İbrahim ARMAĞAN	Bilimsel Araştırma Yöntemleri Yöntembilim 2	26	21	61	108
1983	Halil SEYİDOĞLU	Bilimsel Araştırma ve Yazma El Kitabı	14	3	3	20
1988	Birsen GÖKÇE	Toplumsal Bilimlerde Araştırma	29	3	4	36
1989	Amiran KURTKAN BİLGİSEVEN	Sosyal İlimler Metodolojisi	40	19	50	109
1989	Muzaffer SENCER	Toplumbilimlerinde Yöntem	44	15	64	123
1989	Orhan TÜRKDOĞAN	Bilimsel Değerlendirme ve Araştırma Metodolojisi	95	48	73	216
1990	Aysel AZİZ	Araştırma Yöntemleri Teknikleri ve İletişim	23	7	23	53
1994	Orhan GÖKÇE	İçerik Çözümlemesi	18	3	54	75
1997	Suat CEBECİ	Bilimsel Araştırma ve Yazma Teknikleri	66 66	11 11	2 2	79 79
1998	Saim KAPTAN	Bilimsel Araştırma ve İstatistik Teknikleri	20	1	48	69
1998	İrfan ERDOĞAN	Araştırma Dizaynı ve İstatistik Yöntemleri	- -	- -	19 19	19 19
2000	Zeynel DİNLER	Bilimsel Araştırma ve İnternete Bağlı Bilgi Merkezleri	56	22	-	78
2000	Ali YILDIRIM Hasan ŞİMŞEK	Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri	2	-	54	56
2000	Selim OVARDAOĞLU	Davranış Bilimleri İçin Araştırma Teknikleri	14	5	44	63
2000	Rauf ARIKAN	Araştırma Teknikleri ve Rapor Yazma	54	6	19	79
2001	Ezel TAVŞANCIL A. Esra ASLAN	İçerik Analizi ve Uygulama Örnekleri	36	3	29	68
2001	Ali BALCI	Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntem Teknik ve İlkeler	39	5	79	123
2001	Zeki ARSLANTÜRK	Araştırma Metod ve Teknikleri	76	21	12	109
2001	Sami GÜVEN	Toplumbiliminde Araştırma Yöntemleri	52	3	40	95

2001	Nemci GÜRSAKAL	Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri	6	6	45	57
2001	Ali D. ARSEVEN	Alan Araştırma Yöntemi	25	1	33	59
2001	Mine ARLI M. Hamil NAZİK	Bilimsel Araştırmaya Giriş	16	1	3	20
2001	Fazıl YOZGAT	Bilimsel Araştırma Metodları	7	-	3	10
2001	Necla ÇÖMLEKÇİ	Bilimsel Araştırma Yöntemi ve İstatistiksel Anlamlılık Sınamaları	9	1	2	12
2002	Niyazi KARASAR	Bilimsel Araştırma Yöntemi	137	35	249	421
2002	Ahmet Hamdi İSLAMOĞLU	Bilimsel Araştırma Yöntemleri	13	2	5	20
2003	Türker BAŞ	Anket	19	1	49	59
2003	Kazım ÖZDAMAR	Modern Bilimsel Araştırma Yöntemleri	22	1	52	75
2003	Elif KUŞ	Nitel - Nicel Araştırma Teknikleri	18	5	28	51
2003	Sevda BULDUK	Psikolojide Deneysel Araştırma Yöntemleri	11	12	43	76
2003	Durmuş EKİZ	Eğitimde Araştırma Yöntem ve Metodlarına Giriş	2	-	96	98

Ele alınan kitaplarda kullanılan kaynak sayıları tabloda görüldüğü gibidir. Kaynakçada bulunan eser sayısı elbette kitabın niteliğini tamamen belirlememektedir, ancak önemli göstergelerden biridir. Nitekim 10 veya 20 eserden faydalanılarak kitap yazılması düşündürücü bir durumdur. Ancak burada asıl önemli olan nokta, kaynakçada belirtilen eser sayısından çok, önemli hareket noktalarını oluşturan bilimsel yöntem, araştırma safhaları, varsayım, verilerin toplanması ve analizi gibi konularda sıklıkla hangi kaynak/kaynaklardan yararlanıldığıdır. Bu konuda dikkat çekici bir şekilde bazı eserlerin temel referans noktası teşkil ettiği gözlenmektedir.

Bilim ve kuram, araştırma planı, varsayım, gözlem, örneklem, anket uygulamaları gibi konularda Türkçe eserlerin birçoğunda ve özellikle sosyoloji disiplini dışında olan kitaplarda Güven (2001) ve Kaptan (1998)'ın referans olarak gösterildiği gözlenmektedir. Adı geçen bu kitaplarda da bu konularda ağırlıklı olarak alınan referans kaynağı W. Goode ve P. Hatt'ın 1973 yılında R. Keleş tarafından çevrilen *Sosyal Bilimlerde Araştırma Metodları* adlı eseridir. Bu konuda diğer bir temel referans kaynağı Kenneth D. Bailey'in 1978 yılında yayımlanan *Methods of Social Research* adlı eseridir. Bunun yanında Türkçe yöntem ve araştırma teknikleri kitaplarında temel konularda sıklıkla Karasar (2002) referans gösterilmektedir. Karasar'ın zengin yabancı kaynak profili ve tanımlamalarda birden fazla yabancı kaynaktan referans göstermesi bu konuda etkilidir.

Bu konuda bir diğer dikkat çekici ve önemli konu, Gürsakal (2001), Seyidoğlu (1983), Çömlekçi (2001), Erdoğan (1998), Gökçe (1988) ve Özdamar (2003)'ın

metin içinde referans göstermemeleri ve Sezer (1993)'in de kitabında kaynakça bölümünün olmamasıdır.

Kitapları değerlendirmeye tabi tutarken hangi bilisel geleneği öne çıkardıklarının yanı sıra, paradigma ayrımı konusuna değinip değinmemeleri konusuna da dikkat edilmiştir. Nitekim bu sayede Batı sosyolojisindeki "paradigma savaşları" konusunun Türk sosyolojisine yansımalarını belirleyebilmek mümkün gözükmektedir.

Bilim Anlayışı veya Paradigma Ayrımı ve Paradigması	Basım Yılı	Yazar	Kitabın Adı
Bilim Anlayışı veya Paradigma Ayrımı Yapılmamış, Pozitivist Paradigma İçinde Olan Kitaplar	1983	Halil SEYİDOĞLU	Bilimsel Arastırma ve Yazma El Kitabı
	1988	Birsen GÖKÇE	Toplumsal Bilimlerde Araştırma
	1989	Muzaffer SENCER	Toplumbilimlerinde Yöntem
	1990	Aysel AZİZ	Arastırma Yöntemleri Teknikleri ve İletişim
	1994	Orhan GÖKCE	İcerik Cözümlemesi
	1997	Suat CEBECİ	Bilimsel Araştırma ve Yazma Teknikleri
	1998	Saim KAPTAN	Bilimsel Araştırma ve İstatistik Teknikleri
	1998	İrfan ERDOĞAN	Araştırma Dizaynı ve İstatistik Yöntemleri
	2000	Zeynel DİNLER	Bilimsel Araştırma ve İnternete Bağlı Bilgi Merkezleri
	2000	Selim HOVARDAOĞLU	Davranış Bilimleri İcin Arastırma Teknikleri
	2000	Selim HOVARDAOĞLU	Davranış Bilimleri İçin Araştırma Teknikleri
	2001	Ezel TAVŞANCIL A.Esra ASLAN	İcerik Analizi ve Uygulama Örnekleri
	2001	Sami GÜVEN	Toplumbiliminde Araştırma Yöntemleri
	2001	Ali D. ARSEVEN	Alan Araştırma Yöntemi
	2001	Mine ARLI M. Hamil NAZİK	Bilimsel Arastırmava Giris
	2001	Fazıl YOZGAT	Bilimsel Araştırma Metodları
	2001	Necla ÇÖMLEKÇİ	Bilimsel Araştırma Yöntemi ve İstatistiksel Anlamlılık Sınamaları
	2002	Niyazi KARASAR	Bilimsel Araştırma Yöntemi
	2003	Türker BAS	Anket
	2003	Kazım ÖZDAMAR	Modern Bilimsel Araştırma Yöntemleri
	2003	Sevda BULDUK	Psikolojide Deneysel Araştırma Yöntemleri
Bilim Anlayışı veya Paradigma Ayrımı Yapılmamış, Bütüncü Paradigma İçinde Olan Kitaplar	1981	Cavit Orhan TÜTENGİL	Sosyal Bilimlerde Araştırma ve Metod
	2001	Zeki ARSLANTÜRK	Araştırma Metod ve Teknikleri

Pozitivist Paradigma-Yorumsamacı Paradigma ya da Pozitivizm-Postpozitivizm Ayrımı Yapılmış, Bütüncü Paradigma İçinde Olan Kitaplar	1989	Amiran KURTKAN BİLGİSEVEN	Sosyal İlimler Metodolojisi
	1989	Orhan TÜRKDOĞAN	Bilimsel Değerlendirme ve Araştırma Metodolojisi
	2001	Remzi ALTUNIŞIK Recai COŞKUN Engin YILDIRIM Serkan BAYRAKTAROĞLU	Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri SPSS Uygulamalı
	2002	Ahmet Hamdi İSLAMOĞLU	Bilimsel Araştırma Yöntemleri
Pozitivist Paradigma-Yorumsamacı Paradigma ya da Pozitivizm-Postpozitivizm Ayrımı Yapılmış, Pozitivist Paradigma İçinde Olan Kitaplar	1983	İbrahim ARMAGAN	Bilimsel Arastırma Yöntemleri Yöntembilim 2
	2000	Rauf ARIKAN	Araştırma Teknikleri ve Rapor Yazma
	2001	Ali BALCI	Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntem Teknik ve İlkeler
	2001	Necmi GÜRSAKAL	Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri
	2003	Elif KUS	Nitel - Nicel Arastırma Teknikleri
	2003	Durmuş EKİZ	Eğitimde Araştırma Yöntem ve Metodlarına Giriş
	2003	Mehmet SARAY	Bilimsel Araştırma Yöntemleri El Kitabı
Pozitivist Paradigma-Yorumsamacı Paradigma ya da Pozitivizm-Postpozitivizm Ayrımı Yapılmış, Yorumsamacı Paradigma İçinde Olan Kitaplar	2000	Ali YILDIRIM Hasan ŞİMŞEK	Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri
İlerici-Tutucu Bilim Anlayışı Ayrımı Yapılmış, Pozitivist Paradigma İçinde Olan Kitaplar	1983	İbrahim ARMAĞAN	Bilimsel Yöntem Yöntembilim 1
Eski-Yeni Bilim Anlayışı Ayrımı Yapılmış, Eleştirel Teori İçinde Olan Kitaplar	1993	Baykan SEZER	Sosyolojide Yöntem Tartışmaları

Değerlendirmeye alınan 36 kitapta herhangi bir paradigma farklılığı ve özellikle pozitivist ve yorumsamacı paradigmaların temel yaklaşımları açısından farklılığı ele alıp almadıklarına ve hangi paradigma içinde değerlendirebileceğimize baktığımızda; Seyidoğlu (1983), Gökçe (1988), Sencer (1989), Aziz (1990), Gökçe (1994), Cebeci (1997), Kaptan (1998), Erdoğan (1998), Dinler (2000), Hovardaoğlu (2000), Tavşancıl ve Aslan (2001), Güven (2001), Arseven (2001), Arlı ve Nazik (2001), Yozgat (2001), Çömlekçi (2001), Karasar (2002), Bulduk (2003), Özdamar (2003) ve Baş (2003)'ın kitaplarında böyle bir paradigma ya da bilim anlayışı konularında farklı paradigmalara değinmedikleri görülmektedir. Aynı zamanda bu kitapların tümünün pozitivist paradigmanın bilim anlayışı çerçevesinde değerlendirilmesi mümkündür. Bu kitaplarda ve yazarların ortaya koydukları görüşlerinde; İnsan anlayışında insanın içinde yaşadığı dünyaya ve diğer varlıklara hakim olma, onları kontrol etme ihtiyacını duyduğu, toplumbilimlerinin pozitif bilim olduğu, bilim sözcüğünden genellikle pozitif bilimsel işleyiş sürecinin anlaşıldığı, bilimin ve araştırmanın özelliklerinin objektiflik, görelilik, alenilik, birikimlilik, gerçeklenebilirlik, genelleyicilik olduğu, bilimin konusunun gözlenebilir ve deneysel olduğu, genellikle bilimin verilerinin nicel veriler olduğu, bilimin amacının neden-sonuç ilişkileri içinde kanunlar ortaya koymak olduğu, bütün bilimsel çalışmaların ayrıntılı bir şekilde yazılması ve rapor edilmesi gerektiği, anlama yerine açıklama ve sorunlara çözüm bulmanın önemli olduğu ve bütün bilimsel araştırmaların benzer safhalarda olduğu, özellikle istatistiğin önkoşul olduğu, bütün bilimlerin yönteminin pozitif bilimlerin yöntemi olduğu, bunun da bilimsel yöntem olduğu görüşlerini paylaşmaktadırlar. Tütengil (1981) ve Arslantürk (2001) bilim anlayışı ya da paradigma ayrımı yapmamış ve bütüncü paradigma içinde ele alınabilecek kitaplardır. Bilgiseven (1989), Türkdoğan (1989), Altunışık ve diğerleri (2001) ve İslamoğlu (2002) eserlerinde Pozitist Paradigma-Yorumsamacı Paradigma veya Pozitivizm-Postpozitivizm ayrımı yapmış ve bütüncü paradigma içinde görüşlerin ileri sürüldüğü kitaplardır. Armağan (1983b), Arıkan (2003), Balcı (2001), Gürsakal (2001), Kuş (2003), Ekiz (2003) ve Saray (2003) Pozitivist Paradigma-Yorumsamacı Paradigma veya Pozitivizm-Postpozitivizm ayrımı yapmış ve pozitivist paradigma içinde değerlendirilebilecek kitaplardır. Yıldırım ve Şimşek (2000), pozitivist ve yorumsamacı bilim anlayışlarını karşılaştırmada evren, gerçeklik gibi temel referans noktalarına değinmiş, pozitivist paradigmayı düşüşteki yorumsamacı paradigmayı yükselişteki paradigma olarak nitelendirmişlerdir. Bunun yanında Armağan (1983a); tutucu ve ileri bilim anlayışlarının ayrımından söz etmekte, tutucu bilim anlayışını dinsel, ilerici bilim anlayışını da bilimsel olarak nitelendirmektedir. İlerici bilim anlayışı matematiksel yaklaşımı temel almaktadır, bu yönüyle Armağan (1983a)'ın söz etmiş olduğu ilerici yaklaşım pozitivist bilim anlayışına denk düşmektedir. Sezer (1993), eski bilim ve yeni bilim anlayışlarına değinerek, eski bilim anlayışını Batı'nın doğa bilimleri perspektifinde görmektedir. Gökçe (1994),

içerik çözümlemesini yorumsamacılıktan (hermeneutik) kesin sınırlarla ayırmaktadır. İçerik çözümlemesi kesinlikle ampirik olarak yapılır görüşünü benimsemektedir. Bilgiseven (1989), bütüncü paradigma çerçevesinde metodlar arası (nitel ve nicel) işbirliğinin gereği ve ihtiyacını belirtmektedir. Aynı şekilde Türkdoğan (1989), pozitivist paradigmanın eleştirileri yönünde yorumsamacı paradigmanın da ele alınması ve metodların bir arada kullanılması gereğinin altını çizmiştir. Sezer (1993), eski bilim ve yeni bilim anlayışlarına değinerek, eski bilim anlayışını Batı'nın doğa bilimleri perspektifinde görmektedir. Yıldırım ve Şimşek (2000), pozitivist ve yorumsamacı bilim anlayışlarını karşılaştırmada evren, gerçeklik gibi temel referans noktalarına değinmiş, pozitivist paradigmayı düşüşteki yorumsamacı paradigmayı yükselişteki paradigma olarak nitelendirmişlerdir. Kuş (2003) da, pozitivist ve yorumsamacı paradigma ayrımını ontolojik ve epistemolojik temelleri üzerinden ele almıştır. Arıkan (2003) da pozitivist ve yorumsamacı paradigmaların ayrımını evren, gerçeklik anlayışı gibi temel referans noktalarında ele almıştır. Balcı (2001), Pozitivizm ve bilimsel yönteme yapılan eleştiri noktalarına değinmiş, bunları anti-pozitivist görüşler başlığı altında ele almış ve bunların su götürür görüşler olduğunu savunmuştur. Altunışık ve diğerleri (2001), pozitivist ve yorumlamacı paradigma ayrımına hem araştırma stratejisinin belirlenmesi, hem de nitel ve nicel yöntemlerin kullanılması bağlamında ayrıntılı bir şekilde değinmişlerdir. Eserlerinde özellikle sosyal bilimler alanında birden fazla paradigmanın kullanılması gereğinin altı çizilmektedir.

Kitaplarda öne çıkarılan yöntem anlayışına ilave olarak desteklenen yöntemin ne olduğu yazarların bilim anlayışlarına paralel olarak şekillenen bir olgu olarak karşımıza çıkmaktadır.

Desteklenen Yöntem	Basım Yılı	Yazarı	Kitabın Adı
Uygulamalı/ Ampirik/ Deneysel Yöntemin Desteklediği Kitaplar	1981	Cavit Orhan TÜTENGİL	Sosyal Bilimlerde Arastırma ve Metod
	1983	Halil SEYİDOĞLU	Bilimsel Araştırma ve Yazma El Kitabı
	1988	Birsen GÖKÇE	Toplumsal Bilimlerde Araştırma
	1989	Muzaffer SENCER	Toplumbilimlerinde Yöntem
	1994	Orhan GÖKCE	İcerik Cözümlemesi
	1997	Suat CEBECİ	Bilimsel Araştırma ve Yazma Teknikleri
	2000	Zeynel DİNLER	Bilimsel Araştırma ve İnternete Bağlı Bilgi Merkezleri
	2001	Ali BALCI	Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntem Teknik ve İlkeler
	2001	Sami GÜVEN	Toplumbiliminde Araştırma Yöntemleri
	2002	Niyazi KARASAR	Bilimsel Araştırma Yöntemi
	2003	Sevda BULDUK	Psikolojide Deneysel Araştırma Yöntemleri
	2003	Durmuş EKİZ	Eğitimde Araştırma Yöntem ve Metodlarına Giriş

Niceliksel Yöntemin Desteklendiği Kitaplar	1983	İbrahim ARMAĞAN	Bilimsel Araştırma Yöntemleri Yöntembilim 2
	1990	Aysel AZİZ	Araştırma Yöntemleri Teknikleri ve İletişim
	1998	Saim KAPTAN	Bilimsel Arastırma ve İstatistik Teknikleri
	1998	İrfan ERDOĞAN	Arastırma Dizavnı ve İstatistik Yöntemleri
	2000	Selim HOVARDAOĞLU	Davranış Bilimleri İçin Araştırma Teknikleri
	2000	Rauf ARIKAN	Araştırma Teknikleri ve Rapor Yazma
	2001	Ezel TAVŞANCIL A.Esra ASLAN	İçerik Analizi ve Uygulama Örnekleri
	2003	Kazım ÖZDAMAR	Modern Bilimsel Araştırma Yöntemleri
	2001	Remzi ALTUNIŞIK Recai COŞKUN Engin YILDIRIM Serkan BAYRAKTAROĞLU	Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri SPSS Uygulamalı
	2001	Necmi GÜRSAKAL	Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri
	2001	Ali D. ARSEVEN	Alan Arastırma Yöntemi
	2001	Mine ARLI M. Hamil NAZİK	Bilimsel Arastırmava Giris
	2001	Fazıl YOZGAT	Bilimsel Arastırma Metodları
	2001	Necla ÇÖMLEKÇİ	Bilimsel Araştırma Yöntemi ve İstatistiksel Anlamlılık Sınamaları
	2002	Ahmet Hamdi İSLAMOĞLU	Bilimsel Arastırma Yöntemleri
	2003	Türker BAŞ	Anket
Bütüncü Yöntemin Metodolojisi Desteklendiği Metodolojisi Kitaplar	1983	İbrahim ARMAĞAN	Bilimsel Yöntem Yöntembilim 1
	1989	Amiran KURTKAN BİLGİSEVEN	Sosyal İlimler Metodolojisi
	1989	Orhan TÜRKDOĞAN	Bilimsel Değerlendirme ve Arastırma
	2001	Zeki ARSLANTÜRK	Araştırma Metod ve Teknikleri
Nitel Yöntemlerin Desteklendiği Kitaplar	2000	Ali YILDIRIM Hasan ŞİMŞEK	Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri
Nicel-Nitel Yöntemlerin Birlikteliğini Destekleyen Kitaplar	2003	Elif KUŞ	Nitel – Nicel Araştırma Teknikleri
Tarihsel Yöntemi Destekleyen Kitaplar	1993	Baykan SEZER	Sosyolojide Yöntem Tartışmaları
	2003	Mehmet SARAY	Bilimsel Araştırma Yöntemleri El Kitabı

Ele alınan 36 kitaba baktığımızda; desteklediklerı ya da bilimsel yöntem olarak sundukları yöntem konusunda pozitivist paradigmanın yönteminin büyük ağırlıkta olduğunu görmekteyiz, başka bir tabirle yazarların nicelliğe büyük oranda önem verdikleri gözlenmektedir.

Tütengil (1981), Seyidoğlu (1983), Gökçe (1988), Sencer (1989), Gökçe (1994), Cebeci (1997), Dinler (2000), Balcı (2001), Güven (2001), Karasar (2002), Bulduk (2003) ve Ekiz (2003) Uygulamalı/Ampirik/Deneysel yöntemin desteklendiği kitaplardır. Bunun yanında Armağan (1983b), Aziz (1990),Kaptan (1998), Erdoğan (1998), Hovardaoğlu (2000), Arıkan (2000), Tavşancıl ve Aslan (2001), Özdamar (2003), Altunışık ve diğerleri (2001), Gürsakal (2001), Arseven (2001), Arlı ve Nazik (2001), Yozgat (2001), Çömlekçi (2001), İslamoğlu (2002) ve Baş (2003) niceliksel yöntemin desteklendiği kitaplardır. Bunlara karşılık Armağan (1983a), Türkdoğan (1989), Bilgiseven (1989), Arslantürk (2001) bütüncü yöntem anlayışını desteklemektedirler.

Farklık oluşturması bakımından Sezer (1993) tarihsel yaklaşımı, Yıldırım ve Şimşek (2000) de nitel yöntemi desteklediklerini belirtmektedirler. Kuş (2003) nitel ve nicel yöntemlerin sosyal bilimler alanı açısından farklılığının bilinmesi üzerine görüşleri belirtmiştir.

Ele alınan kitaplarda sadece Gökçe (1988), Türkdoğan (2000), Yıldırım ve Şimşek (2000), Güven (2001) ve Tütengil (1981)'de yapılan araştırmalara değinilmektedir. Yıldırım ve Şimşek (2000); nitel ve nicel araştırma yöntemlerinin bir arada kullanıldığı araştırmalara ve nitel araştırma yöntemlerinin kullanıldığı araştırmalara örnekler vermişlerdir. Güven (2001); toplumbilimsel alan araştırmalarında kullanılan varsayım örneklerine değinmiştir. Tavşancıl ve Aslan (2001); içerik analizinin kullanılmasına yönelik bilgi ve örneklere yer vermişlerdir. Bu konuda sosyoloji disiplini içinde yer alan kitaplardan Türkdoğan (2000); alan araştırmalarına ve özellikle kendisinin yaptığı araştırmalara örnekler vermiştir. Aynı şekilde Tütengil (1981); Türkiye'de yapılmış alan araştırmalarına ilgili yöntem konusunu anlatırken yer vermiştir. Bu konuda en detaylı bilgi Gökçe (1988) tarafından verilmiş; 1960'lı yıllardan itibaren Türkiye'de yapılmış ve yayımlanmış alan araştırmaları konu, amaç, kapsam, kullanılan temel kavramlar, veri toplama yolları ve araçları açısından tanıtarak araştırma bulgularını özetlemiştir. Bu bağlamda denilebilir ki, sosyologlar bilgi ve veri birikimi konusunda diğer disiplinlere göre çok daha fazla kaygı duymakta ve çaba göstermektedirler. Ancak önemle belirtilmelidir ki, bu çalışmalar "restudy" veya "reanalysis" çalışmaları kapsamındaki faaliyetler değildirler.

Değerlendirilen kitaplarda araştırmalarda kullanılan yöntemin bilimsel olarak nitelendirilmesini sağlayan koşulların aynı zamanda bilimsel araştırmanın süreçlerini yansıtması, bununla birlikte bilimsellik anlayışındaki disiplinlere göre farklılığın ortaya konulmasında etkin bir kriter olduğu gözlemlenmiştir.

Yönetimin Bilimsellik Kriterleri	Basım Yılı	Yazarı	Kitabın Adı
Kurama Dayanma, Deney, Gözlem, Ölçme, Nesnellik, Kuram Oluşturma	1981	Cavit Orhan TÜTENGİL	Sosyal Bilimlerde Araştırma ve Metod
	1983	İbrahim ARMAĞAN	Bilimsel Araştırma Yöntemleri Yöntembilim 2
	1983	Halil SEYİDOĞLU	Bilimsel Araştırma ve Yazma El Kitabı
	1988	Birsen GÖKÇE	Toplumsal Bilimlerde Araştırma
	1989	Muzaffer SENCER	Toplumbilimlerinde Yöntem
	1990	Aysel AZİZ	Araştırma Yöntemleri Teknikleri ve İletişim
	2000	Selim HOVARDAOĞLU	Davranış Bilimleri İçin Araştırma Teknikleri
	2000	Rauf ARIKAN	Araştırma Teknikleri ve Rapor Yazma
	2001	Ezel TAVŞANCIL A.Esra ASLAN	İcerik Analizi ve Uygulama Örnekleri
	2001	Ali BALCI	Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntem Teknik ve İlkeler
	2001	Remzi ALTUNIŞIK Recai COŞKUN Engin YILDIRIM Serkan BAYRAKTAROĞLU	Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri SPSS Uygulamalı
	2001	Zeki ARSLANTURK	Arastırma Metod ve Teknikleri
	2001	Sami GÜVEN	Toplumbiliminde Arastırma Yöntemleri
	2001	Necmi GÜRSAKAL	Sosyal Bilimlerde Arastırma Yöntemleri
	2001	Ali D. ARSEVEN	Alan Arastırma Yöntemi
	2001	Mine ARLI M. Hamil NAZİK	Bilimsel Araştırmaya Giriş
	2001	Fazıl YOZGAT	Bilimsel Araştırma Metodları
	2001	Necla ÇÖMLEKÇİ	Bilimsel Araştırma Yöntemi ve İstatistiksel Anlamlılık Sınamaları
	2002	Ahmet Hamdi İSLAMOĞLU	Bilimsel Araştırma Yöntemleri
	2002	Nivazi KARASAR	Bilimsel Arastırma Yöntemi
	2003	Türker BAS	Anket
	2003	Mehmet SARAY	Bilimsel Araştırma Yöntemleri El Kitabı
	2003	Kazım ÖZDAMAR	Modern Bilimsel Araştırma Yöntemleri
	2003	Sevda BULDUK	Psikoloiide Deneysel Araştırma Yöntemleri
	2003	Durmuş EKİZ	Eğitimde Araştırma Yöntem ve Metodlarına Giris
Tümevarım ve Tümdengelimin Birlikteliği	1983	İbrahim ARMAĞAN	Bilimsel Yöntem Yöntembilim 1
	1989	Amiran KURTKAN BİLGİSEVEN	Sosyal İlimler Metodolojisi
	1989	Orhan TÜRKDOĞAN	Bilimsel Değerlendirme ve Araştırma Metodolojisi
Yaratıcı yaklaşım ile kuramlaştırma ve yöntemleştirme, konunun niteliği	1993	Baykan SEZER	Sosyolojide Yöntem Tartışmaları
	2000	Ali YILDIRIM Hasan ŞİMŞEK	Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri
Nitel ve Nicel Araştırma Tekniklerinin Bir Arada Kullanılması	2003	Elif KUŞ	Nitel - Nicel Araştırma Teknikleri

Değerlendirmeye alınan kitaplarda desteklenen yöntemin bilimselliğinin ortaya konulduğu yani kullanılan metod ve tekniklerin bilimsellik kriterlerine göre bir sınıflama yaptığımızda; Kurama dayanma, deney, gözlem, ölçme, nesnellik, kuram oluşturma şeklinde yöntemin bilimsellik kriterlerini belirleyen kitaplar; Tütengil (1981), Armağan (1983b), Seyidoğlu (1983), Gökçe (1988), Sencer (1989), Aziz (1990), Hovardaoğlu (2000), Arıkan (2000), Tavşancıl ve Aslan (2001), Altunışık ve diğerleri (2001), Arslantürk (2001), Güven (2001), Gürsakal (2001), Arseven (2001), Arlı ve Nazik (2001), Yozgat (2001), Çömlekçi (2001), İslamoğlu (2002), Karasar (2002), Baş (2003), Saray (2003), Özdamar (2003), Bulduk (2003) ve Ekiz (2003)'in kitaplarıdır. Armağan (1983a), Bilgiseven (1989) ve Türkdoğan (1989) kullanılan yöntemin bilimsellik kriterleri konusunda tümevarım ve tümdengelimin birlikteliği vurgusunu yapmaktadırlar. Sezer (1993) ve Yıldırım ve Şimşek (2000) yöntemin bilimselliği konusunda, yaratıcı yaklaşım ile kuramlaştırma ve yöntemleştirme ve konunun niteliğinin önemini belirtmektedirler. Kuş (2003) ise, nitel ve nicel araştırma tekniklerinin bir arada kullanılmasını yöntemin bilimsellik kriteri olarak belirtmektedir.

Bu genel sınıflamanın yanında yöntemin bilimsel olmasında kullanılan teknik ve/veya tekniklere atıfta bulunan yazarlar; Tütengil (1981) deney yolu ile kontrol etme sürecinin sebep-sonuç ilişkisi kurulmasıyla, Armağan (1983a) ve Armağan (1983b) ölçülebilir ve niceliksel verilerin deney yoluyla bilimsel olduğunu, Sencer (1989) gözlem yoluyla bilimlerin bilgi topladıklarını, Seyidoğlu (1983) deney ve gözlemin bilimsel araştırmalarda esas olduğunu, Gökçe (1988) pozitif bilimlerin yani tümevarım yönteminin bilimsel yöntem olduğunun altını çizmektedirler. Gökçe (1994) her bilimsel araştırmanın bir sorun ile başladığını, hipotezlerin olduğunu, bunların test edilmesi gerektiğini, Cebeci (1997) yöntemin bilimsel olması için formel, sistemli ve sağlam olması gerektiğini, Erdoğan (1998) ampirik yöntemin bilimsel yöntem olduğunu, Dinler (2000) doğrulama ve sorunlara çözüm bulmanın bilimsel yöntem olduğunu, Hovardaoğlu (2000) ölçme, nesnellik, operasyonellik, Arıkan (2000) deneysellik ve rasyonellik kriterlerinin bilimsel yöntemin koşulları olduğunu, Tavşancıl ve Aslan (2001) nesnellik ve sistematikliğin bilimsel özellik kazandırdığını, Balcı (2001) tekrarlanabilirlik ve denetlenebilirlik özelliklerinin yöntemi bilimsel kıldığını, Altunışık ve diğerleri (2001) gözlem ve nedensellik ile kuramlaştırmanın bilimsel yöntem olduğunu, Arslantürk (2001) deneysel yaklaşımın bilimsel olduğunu, Güven (2001) gerçeklenebilmenin bilimsel nitelik kazandırdığını, Gürsakal (2001) deney ve gözlemin önemli olduğunu, Arseven (2001) bağımlı ve bağımsız değişkenlerin olmasının bilimsel yöntem olduğunu, Arlı ve Nazik (2001) nicelleştirmenin bilimsel nitelik olduğunu, Yozgat (2001) ölçme ve istatistiğin bilimsel yöntem olduğunu, Çömlekçi (2001) gözlem, istatistik ve genellemenin yöntemi bilimsel kıldığını, Karasar (2002) denetlenebilirlik ve empirist yaklaşımın bilimsel olduğunu, İslamoğlu (2002) nesnel olmanın bilimsel olduğunu, Baş (2003) surveyin bilimsel bilgi edinmede önemli olduğunu, Özdamar (2003) ölçme ve istatistik, Kuş (2003) epistemolojik, ontolojik ve metodolojik farkındalık,

Bulduk (2003) görgül, sistematik, operasyonel, kesin, geçerli ve güvenilir, kesin ve eleştirellik, Ekiz (2003) sistematik, planlı ve kontrol unsurlarının araştırma yönteminin bilimsel niteliğini sağladığını ve Saray (2003) objektiflik ve denetlenebilirliğin bilimsel yöntemde önemli olduğunu vurgulamaktadırlar.

Farklılık oluşturması bakımından Türkdoğan (1989) konunun niteliğinin önemli olduğunu ve geçerli yaklaşımın birden fazla teoriyi gerektirdiğini, Aziz (1990) istatistik ve iletişimin bilimsel yöntemde ihmal edilmemesi gereken iki unsur olduğunu, Sezer (1993) araştırmanın bilimselliğinin olayların iç mantıklarını soyut bir şekilde yansıtmasına dayalı olduğunu, Yıldırım ve Şimşek (2000) yöntemleri (nitel ve nicel) yaratıcı bir şekilde kullanmanın bilimsel olduğunu, belirtmektedirler.

Yazarların veri kaynakları olarak belirtikleri unsurlar, bilim anlayışının bir yansıması olarak görülmekte ve hakim paradigma anlayışının etkisinin şekillendirdiği yaklaşımlar olarak karşımıza çıkmaktadır.

Veri Kaynakları	Basım Yılı	Yazarı	Kitabın Adı
Birincil ve İkincil Kaynaklar	1983	Halil SEYİDOĞLU	Bilimsel Araştırma ve Yazma El Kitabı
	1990	Aysel AZİZ	Arastırma Yöntemleri Teknikleri ve İletişim
	1997	Suat CEBECİ	Bilimsel Araştırma ve Yazma Teknikleri
	2000	Zeynel DİNLER	Bilimsel Araştırma ve İnternete Bağlı Bilgi Merkezleri
	2001	Ali BALCI	Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntem Teknik ve İlkeler
	2001	Remzi ALTUNIŞIK Recai COŞKUN Engin YILDIRIM Serkan BAYRAKTAROĞLU	Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri Uygulamalı
	2001	Necla ÇÖMLEKÇİ	Bilimsel Araştırma Yöntemi ve İstatistiksel Anlamlılık Sınamaları
	2001	Necmi GÜRSAKAL	Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri
	2002	Ahmet Hamdi İSLAMOĞLU	Bilimsel Araştırma Yöntemleri
İnsanlar, Belgeler, Canlı ve Cansız Varlıklar, Metinler	1983	İbrahim ARMAĞAN	Bilimsel Yöntem Yöntembilim 1
	1994	Orhan GÖKÇE	İçerik Çözümlemesi
	2001	Ezel TAVŞANCIL A.Esra ASLAN	İçerik Analizi ve Uygulama Örnekle
	2001	Mine ARLI M. Hamil NAZİK	Bilimsel Arastırmava Giris
	2000	Rauf ARIKAN	Araştırma Teknikleri ve Rapor Yazma
	2002	Niyazi KARASAR	Bilimsel Araştırma Yöntemi
	2003	Kazım ÖZDAMAR	Modern Bilimsel Arastırma Yöntemleri
Deney, Ölçme, Anket, Gözlem, Örnekleme,	1981	Cavit Orhan TÜTENGİL	Sosyal Bilimlerde Araştırma ve Metod
	1983	İbrahim ARMAĞAN	Bilimsel Araştırma Yöntemleri Yöntembilim 2
	1988	Birsen GÖKÇE	Toplumsal Bilimlerde Araştırma
	1989	Orhan TÜRKDOĞAN	Bilimsel Değerlendirme ve Araştırma Metodolojisi

Doküman Yorumu, Araştırmalar	1998	Saim KAPTAN	Bilimsel Araştırma ve İstatistik Teknikleri
	1998	İrfan ERDOĞAN	Araştırma Dizaynı ve İstatistik Yöntemleri
	2001	Sami GÜVEN	Toplumbiliminde Araştırma Yöntemleri
	2001	Ali D. ARSEVEN	Alan Araştırma Yöntemi
	2001	Fazıl YOZGAT	Bilimsel Araştırma Metodları
	2003	Türker BAŞ	Anket
İnsan ve/ veya Hayvan Davranışları	2000	Selim HOVARDAOĞLU	Davranış Bilimleri İçin Araştırma Teknikleri
	2001	Zeki ARSLANTÜRK	Araştırma Metod ve Teknikleri
	2003	Sevda BULDUK	Psikolojide Deneysel Araştırma Yöntemleri
Toplumsal Olaylar ve Diğer Bilimlerin Sağladığı Veriler, Tarih	1989	Muzaffer SENCER	Toplumbilimlerinde Yöntem
	1993	Baykan SEZER	Sosyolojide Yöntem Tartışmaları
	2003	Mehmet SARAY	Bilimsel Araştırma Yöntemleri El Kitabı
Nitel ve Nicel Veriler Algılar	2000	Ali YILDIRIM Hasan ŞİMŞEK	Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri
	2003	Durmuş EKİZ	Eğitimde Araştırma Yöntem ve Metodlarına Giriş

Değerlendirilen 36 kitapta belirtilen veri kaynaklarının neler olduğuna bakıldığında; Seyidoğlu (1983), Aziz (1990), Cebeci (1997), Dinler (2000), Balcı (2001), Altunışık ve diğerleri (2001), Çömlekçi (2001), Gürsakal (2001) ve İslamoğlu (2002)'nun eserleri veri kaynaklarını birincil ve ikincil veri kaynakları olarak kategorileştirmişlerdir.

. Armağan (1983a), Gökçe (1994), Tavşancıl ve Aslan (2001), Arlı ve Nazik (2001), Arıkan (2000), Karasar (2002) ve Özdamar (2003)'ın eserlerinde ise veri kaynaklarının insanlar, belgeler, canlı ve cansız varlıklar, metinler şeklinde kategorileştirilmesi gözlenmektedir. Tütengil (1981), Armağan (1983b), Gökçe (1988), Türkdoğan (1989), Kaptan (1998), Erdoğan (1998), Güven (2001), Arseven (2001), Yozgat (2001) ve Baş (2003); deney, ölçme, anket, gözlem, örnekleme, doküman yorumu ve diğer araştırmaları veri kaynağı olarak belirlemişlerdir. Hovardaoğlu (2000), Arslantürk (2001) ve Bulduk (2003), insan ve/veya hayvan davranışlarını veri kaynakları olarak belirtmişlerdir. Sencer (1989), Sezer (1993) ve Saray (2003) toplumsal olaylar ve diğer bilimlerin sağladığı verileri ve tarihi veri kaynakları olarak belirlemişlerdir. Yıldırım ve Şimşek (2000) ve Ekiz (2003), nitel ve nicel veriler ve algılar şeklinde veri kaynaklarının kategorileştirmesini yapmışlardır.

Değerlendirmeye alınan kitaplardaki araştırma çeşitleri kategorileştirmesi, 1980 sonrası dönem açısından sosyal bilimlerde özellikle sosyolojide araştırmanın uygulamalı yönünün ağır basması özelliğinin bir göstergesi olarak değerlendirilmesi mümkün gözükmektedir.

Araştırma Çeşitleri	Basım Yılı	Yazarı	Kitabın Adı
Niteliksel ve Niceliksel Araştırma Ayrımı	1998	İrfan ERDOĞAN	Araştırma Dizaynı ve İstatistik Yöntemleri
	2000	Ali YILDIRIM Hasan ŞİMŞEK	Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri
	2001	Remzi ALTUNIŞIK Recai COŞKUN Engin YILDIRIM Serkan BAYRAKTAROĞLU	Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri SPSS Uygulamalı
	2003	Durmuş EKİZ	Eğitimde Araştırma Yöntem ve Metodlarına Giriş
Temel ve Uygulamalı Araştırmalar	1988	Birsen GÖKÇE	Toplumsal Bilimlerde Araştırma
	1998	Saim KAPTAN	Bilimsel Araştırma ve İstatistik Teknikleri
	2001	Zeki ARSLANTÜRK	Arastırma Metod ve Teknikleri
	2001	Fazıl YOZGAT	Bilimsel Araştırma Metodları
	2001	Ali BALCI	Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntem Teknik ve İlkeler
	2002	Niyazi KARASAR	Bilimsel Araştırma Yöntemi
	2003	Seyda BULDUK	Psikolojide Deneysel Araştırma Yöntemleri
Birden Fazla Ana Kategoride Ele Alınan Araştırma Çeşitleri	1983	Halil SEYİDOĞLU	Bilimsel Araştırma ve Yazma El Kitabı
	1990	Aysel AZİZ	Arastırma Yöntemleri Teknikleri ve İletişim
	2000	Zeynel DİNLER	Bilimsel Araştırma ve İnternete Bağlı Bilgi Merkezleri
	2000	Selim HOVARDAOĞLU	Davranış Bilimleri İçin Araştırma Teknikleri
	2001	Sami GÜVEN	Toplumbiliminde Araştırma Yöntemleri
	2001	Mine ARLI M. Hamil NAZİK	Bilimsel Araştırmaya Giriş
	2001	Necla ÇÖMLEKÇİ	Bilimsel Araştırma Yöntemi ve İstatistiksel Anlamlılık Sınamaları
	2003	Kazım ÖZDAMAR	Modern Bilimsel Araştırma Yöntemleri
Araştırma Çeşidi Olarak Tek bir Kategoriyi Sunanlar (Nicel Araştırma, Pozitivist Araştırma, İçerik Çözümlemesi)	1983	İbrahim ARMAĞAN	Bilimsel Yöntem Yöntembilim 1
	1983	İbrahim ARMAĞAN	Bilimsel Arastırma Yöntemleri Yöntembilim 2
	1989	Muzaffer SENCER	Toplumbilimlerinde Yöntem
	1994	Orhan GÖKÇE	İçerik Çözümlemesi
	1997	Suat CEBECİ	Bilimsel Araştırma ve Yazma Teknikleri
	2001	Ezel TAVŞANCIL A. Esra ASLAN	İçerik Analizi ve Uygulama Örnekleri
	2002	Ahmet Hamdi İSLAMOĞLU	Bilimsel Araştırma Yöntemleri
	2003	Türker BAŞ	Anket
	2003	Mehmet SARAY	Bilimsel Araştırma Yöntemleri El Kitabı
Deneysel ve Alan Araştırması Temelinde Yapılan Çeşitlemeler	1981	Cavit Orhan TÜTENGİL	Sosval Bilimlerde Arastırma ve Metod
	1989	Orhan TÜRKDOĞAN	Bilimsel Değerlendirme ve Araştırma Metodolojisi
	2000	Rauf ARIKAN	Araştırma Teknikleri ve Rapor Yazma
	2001	Ali D. ARSEVEN	Alan Araştırma Yöntemi
Deneysel/ Uygulamalı ve Kuramsal Araştırmalar	1989	Amiran KURTKAN BİLGİSEVEN	Sosyal İlimler Metodolojisi
	1993	Baykan SEZER	Sosvoloiide Yöntem Tartışmaları
	2001	Necmi GÜRSAKAL	Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri

Değerlendirmeye alınan 36 kitaba araştırma çeşitleri veya araştırmaları sınıflandırma çeşitleri açısından baktığımızda; Yıldırım ve Şimşek (2000), Altunışık ve diğerleri (2001), Erdoğan (1998) ve Ekiz (2003) araştırma çeşitlerini niteliksel ve niceliksel araştırma ayrımı temelinde yapmaktadırlar. Gökçe (1989), Arslantürk (2001), Kaptan (1998), Yozgat (2001), Balcı (2001), Karasar (2002) ve Bulduk (2003) temel ve uygulamalı araştırmalar bağlamında araştırmaları kategorileştirmişlerdir. Araştırma çeşitlerini birden fazla ana kategoride ele alan yazarlar ise; Seyidoğlu (1983), Aziz (1990), Dinler (2000), Hovardaoğlu (2000), Güven (2001), Arlı ve Nazik (2001), Çömlekçi (2001) ve Özdamar (2003)'dır. Armağan (1983a ve 1983b), Sencer (1989), Gökçe (1994), Cebeci (1997), Tavşancıl ve Aslan (2001), İslamoğlu (2002), Baş (2003) ve Saray (2003) araştırma çeşidi olarak tek bir kategoriyi belirtmektedirler (Nicel Araştırma, Pozitivist Araştırma, İçerik Çözümlemesi gibi...). Araştırma çeşitlerini deneysel ve alan araştırması temelinde sınıflandıran yazarlar ise; Tütengil (1981), Türkdoğan (1989), Arıkan (2000) ve Arseven (2001)'dir. Bilgiseven (1989), Sezer (1993) ve Gürsakal (2001) araştırma çeşitlerini deneysel/uygulamalı ve kuramsal araştırmalar temelinde sınıflandırmaktadırlar.

Genel olarak bakıldığında; bazı yazarların kitaplarında belirtilen araştırma sürecine (araştırmanın safhaları) vurgu yapılmakta, Cebeci (1997), İslamoğlu (2002) ve Saray (2003)'ın bu sürecin bütün bilimsel araştırmalarda geçerli olduğu görüşünü öne sürmekte oldukları gözlenmektedir. Belli bir teknik ya da bir yöntem üzerine yazılmış kitaplar, yazılış amaçları doğrultusunda araştırma sınıflandırması yapmamışlar, Baş (2003), Arseven (2001), Armağan (1983a ve 1983b) eserlerinde gözlendiği gibi ele alınan tekniğin ya da yöntemin açıklamasına önem vermişlerdir. En belirgin ve yaygın kabul gören araştırma çeşitleri ayrımı; temel araştırmalar ve uygulamalı araştırmalar şeklindedir. Bunun yanında yöntemin tek olduğu ve diğerlerinin teknik olduğu anlayışı, Gökçe (1989) ve Sencer (1989)'in kitaplarında belirtilen görüşlerdir. Daha detaylı sınıflandırma yapanlar ise, araştırmaları amacına, uygulandığı ortama ve kullanılan yönteme göre sınıflandırma yoluna gitmişlerdir. Seyidoğlu (1983), Aziz (1990), Dinler (2000), Arlı ve Nazik (2001), Özdamar (2003) bu tür bir sınıflandırma yapmışlardır. Türkdoğan (1989) laboratuar deneyi, saha deneyi, doğal deney, saha araştırması, survey ve arşiv araştırması; Tütengil (1981) örnekleme, monografi, istatistik ve diğer yöntemler; Çömlekçi (2001) teşhis araştırması, ön araştırma, keşif araştırması ve kesin araştırma şeklinde bir sınıflandırmaya gitmişlerdir. Bunun yanında bazı genellikler üzerine yapılan sınıflandırmalarda, Bilgiseven (1989) ampirik araştırma, teorik araştırma ve bütüncü araştırma; Sezer (1993) doğrudan bilgi toplama, temel kavramlar geliştirmek; Balcı (2001) betimsel araştırmalar, nedensel ilişkileri ortaya çıkarmayı amaçlayan araştırmalar; Güven (2001) ilişki kurucu, toplumbilimsel ve durum saptayıcı araştırmalar; Gürsakal (2001) akıl yürütme ve deneycilik şeklinde sınıflandırmalara gitmişlerdir. Tavşancıl ve Aslan (2001) nicel ve nitel araştırma ayrımında nitel araştırma kapsamında içerik analizi hakkın-

da bilgiler ve uygulama örnekleri vermektedirler. Gökçe (1994) sadece bir tekniğe yönelik bilgiler verdiğinden içerik çözümlemesi ile ilgili araştırma stratejisine yer vermiştir. Psikoloji disiplinine yönelik kitaplar olan Hovardaoğlu (2000) ve Bulduk (2003)'un eserlerinde araştırma çeşitleri deneysel ve deneysel olmayan ayrımı üzerinde ele alınmıştır.

Türk sosyolojisindeki metodolojik anlamdaki değişmeleri saptayabilmek açısından önemli bir etken olarak veri toplanmasında, veri analizinde ve değerlendirme aşamalarında bilgisayar programlarının kullanılma düzeyi; verili bir set olarak bilgileri kabul etme eğiliminin bir göstergesi durumundadır, başka bir deyişle bilgisayar programlarını kullanmama durumu daha önceden edinilmiş ve kemikleşmiş bilgilerin kullanılma eğiliminin etkin olduğunu göstermektedir.

Bilgisayar Programlarının Yeri	Basım Yılı	Yazarı	Kitabın Adı
Nitel ya da Nicel Veri Analizlerinde Bilgisayar Programlarına Yer Verilmeyen Kitaplar	1981	Cavit Orhan TÜTENGİL	Sosval Bilimlerde Arastırma ve Metod
	1983	İbrahim ARMAĞAN	Bilimsel Yöntem Yöntembilim 1
	1983	İbrahim ARMAĞAN	Bilimsel Araştırma Yöntemleri Yöntembilim 2
	1988	Birsen GÖKÇE	Toplumsal Bilimlerde Arastırma
	1989	Amiran KURTKAN BİLGİSEVEN	Sosval İlimler Metodolojisi
	1989	Muzaffer SENCER	Toplumbilimlerinde Yöntem
	1989	Orhan TÜRKDOĞAN	Bilimsel Değerlendirme ve Araştırma Metodolojisi
	1990	Aysel AZİZ	Arastırma Yöntemleri Teknikleri ve Iletisim
	1993	Baykan SEZER	Sosyolojide Yöntem Tartışmaları
	1994	Orhan GÖKÇE	İçerik Çözümlemesi
	1997	Suat CEBECİ	Bilimsel Arastırma ve Yazma Teknikleri
	1998	Saim KAPTAN	Bilimsel Araştırma ve İstatistik Teknikleri
	2000	Selim HOVARDAOĞLU	Davranış Bilimleri İcin Arastırma Teknikleri
	2000	Rauf ARIKAN	Araştırma Teknikleri ve Rapor Yazma
	2001	Ezel TAVŞANCIL A.Esra ASLAN	İçerik Analizi ve Uygulama Örnekleri
	2001	Ali BALCI	Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntem Teknik ve İlkeler
	2001	Sami GÜVEN	Toplumbiliminde Araştırma Yöntemleri
	2001	Ali D. ARSEVEN	Alan Araştırma Yöntemi
	2001	Mine ARLI M. Hamil NAZİK	Bilimsel Arastırmava Giris
	2001	Fazıl YOZGAT	Bilimsel Araştırma Metodları
	2001	Necla ÇÖMLEKÇİ	Bilimsel Araştırma Yöntemi ve İstatistiksel Anlamlılık Sınamaları
	2002	Ahmet Hamdi İSLAMOĞLU	Bilimsel Araştırma Yöntemleri
	2003	Mehmet SARAY	Bilimsel Arastırma Yöntemleri El Kitabı
	2003	Sevda BULDUK	Psikolojide Denevsel Arastırma Yöntemleri
	2003	Durmuş EKİZ	Eğitimde Araştırma Yöntem ve Metodlarına Giris
	1983	Halil SEYİDOĞLU	Bilimsel Araştırma ve Yazma El Kitabı
	1998	İrfan ERDOĞAN	Arastırma Dizavnı ve İstatistik Yöntemleri
	2000	Zeynel DİNLER	Bilimsel Araştırma ve İnternete Bağlı Bilgi Merkezleri

Nitel ya da Nicel Veri Analizlerinde Bilgisayar Programlarına Yer Verilen Kitaplar	2000	Ali YILDIRIM Hasan SİMSEK	Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri
	2001	Remzi ALTUNIŞIK Recai COŞKUN Engin YILDIRIM Serkan BAYRAKTAROĞLU	Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri SPSS Uygulamalı
	2001	Zeki ARSLANTÜRK	Arastırma Metod ve Teknikleri
	2001	Necmi GURSAKAL	Sosval Bilimlerde Arastırma Yöntemleri
	2002	Nivazi KARASAR	Bilimsel Araştırma Yöntemi
	2003	Türker BAS	Anket
	2003	Kazım ÖZDAMAR	Modern Bilimsel Araştırma Yöntemleri

Değerlendirilen kitaplarda özellikle veri toplama ve veri analizi konularında bilgisayar programlarına ve onların kullanımlarına yönelik yer verilmesinin söz konusu olup olmadığına baktığımızda; büyük bir kısmında Tütengil (1981), Armağan (1983a) ve (1983b), Gökçe (1988), Bilgiseven (1989), Sencer (1989), Türkdoğan (1989), Aziz (1990), Sezer (1993), Gökçe (1994), Cebeci (1997), Kaptan (1998), Hovardaoğlu (2000), Arıkan (2000), Tavşancıl ve Aslan (2001), Balcı (2001), Güven (2001), Arseven (2001), Arlı ve Nazik (2001), Yozgat (2001), Çömlekçi (2001), İslamoğlu (2002), Bulduk (2003), Ekiz (2003) ve Saray (2003)'ın eserlerinde bilgisayar programlarına yer verilmediği görülmektedir. Bunun yanında Seyidoğlu (1983)'nun eserinin 8. baskısına bilgisayarda yazı yazma ve internet kaynaklarının kullanımı konusunun eklendiği, aynı şekilde Dinler (2000)'in eserinde arşiv araştırması kapsamında bilgisayar ve internet kullanımı konusuna değinildiği görülmektedir. Erdoğan (1998) verilerin kodlanması ve bunların SPSS programına geçirilmesine, Altunışık ve diğerleri (2001) SPSS programına ve nicel verilerin analizine, Baş (2003) SPSS programında veri girişi, frekans alınması, varyans analizi, T testi, annova tekniklerinin örneklerine değinmişlerdir. Arslantürk (2001) Stat View 512 tm programında bazı örneklere, Gürsakal (2001) Statistica ve SPSS programında güvenirlilik ve geçerlilik analizlerine, Karasar (2002) ise EVİS ile veri işlenmesine, kodlanmasına, bunların döküm formlarına aktarılmasına değinmişlerdir. Veri analizi konusunda en detaylı bilgi ve örnek Özdamar (2003)'da bulunmaktadır. SPSS, Minitab ve PASS paket programlarına yönelik değişken tanımlamaları, çeşitli istatistiksel analizlerin nasıl yapılacağı örnekleriyle beraber gösterilmiştir.

1980 sonrası dönem açısından bir metodolojik tarih çalışması olarak bu çalışmada yapılabilecek ilk saptama olarak; 1980 sonrasında tüm sosyal bilimler alanını etkileyen köklü değişimlerin Türk sosyolojisi açısından metodolojik anlamda ya da araştırma metodları anlamında çok farklılık yaratmadığı, hakim paradigmanın nitel verilere biraz daha ağırlık vermesi yönünde etki yaptığını belirlemek mümkün. Bu konuda bir yaklaşım olarak özellikle 1990'lardan sonra postmodernizm ve küreselleşme konularının Türk sosyolojisinde hakim paradigma durumunda olan natüralistik/pozitivistik sosyolojiye nitel verilerin önemini hatırlattığı yönündedir.

Türk sosyolojisi açısından yaşanan köklü değişimlerin Türkiye'deki sosyal bilimlerde ve sosyolojide, özellikle metodolojik anlamda yansımaları söz konusu olduğunda iki farklı görüşün savunulması söz konusudur: Bir tarafta özellikle nitel araştırmalar temelindeki yaklaşımın pozitivist paradigmada zaten var olduğu fakat etkin olmadığı yönündeki görüş varken, diğer tarafta yaşanan bu köklü değişimlerin bir etkisi olarak Türkiye'de de pozitivist paradigmanın sorgulandığı hatta düşüşe geçtiği yönündeki görüş vardır. Pozitivist paradigmanın halen hakim bilim anlayışını oluşturması sosyal bilimlerde ve sosyolojide araştırma pratiğinde baskın niteliğini korumaktadır. Dolayısıyla nitel araştırma tekniklerinin de araştırma pratiğinde kullanılmaya başlanması Türkiye'de pozitivist paradigmanın düşüşe geçtiği şeklinde bir sonucu beraberinde getirmemektedir. Görüldüğü üzere 1980 sonrası dönem açısından Türk sosyolojisinin ana konuları bağlamında değerlendirilen hususlar; küreselleşme, Avrupa Birliği, ulus-devlet, yerellik ve kimlik başlıkları altında ele alınabilir. Yaşanan köklü değişimlerin Türkiye'de sosyal bilimler ve sosyoloji disiplini açısından metodolojik anlamda iki yönlü bir değişikliğe yol açtığı saptaması yapılabilir. Birinci yönü ile hakim durumda olan pozitivist paradigma anlayışına araştırma ve uygulamalarda nitel verilerin de kullanılması gerektiği yönünde bir anlayışın oluşması; diğer yönü ile de pozitivist paradigma ve onun yöntem anlayışının sosyoloji disiplini içinde tek başına yeterli olamayacağı ve alternatif yaklaşımların oluşturulması gerektiği yönündeki düşüncelerin oluşması.

Türk sosyolojisinin şekillenmesi ve gelişimi açısından siyaset ve sosyoloji ilişkisine baktığımızda, 1980 sonrası dönemde siyasi kadroların sosyolojiye bakış açıları ya da sosyolojiden beklentileri hakkında neler söylenebileceği, aynı noktadan hareketle sosyologların bir siyasi sorumluluğunun olup olmaması konusu; siyasetle hem konuları hem de yaklaşımları açısından iç içe bir özellik gösteren sosyolojinin Türkiye'deki konumu ve önemi açısından değerlendirilmesi gereken bir konudur. Siyasi konjonktür içinde özellikle 1980 sonrası dönemde Türkiye'de yaşanan depolitizasyon sürecinin sosyoloji disiplini ve sosyologlar üzerindeki etkilerine değinecek olursak; Siyaset-sosyoloji ilişkisi bağlamında, sosyolojinin siyasete yalnızca alan araştırmaları yoluyla yol gösterici özelliğe sahip olamayacağını, bu durumun Türk sosyolojisinin Batı sosyolojisi ile olan ilişkisi bağlamında belirlemesini yapılmalıdır. 1980 sonrası dönemde Türk sosyolojisinin siyasetle ilişkileri olması gereken ya da arzulanan boyutlarda değildir. Sosyoloji Türkiye'ye gelişinden günümüze kadar yaşanan süreçte siyasi konjonktürden fazlasıyla etkilenmiştir ancak siyaseti ve siyasetçileri aynı oranda etkilemesi söz konusu olmamıştır. Netice itibariyle; siyaset Türk sosyolojisinin temel belirleyicilerinden biri olarak etkisini günümüzde de sürdürmektedir.

1980 sonrası dönem açısından Türk sosyolojisinde paradigmatik bir değişiklik olup olmadığı konusu, son dönem Türk sosyolojisinin temel özelliklerini belirleyebilme açısından önemli bir noktayı oluşturmaktadır. Pozitivist paradigmanın hem

Batı'da hem Türkiye'de hakim paradigma olması, pozitivist paradigmanın karşıt paradigmalara göre daha kesin ve net modeller sunması yani ihtiyaca cevap vermesiyle ilgilidir. Görüldüğü gibi; 1980 öncesi dönemde olduğu gibi 1980 sonrası dönemde de pozitivist paradigma baskın niteliğini sürdürmektedir. Batıda pozitivist paradigmanın sorgulanmaya başlaması Türk sosyolojisi açısından da yansımalarını göstermiştir, ancak Türk sosyolojisinin aktarmacı niteliğinin etkisiyle Batı'da yapıldığı şekli ile bir sorgulama süreci oldukça cılız bir şekilde başlamıştır. 1980 sonrasında Batı'da nitel yöntemlerin yeniden canlanması ve nitel-nicel yöntemler arasındaki işbirliği tartışmaları azalarak da olsa devam etmektedir. Özellikle nitel ve nicel metodların tartışılması ve bu metodlar arası işbirliğinin sosyolojik araştırmalarda kullanılması konusunda Türk sosyolojisi açısından bir değerlendirme yapmak gerekirse; Batı sosyolojisinde yaşanan tek bir paradigmanın hakimiyeti yerine birden fazla paradigmanın aynı anda var olduğu ve dolayısıyla nitel ve nicel metodların işbirliği tartışmalarının Türkiye'ye yansımaları, yalnızca bu tartışmaları takip etmek ve yayınlara yapılan araştırma metodları sınıflandırmalarına nitel metodları eklemek şeklindedir. Nitel nicel metodlar arası işbirliğinin ontolojik, epistemolojik ve metodolojik anlamda sorgulaması yapıldığında, bu konunun yalnızca bir işbirliği sorunu olmadığı paradigma farkındalığı ile ilgili bir sorun olduğu anlaşılmaktadır.

Nicel ve nitel metodlar arası işbirliği ya da bu metodların farklılığı konusunda, öne çıkan noktalardan biri pozitivist paradigmanın araştırma ve analizlerinde nitel metodlara önceden olduğundan daha fazla yer vermeye başlaması, diğeri ise bu durumun sadece bir metodlar arası işbirliği şeklinde değil farklı paradigma anlayışlarının farkında olunması gerektiğidir.

Bu çalışmada özellikle 1980 sonrasının ele alınmasıyla; Türk sosyolojisi için bilgi ve dönemlere ilişkin yapılmış çalışmalara ilave yapabilmek gibi farklı bir düzlemin de elde edilmesini sağlamıştır. Dolayısıyla son dönem olarak nitelendirdiğimiz 1980 sonrası dönemi Türk sosyolojisi hakkında; konuları, sorunları ve metodolojik değişmeler bağlamında belirlemeler yapılmıştır. Buna bağlı olarak, Türk sosyolojisinin Batı'dan etkilenimleri günümüzde de Türk sosyolojisinin hem konuları hem de sorunları bağlamında belirleyici faktörler arasındadır. Ancak, Batı'da ortaya konulan görüşlerin veya teorilerin yine Batı tarafından mutlak doğrular olduğu gibi bir dayatması söz konusu değildir. Bu anlamda Türk sosyolojisi açısından, Batı sosyolojisini temel alanların Batı'da ortaya konulan görüşleri, kuramları mutlak doğrular olarak kabul eden hatta olmazsa olmaz olarak gören anlayışlarının, Batı tarafından doğrudan bir dayatmayla değil, bu görüşte olanların kendilerinin atfettikleri bir durum olarak ortaya çıkmış olması söz konusudur.

Türkiye'de sosyolojinin gelişim süreci itibariyle baktığımızda; bir yanda salt sosyolojik bilgi ortaya koyma ve bu bilginin üstünlüğü anlayışı varken, diğer yanda da toplumsal yapıda meydana gelen birtakım sorunlara, aksamalara çözüm yolları

üretme arayışı vardır. Türk sosyolojisi açısından bu ikili anlayış ideolojik yönelimlerin de derin etkisi sonucu belirgin bir şekilde bir kutuplaşmaya veya kategorileşmeye neden olmuştur. Bir yanda pozitivist paradigmanın etkisiyle bilimsel bilginin kesin doğruluğu, neden-sonuç ilişkisi içinde her olgunun açıklanmasını ve objektifliği savunan anlayış, özellikle Türk toplumunu açıklamada model arayışları çerçevesinde Batı'nın sunduklarını verili bir set olarak kabul edip uygulamalı araştırmalara yönelmiştir. Diğer yanda ise; özellikle Marxist sosyoloji anlayışının etkisiyle tarih ve toplum olaylarını açıklamaya yönelik anlayış yer almaktadır. Bu iki farklı yaklaşım Türk sosyolojisinde karşıt konumlarını korumuşlar ve birbirlerini "anketör" olmakla ve "sosyolojiyi ideolojiye yakınlaştırmakla" tenkit eder konuma gelmişlerdir.

Türk sosyoloji tarihi açısından farklı siyasi anlayışların farklı bilimsel yaklaşımlar tarafından temsil edilmesi özellikle 1980'li yıllara kadar etkisini derin bir şekilde sürdürmüştür. Bu durum siyasi kamplaşmaların ve gerilimlerin Türk sosyolojisine yansımasını da beraberinde getirmiştir. Özellikle 1980'li yıllar itibariyle Türk sosyolojisinin uygulama yönünün ağırlık kazanması, matematiksel yaklaşım ile bulguların net bir şekilde ortaya konulması ile sosyolojinin bir laf bilimi olma ve ideolojik yönünün ağır basması tehlikesinin yaratacağı olumsuzluklar da ortadan kaldırılmaya çalışılmıştır.

Türk sosyoloji tarihi açısından, özellikle metodolojik değişmeler söz konusu olduğunda 1980 öncesi dönem ve 1980 sonrası dönemde baskın bilim anlayışının pozitivist paradigma olduğu saptaması, hem 1980 sonrasında yayımlanan yöntem ve araştırma teknikleri kitaplarından hem de yapılan literatür taramalarından yola çıkarak net bir şekilde ifade edilebilir. Nitekim pozitivist paradigmanın baskın durumda olması, pozitivist paradigmanın sunduklarının verili bir set olarak kabul edilmesi anlayışını da beraberinde getirmektedir. Burada genel olarak tüm sosyal bilimler alanından ve Türkiye'deki sosyal bilim anlayışından kaynaklanan iki önemli etkenden söz edilebilir: Birincisi; sosyal bilimler alanında pozitivizmden farklı paradigma arayışları ve pozitivizme karşıt ya da yeni bir paradigma oluşturma çabalarının yetersiz, ihtiyaca cevap vermeyen genel niteliğinin etkisi. İkincisi de; bilimsellik, bilimsel metod gibi konularda pozitivist paradigma anlayışının görüşlerinin kabulü yani evren, toplum, metodoloji ve bilim anlayışında pozitivist olunmasıdır.

Bu anlamda 1980 sonrası Türk sosyolojisi açısından özellikle metodoloji alanında paradigma farkındalığı oldukça önemli bir konuyu oluşturmaktadır. Doğayı, evreni, yapıyı, toplumu açıklamada pozitivist paradigmanın görüşlerine sahip ve dolayısıyla bunun farkında olarak görüşlerini ortaya koyarak, çalışmalarını da bu çerçevede yapanların yanı sıra; farklı bir dünya görüşüne, evren anlayışına sahip olup ancak bilimsel yöntemi pozitivizmin sunduğu yöntem olarak kabul ederek çalışmalarını yapanların olması gibi bir durum söz konusudur. Buradan yola çıkarak paradigma ya da bilim anlayışı konularında Türkiye'deki sosyal bilimler ve özellikle sos-

yoloji disiplini açısından şöyle bir tanımlama yapılabilir: Paradigma ya da bilim anlayışı Türkiye'deki sosyal bilimlerde ve sosyolojide bilim adamlarının dünya görüşlerini, evrene, insana, yapıya bakışlarını ve yaklaşımlarını içermemektedir; sadece bilim adamlarına, araştırmacılara ve akademisyenlere yol gösteren, bilimsel olarak nitelenebilecek bir faaliyetin nasıl olması gerektiğine yönelik bir model olma mahiyetindedir. Nitekim pozitivizmin etkisindeki değerlendirme kapsamındaki kitaplarda insanoğlu ve onun doğal çevresi ile ilgili problemleri üzerinde amaç insanın doğayı, evreni kontrol etme ihtiyacında olduğu genel olarak dile getirilmektedir. Ancak pratik amaç kaygısıyla sorun çözmeye yönelik ampirik araştırmalara daha fazla ağırlık verilmektedir. Yani; insanı, evreni, doğayı anlamaya yönelik yeni arayışlara yer verilmezken, bunun yerine modern bilimin sundukları verili olarak kabul edilmektedir.

Türk sosyoloji tarihinde, sosyolojinin Türkiye'ye geldiği dönemdeki Fransız sosyolojisi ve sosyologlarının etkisi Batı'nın tanıtılması ve aktarılması sürecinde, metodolojik anlamda da herhangi bir sorgulama olmaksızın pozitivizmi ve buna bağlı olarak tümevarımsal bilgiyi Türk sosyolojisine taşımıştır. Türk sosyolojisi açısından Le Playci yöntem ve tekniklerin kalıcı izlerini her zaman gözlemlemek mümkün.

Türk sosyolojisi 1950'lerden sonra da Amerikan sosyolojisinin uygulamalı kısmının etkisi altına girmiştir, bu noktada özellikle ABD'de eğitimini tamamlayan sosyologların Türkiye'de yaptıkları çalışmaların derin izlerini gözlemlemek mümkündür. 1950'lere gelinceye kadar Türk sosyolojisinde egemen olan araştırma metod ve teknikleri daha ziyade Le Play ve E. Durkheimcı yaklaşımların izlerini taşıyordu ki bu durum Türk sosyoloji tarihi açısından önemli bir aşamayı oluşturmaktadır. Türk sosyolojisinin metodolojik gelişmesi bağlamında konuya yaklaştığımızda özellikle Ankara DTCF ekolünün etkilerini belirleyebilmek mümkün gözükmektedir. Ankara Ekolünü 20. yüzyıl başlarındaki deneysel bilimlerde yaşanan hızlı ilerlemelerin sosyal bilimlerde ve sosyolojide kendini bilimsel bilginin deneye bağlı bilgi olduğu yönündeki anlayışı beraberinde getirmesi ile bu anlayışın Türk sosyolojisi açısından savunucuları olarak tanımlamak mümkündür.

Değerlendirilen kitaplarda gözlemlenen, özellikle 1990 öncesi yayımlanan yöntem ve araştırma teknikleri kitaplarının büyük oranda sosyoloji disiplini içinde, 1990 sonrasında yayımlanan kitapların ise büyük oranda eğitim disiplini içinde yer aldıklarıdır. Bu durum sosyoloji disiplini açısından değerlendirildiğinde; önceleri sosyolojinin fazla kuramsal ağırlıkta olduğu ve bu yönüyle toplumsal yapıdaki bazı sorunları göz ardı ettiği gerekçesiyle daha sonra uygulamalı araştırmalara ağırlık verildiği gibi genel gelişme çizgisi içinde açıklanabilir. 1990'lı yıllardan sonra eğitim disiplini içinde yer alan araştırma yöntem ve teknikleri kitaplarının sayıca artmasında yurt dışındaki eğitim kolejlerinde lisansüstü çalışmalarını yapanların büyük

etkisi söz konusudur; eğitim kolejlerinde lisansüstü çalışmalarını yapanların özellikle eğitim disiplinine ait bilgileri tüm sosyal bilimler alanına yönelik olarak sergilemeleri söz konusudur. Aynı zamanda yurt dışında lisans üstü çalışmalarını yapanlar bilimsel yöntem olarak çalışmalarını yaptıkları ekollerin epistemolojik ve ontolojik kabullerini (farkında olsunlar ya da olmasınlar) verili bir set olarak kabul edip, metodoloji bilgisini sadece teknikten ibaret görüp, öğretme isteği ile yayınlarını vermektedirler.

Araştırma metodlarının ya da tekniklerinin daha kompleks hale gelmesi, araştırmacılara, genç akademisyenlere ve öğrencilere araştırma metodlarını aktarmayı daha zor ya da kompleks hale getirmiştir. Artık genç araştırmacılara, akademisyenlere ve öğrencilere bilimsel metodu ya da bilimsel bilgiyi öğretme işi daha karmaşık bir süreci gerektirmektedir. Aynı zamanda farklılaşan araştırma metod ve tekniklerinin mantığını verebilmek için yalnızca metodoloji ve hatta uygulama kısmına ağırlık vermek değil, artık epistemolojiyi de işin içine dahil etmek gerekmektedir.

1980'li yılların başlarında, yapılan çalışmaların fazla kuramsal yönde olduğu şeklinde bir eleştiri ağırlıklı görüş olarak hakim durumdadır. Özellikle sosyoloji disiplini açısından bu eleştiride merkezi düşünce, yapılan kuramsal çalışmaların çokluğunun sosyal yapıdaki birtakım sorunların askıya alınmasına neden gösterilmesidir. Bu görüşten hareketle ampirik çalışma bulgularıyla sosyal yapıda meydana gelen birtakım sorunlara çözüm önerileri getirmek amaçlanmıştır. Bu anlamda ele alınan temel konular ampirik çalışmalar, survey uygulamaları ve ölçme üzerine yoğunlaşmıştır. Buna bağlı olarak yapılan uygulamalı araştırmaların bilimin birikimselliği anlayışı ile raporlaştırılmasına ve bu raporlaştırmanın şekli üzerine büyük önem verildiği görülmektedir. 1990'lı yıllarla birlikte eleştiri ağırlıklı görüşler tersine bir yön kazanmış ve özellikle sosyolojide matematik ve istatistiğe aşırı önem verildiği yönünde görüşler ön plana çıkmıştır. Bu noktada araştırmalarda hem uygulamalı hem de teorik yönün bir arada kullanılması gerektiği görüşü belirginlik kazanmıştır. 1990'lı yılların sonlarında ve 2000'li yılların başlarında ise nitel ve nicel metodlardan, bu metodların farklılıklarından, avantaj ve dezavantajlarından söz edilmeye başlandığı ancak ağırlığın nicel metodlarda olduğu gözlenmektedir.

Gambrell (1992:582)'in belirttiği gibi; araştırma metodlarında tipik olarak nicel (deney, kontrol grubu, konu seçimi), nitel (saha ya da etnografik araştırmalar) şeklinde bir metodolojik kurulum yazılır. Her iki metod da önemlidir. Nicel araştırmaların gücü neden-sonuç ilişkileri içinde açıklama yapmasından, nitel araştırmaların gücü derinlemesine bilgi vermesinden kaynaklanır. Bu anlamda Türk sosyolojisi açısından ikili bir durum söz konusudur. Birincisi, Batı sosyolojisindeki kimi zaman "paradigma değişimi" kimi zaman da "paradigma savaşları" olarak adlandırılan gelişmelerin etkisiyle, nicel metodların pozitivistik paradigmanın araştırma teknikleri kapsamında olduğu, ancak nitel metodların farklı ya da yeni bir paradigma anlayışı

gerektirdiği yönünde görüşler ortaya çıkmıştır. Ancak bu yöndeki yani yeni bir paradigma ya da bilim anlayışının ortaya konulmasında, Batı sosyolojisinde olduğu gibi oldukça cılız olarak nitelenebilecek görüşler ortaya konulmakta ve en önemlisi ortaya konulan bu görüşler pozitivist paradigma ya da bilim anlayışının eksiklikleri ve yetersiz kaldığı noktalar üzerinde açıklamalar getirmektedir. Başka bir deyişle bu noktada denilebilir ki, yeni bir paradigma ya da bilim anlayışının oluşturulmasından çok, var olan ve hakim durumda olan pozitivist paradigmanın eleştirisi daha ağırlıktadır. İkincisi ise, hem nitel hem de nicel olarak nitelendirilen araştırma tekniklerinin pozitivist paradigma bünyesinde zaten var olduğu, son zamanlarda nitel metodların ağılıkla kullanılmaya başlanmasının farklı bir bilim paradigmasının ortaya çıktığı anlamına gelmediği yönündeki anlayışın var olmasıdır.

Bu konuda önemli olan bir diğer husus da; nicel araştırmalarda hep kendi verileri üzerinden araştırma yapılmasının söz konusu olmasıdır. Günümüzde Batı sosyal bilimlerinde restudy ve reanalysis olarak yapılan çalışmaların, özellikle Türk sosyolojisinde hiçbir şekilde söz konusu olmaması önemli bir eksiklik durumundadır. Nitekim veri arşivlenmesi; araştırma bulgularının, orijinal verilerin yeniden analiziyle diğer araştırmacılar tarafından kontrol edilebilmesini sağlamaktadır. Diğer yandan veri arşivlenmesi ikincil analizler için bir veri bankası sunar, araştırmacılara kendi birincil verilerine ek yapma ya da araştırma kapsamı içinde veri temelinde meta-analizler, karşılaştırmalar yapma imkanı sağlar. Türkiye'de sosyal bilimler alanında ve özellikle sosyolojide hem nitel hem de nicel veriler için veri bankasına kesinlikle ihtiyaç vardır. Bu sayede geniş ölçekli karşılaştırmalı çalışmalar yapılabilecek, teori geliştirme ve teori test etme açısından büyük faydalar sağlanabilecektir. Ancak bu noktada bir diğer hususu da belirtmek gerekir; Türkiye'de özellikle akademik alandaki ilerlemelerde önemli bir kriter olan İngilizce makale yazma gereği olumlu katkılarının yanında, Batı'daki sosyal bilimlerin veri arşivlerine de katkı sağlamaktadır.

Değerlendirmeye alınan kitaplarda da somut bir şekilde gözlendiği üzere disiplinler arasılık önemli bir eksiklik olarak ortaya çıkmaktadır. Sadece uygulamaya yönelik metodoloji bilgisi, öne sürülen görüşlerin tüm sosyal bilimler alanı için geçerli olduğu iddiasını da beraberinde getirmektedir. Çünkü nitel ve nicel araştırma metodları farklı stratejileri gerektirmektedir. Nicel araştırmalar neden-sonuç ilişkisine bağlı olarak bütünün bilgisini ortaya koymaya çalışırken, nitel araştırmalar da derinlemesine bilgi ortaya koyma stratejisini izlemektedir. Bu anlamda bir yanda bütünün bilgisine ulaşma hedefi varken, diğer yanda var olan durumun derinlemesine bilgisine ulaşmak söz konusudur, dolayısıyla bu iki farklı anlayış ve her iki farklı anlayışı bilimsel faaliyetlerde bir arada kullanmaya yönelik anlatımların da mahiyetlerinin genişlemesi geliştirilmesi söz konusudur.

Teori-metod bağlantısına baktığımızda; bilim anlayışının ve dolayısıyla pozitivizmin etkisiyle teori, hem yol gösterici hem de araştırma sonrasında yeniden sına-

nan bir araç konumundadır. Dolayısıyla bu durum Türk sosyolojisinde yeni teoriler geliştirememe ya da geliştirilmiş olan teorilere katkı yapmama yönündeki eleştiri ve görüşlerin kaynağını teşkil etmektedir. Özellikle sosyolojide teori geliştirebilmek ya da ortaya koyabilmek ancak uzun sürelerce yapılacak alan araştırmaları sonrasında mümkün olabilecek görüşünden hareketle yapılan alan araştırmaları sonucunda elde edilen bulguların Batı sosyolojisinde geliştirilen teorilere uygunluğunu denetlemek ya da test etmek bilimsel çabaların genel hatlarını oluşturmuştur. Bu da Türkiye'de sosyal bilimler ve sosyoloji alanı için Batı'nın sosyo-kültürel gerçekliğinin aynıyla Türkiye'nin sosyo-kültürel gerçekliğine uyduğu gibi bir yanlış kabulü ortaya çıkarmıştır. Yani Batı'nın o teorilere nasıl ulaştığının aktarılması, öğrenilmesi ya da bilinmesi arayışına gidilmemiş, aksine Batı'nın geliştirmiş olduğu teorilerin Türkiye'nin sosyo-kültürel gerçekliğine uyduğu şeklindeki kabulünden hareket edilmiştir.

Bu anlamda öğretme isteği epistemolojik bağlamda, 1980 sonrası Türkçe metod kitaplarında baskın niteliktedir. Bilginin mahiyeti, ne olduğu konularından çok, ona nasıl ulaşılacağı öğretilmeye çalışılmaktadır. Aslında bilim ve bilimsel araştırmayla ilgilenen herkes metodoloji ile de ilgilenmek zorundadır. Ancak bu noktada bilimin, bilginin ne olduğu gibi temel belirleyicileri verili bir set olarak kabul edip sadece ona nasıl ulaşılacağının bilgisini vermek ya da bu temel belirleyicileri sorgulayarak bilgiye ulaşmak için çaba göstermek şeklinde iki ayrı temel anlayışın varlığını gözlemlemek mümkün.

Kitapların hedef kitle seçimlerinde, hedef kitlelere akademiysen ve sosyal bilimcilerin dahil edilmesinde bütüncü yaklaşım içinde yer alanların ağırlığı söz konusudur. Çünkü metodolojiye yönelik değerlendirmelerde hem kuramsal hem de uygulamaya yönelik bütünlük sağlanmaya çalışılmıştır. Daha sonraki dönemde kitaplarda yalnızca öğrenciler ve genç araştırmacılar hedef kitle olarak seçilmiştir. Çünkü kuramsal bilgi bilim adamlarınca bilinen ve uygulamanın nasıl yapılacağını öğretme görevinin bilim adamlarında olduğu görüşü şekillenmiştir.

Kuhn'un eserinin 20 yıl sonra Türkçeye çevrilmiş olmasında hem bu anlamdaki bir gecikmeden hem de pozitivizmin oldukça köklü bir şekilde yerleşmiş olmasının etkilerinden söz edilebilir. Nitekim değerlendirilen kitaplarda da gözlendiği gibi özellikle 1980 ve 1990 arası dönemde yayımlanan kitaplarda pozitivizmin sorgulanmasına yönelik değerlendirmelerin yer almaması söz konusudur.

Türk sosyolojisi açısından metodolojik anlamda sosyolojinin Türkiye'ye geldiği dönem itibarıyla; ilkin çeviri ve aktarmacılık yönündeki çalışmalarda yeni metod bilgisi ortaya koyma kaygısı yoktur. İlerleyen dönemde, Türkiye'deki siyasi konjonktürün etkisiyle de ilerici ve gerici bilim anlayışının hakim olması ilerici yani Batılı bilimlerin metodoloji bilgisini aynıyla kabulünü gündeme getirmiştir. Bu durum beraberinde bilimsel metod (bilimselcilik), doğa bilimlerine sosyolojiyi benzetme isteği şeklindeki genel yaklaşımın izlerinin Türk sosyolojisinde de geniş çapta

görülmesini getirmiştir. Daha sonraki dönemde Türk sosyolojisinin metodolojik tartışma alanında nitel-nicel metodlar arası işbirliğinin savunulması ya da bu işbirliğinin pozitivist paradigmanın bilim anlayışında zaten var olduğu yönündeki görüş geniş çapta etkisini sürdürmektedir.

Değerlendirilen metodoloji kitaplarında açıkça gözlenen şudur ki, özellikle sosyoloji disiplini içinde yer alan kitaplar kuramsal bilgiye daha çok yer vermektedirler. Sosyoloji disiplini dışında yer alan kitaplarda özellikle eğitim disiplini içinde olanlarda pratik amaç daha ön planda tutulmuş ve uygulamaya yönelik bilgilere geniş yer verilmiştir.

Nitekim ele alınan kitapların neredeyse tamamının hedef kitle olarak öğrencileri ve araştırmacıları seçmiş olması birbirine bağlı iki durumu ortaya koyuyor gözükmektedir: Bunlardan ilki, bilimin özel bilgiler alanı olduğu kabulüne dayalı bilimsel bilginin bilim adamları tarafından daha çok uygulama yönüyle aktarılması, diğeri bu amaçla ders kitabı niteliğinde eserlerin ortaya konulmasıdır.

Bunun paralelinde 1980 sonrası yayımlanan yöntem ve araştırma teknikleri kitaplarının dönemlere göre ağırlıklı olarak hakim anlayışa göre bir sınıflaması yapıldığında; 1980'li yılların başlarında bilimcilik, 1980'li yılların sonlarına kadar pragmatik ve daha sonraki dönemlerde ampirik, 1990'lı yıllar ve 2000'li yıllarda ise öğretme isteği ve öğrencilerin hedef kitle olarak belirlenmesinin etkisiyle pedagojik ağırlıkta olduğu görülmektedir.

1980-1990 arası yayımlanan yöntem ve araştırma teknikleri kitaplarının neredeyse tamamı sosyoloji disiplini içinde yer almaktadır. Bu durum Türk sosyolojisinin gelişim dönemleri açısından 1980-1990 arası dönemdeki metodolojiye yönelik değerlendirmelerin ön planda olması durumunu tamamlamaktadır. 1980 sonrasında metodolojiye yönelik değerlendirmeler artmıştır. 1980-1990 arası dönemde önceleri kuramsal bilgiye büyük önem ve öncelik verilmektedir. Bunu izleyen süreçte gelişmeler sosyoloji disiplini dışında gerçekleşmiş ve özellikle Amerika'da eğitimlerini tamamlayan eğitim disiplini içinde yer alanların da etkisiyle uygulamalı araştırmaların ön plana çıkması söz konusudur.

Sosyolojinin konularının sosyolojinin metodolojisinden uzak bir şekilde yüzeysel olarak ele alınmasına sosyologların karşı duruş sergilemeleri ve sosyolojinin yalnızca kamuoyu araştırmalarından ibaret olmadığının anlatılması gerekmektedir.

Kaynaklar

ALTUNIŞIK, R., R. COŞKUN, E. YILDIRIM, S. BAYRAKTAROĞLU, (2001), *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri*, Adapazarı, Sakarya Kitabevi.

ARIKAN, Rauf, (2000), *Araştırma Teknikleri ve Rapor Yazma*, Ankara, Gazi Kitabevi.

ARLI, Mine, M.H. NAZİK, (2001), *Bilimsel Araştırmaya Giriş*, Ankara, Gazi Kitabevi.

ARMAĞAN, İbrahim, (1983), *Bilimsel Yöntem Yöntembilim 1*, Dokuz Eylül Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Yayınları, İzmir.

ARMAĞAN, İbrahim, (1983), *Bilimsel Araştırma Yöntemleri Yöntembilimleri-2*, İzmir, Dokuz Eylül Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Yayınları.

ARONOWITZ, S., R. AUSCH, (2000), "A Critique of Methodological Reason", *The Sociological Quarterly*, Fall, Vol. 41, s. 699.

ARSEVEN, D. Ali, (2001), *Alan Araştırma Yöntemi*, Ankara, Gündüz Eğitim ve Yayıncılık.

ARSLANTÜRK, Zeki, (2001), *Araştırma Metod ve Teknikleri*, İstanbul, Çamlıca Yayınları.

AZİZ, Aysel, (1990), *Araştırma Yöntemleri Teknikleri ve İletişim*, Ankara, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi ve Basın Yayın Yüksekokulu Basımevi.

BALCI, Ali, (2001), *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntem, Teknik ve İlkeler*, Ankara, Pagem Yayınları.

BAŞ, Türker, (2003), *Anket*, Ankara, Seçkin Yayınları.

BAYRAKTUTAN, Yusuf, (1996), *Türk Fikir Tarihinde Modernleşme Milliyetçilik ve Türk Ocakları*, Ankara, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları.

BİLGİSEVEN, K. Amiran, (1989), *Sosyal İlimler Metodolojisi*, İstanbul, Filiz Kitabevi.

BİRKÖK, Cüneyt, (2002), "Düşünme ve Sosyoloji.", 16.04.2002.

< http://www.geocities.com/birkok/kitaplar/sodument/dusunmevesosyoloji>.

BULDUK, Sevda, (2003), *Psikolojide Deneysel Araştırma Yöntemleri*, İstanbul, Çantay Kitabevi.

CEBECİ, Suat, (1997), *Bilimsel Araştırma ve Yazma Teknikleri*, İstanbul, Alfa Yayınları.

COLE, Stephan, (1999), *Sosyolojik Düşünme Yöntemi*, Çev. Bekir Demirkol, Ankara, Vadi Yayınları.

ÇELEBİ, Nilgün, (2001), *Sosyoloji ve Metodoloji Yazıları*, Ankara, Anı Yayınları.

ÇÖMLEKÇİ, Necla, (2001), *Bilimsel Araştırma Yöntemi ve İstatistiksel Anlamlılık Smamaları*, Eskişehir, Bilim Teknik Yayınevi.

DİKEÇLİGİL, Beylü, (2002), "Sosyolojide Metodolojik farklılaşma, Metodlar Arası İşbirliği", *Dünyada ve Türkiye'de Farklılaşma-Çatışma ve Bütünleşme II, III*, Ulusal Sosyoloji Kongresi, Ankara, Sosyoloji Derneği.

DİNLER, Zeynel, (2000), *Bilimsel Araştırma ve İnternete Bağlı Bilgi Merkezleri*, Bursa, Ekin Kitabevi.

DULUPÇU, M. Ali, (2002), "Modernizm-İktisat-Retorik ve Metafor Üzerine Post Epistemolojik Bir Deneme", 15.05.2002.

< http://iibf.sdu.edu.tr/~webiibf/dergi/02.html>

DURAKBAŞA, Ayşe, (1988), "Türkiye'de Sosyolojinin Kuruluşu ve Comte-Durkheim Geleneği", *Sosyal Bilimleri Yeniden Düşünmek*, İstanbul, Metis Yayınları.

EKİZ, Durmuş, (2003), *Eğitimde Araştırma Yöntem ve Metodlarına Giriş*, Ankara, Anı Yayıncılık.

ERDOĞAN, İrfan, (1998), *Araştırma Dizaynı ve İstatistik Yöntemleri*, Ankara, Emel Matbaası.

ERGUN, Doğan, (1993), *Yöntemi Bulmak: Türkiye'de Toplumsal Bilimlerin Bunalımı*, İstanbul, Gerçek Yayınevi.

GAMBRELL, P. Goubil, (1992), "A Practitioner's Guide to Research Methods", *Technical Communication*, Nov, Vol. 39, p. 582.

GIDDENS, Anthony, (1990), "Pozitivizm ve Eleştiricileri", Çev. Levent Köker, *Sosyolojik Düşüncenin Tarihi*, T. Bottomore, R. Nisbet (Ed.), Ankara, V Yayınları.

GÖKÇE, Birsen, (1999), *Toplumsal Bilimlerde Araştırma*, 3. basım, Ankara, Savaş Yayınevi.

GÖKÇE, Orhan, (1994), *İçerik Çözümlemesi*, Turkuaz Yayınları, Eskişehir.

GÜRSAKAL, Nemci, (2001), *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri*, Bursa, Vipaş Yayınları.

GÜVEN, Sami, (2001), *Toplumbiliminde Araştırma Yöntemleri*, Bursa, Ezgi Kitabevi.

HALAS, Elz'bieta, (2001), "How Robert M. MacIver was Forgotten: Columbia and American Sociology in a New Ligth, 1929-1950", *History of the Behavioral Science*, Vol. 37(1), 27-43, Winter.

HOVARDAOĞLU, Selim, (2000), *Davranış Bilimleri İçin Araştırma Teknikleri*, Ankara, VEGA Yayınları.

İSLAMOĞLU, A. Hamdi, (2002), *Bilimsel Araştırma Yöntemleri*, İstanbul, Beta Yayınları.

KAPTAN, Saim, (1998), *Bilimsel Araştırma ve İstatistik Teknikleri*, Ankara, Tekışık Yayınları.

KARASAR, Niyazi, (2002), *Bilimsel Araştırma Yöntemi*, Ankara, Nobel.

KUŞ, Elif, (2003), *Nicel-Nitel Araştırma Teknikleri*, Ankara, Anı Yayıncılık.

ÖKTEM, Ülker, (2002), "Tanzimat'tan Cumhuriyete Osmanlılarda Felsefe", 09.05.2002.

< http://yayim.meb.gov.tr/yayimlar/143/12.htm>

ÖZDAMAR, Kazım, (2003), *Modern Bilimsel Araştırma Yöntemleri*, Eskişehir, Kaan Kitabevi.

ÖZÖNDER, M. Cihat, (2001), "Sosyoloji", *Atatürk'ün Ölümünün 62. Yılında Cumhuriyet Türkiye'sinde Bilimsel Gelişmeler Sempozyumu*, Ankara, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, ss. 33-39.

ÖZLEM, Doğan, (1988), "Evrenselcilik Mitosu ve Sosyal Bilimler", *Sosyal Bilimleri Yeniden Düşünmek*, İstanbul, Metis Yayınları, ss. 53-66.

PUNCH, F. Keith, (1998), *Introduction to Social Research: Quantitative and Qualitative Approaches*, London, Sage Publications.

SARAY, Mehmet, (2003), *Bilimsel Araştırma Yöntemleri El Kitabı*, Çantay Kitabevi, İstanbul.

SENCER, Muzaffer, (1989), *Toplumbilimlerinde Yöntem*, İstanbul, Beta Yayınları.

SEYİDOĞLU, Halil, (1983), *Bilimsel Araştırma ve Yazma El Kitabı*, Ankara, Güzem Yayınları.

SEZER, Baykan, (1988), "Önsöz", *Türkiye'de Sosyolojinin 75. Yılı*, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayını.

SEZER, Baykan, (1993), *Sosyolojide Yöntem Tartışmaları*, İstanbul, Sümer Kitabevi.

SWINGEWOOD, Alan, (1998), *Sosyolojik Düşüncenin Kısa Tarihi*, Çev. Osman Akınhay, Ankara, Bilim ve Sanat yayınları.

TÜRKDOĞAN, Orhan, (1977), *Çağdaş Türk Sosyolojisi*, Erzurum, Atatürk Üniversitesi Yayınları.

TÜRKDOĞAN, Orhan, (1989), *Bilimsel Değerlendirme ve Araştırma Metodolojisi*, İstanbul, MEB Yayınları.

TÜRKDOĞAN, Orhan, (1991), "İktisadi Sistem ve Metodoloji Tartışmaları", *Türkiye Günlüğü*, Sayı: 17, Kış, ss. 93-103.

TÜRKDOĞAN, Orhan, (2000), *Bilimsel Araştırma Metodolojisi*, İstanbul, Timaş Yayınları.

TÜTENGİL, C. Orhan, (1981), *Sosyal Bilimlerde Araştırma ve Metod*, Ankara, Ayko Yayınları.

YILDIRIM, A., H. ŞİMŞEK, (2000), *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, Ankara, Seçkin Yayınları.

YOZGAT, Fazıl, (2001), *Bilimsel Araştırma Metodları*, Ankara, Yargı Yayınevi.

Türkiye'de Sosyologların Kimliği ve Tanımlanma Sorunsalı

Vehbi Bayhan

Türkiye'de alanında yetkin bir eğitim almak ve meslek sahibi olmak için üniversite mezunu olmak "birincil" önemdedir. Bu bağlamda, genç nüfusu fazla olan ve üniversite eğitimi almak isteyenlerin talebi gittikçe birikimli olarak artmaktadır. Üniversiteye girmek için başvuran gençlerin sayısı iki milyona ulaşmaktadır. Büyük ve yorucu yarış sonunda üniversiteye girmeye hak kazananların üzerindeki sosyal baskı çerçevesinde; "nereyi kazandın?" sorusu, yerini "ne olacaksın?" sorusuna bırakmaktadır. Maddi ve manevi özverilerle üniversiteden mezun olanların karşılaştıkları soru ise "ne oldun?" sorusudur. Bu sorulara verilecek cevaplarda en çok zorlananlar sosyoloji öğrencileridir.

Sosyolojinin ne olduğunu bilmeyenlere, "sosyolog oldum" cevabı anlamsız kalmaktadır. "Felsefe Grubu Öğretmeni" oldum cevabı da, bu alanda öğretmen alımı sınırlı olduğu ve sosyoloji mezunları yıllarca atama bekledikleri için işlevsiz olmaktadır.

Kaldı ki, sosyolojinin ne olduğu ve sosyologların ne iş yaptığı kamu kurumları başta olmak üzere iş piyasasında açık ve net değildir.

2009 ÖSYS tercih rehberinde öğrenci almış olan 40 Sosyoloji Bölümü bulunmaktadır. Öğrenci almayan ancak fiili olarak kurulan ve öğretim elemanı olan Sosyoloji Bölümleri de gelecek yıllarda öğrenci alacaktır. 2008 ÖSYM sonuçlarına göre Sosyoloji Bölümlerinin öğrenci kontenjanı yılda toplam 2922'dir. Sadece 2008 KPSS'de puanı hesaplanan Sosyolog sayısı 5091'dir.

Örgün eğitimden mezun olanlar istihdam sorunu yaşarken, 2009-2010 öğretim yılında Açıköğretim Fakültesi'nde de Sosyoloji Bölümü açılmıştır. 2009 ÖSS yerleştirmelerinde kontenjan sınırlaması olmayan Açıköğretim Sosyoloji Bölümüne 10251 öğrenci yerleşmiştir (Açıköğretim Felsefe Bölümüne 2842, Türk Dili ve Ede-

biyatı Bölümüne 42712 ve Uluslar arası İlişkiler Bölümüne 14100 öğrenci yerleşmiştir.) (www.osym.gov.tr).

Üniversite eğitimi almak isteyen ve ÖSS'ye giren bir buçuk milyon gence açıköğretim ile üniversite eğitimi aldırmak; nüfusun eğitim düzeyini yükseltmek ve sosyoloji eğitimi alanlar için "bilinçli yurttaşlar" yetiştirmek veya gençleri eğitim süreciyle pasifize etmek amaçları olabilir. Bunların hepsi önemlidir. Ancak, diğer taraftan üniversite eğitimini meslek edinmek ve işe girmenin temel amacı olarak gören gençlerin mezun olduktan sonraki iş bulamama sorunu varoluşsal bir sorundur. Hem kendisinin hem de sosyal çevresinin ümitleriyle üniversite eğitimi alan gençlerin işsiz kalması sosyolojik anlamda "anomi" ve "yabancılaşmaya" neden olmaktadır. Bunun dışında sosyoloji eğitimi salt uzaktan öğretim (açıköğretim) teknikleriyle ve sistemiyle verilecek kadar basit değildir. Yöntem dersi alarak saha araştırması yapmayan bir sosyolog adayı eksik yetişir. Açıköğretimde neden psikoloji bölümü açılmıyor da sosyoloji bölümü açılıyor. Bunun sorgulanması gerekiyor. Sosyologların meslek asabiyeti (grup dayanışması) tam anlamıyla oluşmadığı için, açıköğretime de seslerini çıkarmıyorlar. Açıköğretimde psikoloji bölümü açılsaydı, psikologların tavrı ve karşı çıkışları anında olurdu. Özü itibariyle daha dayanışmacı olması gereken sosyologlar ne yazık ki, psikologlar kadar mesleki dayanışma sergileyemiyorlar. Daha önce de bir dönem Açıköğretim Sosyoloji Bölümü açılmıştı, daha sonra Sosyoloji Derneği'nin girişimleriyle Açıköğretim Sosyoloji Bölümü kapanmıştı. (Bayhan, 2009)

Türkiye'de sosyolojinin 1914 yılında Ziya Gökalp tarafından İstanbul Üniversitesi'nde öğretilmeye başlatılması tarihi başlangıç olarak düşünülecek olursa, bilimsel bir disiplin olarak o tarihten beri akademide sosyoloji mevcuttur (Bayhan, 2006). Ancak, Sosyoloji mezunlarının kimlik ve tanımlanma sorunsalı tarihi süreçte yaşanmıştır/yaşanmaktadır. Örneğin, 1971 yılında Milli Eğitim Müdürlüklerinde 7 kişiden oluşan uzmanlar kuruluna "Eğitim Uzman Yardımcısı" olarak ilk atamaları yapılarak göreve başlayan Sosyoloji mezunlarının bu istihdam imkanı, 1980 yılından sonra kaldırılmıştır (Kaynak: Yrd. Doç. Dr. Mehmet Yalvaç, ilk atandığı görev yeri Bilecik Milli Eğitim Müdürlüğü, Eğitim Uzman Yardımcılığı). Diğer bir örnek, Sosyoloji mezunlarının YÖK kararıyla bir dönem Sosyal Çalışmacı olarak atanmaları çerçevesinde, Adalet Bakanlığı Cezaevlerine atanmışlardır (Kaynak: Prof. Dr. Mustafa Gündüz, Adalet Bakanlığı'nda Sosyal Çalışmacı olarak 1987 yılında göreve başlamıştır). Ancak, daha sonra YÖK aldığı bu kararı kaldırarak, Sosyologların Sosyal Çalışmacı unvanıyla atanamayacağı kararını vermiştir. Diğer bir örnek, 2003 öğretmen atamalarında Milli Eğitim Bakanlığı "Rehberlik Öğretmeni" kadrosuna, Psikolojik Danışma ve Rehberlik Bölümü mezunları yanında, Sosyoloji mezunlarından da atama yapmıştır. Ancak, iki atama döneminden sonra bu kadroya Sosyoloji mezunlarının ataması durdurulmuştur.

Türkiye'de sosyologların hali hazırda (de facto) istihdam durumları şu şekildedir:

1. Türkiye'de sosyologlar, dolayısıyla sosyoloji mezunları liselerde "Felsefe Grubu (Felsefe, Sosyoloji, Psikoloji ve Mantık) Dersleri Öğretmenliği'ne atanmakta ve görev yapmaktadırlar.
2. Özel dershaneler ile özel öğretim kurumlarında Felsefe Grubu Öğretmenliği yanında Rehberlik servislerinde görev yapmaktadırlar. (Ancak, çoğu sosyal güvencesiz ve iş garantisi olmadan düşük ücretle çalışmak zorunda kalan sosyologlar, özel dershanelerce sömürülmektedir.)
3. DPT ve Türkiye İstatistik Kurumu'nda, uzman yardımcılığı ve uzman olarak görev yapmaktadırlar.
4. Üniversitelerde akademik kariyer yapmaktadırlar.
5. Adalet Bakanlığı'nın hazırlamış olduğu ve 20.07.2005 tarih ve 5402 sayılı "Denetimli Serbestlik ve Yardım Merkezleri ile Koruma Kurulları Kanunu"na göre ihdas edilen sosyolog kadrosuna atama yapılmış ve sosyologlar bu kurullarda, psikolog ve sosyal çalışmacılar ile birlikte görev yapmaktadırlar.

   Ancak uygulamada sosyologlar özlük haklarında bir sorunla karşılaşmışlardır. Psikologlar ve Sosyal Çalışmacılar, Sağlık Hizmetleri sınıfında ve yüksek maaş alırken, Sosyologlar Genel İdari Hizmetler sınıfında tanımlandıklarından düşük maaş almakta, dolayısıyla özlük haklarında adaletsizlik bulunmaktadır (Bayhan, 2006). Adalet Bakanlığı, Denetimli Serbestlik ve Yardım Merkezleri ile Koruma Kurullarında istihdam edilmek üzere Maliye Bakanlığı'ndan 100 adet Sosyolog alımı için vize almış iken bu kadrolar için alım yapmamıştır. Kasım 2009'da alım yapmazsa bu kadroların vizesi dolacaktır (Bayhan, 2009).
6- Valilik veya Kaymakamlıklara bağlı "Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakıfları"nda, Sosyolog istihdam edilmektedir.
7- Özellikle İstanbul Büyükşehir Belediyesi, sosyal hizmet alanında sosyolog istihdam etmektedir.
8- Sosyal Güvenlik Kurumu (SGK), uzman sıfatıyla Sosyoloji mezunları istihdam etmektedir.
9- Tarım Bakanlığı'na bağlı "Tarımsal ve Kırsal kalkınmayı Destekleme Kurumu"na 17 Mart 2009 tarihli ilanla merkezde 2, taşrada 20 adet olmak üzere "uzman" kadrosunda toplam 22 adet Sosyolog istihdam etmiştir.
10-İçişleri Bakanlığı 2008 yılında 10 kişi ve 2009 yılında 2 kişi olmak üzere "Veri Hazırlama Birimi"ne 12 Sosyoloji mezunu almıştır.

11-Sosyologların kamuda diğer istihdam alanı, Sosyal Hizmetler Çocuk Esirgeme kurumudur. İlk defa 2005 yılının sonunda kamuda sosyolog istihdamına olanak verilmiştir. Fakat bu alımların arkası gelmemiş ve bu üç yıl zarfında sadece 164 sosyolog istihdam edilmiş, 2009 yılı başındaki yerleştirmede de sosyologlara sadece 24 kadro verilmiştir.

SHÇEK, kurum bünyesinde istihdam edilen sosyologların görev tanımını 22.05.2009 tarihli revize kararıyla şu şekilde tanımlamaktadır: Göreve ilişkin bilgiler: İnsan toplulukları ve toplumsal kurumların kökeni, gelişmesi, işlevi ve birbirleriyle ilişkileri, bu ilişkileri belirleyen ilke ve kurallar ile toplumsal sorunlar ve çözüm yolları konularında araştırmalar yapmak, araştırma sonucunda edinilen bulguları yorumlamak, önerilerde bulunan ve diğer meslek elemanları ile işbirliği yapmak suretiyle uygulanmasına katkı sağlamak (22.05.2009 tarihinde revize edilen sosyolog görev tanımı-SHCEK-Doküman No: SHEMB.GT.09).

SHÇEK, yeni bir yapılanmaya giderek her ilde "Sosyal Hizmet ve Rehabilitasyon Merkezi" kurulmasına karar verdi. Bu bağlamda yayınlanan yönergeye göre bu merkez şu şekilde tanımlanmaktadır. "Sosyal Hizmet ve Rehabilitasyon Merkezi: Koruyucu önleyici çalışmaları yapmak üzere alan taramaları yapan, risk haritalarını oluşturan, koruyucu önleyici her türlü sosyal hizmetleri planlayıp gerçekleştiren, hizmet verilen bölgede ihtiyaç sahiplerini tespit ederek sosyal hizmet müdahalesini ve takibini gerçekleştiren; çocuk, genç, kadın, erkek, özürlü, yaşlı bireylere ve ailelere koruyucu, önleyici, destekleyici, geliştirici hizmetler ile rehberlik danışmanlık ve rehabilitasyon hizmetlerini bir arada ve en kolay ulaşılabilir biçimde, kurum ve kuruluşları, yerel yönetimler, üniversiteler, sivil toplum örgütleri ve gönüllüler ile işbirliği ve eşgüdüm içinde sunan ve bu hizmetlerin koordinasyonundan sorumlu gündüzlü sosyal hizmet kuruluşu."

Sosyal Hizmet ve Rehabilitasyon Merkezinde, 6 adet "Sosyal Hizmet Çalışma Masaları" bulunmaktadır. Bu masalardan, "Danışma Masası", "Sosyal Hizmet Alan Taraması Masası", "Toplumsal Gelişim Masası", "İzleme ve Değerlendirme Masası"nda Sosyal Çalışmacı, Psikolog, Rehber Öğretmen ve Çocuk Gelişimcisi ile birlikte Sosyolog görev alırken; "Aile Rehberlik Masası" ile "Sosyal Hizmet Modeli Uygulama Masası"nda Sosyolog bulunmamaktadır. Ailenin sosyal bir kurum olduğu gerçeğinden hareketle, "Aile Rehberlik Masası"nda da sosyologların istihdamı yönergeye eklenmelidir.

Yönergede belirtilen Sosyologun görev ve yetkileri aşağıdaki gibidir:

a) Toplumu, toplumsal ilişkileri, olayları ve toplumsal değişmeleri, insan ilişkilerini, davranışlarını ve etkileşimlerini neden-sonuç ilişkileri çerçevesinde araştırmak.
b) Kurum ile ilgili her türlü olay ve olguya dair sosyolojik olarak ulusal ve uluslararası örnekler üzerinde çalışıp, içinde bulunulan toplumsal gerçekliği de göz önüne alarak çözüm önerilerini sunmak,

c) Alan taramaları yaparak risk haritasını oluşturmak, sosyal hizmete ihtiyaç duyan birey ve aileleri tespit etmek, elde edilen verilerin analizini yapmak ve analiz sonuçlarına göre sosyal hizmet politikalarının belirlenmesine yardımcı olmak,

ç) Aile, çocuk, genç, yaşlı, özürlü ve kadınların sosyal ilişkilerini araştırmak. Bunların çevreye, sosyal geleneklere, aile, inanç; eğitim gibi sosyal kurumlar ve diğer sosyal olaylara yaklaşımlarına yönelik bilimsel bilgiler toplamak ve sosyal sorunların çözümü ile görevli meslek elemanlarına ve kurum / kuruluşlara ulaşmasını sağlamak,

d) Görev yaptığı birim veya çalıştığı il genelinde Kurum hizmetine ihtiyaç duyan müracaatçı gruplarının sosyo-ekonomik ve kültürel özelliklerine ilişkin araştırmalar yapmak, bilimsel çözüm önerileri geliştirmek ve uygulanmasında diğer meslek elemanları ile işbirliği yapmak,

e) Kurum tarafından ya da diğer kurum ve kuruluşlarla işbirliği içerisinde gerçekleştirilen sosyal hizmet alanıyla ilgili araştırma, proje ve etkinlik çalışmalarında görev almak, istatistiki verileri toplamak, sonuçlar hakkındaki önerilerinin ilgili birimlere iletilmesini sağlamak,

f) Müracaatçı gruplarıyla ilgili sosyal, ekonomik, kültürel, demografik, yatay ve dikey hareketlilik gibi değişkenleri irdelemek; bunlar arasında bağlantılar kurmak ve ortaya çıkan sonuçlara göre gerekli çalışma planlarını yapmak, proje geliştirmek,

g) Toplumun kurumdan beklentilerini tespit etme yönünde çalışmalarda bulunmak, sorunların çözümüne yönelik mesleki çalışmalara katkıda bulunmak,

ğ) Görev yaptığı il genelinde okul çağı çocuklarına ve gençlere yönelik olarak yürütülecek serbest zaman etkinlikleri ile çeşitli sosyal ve kültürel etkinliklerin belirlenmesi için araştırma yapmak, ilgili kuruluşlara iletmek, uygulanmasında yardımcı olmak,

h) Kamu kurum ve kuruluşları, sivil toplum örgütleri ve üniversitelerle yapılacak işbirliği ve birlikte yürütülecek çalışmalarda görev almak,

ı) Sosyal hizmet alanında diğer meslek grupları ile birlikte eşgüdümlü ve koordineli bir şekilde çalışmak,

i) Çalışma programlarının hazırlanması ve uygulanmasında görev almak,

j) Merkezde kurulacak çeşitli komisyonlarda görev almak,

k) Kalite Yönetim Sistemi dokümanlarında kendisi ile ilgili sorumlulukları yerine getirmek,

l) İlgili kayıtları düzenli olarak tutmak ve saklamak,

m) Müdür tarafından verilen mesleği ile ilgili diğer görevleri yapmak."

Uzmanlık gerektiren bu iş tanımına rağmen, kamuda çalışan sosyologlar, aynı fakültede eğitim almış psikolog ve sosyal çalışmacılardan farklı olarak ücretlendirilerek; suç, şiddet, sosyal risk, yoksulluk gibi uzmanlık alanlarında hizmet vermelerine rağmen en düşük memur statüsünde ücretlendirmeye tabi tutulmaktadırlar.

Sosyoloji mezunlarının istihdam ve özlük hakları sorunu, istihdam alanında önemli dijital sosyal paylaşım sitesi olan "www.memurlar.net" web sitesindeki paylaşımlardan izlenebilir. Memurlar nette ifade edilen şu ifadeler niteliksel içerik çözümlemesi açısından önem taşımaktadır:

"Adliyeler içerisinde Cumhuriyet Başsavcılıklarında oluşturulan Denetimli Serbestlik ve Yardım Merkezleri 5402 sayılı kanunun yürürlüğe girmesi ile birlikte oluşturulmuştur. 5402 sayılı kanun yürürlüğe girmeden önce resmi kurum ve kuruluşlarda sosyolog Unvanı ile istihdam edilen personel bulunmamaktadır. 5402 sayılı kanunla Türkiye'de ilk defa bu işler için sosyolog kadrosu ihdas edilmiş ve sosyologlar ÖSYM tarafından 2006/1 KPSS yerleştirme sonuçlarına göre Adalet Bakanlığı'nca atanmış ve görevine başlamışlardır.

Sosyologlar Denetimli Serbestlik ve Yardım Merkezleri ile Koruma Kurulları yönetmeliğinin 4. maddesine göre "denetim görevlisi" kadrosunda çalışmaktadırlar. Aynı şubelerde denetim görevlisi olarak çalışan diğer meslek grupları ise psikolog, sosyal hizmet uzmanı ve öğretmenlerdir. İlgili yönetmeliğe göre bu dört meslek grubu aynı işi yapmakta, ancak aralarında maaş-zam ve tazminat oranlarında büyük farklılıklar bulunmaktadır.

Adalet Bakanlığının 22/05/2009 tarih ve 29406 sayılı yan ödeme katsayılı cetvelde, Sosyolog mübaşir, bekçi, kaloriferci, aşçı, hizmetli, şoför, emanet memuru, ambar memuru ile aynı tazminat oranlarına sahiptir. Cetvellerde Sosyolog mesleğinden ziyade, üniversitede bölümü olmayan mesleklerle aynı tazminat oranını alan başka bir meslek yer almamaktadır. Bunun sonucu olarak sosyologlar uzun zamandan beri uğradığı bu haksız durum Anayasanın eşitlik ilkesine aykırıdır." (1 Temmuz 2009, 13:48)

"En çok sosyal çalışmaya ihtiyaç duyan bir ülke olmamıza rağmen devlet bu konuda hiçbir duyarlılık göstermemektedir. Oysa her yanımızda töre cinayetleri, suça yönelme, aile içi şiddet vs. saymakla bitmeyecek o kadar şey varken bize ihtiyaç duyulmuyor. Umarım bu yazı bir şeylerin başlangıcı olur da hem atanmayı bekleyen binlerce sosyologun, hem de adaletsiz ücretlerle çalışan meslektaşlarımızın sesini duyurur" (2 Temmuz 2009, 11:57).

"5 yıldır sosyoloji bölümünü bitirmiş bulunmaktayım ve sosyolog olma girişimlerim asla sona ermedi. Ancak bu yılki alımın içerisinde sosyolog kontenjanının 2 adetten ibaret olduğunu görmek gerçekten içler acısıydı. Sosyolog istihdamının önemi, önemsizlik görülmeye devam etmemeli. Bireysel girişimlerimizin ötesinde

toplumsal bazda birliğimizle duruşumuzu sergilemeliyiz arkadaşlar" (1 Temmuz 2009, 18:07).

"Sağlık bakanlığında çalışan bir sosyologum. Bakanlık bünyesinde psikolog, sosyal hizmetler gibi kadrolar mevcutken sosyolog kadrosu olmaması ve bizleri memur statüsünde çalıştırmaları gerçekten büyük bir haksızlık, bakanlık bünyesinde sosyolog kadrosu açılıp istihdam edilmesi gerekmektedir. Hem özlük hakkımızın yetersiz olması hem de meslek tanımının olmaması bizleri sahipsiz ve değersiz kılmaktadır. Tüm yetkililerin bu sese kulak vermeleri gerekmektedir" (1 Temmuz 2009, 15:32).

"Sosyologları görmezden gelemezler, cinnet geçiren bir toplum haline geldik bilime önem veren bir anlayış sosyologları görmezden geliyorsa devlet yetkilileri durup düşünmesi lazım" (1 Temmuz 2009, 15:25).

"Sosyolog arkadaşlar ile birlikte Adalet Bakanlığında aynı görevi yapan bir öğretmen olarak, sosyologlara yapılan haksızlığın bir an önce düzeltilmesini istiyorum. Sosyologların normal memurlardan bile daha düşük ücret almaları gerçekten anlaşılamaz bir durumdur. Çözüm ise basit: Özlük haklarında yapılacak ufak kanun değişiklikleri ile sorun çözülebilir ve arkadaşlar da mağdur psikolojisinden kurtulup, kafalarını sosyal sorunların çözümüne verebilirler. Haklı mücadelenizde sizleri sonuna kadar destekliyorum" (1 Temmuz 2009, 14:33).

"Biz Sosyologların sorununu çeşitli şekillerde çözüme kavuşturmak mümkün görünmektedir.

1) Sosyologların genel idare hizmetlerinden, sağlık hizmetlerine veya teknik hizmetleri sınıfına geçirilmesi,

2) Genel idare hizmetleri içerisinde kalarak hizmet taban puanlarımızın sosyal çalışmacılar ile eşitlenmesi (Adalet Hizmeti puanının 56'dan 115'e yükseltilmesi biz sosyologların büyük mağduriyetini giderecektir" (1 Temmuz 2009, 13:48).

"Yaşam hakkı istiyoruz. Meslek tanımımız yeniden yapılmalı. Özlük hakkımız düzeltilmeli" (1 Temmuz 2009, 10:24).

Özlük haklarındaki bu sorun, sosyologların "ben kimim?" ve "ben neyim?" sorusunu sormalarına ve "sosyolog kimliğini" sorgulamalarına neden olmuştur. Varoluşsal kimlik sorgulaması gerçek hayatta "ne olduğu" ve "ne işe yaradığı" ile ilgili sorular ve muhasebe ile ortaya çıkar. Kimlikler "öteki" ile yüzleşerek ortaya çıkar. Öteki ile yüzleşme kendi varoluşunun "farkına" varmasını getirir. Aynı fakültelerde psikoloji, sosyoloji ve sosyal çalışma bölümlerinde öğrenim gören, ancak istihdam edilirken benzer işi yapmalarına rağmen farklı hizmet sınıfında değerlendirilen ve tanımlanan sosyologların ontolojik kimlik sorgulamasında problem ortaya çıkmaktadır. Kendilerini sınıfsal ayrıma tabi tutulmuş gören sosyologları bekleyen riskler vardır. Bu durumda olan sosyologlar ya kendilerini anlamsız ve değersiz hissedecek

ve hem kendilerine hem de sisteme yabancılaşacaklar, ya da depresyona gireceklerdir. Bu olumsuz durumu, sosyologların ne iş yaptığını net tanımlamak ve haklarının teslim edilmesiyle çözümlenecektir. Başta psikolog ve sosyal çalışmacının olduğu her yerde sosyolog da istihdam edilmeli ve özlük hakları düzeltilmelidir.

Sosyologların istihdam sorunlarına ilişkin Şubat 2009'da Çorum Milletvekili Sosyolog Dr. Cahit Bağcı'nın hazırladığı, Başbakana ve gerekli Bakanlıklara sunduğu "Sosyologların İstihdam ve Kamuda Çalışanların Özlük Hakları Sorunu" önemli bir çalışmadır. Bu çalışmada ifade edilen genel talepler ve çözüm önerileri şu şekildedir:

Genel Talepler ve Çözüm Önerileri

Talepler:

1-Toplumsal değişimleri ve toplumsal olay ve olguları inceleyen bir bilim dalı olan sosyolojinin gelişmiş ülkelerde olduğu gibi hak ettiği saygıyı ve yeri kazanmasının önemi büyüktür. Bunun için öncelikle yönetmeliklerinde sosyolog unvanını bulunduran kurumların bir an önce sosyolog istihdam etmeye başlamalarını; yönetmeliğinde sosyolog unvanını bulundurmayan ilgili kurumlarında yönetmeliklerinde değişiklik yaparak sosyolog istihdam etmeye başlamalarını talep edilmektedir. Su anda kamuda çok sınırlı alanlarda istihdam edilen sosyologların çalışma alanına giren farklı birimlerde istihdam edildiği takdirde, işlerin daha koordineli ve düzgün bir şekilde yürütülebileceği açıktır.

Bu birim ve kurumlardan başlıcaları şunlardır:

1- **Sağlık Bakanlığı:** Temel Sağlık Hizmetleri Genel Müdürlüğü, Sağlığın Teşviki ve Geliştirilmesi Daire Başkanlığı, Sağlık Ocakları Daire Başkanlığı, Performans Yönetimi Kalite Geliştirme Daire Bşk / Kalite Ölçütleri Geliştirme Şb. Md.

2- **Adalet Bakanlığı:** Ceza Ve Tevkif Evleri Genel Müdürlüğü, Ceza İnfaz Kurumları, Gözlem ve Sınıflandırma Merkezleri, Çocuk Gözetim Eğitim İyileştirme Şubesi, Yetişkin Eğitim Şubesi /Yetişkin İyileştirme Şubesi, İnsan Hakları Şubesi, Denetimli Serbestlik Şubeleri.

3- **Kültür ve Turizm Bakanlığı:** Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Tanıtma Genel Müdürlüğü.

4- **Kadın ve Aileden Sorumlu Devlet Bakanlığı:** SHÇEK, Toplum merkezleri, Çocuk ve Gençlik merkezleri, Koruma Bakım ve Rehabilitasyon Merkezleri, Bakım ve Sosyal Rehabilitasyon Merkezleri, Kadın veya Erkek Konukevleri.

5- **Emniyet Genel Müdürlüğü:** Çocuk Polisi, Sosyal Hizmetler Daire Başkanlığı, Yabancılar Hudut İltica Dairesi Başkanlığı, Kaçakçılık ve Organize Suçlarla Mücadele Dairesi Başkanlığı, Terörle Mücadele Hareket Dairesi Başkanlığı, Emniyet

Genel Müdürlüğü Asayiş Dairesi Başkanlığı, Suç Araştırma Ve Soruşturma Eğitim Şube Müdürlüğü (SASEM).

6- **Milli Eğitim Bakanlığı:** Eğitim Araştırma Geliştirme Daire Başkanlığı, Araştırma Şubesi, Proje Şubesi, Eğitimi Geliştirme Şubesi, Program Şubesi.

7- **TRT ve RTÜK**

8- **TÜİK**

9- **İş-Kur**

10- **SGK**

Çözüm Önerileri

SODES projesi de KÖYDES, BELDES gibi 2009 yılında GAP bölgesinde uygulanacaktır. SODES ile önümüzdeki dönemde gerçekleştirilmesi öngörülen sosyal restorasyon sürecine katkı sağlamak üzere bölgenin beşeri sermayesinin güçlendirilmesi hedeflenmektedir. Bu kapsamda, bölgede yoksulluk ve sosyal dışlanma riski altında bulunan birey ve grupların ekonomik ve sosyal hayata aktif katılımlarının artırılması ve yasam kalitelerinin yükseltilerek toplumsal dayanışma ve bütünleşmenin gerçekleştirilmesi amaçlanmaktadır. Sosyal kalkınmanın gerçekleştirilebilmesi için yerel dinamiklerin gerekli ve yeterli kaynaklarla desteklenmesi ile başarılı proje uygulamalarının olacağı beklenmektedir. Bu sebeple, Sosyologlara duyulan gereksinim özlük haklarıyla yerinde istihdam durumunda atılacak önemli adımlardandır. Dolayısıyla, çözüm önerileri şu şekildedir;

1- Sosyolog Kadro Kanunun hazırlanarak çıkartılması ve bu doğrultuda özlük hakları ve istihdam sorununun çözümlenmesi,

2-Sosyologların bulundukları sınıf olan Genel İdare Hizmetleri Sınıfında kalarak bilirkişilik hakkı verilmesi ve maaş katsayısının düzenlenerek aynı işi yapmakta olduğu diğer unvanlarla (psikolog, sosyal hizmet uzmanı) eşit düzeye getirilmesi, Hizmet taban puanının 56'dan 117 (psikolog)'ye çıkarılması,

Veya

3- Sosyologların sınıf değişikliği gerçekleştirilerek (Sağlık Hizmetleri Sınıfına geçişi kabul edilmeyen sosyologların farklı bir sınıf içerisinde yer alabileceği düşünülmektedir) sorunların çözülmesi. Bu sınıfın temel olarak Eğitim Öğretim Hizmetleri Sınıfı olabileceği düşünülmektedir. Çünkü istihdam edilen sosyologlar arasında birçok kişi formasyona sahiptir ve özel eğitim kurumlarında Rehber Öğretmen ya da Felsefe Grubu Öğretmeni olarak görev almıştır. Formasyona sahip olmasa dahi, özel eğitim kurumlarında çalışmıştır. Ayrıca, Sosyoloji, Mantık, Felsefe, Felsefe Grubu derslerine öğretmen olarak girebilmektedir. Buna ek olarak, Sosyoloji mezunları içerisinde Milli Eğitime rehber öğretmen olarak atanmış kişiler de mevcuttur.

4- Toplumun her alanı ile doğrudan bağlantılı olan sosyolojinin, formasyonu da göz önünde bulundurularak, psikoloji ve sosyal hizmet uzmanlığı gibi, bilirkişi olarak görev alabilmesinin önünün açılması,

5- Aile danışma merkezleri, çocuk kulüpleri ve gençlik merkezleri gibi merkezlerin ülke genelinde yaygınlaştırılmasını ve bu hizmetin yürütülmesinde sosyolog unvanından da faydalanılmasını ve kadro tahsis edilmesi sorunun çözümüne yönelik atılacak adımlardır.

Sosyolog İstihdamının Artırılmasına Yönelik Yapısal Çözüm Önerileri

Göç, uyum, suç yönelik ve eğilimleri tespit ile suçla mücadele, şiddeti önlemek, sosyal riski azaltma, kalkınma, kentleşme, yoksullukla mücadele, kentsel uyum ailenin korunması, gençliğin yönlendirilmesi, yaşlı engelli hizmetlerinde kalitenin artırılması, toplumsal sorunların belirlenmesi ve sorunların çözülmesi, sosyal yardımların ve sosyal hizmetlerde yaygınlaşma, sürdürülebilirlik ve hizmet kalitesinin artırılması gibi pek çok alanda sosyologların bilgi, birikim, tecrübelerine olan ihtiyaç ortadadır. Özellikle metropol kentlerde yaşanan pek çok soruna çözüm üretilmesinde göçün itici sebeplerinin ortadan kaldırılmasına yönelik çalışmalar yürütülmesi, sosyal yardımları transferler ve hizmetlerin yürütülmesi, terörün altyapısı olan çocuklar ve gençlere yönelik proje geliştirilmesinde sosyologların büyük bir fonksiyonu yerine getireceği görülmektedir. Bu amaçla;

1) Hali hazırda kamuda sınırlı sayıda çalışan sosyologların eğitimi alan ve benzer isi yapan Sosyal çalışmacı psikolog ve öğretmenlerle aynı özlük haklarına sahip olması motivasyon ve verimlilik açısından önemlidir. Halen Adalet Bakanlığında hizmet taban puan (Htp) 56 olan sosyologların hizmet taban puanının öğretmen (Htp 105), psikolog (Htp 117) sosyal çalışmacı (Htp 114) seviyesine getirilmesi;

2) SHÇEK'de ek göstergesi 0 (sıfır) olan sosyologların ek göstergesi psikolog ve sosyal çalışmacıların ek göstergesi olan 800'e çıkarılmalıdır. Böylece aynı iş yerinde benzer isi yapanlar arasındaki ücret adaletsizliği ortadan kaldırılmış olacaktır.

2.1. Adalet Bakanlığına tahsis edilen 300 kadronun halen 96'sı kullanılmış olup geriye kalan 204 kadro serbest bırakılarak kullanılmalıdır.

2.2. Sosyal Yardımların yerindelik, etkinlik ve verimliliği yoksulluğun tespiti ve ortadan kaldırılmasında sosyologların önemli bir işlevi yerine getireceği düşüncesiyle il sosyal yardımlaşma ve dayanışma vakıflarında her il için en az 1 (bir) adet kadro verilmelidir.

2.3. SHÇEK, her biri farklı travma yaşamış çocuklar ve gençlere yönelik son derece önemli bir hizmet veren kurumumuza çocukların ve gençlerin toplumsal yasama katılımı, aileye dönüşü sağlamak ve aile danışma merkezleri aracılığıyla

ailenin korunması, çocuk ve gençlik merkezleri ile çocukların ve gençlerin sokağın olumsuzluklarından kurtarılarak toplumsal yasama katılımlarının ve eğitimlerinin sağlanması alanlarında sosyologlara büyük görev düşmektedir. Bu amaçla SHÇEK'de çalışan sosyolog sayıları artırılmalı ve bütün İl Sosyal Hizmetler bünyesinde yeterince sosyologun çalışmasını sağlamak amacıyla kadro ihdas edilmelidir.

2.4. Sosyologların en verimli yararlı olacağı alanlardan en önemlisi de Emniyet Genel Müdürlüğü'dür. Suçla mücadele, sosyal hizmetler, yabancılar, organize suçlar, terörle mücadelede terör altyapısını tespit ve katılımı önleme stratejileri ve kentsel uyum, suç araştırma ve soruşturma, aile ve gruplarla ilişkilerin sağlanması gibi önemli fonksiyonları yerine getirecektir. Bu amaçla İl Emniyet Müdürlükleri bünyesinde 2-3 sosyolog istihdamına imkân sağlanmalıdır.

2.5. Milli Eğitim Bakanlığı Rehberlik Araştırma ve Danışma Merkezlerinde, okul aile birliği ile ilişkilerin sağlanması, etkinliği ve verimliliğinin artırılmasında sosyologların önemli bir işlevi yerine getireceği kuşkusuzdur. Bu amaçla İl Milli Eğitim Müdürlükleri bünyesinde en az 1 (bir) sosyologun istihdamının sağlanması, okul aile birliğinin etkinliğinin artırılması, öğrenci veli ve sosyal ortam arasındaki bağların tespit edilmesi ve öğrenci başarısının artırılmasında büyük katkı sağlayacaktır.

2.6. Sosyal istatistiklerin üretilmesine yönelik veri toplanması, değerlendirilmesi ve yorumlanması süreçlerinde TÜİK bünyesinde mutlaka sosyologların çalışmasına imkân sağlanmalıdır. TÜİK bölge müdürlüklerinde en az 2-3 sosyolog kadrosu ihdas edilmelidir.

2.7. Belediye hizmetlerinin yerindeliği, hizmetlerden memnuniyetin tespiti ve en önemlisi sosyal belediyeciliğin yaygınlaştırılması ve belediye hizmetlerine sosyolojik bakış açısının katılması amacıyla Büyükşehir Belediyelerinde ve İl Belediyelerinde en az 1 (bir) sosyolog istihdam edilmelidir.

2.8. Özellikle yataklı hizmet veren kurumlarda sağlık hizmetlerinin sunumu esnasında veya sonrasında hizmeti sunan sağlık personeli ile hastanın yaşadığı ortam/durum arasındaki bağlantıyı sağlamak üzere sosyolog statüsünde istihdam sağlık hizmetlerinde kalitenin, verimin ve etkinliğin artırılması açısından son derece önemlidir.

2.9. Sosyal Güvenlik Reformu çerçevesinde SGK'ya yüklenen yeni işlevleri özürlü, yaşlı ve çocuklara yönelik hizmetlerin verilmesi ve uygulamanın takibi açısından hem SGK bünyesinde uzman statüsünde, hem de İl Sağlık Müdürlükleri bünyesinde sosyolog statüsünde en az 1 (bir) sosyologun istihdam edilmesi reformun başarıya ulaşmasında kuskusuz büyük bir işlevi yerine getirecektir (Bağcı, 2009: 14-16).

Dr. Cahit Bağcı'nın raporu dışında, İnternet ortamında sosyal iletişim ağı kurarak sosyoloji mezunları bir metin hazırlayıp, bütün Sosyoloji Bölümlerine ulaştırdılar. Erişilenlere bu metin imzalatılarak imzalar toplandı. Sosyoloji Derneği Başkanı Prof. Dr. Birsen Gökçe ve Dr. Cahit Bağcı tarafından bu imzalar, Başbakanlığa sunuldu.

Sonuç ve Öneriler

Türkiye'de sosyologların kimlik ve tanımlanma sorunsalının çözümünde öncelikle sosyolojinin neliği ve sosyologun kimliği netleşmelidir.

Bunun için Türkiye'de Sosyolojiye ilişkin şu sorulara cevap verilmelidir;

a) Sosyoloji bir entelektüel disiplin mi?

b) Sosyoloji bir meslek mi?

c) Sosyoloji hem entelektüel disiplin hem de meslek mi?

Bu sorulara verilecek cevap, Sokrates'in "Kendini Bil" mottosu ile Yunus Emre'nin "İlim ilim bilmektir. / İlim kendin bilmektir. / Sen kendini bilmez isen. / Ya nice okumaktır." dizelerinde ifade ettiği anlamla ilgilidir.

Bir meslek olarak sosyologun tanımlanmasında "Amerika'yı yeniden keşfetmeye gerek yoktur." The British Sociological Association (İngiliz Sosyoloji Derneği) web sitesinde sosyologlar için iş fırsatları bölümünde, sosyoloji mezunlarının sosyal çalışma veya kamu sektöründeki sosyal yardım kuruluşlarında, endüstride insan kaynakları yönetiminde, kamuoyu ve pazar araştırmalarında, polis birimi vb. çalışma alanları olduğu ifade edilmektedir (www.britsoc.co.uk. Erişim Tarihi: 06-08-2009).

American Sociological Association (ASA) (Amerikan Sosyoloji Derneği) web sitesinde ifade edilen sosyologların çalışma alanları da şu şekildedir: Sosyologlar, ticaret sektörü, sağlık sektörü, adalet sistemi, sosyal hizmetler vb. işlerde çalışırlar. Sosyolojide Yüksek Lisans ve Doktora derecesi alan sosyologların çalışma alanları şunlardır: üniversitelerde öğretim üyesi, kamu kurumlarında araştırma yöneticisi, danışman, politika çözümleyici, insan kaynakları yöneticisi olarak çalışırlar. İleri derecede uygulama yapan sosyologlar kamuoyu araştırmacısı, gerontolog, kriminolog, demograf, istatistikçi, şehir planlamacısı olarak görev yapabilirler. Özel eğitim alanlar danışman, terapist veya sosyal hizmet ajanslarında program direktörü olarak çalışabilirler (www.asanet.org. Erişim Tarihi: 06-08-2009). Amerika Birleşik Devletleri'nde yaklaşık 17.000 profesyonel sosyolog bulunmaktadır. Sosyoloji disiplininde yaklaşık 8000 etkin araştırmacı bulunmaktadır. Her yıl yaklaşık 600 kişi sosyoloji doktora derecesi almaktadır (Neuman, 2008:15).

Diğer ülkelerdeki konumuna bakılınca sosyoloji hem bir entelektüel disiplin hem de bir meslektir. Entelektüel işlevini başta üniversitelerdeki Sosyoloji Bölümlerinde olmak üzere diğer bütün bilimsel araştırma platformlarında yürütürken;

meslek olarak işlevini başta sosyal hizmetler olmak üzere eğitim, adalet, sağlık, emniyet vb alanlarda sosyologlar çalışarak göstermektedir.

Bu bağlamda, Türkiye'de sosyologların kimlik ve tanımlanma sorunlarının çözümünde şu öneriler dikkate alınmalıdır:

1- Kamu personel yasasında Sosyologların kadro tanımının yapılması ve "Sosyolog" unvanına yer verilmesi.

2- Psikolog ve sosyal çalışmacı gibi mesleklere tanınan fırsat eşitliğinin sosyologlara da tanınarak bu konuda adaletin sağlanması.

3- Devlet personel dairesinin sosyologların kamudaki yeni fonksiyonları ve görevleri konusunda uzman bir sosyolog grubuyla çalışarak, sosyologların kamudaki statülerinin net olarak belirlenmesi sağlanmalıdır (Birinci Sosyologlar Çalıştayı, 2009).

4- Sosyologların hizmet sınıfı; "Ekonomist, İstatistikçi, Sanat Tarihçisi vb." örneklerde olduğu gibi "Teknik Hizmetler Sınıfında" tanımlanmalıdır. (Üniversitelerarası Kurul ve YÖK kararı ile Bakanlar Kurulunun alacağı karar yeterli olacaktır.)

(Aslında, benzer eğitim ve öğretim sürecinden geçen "sosyal hizmet uzmanları" ya da "psikologlar" gibi sosyologların "Sağlık Hizmetleri Sınıfı"nda tanımlanması gerekirdi. Ancak, bu konuda YÖK'ün kararı olumsuzdur. Sosyoloji Derneği ve Sağlık Bakanlığının müracaatı üzerine YÖK'ün verdiği cevap şu şekildedir: "Sosyoloji Derneği ile Sağlık Bakanlığı Personel Genel Müdürlüğü'nün Sosyoloji Derneği'nden alınan bir yazıda bahisle, 10/07/2003 tarih ve 25178 sayılı Resmi Gazetede yayımlanarak yürürlüğe giren 4924 sayılı Kanunun (1) sayılı cetvelinde yer alan "İstihdam edileceklerde aranacak nitelikler" başlığı altındaki "Sosyal Çalışmacı" kadrosunun "niteliği bölümünde yer alan "Fakülte veya 4 yıllık yüksek okulların sosyal hizmetler bölümü mezunu ifadesinin yeniden düzenlenmeye gidilerek "Fakülte veya 4 yıllık yüksek okulların sosyal hizmetler ve sosyoloji bölümü mezunu" şeklinde değiştirilmesi ve kamu kurum ve kuruluşlarında sağlık sektöründe, sanayi sektöründe, kent planlamasında, güvenlik ve iş gücü planlaması ve yönetim çalışmalarında görev alıp almayacakları ile 23.02.2007 tarihli Yükseköğretim Genel Kurul kararının yeniden değerlendirilmesi konusundaki ilgi (a, b) yazılar 14.02.2008 tarihli Yükseköğretim Genel Kurul Toplantısında incelenmiş ve 2547 sayılı Kanun'un 2880 sayılı Kanunla değişik 43/b maddesi uyarınca, Üniversitelerarası Kurul Başkanlığının görüşü; Sosyal Hizmet Uzmanları, Psikologlar, Sosyologlar, Avukatlar, Ev Ekonomisti ve Çocuk Gelişim Uzmanlarının eş güdümü içersinde görev yapması gerektiği ve bu amaçtan yola çıkarak sosyal hizmet alanında sosyologların çalışabilecekleri düşünülse de Edebiyat ve Fen Edebiyat Fakültelerinin Sosyoloji Bölümlerinin eğitim hedefleri arasında sağlıkla ilgili herhangi bir hedef saptanamadığı, öğrenim hedefleri olarak daha çok araştırmacı, yönetici, öğretmen, danışman, insan kaynakları

yöneticiliğinin anlatıldığı dikkate alınarak, Edebiyat ve Fen Edebiyat Fakültelerinin Sosyoloji Bölümlerinden mezun olanların Sağlık Bilimleri Lisansiyeri sayılmadığına karar verilmiştir.")

1-Her ildeki RAM (Rehberlik Araştırma Merkezi) bünyesinde sosyolog kadrosu ihdas edilmesi yanında, bütün okullarda ve öncelikle YİBO (Yatılı İlköğretim Bölge Okulları) olmak üzere "Okul Sosyologu" kadrosu ihdas edilmelidir. Rehberlik hizmeti bir bütündür, sosyolog olmadan rehberlik hizmeti eksik kalmaktadır.

2-Psikolog ve sosyal hizmet uzmanlarının istihdam edildiği her kurumda sosyologun da bulunması gerekmektedir. Hastaneler, rehabilitasyon merkezleri, aile mahkemeleri, cezaevleri ile bütün sosyal hizmet kurumlarında psikolog ve sosyal hizmet uzmanları yanında sosyologlar da görev yapmalıdır. Bunun için gerekli yasal düzenlemeler yapılmalıdır.

3-Sosyologun iş ve görev tanımına "sosyal danışmanlık" eklenmelidir. Bireyi, "toplum içinde birey" gerçekliğinde, sosyal çevresiyle bütün halinde inceleyen sosyoloğun, "sosyolojik bakış açısı" (sosyolojik muhayyile-sociological imagination) olmadan birey ve toplum sorunlarını çözmek hayal olacaktır. Birey, kurum, topluluk ve toplum bağlamında, sosyolog; görev yaptığı kuruluşlarda, araştırma- inceleme ve politika üretme yanında, "sosyal danışmanlık" görevi de yapmalıdır.

4-Sosyologların sosyal hizmet alanlarındaki halihazırdaki ve gelecekteki olası işlevsel istihdamı dikkate alınarak, Sosyoloji Bölümlerinin ders programlarını yeni istihdam alanlarına göre revize etmeleri önem taşımaktadır. Bu konuda İnönü Üniversitesi Sosyoloji Bölümü 2006 yılında yaptığı ders programı revizyonunda 3. sınıfların hem birinci hem de ikinci yarıyılına "Sosyal Hizmet Kuram ve Uygulamaları 1 ve 2" dersini (2 saat teorik 2 saat uygulamalı olmak üzere) eklemiştir. Ayrıca programa son sınıf birinci döneminde verilen "Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık" dersi eklenmiştir. Bütün Sosyoloji Bölümlerinin de benzer bir revizyon yapması işlevsel olacaktır. Ayrıca, Sosyoloji Bölümü öğrencilerinin sosyal hizmetler alanında staj yapmaları gerekmektedir. SHÇEK'in en son yayınlanan "Sosyal Hizmet ve Rehabilitasyon Merkezleri Yönergesi"nin 12. Madde'sinde "Stajyer Öğrenci Uygulaması" şu şekilde tanımlanmaktadır: "Üniversitelerin psikoloji, sosyal hizmetler, çocuk gelişimi, rehberlik ve psikolojik danışmanlık, sosyoloji, istatistik alanlarında lisans ve lisansüstü öğrenim gören öğrencilerin merkezde staj yapabilmeleri için, bölümlerinden/okullarından alınan staj yapacakları alanı ve süreyi belirten bir yazı ile merkeze başvurmaları istenir. Stajyer öğrencilerin mesleki personel ile birlikte alan taraması, gözlem ve uygulama yapmalarına izin verilir. Stajyer öğrenciler tek başına uygulama yapamazlar, merkezde meslek elemanlarının yerine istihdam edilemezler. Kabul edilen stajyerlerin listesi il müdürlüğüne bildirilir." Bu gerekçeden mülhem Sosyoloji Bölümleri öğrencilerine üçüncü sınıftan son sınıfa geçtiği yaz tatilinde yapılmak üzere staj programı ve yönergesi hazırlamalı ve uygulamalıdır.

Sonuç olarak, sosyologların sesini duyurması gerekmektedir. "Suskunluk sarmalı" sosyologların varlığının göz ardı edilmesine neden olmaktadır. Haklarını aramak sosyologların temel insan hakkıdır. Bencilliği bırakıp, bir araya gelmek ve meslek asabiyetinin farkına varmak birincil önemdedir. Zaman geçmeden "sosyologlar birleşiniz". Gün dayanışma günüdür. Kendi benliğinize, kimliğinize ve varlığınıza sahip çıkın.

Kaynaklar

Bağcı, Cahit, (2009), *Sosyologların İstihdam ve Kamuda Çalışanların Özlük Hakları Sorunu*, TBMM, Ankara.

Bayhan, Vehbi, (2006), "Türkiye'de Sosyologların İstihdam ve Kadro Sorunları", *5. Ulusal Sosyoloji Kongresi*, Bildiri, 19-21 Ekim 2006, İnönü Üniversitesi, Malatya.

Bayhan, Vehbi, (2009), "Sosyoloji Mezunlarının Varoluşsal Sorunu: İstihdam", *Birinci Sosyologlar Çalıştayı: Sosyologların İstihdam İmkânları*, 07 Kasım 2009, Sakarya Üniversitesi, Sakarya.

Birinci Sosyologlar Çalıştayı: Sosyologların İstihdam İmkânları Sonuç Bildirisi, 07 Kasım 2009, Sakarya Üniversitesi, Sakarya.

Neuman, W. Lawrence, (2008), *Toplumsal Araştırma Yöntemleri*, Çev. Sedef Özge, 1. Cilt, 2. Baskı, Yayınodası Yay., İstanbul.

www.osym.gov.tr

www.shcek.gov.tr

www.britsoc.co.uk

www.asanet.org

TÜRK SOSYOLOGLARI VE ESERLERİ-I

Temel Tartışmalar

Sosyoloji Yıllığı • 20

Sosyoloji, kendi içindeki farklılıkları inkar temelinde değil, bu farklılıklardan ve eleştiriden güç alarak zenginleşmiş, bilim kimliğini kazanmıştır. Sosyolojiyi kutsallaşmış bir bilgi, dogma olmaktan çıkaran da bu tartışmanın bilimsel bir yöntem anlayışı çerçevesinde kurumsallaşmasıdır. Türk sosyologları ve eserleri konusu bu açıdan sosyolojimizin temel konularından biridir; sosyoloji eğitiminin ve donanımımızın ayrılmaz bir parçasıdır. Bilimsel eleştiri ve özeleştiri mekanizmasının eğitime dönüşmüş halidir. Sosyolojide elde ettiğimiz sonuçlar her koşulda yeniden ele alınmak, yeniden değerlendirilmek zorundadır. Türk sosyologları ve eserlerinin defalarca ele alınmasının ve her seferinde yeni değerlendirmelerle zenginleşmesinin nedeni budur. Aksi takdirde sosyolojide gelişmeden de söz edilemez. Sosyolojimizin sıra dışı serüveni kendi aramızdaki örgütsel, kurumsal ilişkileri de tartışma ve daha ileriye götürme imkanı veriyor. *Sosyoloji Yıllığı*'nın bu kitabının ana gerekçesi budur. Türk sosyolojisinin ağırlık kazanmasının yolu ancak kendi geçmişi ve eğilimleri üzerinde yeni bir tartışma başlatmaktan geçiyor. Yerli sosyoloji birikiminden vazgeçmek sosyolojimizden, daha kötüsü toplumumuzdan ve toplum sorunlarımızın çözümü için uğraş vermekten vazgeçmektir.

www.kitabus.com
online satışlar için

KİTABEVİ